

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA
O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

TARIX FAKULTETI

MA'NAVIYAT ASOSLARI VA HUQUQ TA'LIMI KAFEDRASI

BARCHA BAKALAVR TA'LIM YO'NALISHLARI UCHUN

**HUQUQSHUNOSLIK. O'ZBEKISTON
KONSTITUTSIYASINI O'RGANISH**

FANIDAN O'QUV MAJMUA

TERMIZ-2011

***Konstitutsiya davlatning
qiyofasi va nufuzini belgilab
beradi. Ana shu qonunlar
majmui orqali jahon
davlatni davlat, millatni
millat sifatida tan oladi.
Konstitutsiya-xalq tafakkuri
va ijodining mahsulidir.***

I. A. Karimov

“Huquqshunoslik. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o‘rganish ” fanidan tayyorlangan o‘quv-uslubiy majmua “Ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi” kafedrasining 2011-yil 26-avgustdagi majlisi 1-sonli bayonnomasi,tarix fakulteti Ilmiy kengashining 2011-yil 3-sentabrdagi majlisi 1-sonli qarori,Termiz davlat universiteti Ilmiy Kengashining 2011-yil 3-sentabrdagi 1-sonli qarori bilan tasdiqlangan va foydalanishga tavsiya etilgan.

“Huquqshunoslik. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o‘rganish ” fani bo‘yicha o‘quv-uslubiy majmuadagi materiallar

R O ‘ Y X A T I

1. Fanning namunaviy o‘quv dasturi
2. Fanning ishchi o‘quv dasturi
3. Ma’ruza va seminar mashg‘ulotlarda o‘qitish texnologiyalarini ishlab chiqishning konseptual asoslari
4. Ma’ruza mashg‘ulotining texnologik xaritasi
5. Seminar mashg‘ulotlari texnologik xaritasi
6. Ta`lim texnologiyalari
7. Test savollari
8. O‘quv materiallari (ma`ruza matni)
9. Adabiyotlar ro`yxati
10. Izohli-lug`at glossariy
11. Tarqatma materiallar
12. Mustqil ish, Referat mavzulari
13. Normativ hujjatlar
14. Baholash tartibi va mezonlari
15. mustaqil ish,referat,og‘zaki va yozma ishlarning bajarilishi yuzasidan uslubiy
16. ko‘rsatmalar
17. Ishchi dastur bajarilishining calendar tematik rejasi
18. Baholash mezonlari
19. Mundarija

Taqrizchilar

**yu.f.n.dots.Mallayev.N.R
yu.f.n. Toshboyeva R.**

Tuzuvchilar:

**k.o‘qit.BerdievB.
k. o‘qit. Ro‘zieva M.
o`qit. Majidov M.**

**ЎЗБЕКИСТОН RESPУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС, КАСБ-ҲУНАР ТАЪЛИМИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ МАРКАЗИ**

Тасдиқланди

Ўз.Р.ОУМТВ

Ваз. ўр.

Ш. АЮПОВ

август 2004й.

**«ЎЗБЕКИСТОН RESPУБЛИКАСИ
KONCTИТУЦИЯСИНИ ЎРГАНИШ»**

фанидан намунавий

ДАСТУР

(бакалавр йўналиши учун)

ТОШКЕНТ - 2004

Ушбу дастур «Ўзбекистон Республикаси Конституциясини ўрганиш» курсидан бакалаврият талабаларининг зарурий тайёргарлик даражаси ва билимлари мазмунига қўйиладиган талаблар асосида тайёрланган. Малакавий талаблар бакалавр талабаларнинг фан бўйича қандай тасаввурга эга бўлиши, нималарни билиши кераклиги, қандай кўникмалар ҳосил қилиши лозимлигини ўз ичига олади.

Ушбу намунавий дастур шу фанга оид ишчи ўқув дастури, йиллик тақвимли режалар, мавзули дастурлар, дарслик ва ўқув-методик қўлланмаларни тайёрлашда фойдаланиш учун тавсия этилади. Намунавий дастурни келажакда тўлдирилган ва бойитилган ҳолда чоп этиш заруратини ҳисобга олиб, фикр-мулоҳазаларингизни қуйидаги манзилга юборишингизни сўраймиз:

**Тошкент шаҳар, 700070, Шота Руставели кўчаси, 25,
ОЎМКХТРМ Маънавият ва маърифат бўлими, тел: 136-39-20.**

Мазкур дастур намунавий дастур сифатида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ижтимоий комплексининг махсус методологик комиссияси баённомаси ва Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, олий ўқув юртларининг илмий-услубий бирлашмалар фаолиятини Мувофиқлаштирувчи Кенгаш Президиумининг 2003 йил 29 мартдаги мажлиси қарори билан тавсия этилган.

**Нашрга тайёрловчи масъуллар:
проф. Нишоналиев У., Ҳамдамова М. З.**

Тузувчилар: Ш. И. Жалилов - юридик фанлар доктори профессор,
Г. Фаниева - катта ўқитувчи.

Тақризчилар: А. Тўлаганов, ю.ф.д. проф., Э. Ҳайитбоев, ю.ф.н. доцент

ЎҚУВ КУРСИНИНГ МАҚСАД ВА ВАЗИФАСИ

Ўзбекистонда адолатли фуқаролик жамиятини шакллантириш ҳамда демократик ҳуқуқий давлат барпо этишда бош ҳуқуқий омил ҳисобланган Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг жамиятдаги ўрни ва аҳамиятини, маъно-мазмунини ҳамда моҳиятини узлуксиз ўрганиш мазкур фанни ўқитишнинг асосий мақсадини ташкил этади. У айти пайтда фуқароларнинг ҳуқуқий онги, ҳуқуқий маданиятини мунтазам юксалтириш, шунингдек, Асосий қонунни мукамал ўзлаштириш, уни ҳаётга тарғиб-ташвиқот қилиш мақсадини ҳам қўзлайди.

Ушбу ўқув курсининг вазифаси Ўзбекистон Республикаси Конституциявий тузумининг асосий тамойилларини, фуқароларнинг асосий ҳуқуқлари, эркинликлари ва бурчларини, жамият ва шахс ўртасидаги муносабатларни, жамиятнинг иқтисодий асосларини, республикамизнинг маъмурий-ҳудудий ва давлат тузилишини, сайлов тизими, давлат ҳокимияти, олий ва маҳаллий идораларнинг тузилиши, ваколатлари ва жамиятнинг асосий йўналишларини талабаларга ўргатишдан иборатдир.

Ўқув курсини ўқитишнинг янги педогогик технологиялари

Конституцияни ўрганиш ўқув курсини ўқитишда ахборот техник воситаларини қўллаш эҳтиёжидан келиб чиқиб, унда ҳозирги замон компьютер технологиялари (масалан ИНТЕРНЕТ халқаро ахборот тизими) ни тадбиқ этиш мумкин. Бундан ташқари унда кўргазмали схемалар, слайдлар, диафильмлар, видео дастурларни ишлатиш мақсадга мувофиқ. Айниқса, видео дастурларга, компьютер хотирасига Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг мазмунини очишга қаратилган тестларнинг киритилиши ва бундан ўқув жараёнида, жорий, оралиқ ҳамда якуний назорат шаклларида қўлланилиши самарали натижалар беради.

Ўқув курсини ўқитиш семестрлари ва услубий кўрсатмалар

Мазкур курс бир семестрда ўқитилиши мақсадга мувофиқ. Дастурда белгиланган мавзулар Конституция ва уни ўрганишга оид шарҳлар, илмий мақолалар, ўқув қўлланмалар ва дарсликлар ёрдамида ўрганилади.

Конституциявий қонунлар, жорий қонунлар, Президент фармон ва фармойишлари, Вазирлар Маҳкамаси томонидан қабул қилинган қарорлар, суд ҳукмлари, қарорлари, ажримлари, хуллас, мавжуд ҳамма юридик ва меъёрий ҳужжатлар бу курсни ўзлаштиришга ёрдам беради.

Конституцияни ўрганиш ўқув курси барча ноюридик олий ўқув юртларида асосан ўқув курси сифатида ўрганилади ва олий таълим талабаларини ўзларининг мактаб, коллеж, лицей ва умумтаълим ўқув юртларида бу соҳада олган билимларини янада такомиллаштиради. Талабалар Конституция бўйича олган маълумотларини янада чуқурлаштириб, уни ҳар томонлама таҳлил қиладилар ва Конституциянинг ҳар бир моддасини алоҳида-алоҳида шарҳлаш асосида ўрганилади.

Конституцияни ўрганиш ўқув курсида Конституция асосида қабул қилинган ва Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг мазмунини тўлароқ англаб олишга ёрдам берадиган баъзи муҳим қонунларни ўрганиш алоҳида аҳамиятга эга.

Умумий ва ўқув ишлари ҳажми

№	Ўқув семестр	Ҳаммаси	Жами	Маъруза	Амалий машғулот	Мустақил иш
1	II	60	40	18	22	20

Ўқув курсининг иш режаси

№	Мавзу рақами	Мавзунинг номи	Маъруза	Амалий машғулот	Мустақил таълим
1	1-мавзу	Ўзбекистон Конституциясини ўрганиш ўқув курси ва унинг мақсад, вазифалари	1	1	
2	2-мавзу	Ўзбекистоннинг 1992 йилги Конституциясининг вужудга келиши	1	1	
3	3-мавзу	Конституциянинг давлат ва жамият ҳаётида тутган ўрни ва аҳамияти	1		

4	4-мавзу	Мустақил Ўзбекистоннинг 1992 йилги Конституцияси ва унинг асосий тамойиллари	2	4	
5	5-мавзу	Ўзбекистонда инсон ва фуқароларнинг асосий ҳуқуқлари, эркинликлари ва бурчлари	1	2	
6	6-мавзу	Ўзбекистонда жамият ва шахс муносабатларининг Конституциявий белгилари	2	2	
7	7-мавзу	Ўзбекистон Республикасининг миллий-давлат ва маъмурий-худудий тузилиши	2	2	
8	8-мавзу	Ўзбекистон Республикасида қонун чиқариш ҳокимиятининг амалга оширилиши ва унинг Конституциявий асослари	2	4	
9	9-мавзу	Ўзбекистон Республикаси Президенти-давлат ва ижроия ҳокимият бошлиғи	2	2	
10	10-мавзу	Ўзбекистон Республикаси маҳаллий ҳокимият идоралари	2	2	
11	11-мавзу	Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимиятининг Конституциявий асослари	2	2	

Жами: 40 соат

**1-мавзу: Ўзбекистон Конституциясини ўганиш ўқув курси
ва унинг мақсад, вазибалари**

Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримовнинг “Ўзбекистон Республикаси Конституциясини ўрганишни ташкил этиш тўғрисида” ги 2001 йил 4 январдаги фармойиши ва унинг аҳамияти.

Конституцияни ўрганиш ўқув курсининг тушунчаси, предмети, методологияси, мақсади, вазибалари ва тизими, унинг ижтимоий ва ҳуқуқий фанлар тизимида тутган ўрни ва аҳамияти.

Конституцияни ўрганиш ўқув курсининг ҳуқуқ соҳаларини ўрганувчи бошқа фанлардан фарқи, манбалари ва уларнинг таснифи.

2-мавзу: Ўзбекистоннинг 1992 йилги Конституциясининг вужудга келиши

Ўзбекистоннинг мустақилликка қадар конституциявий тарихи. ҚАССР, Бухоро ва Хоразм халқ республикаларининг конституциялари ва уларнинг мустабид тузумга хос жаҳатлари.

Ўзбекистон Республикасининг мустақил, суверен давлат деб эълон қилиниши. Ўзбекистонда конституциявий ислохотларнинг хусусиятлари ва асосий босқичлари. Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримов-мустақил Ўзбекистон Конституциясининг ташшабускори ва ижодкори. 1992 йилги Ўзбекистон Конституцияси лойиҳасининг тайёрланиши, умум-халқ муҳокамасидан ўтказилиши, қабул қилиниши ва амалга киритилиши. Ўзбекистон Конституциясига ўзгартириш киритиш тартиби.

3-мавзу: Конституциянинг давлат ва жамият ҳаётида тутган ўрни ва аҳамияти

Конституция-давлатнинг асосий қонуни. Конституция барқарорлик манбаи. Конституциянинг юридик хусусияти. Конституциянинг давлат ва жамият ривожланишидаги тутган ўрни. Ўзбекистон Конституциясининг собиқ шўра тузumi конституцияларидан фарқи ва ўзига хос жиҳатлари. Конституция меъёрларининг хусусиятлари ва турлари. Давлат ва жамият ҳаётида конституциявий-ҳуқуқий муносабатларнинг намоён бўлиши. Конституциявий ҳуқуқий муносабатларнинг тушунчаси, субъектлари.

4-мавзу: Мустақил Ўзбекистоннинг 1992 йилги Конституциясининг асосий тамойиллари

Давлат, миллат, халқ суверенитети тушунчалари ва уларнинг моҳияти. Ўзбекистон Республикасида халқ ҳокимиятчилиги ва уни амалга оширишнинг асосий шакллари. Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллигини тавсифловчи белгилари. Ўзбекистоннинг давлат рамзлари-байроқ, герб ва мадҳия.

Ўзбекистонда ҳокимиятнинг бўлиниш тамойили. Давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг халқ номидан ҳокимиятни амалга ошириши. Ўзбекистонда демократик ва умуминсоний қадриятлар.

Конституция ва қонуннинг устунлиги тамойили тушунчаси ва моҳияти.

Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатининг конституциявий асослари. Ўзбекистон Республикаси-халқаро муносабатларнинг тўла ҳуқуқли субъекти. Ўзбекистон ташқи сиёсатининг асосий тамойиллари.

Ўзбекистон Республикасида мудофа ва хавфсизликнинг таъминланиши. Ўзбекистон Республикасининг Қуролли кучлари, мудофа ва хавфсизлик органлари.

5-мавзу: Ўзбекистонда инсон ва фуқароларнинг асосий ҳуқуқлари, эркинликлари ва бурчлари

Ўзбекистон Республикасида шахснинг ҳуқуқий ҳолати тушунчаси.

Фуқаролик тушунчаси ва Ўзбекистон Республикасида фуқаролик. Ўзбекистон Республикасида фуқароликка эга бўлиш ва уни йўқотиш асослари. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг ҳуқуқий ҳолати.

Ўзбекистон Республикасида инсон ва фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқлари, эркинликлари ва бурчлари тизими. Шахсий ҳуқуқ ва эркинликлар. Сиёсий ҳуқуқлар. Иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлар. Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг конституциявий кафолатлари. Фуқароларнинг конституциявий бурчлари.

6-мавзу: Ўзбекистонда жамият ва шахс муносабатларининг конституциявий белгилари

Ўзбекистон Республикаси конституциявий тузумининг иқтисодий негизлари. Давлат органларининг иқтисодий ислохотларни амалга оширишдаги вазифалари. Мулк шакллари. Ер, ер ости бойликлари, сув ўсимлик ва бошқа табиий захиралар умуммиллий бойлик.

Ўзбекистонда молия ва пул-кредит тизими. Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети. Ўзбекистон Республикаси солиқ ва банк тизими.

Ўзбекистон Республикасида фуқаролик жамиятининг конституциявий асослари. Жамоат бирлашмалари тушунчаси, ташкил этилиш тамойиллари ва тизими. Жамоат бирлашмала-

рининг ҳуқуқий ҳолати ва давлат идоралари билан муносабатлари.

Оила ва жамият. Ўзбекистон Республикасида оиланинг ҳуқуқий муҳофаза қилиниши. Ота-она ва фарзандларнинг ҳуқуқий ҳолати.

Ўзбекистон Республикасида оммавий ахборот воситаларининг жамиятдаги роли ва конституциявий мақоми.

7-мавзу: Ўзбекистон Республикасининг миллий-давлат ва маъмурий-ҳуқуқий тузилиши

Ўзбекистон Республикасининг миллий-давлат тузилиши ва унинг асослари.

Маъмурий-ҳудудий тузилиш тушунчаси ва унинг тузилиши тамойиллари. Маъмурий-ҳудудий тузилиш масалаларини ҳал қилиш тартиби.

Қорақалпоғистон Республикасининг конституциявий мақоми. Қорақалпоғистон Республикаси-Ўзбекистон Республикаси таркибидаги мустақил давлат, Қорақалпоғистон Республикаси Конституцияси ва унинг ўзига хос хусусиятлари. Қорақалпоғистон ва Ўзбекистон Республикалари ўртасидаги муносабатларнинг ҳуқуқий тартибга солиниши.

8-мавзу: Ўзбекистон Республикасида қонун чиқариш ҳокимиятининг амалга оширилиши ва конституциявий асослари

Қонун чиқарувчи ҳокимият тушунчаси. Қонун чиқарувчи ҳокимиятни ташкил қилиш тартиби.

Ўзбекистон Республикасида сайлов ҳуқуқи ва сайлов тизими. Референдум ва уни ўтказиш тартиби ҳамда шартлари.

Олий Мажлис-Ўзбекистон Республикасининг қонун чиқарувчи олий ҳокимият органи. Олий Мажлиснинг конституциявий, ҳуқуқий мақоми. Олий Мажлиснинг мутлоқ ваколатлари. Олий Мажлис фаолиятининг шакллари. Олий Мажлис Раиси ва унинг ўринбосарлари фаолияти. Олий Мажлис Кенгаши ва унинг мақоми. Олий Мажлис қўмиталари ва комиссияларининг ташкил этилиши ва фаолияти. Олий Мажлисда қонунлар қабул қилиш тартиби.

9-мавзу: Ўзбекистон Республикаси Президенти-давлат ва ижроия ҳокимият бошлиғи

Ўзбекистон Президенти-давлат ва ижро этувчи ҳокимият бошлиғи. Ўзбекистон Республикаси Президентининг конституциявий, ҳуқуқий мақоми. Ўзбекистонда Президент сайловини ўтказиш тартиби ва қоидалари. Президент ваколатлари ва қабул қиладиган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари.

Вазирлар Маҳкамаси-Ўзбекистон Республикасининг ҳукумати. Вазирлар Маҳкамасининг конституциявий, ҳуқуқий мақоми. Вазирлар Маҳкамаси фаолиятининг асосий тамойиллари.

Вазирлар Маҳкамасининг вазифалари.

10-мавзу: Ўзбекистон Республикасининг маҳаллий ҳокимият органлари

Ўзбекистон Республикасида маҳаллий вакиллик ва ижроия ҳокимият органлари тизими.

Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг конституциявий вазифалари. Маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари ва ижроия ҳокимият органлари муносабатларининг ҳуқуқий тартибга солиниши. Маҳаллий ҳокимият органларини ташкил қилиш.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини тузиш тартиби ва вазифалари.

11-мавзу: Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимиятининг конституциявий асослари

Ўзбекистонда суд ҳокимиятининг ташкил этилиши ва вазифалари. Суд ҳокимият органларининг конституциявий мақоми. Суд ҳокимият органларининг тизими ва ҳуқуқий birlikларда ташкил этилиши. Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди ва унинг фаолияти.

Амалий машғулотлар мавзу ва режалари

1-мавзу: Мустақил Ўзбекистоннинг 1992 йилги Конституцияси ва унинг асосий тамойиллари, 4 соат

1. И.А. Каримов-Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қабул қилиниши ташаббускори ва ижодкори.

2. 1992 йилги Ўзбекистон Конституциясининг ишлаб чиқилиши ва хусусиятлари.

3. Ўзбекистон-суверен демократик республика.

4. Ўзбекистон Конституцияси ва мустақил давлат белгилари.

5. Ўзбекистонда халқ ҳокимиятчилигининг амалга оширилиши.

6. Конституция ва қонуннинг устунлиги-демократик ҳуқуқий давлат белгиси.

7. Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатининг асосий тамойиллари.

8. Ўзбекистон Республикасининг БМТ га аъзо бўлиши ва унинг бошқа давлатлар томонидан тан олинishi.

2-мавзу: Ўзбекистонда инсон ва фуқароларнинг асосий ҳуқуқлари, эркинликлари ва бурчлари, 2 соат

1. Ўзбекистонда шахс ҳуқуқий мақомининг конституциявий асослари.

2. Ўзбекистон Республикаси фуқаролиги.

3. Инсон ва фуқароларнинг шахсий ҳуқуқ ва эркинликлари.

4. Ўзбекистон фуқаролигининг сиёсий ҳуқуқлари.

5. Ўзбекистон Конституциясида иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлар тизимининг ўрнатилиши.

6. Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг конституциявий кафолатлари.

7. Фуқароларнинг бурчлари-шас, жамият ва давлат манфаатлари талаби.

3-мавзу: Ўзбекистонда жамият ва шахс муносабатларининг конституциявий белгилари, 2 соат

1. Ўзбекистоннинг бозор иқтисодиётига ўтишининг асосий тамойиллари ва иқтисодий негизлари.

2. Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари ва уларнинг конституциявий, ҳуқуқий мақоми.

3. Ер, ер ости бойликлари, сув ўсимлик ва ҳайвонот дунёсининг давлат муҳофазасидалиги.

4. Ўзбекистонда оиланинг конституциявий мақоми.

5. Оммавий ахборот воситаларининг жамиятда тутган ўрни ва ҳуқуқий мақоми.

4-мавзу: Ўзбекистон Республикасининг миллий давлат ва маъмурий-худудий тузилиши, 2 соат

1. Ўзбекистон Республикасининг маъмурий-худудий тузилиши ва унинг ҳуқуқий асослари.
2. Қорақалпоғистон Республикаси Конституциясининг асосий тамойиллари.
3. Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг ташкил этилиши ва фаолияти.
4. Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгашининг ҳуқуқий мақоми.
5. Қорақалпоғистон Республикаси маҳаллий давлат органларининг ҳуқуқий мақоми.

5-мавзу: Ўзбекистон Республикасида қонун чиқариш ҳокимиятининг амалга оширилиши ва унинг конституциявий асослари, 2 соат

1. Давлат ҳокимияти тушунчаси ва уни амалга ошириш шакллари.
2. Ўзбекистонда давлат ҳокимиятининг бўлиниш тамойили.
3. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси-давлат ҳокимиятининг олий вакиллик органи.
4. Олий Мажлис фаолиятининг шакллари.
5. Олий Мажлис депутатлар блоки ва партия фракцияларининг фаолияти.
6. Олий Мажлис Раиси ва унинг ўринбосарлари фаолияти.
7. Олий Мажлис Кенгаши ва унинг ваколатлари.
8. Олий Мажлис қўмиталари ва комиссиялари фаолияти.
9. Омбудсман фаолияти.

6-мавзу: Ўзбекистон Республикаси Президенти-давлат ва ижроия ҳокимият бошлиғи, 2 соат

1. Ўзбекистонда президентлик республикаси бошқаруви шаклининг жорий қилиниши.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти-давлат ва ижроия ҳокимият бошлиғи.
3. Президент ваколатлари ва қабул қиладиган ҳуқуқий ҳужжатлари.

4. Вазирлар Маҳкамаси-Ўзбекистон Республикасининг ҳукумати.

- а) тузилиши ва таркиби;
- б) бошқа давлат органлари билан муносабатлари;
- в) асосий ваколатлари;
- г) чиқариладиган ҳужжатлар;

7-мавзу: Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимиятининг конституциявий асослари, 2 соат

1. Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимияти тизими, унинг ташкил этилиши ва одил судловнинг конституциявий асослари.

2. Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди.

3. Ўзбекистон Республикаси Олий суди ва ҳудудий судлари.

4. Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди, Тошкент шаҳар ва вилоятлар ҳўжалик судлари.

5. Ўзбекистон Республикасида прокуратура органларининг тизими ва прокуратура органларининг тизими ва прокурорларнинг вазифалари.

Курс иши мавзулари

1. Ўзбекистоннинг конституциявий ривожланиши.

2. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг ишлаб чиқилиш тарихи ва қабул қилиниши.

3. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг асосий тамойиллари.

4. Ўзбекистон Конституциясида ҳокимиятнинг бўлиниши тамойилининг ўрнатилиши.

5. Ўзбекистон-суверен демократик республика.

6. Ўзбекистон Конституцияси ва мустақил давлат белгилари.

7. Ўзбекистон Республикасининг давлат рамзлари.

8. Халқ ҳокимиятчилиги-Ўзбекистон Конституциясининг асосий тамойилларидан бири.

9. Ўзбекистонда Конституция ва қонуннинг устуворлиги.

10. Ўзбекистон-халқаро муносабатларнинг тўла ҳуқуқли субъекти.

11. Ўзбекистон ташқи сиёсати ва унинг асосий тамойиллари.

12. Ўзбекистон Конституцияси ва Инсон ҳуқуқлари Умум-жаҳон декларацияси.

13. Ўзбекистон фуқаролиги.
14. Ўзбекистон Республикасининг маъмурий-ҳудудий тузилиши.
15. Қорақалпоғистон Республикасининг ҳуқуқий мақоми.
16. Ўзбекистонда халқ депутатининг ҳуқуқий мақоми.
17. Ўзбекистонда президентлик республикаси бошқаруви шаклининг жорий этилиши.
18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг конституциявий, ҳуқуқий мақоми.
19. Олий Мажлис ва унинг конституциявий мақоми.
20. Ўзбекистонда суд ҳокимиятининг ташкил этилиши.
21. Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари кафолатлари.
22. Ўзбекистонда жамият ва шахс манфаатларининг конституциявий белгилари.
23. Ўзбекистонда жамоат бирлашмалари.
24. Ўзбекистонда оиланинг конституциявий мақоми.
25. Ўзбекистон Республикаси маҳаллий ҳокимият органлари.
26. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси.
27. Ўзбекистон Республикасида прокуратура органларининг фаолияти.
28. Ўзбекистонда мудофаа ва хавфсизликнинг таъминланиши.
29. Ўзбекистоннинг молия ва пул-кредит тизими.
30. Ўзбекистонда сайлов тизими.

Мустақил таълим учун намунавий мавзулар

1. **И. А. Каримов** Ўзбекистон Конституцияси ҳақида (Ўзбекистон Президенти И. А. Каримовнинг асарлари, маъруза ва нутқлари асосида).
2. Ўзбекистон-демократик ҳуқуқий давлат сари.
3. Ўзбекистон-адолатли фуқаролик жамияти йўлида.
4. Ўзбекистоннинг сайлов тизими.

Мустақил иш учун намунавий мавзулар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси-давлатнинг асосий қонуни.
2. Конституциянинг асосий тамойилларини ҳаётга тадбиқ қилиш йўллари.
3. Ўзбекистонда инсон ҳуқуқларининг ҳимоя қилиниши.
4. Ўзбекистон-халқаро муносабатларнинг фаол иштирокчиси.

5. Ўзбекистон Конституцияси-виждон эркинлигининг ҳуқуқий кафолати.

6. Ўзбекистонда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш муаммолари.

Ахборот-техник воситалар

Ўқув курсини ўзлаштиришда техник воситалар билан таъминланиш даражаси жуда муҳим аҳамиятга эга. Шу билан бирга ҳар бир мавзу учун слайд, схема тузиш ва улардан фойдаланиш, аудиторияда телевизион қурилмалар, диапрелектор (ТДП-1), видеоконтрол, лингафон каби мосламалардан, компьютерлардан фойдаланиш самарали натижалар беради.

Ўқув курсини ўрганиш учун тавсия этиладиган адабиётлар

1. Раҳбарий адабиёт

1. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура: Т-1.: Ўзбекистон 1996.-364-бет.
2. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин: Т-2.-Т.: Ўзбекистон, 1996.-380 бет.
3. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир: Т-3, Т.: Ўзбекистон, 1996.-338-бет.
4. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан: Т-4 Т.: Ўзбекистон, 1996-349-бет.
5. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш давр талаби: Т-6.-Т.: Ўзбекистон, 1997.-384 бет.
6. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида: Т-6.-Т.: Ўзбекистон, 1998.-429 бет.
7. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз: Т-7.-Т. Ўзбекистон, 1999.-410 бет.
8. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаравон ҳаёт-пировард мақсадимиз: Т-8.: Ўзбекистон, 2000.-528 бет.
9. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХI асрга интилмоқда. –Т.: Ўзбекистон, 1999.
10. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари.-Т.: Ўзбекистон, 1997.
11. Президент И.А. Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 8 йиллигига бағишланган тантанали маросимда сўзлаган нутқи. “Халқ сўзи”, 2000 йил 8 декабр.
12. Каримов И.А. Конституция ҳақида. –Т.: Академия, 2001.

13. Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш асосий йўналишлари, 2-чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси 9-сессиясидаги маъруза 29 август 2002 йил.

2. Конституция, қонун ва меъёрий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.-Т.: Ўзбекистон, 1992.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг “Ўзбекистон Республикаси Конституциясини ўрганишни ташкил этиш тўғрисида”ги 2001 йил 4 январдаги Ф-1322-сонли фармойиши. “Халқ сўзи”, 2000 йил 5 январ.
3. Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисидаги 1991 йил 31 августдаги конституциявий қонуни. Ўзбекистон Республикаси қонунчилик асослари: Хрестоматия.-Т.: Адолат, 2000.
4. Мустақиллик декларацияси. Ўзбекистон Республикаси қонунчилик асослари: Хрестоматия.-Т.: Адолат, 2000.
5. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида”ги қонуни. 1992 йил 2 июл. Ўзбекистоннинг янги қонунлари, 6-сон.-Т.: Адолат, 1993.
7. “Ўзбекистон Республикаси Давлат байроғи тўғрисида”ги қонун. 1991 йил 18 ноябр. Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги асослари: Хрестоматия.-Т.: Адолат, 2000.
8. “Ўзбекистон Республикаси герби тўғрисида”ги қонун. 1992 йил 2 июл. Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги асослари: Хрестоматия.-Т.: Адолат. 2000.
9. “Ўзбекистон Республикаси Давлат мадҳияси тўғрисида”ги қонун. 1992 йил 10 декабр. Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги асослари: Хрестоматия.-Т.: Адолат, 2000.
10. “Ўзбекистон Республикаси Давлат тили ҳақида”ги қонун, 1995 йил 21 декабр. Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги асослари: Хрестоматия.-Т.: Адолат, 2000.
11. “Ўзбекистон Республикасининг референдуми тўғрисида”ги қонуни. 1991 йил 18 ноябр. Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги асослари: Хрестоматия.-Т.: Адолат, 2000.
12. Ўзбекистон Республикасининг “Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги қонуни. 1994 йил 5 май. Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги асослари: Хрестоматия.-Т.: Адолат, 2000.
13. Ўзбекистон Республикасининг “Ташқи сиёсий фаолиятининг асосий принциплари тўғрисида”ги қонуни. 1994, 1996

йил 29 декабр. Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги асослари Хрестоматия.-Т.: Адолат, 2000.

14. “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида”ги қонун. 1992 йил 2 июл. Ўзбекистоннинг янги қонунлари, 6-сон.-Т.: Адолат, 2000.

15. Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонуни. Ўзбекистоннинг янги қонунлари, 19-сон.-Т.: Адолат, 1998.

16. Ўзбекистон Республикасининг 1995 йил 30 августдаги “Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузадиган хатти-ҳаракатлар ва қарорлар устидан судга шикоят қилиш тўғрисида”ги қонуни. Ўзбекистоннинг янги қонунлари. 10-сон.-Т.: Адолат, 1995.

17. Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 6 майдаги “Фуқароларнинг мурожаати тўғрисида”ги қонуни. Ўзбекистоннинг янги қонунлари, 10-сон.-Т.: Адолат, 1996.

18. Ўзбекистон Республикасининг 1995 йил 21 декабр “Марказий банки тўғрисида”ги қонуни. Ўзбекистоннинг янги қонунлари, 12-сон.-Т.: Адолат 1996.

19. Ўзбекистон Республикасининг “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”ги қонуни. 1996 йил 25 апрел. Ўзбекистоннинг янги қонунлари, 13-сон.-Т.: Адолат, 1996.

20. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси. Т., Адолат, 1999.

21. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси.-Т.: Адолат. 1998.

22. Ўзбекистон Республикасининг “Нодавлат-нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги қонуни. 1999 йил 14 апрел. Ўзбекистоннинг янги қонунлари, 21-сон.-Т.: Адолат, 1999.

23. Ўзбекистон Республикасининг “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги 1997 йил 26 декабр қонуни. Ўзбекистоннинг янги қонунлари. 18-сон.-Т.: Адолат, 1998.

24. “Ўзбекистон Республикасида маъмурий-худудий тузилиш, топономик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш масалаларини ҳал этиш тартиби тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг қонуни. 1996 йил 30 август. Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари. 14-сон-Т.: Адолат 1997

25. “Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси тўғрисида”ги 1994 йил 24 сентябрдаги Конституциявий қонуни. Ўзбекистоннинг янги қонунлари. 11-сон.Т.: Адолат 1995

26. “Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлисига сайловлар тўғрисида”ги қонун. 1993 йил 28 декабр.

Ўзбекистоннинг янги қонунлари. 11-сон Т.: Адолат, 1995. 1999 йил 19 августдаги ўзгартириш ва қўшимчалар билан.

27. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимини ташкил этиш ҳамда Ўзбекистон Республикаси Конституциясига ўзгартириш ва қўшимча киритиш тўғрисидаги қонун. Совет Ўзбекистони, 1990 йил 4 апрел сони.

28. “Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида”ги қонун. 1993 йил 6 май. Ўзбекистоннинг янги қонунлари, 8-сон.-Т.: Адолат. 1994

29. «Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида»ги қонун. 1991 йил 18 ноябр. Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги асослари; Хрестоматия. Т.: Адолат, 1995. 1999 йил августдаги ўзгартириш ва қўшимчалар билан.

30. “Ўзбекистон Республикасида депутатларнинг мақоми тўғрисида”ги қонун. 1995 йил 6 май. Ўзбекистоннинг янги қонунлари, 11-сон.-Т.: Адолат, 1995

31. “Ўзбекистон Республикасининг халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайловлар тўғрисида”ги қонун. Ўзбекистон Республикасининг қонуни. 1994 йил 5 май Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари, 10-сон,-Т.: Адолат, 1994. 1999 йил 18 августдаги ўзгартириш ва қўшимчалар билан.

32. “Маҳаллий ҳокимият идораларини қайта ташкил этиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг қонуни. 1992 йил 4 январ. Ўзбекистоннинг янги қонунлари, 5-сон.-Т.: Адолат, 1992

33. “Ўзбекистон Республикасининг маҳаллий ҳокимияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг қонуни. 1993 йил 3 сентябр. Ўзбекистоннинг янги қонуни. 9-сон Т.: Адолат 1994.

34. “Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг қонуни. 1999 йил 14 апрел. Ўзбекистоннинг янги қонунлари, 21-сон.-Т.: адолат 1999.

35. “Ўзбекистон Республикасининг судлар тўғрисида”ги қонуни. Халқ сўзи, 2001 йил 13 феврал.

36. Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги қонуни. 1992 йил 9 декабр. Ўзбекистоннинг янги қонунлари, 7-сон, -Т. Адолат 1993

37. “Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг қонуни. 1995 йил 30 август. Ўзбекистоннинг янги қонунлари, 11-сон. -Т. Адолат.

38. «Ўзбекистон Республикасининг Марказий сайлов комиссияси тўғрисида»ги қонуни. 1998 йил 30 апрел.

3. Дарслик, ўқув қўлланмалари ҳамда кўшма адабиётлар

1. Абдумажидов Ф. Ўзбекистон Республикасининг давлат тили ҳақидаги қонунинг шарҳлар.-Т. Адолат 1999
2. Аъзамхўжаев А.А. Прововые основы государственной независимости Республики Узбекистан.-Т. Узбекистан, 1993
3. Азизхўжаев А.А. Давлатчилик ва маънавият. Т., Шарқ, 1997.
4. Бобоев Ҳ. Б., Норматов Қ. Миллий давлатчилик ҳақида. Т.Ўзбекистон, 1999.
5. Жалилов Ш.И. Давлат ҳокимияти маҳаллий органлари ислоҳоти. Таҷриба ва муаммолар.-Т.Ўзбекистон. 1994.
6. Кучли давлатдан кучли жамият сари. Тошкент-Ўзбекистон-2001 йил
7. Ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқий кафолати. Тошкент-Ўзбекистон-1999 йил.
8. У.Тоғжихонов, Х.Одилқориев, А.Саидов, Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий ҳуқуқи. 2001 йил.
9. Қаюмов Р.Қ. Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий ҳуқуқи. Т.Адолат 1998
10. Инсон ҳуқуқлари (муаллифлар жамоаси) Т.Адолат 1997
11. Инсон ҳуқуқлари тўғрисида. Биюл. Т. Адолат 1992.
12. Исломов З.М. Механизм осуществления государственной власти. Т. Адолат 1997.
13. Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органи. Т.Фан 1994
14. Мингбоев У.Қ. Суд шундай ҳокимиятки... Т.1999
15. Муҳаммедов Ҳ.М. Ўзбекистон давлатчилигининг ҳуқуқий асослари.-Т.Адолат 1999
16. Одилқориев Ҳ.Т. Новая Конституция-великий символ суверенитета Узбекистана. -Т. Адолат 1993
17. Одилқориев Ҳ.Т. Ўзбекистоннинг янги Конституцияси ва ҳокимиятлар бўлиниш принципи. Т.1993
18. Одилқориев Ҳ.Т. Ўзбекистон Республикасида қонун чиқариш жараёни. Т. Адолат 1995.
19. Раҳмонкулов Ҳ. Фуқаролик: ҳуқуқлар, эркинликлар, бурчлар. Т. Ўзбекистон 1991.
20. Саидов А.Ҳ. Мустақиллик қомуси. Т.Ўзбекистон, 1993.
21. Саидов А.Ҳ. Қиёсий конституцияшунослик. Т.: 1995
22. Саидов А.Ҳ. Сайлов ҳуқуқи.-Т.: 1994
23. Саидов А.Ҳ. Жаҳон конституциявий амалиёти ва Ўзбекистон Республикасининг асосий қонуни.-Т.: 1992
24. Саидов А.Ҳ. Жузжоний А. Шарқ ва инсон ҳуқуқлари.-Т.: Ижтимоий фикр, 1998
25. Саидов А.Ҳ. Султонов С.А. Ўзбекистон Конституцияси ва инсон ҳуқуқлари.-Т.: 1999

26. Таджихонев У., Саидов А.Х. Ҳуқуқий маданият назарияси. Дарслик 2-жилдли.-Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ академияси, 1998
27. Тансиқбаев Г.М, Муҳаммеджанов О.З. Конституция ва биз.-Т., Адолат, 1998
28. Ҳалилов Э.Х. Становление и развитие высшего законодательного органа государственной власти Республики Узбекистан. Тошкент 2000.
29. А.Тўлаганов Давлат ҳокимиятининг вакиллик ва ўзини-ўзи бошқариш органлари фаолиятини ташкил этиш. Дарслик Тошкент 2002 йил
30. Файзиев М. Ўзбекистон Конституциясининг моҳияти (ўқув қўлланма). Т.: Адолат 1998
31. Ҳалилов Э.Х. Ўзбекистон Республикаси Парламенти: биринчи чақириқ Олий Мажлисининг фаолияти.-Т.: Ўзбекистон, 1999.
32. Ҳалилов Э.Х. Сайлов тўғрисидаги Ўзбекистон қонунларининг қарор топиши ва ривожланиши.-Т.: Ўзбекистон, 1999.
33. Халқаро гуманитар ҳуқуқ, инсонпарварлик ва ҳайрихоҳлик муаммолари институтлари.-Т.: Адолат 2000
34. Халқ ишончи олий маъсулият.-Т.: Ўзбекистон, 2000
35. Хусанов О.Т., Азизов Ҳ.Т. Давлат ва ҳуқуқ асослари. (Изоҳли луғат).Т.: Ўқитувчи, 1996
36. Хусанов О.Т. Ўзбекистон Республикасининг давлат ҳокимияти тўғрисидаги қонунига шарҳлар. Т.: Адолат 1995
37. Хусанов О.Т. Ўзбекистон Республикасида Давлат органлари Т.: Шарқ, 1996
38. Хусанов О.Т. Мустақиллик ва маҳаллий ҳокимият. Т.: Шарқ, 1997
39. Ўзбекистон Республикаси қонунчилик асослари: Хрестоматия. Т.: Адолат 2000
40. Ўзбекистон Республикаси-Мустақил давлат (муаллифлар жамоаси)-Т.: Адолат 1993
41. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 3-китоб, Т.: Адолат 2000
42. Ўзбекистон Республикаси Конституциясига шарҳлар-Т.: Адолат 1995
43. Ўзбекистоннинг Миллий истиқлол мафкураси-Т.: Ўзбекистон, 1993
44. Ўразаев Ш.З. Мустақил Ўзбекистон Конституцияси-Т.: 1995. Ўзбекистон Республикаси Конституциясини ўрганиш. (Ўқув курси бўйича маъруза матни) Тошкент 2002 йил.
45. Ўзбекистон Республикаси Конституциявий ҳуқуқи (схемали ўқув-методик қўлланма) Тошкент 2001 йил.
46. Конституциявий ҳуқуқ. Изоҳлар луғати. Тошкент 2001 йил.

МУНДАРИЖА

Ўқув курсининг мақсад ва вазифаси.	3
1-мавзу: Ўзбекистон Конституциясини ўганиш ўқув курси ва унинг мақсад, вазифалари.	5
2-мавзу: Ўзбекистоннинг 1992 йилги Конституциясининг вужудга келиши.	6
3-мавзу: Конституциянинг давлат ва жамият ҳаётида туган ўрни ва аҳамияти.	6
4-мавзу: Мустақил Ўзбекистоннинг 1992 йилги Конституциясининг асосий тамойиллари.	6
5-мавзу: Ўзбекистонда инсон ва фуқароларнинг асосий ҳуқуқлари, эркинликлари ва бурчлари.	7
6-мавзу: Ўзбекистонда жамият ва шахс муносабатларининг конституциявий белгилари.	7
7-мавзу: Ўзбекистон Республикасининг миллий-давлат ва маъмурий-ҳуқуқий тузилиши.	8
8-мавзу: Ўзбекистон Республикасида қонун чиқариш ҳокимиятининг амалга оширилиши ва конституциявий асослари. .	8
9-мавзу: Ўзбекистон Республикаси Президенти-давлат ва иж-роия ҳокимият бошлиғи.	9
10-мавзу: Ўзбекистон Республикасининг маҳаллий ҳокимият органлари.	9
11-мавзу: Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимиятининг конституциявий асослари.	9
Амалий машғулотлар мавзу ва режалари.	9
Ўқув курсини ўрганиш учун тавсия этиладиган адабиётлар.	14

Босишга рухсат этилди 22.09.2004 й. Формати 60x84¹/₁₆.
«TimesUZ» ҳарфида терилди. Босма табағи 1,25. Нашриёт ҳисоб
табағи 1,18. Адади 1000. Буюртма №93.

Fan va texnologiyalar markazining bosmaxonasida chop etildi.
Тошкент ш. Олмазор кўч. 171 уй.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС, КАСБ-ҲУНАР ТАЪЛИМИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ МАРКАЗИ

Тасдиқланди

Ўз.Р.ОЎМТВ

Ш.Аюпов

06.12.2004й.

«ҲУҚУҚШУНОСЛИК»

курсдан намунавий

ДАСТУР

(бакалавр йўналиши учун)

ТОШКЕНТ-2004

Ушбу дастур «Ҳуқуқшунослик» фанидан бакалавриат талабаларининг зарурий тайёргарлик даражаси ва билимлари мазмунига қўйиладиган талаблар асосида тайёрланган. Малакавий талаблар бакалавр талабаларининг фан бўйича қандай тасаввурга эга бўлиши нималарни билиши кераклиги, қандай кўникмалар ҳосил қилиши лозимлигини ўз ичига олади.

Ушбу намунавий дастур шу фанга оид ишчи ўқув дастур, йиллик тақвими режалар, тематик дастурлар, дарслик ва ўқув-методик қўлланмаларни тайёрлашда фойдаланиш учун тавсия этилади. Намунавий дастурни келажакда тўлдирилган ва бойитилган ҳолда чоп этиш заруратини ҳисобга олиб, фикр-мулоҳазаларингизни қуйидаги манзилга юборишингизни сўраймиз:

Тошкент шаҳар, 700070, Шота Руставели кўчаси 25, ОЎМКХТРМ «маънавият ва маърифат» бўлими, тел. 136-39-20.

Мазкур дастур намунавий дастур сифатида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ижтимоий комплексининг махсус методологик комиссияси баённомаси ва Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, олий ўқув юртларининг илмий-услубий бирлашмалари фаолиятини Мувофиқлаштирувчи Кенгаш Президиумининг 2003 йил 15 февралдаги мажлиси қарори билан тавсия этилган.

Нашрга тайёрловчи масъуллар:
проф. Нишоналиев У., Ҳамдамова М. З.

Тузувчилар: ўқитувчи: Ёқубов Ж. Т., доцент Хайитбоев Э. Р.

Такризчилар: проф. Жалилов Ш. Ж.

Маъсул муҳаррир: ю.ф.н. доц. Мирҳамидов М. М.

“..хуқуқий маданият даражаси фақатгина қонуларни билиш, хуқуқий маълумотлардан хабардор бўлишдангина иборат эмас. У қонуларга амал қилиш ва уларга бўйсунуш маданияти демакдир”.¹

СЎЗ БОШИ

1.1. Фан мазмунига қўйиладиган малакавий талаблар

Бакалавр «Хуқуқшунослик ва Ўзбекистон Республикаси Конституцияси»ни ўрганиш курслари бўйича:

Демократик хуқуқий давлат барпо қилиш, ривожлантириш, адолатли фуқаролик жамиятини шакллантириш фуқароларнинг хуқуқий онги ва маданиятини ўстириш, Конституция ва қонун устуворлигини таъминловчи хуқуқий тизим ва асосий қонун тўғрисида тасаввурга эга бўлиши лозим.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва унинг асосида қабул қилинган қонуларни;

– Ўзбекистон Республикаси хуқуқий тизими ва қонунчилик асосларини;

– фуқаролик жамиятининг иқтисодий негизини;

– хуқуқий муҳофаза қилиш идораларини;

– улар фаолиятини;

– Ўзбекистоннинг маъмурий ҳудудий тузилиши, давлат ҳокимияти идораларининг тузилиши ва фаолиятини;

– ўз касбий фаолиятига оид конституциявий, ахлоқий меъёрларни билиши керак.

Касб соҳасидаги меҳнат фаолияти давомида ўз соҳаси билан боғлиқ меъёрий ва хуқуқий ҳужжатларни тузиш ва бузилган хуқуқларни тиклаш кўникмасига эга бўлиши лозим.

Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигини кўлга киритгани моҳиятан юртимиз тарихида шарафли ва ўта маъсулиятли ҳисобланади. Ҳар биримизнинг ҳаётимизда, мамлакат тақдирида муҳим ва кескин ўзгаришлар юз берди. Ўзлимизни англаб, юртимизда ва шахсий ҳаётимизда содир бўлаётган янгиланиш жараёнларини ҳаққоний таҳлил этадиган бўлиб қолдик.

Шундай экан, асосий мақсадимиз бўлмиш демократик хуқуқий давлатни барпо этиш ва ривожлантиришда ёшларга хуқуқий-демократик

давлат тизими ва моҳиятини чуқурроқ ўрганиш, қонунларни билиш, уларга риоя этишни таъминлашда ҳуқуқий мактаб асосий ўринни эгаллайди. Бу борада Президентимиз И. А. Каримов айтганларидек “Қонунлар ижросини таъминлаш, мамлакатда қабул қилинган ва амалда бўлган меъёрий ҳужжатларни ҳаётга жорий қилишда давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини кучайтириш муҳим аҳамият касб этади. Биз “Адолат-қонун устуворлигида” деган ҳаётий тамойилга қатъий амал қилиб яшашимиз зарур”².

Бунда “ҳуқуқшунослик” фанини ўрганиш ҳар бир мутахассис учун катта аҳамиятга эгадир.

Ушбу дастур ўзида ҳозирги кунда давлатимиздаги олий ва ўрта махсус ўқув юртларида давлат стандартлари асосида ҳуқуқий фанларни ўқитишни ўз ичига қамраб олган. Унда талабаларга давлат ва ҳуқуқни пайдо бўлиш асосларини, Конституциявий ҳуқуқ, маъмурий ҳуқуқ асосларини, фуқаролик ҳуқуқи асосларини, меҳнат ҳуқуқи асосларини, оила ҳуқуқи асосларини, жиноят ҳуқуқи асосларини ўргатиш асосий мақсад қилинган.

Дастурдан фойдаланиш жараёнида мавжуд қонунларга киритилаётган ўзгаришлар, янги қабул қилиниши назарда тутилган қонун лойиҳаларини кузатиб бориш мақсадга мувофиқдир.

1.2. “Хуқуқшунослик” фанидан дарс соатларининг тақсимооти

№	Мавзулар	Маъруза	Амалий машғулот
1.	Давлат ва ҳуқуқ ҳақида асосий тушунчалар	2	4
2.	Маъмурий ҳуқуқ асослари	2	2
3.	Фуқаролик ҳуқуқи асослари	2	2
4.	Истеъмоқчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш асослари*	2	2
5.	Меҳнат ҳуқуқи асослари	2	2
6.	Оила ҳуқуқи асослари	2	2
7.	Экология ҳуқуқи асослари	2	2
8.	Жиноят ҳуқуқи асослари	2	2
9.	Халқаро ҳуқуқ асослари	-	2
Жами:		16	20

Жами: 36 соат.

**Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш асослари курси
Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлигининг 27 декабр 2002 йилдаги 376-сонли буйруғига
асосан киритилган.*

Маърузаларнинг мавзулари

1-мавзу. Давлат ва ҳуқуқ ҳақида асосий тушунчалар

Давлат ва ҳуқуқ асослари фанининг предмети ва вазифалари. Фуқаролик жамияти ва давлат тушунчаси. Давлатнинг келиб чиқиши ва унга доир назариялар. Давлат, унинг моҳияти ва белгилари. Давлатнинг шакллари. Давлат механизми. Ҳуқуқий давлат ва унинг белгилари.

Ҳуқуқ, унинг белгилари ва вазифалари. Ҳуқуқнинг келиб чиқишига доир назариялар. Ижтимоий меъёрлар тизимида ҳуқуқнинг ўрни. Ахлоқ ва ҳуқуқ. Ҳуқуқий маданият, ҳуқуқий онг, ҳуқуқий мафкура, ҳуқуқий психология. Ҳуқуқ меъёрларининг тузилиши. Ҳуқуқ тизими, ҳуқуқ тармоқлари ва институтлари. Ҳуқуқ манбалари ва унинг турлари. Ҳуқуқий муносабатлар ва уларнинг тузилиши. Ҳуқуқбузарлик, унинг белгилари ва турлари. Юридик жавобгарлик асослари ва унинг турлари.

Ҳуқуқни муҳофаза этувчи органлар. Уларнинг турлари (миллий ҳавфсизлик хизмати, суд, прокуратура, адвокатура, нотариат, дастлабки тергов ва суриштирув органлари), ваколатлари ва фуқаролар олдидаги мажбуриятлари.

2-мавзу. Маъмурий ҳуқуқ асослари

Маъмурий ҳуқуқ тушунчаси. Давлат бошқаруви ва унинг тамойиллари. Маъмурий ҳуқуқ тизими. Маъмурий ҳуқуқ манбалари. Маъмурий ҳуқуқ меъёрлари тушунчаси ва уларнинг турлари. Маъмурий ҳуқуқ муносабатлари. Президент маъмурий ҳуқуқий муносабатлар субъекти сифатида. Давлат бошқарув органлари. Фуқаролар маъмурий ҳуқуқ субъекти сифатида. Давлат бошқарувининг шакллари ва усуллари. Маъмурий ҳуқуқбузарлик ва маъмурий жазо.

3-мавзу. Фуқаролик ҳуқуқи асослари

Фуқаролик ҳуқуқи тушунчаси, тамойиллари ва тизими. Фуқароларнинг ҳуқуқ лаёқати ва муомала лаёқати. Юридик шахслар ва уларнинг турлари. Фуқаролик ҳуқуқида битимлар тушунчаси. Битимларнинг турлари. Мулк ҳуқуқи ва унинг мазмуни. Мулк шакллари. Шартномалар, уларни тузиш. Мажбурият ҳуқуқи. Ворислик ҳуқуқи. Муаллифлик ҳуқуқи.

4-мавзу. Истеъмолчиларнинг асосий ҳуқуқлари ва уларнинг ҳимоя қилинишининг мақсад ва вазифалари

Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тушунчаси. ўнинг мақсад ва вазифалари. Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича қонун ҳужжатлари. Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича халқаро шартномалар ва битимлар. Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишда олди-сотди шартномасининг айрим турлари.

Истеъмолчиларнинг товар (иш ва хизмат) тўғрисида маълумот олиш ҳуқуқи. Товарлар (ишлар ва хизматлар) тўғрисида нотўғри маълумот берилганда истеъмолчиларнинг ҳуқуқлари. Истеъмолчиларнинг товар (иш ва хизмат)лар ҳавфсиз бўлишига талаб қўйиш ҳуқуқи. Истеъмолчининг нуқсонли товар сотилгандаги ҳуқуқлари. Истеъмолчиларга сифатсиз маҳсулот чиқариш ёки сотиш оқибатлари. Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини давлат томонидан ҳимоя қилиниши. Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини суд томонидан ҳимоя қилиниши.

5-мавзу. Меҳнат ҳуқуқи асослари

Меҳнат ҳуқуқи тушунчаси, тамойиллари ва тизими. Меҳнат ҳуқуқининг манбалари. Меҳнат шартномаси (контракт) тушунчаси. Меҳнат шартномасини тузиш ва уни бекор қилиш асослари. Иш вақти ва дам олиш вақти. Меҳнат ҳуқуқида таътиллар. Иш ҳаққи тушунчаси. Меҳнат интизоми. Меҳнат муҳофазаси. Иш билан таъминлаш ва ишга жойлаштириш. Аёллар ва ёшлар меҳнатининг ўзига хос хусусиятлари. Меҳнат низолари ва уларни кўриш тартиби. Меҳнат низолари комиссиялари ва уларнинг ваколатлари. Меҳнат ҳуқуқларининг суд томонидан ҳимоя қилиниши.

6-мавзу. Оила ҳуқуқи асослари

Оила ҳуқуқи тушунчаси, тамойиллари ва тизими. Оила ҳуқуқининг манбалари. Оила мустаҳкамлашнинг ҳуқуқий масалалари. Ўзбекистон Республикаси оила қонунчилигининг вазифалари. Никоҳ тушунчаси. Никоҳ тузиш тартиби ва шартлари. Никоҳ шартномаси. Никоҳнинг бекор қилиниши ва унинг оқибатлари. Эр ва хотиннинг шахсий ва мулкӣ ҳуқуқлари. Ота-оналар ва фарзандларнинг мажбуриятлари. Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш асослари ва унинг ҳуқуқий оқибатлари. Чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар иштирокидаги оилавий муносабатлар. Фарзандликка олиш. Васийлик ва ҳомийлик.

7-мавзу. Экология ҳуқуқи асослари

Экология ҳуқуқи тушунчаси ва унинг моҳияти. Экология ҳуқуқининг тамойиллари ва функциялари. Экологик ҳуқуқ объектлари ва табиий объектларга нисбатан давлат мулкчилиги. Экология соҳасида умумий давлат бошқаруви органлари. Экологик ҳуқуқий жавобгарлик. Экологик назорат ва экологик экспертиза. Ердан фойдаланиш ҳуқуқи ва ерларни ҳуқуқий муҳофаза қилиш. Сувдан фойдаланиш ва сувларни муҳофаза қилиш. Ер ости бойликларидан фойдаланиш ва уларни ҳуқуқий муҳофаза қилиш. Ҳайвонот дунёсидан фойдаланиш ва уларни ҳуқуқий муҳофаза қилиш. Атроф муҳит. Халқаро ҳуқуқий муҳофазаси.

8-мавзу. Жиноят ҳуқуқи асослари

Жиноят ҳуқуқи тушунчаси, предмети, усули, вазифалари ва тамойиллари. Жиноят қонуни. Жиноий жавобгарлик ва унинг асослари. Жиноят ва жиноятчилик тушунчаси. Жиноятнинг таркибий унсурлари (объекти, субъекти, объектив томони ва субъектив томони). Тамом бўлган ва тамом бўлмаган жиноятлар. Жиноятда иштирокчилик (бажарувчи, ташкилотчи, далолатчи ва ёрдамчи). Жазо тушунчаси, мақсадлари ва турлари. Қилмишнинг жиноийлигини истисно қиладиган ҳолатлар тушунчаси. Жиноий жавобгарликдан ва жиноий жазодан озод қилиш асослари.

9-мавзу. Халқаро ҳуқуқ асослари (Мустақил тайёрланиш учун мавзу)

Халқаро ҳуқуқнинг пайдо бўлиши. Халқаро ҳуқуқ тушунчаси, объектлари. Халқаро ҳуқуқ функциялари. Халқаро ҳуқуқ ва миллий ҳуқуқ. Халқаро оммавий ҳуқуқ ва халқаро хусусий ҳуқуқ. Халқаро ҳуқуқий меъёрларни яратиш. Халқаро ҳуқуқ тизими. Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсати ва дипломатияси. Халқаро ҳуқуқ ва Конституция.

Амалий машғулотларнинг мавзулари

1-машғулот. Давлат ҳақида асосий тушунчалар

Режа.

1. Давлатнинг келиб чиқиши ҳақидаги назариялар.
2. Давлатнинг моҳияти, белгилари, вазифаси.
3. Давлат механизми ва шакллари.
4. Давлатнинг функциялари.
5. Ҳуқуқий давлат белгилари.

2-машғулот. Ҳуқуқ ва ҳуқуқий муносабатлар

Режа.

1. Ҳуқуқ ва унинг келиб чиқиши ҳақидаги назариялар.
2. Ҳуқуқ белгилари, моҳияти, функциялари. Ҳуқуқ тизими.
3. Ҳуқуқий меъёрлар, уларнинг шакллари ва манбалари.
4. Ахлоқ ва ҳуқуқ. Ҳуқуқий онг, ҳуқуқий мафкура ва ҳуқуқий психология.
5. Ҳуқуқни муҳофаза этувчи органлар (миллий ҳавфсизлик хизмати, суд, прокуратура, адвокатура, нотариат, дастлабки тергов ва суриштирув органлари).

3-машғулот. Маъмурий ҳуқуқ асослари

Режа.

1. Маъмурий ҳуқуқ фани тушунчаси, предмети, манбалари ва тизими.
2. Маъмурий ҳуқуқ меъёрлари ва маъмурий ҳуқуқий муносабатлар тушунчаси. Маъмурий ҳуқуқ тамойиллари.
3. Давлат бошқаруви органлари тушунчаси, турлари ва тизими.
4. Маъмурий ҳуқуқбузарлик, маъмурий жавобгарлик ва маъмурий жазо.
5. Маъмурий мажбурлов, унинг хусусиятлари ва турлари.

4-машғулот. Фуқаролик ҳуқуқи асослари

Режа.

1. Фуқаролик ҳуқуқи тушунчаси, тамойиллари, тизими.
2. Фуқароларнинг ҳуқуқ ва муомала лаёқатлари.
3. Юридик шахслар, уларнинг вужудга келиши ва бекор бўлиши.
- Юридик шахсларнинг ҳуқуқий ва муомала лаёқатлари.
4. Битимлар ва уларнинг турлари. Мажбурият ҳуқуқи.
5. Мулк ҳуқуқи. Фуқаровий-ҳуқуқий жавобгарликнинг умумий тавсифи.

5-машғулот. Истеъмолчиларнинг ҳуқуқини ҳимоя қилиш асослари

Режа.

1. Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тушунчаси.
2. Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича қонун ҳужжатлари ва халқаро шартномалар.
3. Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилишда чакана олди-сотди шартномасининг моҳияти.
4. Истеъмолчиларнинг товар сифати ҳақида маълумот олиш ҳуқуқи ва сифатли ёки сифати лозим даражада бўлмаган товарлар (иш, хизматлар)ни топшириш оқибатлари.
5. Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини давлат томонидан ҳимоя қилинишини таъминлаш ва истеъмолчиларга сифатсиз маҳсулот сотганлик учун жиноий жавобгарлик.

6-машғулот. Меҳнат ҳуқуқи асослари

Режа.

1. Меҳнат ҳуқуқи тушунчаси, субъектлари, тамойиллари ва манбалари.
2. Аҳолини иш билан таъминлаш. Меҳнат шартномасини тузиш ва бекор қилиш асослари.
3. Меҳнат интизоми ва меҳнат муҳофазаси.
4. Меҳнат ҳуқуқида иш вақти, дам олиш вақти ва таътил. Меҳнатга ҳақ тўлаш.
5. Меҳнат низолари ва уларни ҳал қилиш тартиби.

7-машғулот. Оила ҳуқуқи асослари

Режа.

1. Оила ҳуқуқи тушунчаси ва моҳияти.
2. Никоҳ, уни тузиш ва бекор қилиш тартиби. Никоҳ шартномаси.

3. Эр ва хотиннинг мулкӣ ҳуқуқ ва мажбуриятлари.
 4. Ота-оналар билан фарзандларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари.
 5. Ота-оналик ҳуқуқларидан маҳрум бўлишнинг оқибатлари.
- Васийлик ва хомийлик.

8-машғулот. Экология ҳуқуқи асослари

Режа.

1. Экология ҳуқуқи, унинг предмети ва объектлари.
2. Экологик тизим тушунчаси.
3. Экологик жавобгарлик тушунчаси.
4. Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг табиатни муҳофаза қилиш соҳасидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари.
5. Атроф муҳитни Халқаро муҳофаза қилиш.

9-машғулот. Жиноят ҳуқуқи асослари

Режа.

1. Жиноят ҳуқуқи тушунчаси, вазифаси, усули ва тамойиллари.
2. Жиноятнинг таркибий унсурлари. Жиноятларни таснифлаш.
3. Жиноий ҳуқуқбузурлик ва жиноий жазо.
4. Жиноятда иштирокчилик тушунчаси, унинг турлари.
5. Қилмишнинг жиноийлигини истисно қиладиган ҳолатлар.

10-машғулот. Халқаро ҳуқуқ асослари

Режа.

1. Халқаро ҳуқуқ тушунчаси, объектлари ва функциялари.
2. Халқаро ҳуқуқ тизими. Халқаро-ҳуқуқий меъёрларни яратиш.
3. Халқаро оммавий ҳуқуқ ва халқаро хусусий ҳуқуқ.
4. Халқаро ҳуқуқ ва миллий ҳуқуқ.
5. Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсати ва дипломатияси.

Адабиёт

Раҳбарий адабиёт.

1. *Каримов И.А.* Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1.-Т., 1996 й.
2. *Каримов И.А.* Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т.2.-Т., 1996 й.
3. *Каримов И.А.* Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир.Т.3,-Т., 1996 й.
4. *Каримов И.А.* Бунёдкорлик йўлидан. Т.4.-Т., 1996 й.

5. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш давр талаби. Т.5.-Т., 1997 й.
6. Каримов И.А. Ҳавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6.- Т., 1998 й.
7. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7.- Т., 1999 й.
8. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз. Т.8.-Т., 2000 й.
9. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз маъсулмиз. Т.9.- Т., 2001 й.
10. Каримов И.А. Ҳавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т.10.- Т., 2002 й.
11. Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. || Ўзбекистон овози. 31 август. 2002 й.

Махсус адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституциясига шарҳлар. Т., 2001 йил.
2. Саидов А., Таджиханов У., Одилқориев Х. Давлат ва ҳуқуқ асослари. Т. “Шарқ”, 2002 йил.
3. Исломов З., Хусанов О., Мирхамидов М. Ҳуқуқшунослик. Маърузалар матни. Т., 2000 йил.
4. Исломов З., Мирхамидов М. Ҳуқуқшунослик. Т., “А. Қодирий номидаги халқ мероси”. 2002 йил.
5. Ҳуқуқшунослик. Т., ЦПИУЛ. 2002 йил.
6. Исломов З. Давлат ва ҳуқуқ: умумназарий масалалари. Т. “Адолат”, 2000 йил.
7. Холмўминов Қ.Т. Ўзбекистонда ҳуқуқий давлат қуриш. Т., 1998 йил.
8. Холмўминов Қ.Т. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Т., 1998 йил.
9. Давлат ва ҳуқуқ асослари: Изоҳли луғат. Т., 1996 йил.
10. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Т., 2000 йил.
11. Исламов З.И. Теория государства и права. Ч.1,2. Т., 1997 год.
12. Никитин А.Ф. 200 вопросов и ответов по основам государства и права. М., 1998 год.
13. Гришина Е.П. Основы государства и права. М., 1995 г.
14. Таджиханов У., Саидов А. Ҳуқуқий маданият назарияси. 2 томли. Т., 2001 йил.

15. Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексга шарҳлар. Т., 2000 йил.
16. Алимов Х.Р. Маъмурий ҳуқуқ. Дарслик. Т., 1995 йил.
17. Зокиров И.Б. Фуқаролик ҳуқуқи. Дарслик. 1 қисм. Т., 1996 йил.
18. Зокиров И.Б. Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик ҳуқуқи. Дарслик. 2 қисм. Т., 1999 йил.
19. Раҳмонқулов Х.Р. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодексининг 1- ва 2-қисмларига умумий тавсиф ва шарҳлар, 2 жилд, Т., 1997-1999 йил.
20. Абдусаломов М. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик ҳуқуқи. Дарслик. 2 қисм. Т., 1999 йил.
21. Фуқаролик ҳуқуқи. Дарслик. Т., ТДЮИ. "Адолат", 1999 йил.
22. Эгамбердиев Э. Фуқаролик процессуал ҳуқуқий муносабатлар. Т., "Адолат" 2000 йил.
23. Раҳмонқулов Х.Р. Олди-сотди шартномаси. Т., 2000 йил.
24. Раҳмонқулов Х.Р. Хусусий мулк ва унинг даҳлсизлиги. Т., 2000 йил.
25. Тошев Б. Муаллифлик ҳуқуқи. Т., 1997 йил.
26. Топилдиев В. Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш курси бўйича ўқув-услубий қўлланма. Т., 2003 йил.
27. Ҳусанов О. ва бошқалар. Инсон ҳуқуқлари. Т., "Шарқ", 1997 й.
28. Турсунов Й. Меҳнат ҳуқуқи. Ўқув қўлланма. Т., 2000 йил.
29. Гасанов М. Ўзбекистон Республикаси меҳнат шартномаси. Т., "Адолат", 1996 йил.
30. Вохидова А.А. Банк ҳуқуқи. Т., 2000 йил.
31. Иноятов А.А. Меҳнат ҳуқуқи. Т., "Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси" 2002 йил.
32. Отахўжаев Ф. Никоҳ ва уни ҳуқуқий тартибга солиниши. Т., "Ўзбекистон", 2000 йил.
33. Ўзбекистон Республикаси Оила Кодексига шарҳлар. Т., 2000 й.
34. Хайитбоев Э.Р. Экология ҳуқуқи. Ўқув қўлланма. Т., 2001 йил.
35. Усмонов М.Б. Ер ва қонун.-Тошкент, "Адолат", 1994 йил.
36. Холмўминов Ж.Т. Экология ва қонун. Тошкент, "Адолат", 2000 йил.
37. Колбасов О.С. Международно-правовое охрана окружающей среды. М. 1982 г.

38. Муаллифлар жамоаси. Жиноят ҳуқуқи. Дарслик. Т., “Адолат”, 1998 йил.
39. Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексига шарҳлар. Т., 1997 йил.
40. Қурбонов Р. Зарурий мудофаа. Т., 1999 йил.
41. Саидов А. Халқаро ҳуқуқ. 2 томли. Т., 2001 йил.
42. Тузмухаммедов Р. Халқаро ҳуқуқ асослари. Т., “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси”, 1998 йил.
42. Мазов В.А. Ответственность в международном праве. М., 1979 г.

Меъёрий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Тошкент “Ўзбекистон”. 2003 йил.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг мустақиллиги асослари тўғрисида”ги 1991 йил 31 август конституциявий қонуни || Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. 1991 йил. 11-сон.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий принциплари тўғрисида”ги 2002 йил 4 апрел Конституциявий қонуни || Халқ сўзи. 2002 йил. 5 апрел.
4. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг “Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллигини эълон қилиш тўғрисида”ги 1991 йил 31 август қарори || Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. 1991. 11-сон.
5. Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш миллий дастури || Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. 1997 йил 9-сон.
6. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси. Т., “Адолат”, 2001 йил.
7. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. Т., “Адолат”, 1996 йил.
8. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик-процессуал кодекси. Т., “Адолат”, 2001 йил.
9. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси. Т., “Адолат”, 1999 йил.
10. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. Т., “Адолат”, 2001 йил.

11. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. Т., "Адолат", 2001 йил.
12. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-ижроия кодекси. Т., "Адолат", 1994 йил.
13. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси. Т., "Адолат", 1998 йил.
14. Ўзбекистон Республикасининг "Ер кодекси", Т., "Адолат", 1998 йил.
15. Ўзбекистон Республикаси "Солиқ кодекси" Т., Ўзбекистон, 1999 й.
16. Ўзбекистон Республикасининг "Фуқаролик тўғрисида"ги 1992 йил 2 июл қонуни || Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. 1992. 9-сон.
17. Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги 1997 йил 29 август қонуни || Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. 1997. 9-сон.
18. Ўзбекистон Республикасининг "Прокуратура тўғрисида"ги 1992 йил 9 декабр қонуни (янги таҳрир) || Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. 1993. 1-сон.
19. Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида"ги 1993 йил 6 май қонуни || Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. 1993. 5-сон.
20. Ўзбекистон Республикасининг "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги 1999 йил 14 апрел қонуни || Халқ сўзи. 1999. 11 май.
21. Ўзбекистон Республикасининг "Судлар тўғрисида"ги 1993 йил 2 сентябр қонуни || Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. 1993. 10-сон.
22. Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида"ги 1995 йил 30 август қонуни || Халқ сўзи. 1995. 12 сентябр.
23. Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида"ги 1991 йил 18 ноябр (26.12.1997 ва 19.08.1999 даги ўзгариш ва қўшимчалари билан) қонуни.
24. Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида"ги 1993 йил 28 декабр (26.12.1997 ва 19.08.1999 даги ўзгариш ва қўшимчалари билан) қонуни.
25. Ўзбекистон Республикасининг "Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар кенгашларига сайлов тўғрисида"ги

1994 йил 5 май (26.12.1997, 25.12. 1998 ва 19.08.1999 даги ўзгариш ва қўшимчалари билан) қонуни.

26.Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Марказий Сайлов Комиссияси тўғрисида”ги 1998 йил 30 апрел (25.12.1998 ва 19.08.1999 даги ўзгариш ва қўшимчалари билан) қонуни.

27.Ўзбекистон Республикаси “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида” ги қонуни. Т., 1992 й.

28.Ўзбекистон Республикаси “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида” ги қонуни. Т., 1993 й. 6 май.

29.Ўзбекистон Республикаси “Ўрмон тўғрисида”ги қонуни.Т. 1999 й. 15 апрел.

30.Ўзбекистон Республикаси “Давлат санитария назорати тўғрисида”ги қонуни (янги таҳрир). 1998 й. 30 апрел.

31.Ўзбекистон Республикаси “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги қонуни. 1993 й. 2 сентябр.

32. Ўзбекистон Республикаси “Ҳаво кодекси”. Ўзбекистоннинг янги қонунлари. 9-сон.Т., 1993 й.

33. Ўзбекистон Республикаси Хўжалик процессуал кодекси. Т., “Адолат”, 1997 й.

34. Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка. 17 декабрь 1979 году принята ГА ООН.

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA
O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

TARIX FAKULTETI

**«Ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi»
kafedrası**

**«HUQUQSHUNOSLIK.O'ZBEKISTON
RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASINI
O'RGANISH» FANIDAN**

I Sh Ch I O`Q U V D A S T U R I
(Barcha bakalavriat ta'lim yo'nalishlari uchun)

1- semestr
36 soat ma'ro'za
36 soat seminar
44 soat must. ish

Bilim sohasi: 100000-Ta'lim
Ta'lim sohasi: 140000-o`qituvchilar tayyorlash va pedagogika fani

Termiz 2011 yil

SO'Z BOSHI

1.1 Fan mazmuniga qo'yiladigan malakaviy talablar.

Bakalavr «Huquqshunoslik va O'zbekiston Konstitutsiyasi»ni o'rganish kurslari buyicha;

Demokratik huquqiy davlat barpo qilish, rivojlantirish, fuqorolik jamiyatini shakllantirish fuqorolarning huquqiy ongi va madaniyatini o'stirish, Konstitutsiya va qonun ustivorligini ta'minlovchi huquqiy tizim va asosiy qonun to'g'risida tasavvurga ega bo'lishi lozim.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va uning asosida qilingan qonunlarni;

- O'zbekiston Respublikasi huquqiy tizimi va qonunchilik asoslarini;

- fuqorolik jamiyatining iqtisodiy negizini;

- huquqni muhofaza qilish idoralarini, ular faoliyatini;

- O'zbekistonning ma'muriy hududiy to'zish davlat xokimiyati idoralarining to'zish va faoliyatini.

Ushbu dastur Huquqshunoslik fanidan talabalarining zaruriy tayyorgarlik darajasi va mazmuniga qo'yiladigan talablar asosida malakaviy talablar bakalavr talabalarining fan bo'yicha qanday tasavvurga ega bo'lishi nimalarni bilishi kerakligi, qanday ko'nikmalar hosil qilishi lozimligini o'z ichiga oladi.

Kasb sohasida mehnat faoliyati davomida o'z sohasi bilan bog'lik me'yoriy va huquqiy hujjatlarni to'zish va buzilgan huquqlarni tiklash ko'nikmasiga ega bo'lish lozim.

O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligini qo'lga kiritqani mohiyatan yurtimiz tarixida sharafli va o'ta mas'uliyatli hisoblanadi. Har birimizning hayotimizda mamlakat taqdirida muhim va keskin o'zgarishlar yo'z berdi. O'zligimizni anglab yurtinizda va shaxsiy hayotimizda sodir bo'layotgan yangilanish jarayonlarini haqqoniy tahlil etadigan bo'lib qoldik.

Shunday ekan asosiy maqsadimiz bo'lniish demokratik huquqiy davlatni barpo etish va rivoilantirishda yoshlarga huquqiy-demokratik davlat tizimi va chuqurroq o'rganish, qonunlarni bilish ularga rioya etishni ta'minlashda huquqiy maktab asosiy o'rinni egallaydi. Bu borada Prizidentimiz I. A. Karimov aytganlaridek «Qonunlar ijrosini ta'minlash, mamlakatda qabul qilingan va amaldia

bo'lgan me'yoriy xujjatlarni hayotga joriy qilishda davlat hokimiyati organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Biz «Adolat-qonun ustivorligida» dekan hayotiy tamoyilga qat'iy amal qilib yashashimiz zarur».

Bunda «huquqshunoslik» fanini o'rganish har bir mutaxasis uchun katta ahamiyatga egadir.

Ushbu dastur o'zida hozirgi kunda davlatimizdagi oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida davlat standartlari asosida huquqiy fanlarni o'qitishni o'z ichiga qamrab olgan. Unda talabalarqa davlat va huquqni paydo bo'lish asoslarini, Konstitutsiyaviy huquq, ma'muriy huquq asoslarini, fuqorolik huquqi asoslarini, Mehnat huquqi asoslari, Konstitutsiya tarixi, shaxsiy, ijtimoiy-iqtisodiy huquqlarni o'rganish asosiy maqsad qilingan.

“Huquqshunoslik” fanidan auditoriya soatlarining taksimlanishi.

№	Mavzular	Ma'ro'za	Se mi nar	Mustaqil ish	
				M	S
1	Davlat va huquq haqida asosiy tushunchalar. davlat va huquq asoslari fanining predmeti va vazifalari.	2	2	1	1
2	Ma'muriy huquq asoslari.	2	2	2	2
3	Fuqorolik huquqi asoslari.	2	2		2
4	Iste'molchilar huquqini ximoya qilish asoslari.	2	2		1
5	Mehnat huquqi asoslari.	2	2	2	2

6	Oila huquqi asoslari.	2	2	1	2
7	Ekologiya huquqi asoslari.	2	2		
8	Jinoyat huquqi asoslari.	2	2	2	2
9	Xalqaro huquq asoslari.	2	2		2
	Jami	18	18	8	14

“O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o‘rganish” fanidan auditoriya soatlarining taksimlanishi

№	Mavzular	Ma‘ro‘za	Seminar	Mustaqil ish	
				M	S
1	O‘zbekiston Konstitutsiyasini o‘rganish o‘quv kursi va uning maqsad-vazifalari. O‘zbekistonning 1992 yilgi Konstitutsiyasining vujudga kelishi.	2	2	1	2
2	Konstitutsiyasining davlat va jamiyat hayotida tutgan o‘rni va ahamiyati. Mustaqil O‘zbekistonning 1992 yilgi Konstitutsiyasi va uning asosiy tamoyillari.	2	2	1	1
3	O‘zbekistonda inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari	2	2	1	2
4	O‘zbekistonda jamiyat va shaxs munosabatlarining Konstitutsiyaviy belgilari.	2	2	1	1
5	O‘zbekiston Respublikasining milliy-davlat va ma‘muriy-hududiy to‘zulihi.	2	2	1	1
6	O‘zbekiston Respublikasida qonun chiqarish hokimiyatining amalga oshirilishi va uning Konstitutsiyaviy asoslari.	2	2	1	2
7	O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti-davlat boshlig‘i	2	2	1	2
8	O‘zbekiston Respublikasi mahalliy hokimiyat idoralari.	2	2	1	1
9	O‘zbekiston Respublikasida sud hokimiyatining Konstitutsiyaviy asoslari.	2	2	1	1
	Jami	18	18	9	13

«Huquqshunoslik.O‘zbekiston Konstitutsiyasini o‘rganish» fanidan reyting nazorati jadvali va baholash mezonlari

1. Reyting nazorat jadvali

№	Nazorat turi	Shakli	Soni	Ball	MB	SB	Jami ball
1	J.N. 1.1. Seminar Mashg‘uloti uchun	Og‘zaki	18	1.7	30	16.5	30
	1.2. TMI-referat	Yozma	1	10	10	5,5	10
2	O.N. 2.1. Test	Test	1	1x15	15	8,3	15
	2.2. Test	Test	1	1x15	15	8,3	15
3	Ya.N. 3.1. Test	Test		1x30	30	16,5	30
4	Jami						100

2. Baholash mezonlari

1.1. Seminar rejasi savollariga yozma javob tayyorlab, muhokamada...

- ijodiy fikrlasa- 1,4-1.7 ball
- mohiyatini tushunsa- 1,0-1,3 ball
- tasavvuri bo‘lsa- 0,6-0.9 ball
- bilmasligi uchun- 0-0.5 ball

1.2. Talaba mustaqil ishi uchun berilgan mavzu bo‘yicha referat mavzusini himoya qilishi lozim. Bunga 10 ball ajratilgan.

- referat mazmuni va hajmi sifatli bo‘lsa - 7,1-10 ball
- referat me‘yoriy hujjat talablariga mos bo‘lsa - 5,2-7 ball

-referat mazmunida xatolar uchrasa - 3.3-5.1 ball
-referat mazmunidan chetga chiqish bo'lsa - 0-3.2 ball

2.1. Birinchi O.N. 9-mavzudan so'ng test shaklida o'tkaziladi. Talaba 15 ta savolga javob berishi lozim. Har bir savol uchun 1 ball ajratilgan.

- a'lo baho- 13-15 ball
- yaxshi baho- 10-12 ball
- qoniqarli baho- 8-10 ball
- qoniqarsiz baho- 0-7 ball

2.2. Ikkinchi O.N. 18-mavzudan so'ng test shaklida o'tkaziladi. Talaba 15 ta savolga javob berishi lozim. Har bir savol uchun 1 ball ajratilgan.

- a'lo baho- 13-15 ball
- yaxshi baho- 10-12 ball
- qoniqarli baho- 8-10 ball
- qoniqarsiz baho- 0-7 ball

3. Ya.N. dekanat grafigi asosida semestrning oxirgi 2 xaftasida o'tkaziladi. Talabadan 30 ta test savollariga javob berish so'raladi. Har bir test uchun 1 ball ajratilgan.

-26-30 taga 26-30 ball
-22-25 taga 22-25 ball
-17-21 taga 17-21 ball
-0-16 taga 0-16 ball

Izoh: Qaydnomaga ballar butun sonlar bilan rasmiylashtiriladi.

86-100 ball -5 baho
71-85 ball - 4 baho
55-70 ball-3 baho
0-54 ball qoniqarsiz

Talabaning J.N., O.N. turlari bo'yicha to'plagan ballari ushbu nazorat turlari umumiy balining 55% dan kam bo'lsa u talaba akadem qarzdor hisoblanadi.

Semestr oxirida J.N., O.N. va Ya.N. turlari bo'yicha to'plagan ballar yig'indisi 55 balldan kam bo'lsa u akadem qarzdor hisoblanadi.

J.N. va O.N. turlari bo'yicha 55 va undan yuqori ball to'plagan talaba fanni o'zlashtirgan hisoblanadi va ushbu fan bo'yicha Ya.N. ga kirmasligiga yo'l qo'yiladi.

MA'RUZALARNING MAVZULARI

1-mavzu. Davlat va huquq haqida asosiy tushunchalar

Davlat va huquq asoslari fanining predmeti va vazifalari.

Fuqarolik jamiyati va davlat tushunchasi, davlatning kelib chiqishi va unga doir nazariyalar mexanizmi. Huquqiy davlat va uning belgilari. Huquq, uning belgilari va vazifalari. huquqning kelib chiqishiga doir nazariyalar. Ijtimoiy me'yorlar tizimida huquqning o'rni. Ahloq va huquq, madaniyat, huquqiy ong, huquqiy mafkura, mafkura, huquqiy psixologiya. Huquq me'yorlarining to'zilishi. Huquq tizimi, huquq tarmoklari va institutlar. Huquq manbalari va uning turlari. Huquqiy munosabatlar va ularning tizilishi. Huquqbuzarlik uning belgilari va turlari. Yuridik javobgarlik uning turlari. Huquqni muxofoza etuvchi organlar. Ularning turlari milliy xafsizlik, xizmati, sud, prokuratura, advokatura, notarian, dastlabki tergov va surishtiruv organlari. vakolatlari va fuqorolar oldidagi majburiyatlari.

Tayanch so'z va iboralar

Davlat, huquq, monaxiya, unitar, federatsiya, respublika, konfederatsiya, monokrat respublika, normativ akt, sud presidenti. Davlatlarning boshqaruv shakli.

2-mavzu. Ma'muriy huquq asoslari

Ma'muriy huquq tushinchasi. Davlat boshqaruvi va uning tamoyillari. Ma'muriy huquq tizimi. Ma'muriy huquq manbalari. Ma'muriy huquq me'yorlari

tushinchasi va ularning turlari.- Ma'muriy huquqiy munosabatlar .Prizidedint ma'muriy huquqiy munosabatlar subekti sifatida.Davlat boshqaruv organlari. Fuqorolar ma'muriy huquq su'bekti sifatida. Davlat boshqarivining shakllari va usullari. Ma'muriy huquqbuzarlik va ma'muriy jazo.

Tayanch so'z va iboralar

Mamuriyat , boshqaruv shakllari, mamuriy huquq, mamuriy javobgarlik, ijro etuvchi hokimiyat, mamuriy huquq normalari, vazirlar mahkamasi.

3-mavzu. Fuqarolik huquqi asoslari.

Fuqarolik huquqi tushunchasi, tamoyillari,vazifasi.Fuqarolarning huquq layoqati va muomila .Yuridik shaxslar va ularning turlari. Fuqarolik huquqida bitimlar tushinchasi . Bitimlarning turlari.Mulk huquqi va uninq mazmuni. Mulk shakllari.Shartnomalar, ularni to'zish. Majburiyat huquqi. Vorislik huquqi. Mualliflik huquqi

Tayanch so'z va iboralar

Fuqarolik huquqi, huquqiy layoqat, muomala layoqati,mulk huquqi, majburiyat huquqi,vorislik huquqi, yuridik shaxs, bay puli, neustoyka, garov, vindikatsiya davosi, fuqarolik, debitor. Yuridik shaxsni tugatish asoslari

4- mavzu. Iste'molchilar huquqini himoya qilish asoslari.

Iste'molchilarning huquqiarini ximoya qilish tushunchasi, uning maqsad va vazifalari . Iste'molchilarning huquqiarini ximoya qilish buyicha qonun xujjatlari. Iste'molchilarning huquqiarini ximoya qilish buyicha xalqaro shartnomalar va bitimlar. Iste'molchilarning huquqlarin ximoya qilishda oldi -sotdi shartnornasining ayrim turlari .Iste'molchilarning tavar (ish va xizmat) to'g'risida malumoi olish huquqi. Tovarlar (ishlar va xizmat to'g'risida noto'g'ri ma'lumot berilganda iste'molchilarning huquqlari. Iste'molchilarning tovar (ish va xizmat) lar xavfsiz bulishiga talab quyish huquqi . Iste'molchining nuqsonli tovar sotilqandaqi huqqiqlari . Iste'molchilarga sifatsiz maxsulot chikarish yoki sotish oqibatlarlari . Iste'molchilarning huquqlarini daviat tomonidan himoya qilish.

Iste'molchilarining huquqlarini sud tomonidan himoya qilish .

Tayanch so'z va iboralar

Istemolchi, realizatsiya, xusisiy tadbirkor, import, utilizatsiya, sertifikat, chek, reklama. Kafolat muddati. Yaroqlilik muddati. Nuqsonli tovar.

5 -mavzu. Mehnat huquqi asoslari.

Mehnat huquqi tushinchasi, tamoyillarl va tizimi . Mehnat huquqining manbalari . Mehnat shartnomasi (kontrakt) tushunchasi . Mehnat shartnomasini to'zish va uni bekor qilish asoslari . Ish vakti va dam olish vakti . Mehnat huquqida ta'tillar. Ish haqqi tushinchasi. Mehnat intizomi . Mehnat muxofazasi . Ish bilan

taminlash va ishga joylashtirish . Ayollar va yoshlar mehnatining o'ziga xos xususiyatlari . Mehnat nizolari va ularni kurish tartibi. Mehnat nizolari komissiyalari va ularning vakolatlari . Mehnat huquqlarining sud tomonidan himoya qilinishi.

Tayanch so'z va iboralar

Ish vaqti, ish haqi, sinov muddati, mehnat shartnomasi, intizomiy jazo, davogar, mehnat huquqi. yollanma mehnat, tatil. Mehnat huquqiy layoqati. Mehnat nizolari komissiyasi.

6-mavzu. Oila huquqi asoslari.

Oila huquqi tushunchasi, tamoyillari va tizimi. Oila huquqining manbalari. Oilani mustahkamlashning huquqiy masalalari O'zbekiston Respublikasi oila qonunchiligining vazifalari. Nikoh tushunchasi. Nikoh to'zish tartibi va shartlari. Nikoh shartnomasi. Nikohning bekor qilinishi va uning oqibatlari. Er va xotinning shaxsiy va mulkiy huquqlari. Ota-onalar va farzandlarning majburiyatlari. Ota-onalik huquqidan mahram qilich asoslari va uning huquqiy oqibatlari. Chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar ishtirokidagi oilaviy munosabatlar. Farzandlikka olish. Vasiylik va homiylik.

Tayanch so'z va iboralar

Oila, nikoh, aliment, vasiylik, homiylik, FXDYO, dublikat, soxta nikoh, qarindoshlar yot aralashgan, aralashmagan qarindoshlar, farzandlikka olish, nikoh shartnomasi. Bolalarning oiladagi xususiy mulki, oila Kodeksi. Nikohning haqiqiy emasligi.

7-mavzu. Ekologiya huquqi asoslari.

Ekologiya huquqi tushunchasi va uning mohiyati. Ekologiya huquqining tamoyillari va funksiyalari. Ekologiya huquq ob'yektlari va tabiiy ob'yektlarga nisbatan davlat boshqaruvi organlari. Ekologik huquqiy javobgarlik. Ekologik nazorat va ekologik ekspertiza. Yerdan foydalanish huquqi va yerlarni huquqiy muhofaza qilish. Suvdan foydalanish va suvlarni muhofaza qilish. Yer osti boyliklaridan foydalanish va ularni huquqiy muhofaza qilish. Hayvonot dunyosidan foydalanish va ularni huquqiy muhofaza qilish. Atrof muhitning xalqaro huquqiy muhofazasi.

Tayanch so'z va iboralar

Ekologiya, Orol muommasi, ekologiya huquqi, konvensiya, ekologik nazorat, ekologik ekspertiza, ekologik huquqiy javobgarlik, Tabiatni muhofaza qilish qo'mitasi. Yer osti va usti boyliklari

8-mavzu. Jinoyat huquqi asoslari

Jinoyat huquqi tushunchasi, predneti, usuli, vazifalari va tamoyillari. Jinoyat qonuni. Jinoiy javobgarlik va uning asoslari, Jinoyat va jinoyatchilik tushunchasi. Jinoyatning tarkibiy unsurlari (ob'yek sub'yektiv tomoni va sub'yektiv tomoni). Tamom bulgan va tamom bulmagan jinoyatlar

Tayanch so'z va iboralar

Jinoyat huquqi, jinoyat, jinoyat ob'ekti, jazo, sudlanganlik, muddat o'tishi, Agressiya, Genosid, ayblov xulosasi, jinoyatda ishtirokchilik, ohirgi zarurat, Sanksiya, jinoyat tarkibi, jinoyatga dahldorlik. Qilmishning jinoiyligini istesno qiladigan xolatlar.

9-mavzu: Xalqaro huquq asoslari.

Xalqaro huquqning paydo bo'lishi. Xalqaro huquq tushunchasi, ob'yektlari. Xalqaro huquq funksiyalari. Xalqaro huquq va milliy huquq. Xalqaro huquq va xalqaro xususiy huquq. Xalqaro huquqiy me'yorlarni yaratish. Xalqaro huquq tizimi. O'zbekiston Respublikasining tashqi siyosati va diplomatiyasi. Xalqaro huquq va Konstitutsiya.

Tayanch so'z va iboralar

Xalqaro huquq, huquqiy normalari, h.q subektlari, hududiy nizo, ikki fuqorolik, fuqorosizlik, qochoqlar, ko'chirilgan shahslar, chet elliklar, siyosiy boshpana. Davlatlarning huquqiy vorisligi. Xalqaro jinoyat. Xalqaro shartnoma turlari

AMALIY MASHG'ULOTLARNING MAVZULARI.

1-mavzu. Davlat va huquq haqida asosiy tushunchalar

Reja:

1. Davlatning kelib chiqishi haqidagi nazariyasi
2. Davlatning mohiyati, belgilari, vazifasi.
3. Davlat mexanizmi va shakllari.
4. Davlatning funksiyalari.
5. Huquqiy davlat belgilari.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. Islom Karimov O'zbekiston: milliy istiqlol, siyosat va mafkura. T-1, 1996-yil
3. I. Karimov O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yunalishlari. T-2002
4. Farobiy "Fozil odamlar shaxri" Toshkent 1994.
5. Saidov. A., Tojixonov U "Davlat va huquq asoslari. T-2002.

2-mavzu. Ma'muriy huquq asoslari.

Reja:

1. Ma'muriy huquq tushunchasi, predmeti, manbalari va tizimi.
2. Ma'muriy huquq me'yorlari va ma'muriy huquqiy munosabatlar tushunchasi. Ma'muriy huquq tamoyillari.
3. Davlat boshqaravi organlari tushunchasi, turlari va tizimi.
4. Ma'muriy huquqbuzarlik, ma'muriy javobgarlik va ma'muriy jazo.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. Islom Karimov O'zbekiston: milliy istiqlol, siyosat va mafkura. T-1, 1996-yil
3. I. Karimov O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yunalishlari. T-2002
4. Alimov X Mamuriy huquq T-1995
5. Ma'muriy javobgarlik tug'risidagi Kodiks T-2005

3-mavzu. Fuqarolik huquqi asoslari

Reja

1. Fuqarolik huquqi tushunchasi, tamoyillari, tizimi.
2. Fuqarolarning huquq va muomala layoqatlari.

3. Yuridik shaxslar, ularning vujudga kelishi va bekor bo'lishi Yuridik shaxslarning huquqiy va muamala layoqatlari.
4. Bitimlar va ularning turlari. Majburiyat huquqi.
5. Mulk huquqi.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. Islom Karimov O'zbekiston: milliy istiqloq, siyosat va mafkura. T-1, 1996-yil
3. I. Karimov O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yunalishlari. T-2002
4. Zokirov I. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik huquqi. T-1999
5. Abdusalomov M. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik huquqi. T-1999
6. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodiksi T-1998.

4-mavzu. Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish asoslari.

1. Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish tushunchasi,
2. Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish bo'yicha qonun hujjatlari va xalqaro shartnomalar.
3. Iste'molchilar huquqlarini himoya qilishda chakana oldi-sotdi shartnomasining mohiyati.
4. Iste'molchilarning tovar sifati haqida ma'lumot olish huquqi va sifatli yoki lozim darajada bo'lmagan tovarlar (ish, xizmatlar)ni topshirish oqibatlari.
5. Iste'molchilarning huquqlarini davlat tomonidan himoya qilinishni ta'minlash va iste'molchilarga sifatsiz maxsulot sotgajavobqarlik.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish tug'risida O'zbekiston Respublikasi qonuni 26-aprel 1996-yil. 5 aprel, 2002-yil.
3. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksi.
4. Sultonov M. Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish asoslari. T-2005.

5-mavzu. Mehnat huquqi asoslari.

Reja:

1. Mehnat huquqi tushunchasi, sub'yektlari, tamoyflari va manbalari.
2. Mehnat shartnomasini to'zish va bekor qilish asoslari.
3. Mehnat intizomi va mehnat muhofazasi.
4. Mehnat huquqida ish vaqti, dam olish vaqti va ta'til.
5. mehnat nizolari va ularni hal qilish tartibi.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. I. Karimov "O'zbekiston kelajagi buyuk Davlat. T-1994.
3. Tursunov A. Mehnat huquqi. T-2000.
4. Inoyatov A. Mehnat huquqi. T-2000 y.

5. O'zbekiston Respublikasi Mehnat Kodeksi.

6-mavzu. Oila huquqi asoslari.

Reja

1. Oila huquqi tushunchasi va mohiyati.
2. Nikoh, uni to'zish va bekor qilish tartibi.
3. Er xotinning mulkiy huquq va majburiyatlari.
4. Ota-onalar bilan farzandlarning huquq va majburiyatlari.
5. Ota-onalik huquqlaridan mahrum bo'lish oqibatlari.
6. Vasiylik va xomiylik.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. I. Karimov "Barkamol avlod orzusi. T-1999.
3. Otajayev F. Nikoh uni to'zish va tartibga olish. T-2000.
4. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. T-1998.

7-mavzu. Ekologiya huquqi asoslari.

Reja:

1. Ekologiya huquqi, uning predmeti va ob'ektlari.
2. Ekologik tizim tushunchasi.
3. Ekologik javobgarlik tushunchasi.
4. O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining tabiatni muhofaza qilish sohasidagi huquq va majburiyatlari.
5. Atrof muhitni Xalqaro muhofaza qilish.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. Islom Karimov "Buyuk kelajakning huquqiy kafolati". T-1993.
3. Xayitboyev E. Ekologiya huquqi. T-2001.
4. Xolmuminov J. Ekologiya va qonun. T-2000.

8-mavzu. Jinoyat huquqi asoslari

Reja:

1. Jinoyat huquqi tushunchasi, vazifasi.
2. Jinoyat tarkibi.
3. Jiniy huquqbuzarlik va jinoiy jazo.
4. Jinoyatda ishtirokchilik tushunchasi, uning turlari.
5. Qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. I. Karimov "Havfsizlik va barqaror hayot yo'li". T-1999.
3. I. Karimov "O'zbekiston XXI asrga intilmoqda".
4. Qurbonov A. "Zaruriy mudofa. T-1999.
5. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat Kodeksi.

9-mavzu. Xalqaro huquq asoslari

1. Xalqaro huquq tushunchasi, ob'ektlari va funksiyalari.
2. Xalqaro huquq tizimi. Xalqaro-huquqiy me'yorlarni yaratish.
3. Xalqaro huquq va milliy huquq.

4. O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosati va diplomatiyasi.

Adabiyotlar

1. Karimov I.A. O'zbekiston: miiliy istiqloq, iqtisod, siyosat, mafkura. T.1.-T., 1996y.
2. Karimov I.A. Bizdan oziod va obod Vatan qolsin. T.2., -T., 1996 y.
3. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqadasidir, T.3, -T., 1996 y.

MA'RUZALAR

1-mavzu: O'zbekiston Konstitutsiyasini o'rganish o'quv kursi va uning maqsad-vazifalari

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning «O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganishni tashkil etish to'g'risida»gi 2001 yil 4 yanvardagi farmoyishi va uning ahamiyati.

Konstitutsiyani o'rganish o'quv kursining tushunchasi, predmeti, metodologiyasi, maqsadi, vazifalari va tizimi, uning ijtimoiy va huquqiy fanlar tizimida tutgan o'rni va ahamiyati.

Konstitutsiyani o'rganish o'quv kursining huquq sohalarini o'rganuvchi boshqa fanlardan farqi, manbalari va ularning tasnifi.

2-mavzu: O'zbekistonning 1992 yilgi Konstitutsiyasining vujudga kelishi

O'zbekistonning mustaqillikka qadar konstitutsiyaviy tarixi. TASSR, Buxoro va Xorazm xalq sovet respublikalarining Konstitutsiyalari va ularning mustabid to'zumga xos jihatlari.

O'zbekiston Respublikasining mustaqil suveren davlat deb e'lon qilinishi. O'zbekistonda konstitutsiyaviy islohotlarning xususiyatlari va asosiy bosqichlari. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov-mustaqil O'zbekiston Konstitutsiyasining tashabbuskori va ijodkori. 1992 yilgi O'zbekiston Konstitutsiyasi loyihasining tayyorlanishi umumxalq muhokamasidan o'tkazilishi, qabul qilinishi va amalga kiritilishi. O'zbekiston Konstitutsiyasining to'zilishi. O'zbekiston Konstitutsiyasiga o'zgartirish kiritish tartibi.

3-mavzu: Konstitutsiyaning davlat va jamiyat hayotida tutgan o'rni va ahamiyati

Konstitutsiya-davlatning Asosiy qonuni. Konstitutsiya barqarorlik manbai. Konstitutsiyaning yuridik xususiyati. Konstitutsiyaning davlat va jamiyat rivojlanishidagi tutgan o'rni. O'zbekiston Konstitutsiyasining sobiq sho'ro to'zumi Konstitutsiyalaridan farqi va o'liga xos jihatlari. Konstitutsiya normalarining xususiyatlari va turlari. Davlat va jamiyat hayotida konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlarning namoyon bo'lishi. Konstitutsiyaviy huquqiy munosabatlarning tushunchasi. sub'ektlari.

4-mavzu: Mustaqil O'zbekistonning 1992 yilgi Konstitutsiyasining asosiy tamoyillari

Davlat, millat. xalq suvereniteti tushunchalari va ularning mohiyati. O'zbekiston Respublikasida xalq hokimiyatchiligi va uni amalga oshirishning asosiy shakllari.

O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligini tavsiflovchi belgilari. O'zbekistonning davlat ramzlari-bayrog'i, gerbi va madhiyasi.

O'zbekistonda hokimiyatning bo'linish prinsipi. Davlat organlari va mansabdor shaxslarning xalq nomidan hokimiyatni amalga oshirishi. O'zbekistonda demokratiya va umuminsoniy qadriyatlar.

Konstitutsiya va qonunning ustunligi prinsipi tushunchasi va mohiyati.

O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatining konstitutsiyaviy asoslari.

O'zbekiston Respublikasi-xnlqaro munosabatlarning lo'la huquqli sub'ekti.

O'zbekiston tashqi siyosatining asosiy tamoyillari.

O'zbekiston Respublikasida mudofaa va xavfsizlikning ta'minlanishi. O'zbekiston Respublikasining Qurolli Kuchlari, mudofaa va xavfsizlik organlari.

5-mavzu: O'zbekistonda inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari

O'zbekiston Respublikasida shaxsning huquqiy holati tushunchasi. Fuqarolik tushunchasi va O'zbekiston Respublikasida fuqarolik. O'zbekiston Respublikasida fuqarolikka ega bo'lish va uni yo'qotish asoslari. O'zbekiston Respublikasi hududida chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning huquqiy holati.

O'zbekiston Respublikasida inson va fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlari, erkinliklari va burchlari tizimi. Shaxsiy huquq va erkinliklar. Siyosiy huquqlar. Iqqisodiy va ijtimoiy huquqlar. O'zbekistonda inson huquqlari va erkinliklarning konstitutsiyaviy kafolatlari. Fuqarolarning konstitutsiyaviy burchlari.

6-mavzu: O'zbekistonda jamiyat va shaxs munosabatlarining konstitutsiyaviy belgilari

O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy to'zumining iqtisodiy negizlari. Davlat organlarining iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishdagi vazifalari. Mulk shakllari. Yer, yer osti boyliklari, suv, o'simlik va boshqa tabiiy zahiralarning umummiy boylik.

O'zbekistonda moliya va pul-kredit tizimi. O'zbekiston Respublikasining davlat byudjeti. O'zbekiston Respublikasi solik va bank tizimi.

O'zbekiston Respublikasida fuqarolik jamiyatining konstitutsiyaviy asoslari. Jamoat birlashmalari tushunchasi, tashkil etilish tamoyillari va tizimi. Jamoat birlashmalarining huquqiy holati va davlat organlari bilan munosabatlari.

Oila va jamiyat. O'zbekiston Respublikasida oilaning huquqiy muhofaza qilinishi. Ota-ona va farzandlarning huquqiy holati.

O'zbekiston Respublikasida ommaviy axborot vositalarining jamiyatdagi roll va konstitutsiyaviy maqomi.

7-mavzu: O'zbekiston Respublikasining milliy-davlat va ma'muriy-hududiy to'zulishi

O'zbekiston Respublikasining milliy-davlat to'zilishi va lining asoslari.

Ma'muriy-hududiy to'zilish tushunchasi va lining to'zilishi tamoyillari. Ma'muriy-hududiy to'zilish masalalarini hal qilish tartibi.

Qoraqalpog'iston Respublikasining konstitutsiyaviy maqomi. Qoraqalpog'iston Respublikasi - O'zbekiston Respublikasi tarkibidagi mustaqil davlat. Qoraqalpog'iston Respublikasi Konstitutsiyasi va uning o'ziga xos xususiyatlari.

Qoraqalpog'iston va O'zbekiston Respublikalari o'rtasidagi munosabatlarning huquqiy tartibga solinishi.

8-mavzu: O'zbekiston Respublikasida qonun chiqarish hokimiyatining amalga oshirilishi va konstitutsiyaviy asoslari

Qonun chiqaruvchi hokimiyat tushunchasi. Qonun chiqaruvchi hokimiyatni tashkil qilish tartibi.

O'zbekiston Respublikasida saylov huquqi va saylov tizimi. Referendum va uni o'tkazish tartibi hamda shartlari.

Oliy Majlis — O'zbekiston Respublikasining qonun chiqaruvchi oliy hokimiyat organi. Oliy Majlisning konstitutsiyaviy, huquqiy maqomi. Oliy Majlisning mutlaq vakolatlari. Oliy Majlis faoliyatining shakllari. Oliy Majlis Raisi va uning o'rinbosarlari faoliyati. Oliy Majlis Kengashi va uning huquqiy maqomi. Oliy Majlis qo'mitalari va komissiyalarining tashkil etilishi va faoliyati. Oliy Majlisda qonunlar qabul qilish tartibi.

9-mavzu: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti davlat boshlig'i.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining konstitutsiyaviy, huquqiy maqomi. O'zbekistonda Prezident saylovini o'tkazish tartibi va qoidalari. Prezident vakolatlari va qabul qiladigan me'yoriy-huquqiy xujjatlari.

Vazirlar Mahkamasi - O'zbekiston Respublikasining hukumati. Vazirlar Mahkamasining konstitutsiyaviy, huquqiy maqomi. Vazirlar Mahkamasi faoliyatining asosiy tamoyillari. Vazirlar Mahkamasining vazifalari.

10-mavzu: O'zbekiston Respublikasining mahalliy hokimiyat organlari

O'zbekiston Respublikasida mahalliy vakillik va ijroiya hokimiyat organlari tizimi. Mahalliy davlat hokimiyati organlarining konstitutsiyaviy vazifalari. Mahalliy hokimiyat vakillik organlari va ijroiya hokimiyat organlari munosabatlarning huquqiy tartibga solinishi. Mahalliy hokimiyat organlarini tashkil qilish.

Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlarining to'zish tartibi va vazifalari.

11-mavzu: O'zbekiston Respublikasida sud hokimiyatining konstitutsiyaviy asoslari

O'zbekistonda sud hokimiyatining tashkil etilishi va vazifalari. Sud hokimiyati organlarining konstitutsiyaviy maqomi. Sud hokimiyati organlarining tizimi va hududiy birliklarda tashkil etilishi. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi va uning faoliyati.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASI ASOSALARI FANIDAN AMALIY MASHG'ULOTLARI MAVZU VA REJALARI

1-mavzu: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsnyasini

O`rganish o`quv kursi, uning maqsad va vazifalari

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsnyasini o`rganish o`quv kursining tushunchasi va predmeti.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsnyasini o`rganish o`quv kursining metodologik asoslari.
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsnyasini o`rganish o`quv kursining manbalari.
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsnyasini o`rganish o`quv kursining maqsadi va vazifalari.

2-mavzu: Mustaqil O'zbekistonning 1992 yilgi Konstitutsnyasi va uning asosiy tamoyillari

1. I.A.Karimov - O'zbekiston Respublikasi Konstitutsnyasining qabul qilinishi tashabbuskori va ijodkori.
2. 1992 yilgi O'zbekiston Konstitutsiyasining ishlab chiqilishi, qabul qilinishi va xususiyatlari.
3. O'zbekiston Konstitutsiyasi va mustaqil davlat belgilari.
4. Konstitutsiya va qonunning ustunligi-demokratik huquqiy davlat belgisi.
5. O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatining asosiy tamoyillari.

3-mavzu: O'zbekistonda inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari

1. O'zbekistonda shaxs huquqiy maqomining konstitutsiyaviy asoslari.
2. O'zbekiston Respublikasi fuqaroligi.
3. Inson va fuqarolarning shaxsiy huquq va erkinliklari.
4. O'zbekiston Konstitutsiyasida iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar tizimining o'rnatilishi.
5. O'zbekistonda inson huquqlari va erkinliklarining konstitutsiyaviy kafolatlari.
6. Fuqarolarning burchlari - shaxs, jamiyat va davlat manfaatlari talabi.

4-mavzu: O'zbekistonda jamiyat va shaxs munosabatlarining konstitutsiyaviy belgilari

1. O'zbekistonning bozor iqtisodiyotiga o'tishining asosiy tamoyillari va iqtisodiy negizlari.
2. O'zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalari va ularning konstitutsiyaviy, huquqiy maqomi.
3. Yer, yer osti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonot dunyosining davlat muxofazasidaligi.
4. O'zbekistonda oilaning konstitutsiyaviy maqomi.
5. Ommaviy axborot vositalarining jamiyatda tutgan o'rni va huquqiy maqomi.

5-mavzu: O'zbekiston Respublikasining milliy davlat va ma'muriy-hududiy to'zilishi

1. Davlat to'zilishi tushunchasi va shakllari
2. Ma'muriy-hududiy to'zilish prinsiplari.
3. O'zbekiston Respublikasida ma'muriy-hududiy davlat va to'zilish masalalari.
4. O'zbekiston Respublikasi tarkibidagi suveren Qoraqalpog'iston Respublikasining huquqiy holati.

6-mavzu: O'zbekiston Respublikasida qonun chiqarish hokimiyatining amalga oshirilishi va uning konstitutsiyaviy asoslari

1. Davlat hokimiyati tushunchasi va uni amalga oshirish shakllari.
2. O'zbekistonda davlat hokimiyatining bo'linish prinsipi.
3. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi-davlat hokimiyatining oliy vakillik organi.
4. Oliy Majlis Senati va uning vakolatlari
5. Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va uning vakolatlari.
6. Oliy Majlis qo'mitalari va komissiyalari faoliyati
7. Ombudsman faoliyati

7-mavzu: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti-davlat boshlig'i

1. O'zbekistonda Prezidentlik Respublikasi boshqaruvi shaklining joriy qilinishi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti — davlat boshlig'i.
3. Prezident vakolatlari va qabul qiladigan huquqiy hujjatlari.
4. Vazirlar Mahkamasi — O'zbekiston Respublikasining hukumati:
 - a) to'zilishi va tarkibi;
 - b) boshqa davlat organlari bilan munosabatlari; v) asosiy vakolatlari;
 - g) chiqaradigan hujjatlari.

8-mavzu: O'zbekiston Respublikasining mahalliy hokimiyat idoralari

1. Davlat hokimiyati mahalliy organlarining o'rni va ahamiyati.
2. Xalq deputatlari kengashlari- joylardagi vakillik organi sifatida.
3. Hokim- mahalliy ijroiya va vakillik hokimiyatining rahbari sifatida.
4. Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlarining huquqiy holati.

9-mavzu: O'zbekiston Respublikasida sud hokimiyatining konstitutsiyaviy asoslari

1. O'zbekiston Respublikasida sud hokimiyati tizimi, uning tashkil etilishi va odil sudlovning konstitutsiyaviy tamoyillari.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi.

3. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi va hududiy sudlari.

4. O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi, Toshkent shahar va viloyatlar xo'jalik sudlari.

5. O'zbekiston Respublikasida prokuratura organlarining tizimi va prokurorlarning vazifalari.

«HUQUQSHUNOSLIK. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASINI O'RGANISH» FANI BO'YICHA MA'RO'ZA VA SEMINAR MASHG'ULOTLARDA O'QITISH TEXNOLOGIYALARINI ISHLAB CHIQUISHNING KONTSEPTUAL ASOSLARI

O'zbekiston o'z istiqloq va taraqqiyot yo'lidan rivojlanib, xalqaro maydonda o'zining munosib o'rnini topmoqda. Davlatimizning mustaqil taraqqiyot yo'lini ta'minlash uchun ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ma'rifiy sohalarida chuqur islohotlar amalga oshirilmoqda. Jamiyat va inson manfaatiga qaratilgan bu islohotlarning samarasi bevosita ta'lim tizimida tayyorlanayotgan mutaxassis kadrlarning salohiyatiga bog'likdir. Shu bois mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab sifatli kadrlar tayyorlashga qodir milliy asosga qurilgan va jahondagi ilg'or davlatlar ta'limi taraqqiyoti tajribalariga tayanadigan kadrlar tayyorlash tizimini yaratish asosiy vazifalaridan biriga aylandi. 1997 yilda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining **“Ta'lim to'g'risida”gi qonuni va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”** milliy ta'lim taraqqiyoti va milliy kadrlar tayyorlash tizimi istiqbollari belgilovchi xujjat sifatida bu sohadagi ishlarni rivojlantirishda yana bir tarixiy davr boshlanishiga zamin yaratdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va hukumati jahon andozalariga mos keladigan kadrlar tayyorlash masalalariga e'tiborni susaytirmay kelmoqda. Dars jarayonini boshqarish va tashkillashtirishda professor-o'qituvchining bilimi, tajribasi, ko'nikmasi, ilmiy-pedagogik salohiyati, mahorati, qobiliyati asosiy omil hisoblanadi. Shunga ko'ra, jumladan ma'ro'zani oddiydan murakkabga qarab rivojlantirib qo'llaniladigan o'quv qo'llanmalar va vositalar tayyorlanadi. O'quv xonasi dars uchun tayyorlab qo'yiladi.

O'qituvchi ma'ro'za qila turib quyidagilarga e'tibor qaratadi:

talabalarga savol beriladi va javoblar muxokama qilinadi, ijobiy javoblar shakllantiriladi;

vaqtincha erkin fikr almashishga ruxsat beradi;

kundalik xayotdan misollar keltiradi;

talabalarni savol berishga undaydi;

ilgari o'rganilgan fakt va vaziyatlarni yangilari bilan taqqoslashni amalga oshiradi;

mavzuni jonli, qiziqarli bayon qiladi.

Dars o'tishda talabning tanqidiy (tahliliy) fikrini shakllantirishda, uchta bosqichdan foydalaniladi:

Yo'llanma berish;

Ahamiyatini oshirish;

Fikrlash.

Talabalarning tanqidiy (taxliliy) fikrini rivojlantirishda interaktiv uslublarning muhim o'rni bor, bular hamkorlik sub'ektlarini ijodiy izlanishga yo'naltirish, noma'lum holatni ochishga, kashf etishga ko'mak beruvchi nazariy aqliy mulohazalarda ifodalanadi.

Darsni boshlash jarayonida talabalarda ko'tarinki kayfiyat, yuksak ehtiros, ijodiy ruhlanish kuzatilsa dars jarayonining samaradorligi yuqori bo'ladi. Bunda o'qituvchining faoliyati aniq reja asosida, oldindan tayyorlangan holda bo'lishi zarur. Demak, o'qituvchi tomonidan dars davlat ta'lim standartlari asosida olib boriladi.

Kadrlar tayyorlash Milliy dasturining ikkinchi bosqichi ta'lim jarayonidagi sifat ko'rsatkichlarini yaxshilash, ya'ni jahon andozalariga mos, raqobatbardosh, yuqori saviyaga ega bo'lgan mutaxassislar tayyorlashdir. Ushbu murakkab muammolarni echimini topib ularni amalda keng qo'llash oliy ta'lim tizimi xodimlari oldiga juda katta vazifalar belgilaydi. Bunda aniq vazifalar sifatida bevosita o'quv jarayonini yaxshilash, o'quv dasturlarini yanada takomillashtirish, o'qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyalarini amalga joriy qilish, texnik vositalaridan keng foydalanish va shu asosda masofadan o'qitishni keng joriy qilishdan iboratdir.

Ta'lim sifati va usuliga qarab bilim hosil bo'ladi. Bu o'qituvchining mahoratigina emas, balki talabning istak-xohishi, qobiliyati va bilim darajasini ham belgilaydi. Ta'lim o'zoq davom etadigan jarayondir. Bilim esa ta'limning o'zluksizligi vositasida beriladigan mavhum tushunchaga ega bo'lgan hodisadir. Bilim xususiylikka ega bo'lsa, ta'lim umumiylikka egadir. Ta'lim barcha uchun bir xilda davom etadigan jarayon. Bilim ob'ektiv borlikdagi voqea-hodisalarning in'ikosi natijasida inson miyasidagi mushohadalar va tasavvurlar natijasida hosil bo'ladigan tushunchalar yig'indisi sifatida namoyon bo'ladi. Ta'limdagi sifat uni berishda ishtirok etadigan kishilar sifati bilan belgilansa, bilim individuallikka ega bo'ladi. Ta'limni amalga oshiradigan yoki dars beradigan kishilarning saviyasi turlicha bo'lishi mumkin. Lekin guruhdagi talabalarga beriladigan ta'lim bir xildir. O'qituvchi bilim emas, balki ta'lim beradi. Talaba esa ana shu ta'lim jarayonida bilimga ega bo'ladi. Buning uchun u mustaqil o'qiydi, tayyorlanadi, mushohada qiladi, tasavvurlarga ega bo'ladi, eshitganlari va o'qitganlarini sintez qiladi. Natijada bilimga ega bo'ladi.

O'quv jarayoni bilan bog'lik ta'lim sifatini belgilovchi holatlar quyidagilar: yuqori ilmiy-pedagogik darajada dars berish, muammoli ma'ro'zalar o'qish, darslarni savol-javob tarzida qiziqarli tashkil qilish, ilg'or pedagogik texnologiyalardan va multimedia qo'llanmalardan foydalanish, tinglovchilarni undaydigan, o'ylantiradigan muammolarni ular oldiga qo'yish, talabchanlik, tinglovchilar bilan individual ishlash, ijodkorlikka undash, erkin muloqot yuritishga, ijodiy fikrlashga o'rgatish, ilmiy izlanishga jalb qilish va boshqa tadbirlar ta'lim ustivorligini ta'minlaydi.

Aytilganlardan kelib chiqqan holda «**Huquqshunoslik.O'zbekiston Konstitutsiyasini o'rganish**» fani bo'yicha ta'lim texnologiyasini loyihalashtirishdagi asosiy kontseptual yondoshuvlarni keltiramiz:

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim. Bu ta'lim o'z mohiyatiga ko'ra ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini to'laqonli rivojlanishlarini ko'zda tutadi. Bu esa ta'limni loyihalashtirilayotganda, albatta, ma'lum bir ta'lim oluvchining shaxsini emas, avvalo, kelgusidagi mutaxassislik faoliyati bilan bog'lik o'qish maqsadlaridan kelib chiqqan holda yondoshilishni nazarda tutadi.

Tizimli yondoshuv. Ta'lim texnologiyasi tizimning barcha belgilarini o'zida mujassam etmog'i lozim: jaryonning mantiqiyliigi, uning barcha bo'g'inlarini o'zaro bog'langanligi, yaxlitligi.

Faoliyatga yo'naltirilgan yondoshuv. Shaxsning jarayonli sifatlarini shakllantirishga, ta'lim oluvchining faoliyatni aktivlashtirish va intensivlashtirish, o'quv jaryonida uning barcha qobiliyati va imkoniyatlari, tashabbuskorligini ochishga yo'naltirilgan ta'limni ifodalaydi.

Dialogik yondoshuv. Bu yondoshuv o'quv jarayoni ishtirokchilarning psixologik birligi va o'zaro munosabatlarini yaratish zaruriyatini bildiradi. Uning natijasida shaxsning o'z-o'zini faollashtirishi va o'z-o'zini ko'rsata olishi kabi ijodiy faoliyati kuchayadi.

hamkorlikdagi ta'limni tashkil etish. Demokratilik, tenglik, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi sub'ektiv munosabatlarda hamkorlikni, maqsad va faoliyat mazmunini shakllantirishda va erishilgan natijalarni baholashda birgalikda ishlashni joriy etishga e'tiborni qaratish zarurligini bildiradi.

Muammoli ta'lim. Ta'lim mazmunini muammoli tarzda taqdim qilish orqali ta'lim oluvchi faoliyatini aktivlashtirish usullaridan biri. Bunda ilmiy bilimni ob'ektiv qarama-qarshiligi va uni hal etish usullarini, dialektik mushohadani shakllantirish va rivojlantirishni, amaliy faoliyatga ularni ijodiy tarzda qo'llashni mustaqil ijodiy faoliyati ta'minlanadi.

O'qitishning usullari va texnikasi. Ma'ro'za (kirish, mavzuga oid, munozara), muammoviy usul, savol-javob, klaster, loyixa, bumerang va fikrlar xujumi, guruxlarga bulinib ishlash usullari, amaliy ishlash usuli.

O'qitishni tashkil etish shakllari: dialog, polilog, muloqot hamkorlik va o'zaro o'rganishga asoqlangan frontal, kollektiv va guruh.

O'qitish vositalari o'qitishning an'anaviy shakllari (darslik, ma'ro'za matni) bilan bir qatorda - kompyuter va axborot texnologiyalari.

Kommunikatsiya usullari: talabalar bilan operativ teskari aloqaga asoqlangan bevosita o'zaro munosabatlar.

Teskari aloqa usullari va vositalari: kuzatish, blits-so'rov, oralik va joriy va yakunlovchi nazorat natijalarini tahlili asosida o'qitish diagnostikasi.

Boshqarish usullari va vositalari: o'quv mashg'uloti bosqichlarini belgilab beruvchi texnologik karta ko'rinishidagi o'quv mashg'ulotlarini rejalashtirish, qo'yilgan maqsadga erishishda o'qituvchi va tinglovchining birgalikdagi harakati, nafaqat auditoriya mashg'ulotlari, balki auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarning nazorati.

Monitoring va baholash: o'quv mashg'ulotida ham butun kurs davomida ham o'qitishning natijalarini rejali tarzda kuzatib borish. Kurs oxirida test topshiriqlari yordamida tinglovchilarning bilimlari baholanadi.

Ma'ruza mashg'ulotlarining texnologik xaritasi

<i>Ish jarayonlari vaqti</i>	<i>Faoliyatning mazmuni</i>	
	<i>O'qituvchi</i>	<i>Talaba</i>
<i>1-bosqich. mavzuga kirish (10 daqiqa)</i>	<i>1.1.Mavzu bilan tanishtirilib, dastlabki umumiy tasavvurni beradi, darsning uslubiy va tashkiliy jihatlari bilan tanishtiradi.</i>	<i>Tinglaydi va yozadilar.</i>
	<i>1.2.Mavzu bo'yicha barcha savollar bilan tanishtiradi, ularning o'zviyligi haqida qisqacha ma'lumot berib, sharhlaydi.</i>	<i>Tinglaydi va yozadilar.</i>
	<i>1.3.Ma'ro'za yakunida qo'yiladigan reyting baholash mezonlari bilan tanishtiradi.</i>	<i>Yozib oladilar.</i>
	<i>1.4.Mavzuni o'zlashtirishda foydalanish uchun zarur bo'lgan adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi.</i>	<i>Yozib oladilar.</i>
<i>2-bosqich. Asosiy bo'lim (60 daqiqa)</i>	<i>2.1.Mavzu va savollarning maqsadi va vazifalarini tushuntiradi. Uning asosiy jihatlari yoritib beradi. Mashg'ulotda talabalarni faollashtirish uchun ularga jonlantiruvchi savollar beradi.</i>	<i>Tinglanadi. har bir tushuncha va iboralar muhoka-ma qilinadi. Axborotlar tizimlashtiriladilar.</i>
	<i>2.2.Mavzu va savollari mohiyatini vizual materiallar yordamida ochib beradi. Tushunchalarning har biriga alohida ta'riflar beradi.</i>	<i>Tinglanadi. Barcha olingan axborotlar yozib olinadi va savollar muhokama qilinadi.</i>
	<i>2.3.Mavzuning boshqa mavzu va fanlar bilan bog'likligi tushuntiriladi va izohlanadi. Mashg'ulotda dialog, jamoaviy ishlash usulidan foydalanadi va savolni nihoyasida umumlashtiradi.</i>	<i>Tinglanadi, yozib olinadi. Savollar beriladi va muhokama qilinadi.</i>
	<i>2.4.Har bir mavzu va savollarga ta'rif beradi va har birini izohlaydi. Aytilgan fikrlar yo'zasidan aniq misollar keltiradi. Mashg'ulot nihoyasida savollarni umumlashtiradi.</i>	<i>Tinglanadi. Bahs-munozara yuritadi. Konspekt qilinadi. Olingan axborot tizimlashtiradi</i>
<i>3-bosqich. Yakuniy bosqich (10 daqiqa)</i>	<i>3.1.Mavzu bo'yicha yakunlovchi xulosa chiqaradi.</i>	<i>Tinglanadi.</i>
	<i>3.2.Faol talabalar baholash mezonlari orqali rag'batlantiriladi.</i>	<i>Qo'shimcha savollar beriladi.</i>
	<i>3.3.Mavzu bo'yicha mustaqil o'rganish uchun topshiriqlar beradi.</i>	<i>O'MMga qarang.</i>
	<i>3.4.Keyingi ma'ro'za darsida o'tiladigan mavzu bilan tanishtiriladi. "Insert" texnikasidan foydalangan holda tayyorlanib kelishni so'raydi.</i>	<i>Yozib olinadi.</i>

Seminar mashg'ulotlari texnologik xaritasi

<i>Ish bosqichlari</i>	<i>O'quv faoliyatining mazmuni</i>	<i>Talaba faoliyatining mazmuni</i>
<i>1-bosqich. Mavzuga kirish (10 daqiq)</i>	<i>1.1. o'quv mashg'uloti mavzusi, maqsadi va o'quv faoliyati natijalarini aytadi. Ta'lim jarayoni interfaol usullar orqali amalga oshirilishini e'lon qiladi.</i>	<i>Mavzu yozib olinadi.</i>
	<i>1.2. Talabalarning mashg'ulotdagi faoliyatini baholash ko'rsatkichlari va mezonlari bilan tanishtiradi.</i>	<i>Yozib olinadi.</i>
	<i>1.3. Mavzu bo'yicha tayyorlangan topshiriqlarni tarqatadi.</i>	<i>Topshiriqlar bilan tanishadi.</i>
	<i>1.4. Savollar berib, talabalar bilimlarini jonlantiradi.</i>	<i>Yozib olinadi.</i>
<i>2-Bosqich. Asosiy (60 daqiq)</i>	<i>2.1. Talabalarni guruhlariga ajratadi. Guruhlarga savol bilan murojaat qiladi. Savollar O'MM da berilgan.</i>	<i>Kichik guruhlariga ajratilib ish ko'riladi..</i>
	<i>2.2. Savollari bo'yicha bahs-munozara o'tkazadi. Mavzu bo'yicha muammoni xal qilishga oid fikrlarni tizimlashtirish, yagona yoki aksincha qarama-qarshi pozitsiyani shakllantirishga imkon beradi. Talabalarni faollashtirish maqsadida ularga jonlantiruvchi savollar beriladi. Savollarni umumlashtirib, yakuniy xulosa chiqarishga imkon yaratadi.</i>	<i>Mavzu savollari va g'oyasi bilan tanishadi, Bahs-munozara yuritib, fikr almashadi, taklif qiladi, muhokama qiladi, baholaydi va eng optimal fikrni tanlaydi.</i>
<i>3-Bosqich. Yakuniy (10 daqiq)</i>	<i>3.1.Mavzu bo'yicha yakunlovchi xulosalar qiladi.</i>	<i>Savollar beradi.</i>
	<i>3.2. Faol talabalarni baholash mezonlari orqali rag'batlantiradi.</i>	<i>Yozib olinadi va O'MMga qaraladi.</i>
	<i>3.3.Mavzu bo'yicha bilimlarni chuqurlashtirishga qaratilgan nazorat savollarini beradi.</i>	<i>O'MM ga qaraladi.</i>

1-Mavzu.	DAVLAT VA HUQUQ HAQIDAGI ASOSIY TUSHUNCHALAR

2.1. Ma'ro'zani olib borish texnologiyasi

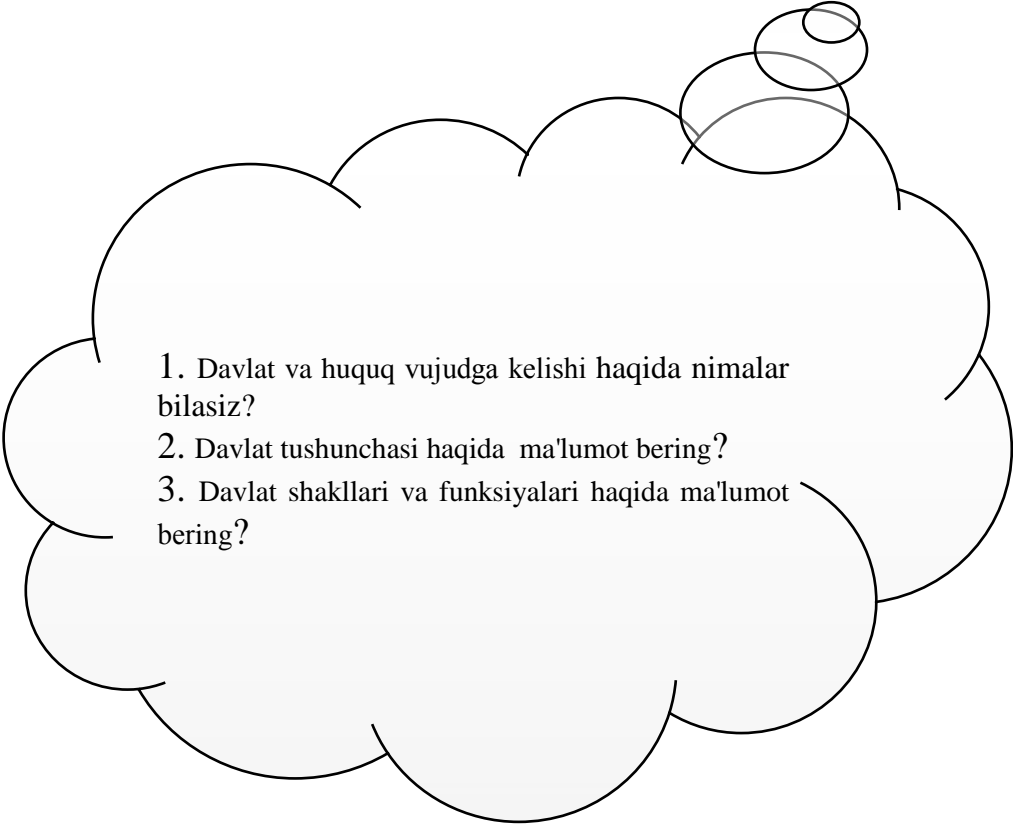
<i>Talabalar soni 30-80gacha</i>	<i>O'qitish vaqti 2 soat</i>
<i>Mashg'ulot shakli</i>	<i>B.B.B. va "Kaskad", texnikasidan foydalanilgan holda, mavzu bo'yicha vizuallashtirilgan ma'ro'za.</i>
<i>Ma'ro'za rejasi</i>	<i>1. Davlat va huquq asoslarida davlatning kelib chiqishiga doir nazariyalar: 2) Davlat tushunchasi; 3) Davlat shakllari va funksiyalari; 4) Huquq uning belgilari va vazifalari ; 5) Huquqiy davlat tushunchasi va uning belgilari. 6) Davlat hokimiyatini amalga oshirish mexanizmi:</i>
<i>Mashg'ulotning maqsadi: o'quv kursi haqida umumiy tasavvurni shakllantirish, milliy dinlar haqida bilimlarni shakllantirish.</i>	
<i>Pedagogik vazifalar:</i>	<i>O'quv faoliyatini natijalari:</i>
<i>Davlat va huquq vujudga kelishi va asoslarini to'lik yoritib beradi.</i>	<i>Davlat va huquq vujudga kelishi va asoslari haqida gapirib bera oladi.</i>
<i>Davlat tushunchasi haqida to'lik ma'lumot beradi.</i>	<i>Davlat tushunchasi haqida ma'lumotga ega bo'ladi.</i>
<i>Davlat shakllari va funksiyalari haqida to'lik ma'lumot beradi..</i>	<i>Davlat shakllari va funksiyalari haqida to'lik ma'lumotga ega bo'ladi.</i>

Huquq uning belgilari va vazifalarini to'lik yoritib beradi. .	Huquq uning belgilari va vazifalari to'lik tushunchaga ega bo'ladi.
<i>O'qitish vositalari</i>	Tarqatma materiallar, sxemalar, slaydlar, doska.
<i>O'qitish usuli va shakli</i>	Ma'ro'za, B.B.B., "Kaskad", aqliy hujum, jamoaviy ishlash, kichik guruhlarda ishlash.
<i>O'qitish sharoiti</i>	Texnik vositalar bilan ta'minlangan auditoriya.
<i>Monitoring va baholash</i>	Og'zaki nazorat, savol-javob, o'z-o'zini nazorat qilish, reyting tizimi asosida baholash.

Ma'ruzaning texnologik xaritasi

<i>Ish jarayonlari vaqti</i>	<i>Faoliyatning mazmuni</i>	
	<i>O'qituvchi</i>	<i>Talaba</i>
I-bosqich. Mavzuga kirish. (10 minut)	1.1. Ma'ro'zaning mavzusini e'lon qiladi, o'quv mashg'ulotining maqsadi va natijalarini tushuntiradi. O'tilgan mavzuni takrorlash maqsadida blits-so'rov o'tkazadi (1-Ilova)	O'UM ga qaraydilar.
	1.2.har bir talabaga mavzu bo'yicha tarqatma materiallarni tarqatadi.	Tarqatmalardan foydalanadi
	1.3. Mavzu bo'yicha ma'ro'za mashg'ulotining tayanch iboralari va ma'ro'za rejasiga izoh beradi.	Yozadilar.
II-bosqich. Asosiy (60 minut)	2.1. Ekranga tayanch ibora va tushuncha-larini chiqaradi. Talabalarga B.B.B. jadvalini tarqatadi. Tayanch iboralar-ning tartib raqamlaridan foydalanilgan holda B.B.B. jadvalining 1 va 2 ustunlarini to'ldirishni so'raydi. (2-ilova)	Tinglaydilar. Muhokama qiladilar. Savollar bilan murojaat qiladi.
	2.2.B.B.B. jadvalini qay darajada to'ldirganliklarini bilish uchun «Blits so'rov bilish» o'tkazadi, shu tariqa talabalar mavzuni qay darajada bilishini aniqlaydi.	Javob beradilar.
	2.3. o'quv mashg'ulotining birinchi savoli bo'yicha ma'ro'za qiladi. Davlat va huquq vujudga kelishi va asoslarini to'lik yoritib beradi.	Tinglaydilar. Yozadilar, savollarni muhokama qilib, ularga javob beradilar.
	2.4. Davlat tushunchasi haqida to'lik ma'lumot beradi. (4-Ilova)	Tinglaydilar. Organayzerni to'ldiradilar, Erkin fikr bildiradilar.
	2.5. Davlat shakllari va funksiyalari haqida to'lik ma'lumot beradi.	Tinglaydilar, Yozadilar. Fikr bildiradilar.
	2.6.Mavzuni qay darajada o'zlashtir-ganliklarini aniqlash maqsadida blits-so'rov o'tkazadi (5-ilova). BBB jadvalining uchinchi ustunini to'ldirishni talab qiladi.	Javob beradilar, BBB jadvalining 3 ustunini to'ldiradilar.
III-bosqich. Yakuniy bosqich. (10 minut)	3.1. Ma'ro'zada qilingan har bir savol qanday hal qilinganligi to'g'risida umumiy yakuniy xulosa chiqaradi.	Eshitadi.
	3.2. Talabalarining bilim va ko'nikmalarini baholaydi.	O'zini qiziqtirgan savollar beradi.
	3.3. 6-Ilovadagi jadvalni to'ldirishni uyga vazifa qilib beradi.	O'UM ga qaraydilar

Mavzu bo'yicha blits-so'rov savollariga javob bering

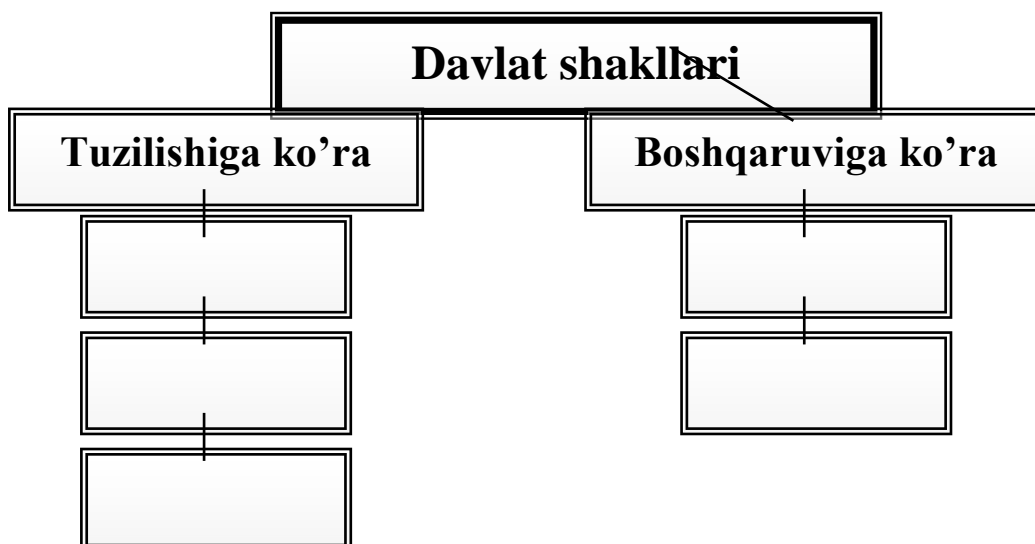
-
1. Davlat va huquq vujudga kelishi haqida nimalar bilasiz?
 2. Davlat tushunchasi haqida ma'lumot bering?
 3. Davlat shakllari va funksiyalari haqida ma'lumot bering?

1-o'quv topshiriq**BBB jadvalini to'ldirish uchun tavsiyalar**

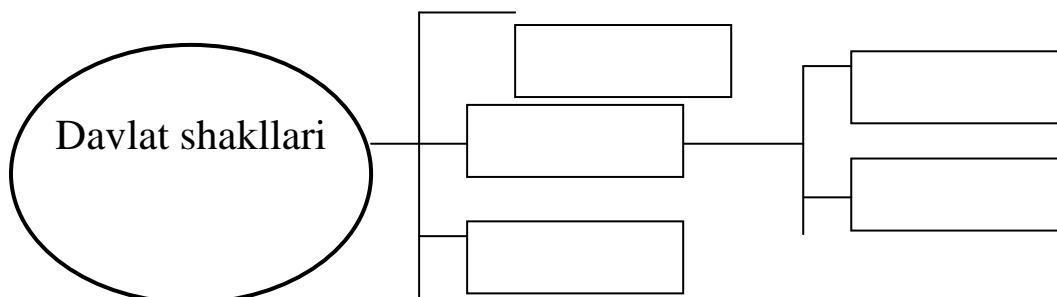
1. Tayanch ibora va tushunchalar bilan tanishib chiqing.

2. BBB jadvalini to'ldirish uchun tayanch ibora va tushunchalarning tartib raqamidan foydalaning.

Bilaman	Bilishni istayman	Bilib oldim
1	2	3

«Kaskad» texnikasi

Ushbu texnologiya g'oyalar tizimini ishlab chiqishga ko'mak beradi:
Asosiy maqsadi: aniq va ijodiy fikrlash qobiliyatini faollashtirish.

2-o'quv topshiriq

Blits-so'rov

	Savollar	Javoblar
1.	Davlat vujudga kelishi haqida ma'lumot bering?	
2.	Huquq vujudga kelishi va asoslari haqida ma'lumot bering?	
3.	Davlat tushunchasi haqida to'lik ma'lumot bering.	
4.	Davlat shakllari haqida ma'lumot bering.	
5.	Davlat funksiyalari haqida ma'lumot bering.	
6.	Huquqiy davlat tushunchasi haqida ma'lumot bering.?	

Jadvalni to'ldiring

Davlat tushunchasi	shakllari	funksiyalari

2. Amaliy mashg'ulotni olib borish texnologiyasi

<i>Talabalar soni 20-30 gacha</i>	<i>Vaqt 2 soat</i>
<i>Mashg'ulot shakli</i>	Mavzu bo'yicha bilimlarni chuqurlashtirish va mustahkamlashga qaratilgan amaliy mashg'ulot.
<i>Mashg'ulot rejasi</i>	1. Davlat va huquq asoslarida davlatning kelib chiqishiga doir nazariyalar; 2) Davlat tushunchasi; 3) Davlat shakllari va funksiyalari; 4) Huquq uning belgilari va vazifalari ; 5) Huquqiy davlat tushunchasi va uning belgilari. 6) Davlat hokimiyatini amalgam oshirish mexanizmi
Mashg'ulotning maqsadi: Davlat va huquq asosiy tushunchalari mavzusi bo'yicha bilimlarni chuqurlashtirishni ta'minlash.	
<i>Pedagogik vazifalar:</i>	<i>O'quv faoliyati natijalari:</i>
Davlat va huquq vujudga kelishi va asoslarini yoritib berish.	Davlat va huquq vujudga kelishi va asoslarini to'lik yoritib beradi.
Davlat tushunchasi haqida ma'lumot berish.	Davlat tushunchasi haqida to'lik ma'lumot beradi.
Davlat shakllari va funksiyalari haqida ma'lumot berish	Davlat shakllari va funksiyalari haqida to'lik ma'lumot beradi.
Huquq uning belgilari va vazifalari haqida ma'lumot berish	Huquq uning belgilari va vazifalari haqida ma'lumot beradi
<i>O'qitish vositalari</i>	Testlar, kog'oz, marker, doska, sxemalar, slaydlar.
<i>O'qitish usullari</i>	Topshiriqlar, amaliy ishlash usuli, suhbat, dialog, diskussiya

<i>O'qitish shakllari</i>	Individual, guruh, jamoaviy ishlash.
<i>O'qitish sharoiti</i>	Texnik vositalar bilan ta'minlangan auditoriya.
<i>Monitoring va baholash</i>	Og'zaki nazorat, savol-javob, o'z-o'zini nazorat qilish, reyting tizimi asosida baholash.

Amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Ish jarayonlari vaqti	Faoliyatning mazmuni	
	O'qituvchi	talaba
1-Bosqich. Mavzuga kirish (10 daqiqa)	1.1.o'quv mashg'uloti mavzusi, maqsadi va o'quv faoliyati natijalarini aytadi.	Mavzu nomini yozib oladilar.
	1.2. Talabalarining mashg'ulotdagi faoliyatini baholash ko'rsatkichlari va mezonlari bilan tanishtiradi. (1-Ilova)	Yozib oladilar.
	1.3.Mavzu bo'yicha tayyorlangan topshiriqlarni tarqatadi. Savollar berib talabalarni faollashtiradi.	Topshiriqlar bilan tanishadi, yozib oladi.
2-Bosqich. Asosiy bo'lim (65 daqiqa)	2.1. Mavzu savollari bo'yicha topshiriqlar beradi va guruhlarda ishlashni tashkil etadi. (2-Ilova) Guruhlarning javoblarini diqqat bilan tinglaydi, taqdimot yakunida fikrlarini umumlashtiradi.	Talabalarni kichik guruhlariga ajratadi. Topshiriqlar ustida ishlaydi. Taqdimotini tayyorlaydilar.
	2.2. har bir guruhga 3-Ilovada taqdim etilgan jadvalni to'ldirishni tavsiya qiladi.	Individual yoki jamoada o'z fikrini bayon etadi. Taqdimotini o'tkazadilar.
	2.3. har bir guruh topshiriqlarni vatman qog'ozlarga tushirib, taqdimotini o'tkazishida yordam beradi. Yagona xulosa chiqarishga ko'mak beradi va nihoyasida umumlashtiradi.	Taqdimot o'tkazadi. G'olib guruhlarni aniqlab, baholaydi.
3-Bosqich. Yakunlovchi (5 daqiqa)	3.1. Ish yakunlarini chiqaradi. Faol talabalarni baholash mezonlari orqali rag'batlantiradi.	Eshitadi. Aniqlaydi.
	3.2.Mustaqil ishlash uchun 4-ilovada taqdim etilgan topshiriqni beradi.	O'UM ga qaraydilar.

Talabalarni baholash mezonlari ko'rsatkichlari

1(2.2.)-Ilova

Guruh	Baho	Baholash ko'rsatkichlari va mezonlari			
		O'tilgan mavzuni to'lik biladi	Faollik	Misollar keltirildi	Jami
	<i>Ball</i>	<i>1,0</i>	<i>0,5</i>	<i>0,5</i>	<i>2</i>
1					
2					
3					

1.7– 2 ball–a'lo

1,4 – 1.6 ball–yaxshi

1.1 – 1,3ball – qoniqarli

2 (2.2.)-Ilova

1-o'quv topshiriq

1-guruh.

Savol: Davlat va huquq vujudga kelishi haqidagi nazariyalarni ayting.

2-guruh.

Savol: Davlat tushunchasi haqida ma'lumot bering.

3-guruh.

Savol: Davlat shakllari va funksiyalari haqida ma'lumot bering.

4-guruh.

Savol: Huquq uning belgilari va vazifalari haqida ma'lumot bering.

2-o'quv topshiriq
Jadvalni to'ldiring

O'zbekistondagi davlat shakli haqida ma'lumot bering.	Huquq vujudga kelishi va asoslari haqida ma'lumot bering.	Davlat hokimiyatini amalga oshirish mexanizmi haqida ma'lumot bering..	Huquqiy davlat tushunchasi haqida ma'lumot bering.

Mustaqil tayyorgarlik ko'rish uchun topshiriqlar

1. Internet saytlarga kirib mavzuga doir hujjatlarni ko'rib chiqing.
2. Berilgan adabiyotlar ro'yxati bo'yicha mustaqil ishlang.
3. Davlat shakllari va funksiyalari mavzusi bo'yicha referat tayyorlang.
4. Yuridik entsiklopediyasining atamali lug'atini o'rganib chiqing.

Kichik guruhlarda ishlash qoidasi.

1. Talabalar ishini bajarish uchun zarur bilim va masalalarga ega bo'lmog'i lozim.
2. Guruhlarga aniq topshiriqlar berilmog'i lozim.
3. Kichik guruh oldiga qo'yilgan topshiriqni bajarish uchun etarli vaqt ajratiladi.
4. Guruhlardagi fikrlar chegaralanmaganligi va tazyiqqa uchramasligi haqida ogohlantirilishi zarur.
5. Guruh ish natijalarini qanday taqdim etishini aniq bilishlari, o'qituvchi ularga yo'riqnoma berishi lozim.
6. Nima bo'lganda ham muloqotda bo'ling, o'z fikringizni erkin namoyon eting.

“Charxpalak” uslubi qoidasi.
3-4 guruhda talabalar ish olib boradi.

O'quv topshiriq:

Mavzu: _____ Mavzuni yo'naltiruvchi uslubiy tavsiyalar yordamida jadvalda javob bering.

Yo'naltiruvchi uslubiy tavsiyalar:

Iqtisodiy va siyosiy sohalarda; ma'naviy va madaniy jarayonlarda.

Savol	Hozirgi davr O'zbekiston faniga munosabatingiz?
(F)Fikringizni bayon eting	
(S)Fikringiz bayoniga sabab ko'rsating	
(M)Ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring	
(U)Fikringizni umumlashtiring	

Blits o'yin qoidasi

Berilgan ma'lumotlarni o'zlashtirish darajasini aniqlash maqsadida blits o'yin o'tkaziladi. Ushbu o'yinda talabalar guruxlarga bulingan xolda jadvalni tuldirlashlari kerak.

Jadval algoritmik ketma-ketlikda tuldiriladi. Avval talaba yakka xolda fikrlarning ketma-ketligini belgilaydi so'ngra gurux bilan ketma-ketligini belgilaydi. O'qituvchi tomonidan to'g'ri ketma-ketlik e'lon qilinganidan keyin talaba yakka va guruxdagi xatosini to'g'rilaydi. Katta sondan kichigini ayiradi. Jami ballar soni xisoblanadi. Kam natija to'g'ri javob xisoblanadi.

«Loyixa» texnologiyasi qoidasi

“Loyixa” texnologiyasi ketma-ketlik tamoyiliga asoslanadi. Bunda maqsad, vazifalar fikrlar tartibiga qarab beriladi. Ushbu tartibda paydo bo'lish, shakllanish, rivojlanish jarayoni albatta xisobga olinadi

«Loyixa» texnologiyasining asosi bo'lmish ketma-ketlik nazariyasiga asoslanib taqdim etiladigan tablitsalarni to'ldirish.

“Charxpalak” uslubi qoidasi

3-4 guruxda talabalar ish olib boradi. Xar bir guruxga tugallanmagan fikrlardan iborat savollar yozilgan vatman qog'ozi va to'rt xil flamaster yoki marker beriladi. Savollar aylanib xar bir guruxdan o'tadi, javoblar to'ldiriladi va savol o'z guruxiga kelgach o'yin to'xtatiladi. So'ng javoblar yig'ib olingach, doskaga yopishtiriladi va muxokama qilinadi. Xar bir guruxdan vakil chiqib yozgan javoblarini o'qib beradi. Eng asosli javob bergan gurux g'olib xisoblanadi.

- Uchta gurux uchta fikr
- Guruxlarga uch xil savol yozilgan vatman qog'ozlari tarqatiladi.
- Xar bir gurux o'z vatmaniga uchtadan javob yozadi.
- Javoblar qoladi guruxlar joy almashadi (3dan 1ga; 1dan 2ga; 2dan 3 ga)
- Xar stol almashganda uchtadan javob yoziladi.
- Oxirida jami 9 ta javob to'planadi
- Mustaqil ravishda xar bir gurux umumiy ta'rifni keltiradi va javoblarni taqdimot qiladi

FSMU texnologiyasi qoidasi

Ushbu texnologiya munozarali masalalarni xal etishda xamda o'quv jarayonini baxs-munozarali o'tkazishda qo'llaniladi, chunki bu texnologiya talabalarni o'z fikrini ximoya qilishga, erkin fikrlash va o'z fikrini boshqalarga o'tkazishga, ochiq xolda baxslashishga xamda shu bilan birga baxslashish madaniyatini o'rgatadi. Tinglovchilarga tarqatilgan oddiy qog'ozga o'z fikrlarini aniq va qisqa xolatda ifoda etib, tasdiqlovchi dalillar yoki inkor etuvchi fikrlarni bayon etishga yordam beradi.

F – fikringizni bayon eting

S – fikringiz bayoniga sabab ko'rsating

M – ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring

U – fikringizni umumlashtiring

“T-sxema” texnikasi qoidasi

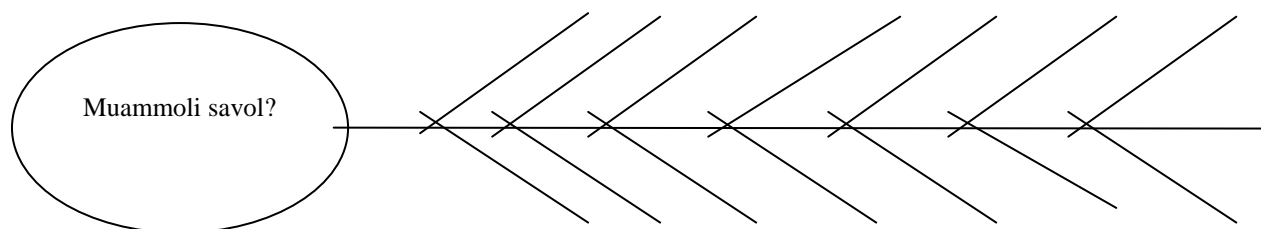
- bu texnologiya murakkab, ko'ptarmoqli, mumkin qadar muammo xarakteridagi mavzularni o'rganishga qaratilgan: bunda ularning xar biri aloxida nuqtalardan muxokama etiladi. Masalan ijobiy va salbiy tomoni, afzallik va kamchiliklari, bir g'oyaning ikki tomoni-foйда va zararlari;

- tanqidiy, taxliliy, aniq mantiqiy fikrlash muvaffaqiyati rivojlantirishga xamda o'z g'oyalari, fikrlarini yozma va og'zaki shaklda ixcham bayon etish, himoya qilishga imkon yaratadi.

“Muammoli vaziyat” uslubining ekspert qog'oz

1. Xar bir guruxga aloxida ekspert qog'ozini tarqatadi.
2. Muammoning vaziyatini taxlil qiladi
3. Aniq muammoli vaziyatni shakllantiradi
4. Muammoni kelib chiqish sabablarini ko'rsatadi
5. Vaziyatdan chiqib ketish xarakatlarini shakllantiradi
6. Fikrlarni umumlashtirib jadvalni to'ldiradi

“Balik skeleti” texnikasi asosida doira ichiga muammoli savol qo’yiladi. Savolga javob beriladi. Ushbu texnologiya katta muammolarning echimini topishga qaratilgan. Yuqori qismida muammolar turi yozilsa, pastki qismida esa muammolarni tasdiqlovchi dalillar yoziladi.

Munozara ishtirokchilarining yodnomasi

- Muayyan muammo bo'yicha to'liq axborotlar etkaziladi, tanlangan mavzu bo'yicha ayovsiz "shturm" qiladilar muammoni atroflicha o'rganadilar.
- ko'p gapirish kerak emas
- opponent pozitsiyasiga amal qilish kerak
- opponent fikrini xurmat qilish kerak
- Mavzudan chetga chiqmaslik
- Muomala madaniyatiga rioya qilish

O'zbekiston Konstitutsiyasini o'rganish fanidan 2-oralik nazorat test savollari

1-variant

- 1.Konstitutsiyalarning jahonda rivojlanish tarixi necha davrga bo'linadi?
A. 3 V. 5 S. 4 D. 2
- 2.Konstitutsiya jamiyatda qanday funksiyalarni bajaradi?
1. siyosiy 2. iqtisodiy 3. ijtimoiy 4. yuridik 5.mafkuraviy
A. 1, 4, 5. B. 1, 3, 4. C.1,2,3,4. D.1,2,3,4,5.
- 3.O'zbekiston Respublikasining yangi Konstitutsiyasini yaratish g'oyasi ilk bor qachon aytilgan? A.1990 yil martda B.1990 yil iyunda C.1990 yil avgustda D.A va B to'g'ri.
4. O'zbekiston Respublikasining yangi Konstitutsiyasini loyihasi ilk bor qachon umumxalq muhokamasi uchun matbuotda e'lon qilindi? A.1992 yil 21 noyabrda
B.1992 yil 26 sentyabrda C.1992 yil 31 avgustda D.1991 yil 18 noyabrda
- 5.Frantso'z olimi Jan Jak Russo fikricha umumiy iroda tomonidan boshqariladigan hokimiyat-bu? A.demokratiya B.teokratiya C.suverenitet D.barchasi noto'g'ri
- 6.Davlat ramzlari haqida Konstitutsiyaning nechanchi moddasida berilgan?
A.4 B.6 C.7 D. 5
- 7.Quyidagilardan qaysi biri "Umumxalq ishi" degan ma'noni anglatadi?
A.demokratiya B. respublika C.protektorat D.suveren
- 8.Jamiyat va fuqarolar oldida kimlar mas'ldirlar? 1.xalq 2.jamoat birlashmalari 3.davlat organlari 4.mansabdor shaxslar 5.siyosiy partiyalar
A.1,2,5. B. 2,4,5. C.1, 4,5. D.3, 4.
- 9.O'zbekistonda jamiyat va davlat Hayotining eng muhim masalalari qanday hal qilinadi?
A.Oliy Majlis sessiyalarida B.Vazirlar Mahkamasi yig'ilishlarida C.referendum orqali D.barchasi noo'g'ri
- 10.O'zbekiston xalqi nomidan kimlar ish olib borishi mumkin? 1.siyosiy partiyalar 2.jamoat birlashmalari 3.ijtimoiy harakatlar 4.oliy majlis 5.prezident
A.2,4,5. B.1.3,4,5. C.1,2.3.4.5. D.4,5.
- 11.O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy hayot qanday asosda rivojlanadi?
A.fikrlar va mafkuralar izchilligida B.fikrlar va mafkuralar birligida
C.fikrlar va mafkuralar xilma-xilligida D. barchasi to'g'ri
- 12.O'zbekiston Respublikasida demokratiya qanday printsiplarga asoslanadi?
A. milliy B. madaniy C. adolatlilik D. umuminsoniy
- 13.O'zbekiston Respublikasi xalqaro munosabatlarning qanday sub'ekti?
A. Teng xuquqli B. To'la xuquqli C. To'laqonli D. barchasi to'g'ri
- 14.O'zbekiston Respublikasidagi chet el fuqarolarining xuquq va erkinliklari qaysi normalarga asosan ta'minlanadi? A.O'zbekiston Konstitutsiyasiga Ko'ra B. xalqaro xuquq normalariga ko'ra C.xalqaro shartnomalarga ko'ra D.barchasi to'g'ri
- 15.Insonlarning roziligisiz ularda tibbiy yoki ilmiy tajribalar o'tkazmaslik xuquqi qaysi xuquq turiga mansub? A.siyosiy B. ijtimoiy C. shaxsiy D. Iqtisodiy

O'zbekiston Konstitutsiyasini o'rganish fanidan 2-oralik nazorat test savollari

2-variant

- 1.Davlat o'z faoliyatida nimani ifoda etadi? A. Jamoat birlashmalari manfaatini
B.xalq irodasini C.fuqarolar manfaatini D.barchasi to'g'ri
- 2.Quyidagilardan qaysi biri siyosiy xuquqlarga mansub? A.ijod erkinligi B.turar joy daxlsizligi C.ommaviy harakatlarda ishtirok etish D.vatanni himoya qilish
- 3.Quyidagilardan qaysi biri shaxsiy xuquqlarga tegishli? A.axborot tarqatish xuquqi
B.madaniyat yutuqlaridan foydalanish C.bilim olish D.ijod erkinligi
- 4.Quyidagilardan qaysi biri ijtimoiy-iqtisodiy xuquqlarga mansub? A.vijdon erkinligi
B.turar joy daxlsizligi C.mehnat ta'tili D.so'z erkinligi
- 5.Quyidagilardan qaysi biri inson xuquqlari va erkinliklarining kafolatlariga oid?

- A. ijtimoiy ta'minot olish B. erkak va xotin-qizlar teng xuquqliligi C. bepul umumiy ta'lim olish D. barchasi noto'g'ri
6. Quyidagilardan fuqarolarning burchlarini ko'rsating? A. yashash xuquqi B. bilim olish C. konstitutsiya va qonunlarga rioya etish D. barchasi noto'g'ri
7. O'zbekiston iqtisodiyotining negizini nima tashkil etadi? A. sanoat B. barchasi noto'g'ri C. ishlab chiqarish D. A Cto'g'ri
8. Er. erosti boyliklar, suv, O'simlik va hayvonot dunyosi hamda tabiiy zahiralari qanday boyliklar sanaladi? A. respublika B. davlat C. umummilliy D. xalq
9. Jamoat birlashmasini to'zish necha kishini tashabbusi bilan amalga oshadi? A. 8 B. 9 C. 12 D. 10
10. O'zbekistonda qanday partiyalarni to'zish ta'qiqlanadi? A. milliy B. siyosiy C. diniy D. A va Cto'g'ri E. ABC to'g'ri
11. Quyidagi qaysi moddalar milliy mentalitetimizdan kelib chiqib qabul qilingan?
1. 31 2. 64 3. 46 4. 39 5. 41 A. 1.2.3. B. 1.4.5. C. 2.3.4. D. barchasi to'g'ri
12. O'zbekiston Respublikasi necha ma'muriy-hududiy pog'onadan iborat? A. 3 B. 4 C. 5 D. 6
13. O'zbekistonda tumanlarni tashkil etish kimning roziligi bilan amalga oshiriladi?
A. oliy majlis B. vazirlar mahkamasi C. viloyat hokimi D. barchasi to'g'ri
14. O'zbekistonda qanday mafkura davlat mafkurasi hisoblanadi? A. milliy istiqlol mafkurasi B. umuminsoniy mafkura C. ozod va obod vatan mafkurasi D. Hech qanday mafkura
15. Shikoyat va arizalarni ko'rib chiqish muddati qancha? A. 30 kun B. 40 kun C. 45 kun D. 10 kun

«Xuquqshunoslik. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganish» fanidan test savollari

1. Xuquq shakllariga ko'ra, sud pretsedenti nima?
A) Sudning xal qiluv qarori.
B) Sudning umummajburiy axamiyatiga ega bo'lgan aniq bir ishi bo'yicha qaroridir.
C) Sudning umummajburiy axamiyatga ega bo'lgan aniq bir ishi bo'yicha xukmi.
D) Sudning chiqargan ajrimi.
E) Xamma javoblar to'g'ri
2. «Ta'lim to'g'risida»gi qonunga ko'ra, fuqarolarga necha yoshdan bilim olish xuquqi berilgan?
A) 6 yoshda
B) 7 yoshda
C) 6-7 yoshda
D) Bog'chadan boshlab berilgan
E) Xamma javoblar to'g'ri.
3. Ma'muriy xuquqbuzarlikning 3 xil alomatini ko'rsating?
A) Xuquqqa xiloflik, g'ayriqonuniy xarakat yoki xarakatsizlik, javobgarlikka tortish.
B) Aybdorlik, g'ayriqonuniy xarakat yoki xarakatsizlik, javobgarlikka tortish
C) Aybning mavjudligi, jazoga sazavorligi, javobgarlikning muraqarrarliligi.
D) Aybning mavjudligi, g'ayriqonuniy xarakat yoki xarakatsizlik, javobgarlikka tortish
E) Kasddan, xarakatlik yoki xarakatsizlik, javobgarlikka tortish.
4. Fuqarolik huquqiga ko'ra, shartnoma to'zish paytiga va mazmuniga qarab qanday shartnomalarga bo'linadi?

- A) Bir tomonlama va ikki tomonlama shartnomalar
- B) Xaq baravariga va tekinga to'ziladigan shartnomalar
- C) Konsensual va real shartnomalar
- D) Ochiq (qushilish) va dastlabki shartnomalar
- E) Pudrat va arenda shartnomalari.

5. Fuqarolar qaysi paytdan boshlab malakani yuridik yordam olish xuquqiga ega

- A) Shaxsni sudga bergandan keyin
- B) Ayblanuvchini xibsga olgandan keyin
- C) Shaxsni jinoiy javobgarlikka tortgandan keyin.
- D) Ayb e'lon qilingandan keyin.
- E) Tergov va sud ishlarini yuritishning xar qanday bosqichidan keyin.

6. O'zbekiston Respublikasida "Demokratiya" qanday printsiptga asoslanadi?

- A) Xaqqoniylik
- B) Odillik
- C) Konuniylik
- D) Umuminsoniylik
- E) Fuqarolarning qonun oldida tengligi

7. Jinoiyat huquqiga ko'ra, jinoiy-xarakatsizlik nima?

- A) Jinoiy qilmishning bir ko'rinishi.
- B) Ijtimoiy xavfli g'ayriqonuniy xulq-atvor
- C) Ijtimoiy xavfli g'ayriqonuniy odat
- D) Shaxsning sodir etishi mumkin va yuridik majburiyat sababli ijtimoiy axamiyatli

xarakatni sodir etmasligi.

- E) Ijtimoiy xavfli, g'ayriqonuniy passiv xulq-atvor.

8. O'zbekiston Respublikasi xududida jinoiyat ishlarini yuritish tartibi qaysi kodeks bilan belgilanadi?

- A) O'zbekiston Respublikasi Jinoiyat kodeksi
- B) O'zbekiston Respublikasi Jinoiyat ijroiya kodeksi
- C) O'zbekiston Respublikasi Jinoiyat protsessual kodeksi
- D) O'zbekiston Respublikasi ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeks
- E) Xamma javoblar to'g'ri.

9. "Davlat tili to'g'risida"gi qonunning buzilishi quyidagilarning qaysi biri bilan tartibga solinadi?

- A) O'zbekiston Respublikasi fuqarolik kodeksi bilan
- B) O'zbekiston Respublikasi jinoiyat kodeksi bilan.
- C) O'zbekiston Respublikasi ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeks bilan
- E) O'zbekiston Respublikasi mexnat kodeksi bilan.

10. Fuqarolik xuquqi bilan tartibga solinadigan munosabatlarni ko'rsating?

- A) Lozim bo'lgan joydan kesib o'tish
- B) Xarid qilgan buyumni magazinga qaytarish.
- C) Lavoizmdan pasaytirish.
- D) Xayfsan e'lon qilish.
- E) Ta'tildan chakirib olish.

11. "Ma'muriy javobgarlik to'g'risida"gi kodeksiga asosan bitta shaxs tomonidan bir nechta huquqbuzarlik sodir etilsa, unga jazo berish qanday tartibda amalga oshiriladi?

- A) Barcha xuquqbuzarliklar uchun umumiy bitta jazo belgilanadi.
- B) Barcha xuquqbuzarliklar uchun 30 kun ma'muriy qamoq belgilanadi.
- C) Xuquqbuzarlikning xar biri uchun alohida jazo belgilanadi.
- D) Barcha xuquqbuzarliklar uchun umumiy jarima belgilanadi.
- E) To'g'ri javob yo'q.

12. Jinoyat huquqiga ko`ra, ayb-nima?
- A) Ayb-bu ijtimoiy xavfli qilmish, aybli xarakat va xarakatsizlik
 - B) Ayb-bu shaxsning sodir etilgan jinoyatga bo`lgan ruxiy munosabatidir
 - C) Ayb-bu jinoyat sodir etgan shaxsni jinoyat kodeksiga ko`ra javobgarlikka tortish.
 - D) Ayb-bu xuquq normalariga zid xarakatlar qilgan aybdor shaxs uchun sudlanganlik oqibatlaridan iborat
 - E) Ayb-bu qasddan sodir etilgan jinoyat
13. «Oila kodeksiga» ko`ra, sud tomonidan haqiqiy emas deb topilgan nikox qancha vaqtdan boshlab haqiqiy emas deb xisoblanadi?
- A) Sudning xal qiluv qarori chiqqandan boshlab.
 - B) Sud tomonidan haqiqiy emas deb topilgan nikox 10 kundan boshlab.
 - C) Sud tomonidan haqiqiy emas deb topilgan nikox to`zilgan vaqtdan boshlab.
 - D) Sud tomonidan haqiqiy emas deb topilgan nikox bir oydan boshlab.
 - E) Konunda ko`rsatilmagan
14. «Oila kodeksiga» ko`ra, aliment qancha kundan boshlab undiriladi?
- A) Sudning xal qiluv qarori chiqqan kundan boshlab undiriladi.
 - B) Aliment sud qarori chiqqandan keyin 10 kun o`tgandan boshlab undiriladi.
 - C) Aliment sud qarori chiqqandan keyin 30 kun o`tgandan boshlab undiriladi.
 - D) Aliment da'vo taqdim etilgandan keyin 20 kundan boshlab undiriladi.
 - E) Aliment da'vo taqdim etilgan kundan boshlab undiriladi.
15. Xuquqbuzarlik-nima?
- A) Xuquq va axloq qoidalariga rioya etmaslik.
 - B) Xuquq qoidasiga zid xarakat
 - C) Taqiqlangan xarakatsizlikni sodir etish
 - D) Axloq qoidalarini bajarmaslik.
 - E) Urf-odat qoidalariga, rasm-rusumlarga rioya-etmaslik.
16. O`zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi qachon qabul qilingan va qachon amalga kiritilgan ?
- A. 1993 yil 22 sentyabr - 1994 yil 1 aprelda
 - *B. 1994 yil 22 sentyabr - 1995 yil 1 aprelda
 - C. 1995 yil 22 sentyabr - 1996 yil 1 aprelda
 - D. 1996 yil 22 sentyabr - 1997 yil 1 aprelda
17. Jinoyat xuquqi asosiy printsiplarini ko`rsating ?
- A. Oshkoralik
 - B. Kuzatish
 - *C. Odillik
 - D. Jinoiy ishni yopiq usulda ko`rish
18. O`g`rilik nima ?
- A. O`zgalar mulkini ochiqdan – ochiq talon – taroj qilish
 - B. O`zganing mulkini o`zlashtirish
 - *C. O`zganing mulkini yashirin ravishda talon – taroj qilish
 - D. O`zganing mulkini aldash yo`li bilan qo`lga kiritish
19. Suiqasd deb nimaga aytiladi ?
- A. qasddan sodir etilgan jinoyat , oxiriga etkazilgan jinoyat
 - B. Extiyotsizlik oqibatida sodir etilgan jinoyat , oxiriga etkazilgan jinoyat
 - *C. Shaxsga bog`lik bo`lmagan xolatlarga ko`ra oxiriga etkazilmagan jinoyat
 - D. qasddan yoki extiyotsizlikda sodir etilib , oxiri etkazilmagan jinoyat
20. Jinoyat qonunini sharxlashning quyida berilgan turlaridan qaysi biri xajmi bo`yicha sharxlashga kiradi ?

- A. Tizimli sharxlash
- B. Sudlov tarkibida sharxlash
- C. Grammatik sharxlash
- *D. So'zma – so'z sharxlash

21. Jinoyat obektlarini to'g'ri tasniflashni ko'rsating ?

- A. Umumiy, tur bo'yicha, qo'shimcha
- B. Umumiy, qo'shimcha, fakultativ
- C. Asosiy, qo'shimcha, bevosita
- *D. Umumiy, bevosita, fakultativ

22. Jazoni almashtirish , qo'shish vaqtida ularning muddatlari qanday belgilanishi mumkin ?

- A. Oylar bilan
- B. Yillar bilan
- *C. Sutkalar bilan
- D. Soatlar bilan

23. Shaxs – qachondan boshlab sudlangan xisoblanadi ?

- A. Tergovga tushgan kundan boshlab
- B. Sudning ajrimi chiqqan kundan boshlab
- *C. Ayblov xukmi qonuniy kuchga kirgan kundan boshlab
- D. Surishtiruv ishlari olib borilgan kundan boshlab

24. Jinoyat qonunida – autentlik sharxlash deb nimaga aytiladi ?

A. Ilmiy – maqolalar , monografiyalar , darsliklar , lektsiyalar , jinoyat xuquqi masalalariga bag'ishlangan tushuntirish

*B. qonun tomonidan vakolatlangan davlat xokimiyati organi tomonidan amalga oshiriladigan sharxlash

C. qonun mazmuni boshqa qonunlar bilan taqqoslab sharxlash

D. Xuquq normasining qabul qilinish shart – sharoitlari sababi , maqsadini aniqlab , sharxlash

25. Jintya qonunida – sistemali (tizimli) sharxlash deb nimaga aytiladi ?

A. Ilmiy maqolalar , monografiyalar darsliklar , lektsiyalar , jinoyat xuquqi masalalariga bag'ishlangan tushuntirishlar

B. qonun tomonidan vakolalangan davlat xokimiyati organi tomonidan amalga oshiriladigan sharxlash

*C. qonun mazmuni boshqa qonunlar bilan taqqoslab sharxlash

D. Xuquq normasining qabul qilinish shart sharoitlari , sababi , maqsadini aniqlab , sharxlash

26. Jinoyat motivi - nima ?

A. Shaxs aybini xam qilmishiga nisbatan xam yo'z bergan oqibatga nisbatan belgilanishi lozim

B. Shaxsning sodir etilgan ijtimoiy xavfli qilmishi va uning oqibatlariga b'lgan ruxiy munosabati tushuniladi

*C. Shaxsda jinoyat qilishga qaror va xoxish uyg'otuvchi ichki xissiyotdir

D. Shaxsning sodir qilgan jinoyat xolatlariga bo'lgan noto'g'ri munosabatdir

27. Faktik xatoni ko'rsating ?

A. Shaxsning sodir qilingan qilmishining jinoyat – xuquqiy mativi xaqida noto'g'ri tasavvuri tushuniladi

B. Shaxsning sodir etgan ijtimoiy xavfli qilmishi va uning oqibatlariga bo'lgan ruxiy munosabati tushuniladi

*C. Shaxsning jinoyat tarkibining obektiv belgisi xisoblangan xolatlar to'g'risida noto'g'ri tushunchaga ega ekanligi tushuniladi

D. Shaxsning sodir qilgan jinoyat xolatlariga bo'lgan noto'g'ri munosabatidir

28. Formal tarkibli jinoyat deb nimaga aytiladi ?

*A. Biron – bir zararli oqibatning kelib chiqishi shart bo'lmaydigan, biron – bir oqibat kelib chiqqan taqdirda xam jinoyatning kvalifikatsiyasiga tasir qilmaydigan jinoyatlar tushuniladi

B. Shunday jinoyat tarkibi tushuniladiki , jinoyatning oxiriga etgan paytini qonun oldingi – bosqichga ko'chiradi , yani jinoyatga tayyorgarlik ko'rish yoki suiqasd qilish bosqichiga ko'chiradi

C. Jinoyatning shunday tarkibi tushuniladiki , unda jinoyat natijasida biron – bir moddiy oqibat kelib chiqishi yoki kelishi mumkinligi nazarda tutiladi

D. Shaxsning sodir qilgan jinoyat xolatlariga bo'lgan noto'g'ri munosabatir

29. Jinoyat deb nimaga aytiladi ?

A. Ushbu kodeks bilan qo'riqlanadigan obektlarga zarar etkazadigan yoki shunday zarar etkazish real xavfini keltirib chiqaradigan qilmish

B. Aybli shaxsning sodir etgan jinoyatiga by'lgan ruxiy munosabati

*C. Aybli ijtimoiy xavfli qilmish xarakat yoki xarakatsizlik

D. Aybli shaxsni jinoyat kodeksiga ko'ra javobgarlikka tortish

30. Jazo deb nimaga aytiladi ?

A. Ushbu kodeks bilan taqiqlangan aybli ijtimoiy xavfli qilmish (xarakat yoki xarakasizlik)

B. Shaxsning sodir etgan jinoyatiga bo'lgan ruxiy munosabatdir

*C. Aybli deb topilgan shaxsga davlat nomidan sud xukmi bilan qo'llanadigan qonunda nazarda tutilgan muayyan xuquq va erkinliklardan maxrum qilish majburlov chorasidir

D. qasddan yoki extiyotsizlikdan sodiir etib oxirigacha etkazilgan jinoyat

31. Da'voning kandy tarkibiy kislarning turlari mavjud?

A. Da'vo elementi, da'vo asosi.

*B. Da'vo predmeti, da'vo asosi

C. Da'vo ko'zgatish, da'voni rad kilish

D. Da'vo mazmuni, da'vo talabi.

32. Dadillar vujudga kelish manbalariga karab kandy dalillarga bulinadi?

A. Dastlabki va xosila

*B. Shaxsiy va ashyoviy

C. Ogzaki va yozma

D. Xosila va ogzaki.

33. Fuqarolik ishlarini xal kilishda sud majlisi kandy kislarga bulinadi?

*A. Tayyorlov, sud mo'zokaralari, karor chikarish

B. Ishni yopik kurish, prokuror ishtiroki, xulosa

C. Ishni ochik kurish, taraflarning ishtiroki, xulosa

D. Tayyorlov, ishning mazmuni, xulosa.

34. Xal kiluv karori deganda nima tushuniladi?

A. Sudning ishini mazmunan xal kilmaydigan xujjat

B. Sudning oxirgi xulosasi

C. Sudning dalillarga asoslanib chikaradigan xujjati.

*D. Sudning ishini mazmunan xal kiladigan xujjati.

35. Ajrim deb nimga aytiladi?

A. Sudning ishini mazmunan xal kiladigan xujjat

B. Sudning oxirgi xulosasi

C. Sudlarda ishlarni yuritish tartibi

*D. Sudning ishini mazmunan xal kilmaydigan xujjati.

36. Sudda fuqarolik ishini ko'zgatish tartibi kandy?

A. Ichki ishlar organlarining arizasi buyicha

B. Sudyaning arizasiga kura

*C. Prokurorning arizasiga buyicha

- D. Xokimning arizasi buyicha
37. Fuqarolik protsessida taraflarni kursating?
- A. Prokuror va advokat
- B. Ekspert va tarjimon
- *C. Da'vogar va javobgar
- D. Sudya va kotib
38. Sudda vakillik kilish mumkin bulmagan ishlarni kursating?
- A. Raxbarlar
- B. Advokatlar
- C. Ota-onalar
- *D. Voyaga etmagan shaxslar
39. Sud kandy xollarda ish yuritishni tugatadi?
- A. Da'vogar kelmasa.
- *B. Ish sudga taallukli bulmasa.
- C. Javobgar kelmasa.
- D. Prokuror kelmasa.
40. Sud xarajatlari nimalardan iborat buladi?
- *A. Davlat boji va ish bilan boglik chikimlar
- B. Tulovlar va ma'naviy zarar
- C. Moddiy zarar va penya
- D. Davlat boji va tulovlar.
41. Da'voning baxosi kim tomonidan kursatiladi?
- A. Javobgar.
- *B. Da'vogar
- C. Prokuror
- D. Advokat.
42. Fuqarolik protsessida – sud xarajatlarini tulashdan ozod kilinadimi?
- A. Yuk.
- B. Prokuror arizasiga muvofik
- C. Kelishilgan xolda
- *D. Sud fuqaroning mulkiy axvoliga karab
43. O'zbekiston Respublikasi fuqarolik protsessual kodeksi kachon kabul kilingan va amalga kiritilgan?
- A. 1996 yil 30 avgust – 1997 yil 1 yanvar
- *B. 1997 yil 30 avgust – 1998 yil 1 yanvar
- C. 1998 yil 30-avgust – 1999 yil 1 yanvar
- D. 2000 yil 30 avgust – 2001 yil 1 yanvar
44. Sud jarima solishda - kandy xujjat chikaradi?
- A. Karor
- B. Bayonnoma
- *C. Ajrim
- D. Xech kandy xujjat
45. Protsessual muddatlar kandy xisoblanadi?
- A. Xaftalar, soatlar, kunlar.
- B. Oylar, sekundlar, minutlar
- *C. Yillar, oylar, kunlar
- D. Soatlar, minutlar, sekundlar
46. Protsessual muddatlar kechiktirilishi mumkinmi?
- A. Yuk mumkin emas.
- *B. Sud tomonidan kechiktirilishi mumkin.
- C. Prokuror tomonidan kechiktirilishi mumkin.
- D. Ishtirokchilar tomonidan kechiktirilishi mumkin.

47. Sudga chakiriluvchining chakiruv kogosini kabul kilishdan bosh tortish sud ishini kurishga tuskinlik kiladimi yoki yukmi?

*A. Tuskinlik kilmaydi.

B. Tuskinlik kiladi.

C. Sud ishi tuxtatiladi.

D. Chakiriluvchi jazolanadi.

48. Sirtidan xal kiluv karori kandy vaktlarda chikariladi?

A. Xar kandy vaktlarda

B. Buni sud belgilaydi.

*C. Javobgar sud majlisiga kelmagan takdir, da'vogar e'tiroz bildirmasa.

D. Prokuror tashabbusi bilan

49. Fuqarolik protsessida – aloxida tartibda kandy ishlar kuriladi?

A. Kasddan odam uldirish

*B. Fuqaroni bedarak yukolgan deb topish

C. Soglikka karshi jinoyatlar

D. Mayda bezorilik.

50. Xar bir xal kiluv karoriga nechta ijro varakasi beriladi?

*A. 1 ta ijro varakasi.

B. 2 ta ijro varakasi.

C. 3 ta ijro varakasi.

D. 4 ta ijro varakasi.

51. Vazirlar Mahkamasi o`z faoliyatida qandy printsipga asoslanadi?

A) Mustaqillik; B) Oshkoralik; C) Qonunchilik; D) Kollegiyalik; E) Hamma

javoblar to`g`ri.

52. Oliy Majlisning inson xuquqlari bo`yicha vakili o`z faoliyati to`g`risida Oliy Majlisiga qancha muddatda hisobot taqdim etadi?

A) Har oyda bir marta; B) Yilda bir marta; C) Har oyda bir marta;

D) Har 6 oyda bir marta; E) Qonunda muddati ko`rsatilmagan.

53. O`zbekiston Respublikasining Inson xuquqlari bo`yicha Milliy markazi qandy tashkil etilgan?

A) Oliy Majlis qarori asosida; B) Vazirlar Mahkamasi qarori asosida;

C) Prezident farmoni asosida; D) Prezident qarori asosida; E) Oliy Majlis

Farmoyishi asosida.

54. Vazirlar Mahkamasining qandy xujjatlari farmoyishlar shaklida chiqariladi?

A) Normativ tUSDagi yoki juda muhim ahamiyatga ega bo`lgan xujjatlari;

B) Shoshilinch va boshqa joriy masalalar bo`yicha xujjatlari;

C) Vazirlar Mahkamasining Bayonotlari;

D) Bosh Vazirning xalqaro bitimlarni imzolashga doir xujjatlari;

E) Vazirlar Mahkamasi Rayosatining qarorlari.

55. O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi yig`ilishi deputatlardan qanchasi ishtirok etganda vakolatli hisoblanadi?

A) 50 foiz deputatlar ishtirok etganda; B) Kamida uchdan bir qismi ishtirok

etganda;

C) Kamida uchdan ikki qismi ishtirok etganda; D) 100 foiz deputatlar ishtirok

etganda;

E) Ko`pchilik deputatlar ishtirok etganda.

56. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining so`nggi yangilangan varianti qachon matbuotda e`lon qilindi?

A) 1991 yil 31 avgustda; B) 1992 yil 26 sentyabrda; C) 1992 yil 8 dekabrda; D) 1992 yil 21 noyabrda;

E) 1992 yil 2 dekabrda.

57. Davlat suvereniteti, davlat xokimiyatining qandy xususiyatlari Bilan ajralib turadi?

A) Davlat xokimiyatining qonun chiqaruvchi, davlat xokimiyatining ijro etuvchi, davlat xokimiyatining sud xokimiyati;

B) Davlat xokimiyatida davlatlarning suveren tengligi, Davlat xokimiyatida chegaralarning daxlsizligi, davlat xokimiyatida-nizolarni tinch yo`l bilan hal etish;

C) Davlat xokimiyatining eng oliyligi, davlat xokimiyatining yagonaligi, davlat xokimiyatining mustaqilligi;

D) Davlat suvereniteti, xalq suvereniteti, millat suvereniteti;

E) Hamma javoblar to`g`ri.

58. Qonunga ko`ra, xalq deputatlari viloyat va Toshkent shahar Kengashlariga deputatlar saylashda qancha hududiy saylov okrugi to`ziladi?

A) 50 tadan ko`p bo`lmagan; B) 60 tadan ko`p bo`lmagan; C) 70 tadan ko`p bo`lmagan;

D) 80 tadan ko`p bo`lmagan; E) 40 tadan ko`p bo`lmagan;

59. Konstitutsion qonunlarga ko`ra, viloyat, tuman, shahar xokimlari o`z faoliyatlarida qanday printsiplarga asoslanadi?

A) Kollegiyalik; B) Yakkaboshchilik; C) Oshkoralik; D) Xaqqoniylik; E) Jamoatchilik.

60. Konstitutsion qonunga ko`ra, O`zbekistonda ijtimoiy hayot nimalar asosida shakllantiradi?

A) Davlat mafkurasi asosida; B) Siyosiy partiyalar, diniy tashkilotlar xilma-xilligi asosida;

C) Siyosiy institutlar, mafkuralar, fikrlar xilma-xilligi asosida;

D) Mafkuralar xurfiylikligi asosida; E) Yagona fikrlilik asosida.

61. Qonunga ko`ra, xalq deputatlari tuman va shahar Kengashlariga deputatlar saylashda qancha xududiy saylov okrugi to`ziladi?

A) 20 tadan ko`p bo`lmagan; B) 30 tadan ko`p bo`lmagan; C) 40 tadan ko`p bo`lmagan; D) 50 tadan ko`p bo`lmagan;

E) 60 tadan ko`p bo`lmagan;

62. «Referendum» so`zining Lug`aviy ma'nosi nima degan?

A) «Umumxalq ovozi»; B) «Oliy xokimiyat»; C) «Saylov xuquqi»; D) «Xalq ma'lum qilgan narsa»;

E) «Ma'lum qilinishi lozim bo`lgan narsa».

63. Qonunchilik Palatasi umumsiyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa masalalar yo`zasidan qanday xujjatlarni qabul qiladi?

A) Qarorlar va farmoyishlar; B) Qarorlar va farmonlar; C) Bayonotlar va murojaatlar;

D) Bayonotlar, qarorlar va farmoyishlar; E) Murojaatlar, qarorlar va farmoyishlar.

64. Qonunchilik Palatasining navbatdagi sessiyasi qachon o`tkaziladi?

A) Dekabrning birinchi ish kunidan boshlab, kelgusi yilning iyun oyi oxirgi ish kuniga qadar;

B) Yanvarning birinchi ish kunidan boshlab, kelgusi yilning iyun oyi oxirgi ish kuniga qadar;

C) Sentyabrning birinchi ish kunidan boshlab, kelgusi yilning iyun oyi oxirgi ish kuniga qadar;

D) Oktyabrning birinchi ish kunidan boshlab, kelgusi yilning iyun oyi oxirgi ish kuniga qadar;

E) Noyabrning birinchi ish kunidan boshlab, kelgusi yilning iyun oyi oxirgi ish kuniga qadar.

65. «O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to`g`risida» gi qonun qachon qabul qilingan?

A) 2002 yil 12 avgust; B) 2002 yil 12 sentyabr; C) 2002 yil 12 oktyabr; D) 2002 yil 12 noyabr; E) 2002 yil 12 dekabr.

66. O`zbekiston qanday maqsadda ittifoqlar to`zishi mumkin?

- A) Xalqaro maydonga chiqish va iqtisodiy aloqalarni o`rnatish maqsadida;
- B) Kuch ishlatmaslik va nizolarni tinch yo`l bilan hal etish maqsadida;
- C) Madaniy aloqalar va xalq farovonligini ta'minlash maqsadida;
- D) Xalqning farovonligi va xavfsizligini ta'minlash maqsadida;
- E) Hamma javoblar to`g`ri.

67. Vazirlar Mahkamasi ho`zorida Qoraqolpog`iston Respublikasi Vazirlar Kengashining qanday vakolatxonasi bo`ladi?

- A) Konstitutsiyaviy; B) Doimiy; C) Vaqtincha; D) Nazorat; E) Qo`mitaviy.

68. O`zbekiston Referendumiga qanday masalalar qo`yiladi?

- A) Deputatlarni saylash masalalari; B) Prezident saylash masalalari;
- C) Jamiyat va davlat xayotining eng muhim masalalari; D) Konstitutsiyani qabul qilish masalalari;
- E) Qonun loyihasini tayyorlash masalalari.

69. Fuqarolik masalalariga oid arizalar yoki taqdimnomalarni ko`rib chiqish muddati qancha bo`ladi?

- A) 1 oy; B) 6 oy; C) 1 yil; D) 2 yil; E) 3 yil.

70. Jamoat birlashmalar necha nafar fuqaroning tashabbusi bilan to`ziladi?

- A) 9 nafar; B) 10 nafar; C) 11 nafar; D) 12 nafar; E) 13 nafar.

71. O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi-sud ishlarini yuritishda qanday asosda amalga oshiradi?

- A) Qonuniylik; B) Kollegial; C) Oshkoralik; D) Tenglik; E) Erkinlik.

72. O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi necha oyda, necha marta chakiriladi?

- A) 1 oyda kamida bir marta; B) 2 oyda kamida bir marta;
- C) 3 oyda kamida bir marta; D) 4 oyda kamida bir marta; E) 5 oyda kamida bir marta.

73. Konstitutsiya va qonunning ustunligi tamoyili dastlab qaerda shakllangan?

- A) Qadimgi Franklar davlati va Rimda; B) Qadimgi Yunoniston va Rimda;
- C) Qadimgi Xindiston va Rimda; D) O`rta asrlarda Italiya va Parijda;
- E) Qadimgi Misr va Mesopatamiyada.

74. «Davlat madhiyasi»ning lug`aviy ma'nosi nima?

- A) She'riy tarzda qo`shiq; B) Ulug`vor qo`shiq; C) Tantanali qo`shiq; D) Vatanparvarlik qo`shig`i; E) Yuksaklik qo`shig`i.

75. Daxlsizlik xuquqining lug`aviy ma'nosi nima degani?

- A) Jazodan ozod qilish; B) Nimadandir ozod qilish;
- C) Javobgarlikdan ozod qilish; D) Kimdandir ozod qilish; E) Qamoqdan ozod qilish.

76. «Prokuratura» -so`zining lug`aviy ma'nosi nima degan?

A) Himoya qilish; B) Ezgulik; C) G`amxo`rlik qilish; D) Yaxshilik qilish; E) Ozod qilish.

77. «Byudjet» so`zining lug`aviy ma'nosi nima degani?

- A) Xazina; B) Sumka; C) Sandiq; D) Cho`ntak; E) Temir sandiq.

78. «Deklaratsiya»-so`zining lug`aviy ma'nosi nima degani?

- A) Bayonnoma; B) Bitim; C) Bayonot; D) Akt; E) Shartnoma.

79. «Fuqarolarning xuquq va erkinliklarini buzadigan harakatlar va qarorlar ustidan shikoyat to`g`risida» gi qonun qachon qabul qilingan?

A) 1994 yil 30 avgust; B) 1995 yil 30 avgust; C) 1996 yil 30 avgust; D) 1997 yil 30 avgust; E) 1998 yil 30 avgust.

80. O`zbekiston Respublikasining Davlat chegaralari qanday?

A) Daxlsiz va mudofalangan; B) Bo`linmas va mudofalangan; C) Daxlsiz va bo`linmasdir; D) Mudofalangan va bo`linmasdir;

- E) Bo`linmas va daxlsizdir.
81. Konstitutsionalizm nima?
- A) Konstitutsiyaga asoslangan siyosiy tizim; B) Konstitutsiyaga asoslanmagan boshqaruv;
- C) Konstitutsiya doirasida ishlash; D) A va C javoblar to`g`ri; E) A, B, C javoblar to`g`ri.
82. Quyidagi qaysi ibora Konstitutsiya 17-moddasidan bir muncha chetga chiqqan?
- A) Millatlar tengligini ta'minlash; B) Kuch bilan tahdid qilmaslik; C) Nizolarni tinch yo`l bilan hal etish; D) Davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik; E) Chegaralarning daxlsizligi.
83. Davlat organlari va mansabdor shaxslar kimning oldida ma'sul bo`lishadi?
- A) Prezident oldida; B) Vazirlar Maxkamasi oldida; C) Jamiyat va fuqarolar oldida; D) Armiya oldida;
- E) A va B javoblar to`g`ri.
84. Saylanish huquqiga ega bo`lish uchun ma'lum yosh chegaralari yozilgan qatorni toping?
- A) 25 yosh, 35 yosh, 38 yosh; B) 21 yosh, 25 yosh, 35 yosh; C) 18 yosh, 23 yosh, 35 yosh; D) 18 yosh, 21 yosh, 23 yosh; E) To`g`ri javob yo`q.
85. Oliy Majlisning inson xuquqlari bo`yicha vakili (Ombudsman) ni kim lavozimiga tayinlaydi va ozod etadi?
- A) O`zbekiston Respublikasining Prezidenti; B) O`zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi;
- C) O`zbekiston Respublikasining Vazirlar Maxkamasi; D) O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi;
- E) A va D javoblar to`g`ri.
86. O`zbekiston Respublikasining Prezidenti qasamyodining matni Konstitutsiyaning qaysi moddasida berilgan?
- A) 92-moddada; B) 52-moddada; C) 17-moddada; D) 100-moddada. E) Barcha javoblar to`g`ri.
87. Qanday hollarda yosh bolaga O`zbekiston Respublikasining fuqoroligini berish haqidagi iltimos rad etilishi mumkin?
- A) Ota-ona bola tug`ilgan paytda O`zbekiston fuqarosi bo`lganida;
- B) Ota-ona bola tug`ilgan paytda O`zbekiston hududida muhim yashab turgan bo`lsa;
- C) Bolaning ota onasidan bittasi u tug`ilgan paytda O`zbekistonning fuqarosi bo`lganida;
- D) Yuqoridagi xollarning hech birida; E) A va B javoblar to`g`ri.
88. O`zbekiston Respublikasi ma'muriy-hududiy to`zilish, toponomik ob'ektlarga nom beri shva ularning nomlarini o`zgartirish masalalarini hal etish tartibi to`g`risidagi qonun qachon qabul qilingan?
- A) 1991 yil 4 sentyabrda; B) 1992 yil 2 iyulda; C) 1994 yil 4 yanvarda; D) 1990 yil 11 yanvarda; E) 1996 yil 30 avgustda.
89. Xo`jalik sudi qancha muddatda da'vo taqdim etgan tashkilotga javob qaytarishi shart?
- A) 7 kun ichida; B) 10 kun ichida; C) 20 kun ichida; D) 2 oy ichida; E) 1 oy ichida.
90. Quyidagilardan qaysi biri O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining asosiy printsiplariga kirmaydi?
- A) Davlat suvereniteti; B) xalq xokimiyatchiligi; C) Fuqarolarning qonun oldida tengligi;
- D) Konstitutsiya va qonun ustivorligi. E) tashqi siyosati.
91. Davlat organlari va mansabdor shaxslar kimning oldida ma'suldir?
- A) Jismoniy va yuridik shaxslar oldida; B) Jamiyat va davlat oldida; C) Jamiyat va fuqarolar oldida;
- D) O`zbekiston Respublikasi fuqarolarning oldida; E) Fuqarolar va chet el fuqarolar

oldida.

92. Byudjet qanday tushunchaga ega?

A) Iqtisodiy tushuncha; B) Moddiy tushuncha; C) Xuquqiy tushuncha; D) A va B javoblar to'g'ri; E) A, B, C javoblar to'g'ri.

93. Ijtimoiy xuquq va erkinliklar turlarini ko'rsating?

A) Ijod erkinligi, tura rjoy xuquqi, bilim olish xuquqi kasb tanlash erkinligi; E) A, B, C javoblar to'g'ri.

B) Tura rjoy xuquqi, dam olish xuquqi, Vorislik xuquqi; D) A va B Javoblar to'g'ri;

C) Ijod erkinligi, tura rjoy xuquqi, Ijtimoiy sug'o'rta xuquqi, sog'likni saqlash va tibbiy yordam olish xuquqi;

94. Iqtisodiy xuquq va erkinliklar turlarini ko'rsating?

A) Mehnat qilish xuquqi, tura rjoy xuquqi, ijod erkinligi; D) A va B javoblar to'g'ri;

B) Mehnat erkinligi, xususiy mulk xuquqi, vorislik xuquqi, dam olish xuquqi;

C) Xususiy mulk xuquqi, mehnat qilish xuquqi, tura rjoy xuquqi, mehnat erkinligi; E) A, B, C javoblar to'g'ri.

95. Shaxsiy xuquq va erkinliklar turlari?

A) Yashash xuquqi, fikr erkinligi, so'z erkinligi, ijod erkinligi;

B) Shaxsiy daxlsizlik xuquqi vijdon erkinligi, tura rjoy daxlsizligi xuquqi, sir saqlash xuquqi;

C) So'z erkinligi, tura rjoy daxlsizligi, fikr erkinligi, aybsiz deb hisoblash xuquqi;

D) A va V javoblar to'g'ri; E) B va S javoblar to'g'ri.

96. Inson xuquqlari Umumjahon Deklaratsiyasi qachon va qaerda qabul qilingan?

A) 1950 yil 30 iyul AKShda; B) 1938 yil 5 may Polshada; C) 1940 yil 1 sentyabr Rossiyada;

D) 1948 yil 10 dekabr Frantsiyada; E) 1946 yil 15 avgust Angliyada.

97. Quyidagi xuquqlardan qaysi biri insonning iqtisodiy va ijtimoiy xuquqlari guruxiga kiradi?

A) Har kim fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi xuquqiga ega;

B) Erkinlik va shaxsiy daxlsizlik xuquqi;

C) Har kimga ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish xuquqi;

D) Shaxsiy va jamoa murojaatlarini davlat xokimiyati tashkilotlariga yuborish xuquqi; E) Barcha javoblar to'g'ri.

98. O'zbekiston Respublikasi «Sudlar to'g'risida» gi yangi qonuni qachon qabul qilingan?

A) 1994 yil 30 avgustda; B) 1997 yil 10 mayda; C) 1995 yil 20 iyunda; D) 2001 yil 1 sentyabrda; E) 2000 yil 16 dekabrda.

99. O'zbekiston Respublikasi 1992 yilgi Konstitutsiyasining 2 bo'limi nimaga bag'ishlangan?

A) O'zbekiston Respublikasining davlat qurilishiga; B) Konstitutsiyaviy to'zunning asosiy printsiplariga;

C) Inson va fuqaroning xuquq erkinliklari va burchlariga;

D) O'zbekiston Respublikasi sud xokimiyatining konstitutsiyaviy asoslari; E) Barcha javoblar noto'g'ri.

100. Vazirlar Maxkamasi tarkibi kim tomonidan tasdiqlanishi lozim?

A) Prezident; B) Oliy Majlis; C) Sudlar tomonidan; D) Hech kim tasdiqlamaydi; E) Prezident va Oliy Majlis tomonidan.

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

**«HUQUQSHUNOSLIK. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
KONSTITUTSIYASI O'RGANISH» fanidan**

MA'RUZA MATNLARI

TERMIZ – 2011

Taqrizchi:

Mallayev N.R. yu.f.n. dotsent - Ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası dotsenti

Ma'ro'zalar matnini yangi talablar asosida qayta tayyorladilar:

Majidov M.A., Ro'ziyeva M.A., Berdiyev B.CH., Xo'janazarov A.Z.. – Ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası o'qituvchilari.

1-Mavzu. Davlat va xuquq xaqida asosiy tushunchalar.

Reja:

- 1. Davlat va xuquq asoslarida davlatning kelib chiqishiga doir nazariyalar.**
- 2. Davlat tushunchasi va uning belgilari.**
- 3. Davlat shakllari, funksiyalari.**
- 4. Xuquq, uning belgilari va vazifalari.**
- 5. Xuquqiy davlat tushunchasi, uning belgilari.**
- 6. Davlat xokimiyatini amalga oshirish mexanizmi.**

1.1. Davlat va xuquq asoslarida davlatning kelib chiqishiga doir nazariyalar.

Davlat va xuquq asoslari fani nazariy va metodologik fandır. Bu fan davlat va xuquqning umumiy konuniyatlarini nazariy jixatdan umumlashtiradi, yurisprudensiyaning asosiy tushunchalarini va metodlarini ishlab chiqadi. Bu fan barcha ijtimoiy va yuridik fanlar bilan chambarchas bog'lik. Davlat va xuquq masalasini faqat yuridik fanlar o'rganibgina qolmasdan, balki barcha ijtimoiy fanlar ham o'rganadi. Chunki kishilar, faoliyatining turli soxalari xuquq bilan tartibga solinadi.

Har qanday fan o'z predmetiga va uni egallash uslubiga ega bo'lganidek, davlat va xuquq nazariyasining ham o'z predmeti mavjud. Bu fanning predmeti davlat va xuquqning kelib chiqishi, rivojlanishi va xarakterda bo'lishining eng umumiy qonuniyatlaridan iborat. Davlat jamiyat rivojining muayyan bosqichida yo'zaga kelgan. U o'zining shakllanishida va rivojlanishida o'zoq va murakkab yo'lni bosib o'tgan. Jamiyat rivojining dastlabki bosqichlarida davlat yetarlicha rivojlanmagan siyosiy xodisa bo'lgan. Bunday davlat, zo'rlik va majburlashga asoslangan.

Davlat va xuquqning kelib chiqishi to'g'risidagi masala ko'p asrlar davomida kuplab mutafakkur faylasuflar, xukukshunoslar, iktisodchilar va tarixchilarni o'ylantirib kelgan. Davlat va xuquqning kelib chiqishida undan ortiq nazariyalar bor. Shularning ayrimlarini ko'rib chiqamiz.

1. Teologik nazariya – bunda davlatning Xudo tomonidan yaratilganligini o'qtiradilar davlat va xokimiyat Xudoniki degan qoidani ilgari suradilar. Masalan: Abdulqodir O'da yozishicha, shariat uch nuqtai nazardan qonundan farqlanadi:

Birinchidan, qonun inson tafakkuri va ijodining maxsuli bo'lsa, shariat yaratuvchi tomonidan yuborilgan. Qonun xar doim o'zgarib tursa, shariat o'zgarish va zavoldan o'zoqdir.

Ikkinchidan, qonun jamiyat tomonidan uning xayotini tartibga solish va extiyojlarini qondirish uchun yaratilgan bir kator qoidalar sifatida jamiyat o'zgarishi bilan o'zgarib turadi. Lekin shar'iy qonunlar umumiy moxiyatga ega bo'lgani uchun o'zgarishni qabul qilmaydi.

Uchinchidan, qonun jamiyat tomonidan uning urf-odatlarini, rasmi-rusumlari va tarixiga muvofik yaratiladi. Shuning uchun qonun jamiyatdan keyin yo'zaga kelib, uning taraqqiyotiga bog'lik bo'ladi. Qonunni jamiyat yaratadi, jamiyatni qonun emas. Ammo Islom qonunchiligi jamiyat maxsuli bo'lmay, jamiyatni shariat yaratadi, ya'ni jamiyat shariatning maxsulidir. O'daning ushbu xulosasi keng munozarali va baxsli masala xisoblanadi□.

Bu nazariya qadimda paydo bo'lgan va o'rta asrlarda keng tarqalib hozirgi kunda ham teologik nazariya Islom davlatlarida qo'llaniladi.

2. Patriarxal nazariya tarafdorlari davlat kattalashib ketgan oiladan bevosita kelib chiqqan, monarx xokimiyati esa oilaning barcha a'zolariga raxbarlik qiladigan otadan meros bo'lib o'tgan deb xisoblaydilar. Bu nazariya Yunonistonda (qadimgi Rim davlatida paydo bo'lgan Aristotel asarlarida) asoslab berilgan.

Bu nazariyani ingliz sotsiologi, tarixchisi va xuquqshunosi Genri Men sistemaga solib ishlab chiqqan. Patriarxal nazariyada «Ota rozi – xudo rozi» zaylida ish tutadi.

3. Shartnoma nazariyasi. Bu nazariya XVII-XVIII asrlarda paydo bo'lgan. Gollandiyada ushbu nazariyani Gugo Grotsiy va Spinoza, Angliyada – Lokk va Gobbs, fransiyada – Russo,

Rossiyada Radishchev rivojlantirgan. Shartnomani nazariyasiga ko'ra, dalat – ongli ijod maxsul, odamlar kelishgan axd natijasi. «Shartnoma nazariyasi» ga muvofiq davlat xokimiyati kishilarning o'zaro birlashib ixtiyoriy shartlashganligining ifodasidir. Davlat – o'zaro kelishuv asosida va ongli tarzda birlashgan kishilar tashkiloti bo'lib, ana shu shartnoma asosida o'zlarining erkinliklari va xokimiyatning bir kismini davlatga beradilar.

4. Zo'ravonlik (bosqinchilik) nazariyasi (Q. Kautskiy, L. Gumplovich, CH. Dyuring)ga ko'ra, davlatning kelib chiqishi asosan zo'rlik xarakati, bir xalqning boshqa xalqni bosib olishi yetadi.

5. Psixologiya nazariyasi. Bunda davlat kelib chiqishida, insonlar o'z tabiatiga, biologik instinkt xususiyatlariga ko'ra boshqarilish, itoat etishga intilar emishlar. Ulardagi bu extiyoj faqat davlat mavjud bo'lgan takdirdagina qondirilarmish.

6. Irrigatsiya nazariyasiga ko'ra, davlatlarning kelib chiqishi, ularning shakllari Sharqda ulkan irrigatsiya inshootlarini qurish va ulardan foydalanish bilan bog'lik.

7. Sinfy nazariya namoyandalari (K. Marks, F. Engels, V.I. Lenin) fikricha, davlat iqtisodiy sabablar – ijtimoiy mexnat taksimoti, qo'shimcha maxsulot va xususiy mulkning paydo bulishi, jamiyatning qarama-qarshi sinflarga ajrilishi tufayli kelib chiqqan. V.I. Lenin «Davlat va revolutsiya» asarida davlatni sinflarni keltirish organi emas, balki sinfiy xukmronlik organi, bir sinfnig boshqa sinfni bostirish quroli, bir sinfnig boshqa sinf ustidan xukmronlikni ta'minlash mashinasi deb xisoblangan. Bu nazariyaning natijasida sinfiy xukmronlik o'rnatish maqsadida repretsiyalar bo'lib ziyolilarni yo'q qilgan.

1.2. Davlat tushunchasi va uning belgilari.

Davlatchilik tarixida uni qanday tushunish lozimligini aniqlashni Aflotun va Arastudan boshlash maqsadga muvofiqdir. Ular tasavvuriga ko'ra, davlat siyosiy aloqalar vositasida muayyan bir tarzda birlashgan va q'zaro bog'lik odamlar jamoasidir. "Insonning o'ziga o'xshagan va ozod kishilar ustidan xukmronligini o'rnatuvchi xokimiyat" shu aloqalar asosini tashkil etadi, deb xisoblardilar.

Ma'lumki, iqtisodiyotning rivojlanishi muayyan darajaga yetib, ijtimoiy ne'matlarni teng taksimlashning avvalgi tizimi yashay olmay qolgan hamda jamiyatning bundan keyingi rivoji uchun Shark jamiyatida bo'lganidek, siyosiy soxada yoxud Ovrupadagidek siyosiy va iqtisodiy soxada boshqaruv bilan shug'ullanadigan elitar qatlamni ajratish zaruratga aylanganda davlat dunyoga keldi. Bu-jamiyatni tabaqalashishga olib keldi va shunda dastlab (ibtidoiy jamoa to'zumi) jamiyatning barcha a'zolariga tegishli bo'lgan xokimiyat siyosiy mazmun kasb etdi, ya'ni u eng avvalo imtiyozli ijtimoiy guruxlar, sinflar manfaatiga xizmat qila boshladi. Binobarin, davlatning paydo bo'lishi xamisha ommaviy xokimiyatning mazmunini o'zgartirib, siyosiy xokimiyatga aylanishi bilan bog'lik.

"Davlat-siyosiy xokimiyat tashkiloti bo'lib, muayyan xududda turli sinfiy, umuminsoniy, diniy, milliy va boshqa manfaatlarni amalga oshirishga ko'maklashadi". Davlat keng ma'noli tushuncha bo'lib, uning moxiyati uning faoliyatining mazmunini tashkil etadi. Davlatni uning faoliyati bilan aralastirmaslik kerak. Davlat faoliyati uning muayyan voqeylik sifatida namoyon bo'lishidir. Har bir davlat yoki bu jamiyatda tutgan o'rniga qarab o'z moxiyatiga ega bo'ladi. Davlatning moxiyatini aniqlashda shakl va mazmun jixatiga e'tibor berish zarur:

Xar kanday davlat-siyosiy xokimiyat tashkiloti. Bu masalaning shakliy tomoni.

Davlat kimning manfaatlariga xizmat qiladi. Bu masalaning mazmun jixatidan.

Davlatning moxiyatini tushunishda 3 asosiy nazariy yondashuv mavjud:

1) ijtimoiy – bunda umumiy muammolar va ishlarni xal etish vositasi, u xukmdorlar va xalqning o'zaro munosabatini tartibga soladi;

2) sinfiy – bunda davlat sinflarning paydo bo'lishi bilan yo'zaga kelgan va sinfiy kurash bir sinfnig boshqasini bostirish quroli;

3) siyosiy – xuquqiy – bunda davlat jamiyatning va davlatning o'zining xayotini tashkil etuvchi xuquq manbaidir.

Davlatning moxiyatida uchala yondashuvda xam muayyan asos bor. Lekin, bir nazariy qarashni, ikkinchisidan ustun qo'yilganda yanglishuv (xukmronlik) bo'ladi.

Davlat – butun mamlakat miqyosidagi xokimiyatning maxsus boshqaruv va majburlov apparatiga ega bo'lgan, barcha uchun majburiy qonunlar chiqaradigan va suverenitetga ega bo'lgan tashkilotdir.

Davlat – bu butun jamiyatni birlashtirib turuvchi, boshqaruvning xamda fuqarolar xuquq va erkinliklarini ximoya qilishning maxsus apparatiga ega bo'lgan, shuningdek xuquq normalarini yaratishga qodir bo'lgan xokimiyatning xududiy tashkiloti.

«Davlat-muayyan xududni ishg'ol etgan va yagona xokimiyatga uyushgan xalqdir; davlat–insonning yashash qoidasi shakli, kishilar o'rtasidagi psixologik aloqa; davlat absalut ruxning mujassami.» (Gegel). □

Davlat jamiyatga, mamlakatga va xalqqa aloqador. U jamiyatdan, xalqdan tashqari yashamaydi. Davlatga ta'rif berishda uning turlari va shaklini e'tiborga olish lozim. Davlat bir necha ming yillardan beri rivojlanib, o'zgarib keladi.

Yurtboshimiz I.A. Karimov ta'biri bilan aytganda, «xar bir davlat – betakror ijtimoiy xodisadir. U xar kaysi xalq tarixiy va ma'naviy tarakkiyotning xosilasidir, uning o'ziga xos, o'ziga mos madaniyati rivojining natijasidir». O'zbekiston uchun fuqarolik jamiyati – ijtimoiy makon. Bu makonda qonun ustuvor bo'lib, u insonning o'z-o'zini kamol toptirishga monelik qilmaydi, aksincha yordam beradi. Shaxs manfaatleri, uning xuquq va erkinliklari to'la darajada ro'yobga chiqishiga ko'maklashadi.

Davlat – bu butun jamiyatni birlashtirib turuvchi, uning bir me'yorda ishlashini ta'minlaydigan, jamiyat nomidan ish ko'radigan maxsus boshqaruv, majburlov apparatiga ega bo'lgan tashkilotdir.

Davlat jamiyatning siyosiy tizimiga kiruvchi boshqa tashkilotlardan bir qator o'ziga xos belgilari bilan farq qiladi. Davlatning belgilari xaqida turli talqinlar mavjud. F.Engels o'zining «Oila, xususiy mulk va davlatning kelib chiqishi» degan asarida davlatning asosiy belgilari sifatida axolining xududiy bo'linishi, ommaviy xokimiyat hamda soliklar tizimining tashkil etilishini ko'rsatib o'tgandi. Shuningdek, G.F.Shershenevich ham shunga o'xshash uch belgi:

A) odamlarning birlashuvi;

B) ular ustidan xuquqmronlik qiluvchi xokimiyat;

V) shu xokimiyat ta'siri doirasidagi xudud.»ni sanab o'tgan.

Xozirgi kunda davlatning umumiy e'tirof etilgan quyidagi asosiy belgilarini ko'rsatish mumkin:

1. Davlat o'z davlat chegaralari doirasida fuqarolik belgisi bo'yicha birlashgan butun jamiyatning, butun axolining yagona vakili sifatida maydonga chiqadi;

2. O'ziga xos ommaviy xokimiyat – davlat xokimiyatining mavjudligi, ya'ni xokimiyat va boshqaruv apparatining, majburlash apparatining borligi;

3. Axolining xududlar bo'yicha uyushganligi (fuqarolarning davlat chegaralari doirasida, muayyan ma'muriy-xududiy birliklarda yashashi).

4. Davlat-suveren xokimiyatning yagona soxibidir;

5. Davlat yuridik kuchga ega bo'lgan va xuquq normalarini aks ettiruvchi qonunlar va ularga asoslanib chiqariladigan xujjatlarni qabul qiladi;

6. Davlat-qonuniylik va xuquq tartibot posboni bo'lishga maxsus da'vat etilgan xuquqni muxofaza qilish (jazolash) organlari (sud, prokuratura, ichki ishlar organ va boshqalar) ga ega bo'lgan yagona tashkilot.

7. Faqat davlatgina o'z mudofaasi, suvereniteti, xududiy yaxlitligi va xavfsizligini ta'minlovchi qurolli kuchlar xamda xavfsizlik organlariga ega bo'la oladi.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan birgalikda olingan davlat belgilarining jami jamiyat siyosiy tizimida davlatning aloxida o'rin va yetakchi rolini to'la izoxlaydi. Bunda albatta xar bir tarixiy davrda, turlicha ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda davlatning bu belgilari xam ichki mazmuni, xam tashki ko'rinishi bilan farq qilishini xisobga olish zarur.

1.3. Davlat shakllari va funksiyalari.

Davlat shakli deganda, davlatdagi siyosiy xokimiyatni uyushtirishning uch asosiy belgilari tushuniladi. Bular:

Boshqaruv shakli, davlat to'zilisli shakli va siyosiy idora usuli

Boshqaruv shakli-muayyan davlatda xokimiyatni uyutirish usulining majmuidir. Bu ta'rifni yanada aniqlashtirsak, u oliy davlat xokimiyatini tashkil etish, ayni paytda davlatning oliy va markaziy idoralari, mazkur idoralar tarkibi, vakolatlari, paydo bo'lish tartibi, shuningdek, ularda xalqning ishtirok etish darajasi, mazkur idoralar vakolatlarining muddatini nazarda tutadi. Insoniyatga davlat boshqaruvining azaldan ma'lum bo'lgan:

a) Respublika–lotincha so'zdan olingan bo'lib, (jamoasi) shaklida davlat xokimiyatini axoli muayyan muddatga saylab qo'yadigan idoralar amalga oshiradi. Yangi davrda respublikaning parlamentar va prezidentlik turlari paydo bo'lgan.

b) Monarxiya – yunonchadan olingan bo'lib, (monos-bir, arxe-xokimiyat), «yakkaxokimlik»; «yakkaxukumronlik» kabi ma'nolarni anglatadi.

Monarxiya – cheklangan, ya'ni konstitutsiyaviy (dualistik va parlament) monarxiya va cheklanmagan (mutlak) monarxiya bo'lishi mumkin. Kadingi Yunon faylasufi Arastuning fikricha, «oliy xokimiyat yakka shaxs tomonidan amalga oshirilganda monarxiya, cheklangan shaxslar guruxi tomonidan amalga oshirilganda respublika, barcha xalq tomonidan amalga oshirilganda demokratiya bo'ladi»

To'zilisli shakli: Davlat to'zilisli davlat shaklining muxim bir turidir. Davlat to'zilisli shu davlat oldida turgan vazifalar va maqsadlar bilan belgilanadi. Unga uch narsa ta'sir etadi:

1) Muayyan davrda jamiyat va davlat oldida turgan iqtisodiy vazifalar va siyosiy maqsadlar;

2) Davlatdagi millatlarning soni va o'zaro munosabatlari;

3) Davlat xududining katta kichikligi.

Davlat to'zilisli-davlatning ma'muriy-xududiy to'zilisli, uning bo'laklari, markaziy organlari, bu organlarning joylardagi maxalliy organlari bilan o'zaro aloqalarining xususiyatlaridan iborat.

Milliy davlat to'zilisli-davlatning to'zilisli, uning ma'muriy –xududiy bo'linishi, davlat bilan uning tarkibiy qismlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, davlat va uning tarkibiy qismlarining xuquqiy xolati, ularning vakolatlaridan iborat.

Davlat to'zilisli:

a) oddiy – unitar; (franso'zcha – unitaire-yagona, degani) davlat oddiy va yaxlit davlatdir. Markaziy xokimiyat maxalliy idoralari ustidan nazoratning qay turini amalga oshirishiga qarab unitar davlatlar markazlashgan va markazlashmagan turlarga bo'linadi.

b) murakkab – federativ (lotincha-feodus-ittifik degani) davlat bo'lib, uning subyektlari davlat mustakilligiga ega bo'ladi. Federatsiyalarning ikki turi ittifoq va avtonomiya mavjud.

Konfederativ-davlatning muayyan ittifoqi bo'lib, iqtisodiy, siyosiy, xarbiy maqsadlar uchun shartnoma va bitim asosida to'ziladi.

Milliy davlat to'zilisli ma'lum prinsiplar asosida amalga oshiriladi:

-millatlarning suverenligi va teng xuquqliligi;

-millat va elatlarning erkin, ozod rivojlanishi;

-baynalmilallik, millatlarning xamkorligi, do'stligini ta'minlash.

Bu prinsiplar xar bir milliy davlat to'zilisliga asos bo'lishi kerak.

Siyosiy idora usuli:

Siyosiy rejim tushunchasini keng ma'noda talqin qilganda, jamiyatning umuman siyosiy xayoti va siyosiy tizimi xodisalari siyosiy rejimga taalluqliligini bildiradi.

Siyosiy rejimni tor ma'noda tushunish esa uni faqat davlat xayoti va davlat bilan cheklab ko'yadi. Siyosiy rejimni bu ma'noda tushunish davlat shaklining boshqa ikki elementi-boshqarish shakli va davlat to'zilisli bilan o'zviy bog'likdir.

Siyosiy rejim quyidagicha:

a) demokratik;

b) gayridemokratik bo'lishi mumkin.

Davlat funksiyalari- davlatning muayyan umuminsoniy va sinfiy moxiyati xamda ijtimoiy makomidan kelib chiqadigan maqsadlarga erishish uchun, uning oldida turgan vazifalarni

amalga oshirishga oid faoliyatining asosiy yo'nalishlaridir.

Davlat funksiyalari:

- a) faoliyat soxalari bo'yicha (tashqi va ichki);
- b) amal qilish davomiyligi buyicha (doimiy va muvaqqat);
- v) ijtimoiy axamiyatiga ko'ra (umumiy va aloxida);
- g) amalga oshirishning xuquqiy shakllari buyicha (xuquq ijodkorligi, boshqaruv, sudlov)

bo'ladi.

Davlat funksiyalarining asosiy xususiyatlari quyidagilar bilan belgilanadi:

-funksiyalar davlatning mohiyati va ijtimoiy maqomi bilan bevosita bog'lik.

-ular o'zgaruvchan tabiatga ega, davlatning shakllanishi, mustaxkamlanishi va rivojlantirilishiga yo'naltirilgan.

1.4. Xuquq, uning belgilari va vazifasi.

«Xuquq» iborasi kundalik xayotimizda ko'p qullaniladigan tushuncha bo'lib, «xaq», «xaqiqat» so'zlaridan olingan. Xozirgi kunda xuquq quyidagi ma'nolarda qullaniladi:

Birinchidan, muayyan jismoniy yoki yuridik shaxsning xuquqi.

Ikkinchidan, xuquq xamma uchun majburiy bo'lgan, davlat tomonidan o'rnatiladigan va bajarilishi ta'minlanadigan, muxofaza qilinadigan qoidalar, me'yorlar majmuidir.

Uchinchidan, xuquq ijtimoiy Fan soxalaridan birining nomi bo'lib, davlat va xuquq xaqidagi ilmlarni o'zida mujassamlashtiradi.

Aflotun va Arastu fanga siysiy xuquq tushunchasini kiritgan va uni tabiiy xamda shartli xuquqlarga ajratgan.

«Siyosiy xuquq-tabiiy xuquq va shartli xuquq qismlaridan iborat.

Tabiiy xuquq tan olish yoki tan olmaslikdan kat'i nazar xamma joyda bir xil axamiyatga ega bo'lgan qoidalaridir.

Shartli xuquq-insonlar tomonidan ularning xoxish-irodasiga ko'ra o'rnatiladigan qoidalar majmuidir.

Qadimgi Rim mutafakkirlari xuquqni yaxshilik, xalol yashash, xar kimga o'ziga munosibini berish, o'zgalarga zarar yetkazmaslik, ezgulik va adolat san'atidir, deb ta'riflaydi.

Sharq mutafakkiri, qomusiy olim Abu Nosr al-Farobiy xuquqni fozil odamlarning xaqiqiy baxtga erishish vositasi deb tushungan. Xuquq, uning fikricha, mamlakatda tinchlikni ta'minlash, xavfsizlikni ta'min etish, taraqqiyotga shart-sharoit yaratish, ijodiy mexnatga imkon yaratish vositasidir. Xuquq—extirolarni jilovlash vositasidir. Xuquq—insonni asrash, avaylash qurolidir.

Xuquq xaqida yuridik adabiyotlarda turlicha ta'rif berilgan:

«Xuquq - bu davlat tomonidan o'rnatiladigan yoki ma'qullanadigan va qo'riqlanadigan, xamma uchun majburiy bo'lgan yashash qoidalaridir. Xuquq ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi regulatoridir»□

«Xuquq-davlat tomonidan belgilangan yoki ruxsat etilgan va uning kuchi bilan ximoya qilinadigan umummajburiy xulq-atvor qoidalari tizimi»□dir.

Xuquqni zamon talablari asosida to'g'ri tushunish Amaliy faoliyat uchun g'oyat muxim va zarurdir. Shu bois xuquqqa davlat arboblari xam katta e'tibor berib, uni tushunishga o'z munosabatlarini ifodalaydilar. Xususan, Ozbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimov xuquqqa shunday ta'rif bergan: «Xuquq ijtimoiy xamjixatlik va kelishuvga asoslangan ijtimoiy tartib-intizomga erishish, erkinlik, adolatparvarlik va tenglikni vujudga keltirish vositasi» dir

Xuquq paydo bo'lishining asosiy belgilarini A.Saidov bilan U.Tojixanov «Davlat va xuquq nazariyasi» darsligida quyidagicha ko'rsatgan:

Xuquqning birinchi belgisi-uning ijtimoiyligidir.

Xuquqning ikkinchi belgisi-uning normativ xususiyatga egaligidir.

Xuquqning uchinchi belgisi-uning majburiyligidir.

Xuquqning to'rtinchi belgisi-uning rasmiyligidir.

Xuquqning beshinchi belgisi-uning muayyan jarayon ekanligidir.

Xuquqning oltinchi belgisi-uning shaxsiylashtirilmaganligidir.

Xuquqning yettinchi belgisi-uning institutsiyaviyligidir.

Xuquqning sakkizinchi belgisi-uning obyektivligidir.

Xuquqiy adabiyotlarda uning boshqa belgilari xam ko'rsatilgan. Masalan: X.B.Boboyev, X.T.Odilkoriyevlar «Davlat va xuquq nazariyasi» darsligida xuquq tushunchasini tashkil etuvchi quyidagi asosiy belgilarni ko'rsatishgan:

- 1.Xuquqning barcha uchun majburiyligi;
- 2.Xuquqning qonun va boshqa aniq shakllarda ifodalangan bo'lishi;
- 3.Xuquqning davlat tomonidan o'rnatilishi, muxofaza qilinishi;
- 4.Xuquqning ijtimoiy tartib-intizom, erkinlik, adolatparvarlik, tenglikni ta'minlash vositasi ekanligi;

- 5.Xuquqning subyektiv va obyektiv xuquqlarga bo'linishi va subyektiv xuquqlar orqali xarakat qilishi;

- 6.Xuquq extiroslarni jilovlash vositasi ekanligi.

Mazkur belgilarning majmui xuquq xaqida to'laroq tushunchaga ega bo'lish imkonini beradi.

Xuquqning moxiyatiga kelsak, xuquqning insoniyat uchun xizmat qilishi bilan belgilanadi. Shuning uchun xuquqning moxiyatini aniqlash uchun uning kimga xizmat qilishini, kimning irodasini ifodalashini aniqlash zarur.

Xuquq funksiyalari-ijtimoiy munosabatlarga yuridik ta'sir etishning asosiy yunalishlari bo'lib, ularning mazmuni xuquqning moxiyati va jamiyat xayotidagi ijtimoiy vazifasi bilan belgilanadi.

Xuquq quyidagi funksiyalarni bajaradi:

Birinchidan, xuquq normal tashkiliy-mexnatni, jamiyatning ishlab chiqarish faoliyatini, normal iqtisodiy axborot ishlab chiqarishni, maxsulot iste'moli va ayrboshlashni tartibga solish funksiyasini bajaradi.

Ikkinchidan, xuquq davlat to'zimini, jamiyatning ijtimoiy to'zilishini, iqtisodiy xayotning tashkil etilishini, ma'lum sotsial guruxlarning xukmronligini, mafkura asoslarini, dexqon jamoalarining, jamiyatning boshqa a'zolarining xayoti, erkinligi, mulkini qo'riqlash funksiyasini bajaradi.

Uchinchidan, xuquq jamiyatdagi qarama-qarshiliklarni va boshqa ijtimoiy ziddiyatlarni yumshatadi. Bu uning gumanistik funksiyasidir.

Turtinchidan, xuquq bir qator zaruriy prinsiplarni va yurish-turish qoidalarini, ruxiy va axloq qoidalarini ijtimoiy ongga singdiradi. Bu uning mafkuraviy funksiyasidir.

Beshinchidan, xuquq yosh avlodni, jamiyatning xayotiy maqsadlarini, ijtimoiy xayot ideallarini, axloqiy va xuquqiy qadriyatlarni o'zlashtirishga tayyorlaydi. Bu uning tarbiyaviy funksiyasidir.

1.5.Xuquqiy davlat tushunchasi.

Xuquqiy davlat – xuquqning xukmronligi va qonunning ustuvorligi, xokimiyat vakolatlarining bo'linishi, sudning mustaqilligi, inson xuquqlari va erkinliklari ta'minlanadigan, xuquqni muxofaza etuvchi idoralar ishi samarali bo'lgan xaqiqiy xalq xokimiyati, yuqori darajadagi siyosiy-xuquqiy madaniyatga erishgan demokratik davlatdir. Xuquqiy davlatning quyidagi bir qator asosiy belgilari mavjud:

- 1.Xuquqning xukumronligi;
- 2.Konstitutsiya va qonun ustunligi.
- 3.Inson xuquqlari va erkinliklariga rioya etish, ularni ximoya qilish va ta'minlash.
- 4.Davlat va fuqarolarning o'zaro ma'suliyati.
- 5.Xokimiyat vakolatlarining bo'linishi.
- 6.Sudning mustakilligi.
- 7.Xuquqni muxofaza qiluvchi organlarning samarali ishlashi.
- 8.Xuquqiy madaniyatning yuksak darajasi.
- 9.Demokratiyaning rivojlanishi va takomillashuvi.

Jamiyatda xuquqiy davlatning roli quyidagilarda ifodalanadi:

1. Jamiyatda faoliyat kursatuvchi demokratik institutlarning rivojlanishi va barqarorligini rag'batlantira oladigan xuquqiy xujjat chiqarish va joriy etish.

2. Fuqarolarning xuquq va erkinlarini muxofaza qilish, ularning ijtimoiy ximoyalanganligiga doir amaliy choralar qabul qilish.

3. Fuqarolarning xuquq va erkinliklariga tajovo'z qiluvchi mansabdor shaxslarni tegishli shaklda xuquqiy javobgarlikka tortishning xuquqiy mexanizmlarini ishlab chiqish va joriy etish.

Jamiyat xayotida xuquqiy davlat quyidagilarni ta'minlaydi:

- davlat mexanizmining barcha bo'g'inlari aniq va bir maromda ishlashini;

- xuquqiy davlat organlari faoliyatida xuquqiy ijodkorlik va xuquqni qo'llashning samaradorligi;

- xokimiyat vakolatlarini taksimlash prinsiplarini turmushga joriy etishni;

- davlat – xuquqiy va siyosiy institutlarni barqarorligini;

- erkin bozor iqtisodiyotini.

Xuquqiy davlat barqarorligining xuquqiy asosi – jamiyatda fuqarolarning irodasiga, ularning xuquq va erkinliklarining ximoyalanganligiga asoslangan qonuniylik va xuquqiy tartibotning mustaxkamligidir.

Xuquqiy davlat barqarorligining siyosiy asosi – siyosiy plyuralizmga asoslangan demokratik siyosiy tizimning mavjudligi va barqaror faoliyat ko'rsatishidir.

Xuquqiy davlat barqarorligining ijtimoiy asosi – axolining davlat tomonidan teng ximoyalalanishida ko'rinadi.

Xuquqiy davlat barqarorligining iqtisodiy asosi – erkin tadbirkorlikka va xilma-xil mulk shakllarini rivojlantirishga qaratilgan bozor munosabatlarining mavjudligidir.

Insonparvar xuquqiy davlatning belgilari:

1. Konstitutsiya va qonunning ustuvorligi.

2. Davlat xokimiyati tizimining taksimlanish prinsipi.

3. Insonning xuquq va erkinliklariga rioya etish va ularni ximoyalalanishi.

4. Oliy qadriyat sifatida inson xuquq va erkinliklarini joriy etish

shart-sharoitlarning yaratilishi.

5. Demokratlilik.

6. Siyosiy va xuquqiy madaniyat darajasini yuksalishi.

7. Adolatli fuqarolik jamiyatini yaratilishi.

8. Sud – xuquqiy isloxotlarining o'tkazilishi.

9. Sudning mustaqilligi.

10. Xokimiyat vakolatlarini taksimlash va xuquqiy davlat tizimini yaratish maqsadida qonunlarni chiqarish va takomillashtirish.

Yurtboshimiz I.A. Karimov ta'biri bilan aytganda xuquqiy davlatning asosiy belgisi barcha fuqarolarning qonun oldida tengligi, konstitutsiya va qonunlarning ustunligini ta'minlashidir.

1.5 Davlat xokimiyatini amalga oshirish mexanizmi

Davlatga o'z xokimiyatini amalga oshirish imkonini beruvchi tashkiliy-moddiy kuch davlat mexanizmidir. Mexanizm davlatning nimadan tashkil topganligini ko'rsatuvchi tarkibiy va predmetli ifodasidir. Mexanizm davlatning doimiy amal qilishi, faoliyatining ifodachisidir.

Davlat mexanizmi – davlat xokimiyatini amalga oshiradigan, jamiyatga davlat raxbarligini ta'minlovchi davlat tashkilotlari tizimidir.

Yuqoridagi ta'rif davlat mexanizmiga xos bo'lgan quyidagi xususiyatlarni belgilab olish imkoniyatini beradi.

Yaqin o'tmishda davlatning vazifasi beistisno uyushgan zuravonlikdan iborat deb qaralar, lekin uni umumfarovonlikni ta'minlash mexanizmi sifatida xech kimning xayoliga kelmas edi.

1. Davlat mexanizmi boshqaruv bilan maxsus shug'ullanuvchi ishlardan iborat;

2. Davlat mexanizmi idoralar va muassasalarning murakkab tizimidan iborat;

3. Davlat maxkamasining barcha bo'g'inlari faoliyati tashkiliy va moliyaviy vositalar bilan majburiy ta'sir yo'li bilan xam ta'minlanadi;

4. Davlat mexanizmi o'z fuqarolarining qonuniy manfaatlarini va xuquqlarini ishonchli tarzda kafolatlash va muxofaza qilishga da'vat etilgan.

Davlat mexanizmining to'zilishi va uning faoliyati obyektiv tamoyillar asosida amalga oshiriladi. Bu esa, jamiyatni davlat yo'li bilan boshqarishning eng yuksak obyektivligini ta'minlaydi. Eng muxim tamoyillardan biri xokimiyatning bo'linishi tamoyilidir (qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi, sud xokimiyati).

Davlat maxkamasi (apparati) – davlat mexanizmining bir qismi bo'lib, davlat xokimiyatini amalga oshirish uchun xokimiyat vakolatlariga ega bo'lgan davlat organlari majmuidan iborat.

Davlat mexanizmi davlat maxkamasidan tashkari davlat muassasalari va davlat korxonalarini ham o'z ichiga oladi.

Davlat maxkamasi umumiy shaklda organlarning quyidagi ko'rinishlari tarzida namoyon bo'lishi mumkin:

1. Qonun chiqaruvchi xokimiyat organlari.
2. Ijro etuvchi xokimiyat organlari.
3. Sud xokimiyati organlari.
4. Davlatning maxsus organlari.

Davlat apparatining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- 1). U tegishli xodimlarning majburiy ijrosiga oid xuquqiy xujjatlarni chiqara oladi.
- 2). Ushbu xujjatlarni bajarishni ta'minlash uchun ishontirish, majbur etish, tarbiyalash, rag'batlantirish kabi tadbirlarni qullay oladi.

- 3). Ularni joriy etish ustidan nazoratni amalga oshiradi.

Davlat idorasi-davlat apparatining tarkibiy bugini, nisbatan mustaqil kismidir. Davlat idoralari xilma-xildir. Ularni turli mezonlarga asoslanib bir qancha turlarga bo'lish mumkin:

- 1). Paydo bo'lishning manbaiga ko'ra-birlamchi va ikkilamchi idoralar;
- 2). Xududiy faoliyatining doirasiga ko'ra-respublika, viloyat, maxalliy o'zini-o'zi boshqarish idoralari;

- 3). Vakolatlarning tabiatiga ko'ra-umumiy vakolat idoralari, maxsus vakolat idoralari.

- 4). Xokimiyatni amalga oshirish tartibiga ko'ra –kollegial va yakka tartibdagi idoralar.

Faoliyatining tashkiliy-xuquqiy shakllariga ko'ra davlat idoralari qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi, xuquqni muxofaza qiluvchi, nazorat qiluvchi va farmoyish beruvchi idoralari bo'linadi. Bu esa davlatning o'z vazifalarini amalga oshirish va qat'iy va barqarorligini, jamiyatda qonunchilik va xuquq tartibotni, xuquqiy davlat prinsiplariga ergashishni ta'minlaydi.

Davlat apparati quyidagi belgilari bilan davlatning boshqa tashkilotlaridan ajralib turadi:

-davlat apparati boshqaruv bilan shugullanuvchi aloxida fuqarolar guruxidir.

-davlat apparati davlat funksiyalarini bajarishga vakolatli bo'lgan o'zaro bo'ysunish yoki kelishishasosida bog'langan davlat organlari va muassasalari tizimidir.

-davlat apparati xalq irodasini amalga oshirish, o'z vazifasini bajarishi uchun zarur vositalar va majburlash qurollariga ega organlardir.

Davlat apparatining shakllanishiga, uning faoliyatiga shu jamiyat tarixiy taraqqiyotining xususiyati, iqtisodiy tizumi, ijtimoiy muxiti va milliy an'analar ta'sir ko'rsatadi. Xar bir jamiyatda davlat apparati davlatning vazifalarini bajarish uchun tashkil etiladi va shu davlat xokimiyatini amalga oshiradi.

Davlatning xokimiyatning oliy va maxalliy vakillik organlari xam mavjud. Davlatning oliy vakillik organlari qonun chiqaruvchi xokimiyat funksiyasini bajaradi. Davlat xokimiyatining maxalliy organlari va maxalliy o'zini-o'zi boshqarish organlari vakillik xarakteriga ega bo'ladi.

XULOSA.

Ma'lumki. Iqtisodiyot davlat va xuquqqa nisbatan birlamchi kuch, davlat esa ikkilamchi kuch bo'lib maydonga chiqadi. Davlat iqtisodiyotning xosilasi, lekin paydo bo'lgandan keyin u ma'lum nisbiy mustakillikka ega bo'ldi. Jamiyat xayotida va uning iqtisodiy taraqqiyotida aktiv rol o'ynaydi. Davlat iqtisodiyotga nisbatan ijobiy va salbiy rol o'ynashi mumkin. Agar davlat

o'z umrida o'tayotgan ishlab chiqarish munosabatlarini ximoya qilsa, o'z taraqqiyotiga to'sik bo'ladi. Agar davlat yangi ishlab chiqarish munosabatlarini rivojlantirishga yordam bersa, yangi, yanada progressiv jamiyatning iqtisodiy negizini barpo etishga intilsa, ijobiy ilg'or kuch bo'lib maydonga chiqadi.

Talabalar «Davlat va xuquq tug'risida»gi nazariy bilimlarini oshirishlari uchun ularga A.Saidov, U. Tadjixanov, Z.Islamov, X.Odilkoriyev, X.Boboyev va bir qancha xuquqshunos nazariyotchilar tomonidan yozilgan darsliklarni, o'quv qo'llanmalarni o'rganishni tavsiya etamiz.

Nazorat uchun savollar.

1. «Davlat va xuquq asoslari» fani xaqida tushuncha?
 2. «Davlat va xuquq asoslari» fani qanday vazifalarni bajaradi?
 3. Jamiyat nima?
 4. Davlat va xuquqning kelib chiqishida qanday shart-sharoitlar mavjud edi?
 5. Davlatning kelib chiqishi tug'risida qanday nazariyalar mavjud?
 6. Davlat va xuquqning umumijtimoiy mohiyati nima?
 7. Xozirgi davrda jaxon davlatlarining shakllari qanday?
- O'zbekiston Respublikasining davlat shakllarini aytib bering.
8. Davlat nazariyasi tug'risidagi fikrlar, ta'limotlarni talqin qiling.
 9. Davlat mexanizmi nima?
 10. Davlat xokimiyati nima?

GLOSSARIY

- Respublika – (lot. – umumiy ish) – davlatni idora qilish (boshqarish) shakli bo'lib, unda davlatni saylab kuyilgan kishilar boshqaradi.

- Unitar – (lot. Uniya – birlik) – yagona. Davlatning to'zilish shakli bo'lib, muayyan ma'muriy xududiy bulinishga ega buladi. Birok bu mustakil xududlar (tumanlar, viloyatlar, kontonlar) davlat suverenitetiga ega bulmaydi.

- Federatsiya – (lot. Ittifok, birlashma) – davlatning to'zilish shakli bo'lib, uning asosi – ikki yoki bir necha mustaqil davlatning bitta ittifoq davlatga birlashishdir.

- Konfederatsiya – (lot. – uyushma) – shartnoma asosida qat'iy muayyan maqsadlar yo'lida birlashadi.

- Suvterenitet – frans., bir davlatning ikkinchi davlatga (vasallik)ga nisbatan ustuvorlik xukuki.

-Anarxiya – xokimiyatsizlik.

- Despotizm – zolimlik, zulmkorlik.

-Aksizdemokratik rejim – demokratik qoidalarga rioya etmaydi.

Adabiyotlar:

1. I.A. Karimov. “Yangicha fikrlash va ishlash – davr talabi.” T. 5. T., 1997.
- 2.. I.A. Karimov. “ Jamiyatimiz mafkurasi xalkni – xalk millatni millat kilishga xizmat etsin.” – T.: O'zbekiston, 1998.
3. I.A.Karimov “Vatanimizning tinchligi va xavfsizligi o'z kuch kudratimizga, xalkimizning xamjixatligi va bukulmas irodasiga boglik” T..O'zbekiston 2004.
- 4.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 8.12.1992. (kiritilgan o'zgartirish va kushimchalari bilan 2003.)
- 5 . Z. Islamov. “Obshchestvo, gosudarstvo, parvo.” – T.1,2 – T. Adolat, 1997.
6. Z. Islamov. “Davlat va xukuk: Umumnazariy masalalari”. – T.: Adolat, 2000.
7. A. Saidov, U. Tojixonov. “Davlat va xukuk asoslari.” T.: - O'zbekiston, 1999.
8. A. Saidov, U. Tadjixanov, X. Odilkoriyev. “Davlat va xukuk asoslari”. Darslik. – T., Shark, 2002.
9. A.Saidov, U. Tadjixanov. “Davlat va xukuk nazariyasi” T. Adolat. 2001.
- 10.M.Mirxamidov, O.Xusanov, Z.Islamov. “Xukukshunoslik” ma'ro'zalar matni. T... TDYUI. 2001.
11. “O'zbekiston Respublikasining mustakillik asoslari to'g'risida”gi konuni

- 31.08.1991. O'zbekistonning yangi konunlari. T... Adolat. 5-son.
 12. «O'zbekiston Respublikasining Mustakillik Deklaratsiyasi» 20.06.1990.
 O'zbekistonning yangi konunlari. T... Adolat. 4-son.
 13. O'zbekiston Respublikasini mustakil deb e'lon kilish to'g'risidagi
 murajaatnoma. 31.08.1991. «Xalk so'zi» 1.09.1991.
 14. A.B.Vengerov «Teoriya gosudarstva i prava» uchebnik. M-Novyyi yurist, 1998.
 15.G.N. Manova «Teoriya gosudarstva i prava» uchebnik M. BEK. 1995.
 16. N.I.Mato'zova, A.V. Malko «Teoriya gosudarstva i prava» kurs leksii M. Yurist,
 1997.
 17. Konstitutsionnoye pravo Rossii (konspekt leksii v sxemax) –M «Prior-izdat.»
 2004.
 18.www.ostu.ru.
 19.www.econ.asu.ru.in.
 20.www.polit.susu.ac.
 21.www.gov.o'z.
 22.www.edu.o'z.

2-Mavzu. Ma'muriy xuquq asoslari

REJA

- 1. Ma'muriy xuquq tushunchasi.**
- 2. Ma'muriy xuquq manbalari.**
- 3. Davlat boshqaruvi. Ma'muriy xuquq subyektlari.**
- 4. Ma'muriy xuquqbuzarlik va ma'muriy jazo.**
- 2.1. Ma'muriy xuquq tushunchasi.**

Ma'muriy xuquq davlat boshqaruvini amalga oshirish jarayonida kelib chiqadigan turli ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi. "Ma'muriyat" so'zi lotin tilida boshqarish ma'nosini bildiradi. Ma'muriy xuquq O'zbekiston Respublikasi xuquqiy tizimining mustaqil tarmog'i sifatida ijtimoiy munosabatlarning amal qilishi, rivojlanishi va tuxtatilishini o'rgatadi.

Ma'muriy xuquq-ijro etuvchi xokimiyatning tashkil qilinishi va amal qilishi jarayonida, davlat boshqaruvi faoliyatini amalga oshirish jarayonida yo'zaga keladigan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi xuquqiy me'yorlar majmuidir.

Ma'muriy xuquqning predmeti uning me'yorlari bilan tartibga solinadigan ana shu ijtimoiy munosabatlardir. Ma'muriy xuquqiy me'yorlarni davlat urnatadi. ular insonning xatti-xarakatlarini yo'naltirishga xizmat qiladigan oddiy xulq-atvor qoidalarini emas, balki xokimiyat ko'rsatmalaridir.

Demak, ma'muriy xuquq ma'muriy xuquqiy munosabatlarni tartibga soladi. Bu tartibga solish ma'muriy xuquqning me'yorlari orqali amalga oshiriladi.

Ma'muriy xuquq me'yorlari avvalo davlat boshqaruvining prinsiplarini belgilab beradi. Bu me'yorlar davlat boshqaruv organlarini tashkil etish tugatish masalalarini, ularning tizimini, maqsadi va vazifalarini, vakolatlar doirasini belgilab beradi. Ma'muriy xuquq me'yorlari jamoat tashkilotlari va fuqarolarning boshqaruv soxasidagi xuquq xamda burchlarini, davlat apparatiga xizmatga kirish qoidalarini ma'muriy xuquq buzarlik sodir etganlik uchun ma'muriy javobgarlik, masalalarini, yul xarakati, savdo, ov qilish, oliy o'quv yurtlariga test orqali kirish va u yerda ta'lim olish qoidalarini belgilab beradi.

Ma'muriy xuquq me'yorlari ma'muriy xuquq buzarlik sanaluvchi xatti xarakatlar doirasini belgilab beradi va unday xarakatlar sodir etganlik uchun ma'muriy javobgarlik choralari belgilaydi.

Xuquqning boshqatarmoqlari kabi ma'muriy xuquq o'z me'yorlarining oddiy arifmetik yigindisi emas balki sistema, ya'ni ma'lum qoidalar asosida, bir tartibda belgilangan normalar yigindisidir.

Ma'muriy xuquq tomonidan tartibga solinadigan munosabatlarning ba'zilarini quida

kurib chikamiz. Bular:

1. Tashkiliy jixatdan biri ikkinchisiga buysunadigan davlat organlari o'rtasidagi munosabatlar (O'zR Vazirlar Maxkamasi bilan vazirliklar, q umitalar, xokimliklar);
2. Biri-biriga buysunmaydigan davlat idora organlari o'rtasida munosabatlar (ikki vazirlik, ikki xokimlik);
3. Davlat idora organlari va ularga buysunadigan korxonalar, muassasalar, tashkilotlar o'rtasidagi munosabatlar;
4. Davlat idora organlari va jamoat birlashmalari o'rtasidagi munosabatlar;
5. Davlat idora organlari va fuqarolar o'rtasidagi munosabatlar.

Demak, yu q oridagilarga asoslangan xolda aytadigan bulsak, - davlat boshqaruv organlarining ijrochilik va farmoyish beruvchilik faoliyatining samaradorligini oshirishga qaratilgan tadbirlarning barchasi ma'muriy xuquq normalari yordamida amalga oshiriladi.

Ma'muriy xuquq me'yorlari boshqaruv organlari, korxonalar, muassasa va tashkilotlarni tashkil etish, o'zgartirish yoki ularni tugatish qoidalarini belgilab beradi.

Ma'muriy xuquq me'yorlari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga asosan fuqarolarning xuquq larini, masalan, davlat xizmatiga kirish va xizmatini utash xuquqini, dalat xizmatchilarining burch va majburiyatlarini aniqlab beradi, ko'p qoidalarni urnatadi va bu qoidalarning buzulganligi uchun javobgarlik belgilaydi (savdo, ov qilish, transport vositalaridan foydalanish va sh.q.)

Xuquqiy munosabatlarni ma'muriy-xuquqiy tartibga solish usulining o'ziga xosligi tomonlarning notengligi xisoblanadi: bir tomonning irodais ustidan xukmronlik qiladi, ya'ni bir tomon xamma vaqt davlat boshqaruv organi buladi va u davlat nomidan farmoyish berish xuquqiga ega. Masalan, bir fuqaro o'z uyini sotmoqchi bulsa, ikkinchi tomonning, ya'ni sotib oluvchining roziligi kerak buladi. Agar vazirlik o'z qaromogidagi mulkni birinchi korxonadan ikkinchi korxonaga olib borish to'g'risida buyruq bersa, birinchi korxonalar rozi bulmasa xam buyruqni bajarishga majbur.

2.2. Ma'muriy xuquq manbalari.

Ma'muriy xuquqiy me'yorlari bulgan davlat xokimiyati organlari va davlat boshqaruv organlarining xuquqiy vakolatlari ma'muriy xuquqning manbalari xisoblanadi.

Ma'muriy xuquq ning asosiy manbai, Konstitutsiyamiz xisoblanadi. Konstitutsiyada davlat boshqaruv organlarining xuquqiy maqomlari va ular faoliyatini tashkil etish asoslari, fuqarolarning asosiy xuquq va majburiyatlari belgilab berilgan.

Konstitutsiyaviy qonunlar.

Joriy qonunlar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari.

O'zbekiston Respublikasining Vazirlar Maxkamasi qarorlari.

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi Kodeksi. (1994 yil 22 sentabr).

Vazirliklar, idoralar, qumitalarning buyruq va qarorlari.

Maxalliy boshqaruv organlarining farmoyish va qarorlari.

Davlat va nodavlat korxonalar (muassasalari) raxbarlarining buyruqlari.

Korxonalar bulinmalar raxbarlarining farmoyishlari.

Ma'muriy xuquq konstitutsiyaviy, moliyaviy jinoyat, fuqarolik, mexnat kabi xuquq soxalari bilan chambarchas boglik .

Ma'muriy xuquq 2 q ismdan iborat

1. umumiy.

2. maxsus

Umumiy qism-ma'muriy xuquqning predmeti va tizimini, ma'muriy xuquqning subyektlarini, davlat boshqaruvining shakli va usullarini ma'muriy ish olib borish qoidalarini, ma'muriy faoliyatda qonunning ustunligini ta'minlashning shakl va usullarini o'z ichiga oladi.

Maxsus qism- xalq xujaligining ayrim tarmoqlarini, ijtimoiy- madaniy, ma'muriy-siyosiy faoliyatini xamda tarmoqlararo boshqaruvni tashkil etish kabi maasalarni o'z ichiga

oladi.

2.3. Davlat boshqaruvi. Ma'muriy xuquq ning subyektlari.

Yuqorida ta'kidlanganidek, ma'muriy xuquq davlatni boshqarish jarayonida yo'zaga keladigan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi.

Davlat boshqaruvi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida kursatilgan q uyidagi prinsiplar asosida amalga oshiriladi.

1. davlat boshqaruvida xalqning keng ishtirok etish;
2. demokratik markazchilik;
3. fuqarolarning tengligi;
4. qonuniylik.

Ma'muriy xuquqning subyektlari deganda davlat boshqaruvi jarayoni ishtirokchilari tushuniladi. Ma'muriy xuquqiy munosabatlar subyektlariga :

- a) davlat organlari ;
- b) mansabdor shaxslar;
- v) korxonalar, tashkilot, muassasa;
- g) jamoat birlashmalari;

Davlat boshqaruvi- davlat boshqaruv organlari va ularning mansabdor shaxslari tomonidan amalga oshiriladi.

Davlat organlari - davlat tomonidan tashkil etilib, davlat nomidan ish quradilar va uning manfaatini qurqalaydi. Davlat boshqaruv organlari davlat apparatining bir qismi bo'lib, o'z burchlarini bajarish uchun davlat tomonidan farmoyish berish xuquqiga ega. Shuning uchun ular o'z vakolatlari doirasida, faoliyat kursatish, xuquqiy aktlar qabul qilish va shu aktlarda kursatilgan qoidalarni bajarilishini ta'minlash uchun tashkiliy ishlar olib borishi mumkin.

Davlat boshqaruv organlari xalq xujaligi, ijtimoiy-madaniy, ma'muriy-siyosiy soxalarda davlat vazifalarining amaliy bajarilishini tashkil etadi. Ular Prezidentga, xokimlarga va ular orqali xalq deputatlari kengashlariga buysunadi.

Davlat boshqaruv organlarini tashkil etish va ular faoliyatini yulga qiyish xuquqiy normalarda belgilanadi.

Davlat boshqaruv organlarining quyidagi asoslarga kura tasnif qilishi mumkin:

1. qaysi xududda faoliyat kursatish buyicha;
2. tashkil qilinishiga kura;
3. vakolatning xarakteri va xajmi asosida;
4. raxbarlikni tashkil etish buyicha;
5. moliyaviy mablag bilan ta'minlash soxasida.

1. Qaysi xududda faoliyat ko'rsatishi buyicha davlat boshqaruv organlari oliy, maxalliy va markaziy organlarga bulinadi.

Oliy organlar-O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Vazirlar Maxkamasi, Kora q alpogistonda Vazirlar Kengashi. Ular faoliyati butun O'zbekiston Respublikasi xududida yoki Qoraqalpogiston Respublikasi xududida tashkil etiladi. Bundan tashqari, ular markaziy organlarning faoliyatini birlashtiradilar va ular ustidan nazorat urnatadi.

Markaziy organlar- vazirliklar, vazirlar, davlat qumitalari, Vazirlar Maxkamasi qoshidagi tashkil qilingan organlar respublika miqyosida faoliyat kursatayotgan assosatsiyalar, banklar. Ularning xammasining faoliyati respublika miqyosida buladi.

Maxalliy organlar- xokimlar, xokimiyatning bo'lim va boshqarmalari, korxonalarining, muassasalarning ma'muriyati. Maxalliy organlar viloyat tuman, shaxar miqyosida faoliyat kursatadi.

2. Davlat boshqaruv organlarining tashkil qilinishiga kura: Prezident farmoniga kura tashkil qilinadigan organlar; xokimlarning qaroriga ko'ra tashkil qilinadigan organlar; Vazirlar maxkamasi tomonidan tashkil qilinadigan organlar; vazirliklar va davlat qumitalari, assosatsiya, korpariya, konsern; uyushma kompaniyalar tomonidan tashkil qilinadigan organlar; respublika miqyosida banklar tomonidan tashkil qilinadigan organlarga bulinadi.

3. Vakolatning xarakteri va xajmiga kura: davlat boshqaruv organlari umumiy vakolatli,

soxalararo vakolatli, bir tarmoq buyicha vakolatli organlarga bulinadi. Umumiy vakolatli organga Prezident boshchiligidagi Vazirlar Maxkamasi, xokimlar boshchiligidagi xokimiyatlar, soxalararo vakolatli organga davlat qumitalari, bir tarmoq buyicha vakolatli organga vazirliklar kiradi.

4. Respublikani tashkil etish buyicha: boshqaruv organlari kollegial organga (davlat qumitalari, assosatsiyalar, korparatsiyalar, uyushmalar, banklar, aksionerlik jamiyatlari) xamda yakka boshqariladigan organlarga (Vazirlar Maxkamasi, vazirliklar, xokimiyatlar, ularning bo'lim va boshqarmalari, korxonalarining, muassasalarning va tashkilotlarning rahbarlari)ga bulinadi.

5. Moliyaviy mablag bilan ta'minlanishiga kura: davlat boshqaruv organlari budjet organlariga (Masalan, ichki ishlar organlari) va xujalik xisobidagi organlarga bulinadi. Budjet organlar davlat tomonidan ta'minlanadi. xujalik xisobidagi organlar o'z faoliyati yoki o'zlari buysunadigan korxonalarining xujalik faoliyati olingan foydadan ajratilgan mablag xisobiga ta'minlanadi.

Davlat boshqaruv organlari vazifasi umumiy bulgan tizimni tashkil etadi. Bu tizimning tashkiliy asosi-demokratik markazchilikdir. Bu prinsip umumiy davlat va maxalliy maqsadga yetishda asosiy rol uynaydi.

Davlat boshqaruv organlarini xolatini qurib chiqamiz.

1. Oliy ijro etish va farmoyish berish faoliyatiga ega bulgan organ Bosh Vazir boshchiligidagi Vazirlar Maxkamasidir. Vazirlar Maxkamasining tarkibini Respublika Bosh Vaziri to'zadi va u Oliy Majlis tomonidan tasdiqlanadi. Vazirlar Maxkamasining tarkibiga Qoraqalpogiston xuqumatining boshligi xam kiradi.

2. Maxalliy ijro etuvchi va farmoyish beruvchi organlar-xokimiyatlardir. Xokimiyatlar o'z vazifalarini xokim rahbarligida bajaradilar. Maxalliy xokimiyat organlarining ixtiyoriga quyidagilar kiradi:

- qonuniylik, xuquqiy targibotni va fuqarolarning xavfsizligini ta'minlash;
- Xududlarda iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlantirish;
- maxalliy budjetni shakllantirish va uni ijro etish, maxalliy solik yigimlarni belgilash, budjetdan tashqari jamgarmalarni xosil qilish;
- maxalliy komunal xujalikka rahbarlik qilish;
- atrof-muxitni muxofaza qilish;
- fuqarolik xolati aktlarini qayd etishni ta'minlash;
- normativ xujjatlarni qabul qilish xamda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga va Respublika qonunlariga zid kelmaydigan boshqa vakolatlarni amalga oshirish.

3. Korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning ma'muriyati. Ma'muriyat-bu mansabdor shaxslarning guruxi bo'lib, unga rahbar, uning yordamchilari, muxandis- texnik mutaxassislar va boshqaruv ishi bilan shugullanuvchi boshqa xizmatchilar kiradi.

Ma'muriy xuquqiy munosbatlarning bir tomoni sifatidan davlat xizmatchilari xam qatnashadilar. Chunki ular davlat boshqaruv organi vazifasini bajaruvchi subyektlardir.

davlat xizmatchilari xodimlardan (ishchilar, dexqonlar...) moddiy ishlab chiqarish xususiyatlari bilan ajratib turadi. Xodimlar ishlab chiqarish bilan boglik bulsalar, davlat xizmatchilari o'z faoliyati davomida xech qanday moddiy boylik ishlab chiqarmaydilar.

Davlat xizmatchisi o'z vazifalarini xajmiga kura 4 guruxga bulinadi:

1. yordamchi xodimlar (kotiblar, o'qituvchilar...);
2. mutaxassislar (shifokorlar, o'qituvchilar...);
3. mansabdor shaxslar (rektor, direktor...);
4. xokimiyat vakili (militsiya, solik inspektori...).

Davlat boshqaruv organlari tomonidan o'z oldiga quyilgan vazifalarni bajarish jarayonida qullanilayotgan boshqaruv xarakatlari kurinishi jixatidan davlat boshqaruv shakllari deb ataladi. Boshqaruvni tashkil etish yuridik xolatlarining kelib chiqishiga sabab bulishi mumkin, lekin bunday xolatlar paydo bulmasligi xam mumkin.

Shuning uchun bosh q aruv shakllari 2 guruxga:

1. xuquqiy;
2. noxuquqiy bulinadi.

Ma'muriy xuquqda davlat boshqaruvi quyidagi shakllarda namoyon buladi:

1. xuquqiy aktlarni qabul qilish;
2. tashkiliy ishlarni utkazish;
3. moddiy texnik tadbirlarni qullash.

Boshqaruv jarayonidagi muayyan vazifalarni bajarishda shaxslarning irodasi va ongiga ta'sir kursatuvchi turli usullardan foydalaniladi. Bu boshqaruv usullari deb ataladi.

Ular quyidagilar:

1. ishontirish;
2. majburlash.

Ishontirish davlat boshqaruvining xamma qatnashchilariga nisbatan qullanishi mumkin bulsa, majburlash esa boshqaruv qoidalarni buzgan shaxslarga nisbatan qullaniladi. Bosh q aruv jarayonida bir qancha xujjatlar qabul qilinadi.

Davlat boshqaruv aktlari quyidagi asoslar bo'yicha tasniflanadi:

1. yuridik xususiyati bo'yicha xuquqiy aktlar normativ va yakka (ma'muriy) aktlarga bo'linadi. Normativ aktlar asosan o'zoq vaqtga va ko'p marta qo'llanishga muljallanadi. Yakka xuquqiy aktlar esa bir marta yoki muayyan xolatda qo'llanishga mo'ljallangan bo'ladi.

2. makondagi (xududdagi) xarakati bo'yicha davlat boshqaruv aktlari respublika miqyosidagi aktlarga xamda maxalliy miqyosidagi xarakat qiluvchi aktlarga bo'linadi.

3. Q ancha muddatgacha amalda bo'lishiga ko'ra davlat boshqaruv aktlari muddati cheklangan va cheklanmagan aktlarga bo'linadi.

4. aktning qaysi organ tomonidan qabul qilinishiga ko'ra xam davlat boshqaruv aktlari bir necha turga bo'linadi (farmon, farmoyish, qaror...).

5. Akt qabul qiluvchi organlarning vakolatiga ko'ra boshqaruv aktlari: umumiy, soxaviy va tarmoqlararo aktlarga bo'linadi.

6. shakli bo'yicha boshqaruv aktlari yozma va ogzaki aktlarga bo'linadi.

2.4. Ma'muriy xuquqbuzarlik va ma'muriy jazo.

O'zbekiston Respublikasi "Ma'muriy javobgarlik to'grisida"gi Kodeksining 10-moddasida ma'muriy xuquq buzarlik tushunchasi berilgan. Ya'ni, ma'muriy

xuquq buzarlik deganda, qonun xujjatlariga binoan ma'muriy javobgarlikka tortish nazarda tutilgan shaxsga, fuqaroning xuquqlari va erkinliklariga, mulkchilikka, davlat va jamoat tartibiga, tabiiy muxitga tajovo'z qiluvchi g'ayriqonuniy,

qasddan yoki extiyotsizlik orqasida sodir etilgan xarakat yoki xarakatsizlik tushuniladi.

Xuquqbuzarlikning barcha xususiyatlari xisobga olinib, uni amaldagi

qonunlarga binoan jinoiy javobgarlikka tortishi mumkin emas, deb xisoblangan taqdirda, bu xuquqbuzarlikka nisbatan ma'muriy javobgarlik amalga oshiriladi.

Ma'muriy xuquq buzarlik uch xil alomatni o'z ichiga oladi:

1. aybdorlik;
2. g'ayriqonuniy xarakat yoki xarakatsizlik;
3. javobgarlikka tortish.

Ma'muriy qonunchilik tomonidan ta qiqlangan xarakat yoki xarakatsizlik g'ayri qonuniy xarakat yoki xarakatsizlik deb xisoblanadi.

Aybdorlik qasddan yoki extiyotsizlik natijasida yo'zaga kelishi mumkin. O'zbekiston respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'grsidagi Kodeksning 11-moddasiga binoan, ma'muriy xuquqbuzarlik sodir etgan shaxs o'z xarakati yoki xarakatsizligining gayriqonuniy ekanligini bilgan bo'lsa, zararli oqibatlarini oldindan bilgan va shuni istagan yoki bu oqibatlarining kelib chikishiga ongli ravishda yo'l qo'ygan bo'lsa, bunday ma'muriy xuquq buzarlik kasddan sodir etilgan xisoblanadi.

Mazkur Kodeksning 12-moddasiga binoan esa, agar ma'muriy xuquq buzarluk sodir etgan shaxs o'z xarakati yoki xarakatsizligi zararli oqibatlarga olib kelishi mumkinligini oldindan ko'rgan bo'lsa xam, lekin kaltabinlik bilan uning oldini olish mumkin deb o'ylagan bo'lsa yoxud bunday oqibatlarning kelib chiqishi mumkinligini oldindan bilmagan bo'lsa, bunday ma'muriy xuquq buzarluk extiyotsizlik orkasida sodir etilgan deb xisoblanadi.

Ma'muriy xukukbuzarluk subyekti: 16 yoshga to'lgan, muomalaga layokatli fuqarolar mansabdor shaxslar, xorijiy davlat fuqarolari va fuqaroligi bulmagan shaxslar, xarbiy xizmatchilar, ichki ishlar organlarining oddiy va boshliklar tarkibidagi shaxslar bulishlari mumkin.

Ma'muriy xukukbuzarluk to'g'risidagi ishlarni kurib chikuvchi asosiy muassasalar kuyidagilar xisoblanadi:

tuman (shaxar) sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyasi;

shaxar, kishlok, ovul fuqarolarining o'zini-o'zi boshqarish organlari koshidagi ma'muriy komissiyalar;

ichki ishlar organlari, davlat inspeksiyasi organlari (mansabdor shaxslar) va konunda nazarda tutilgan xamda vakolat berilgan boshqa organlar (yongin nazorati, xavo va suv transporti organlari va boshqalar).

Ma'muriy xuquqbuzarluk turlari.

1. fuqarolarning xuquq va erkinliklariga tajovo'z qiluvchi xuquqbuzarluklar uchun ma'muriy javobgarlik;

2. axoli sogligini muxofaza qilish soxasidagi ma'muriy xuquqbuzarluklar uchun ma'muriy javobgarlik;

3. mulkka tajovo'z qiluvchi ma'muriy xuquqbuzarluklar uchun ma'muriy javobgarlik;

4. tabiiy muxitni muxofaza qilish va tabiatdan foydalanish soxasidagi xuquqbuzarluklar uchu ma'muriy javobgarlik;

5. sanoat, qurilish va issiqlik xamda elektr energiyasidan foydalanish soxasidagi xuquqbuzarluklar uchun ma'muriy javobgarlik;

6. qishloq xo'jaligidagi xuquqbuzarluklar veterinariya-sanitariya qoidalarini buzganlik uchu ma'muriy javobgarlik;

7. transportdagi yo'l xujaligi va aloqa soxasidagi xuquqbuzarluklar uchun ma'muriy javobgarlik;

8. fuqarolarning turar joy xuquqlariga taalluqli kommunal xizmat va obodonlashtirish soxasidagi xuquqbuzarluklar uchun ma'muriy javobgarlik;

9. savdo, tadbirkorlik va moliya soxasidagi xuquqbuzarluklar uchun ma'muriy javobgarlik;

10. odil sudlovga tajovo'z qiluvchi xuquqbuzarluklar uchun ma'muriy javobgarlik;

11. jamoat tartibiga tajovo'z qiluvchi xuquqbuzarluklar uchun ma'muriy javobgarlik;

12. boshqarishning belgilangan tartibiga tajovo'z qiluvchi xuquqbuzarluklar uchun ma'muriy javobgarlik;

Ma'muriy javobgarlik - aybdorga nisbatan ma'muriy xuquq normalarida ko'zda tutilgan doirada jazo qo'llashdir.

Ma'muriy jazo-ma'muriy xuquqbuzarni qonunlarga rioya etish, turmush qoidalarini xurmat qilish ruxida tarbiyalash xamda shu xuquqbuzarni o'zi tomonidan xam yangi xuquqbuzarluk xarakatlari sodir etilishining oldini olish maqsadidaqullaniladi.

Ma'muriy xuquqbuzarluk xarakatlari uchun quyidagi ma'muriy jazo choralari qo'llaniladi:

1. Jarima-ma'muriy xuquqbuzarluk sodir etishda ayblangan shaxsdan davlat xisobiga pul undirishdir. Jarimaning miqdori ma'muriy xuquqbuzarluk sodir etilgan vaqtdagi, davom etayotgan ma'muriy xuquqbuzarluk uchun esa bu xuquqbuzarluk aniqlangan vaqtdagi belgilab quyilgan eng kam oylik ish xaqidan kelib chiqqan xolda belgilanadi.

Fuqarolarga solinadigan jarimaning eng kam miqdori eng kam ish xaqining ellikdan bir qismidan, mansabdor shaxslarga esa –undan bir qismidan kam bulmasligi kerak.

Fuqarolarga solinadigan jarimaning eng ko'p miqdori eng ko'p ish xaqining besh baravaridan, mansabdor shaxslar uchun esa- o'n baravaridan oshmasligi kerak. Qonunda belgilangan ayrim xuquqbuzarliklar uchun fuqarolarga eng kam oylik ish xaqining o'n baravarigacha, mansabdor shaxslar uchun esa un besh baravarigacha solinishi mumkin.

2.Xaqini to'lash sharti bilan olib quyish- ma'muriy xuquqbuzarlikni sodir etilishiga sabab bulgan yoki bevosita ashyo bulgan buyumni xaq tulash sharti bilan olib quyish, shu ashyoni majburiy tarzda tortib olib, uni keyinchalik sotib yuborish xamda sotishdan tushgan pulni ashyoning sobiq egasiga tortib olingan ashyoni sotish xarajatlarini chegirib tashlangan xolda topshirishdan iboratdir.

O'qotar qurollar va o'q-dorilarni xaqini to'lash sharti bilan olib qo'yish asosiy tirikchiligi ovchilik bo'lgan shaxslarga nisbatan qo'llanilishi mumkin emas.

3.Musodara qilish - ma'muriy xuquqbuzarlik xarakatini sodir etish quroli xisoblangan yoki bevosita ashyo bo'lgan buyumni musodara qilish, shu ashyoning xaqini to'lamasdan majburiy tarzda davlat mulkiga o'tqazishdan iborat bo'lib, bo'ch ora: tuman (shaxar) sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyasi tomonidan; bojxona organlari tomonidan (O'zb.Res. MJTKning 27-moddasida qayd etilgan xollarda) qo'llanilishi mumkin.

O'qotar qurollar va O'q-dorilarni,boshqa ov qurollarini musodara qilish asosiy tirikchiligi ovchilik bulgan shaxslarga nisbatan qo'llanilishi mumkin emas.

4. Maxsus xuquqdan maxrum qilish-muayyan shaxsni unga berilgan maxsus xuquq(transport vositalarini boshqarishdan, ov qilish xuquqi)dan maxrum qilish chorasi tuman (shaxar) ma'muriy ishlar sudyasi tomonidan uch yilgacha muddatga qo'llaniladi.

Nogironligi tufayli transport boshqaruvchilarga, asosiy tirikchiligi ovchilik bo'lgan shaxslarga nisbatan bu jazo chorasi qo'llanilishi mumkin emas.

5. Ma'muriy qamoqqa olish.-bu jazo chorasi ma'muriy xuquqbuzarlik sodir etgan shaxslarga nisbatan uch sutkadan o'n besh sutkagacha muddatga, favqulotda xolat tartibi sharoitida esa.jamoat tartibiga tajovo'z qilganligi uchun-o'ttiz sutkagacha muddatga qo'llaniladi. Ma'muriy jazo tuman (shaxar) ma'muriy sudyasi tomonidan, favqulodda xolat tartibi sharoitida esa, shunigdek,xarbiy komendant yoki ichki ishlar organi boshligi tomonidan belgilanadi.

Bu jazo chorasi xomilador ayollarga, uch yoshgacha bolasi bo'lgan ayollarga,o'n to'rt yoshgacha bo'lgan bolasini yakka o'zi tarbiyalayotgan shaxslarga, o'n sakkiz yoshga to'lmaganlarga, birinchi va ikkinchi gurux nogironlariga qo'llanilishi mumkin emas.

Ma'muriy xuquqbuzarlikka nisbatan qo'llaniladigan jazo me'yoriy xujjatlarga aniq rioya qilgan xolda belgilanadi. Jazo berishda xuquq buzarlikning o'ziga xos xususiyati, xuquqbuzarning shaxsi, uning aybdorlik darajasi, mulkiy axvoli, javobgarlikni yengillashtiruvchi va ogirlashtiruvchi xolatlar xisobga olinadi.

Javobgarlikni yengillashtiruvchi xolatlar jumlasiga quyidagilar kiradi (O'zR MJ 31-m): aybdorning o'z qilmishidan chin ko'ngildan pushaymon bo'lishi, aybdorning xuquqbuzarlik xarakati oqibatlarining oldini olish, yetkazilayotgan ziyonni ixtiyoriy ravishda to'lashi yoki yetkazgan zararni bartaraf etishi; xuquqbuzarlik xarakatini kuchli ruxiy xayajon ta'siri ostida yoki shaxsiy yoxud oilaviy mushkul muammolari oqibatida sodir etishi; xuquqbuzarlik xarakatini qo'rqitish, majbur etish ta'sirida yoxud xizmat yo'zasida, moddiy yoki boshqa karamlik tufayli sodir etilishi; xuquqbuzarlik xarakatining voyaga yetmagan shaxs tomonidan sodir etilishi; xuquqbuzarlik xarakatining xomilador ayol yoki o'n turt yoshgacha bo'lgan bolasini yakka o'zi tarbiyalayotgan shaxs tomonidan sodir etilishi.

Javobgarlikni ogirlashtiruvchi xolatlar: vakolatli shaxslarning ogoxlantirishlariga qaramay, qonunga xilof xarakatlarni davom ettirish; ma'muriy jazoga tortilgan shaxsning bir yil mobaynida yana o'sha turdagi xuquqbuzarlik xarakati sodir etishi; xuquqbuzarlikning ilgari sudlangan shaxs tomonidan sodir etilishi; voyaga yetmagan shaxsni xuquqbuzarlikka tortish; xuquqbuzarlik xarakatining tabiiy ofat yoki boshqa favqulodda xolat paytida sodir etilishi; xuquqbuzarlikning mast xolatda sodir etilishi.

XULOSA.

Xulosa qilib aytganda, ma'muriy xuquq-davlatni boshqarishga oid ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi xuquq soxasidir. Ma'muriy xuquq normalari boshqaruv apparatini tashkil qilish tartibi va uning faoliyatini, mansabdor shaxslar va fuqarolarning xuquq va majburiyatlarini belgilab beradi. O'zbekiston Respublikasida ma'muriy xuquq davlat organlarining xalq xo'jalik tarmoqlarini boshqarishga, ijtimoiy tartibni, fuqarolarning xuquqlari va qonuniy manfaatlarini muxofaza qilish va boshqalarga doir faoliyatini tartibga soladi. Ma'muriy organlar tomonidan yuridik va jismoniy shaxslarning tartibbuzarliklari uchun belgilanadigan ma'muriy javobgarlik jinoiy javobgarlikka nisbatan yengil javobgarlik xisoblanadi. Ma'muriy jazo turlari ma'muriy sud tomonidan belgilanadi. Xar bir inson O'zbekiston Respublikasi ma'muriy javobgarlik kodeksi qoidalariga, davlatimiz ma'muriy xokimiyat organlarining me'yoriy xujjatlariga amal qilishi talab etiladi.

Nazorat uchun savollar.

Ma'muriy xuquq qanday munosabatlarni tartibga soladi?

Ma'muriy xuquq qanday xuquq soxalari bilan boglik?

Ma'muriy xuquqning manbaalariga nimalar kiradi?

Davlat boshqaruvi deganda nimani tushunasiz?

bozor munosabatlarini shakllantirishda davlat boshqaruvi qanday o'zgaradi?

Ma'muriy xuquqiy normalar deganda nimalar tushiniladi.

Ma'muriy xuquq munosabatlarini mazmunini aytib bering.

Ma'muriy xuquq munosabatlar subyektlariga nimalar kiradi?

Davlat xizmatchisi deganda nimani tushunasiz?

Davlat boshqaruv organlari qanday turlarga bulinadi.

GLOSSARIY.

Ma'muriy-boshqaraman, boshqaruvchi ma'nosini anglatadi.

Ma'muriy xuquq-davlat boshqaruvini tashkil etishtartibi va boshqaruvni amalga oshirish normalarini o'z ichiga olgan xuquqning aloxida tarmogi.

Davlat boshqaruvi-ijtimoiy boshqaruvning asosiy turi.

Prokuraturanazorat organi.

Davlat boshqaruv organlari-ijro etish va farmoyish berish faoliyatini amalga oshiradi.

Ma'muriy xuquqiy norma-davlat tomonidan urnatilgan va bajarishi shart bulgan qoida.

Ma'muriy xuquqbuzarlik-ma'muriy qoidalarning buzilishidir.

Ma'muriy protsess-ma'muriy xuquq normalarini amalga oshirish jarayoni.

Adabiyotlar:

1. I.A.Karimov "Biz uchun xalkimiz, Vatanimiz manfaatidan ulug maqsad yuk", Ma'rifat gazetasi 2001 yil 8 dekabr.

2. I.A.Karimov "Yangilanish va o'zgarishlar jarayoni ortga kaytmaydi", Ma'rifat gazetasi 2002 yil 6 aprel.

3. I.A.Karimov "O'zbekiston kelajagi buyuk davlat". T.: "O'zbekiston", 1992.

4. I.A.Karimov. "O'zbekistonning o'z istiklol va tarakkiyot yuli". T.: "O'zbekiston", 1992.

5. I.A.Karimov. "O'zbekiston-bozor munosabatlariga utishning o'ziga xos yuli". T.: "O'zbekiston", 1993.

6. I.A.Karimov. "O'zbekiston XXI asr busagasida: xavfsizlikka taxdid, barkarorlik shartlari va tarakkiyot kafolatlari". "O'zbekiston", 1997.

7. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. T.: "Adolat", 1999.

8. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy kodeksiga sharxlar. T. "Adolat"- 2001.

9. O'zbeki ston Respublikasining Bojxona to'g'risidagi Kldeksi. T.: 1998.

10. O'zbekiston Respublikasining Solik Kodeksi. T.1999.

11. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat to'g'risidagi Kodeksi. T.1998.

12. O'zbekistonning Yangi konunlari. T."Adolat", 6-22-sonlari .

13. R.X. Alimov. "Ma'muriy xukuk". Darslik .T.1995.
14. R.X.Alimov. L.I. Solovyeva i dr. "Aministrativnoye pravo Respubliki O'zbekistan". T.: "Adolat", 1999.
15. A.Saidov., U.Tadjixanov., X.Odilkoriyev., Davlat va xukuk asoslari (Darslik) T., 2002.
16. www.gov.o'z
17. www.edu.o'z
18. www.zivo.tdu.o'z
19. www.ec.tdu.o'z
20. www.performfnce.edu.o'z

3-Mavzu: Fuqarolik xuquqining umumiy tushunchalari:

REJA

3.1.Fuqarolik xuquqi xaqida umumiy tushuncha.

3.2. Mulk xuquqi tushunchasi va uning shakllari

3.3.Shartnoma, uning xuquqiy asoslari

3.4.Majburiyat xuquqi.

3.5. Mualliflik va vorislik xuquqi.

3.1. Fuqarolik xuquqi xaqida umumiy tushuncha.

Fuqarolik xuquqi tovar-pul munosabatlarini va tomonlarning tengligiga asoslangan boshqa munosabatlarni, mulkiy munosabatlarni va unga bog'lik bulgan shaxsiy nomulkiy munosabatlarni tartibga soladigan xuquqiy normalar majmuidan iborat.

Fuqarolik xuquqi - insonning kundalik xayoti va faoliyati bilan bog'lik bo'lgan xuquq soxalaridan biridir. Fuqarolik xuquqi fuqarolarning maishiy savdo-sotiq, kommunal transport xizmati ko'rsatish soxasidagi munosabatlarni tartibga solib turadi.

Kundalik xayotda barchamiz mulkiy munosabatlarda ishtirok etamiz. Masalan, do'kondan biron narsa sotib olayotganimizda sotuvchiga pul beramiz, shundan keyingina u bizga kerakli narsani beradi. Bunda sotuvchi va oluvchi o'rtasida mulkiy munosabat sodir bo'ladi.

Mulkiy bo'lmagan shaxsiy munosabatlar mulkiy munosabatlardan shu bilan farq qiladiki, bunda o'zaro munosabatlar qiymat (pul) bilan ifodalanmaydi, balki shaxsning o'zi bilan bevosita bog'lik bo'ladi.

Mulkiy va mulkiy bo'lmagan munosabatlar fuqarolik xuquqiga taallukli manbalar bilan tartibga solinadi va ximoya etiladi. Bu manbalarga O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qonunlari va qarorlari, Prezident Farmonlari, Vazirlar Maxkamasining qaror va farmoyishlari, O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi, O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik-protsessual kodeksi kiradi.

Fuqarolik-xuquqiy munosabatlar deb, shaxslar o'rtasida bo'ladigan va fuqarolik-xuquqiy qoidalar bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlarga aytiladi. Fuqarolik- xuquqiy munosabatlar shu munosabatlarda qatnashuvchi shaxslarning erki bo'yicha vujudga keladi.

Fuqarolik-xuquqiy munosabatlar:

1. Davlat korxonalari o'rtasida;
2. Davlat korxonalari bilan fuqarolar o'rtasida;
3. Fuqarolar bilan fuqarolar o'rtasida vujudga keladi.

Masalan, bir korxonaga ikkinchi korxonaga maxsulot yetkazib beradi yoki davlat korxonasidan do'kon boshqaruvchisi axoliga sotish uchun tovar oladi yoki bir fuqaro ikkinchi fuqaroga qarz beradi. Bu xuquqiy munosabatlar bitimlar, shartnomalar asosida vujudga keladi.

Bitimlarda fuqarolar va tashkilotlarning fuqarolik xuquqlari va vazifalari belgilanadi. Bitimlar bir tomonlama, ikki tomonlama yoki ko'p tomonlama bo'lishi mumkin.

Bitimlar oddiy va murakkab shaklda to'ziladi.

Fuqarolik xuquqiy munosabatlarda qatnashuvchi shaxslar yuridik shaxslarga (korxonaga, tashkilot, jamoa xo'jaligi) va jismoniy shaxslarga (fuqarolar) bo'linadi.

«O'z mulkida, xujalik yuritishida yoki operativ boshqaruvida aloxida mol-mulkka ega bo'lgan xamda o'z majburiyatlari yo'zasidan ushbu mol-mulk bilan javob beradigan, o'z nomidan mulkiy yoki shaxsiy nomulkiy xukuqlarga ega bo'la oladigan va ularni amalga oshira oladigan, majburiyatlarni bajara oladigan, sudda da'vogar va javobgar bo'la oladigan tashkilot yuridik shaxs xisoblanadi». □

Jismoniy shaxslar - fuqarolar, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar xisoblanadi. Masalan, bir fuqaro ikkinchi fuqarodan qarz oladi. Bunda fuqarolik-xuquqiy munosabatda ikkala fuqaro xam qatnashayapti. Chet el fuqarosi, fuqaroligi bo'lmagan shaxslar xam O'zbeqiston xududida o'qib, ishlab, O'zbekiston fuqarolari bilan bir qatorda mulkiy munosabatlarda qatnashishi mumkin. Ular xam barcha xuquqlardan foydalanadilar va o'zlariga mulkiy majburiyatlarni oladilar. Yuridik shaxslar xam, jismoniy shaxslar xam qonunda belgilangan xuquqlarni amalga oshirishlari xamda qonun talab qiladigan burchlarni bajarishlari shart. Yuqorida aytilganidek, mulkiy xuquqiy munosabatlarda fuqarolik xuquqlari buzilsa, albatta, sudga, davlat organlariga murojaat etiladi.

Mulkiy munosabatlarda xuquqlari buzilgan fuqaro va tashkilotlar faqat ma'lum muddat davomida o'z xuquqlarining ximoya qilinishini talab qilishga xaqlidir. Bu muddat da'vo muddati deb ataladi. O'zbekiston Respublikasi fuqarolik qonun xujjatlariga ko'ra-da'vo muddati umumiy (bir yildan uch yilgacha) va qisqartirilgan (olti oygacha) bo'lishi mumkin. □

Fuqarolik-xuquqiy munosabatlarda qatnashuvchi shaxslarning asosiy xuquqiy xususiyatlari ularning xuquq va muomala layoqatidan iborat.

Xuquq layoqati fuqarolik-xuquqiy munosabatlarda qatnashuvchi shaxslarning xuquq va burchlarga ega bo'lish layoqatini belgilaydi.

U barcha shaxslar uchun teng darajada belgilanadi. Xuquq layoqati inson tug'ilishi bilan vujudga keladi va ulishi bilan tamom buladi. Yangi tug'ilgan chaqaloq xam xar xil xuquqlarga, masalan, tibbiy yordam olish, ota-onasidan tarbiya olish, turar joyga ega bo'lish kabi xuquqlarga ega bo'ladi. Aqli zaif va ruxiy kasallar xam xuquqiy layoqatga ega. Ular xam davolanish, nafaqa olish, mulkdor bo'lish xuquqiga egadirlar.

Xuquq layoqatiga ega bo'lgan barcha shaxslar o'z mulkiy xuquqlarini mustaqil ravishda amalga oshiravermaydi. Mulkdan to'g'ri foydalanish, o'ziga majburiyat olish kabi layoqat muayyan yoshdan boshlanadi. Shuning uchun fuqarolik-xuquqiy munosabatlarda qatnashuvchi shaxslar uchun muomala layoqati belgilangan. «Shaxsning o'z xatti-xarakati bilan aniq fuqarolik xuquqini olish va o'zi uchun fuqarolik burchlarini tugdirish layoqati – muomala layoqati» - deb ataladi. Muomala layoqatiga ega bo'lgan fuqarolar aqli rasolik bilan o'z xarakterlarining oqibatlarini tushunadilar. Masalan, yangi tug'ilgan bola xuquq layoqatidan to'lik foydalansa xam, lekin muomala layoqatiga ega bo'lmaydi. Ya'ni biror bir mulkiy majburiyatni olmaydi. Qonunda to'lik muomala layoqatiga ega bo'lish 18 yoshdan belgilangan. 18 yoshga to'lgan shaxslar mulkiy munosabatda to'la qatnashib, fuqarolik xuquq va majburiyatlarni oladilar. Ular mustaqil ravishda bitimlar va shartnomalar to'zishlari mumkin.

Qonunda to'lik muomala layoqatidan tashqari, to'lik bo'lmagan muomala layoqati xam ko'rsatilgan.

To'lik bo'lmagan muomala layoqati 15 yoshdan 18 yoshgacha bo'lganlar uchun belgilangan. Ular ota-onalarining roziligi bilan mayda maishiy bitimlar to'zish, o'z maoshlari va stipendiyalarini sarflash, o'zlarining mualliflik va ixtirochilik xuquqlarini amalga oshirish xuquqiga ega bo'ladilar. Ruxiy kasallar va aqli zaiflar, alqogolik va narkomanlar to'la xajmda muomalaga layokatsiz xisoblanadilar. Bu esa sud tomonidan tan olinishi zarur. Biroq, ular xuquq layoqatidan to'lik foydalanadilar. Masalan, ular meros xuquqidan, mulk xuquqidan boshqa, Konstitutsiyaviy xuquqlardan xam foydalanadilar.

Muomalaga layoqatsiz fuqarolarning shaxsini, ularning qonuniy xuquq va manfaatlarini ximoya qilish, mulkiy xuquqlarini quriqlash maqsadida ularga vasiylik va xomiylik belgilanadi. Vasiylik muomalaga layoqatsiz bo'lgan 15 yoshga to'lmagan fuqarolarga, ruxiy kasallar va aqli zaiflarga belgilanadi. Ular o'zlarining xarakterlari bilan muomalaga layoqatsizlar nomidan xarakat qiladilar. Xomiylik esa 15 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan fuqarolarga belgilanadi.

Xomiy o'ziga ishonilgan fuqarolarga ularning xuquq va majburiyatlarini amalga oshirishlarida yordam ko'rsatadi.

Ota-onalar vasiylik va xomiylik vazifalariga alohida tayinlanmasdan, qonun buyicha bajaradilar. Ota-onalari bo'lmagan taqdirda yoki ular biror-bir sabab bilan, masalan, qamoqda yoki kasalxonada bo'lishi tufayli bajara olmasalar, yoki ota-onalik xuquqidan maxrum etilgan bo'lsalar – vasiylik va xomiylik organlari iloji boricha, vasiy va xomiyni vasiylikka olinuvchiga yaqin shaxslardan tayinlaydilar.

Vasiylar ruxiy kasallarni davolash va sogliklariga muvofiq sharoitda asrash tadbirlarini ko'rishlari lozim.

Vasiylar va xomiylar o'zlarining nazoratida bo'lgan shaxslarning xuquqlarini barcha muassasalarda, jumladan sudda ximoya qila oladilar.

Vasiylik va xomiylik davlatning maxalliy xokimiyat organlari tomonidan belgilanadi. Vasiylar va xomiylar o'z qaromog'iga olgan shaxslarga gamxurlik qilish, ularni tarbiyalash, sog'liklarini saqlashga doir tadbirlarni bajarish vazifalarini oladilar.

Fuqarolik xuquqida munosabatlar ishonchnoma ya'ni bir shaxs tomonidan ikkinchi shaxsga uchinchi shaxslar oldida vakillik qilish uchun berilgan yozma vakolat orqali xam amalga oshirilishi mumkin. Ishonchnoma oddiy yozma shaklda va notarial shaklda rasmiylashtiriladi.

Yuridik shaxs tomonidan berilgan ishonchnoma raxbar tomonidan imzolanib, unga Ushbu yuridik shaxsning muxri bosilishi qeraq. Ishonchnoma FQning 139-moddasiga ko'ra ko'pi bilan uch yil muddatga berilishi mumkin. Agar unda muddat ko'rsatilmagan bo'lsa, berilgan qundan bir yil muddatgacha o'z kuchini saqlaydi. Muddati ko'rsatilmagan ishonchnoma xaqiqiy sanalmaydi.

Ishonchnoma quyidagi xollarda bekor qilinishi mumkin:

- ishonchnoma muddatining tamom bo'lishi;
- ishonchnoma bergan shaxsning uni bekor qilishi;
- ishonchnoma berilgan shaxsning bosh tortishi;
- nomidan ishonchnoma berilgan yuridik shaxs faoliyatining tuxtatilishi;
- nomiga ishonchnoma berilgan yuridik shaxs faoliyatining tuxtatilishi;
- ishonchnoma bergan fuqaroning muomalaga layoqatsiz, muomala layoqati cheklangan yoki bedarak yo'qolgan deb xisoblanishi, yoxud uning vafot etishi;
- ishonchnoma olgan fuqaroning muomalaga layoqatsiz, muomala layoqati cheklangan yoki bedarak yuqolgan deb xisoblanishi, yoxud uning vafot etishi;

Ishonchnoma bergan shaxs istagan vaqtida ishonchnomani bekor qilishi, ishonchnoma berilgan shaxs esa-undan voz kechishi mumkin. Bu xuquqdan voz kechish xaqidagi bitim xaqiqiy emas.

Ishonchnomaning amal qilishi bekor bo'lishi bilan uni boshqa shaxsga o'tkazish xam o'z kuchini yuqotadi.

Ishonchnomaning amal qilishi bekor bo'lganidan keyin ishonchnoma olgan shaxs yoki uning merosxo'rlari darhol ishonchnomani qaytarib berishlari shart.

3.2. Mulk xuquqi tushunchasi va uning shakllari.

Yuqorida aytib o'tilganidek, fuqarolik xuquqi mulkchilik munosabatlarini tartibga soladi. Mulk bu shaxsga tegishli bo'lgan, uning ixtiyoridagi mol-dunyo, kiyim-kechak kabilardir. Mulk ishlab chiqarishning zaruriy sharti va ishlab chiqarilgan boyliklarning o'zlashtirilishidir. Xar bir shaxsning o'ziga tegishli bo'lgan mulki mavjud. Sizning kiyim-boshingiz va sizga tegishli bo'lgan barcha narsalar sizning mulkingizdir.

Nafaqat bular, balki o'rmonlar, yerlar, ishlab chiqarish korxonalari, uylar xam mulk deb ataladi. Bu mulklardan foydalanib, xar bir kishi o'zining moddiy va ma'naviy extiyojini qondiradi. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida xam xar bir shaxsning mulkdor bo'lishga xaqli ekanligi ta'kidlangan.

Barcha mulklarni xox u fuqarolarning mulki bo'lsin, xox tashkilot, korxonalarining mulki bo'lsin, davlat bu mulklarni ximoya qiladi.

Xech kimga mansub bulmagan mulk bo'lmaydi. Fuqarolik xuquqiga ko'ra, egasiz mulk davlat foydasiga o'tqaziladi. Fuqarolik xuquqi tizimida mulk xuquqi asosiy urinni egallaydi.

Mulkqa taalluqli bulgan munosabatlarni tartibga soladigan, mustaxqamlaydigan xuquqiy normalar tizimi mulk xuquqi deb ataladi. 1990 yil 31 oqtabrda «O'zbekiston Respublikasida mulkchilik to'g'risida»gi qonun qabul qilingan. 1993 yil 7 mayda bu qonunga o'zgartirish va qushimchalar kiritilgan. Mulk xuquqi shu qonun bilan tartibga solinadi. Mulk xuquqining asosiy mazmunini mulkdorning o'ziga tegishli mol-mulkqa egalik qilishi, undan foydalanishi va uni tasarruf etishi tashkil etadi. Egalik qilish deyilganda, mol-mulkqa bevosita ega bulish, uni o'zida saqlash imqoniyati tushuniladi. Masalan, turar joy sizning oilangizning xususiy mulki, unga oilangiz egalik qiladi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikqa erishgan bugungi qunda bozor munosabatlari rivojlanib bormoqda. Davlatimizning iqtisodiy negizini turli shakllardagi mulk tashkil etadi. Mulk shakllari quyidagilardir:

- O'zbekiston fuqarolarining xususiy mulki va chet el fuqarolarining mulki;
- Ommaviy mulk

Mulk daxlsizdir va qonun bilan quriqlanadi. Mulkning daxlsizligi mulkdorga qarshi turgan barcha subyektlarning mulk xuquqini buzishdan o'zlarini saqlashdan iboratdir. Mulkdorning mol-mulkini olib quyishga, shuningdek, uning xuquqlarini cheklashga faqat qonunlarda nazarda tutilgan xollardagina yul quyiladi.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolik Kodeksiga ko'ra mulk xuquqining subyektlari, fuqarolar, yuridik shaxslar, davlat xisoblanadi.

Obyekti bo'lib esa: yer, yer osti boyliklari, suvlar, xavo bushligi, o'simlik va xayvonot dunyosi xamda boshqa tabiiy resurslar, korxonalar, shu jumladan binolar, qvartiralar, inshootlar, asbob-usqunalar, xom ashe va maxsulot, pul, kimmatli qogozlar va boshqa mol-mulklar, xamda intelleqtual mulklar xisoblanadi.

Shaxslarda mulk xuquqi quyidagi asoslarda vujudga kelishi mumkin:

mexnat faoliyati; mol-mulkdan foydalanishsoxasidagi tadbirkorlik va boshqa xo'jalik faoliyati, shu jumladan mol-mulkni yaratish, ko'paytirish, bitimlar asosida qulga kiritish; davlat mol-mulkini xususiylashtirish; meros qilib olish; egalik xuquqini vujudga keltiruvchi muddat; qonun xujjatlariga zid bulmagan boshqa asoslar kabilar.

Mulkdor bulmagan, lekin quchmas mol-mulkqa un besh yil davomida yoki boshqa mol-mulkni besh yil davomida o'ziniqi kabi xalol, oshkora va o'zluqsiz egalik qilgan shaxs bu mol-mulkqa mulk xuquqini oladi.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolik kodeksida yuqolgan ashyoni topib olgan shaxs bu xaqda uni yuqotgan shaxsni yoki Ashe egasini yoxud uni olish xuquqiga ega bulgan o'zga ma'lum shaxslardan birontasini darxol xabardor etishi xamda topilgan ashyoni shu shaxsga qaytarishi shart. Topilma to'g'risida militsiyaga yoki tegishli davlat organlariga xabar qilingan paytdan e'tiboran olti oy mobaynida yuqolgan ashyoni olishga xaqli bulgan shaxs aniqlanmasa xamda ashyoni topgan shaxsga yoxud militsiya, tegishli davlat organi, fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organiga ana shu ashyoga bulgan o'z xuquqi to'g'risida arz qilmasa, ashyoni topib olgan shaxs unga egalik xuquqini olishi belgilangan. Bundan tashqari mulkqa egalik qilishning qarovsiz xayvonlarga nisbatan, xazina topishi natijasida, yerga nisbatan kabi xolatlar buyicha qoidalari xam Kodeksda ko'rsatilgandir.

Mulk xuquqi mulkdorning ixtiyoriy suratda majburiyatni bajarishi, mulkdorning mol-mulk taqdirini xal qiladigan bir tomonlama qaror qabul qilishi, sud qarori asosida mol-mulkni olib quyilishi, (sotib olish) yuli bilan, shuningdek, mulk xuquqini bekor qiluvchi qonun xujjatlari asosida bekor buladi.

3.3.Shartnoma, uning xuquqiy asoslari.

Shartnoma deb, ikki yoki bir necha shaxsning fuqarolik xuquqlari va burchlarini belgilash, o'zlashtirish yoki bekor qilishga qaratilgan o'zaro kelishuvlarga aytiladi.

Shartnoma xuquqiy munosabatlarni vujudga kelitirish, o'zgartirish yoki bekor qilish uchun xizmat qiladi. Ammo shartnomaning xarakati bu bilan cheklanmaydi. Faktlar umumiy

qoida buyicha xuquqiy munosabatni belgilash, o'zgartirish, yoki bekor qilishdan tashqari ayrim xuquq me'yorlari bilan belgilangan doiralarda xuquqiy munosabatda qatnashuvchilarning xatti xarakatlarini tartibga soladi, xuquqiy munosabat ishtirokchilarining xuquq va burchlarini belgilaydi.

Shartnoma bilan vujudga quldirilgan xuquqiy munosabat davomida shartnoma taraflarining xatti xarakatlari qanchalik qonunga muvofiq bulgan-bulmaganligining xam teqshirish imqoniyatini beradi.

Shartnoma tushunchasida asosiy belgi, asosiy shart-taraflarning muayyan natijaga erishishga qaratilgan o'zaro kelishuvlaridir. Taraflarning xar qaysi tomonidan shartnoma buyicha olinadigan xuquq va burchlar xar xil bulsa xam, ular oqibatda yagona xuquqiy natija beradi.

Fuqarolik xuquqiy shartnoma asosan mulkiy munosabatlarni rasmiylashtirish uchun to'ziladi. chunonchi, nashriyot shartnomasi, saxna asari, qinossenariylar va boshqa shartnomalar uchun xaraqterlidir.

Bunday shartnomalar taraflarning mulkiy xuquqlari va burchlarigina, chunonchi, mualliflik xaqi to'g'risidagi shartlarni, muddatlarni buzganlik uchun javobgarlik belgilamay, balqi nomulkiy xuquqlarni xam, masalan, muallif o'z asarining nomini ko'rsatib yoki anonim tarzda chiqarishi, asari matniga o'zgartirish kiritishga ruxsat berish-bermaslik singari nomulkiy xuquqlarni xam belgilaydi.

Fuqarolik xuquqi fanidan urganilayotgan shartnomalar o'z xususiyatlariga qarab quyidagi turlarga bulinadi:

Shartnoma unda ishtirok etayotgan taraflar o'rtasidagi xuquq va majburiyatlarning o'zaro taksimlanishiga qarab bir tomonlama va ikki tomonlama bulinadi.

Bir tomonlama shartnomada ishtirok etayotgan taraflarning biriga faqat xuquq bo'lib, xech qanday majburiyat bulmaydi, ikkinchi tarafda esa, faqat majburiyat buladi. Masalan, qarz shartnomasida qarzdor olgan pul summasini talab qilish xuquqiga ega. Ikki tomonlama shartnomada esa xar ikki taraf xam xuquqqa xam majburiyatga ega buladi. Bunday shartnomaga olish-sotish shartnomasining misol qilib keltirish mumkin. Bu shartnoma buyicha sotuvchi sotilgan ashyoning baxosini talab qilish xuquqiga ega bo'lib, sotilgan ashyoni oluvchiga topshirishga majbur, oluvchi esa – olayotgan ashyoning baxosini tulashi zarur bo'lib, sotib olingan ashyoni talab qilib olishga xaqli.

Fuqarolik oborotida to'ziladigan shartnomalarning ko'pchiligi ikki tomonlama bo'lib, yuqorida ko'rsatigan olish-sotish shartnomasidan tashqari maxsulot yetkazib berish, mulk ijarasi, pudrat va boshqa shartnomalardan iborat.

Shartnomalar xaq baravariga va teqiniga to'ziladigan shartnomalarga bulinadi. Xaq baravariga to'ziladigan shartnomalarda bir taraf topshirgan mulki qilgan xizmati evaziga pul yoki mulk bilan xaq oladi. Masalan, bir taraf vaqtincha foydalanish uchun mulkni ijaraga oluvchi undan foydalanilgani uchun ijara xaqi tulashga majbur buladi. Bunday xaq baravariga to'ziladigan shartnomalarga olish sotish, maxsulot yetkazib berish, ayirboshlash, pudrat va boshqa shartnomalarni misol qilib ko'rsatish mumkin. .

Teqinga to'ziladigan shartnoma esa bir taraf boshqa bir taraf foydasiga xaq olmay mulkni topshirishi, ishni bajarishi mumkin. Masalan, xadya shartnomasi buyicha mulk egasi o'z mulkini boshqa bir shaxsga teqinga beradi. Mulkdan bepul foydalanish foizsiz qarz shartnomalari xam bepul to'ziladigan shartnomalar guruxiga kiradi.

Shartnomalar to'zilih paytiga mazmuniga qarab qonsensual va real shartnomalar buyicha xuquq va majburiyatlar taraflarning kelishganlari va shartnomani qonun bilan talab qilingan shaklda rasmiylashtirilganlari zaxoti paydo buladi «qonsensual» so'zi lotincha «qonsensus» so'zidan olingan bo'lib, «kelishuv» ma'nosini bildiradi. Konsensual shartnomaga misol qilib olish-sotish, maxsulot yetkazib berish, pudrat, mulkni ijaraga berish kabi shartnomalarni ko'rsatsa buladi. Fuqarolik xuquqida aksariyat shartnomalar qonsensual shartnomalar guruxiga kiradi.

«Real» so'zi – lotincha «res» so'zidan olingan bo'lib, «Ashyo» ma'nosini anglatadi. Real

shartnomasiga misol qilib, qarz, omonot, xadya, mulkdan bepul foydalanish shartnomalarini ko'rsatish mumkin.

Uchinchi shaxs foydasiga to'ziladigan shartnomalar umumiy qoida buyicha shartnomadan kelib chiqadigan xuquq va majburiyatlar shartnoma to'zishda qatnashgan taraflar uchun paydo buladi. Ayrim xollarda shartnoma uchun uchinchi shaxs foydasiga qaratilib xam to'zilishi mumkin. Uchinchi shaxs foydasiga to'zilgan shartnomaga misol qilib sug'o'rta shartnomasini ko'rsatish mumkin. Uchinchi shaxs shartnoma aloxida taraf bo'lib xisoblanmaydi. Biroq Fqning 362-moddasiga ko'rsatilganideq, agar qonun xujjatlarida yoki shartnomada o'zgacha tartib nazarda tutilgan bulmasa, uchinchi shaxs shartnoma buyicha o'z xuquqidan foydalanish niyatini qarzdorga bildirgan paytdan boshlab taraflar o'zlari to'zgan shartnomani uchinchi shaxsning roziligisiz bekor qilishlari yoki o'zgartirishlari mumkin emas.

Shartnoma to'zgan shaxs shartnomadan kelib chiqqan majburiyatning uchinchi shaxsga nisbatan bajarilishi shart qilgan bulsa, bu xaqda shartnomada boshqacha shart ko'rsatilmagan bulsa, majburiyatning bajarilishini shartnomani to'zgan shaxs xam, foydasiga majburiyatning bajarilishi ko'rsatilgan uchinchi shaxs xam talab qilishi mumkin.

Shartnomalar, shuningdek ochiq shartnomalar, qushilish shartnomasi dastlabqi shartnoma (axdnoma) kabi turlarga xam bulinadi.

Tashkilot tomonidan to'zilgan xamda uning bunday tashkilot o'z faoliyati xususiyatiga ko'ra o'ziga murojaat qiladigan xar bir shaxsga nisbatan amalga oshirish shart bulgan tovarlar sotish, ishlar bajarish yoki xizmatlar ko'rsatish soxasidagi vazifalarni (chaqana savdo, umumiy foydalanishdagitransportda yulovchi tashish, aloqa xizmati, eleqtir quvvati bilan ta'minlash, aloqa xizmati energiya bilan ta'minlash, tibbiy xizmat, mexmonxona xizmati va boshqalar) belgilab quyadigan shartnoma to'zishdan bir shaxsni boshqa shaxsga nisbatan afzal qurishga xaqli emas (qonun xujjatlarida nazarda tutilgan xollardan tashqari).

Tovarlar, ishlar, xizmatlarning baxosi, shuningdek ommaviy shartnomaning boshqa shartlari buyicha iste'molchiga tegishli tovarlarni berishi, xizmatlar ko'rsatishi, uning uchun tegishli ishlarni bajarish imqoniyati bula turib ommaviy shartnoma to'zishdan bosh tortishga yul quyilmaydi. Tashkilot ommaviy shartnoma to'zishdan asossiz bosh tortganida xaridor uni sud orqali shartnoma to'zishga majbur qilish imqoniyatiga ega (Fqning 358 moddasi).

Dastlabqi shartnoma asosiy shartnoma uchun belgilangan shaklda, bordi-yu, asosiy shartnomaning shakli aniqlanmagan bulsa, yozma shaklda to'ziladi. Dastlabqi shartnomaning shakli to'g'risidagi qoidalarga rioya qilmaslik uning xaqiqiy sanalmasligiga sabab buladi. Dastlabqi shartnomada asosiy shartnomaning narsasini shuningdek boshqa muxim shartlarni belgilash quyish imqonini beradigan shartlar bulishi qeraq. Dastlabqi shartnomada taraflar qancha muddatda asosiy shartnomani to'zish majburiyatini olishi ko'rsatiladi. Agar dastlabqi shartnomada bunday muddat belgilab quyilgan bulmasa, asosiy shartnoma dastlabqi shartnoma to'zilgan paytdan boshlab bir yil ichidato'zilishi shart (Fqning 361 moddasi).

Shartnomaning mazmunini uning bandlari (shartlari, reqvizitlar) tashkil etadi. Fqning 364-moddasiga muvofiq agar taraflar o'rtasida shartnomaning barcha muxim shartlari yo'zasidan shunday xollarda talab qilinadigan shaklda kelishuviga erishilgan bulsa, shartnoma to'zilgan xisoblanadi.

Shartnoma shartlari (bandlari) muxim, odatdagi va tasodifiy shartlarga bulinadi. Shartnomaning narsasi to'g'risidagi shartlar qonun xujjatlaridagi bunday turdagi shartnomalar uchun muxim yoki zarur deb xisoblangan shartlar, shuningdek taraflardan birining arizasiga ko'ra kelishib olinishi zarur bulgan shartlar muxim shartlar xisoblanadi. Ba'zi shartnomalar uchun xos muxim bandlar qonun bilan belgilanadi. Chunonchi, maxsulotlar yetkazib berish to'g'risidagi Nizomning 25-bandida aytilgandeq, agar shartnomada uning narsasi yetkazib beriladigan maxsulot nomi, miqdori va sifati to'g'risidagi shartlar bulmasada, shartnoma to'zilmagan xisoblanadi.

Ayrim bandlar (shartlar)ning muxim bulish-bulmasligi shartnomaning xaraqteriga qarab xam belgilanadi. Chunonchi, olish-sotish shartnomasini to'zilgan deb xisoblash uchun uning ikki sharti: qanday narsaning sotilishi va buning uchun qancha pul tulanishi to'g'risida

kelishilgan bulishi talab qilinadi.

Odatdagi shartlar muayyan majburiyatiga oid munosabatni tartibga soladigan dispozitiv normalar bilan belgilangan shartlar xisoblanadi. Bunday shartlar odatdagideq nazarda tutiladi. Masalan, mulk ijarasi shartnomasida mulkni mayda (joriy) ta'mirlash shart qilib ko'rsatilsa xam, ko'rsatilmasaxam buladi, chunki bu shart to'g'risida FQ da (dispozitiv xaraqterdagi) ko'rsatma berilgan.

Tasodifiy shartlar umumiy xuquq me'yorlari bilan tartibga solinmagan masalalar buyicha o'zaro kelishuv bo'lib quriladi. Chunonchi, ijaraga olingan mulkni ta'mirlash muddati to'g'risida masala tasodifiy shartlardan biri xisoblanadi.

Shartnomada uning ayrim shartlari tegishli turdagi shartnomalar uchun ishlab chiqilgan namunaviy shartlar bilan belgilanishi nazarda tutilishi mumkin. Shartnomada namunaviy shartlarga xavola qilinmagan xollarda bunday namunaviy shartlar taraflarning munosabatlariga ish muomalasi odatlari sifatida qullaniladi.

Shartnomaning to'zilishi Fqning 364 moddasiga ko'rsatilganideq, agar taraflar o'rtasida shartnomaning barcha muxim shartlari yo'zasidan shunday xollarda talab qilinadigan shaklda kelishuvga erishilgan bulsa, shartnoma to'zilgan xisoblanadi.

Shartnomaning umumiy tartibda to'zilishi ikki davr bilan belgilanadi. Birinchi davr-shartnoma to'zishga taqlif qilish davri bunga, oferta, sharoma to'zishga taqlif qiluvchi esa, oferent deb ataladi.

Ikkinchi davr-shartnoma to'zish to'g'risidagi taqlifni qabul qilish, bu aksept qabul qiluvchi esa, akseptant deb ataladi.

Shartnoma to'zishning umumiy tarkibigi oid qoidalar FQ ning 364-381-moddalarida berilgan. Bu qoidalarda aytilishicha, agar shartnoma to'zish to'g'risidagi taqlif (oferta) javob uchun muddat tayinlab qilingan bulsa bu xolda shartnoma ikkinchi taraf (akseptant) tomonidan taqlifning taqlif qilinganligi turisidagi javob shu muddat ichida taqlif qiluvchi (oferent) tomonidan olingan xoldagina to'zilgan xisoblanadi.

Shartnoma to'zilishi uchun taraflarning o'zaro kelishuvining o'zigina qifoya emas. Bu kelishuv tegishli shaklda rasmiylashtirilgan bulishi shart. Shartnomalarning shakli FQ ning 366-moddasida belgilangan qoidalarga muvofiq bulishi shart. Unga asosan, agar qonunda muayyan turdagi shartnomalar uchun ma'lum shakl belgilab quyilgan bulmasa, shartnoma bitmlar to'zish uchun nazarda tutilgan xar qanday shaklda to'zilishi mumkin.

Notarial tasdiqlanishi yoki davlat ruyxatidan utqazilishi shart bulgan shartnoma notarial tasdiqlangan yoki ruyxatdan utqazilgan payitdan e'tiboran, notarial tasdiqlanishi va ruyxatdan utqazilishi zarur bulganda esa-shartnoma ruyxatdan utqazilgan payitdan e'tiboran shartnoma to'zilgan xisoblanadi.

Agar taraflar shartnomani muayyan shaklda to'zishga kelishilgan bulsalar, garchi qonunda bu turdagi shartnomalar uchun bunday shakl talab qilingan bulmasada shartnoma belgilangan shaklga keltirilganidan qeyin to'zilgan xisoblanadi.

Yozma shartnoma taraflar imzolangan xujjatni to'zish yuli bilan, shuningdek pochta, telegraf, teletayp, telefon, eleqtron aloqa yoki xujjat shartnomadagi taraftan chiqqanligini ishonchli suratda aniqlash imqonini beradigan boshqa aloqa yordamida xujjatlar almashish yuli bilan to'zilishi mumkin.

Oferta muayyan shaxsga xam, muayyan shaxslarga xam qaratilgan bulishi mumkin. Masalan, maxsulotni reqlama qilish, o'z xizmatini taqlif etib e'lon berish-nomuayyan shaxslar doirasiga yullagan oferta xisoblanadi.

Oferta yuborilgan shaxsning uni qabul qilganligi xaqidagi javobi aksept xisoblanadi. Aksept pullik va pisandsizlik bulishi shart. Agar qonundan, ish muamolasi odatidan yoki taraflarning ish buyicha avvalgi munosabatlaridan ma'no kelib chiqmasa, bu saqlash aksept bulmaydi.

Agar shartnoma to'zish to'g'risidagi taqlif (Oferta) javob uchun muddat tayinlanmasdan, ogzaqi ravishda qilingan bulsa, ikkinchi taraf (akseptant) bu taqlifni qabul qilganligini darxol taqlif qiluvchiga (oferetaga) bildirganxoldagina shartnoma to'zilgan xisoblanadi.

Agar bunday taqlif yozma ravishda qilingan bulsa, taqlifni qabul qilganlik (aksept) to'g'risidagi javob uni olish uchun lozim bulgan normal vaqt davomida olingan taqdirdagina shartnoma to'zilgan xisoblanadi.

Fqning 375-moddasida ko'rsatilganideq, ofertada taqlif qilganidan Boshqacha shartlar asosida shartnoma to'zishga rozilik bildirish xaqidagi javob aksept xisoblanmaydi. Bunday javob akseptdan bosh tortish va ayni vaqtda yangi oferta xisoblanadi.

Odatda shartnomada u to'zilgan joy ko'rsatib utilishi qeraq. Agar shartnomada uning to'zilgan joyi ko'rsatilgan bulmasa, shartnoma oferta yullagan fuqaroning yashash joyida yoki yuridik shaxsning joylashgan yerida to'zilgan xisoblanadi (Fqning 376-moddasi).

Fqning 354 moddasida shartnomalar to'zishda taraflarning erqinligi xaqidagi qoida mustaxqamlab quyilgan. Binobarin, xech qaysi taraf shartnoma to'zishga majbur qilinmaydi. Biroq, ayrim xollarda majburiy shartnoma to'zilishi mumkin. Bunda shartnoma to'zish o'zi uchun majburiy bulgan taraf oferta olgan qundan boshlab uttiz qun ichida boshqa tarafga aksept to'g'risida, akseptdan voz qechish xaqida yoki boshqa shartlar asosida akseptlash xaqida (shartnoma loyixasiga o'zining e'tirozlari bayonnomasini qushgan xolda) bildirmogi lozim.

Basharti, shartnoma to'zish oferent uchun majburiy bulsa-yu, u o'z taqliflariga ko'ra shartlar asosida akseptlash olsa (shartnoma loyixasiga e'tirozlar bayonnomasi bilan birga), u xolda bu taraf bildirish-xabarnoma olingan yoki aksept muddati tamom bulgan qundan boshlab uttiz qun ichida kelishmovchiliklarni bartaraf etish uchun sudga murojaat qilishga xaqli.

Shartnoma to'zish majburiy bulgan taraf uni to'zishdan bosh tortsa, ikkinchi taraf uni shartnoma to'zishga majbur etish talabi bilan sudga murojaat qilishga xaqli. Shartnoma to'zishdan asossiz buyin tovlayotgan taraf shu tufayli yetkazilayotgan ziyonni boshqa tarafga tulashi shart.

Umumiy qoida buyicha shartnoma taraflarning kelishuviga muvofiq o'zlashtirilishi va bekor qilinishi mumkin.

Taraflardan birining talabi bilan shartnoma sud tomonidan faqat quyidagi xollardagina o'zgartirilishi yoki bekor qilinishi mumkin:

Ikkinchi taraf shartnomani jiddiy ravishda buzsa;

Fuqarolik Kodeksi boshqa qonunlar va shartnomada nazarda tutilgan o'zga xolatlarda;

Taraflarning biri shartnomani buzish ikkinchi tarafga shartnoma to'zishga umid qilishga xaqli bulgan narsadan ko'p darajada.

Taraflardan birining shartnomani buzishi ikkinchi tarafga u shartnoma to'zishga umid qilishga xaqli bulgan narsadan ko'p darajada maxrum buladigan qilib zarar yetkazishi shartnomani jiddiy buzish xisoblanadi.

Bir taraf shartnomani bajarishdan bosh tartsa yoki qisman bosh tortib, qonun yoxud taraflarning kelishuvida bunga yul quysa, shartnoma tegishlicha bekor qilingan va o'zgartirilgan xisoblanadi.

Vaziyatni taraflar oldindan ko'ra olganlarida shartnomani umuman to'zmasliklari yoki ancha farq qiladigan shartlar bilan to'zilishi mumkin bulgan darajada o'zgartirishi jiddiy o'zgarish xisoblanadi.

Shartnoma qanday shaklda to'zilgan bulsa, uni o'zgartirish yoki bekor qilish to'g'risidagi kelishuv xam shunday shaklda to'ziladi, basharti qonun xujjatlardan, shartnoma yoki ish muomalasi odatlaridan yechi sho tartib kelib chiqmasa.

Bir taraf shartnomani o'zgartirish yoki bekor qilish xaqidagi taqlifga ikkinchi tarafdan rad javobi olganidan qeyingina yoki taqlifdan ko'rsatilgan yoxud qonunda shartnomada belgilangan muddatda, bunday muddat bulmaganida esa – uttiz qunlik muddatda javob olmaganidan qeyin shartnomani o'zgartirish yoki bekor qilish xaqidagi talabni sudga taqdim etishi mumkin.

3.4.Majburiyat xuquqi.

«Majburiyat-fuqarolik xuquqiy munosabati bo'lib, unga asosan bir shaxs (qarzdor) boshqa shaxs (kreditor) foydasiga muayyan xarakatni amalga oshirishga: chunonchi, mol-mulknini topshirish, ishni bajarish, xizmatlar qurs atish, pul tulash va xaqozo yoki muayyan xarakatdan o'zini saqlashga majbur buladi, kreditor esa-qarzdordan o'zining majburiyatlarini

bajarishni talab qilish xuquqiga ega buladi.»□

Majburiyat mulkiy munosabatlar kelishuviga ko'ra bitim asosida vujudga keladi. Bunda ikki taraf qatnashib, ma'lum xuquq va burchlarni amalga oshiradi. Burchni bajarish – majburiyatni keltirib chiqaradi. Fuqarolik xuquqida majburiyat, bu kimningdir foydasiga muayyan xarakter qilish burchidir.

Majburiyatlarni tartibga solib turadigan normalar yigindisi majburiyat xuquqi deb ataladi. Majburiyatlar shartnomalar asosida buladi.

Majburiyatning taraflari-kreditor yoki qarzdor sifatida bir yoki bir paytning o'zida bir necha shaxs ishtirok etishi mumkin.

Majburiyatlar majburiyat shartlariga va qonun xujjalari talablariga muvofiq, bunday shartlar va talablar bulmaganida esa-ish muomalasi odatlariga yoki odatda quyilgan boshqa talablarga muvofiq lozim darajada bajarilishi qeraq. Majburiyatni bajarishdan bir tomonlama bosh tortish va shartnoma shartlarini bir tomonlama o'zgartirishga yul quyilmaydi, qonun xujjalarda va shartnomaning o'zida belgilangan xollar bundan mustasno.

Majburiyatni bajarish muddati ko'rsatilmagan bulsa yoki talab qilib olish payti bilan belgilab quyilgan bulsa, kreditor xar qachon ijroni talab qilishga, qarzdor esa-ijroni xar qachon amalga oshirishga xaqli buladi. Majburiyatni dorxol bajarish vazifasi qonun, shartnoma yoki majburiyatning moxiyatidan anglashilmasa, qarzdor bunday majburiyatni kreditor talab qilgan qundan boshlab yetti qunlik muddat ichida bajarishi shart.

Majburiyatni bajarish joyi qonun xujjalarda va shartnomada belgilab quyilgan bulmasa, ijro quyidagi joylarda amalga oshirilishi qeraq:

- quchmas mol-mulkni topshirish majburiyatlari buyicha-mol-mulk turgan joyda;
- tashishni nazarda tutadigan tovar yoki boshqa mol-mulkni topshirish majburiyatlari buyicha-tovarni kreditorga yetkazib berish uchun uni birinchi tashuvchiga topshirish joyida;
- qarzdorlarning tovarni yoki boshqa mol-mulkni topshirish yo'zasidan o'zga majburiyatlari buyicha-mol-mulkni tayyorlash va saqlash joyida, basharti majburiyatning kelib chiqishi paytida bu joy kreditorga ma'lum bulgan bulsa;
- pul majburiyati buyicha-majburiyat vujudga kelgan paytda kreditor yashagan joyda, agar kreditor yuridik shaxs bulsa-uning majburiyat vujudga kelgan paytda joylashgan yerida, agar kreditor majburiyatni bajarish vaqtigacha o'z yashash joyini yoki joylashgan yerini o'zgartirgan bulsa va bu xaqda qarzdorni xabardor qilgan bulsa-ijro etish joyi o'zgartirilishi bilan boglik xama xarajatlarni kreditor xisobidan qilgan xolda, uning Yangi yashash joyida yoki joylashgan yerida;

-boshqa barcha majburiyatlar buyicha-qarzdorlarning yashash joyida, agar qarzdorlar yuridik shaxs bulsa, uning joylangan yerida.

Majburiyatlarning bajarilishini ta'minlash quyidagi usullar asosida amlga oshirilishi mumkin:

- neustoyqa (jarima va penya)
- garov (O'zbekiston Respublikasining fuqarolik Kodeksining 264-289-moddalari xamda O'zbekiston Respublikasining «Garov to'g'risida»gi qonuni)
- qafillik (Fqning 292-298-moddalari)
- ushlab qolish (Fqning 290-moddasi).
- qafolat (Fqning 299-310-moddalari)
- zaqalat (Fqning 311-312-moddalari).

O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik Kodeksining 33-moddasida majburiyatlarni buzganlik uchun javobgarlik asoslari belgilangandir.

Majburiyatlar uning bajarilishi tufayli, voz qechish orqali, xisobga utqazish bilan, qarzdor bilan kreditor bir shaxs bo'lib qolishi, majburiyatning yangilanishi, qarzdor voz qechish, bajarishi mumkin bulmaganligi tufayli, davlat organi xujjati asosida, fuqaro vafot etishi bilan, yuridik shaxslarning tugatilishi sababli bekor bulish xolatlari qonun xujjalarda belgilangandir.

Qarzdorlar majburiyatni bajarmaganligi yoki lozim darajada bajarmaganligi tufayli

kreditorga yetkazilgan zararni tulashi shart.

3.5. Mualliflik va vorislik xuquqi.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolik xuquqida mualliflik xuquqi -ijodiy faoliyat natijasi bulgan fan, adabiyot va san'at asarlariga nisbatan, ularning maqsadi va qadr-kimmati, shuningdek ifodalanish usulidan qat'i nazar tadbiiq etiladi.

Asar ogzaqi, yozma shaklda yoki uni idroq etish imqonini beradigan boshqa obyektiv shaklda ifodalangan bulishi lozim.

Mualliflik xuquqi goyalar, qonsepsiyalar, prinsiplar, tizimlar, taqlif qilinayotgan yechimlar, obyektiv mavjud qashfiyotlarga nisbatan tatbiiq etilmaydi.

Mualliflik xuquqining yo'zaga kelishi uchun asarni ruyxatdan utqazish yoki biron-bir rasmiyatchilikqa rioya etish talab qilinmaydi.

Mualliflik xuquqi obyektleri jumlasiga quyidagilar kiradi:

- adabiiy asarlar (adabiiy-badiiiy, ilmiy, uquv, publitsistiiq va boshqa asarlar);
- dramatiiq va senarii asarlar;
- matnli va matnsiz musiqa asarlar;
- musiqali-dramatiiq asarlar;
- xoreografiya asarlari va pantomimalar;
- audivizual asarlar;
- rangtasvir, xayqaltoroshlik, grafiqa, dizayn va yoshqa tasviriiy san'at asarlari;
- manzarali-amaliiy va saxna bezagi asarlari;
- arxiteqtura, shaxarsozlik va bog-parq barpo etish san'ati asarlari;
- fotografiya asarlari va fotografiyaga uxshash usullarda yaratilgan asrlar;
- jugrofiya, geologiiya xaritalari va boshqa xaritalar, shuningdek boshqa fanlarga tegishli tarxlar, esqizlar va asarlar;
- barcha turdagi eleqtron-xisoblash mashinalari uchun dasturlar, shu jumladan amaliiy dasturlar va operatsiya tizimlari.

Muallifning o'zi yaratgan asarga bulgan mualliflik xuquqi boshqa shaxslarning ayni shu asarga bulgan mualliflik xuquqi e'tirof qilinishini istesno etadi. Asarni nashr qilish, omma oldida ijro etish, ommaga namoyish etish yo'li bilan yoki boshqa tarzda ommaviylashtirish orqali muallif tomonidan yoki uning roziligi bilan aniiq bulmagan doiradagi shaxslarning asardan foydalanishi uchun birinchi bor imqon yaratib berilsa, asar e'lon qilingan xisoblanadi. Muallif asardan xar qanday shaklda foydalanish xuquqiga egadir. O'zganing chop etilgan asaridan muallifning roziligisiz va mualliflik xaqini tulamagan xolda shaxsiiy maqsadlarda foydalanishga, basharti bunda asardan normal foydalanishiga zarar yetkazmaydigan va muallifning qonuniiy manfaatlariga putur yetkazmaydigan bulsa, yul quyiladi.

Lekin, FQning 1061 –moddasiga ko'ra, sudlov va ma'muriy ish yuritish maqsadlarini ko'zlab, foydalanish maqsadida mos xajmda asarlarni muallifning roziligisiz va mualliflik xaqi tulanmagan xolda ijro etishga yul quyiladi.

Mualliflik xuquqi muallifning butun xayoti davomida va vafotidan qeyingi yilning birinchi yanvaridan e'tiboran ellik yil davomida amal qiladi. Xammualliflikda yaratilgan asarga bulgan mualliflik xuquqi xammualiflarning butun xayoti davomida va xammualliflar orasida eng o'zoq umr qurgan shaxs vafot etganidan qeyin ellik yil davomida amal qiladi.

Asarga nisbatan mualliflik xuquqining amal qilish muddati tugaganidan qeyin asar ijtimoiy mulkqa aylanadi.

O'zbekiston Respublikasi xududida xech qachon ximoya etilmagan asarlar ijtimoiy mulk xisoblanadi. Ijtimoiy mulk xisoblangan asardan xar qanday shaxs mualliflik xaqini tulamagan xolda erqin foydalanishi mumkin. Bunda asarga bulgan mualliflik xuquqiga, mualliflik nomiga bulgan xuquqqa va asarning daxlsizligiga bulgan xuquqqa rioya etilishi lozim.

Muallif yoki uning merosxuri mualliflik shartnomasi orqali o'z asarlaridan foydalanish xuquqini boshqa shaxsga utqazishi mumkin. Mualliflik shartnomasi uchun xaq tulash talab qilinadi. Mualliflik shartnomasi tayyor asar uchun yoki muallif yaratishni o'z zimmasiga olgan asar uchun to'ziladi. Asardan u yoki bu doirada foydalanishga ruxsatnoma berish to'g'risidagi

muallif yoki uning merosxurlari to'zadigan shartnoma xam mualliflik shartnomasi xisoblanadi.

Muallif shartnomasi buyicha majburiyatlarni umuman yoki tegishli darajada bajarmagan taraf boshqa tarafga yetkazilgan zararining urnini, shu jumladan boy berilgan foydani qoplashi shart.

Vorislik vasiyat va qonun buyicha amalga oshiriladi. «Meros ochilgan paytdan meros qoldiruvchiga tegishli bulgan, uning o'limidan qeyin xam bekor bulmaydigan barcha xuquq va majburiyatlar meros tarkibiga kiradi.

Meros qoldiruvchining shaxsi bilan boglik bulgan xuquq va majburiyatlar:

-yuridik shaxs xisoblangan tijorat tashkilotlari va boshqa tashkilotlarga a'zolik, ularda ishtirok etish, agar qonun yoki shartnomada boshqa xoll belgilangan bulmasa;

-xayotga va soglikqa yetkazilgan zarar uchun tovon undirish xuquqi;

-aliment majburiyatlari tufayli yo'zaga kelgan xuquqlar va majburiyatlar;

-mexnat va ijtimoiy ta'minot to'g'risidagi qonun xujjatlari asosida pensiya, nafaqa va boshqa tulovlar olish xuquqi;

-mulkiy xuquqlar bilan boglik bulmagan shaxsiy nomulkiy xuquqlar meros tarkibiga kirmaydi.»□ Meros fuqaroning o'limi yoki uning sud tomonidan vafot etgan deb e'lon qilinishi oqibatida ochiladi. Meros qoldiruvchining ulgan quni, u vafot etgan deb e'lon qilinganda esa, agar sudning qarorida boshqacha muddat ko'rsatilgan bulmasa, vafot etgan deb e'lon qilish to'g'risidagi sudning qarori quchga kirgan qun meros ochilgan vaqt deb xisoblanadi. Meros qoldiruvchining oxirgi doimiy yashab turgan joyi merosning ochilish joyi xisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining fuqarolik Kodeksi 1118-moddasiga ko'ra «meros ochilgan paytda xayot bulgan fuqarolar, shuningdek, meros qoldiruvchining xayotlik paytida xomila xolida bulgan va meros ochilgandan qeyin tiriq tug'ilgan bolalar vasiyat va qonun buyicha merosxur bulishlari mumkin».

Meros qoldiruvchini yoki extimol tutilgan merosxurlardan birortasini qasddan uldirgan yoki ularning xayotiga suiqasd qilgan shaxslar vasiyat buyicha xam, qonun buyicha xam meros olish xuquqiga ega emaslar.

Fuqaroning o'ziga tegishli mol-mulkni yoki bu mol-mulkqa nisbatan xuquqini vafot etgan taqdirda tasarruf etish xususida xoxish-irodasi vasiyat deb ataladi. Vasiyatnoma shaxsan to'zilishi lozim. Vasiyatnomaning vakill orqali to'zilishi mumkin emas. Meros qoldiruvchi vasiyatnomani to'zilgandan qeyin uni istagan paytida bekor qilish va o'zgartirish borasida erqin bo'lib, bunda bekor qilish yoki o'zgartirish sabablarini ko'rsatishi talab etiladi.

Vasiyatnoma yozilgan joyi va vaqti ko'rsatilgan xolda yozma shaklda to'ziladi. Ular quyidagi kollarda to'zilgan xisoblanadi:

Notarial tasdiqlangan vasiyatnoma;

Notarial tasdiqlangan vasiyatnomalarga tenglashtirilgan vasiyatnomalar;

Vasiyatnoma vasiyat qiluvchining o'z quli bilan imzolanishi lozim. Ba'zi o'zrli sabablarga ko'ra vasiyat qiluvchi o'z quli bilan imzolay olmasa, uning roziligi bilan boshqa ishonchli odam qul quyishi mumkin. Qonunga ko'ra quyidagilar vasiyat qiluvchining urniga imzolash xuquqiga ega emaslar:

-notarius yoki vasiyatnomani tasdiqlovchi boshqa shaxs;

-vasiyatnoma kimning foydasiga to'zilgan yoki kimga nisbatan vasiyat majburiyati yuqlatilgan bulsa, usha shaxs, uning Eri (xotini), bolalari, ota-onasi, nevaralari va chevaralari, shuningdek, vasiyat qiluvchining qonun buyicha merosxurlari;

-tulik muomala layoqatiga ega bulmagan fuqarolar;

-savodsizlar, vasiyatnomani uqiy olmaydigan boshqa shaxslar;

-yolgon guvoxlik burganlik uchun muqaddam sudlanganlar.

Vasiyatnoma FQning 1128-moddasiga ko'ra sir saqlanishi lozim.

Merosni egallash xuquqiga, merosxur o'ziga tegishli merosni yoki uning bir qismini olish xuquqiga, agar u qeyinchalik merosdan voz qechmasa, vorislik xuquqidan maxrum etilmasa, merosxur etib tayinlash to'g'risidagi vasiyat farmoyishi xaqiqiy emas deb topilishi natijasida meros olish xuquqini yuqotmasa, meros ochilgan vaqtdan e'tiboran ega buladi.

Merosxurning iltimosiga ko'ra meros ochilgan joydagi notarius unga guvoxnoma berishi shart. Bu guvoxnoma meros ochilgan qundan e'tiboran olti oy muddat utganidan qeyin beriladi. Merosxur o'ziga tegishli merosdan voz qechish xuquqiga ega. Merosni taksimlash mqrosxurlarning kelishuviga ko'ra o'zlariga tegishli ulushlarga muvofiq kelishuvga erishilmagan taqdirda esa, sud tartibida amalga oshiriladi.

Meros ochilgunga qadar uch yil mobaynida meros qoldiruvchi bilan birgalikda yashagan merosxurlar meros taksimlanishida meros tarkibidan uy-joy, qvartira, turar-joy, shuningdek, uy-joy ashyolari va ro'zgor buyumlarini olishda imtiyozli xisoblanadi.

XULOSA.

Xulosa qilib aytganda O'zbekiston Respublikasining fuqarolik xuquqi xuquq soxalari ichida eng qattasi, eng qeraqlisi xisoblanadi. Chunqi, xar bir qadamimiz, xar bir bajarayotgan ishlarimiz o'z xuqukimizni bilishimizni talab etadi. Dunyoga kelib, nasl-nasabimizga ega bulish, turar-joyga egalik qilish, shaxsiy daxlsizlik xuquqlarimiz kabi shaxsga tegishli barcha xuquqlar mazkur xuquq tarmogi orqali tartibga solinadi. Shuning uchun O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksi asosida qabul qilinayotgan yo'zlab qonunlar inson va fuqarolik xuquqlar ximoyalanihiga qaratilgandir.

Fuqarolik xuqukimiz na faqat mulkiy, balqi ma'naviy, madaniy, ijtimoiy xuquqlarimizni xam tartibga soladi. Shu bois xududimizda yashayotgan barcha shaxslar o'z fuqarolik xuquqlarini mustaxqamlashlari uchun xuquqshunos olimlar tomonidan tayyorlangan darsliklar, uquv qullanmalarni xam urganish tavsiya etiladi. Jumladan: I.Zokirovning «O'zbekiston Respublikasining fuqarolik xuquqi», Z.Islamovning «Xuquqshunoslik», SH.Shoraxmetovning «O'zbekiston Respublikasining fuqarolik protsessual xuquqi» va boshqalar. Fuqarolik xuquqi bilan chambarchas boglik fuqarolik protsessual xuquqini urganish fuqarolarimizning o'z xuquqiy bilim saviyalarini yanada oshirishga asos buladi.

Bundan tashqari fuqarolik xuquqi xar bir insonning buzulgan xuquqlarini ximoya qiladi.

Nazorat uchun savollar.

- 1.Fuqarolik xuquqi xaqida tushuncha Bering.
2. Fuqarolik xuquqiy munosabatlarning belgilari qanday?
3. Mulk xuquqi qanday vujudga keladi?
- 4.Bitim bilan shartnomaning farqi qanday?
- 5.Shartnoma taraflarining xuquq va burchlarining tushuntiring.
- 6.Shartnoma yo'zasidan pretenziya qilish deganda nimani tushunasiz?
- 7.Kontraktatsiya shartnomasi qanday tartibda to'ziladi?
- 8.Shartnomalar yo'zasidan vujudga keladigan nizolar qaysi organ tomonidan qurib chiqiladi?

GLOSSARIY.

Fuqarolik - shaxsning aniq bir davlatga siyosiy va xuquqiy mansubligi.

Fuqarolik muomalasi - iqtisodiy muomalaning fuqarolik xuquqiy ifodasi.

Fakt - xaqiqatdan bulgan voqea, xodisa.

Yuridik fakt - qonunda ko'zda tutilgan aniq xuquq munosabatlarning kelib chiqishi uchun asos buladigan xolat.

5. Kredit - pul yoki tovarlarni ma'lum muddatga qarzga berish.
6. Kontraktatsiya - maxsulot ishlab chiqaruvchi va uni xarid qilish, sotish bilan shugillanuvchi tashkilotlar o'rtasida kontraqt to'zish.
- 7.Akseptant - ko'rsatilgan xisob, vaksel buyicha tulash majburiyatni olgan shaxs.

Adabiyotlar

1. I.A.Karimov "Biz uchun xalkimiz, Vatanimiz manfaatidan ulug maqsad yuq", Ma'rifat gazetasi 2001 yil 8 deqabr.
2. I.A.Karimov "Yangilanish va o'zgarishlar jarayoni ortga qaytmaydi", Ma'rifat gazetasi 2002 yil 6 aprel.
- 3.. I.Zakirov «O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik xuquqi». 1-qismi,1996; 2-qismi 1999.

4. Islomov «Xuquqshunoslik» Toshqent 2002 yil.
5. A.Saidov., U.Tadjixanov., X.Odilqoriyev., Davlat va xuquq asoslari (Darslik) T., 2002.
6. SH.Shoraxmetov «O'zbekiston Respublikasining fuqarolik protsessual xuquqi» .darslik. T... 2001.
7. M.Abdusalamov «O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik xuquqi». Darslik. 2-qism. T..1999y.
8. E.Egamberdiyev. «Fuqarolik protsessual xuquqiy munosabatlar» T..Adolat 2000.
9. X.R.Raxmanqulov «Xususiy mulk uning daxlsizligi» T., 2000.
10. B.Toshev «Mualliflik xuquqi» . T.. 1997.
11. X.R.Raxmanqulov «O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksining 1va 2 qismlariga umumiy tavsif va shvrxlar, 2.jild, T..1997-1999.
12. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik to'g'risidagi Kodeksi. T.: "Adolat", 1996.
13. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual Kodeksi. T.: Adolat 2001.
14. O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudining plenumi qarorlari
15. O'zbekistonning Yangi qonunlari. T."Adolat", 6-32-sonlari .
16. Sergeyeva YU.Q. «Grajdansqoye pravo» uchebniq M.2000.
17. Grajdansqiye Kodeks Rossiysqoy Federatsii: polnyy teqst s izm. 2003.
18. www.gov.o'z
19. www.edu.o'z
20. www.zivo.tdu.o'z
21. www.ec.tdu.o'z
22. www.performfnce.edu.o'z

4-mavzu: Iste'molchilarning asosiy xuquqlari va ularning ximoya qilinishining asosiy maqsad va vazifalari.

Reja.

4.1.Iste'molchi xaqida tushuncha.

4.2.Iste'molchining xaq-xuquqlarini ximoya qiluvchi qonun xujjatlari.

4.3.Iste'molchining xaq-xuquqlari.

4.4.Iste'molchiga yetkazilgan zarar uchun javobgarlik.

4.1.Iste'molchi xaqida tushuncha.

O'zbekiston Respublikasida demokratiq xuquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayoni davom etayotgan hozirgi davrda iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish dolzarb masalalardan biridir. Chunonchi bozor iqtisodiyotiga utayotgan Respublikamizda mulkning turli shakllari vujudga keldi. Bunday xolatda iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilishga qatta e'tibor berish lozim.

O'zbekiston Respublikasining «Iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish to'g'risida»gi Qonuniga muvofiq, iste'molchi deganda tovarlarni sanoat ishlab chiqarish extiyoji uchun emas balqi shaxsiy maishiy extiyoji uchun sotib oluvchi fuqaro tushuniladi. Iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish buyicha qonunchilik yuqori rivojlangan ko'pgina mamlaqatlarda iste'molchi deganda sotib olinayotgan tovarning xususiyatlari xaqida maxsus bilimlarga ega bulmagan shaxslar tushuniladi. Avvalo iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish uchun ularning xuquqiy madaniyatini rivojlantirish zarur. Iste'molchilarning xuquqiy madaniyati quyidagilardan iborat:

Birinchidan – iste'molchilar amaldagi qonunlarni yaxshi bilishlari qeraq.

Ikkinchidan – iste'molchilar amaldagi qonunlar doirasida xarakat qilishlari qeraq.

Uchinchidan – o'zlariga nimani ravo ko'rsalar, o'zgalarga xam shuni ravo qurishlari qeraq. Agarda barcha iste'molchilar yuqorida keltirilgan qoidalarga amal qilsalar jamiyatimizda xuquq subyektlari o'rtasida xuquqiy madaniyat yanada rivojlanishi mumkin.

Iste'molchilar o'z xuquqlari ximoya qilinishida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Konstitutsiyaviy va joriy qonunlar, Prezident farmonlari, Vazirlar

Maxkamasining qarorlari va Prezidentimiz I.A.Karimov asarlaridan foydalanishlari maqsadga muvofiqdir.

Jamiyatning yashash tarzini belgilovchi qonunlarimiz juda ko'p. Ularning ba'zilar ayrim tarmoqqa xos, muayyan qismi barchaga birday daxldor. Lekin jamiyatimizda shunday qonun borqi, u jamiyatdagi xar bir fuqaro, xech shubxasiz, usha xuquqiy xujjat bilan xar qadamda tuqnashadi. Bu O'zbekiston Respublikasining «Iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish to'g'risida»gi Qonunidir. Ushbu qonunning ishlashi yoki ishlamasligi faqat ayrim mutassaddilarga emas, balqi asosiy bozor qatnashuvchilari, ya'ni iste'molchilarning faolligiga boglik. Iste'molchi - sodda qilib aytganda, yashash uchun xayotdagi moddiy ne'matlardan foydalanuvchi inson. Ana shu insonning iste'molchilik bilan boglik xolatlardagi xuquqlari mazkur qonunda yozib quyilgan.

Bu xuquqiy xujjatni barcha iste'molchilar yaxshi bilib olishi lozim. Xar bir iste'molchi o'z xuquqlarini bilmay turib uni talab qila olmaydi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 1996 yil 26 aprelda qabul qilingan, 2002 yil 5 aprelda ayrim o'zgartirish va qushimchalar kiritilgan bu qonun, ayniqsa qeyigi yillarda xalkimiz xayotini yaxshilashda juda muxim axamiyat qasb etmoqda.

Xayotning o'zi ushbu qonunning ishlashini ta'minlovchi mexanizmga aylanishi lozim. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi tomonidan 2002 yil 28 noyabrdagi «Iste'molchilar xuquqlarini ximoya qilishda jamoatchilik ishtirokini qengaytirish tadbirlari to'g'risida»gi qorori jamoat nazoratini quchaytirish, axolining xuquqiy va iste'mol madaniyatini oshirishga doir ishlarini faollashtirib yubordi. Shu qaror asosida iste'molchilar ximoya qilish buyicha Idoralararo Qengash tashkil etildi. Vazirliklar, Davlat qumitalari va idoralari Respublika iste'molchilar xuquqlarini ximoya qilish buyicha jamoat tashkilotlaridan iborat bu Qengash mazkur qonunni amalga oshirish borasida o'zaro xamqorlikni muvofiqlashtiradi.

Mamlakatimizda iste'molchilar xuquqlarini ximoya qiluvchi xuquqiy munosabatlar O'zbekiston Respublikasi fuqarolik Kodeksi, Oziq-ovqat maxsulotlari sifatini va xavfsizligini standartlashtirish to'g'risidagi; Maxsulotlar va xizmatlarni sertifikatlashtirish to'g'risidagi qonunlar va qonunlarga muvofiq qabul qilingan xujjatlar bilan tartibga solinadi. Bundan tashqari Qoraqalpogiston Respublikasida iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish Qoraqalpogiston Respublikasida qabul qilingan xuquqiy xujjatlar asosida tartibga solinadi.

«Agar O'zbekiston Respublikasi ishtirok etgan xalqaro shartnoma yoki bitimda iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlarida nazarda tutilganidan Boshqacha qoidalar belgilangan bulsa, xalqaro shartnomalar yoki bitim qoidalari qullaniladi» - degan qoida ko'rsatilgan.

Ma'lumki, oldi-sotda, shuningdek chaqana oldi-sotdi shartnomalarida qatnashuvchi taraflar o'ziga xos maqomga ega.

Sotuvchi sifatida-yuridik shaxs va tadbirkorlik bilan shugullanuvchi fuqarolar;

Iste'molchi sifatida fuqarolar ishtirok etadilar. Iste'molchilarga oid qonunda, «iste'molchi - foyda olish bilan boglik bulmagan xoldashaxsiy iste'mol yoki boshqa maqsadlarda foydalanish maqsadida tovar sotib oluvchi, ish, xizmatlarga buyurtma beruvchi yoxud shu niyatda bulgan fuqaro» - deb ta'riflangan.

Barcha rivojlangan davlatlarda, fuqarolik qonun xujjatlarida iste'molchilarning aloxida o'ziga xos imtiyozli mavqei mustaxqamlab quyilgan bo'lib, bu «iste'molchi xar doim xaq» degan tomoyilda o'z ifodasini topgan.

Xaqiqatdan xam, xar qanday ishlab chiqarish, bozor munosabatlarining pirovard-maqsadi iste'molchilarning extiyojlarini qondirishga qaratilishi lozim. Iste'molchi bulmasa ishlab chiqarish xam, bozor xam mavjud bulmaydi. Boshqa tomondan olganda, iste'molchining manfaatlari inson manfaatlarning aynan o'zidir.

Inson ya'ni iste'molchi, fuqaro o'z xayotida juda ko'p va xilma-xil tovarlarga va xizmatlarga muxtoj. Ayni vaqtda u tovarlarning barchasi xaqida ularning barcha tafsilotlari buyicha ma'lumotlarga xar doim xam ega emas. Iste'molchi o'zi sotib oladigan tavorlarning

xususiyatlari xaqida maxsus bilimga ega emas deb tan olinar ekan, bu xolda zaif tomon iste'molchi qushimcha xuquqlarga ega bulishi, sotuvchi zimmasiga esa qushimcha majburiyatlar yuqlanishidan dalolat beradi.

Bundan tashqari iste'molchi jamoat tashkilotlari, ya'ni xozirda mavjud O'zbekiston iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qiluvchi jamiyatlari Federatsiyasi, viloyatlardagi va Toshqent shaxaridagi Iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qiluvchi jamiyatlar orqali xarakat qilishlari mumkin. Federatsiyaning faoliyati iste'molchilarning savodxonligi va davlatning iste'molchilik siyosatini tashviqot qilish buyicha yunalishlarda amalga oshiriladi.

Iste'molchilar o'z buzulgan xuquqlari ximoya qilinishini surab sudlarga murojaat qilish xuquqiga egadirlar. Murojaat qilish tartibi O'zbekiston Respublikasi fuqarolik Kodeksi va protsessual Kodeksi, O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudi Plenumining qarorlarida qayd etilgan qoidalari asosida amalga oshiriladi. Iste'molchining sud organiga taqdim etgan da'vo arizasi uchun boj tulovidan ozod etiladi.

Iste'molchining buzulgan xuquqlari tufayli yetkazilgan xar qanday zarar qoplanishi yoki tulanishi lozim. Ayniqsa unga yetkazilgan ma'naviy zarar. Uni yetkazgan shaxs tomonidan sud qarori asosida tulatiladi. Ma'naviy zarar miqdori sud tomonidan aniqlanib belgilanadi.

Ko'p xollarda insonlar ma'naviy zarar undirilishi buyicha chet davlatlarga xavas qilishadi, ularning sudlari adolatli qaror chiqaradi deyishadi., shuningdek ularning xalq faravonligi, axolii turmush darajasi yuqsaq darajada ekanligi xaqida gapirishadi. Bunga erishishning asosiy sababi ularda qonun ustuvorligi ta'minlanganligidadir. Shuning uchun biz xam xech qaysi davlat qonunlaridan qam bulmagan qonunlar ximoyasiga egamiz faqat ularni talab qilishni yulga quyishimiz lozim.

4.2. Iste'molchining xaq-xuquqlarini ximoya qiluvchi qonun xujjatlari

Iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish to'g'risidagi qonun xujjatlari, mazkur qonundan va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi quyi palatasi «Qonunchilik», yuqori palatasi «Senat» tomonidan qabul qilingan boshqa qonun xujjatlaridan iboratdir. Bundan tashqari Qoraqalpogiston Respublikasida yashab faoliyat yurituvchi iste'molchilarning xuquqlari Qoraqalpogiston Respublikasi qonun xujjatlari asosida tartibga solinadi. Iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish to'g'risidagi qonunga ko'ra: «Qonun xujjatlari Ushbu Qonunda belgilangan iste'molchilarning xuquqlarini cheklab quyishi, ularni ximoya qilishning qafolatlarini qamaytirishi mumkin emas»□.

Agar O'zbekiston Respublikasi ishtirok etgan xalqaro shartnomalar va bitimlarda iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlarida nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bulsa, xalqaro shartnoma va bitim qoidalari qullaniladi.

Ma'lumki BMTning Jaxon Savdo Tashkiloti (JST), Oziq-ovqat va qishloq xo'jalik Tashkiloti (FAO), Savdo Taraqqiyoti Buyicha Tashkiloti (YUNIDO) faoliyat yuritadi. Ularning faoliyatini belgilab beruvchi xuquqiy xujjatlar ya'ni Nizomi yoki qonvensiyasida albatta ta'raflardan biri iste'molchi sifatida qatnashishi va o'z buzulgan xuquqlarini talab qilishi mumkinligi qayd etilgan. Biz urganayotgan iste'molchilarning xuquqlari ximoyasi to'g'risidagi qonunda xam iste'molchi ishlab chiqaruvchi, ijrochi, sotuvchi, savdo va xizmat ko'rsatuvchi sifatida qatnashishi qayd etilgan. Iste'molchi munosabatda ishtirokchi sifatida ishlab chiqaruvchining nomi va joylashgan (yuridik) manzili xaqida ma'lumotga ega bulishga xaqlidir. Bunday ma'lumot ishlab chiqarish marqasi yoki tovar belgisida ko'rsatilgan bulishi yoxud boshqa usullarda taqdim etilishi lozim.

Sotuvchi (ijrochi) o'z tashkilotining firma nomi, uning joylashgan (yuridik) manzili va ish tartibini iste'molchiga ma'lum qilishi shart. Bunday ma'lumot lavxada aks ettirilishi qeraq.

Sovda va xizmat ko'rsatish muvaqqat binolar, yarmarqalar, Quchma duqonchalar orqali amalga oshirilgan yoki savdo va xizmat ko'rsatish sotuvchi (ijrochi)ning doimiy joylashgan manzilidan tashqarida amalga oshirilgan boshqa xollarda xam yuqorida qayd etilgan talablar iste'molchilar e'tiboriga yetkazilishi qeraq.

Sotuvchi (ijrochi) iste'molchiga tovarlar savdosi, maishiy va boshqa turdagi xizmat ko'rsatishning qoidalari to'g'risida tulik ma'lumot berishi shart.

Tovar xaqidagi ma'lumotda quyidagilar ko'rsatilishi shart:

- tovar majburiy talablarga muvofiq kelishi shart bulgan normativ xujjatning nomi;
- tovarning asosiy iste'mol xususiyatlari, shu jumladan o'ziga xos xususiyatlari ruyxati;
- baxosi va sotib olish shartlari;
- ayrim turdagi tovarlarning ishlab chiqarilgan sanasi;
- ishlab chiqaruvchining qafillik majburiyatlari;
- tovardan samarali va xavfsiz foydalanish qoidalari xamda shartlari;
- tovarning xizmat muddati va ushbu muddat tugaganidan qeyin iste'molchi nima ishlar qilishi zarurligi, shuningdek, bunday ishlarni bajarimaslik natijasida kelib chiqishi mumkin bulgan oqibatlar to'g'risidagi ma'lumotlar;

- ishlab chiqaruvchining nomi va mulkchilik shakli, ruyxatga olish va litsenziya guvoxnomasining nomeri;

- ishlab chiqaruvchining xamda ular iste'molchidan da'vo qabul qilishga vakolat bergan, shuningdek ta'mirlash ishlarini bajaradigan va texniqaviy xizmat ko'rsatadigan korxonalarining manzillari;

- tovarlarni saqlash, xavfsiz utilizatsiya qilish usullari xamda qoidalari;

- Teatr-qonsert tadbirlari utqazilayotganda fonogrammadan foydalanishi to'g'risidagi axborot. Shuningdek, sertifikatlashi shart bulgan tovar xaqida iste'molchiga uning sertifikatlanganligi to'g'risida ma'lumot taqdim etishi shart. Tovar xaqidagi zarur axborotning yuqligi bunday tovarni realizatsiya qilish ma'lumot berilgunga qadar tegishli davlat organining ko'rsatmasiga ko'ra tuxtatib turilishiga sabab buladi.

O'zbeqiston Respublikasining «Iste'molchilar xuquqlarini ximoya qilish to'g'risida»gi qonunning 7- moddasi asosida: Iste'molchi, o'ziga tovar xaqida noto'g'ri yoki yetarli darajada tulik bulmagan ma'lumot berilganligini; zarur iste'mol xossalariga ega bulmagan tovar sotib olganligini bilsa shartnomani bekor qilishga va o'ziga yetkazilgan zararining qoplanishini talab qilish xuquqiga ega buladi. Shuningdek iste'molchi sotib olgan tovaridan ko'zlangan maqsadda foydalana olmaslikqa sabab bulsa, iste'molchi tegishli ma'lumot oqilona qisqa ya'ni uch qunlik muddatda berilishini talab qilishga xaqlidir. Agar ma'lumot aytilgan muddatda berilmasa, iste'molchi shartnomani bekor qilib, zararni qoplanishini talab qilishga xaqli;

Iste'molchining sogligiga, xayotiga yoki mol-mulkiga zarar yetkazilishiga sabab bulsa, u ishlab chiqaruvchi oldiga qonun xujjatlarida qayd etilgan talablarni quyishga xaqlidir;

Yuqorida keltirilgan xollar buyicha iste'molchining tovar xaqidagi noto'g'ri va yetarli darajada tulik bulmagan ma'lumot tufayli yetkazilgan zararni qaplash to'g'risidagi talabi sotib olingan tovarning xossalari va jixatlari xaqida iste'molchi maxsus bilimga ega emas, degan taxminga qarab qurib chiqiladi.

Noto'g'ri reqlama oqibatida sotib olingan tovarlar tufayli iste'molchiga yetkazilgan zarar ishlab chiqaruvchi tomonidan tulik qoplanishi lozim buladi.

Ma'lumki, xar bir isiye'molchi shartnoma to'zish yuli bilan tovarni erqin sotib olish xuquqiga ega bo'lib, bu shartnomaga ko'ra sotuvchi iste'molchiga muayyan miqdordagi va maqbul sifatli tovarni mulk qilib topshirishi, iste'molchi esa shartlashilgan pulni tulash majburiyatini o'z zimmasiga olib, tovarga egalik qilish xuquqiga egadir. O'zbekiston Respublikasining fuqarolik Kodeksida shartnoma va majburiyat xuquqlari to'g'risidagi qoidalar belgilangan bo'lib, unga ko'ra shartnoma- «bu ikki yoki bir necha shaxsning fuqarolik xuquqlari va burchlarini vujudga keltirish, o'zgartirish yoki bekor qilish xaqidagi kelishuvdir.» □ Shartnomalar bajarilishi majburiyatiga ko'ra ogzaqi va yozma shaklda to'zilishi mumkin.

To'zilgan zaxoti bajariladigan shartnomalar, qoida tariqasida, ogzaqi shaklda to'ziladi, to'zilgan vaqtdan boshqa paytda bajariladigan shartnoma yozma shaklda to'ziladi.

Iste'molchi sotib olingan tovarning sifatini, butligini, vazni va narxini teqshirish xuquqiga ega, sotuvchi esa, nazorat-ulchov asboblarini, narxga doir xujjatlarni taqdim etishi, tovarni

ishlatib ko'rsatishi, undan xavfsiz va to'g'ri foydalanishni urgatishi, zarurat bulsa tovarni ekspertizaga yuborishi shart buladi. Tovarlarining sifati xaqidagi qoida Fqning 402-moddasida xam belgilangandir.

Tovarlar uchun xaq tulash shakli xamda tartibi iste'molchi bilan sotuvchi o'rtasidagi kelishuvga binoan belgilanadi Tovarlarini kreditga sotish O'zbekiston Respublikasi Xuqumati tomonidan tasdiqlanadigan tovarlarni kreditga sotish qoidalari bilan belgilangan tartibda amalga oshiriladi. Kredit shartnomasini rasmiylashtirish tartibi FQning 744-748-moddalarida belgilangandir. Oldi-sotdi amalga oshirilganda «Istemolchilarning xuquqlarini ximoya qilish to'g'risida»gi qonunning 10-modda ikkinchi bandiga ko'ra iste'molchiga qassa yoki tovar cheki beriladi. Tovarini qassa yoki tovar chekini bermasdan sotish taqiqlanadi.

O'zoq muddatli foydalaniladigan barcha turdagi tovarlar va xizmatlar uchun ishlab chiqaruvchi qafolat muddati belgilashi talab etiladi. Qafolat muddati tovar iste'molchiga sotilgan yoki xizmat ko'rsatilgan qundan boshlab xisoblanadi. Qafolat muddati tovarning paportida yoki tovarni sotish yoxud xizmat ko'rsatish paytida tovar bilan birgalikda iste'molchiga beriladigan boshqa xujjatlarda ko'rsatiladi.

«Dori-darmon, oziq-ovqat va maishiy kimyo tovarlarida ular ishlab chiqarilgan sana yoki yaroqlilik muddati xamda saqlash shartlari ko'rsatilgan bulishi lozim. Sotuvchilarning yaroqlilik muddati ko'rsatilmagan yoki muddati utib qetgan tovarlarni sotishi va qabul qilib olishi mann etiladi.

Fuqarolik Kodeksining 433-moddasiga asosan sotib oluvchiga nafaqat sifati tovar olish, shu bilan birga, tovarni xudi shunday, lekin boshqa ulcham, boshqa shakl va boshqa rangdagi tovarlar bilan almashtirish xuquqi xam beriladi. Agar almashtirilayotgan tovarlarning narxlari mos kelmasa, qayta xisob-qitob qilinadi. almashtirish tovar sotib olingan joyda yoki sotuvchi ma'lum qilgan boshqa joylarda, tovarning aynan shu sotuvchidan olinganligini tasdiqlovchi qassa cheki yoki tovar cheki taqdim etilgandan sung amalga oshiriladi. Qonunda almashtirish muddati tovar sotib olingandan qeyin 10 qun qilib belgilangan. Bu muddat sotuvchi bilan kelishilgan xolda o'zaytirilishi mumkin. Almashtirish faqat tovar ishlatilmagan, kurinishini yuqotmagan va o'z xususiyatlarini saqlab qolgan xoldagina amalga oshiriladi. Almashtirish faqat nooziq-ovqat tovarlariga taaluqli. Chaqana savdo majmuasida sotib olingan oziq-ovqat maxsulotlari qayta qabul qilinmaydi va almashtirilmaydi, ularda qarinqmas nuqson yoki toifasiga mos kelmaydigan xususiyat aniqlangan xollar bundan mustasno. Bu xolda tovar almashtirilib beriladi yoki sotib oluvchiga uning tulagan puli qaytariladi.

Sotib oluvchiga sifati tegishli darajada bulmagan tovar sotilganda, agar uning qamchiliklari shartnoma to'zish paytida ma'lum qilinmagan bulsa, sotib oluvchi o'z xoxishiga ko'ra quyidagilarni talab qilish xuquqiga ega buladi:

- xudi shu marqadagi (modeldagi, artiquldagi) sifati tegishli darajadagi tovarga almashtirishni;
- xarid narxini tegishlicha qayta xisoblagan xolda boshqa marqadagi sifati tegishli darajada bulgan tovarga almashtirishni;
- tovarni qamchiliklarini teqinga bartaraf etishni yoki sotib oluvchi yoxud uchinchi shaxs tovarning qamchiliklarini bartaraf etish uchun qilgan xarajatlarning qoplanishini;
- xarid narxining mutanosib ravishda qamaytirilishini;
- qurilgan zarar urnini qoplagan xolda shartnoma bekor qilinishini;

Tovar uchun tulangan pul summasini sotib oluvchiga qaytarish vaqtda undan tulik yoki yoki qisman foydalanganligi, tovar kurinishi yuqolganligi yoki boshqa shunga uxshash xolatlar tufayli tovar qiymati qacha pasaygan bulsa xam, shuncha summani ushlab qolishga xaqli emas. Ushbu qoida iste'molchining manfaatlari qonunda q darajada ximoya qilinganligidan dalolat beradi. Tovarini almashtirishda uning narxidagi farqni qoplash xarid narxining pasayishi va sifati tegishli darajada bulmagan tovarni qaytarish buyicha qilgan xarajatlarni qoplash tartibi FQning 435-moddasida belgilab quyilgan.

4.3.Iste'molchining xaq-xuquqlari.

O'zbekiston Respublikasi iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish to'g'risidagi

qonunning 4-moddasiga ko'ra iste'molchilar quyidagi xuquqlarga ega:

- tovar (ish, xizmat) xaqida, shuningdek ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) xaqida to'g'ri va tulik ma'lumot olish;

- tovar (ish, xizmatni) erqin tanlash va uning tegishli darajada sifatli bulishi;

- tovar (ish, xizmat)ning xavfsiz bulishi;

- xayoti, sogligi va mol-mulki uchun xavfli nuqsoni bulgan tovar (ish, xizmat), shuningdek ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi)ning gayriqonuniy xarakati (xarakatsizligi) tufayli yetkazilgan moddiy ziyon, ma'naviy zararining tulik xajmda qoplanishi;

- buzilgan xuquqlari yoki qonun bilan muxofaza etiladigan manfaatlari ximoya qilinishini surab sudga, boshqa vakolatli davlaat organlariga murojat etish;

- iste'molchilarning jamoat birlashmalarini to'zish;

- iste'molchilarning ijtimoiy ximoyaga muxtojlar toifasiga kiritilgan ayrim guruxlar uchun qonun xujjatlari bilan savdo, maishiy xizmat va xizmat ko'rsatishning boshqa turlari buyicha imtiyozlar afzalliklar belgilanishi mumkin.

Davlat iste'molchilarning tovar sotib olish va undan foydalanish chogidagi xuquqlari xamda qonun bilan quriqlanadigan manfaatlari ximoya qilinishini qafolatlaydi. Iste'molchilarning xuquqlarini davlat tomonidan ximoya qilinishi qumita vazirlik va boshqaruv organlari shuningdek sudlar tomonidan taa'minlanadi.

Quyidagilar esa iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish uchun maxsus vakolat berilgan davlat organlari xisoblanadi.

- O'zbekiston Respublikasi monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish davlat qumitasi;

- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi xo'zuridagi O'zbekiston Davlat standartlash metrolgiya va sertifikatziya marqazi;

- O'zbekiston Respublikasi soglikni saqlash vazirligi;

- O'zbekiston Respublikasi Davlat arxiteqtura va qurilish qumitasi;

- O'zbekiston Respublikasi tabiatni muxofaza qilish davlat qumitasi; shuningdek iste'molchilarning xuquqlari ximoya qilish to'g'risidagi qonun xujjatlariga rioya etilishini o'z vakolatlari doirasida naazorat qiluvchi boshqa davlat boshqaruvi organlari.

O'zbekiston Respublikasi maxalliy davlat xokimiyat olrganlari to'g'risidagi qonun asosida iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish uchun maxaalliy xokimiyat organlari quyidagi vakolatlarni amalga oshiradilar:

- iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish soxasidagi qonun xujjatlari bajarilishini tashkil etadilar;

- iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish vakolati berilgan davlat organlari va iste'molchilarning jamoat birlashmalari bilan xamqorlik qiladilar;

- iste'molchilarning shiqoyatlari, arizalari va taqliflarini qurib chiqadilar;

- iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilib sudlarga murojat etadilar;

- o'z xuquqlari doirasida boshqa vakolatlarni xam amalga oshiradilar.

O'zbekiston Respublikasi monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish davlat qumitasi xamda uning xududiy organlari iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish maqsadida iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish to'g'risidagi qonun xujjatlariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini amalga oshiradilar, xamda ularni qullanish masalalari yo'zasidan rasmiy tushuntirishlar beradilar, shuningdek, iste'molchilarning xuquqlarini buzayotgan qamchiliklarni bartaraf etish to'g'risida ishlab chiqaruvchilarga ko'rsaatmalar yullaydilar. Qumita iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilib tegishli davlat organlariga murojat etishga xaqlidir. Shuningdek qonun xujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni xam amalga oshiradilar.

Tovarlar xavfsiz bulishini va ularning sifatini nazorat qiluvchi davlat boshqaruv organlari iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish maqsadida o'z vakolatlari diorasida: tovarlar xavfsiz bulishiga va ularning sifatiga doir majburiy talablarni belgilaydilar, xamda bu talablarga rioya etilishi ustidan nazoratni amaalgaa oshiradilar; tovarlar xavfsiz bulishiga va

ularning sifatiga doir talablar buzilishini bartaraf etish, past sifatli tovarlarni ishlab chiqarishdan olib tashlash, chiqarish va realizatsiya qilishni tuxtatish, ularni iste'molchilardan qaytarib olish to'g'risida ishlab chiqaruvchilarga ko'rsatmalar yullaydilar va bu xaqda iste'molchilar xabardor qiladilar; ishlab chiqaruvchilar tovarlar xavfsiz bulishi va ularning sifatiga doir talablarni buzganlari taqdirda ular ustidan sudlarga da'vo ko'zgatadilar.

4.4. Iste'molchiga yetkazilgan zarar uchun javobgarlik.

1996 yil 26 aprelda qabul qilingan «Iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish to'g'risida»gi qonunga ko'ra iste'molchiga yetkazilgan moddiy, mulkiy va ma'naviy zarar uchun javobgarlik belgilangan. Undan tashqari O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksining 186-moddasida ko'rsatilgan jinoyat shaxsning xo'jalik faoliyati soxasidagi manfaatlari, shuningdek, fuqarolarning xayoti va sogligiga qarshi qaratilgan tajovo'zlarda ifodalanadi.

Tovar bozoriga sifatsiz maxsulot chiqarish yoki uni sotish, badanga o'rtacha ogir yoki ogir shiqast yetkazilishiga sabab bulsa, - eng qam oylik ish xaqining ellik baravaridan yo'z baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yilgacha axloq to'zatisht ishlari yoxud mol-mulk musodara qilinib yoki musodara qilinmay olti oygacha qamoq bilan jazolanadi.

Usha xarakterlar odam ulishiga sabab bulsa, - mol-mulk musodara qilinib, besh yildan un yilgacha ozodlikdan maxrum qilish bilan jazolanadi.

Usha xarakterlar:

A) odamlar o'limiga;

B) Boshqacha ogir oqibatlar kelib chiqishiga sabab bulsa, - mol-mulk musodara qilinib, un yildan un ikki yilgacha ozodlikdan maxrum qilish bilan jazolanadi.

O'zbekiston Respublikasi ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi Kodeksning 166-moddasida mollarni, ularning sifatini va ishlab chiqarish marqasini tasdiqlaydigan xujjatlarsiz sotganlik uchun, 178-moddasida esa monopoliyaga Qarshi qaratilgan qonun xujjatlarini va iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qiluvchi organlarga axborot taqdim etmaslik yoki ularga atayin noto'g'ri ma'lumotlar taqdim etganlik uchun ma'muriy jazo chorasi, ya'ni jarima solinishi belgilangan.

Iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish to'g'risidagi qonun xujjatlarini buzganlik uchun ishlab chiqaruvchi javobgar bulishi «Iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish to'g'risida»gi qonunning 27-moddasida belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish davlat qumitasi xamda uning xududiy organlari agar ishlab chiqaruvchi iste'molchilar xuquqlarining buzilishini bartaraf etish to'g'risidagi ko'rsatmalarini bajarishdan buyin tovlasa yoki o'z vaqtida bajarmasa, uni jarima solishga xaqli.

O'zdavstandart, O'zbekiston Respublikasi Soglikni Saqlash vazirligi, O'zbekiston Respublikasi davlat arxitetura va qurilish qumitasi, O'zbekiston Respublikasi tabiatni muxofaza qilish davlat qumitasi xamda tovarlar xavfsiz bulishi va sifati ustidan nazoratni amalga oshiruvchi boshqa davlat boshqaruvi organlari:

- tovarlarni majburiy sertifikatlash qoidalari ishlab chiqaruvchi tomonilan buzilsa;
- o'zlarining ko'rsatmalarini ishlab chiqaruvchi bajarishdan buyin tovlasa, o'z vaqtida yoki lozim darajada bajarmasa;
- normativ xujjat talablariga javob bermaydigan tovar tufayli iste'molchilarga zarar yetkazilsa jarimalar solishga xaqlidir.

Jarima miqdori va uni undirish tartibi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qabul qilgan qonun xujjatlari bilan belgilanadi. Jarima so'zsiz undirib olinadi. Jarima solish ishlab chiqaruvchini yul quyilgan qonunbuzaliklarni bartaraf qilish majburiyatidan ozod etmaydi.

Ishlab chiqaruvchi davlat boshqaruvi organlarining ko'rsatmasini tulik yoki qisman xaqiqiy emas deb topish yoxud jarima solish xaqidagi qarorni bekor qilish, o'zgartirish to'g'risidagi ariza bilan sudga murojat qilishga xaqlidir.

Ariza berish, agar sud ko'rsatmalarining yoki jarima solish xaqidagi qarorning ijro etilishini tuxtatib turish to'g'risida ajrim chiqarmagan bulsa, uni sudda qurib chiqish davrida bu xujjatlarning bajarilishini tuxtatib quyamaydi. Sudda qurish tartibi O'zbekiston Respublikasi

Fuqarolik protsesual Kodeks qoidalari asosida amalga oshiriladi.

Tovarlar xavfsiz bulishi xaqidagi talablarga javob bermaydigan tovarlar tufayli iste'molchilarga zarar yetkazilsa, tovarlar xavfsiz bulishi va ularning sifati ustidan nazoratni amalga oshiruvchi davlat boshqaruvi organlarining mansabdor shaxslari qonun xujjatlariga muvofiq javobgar buladilar. Iste'molchilarning xuquqlari buzilgan taqdirda u sudga murojat qilishga xaqlidir. Da'volar, agar qonunlarda Boshqacha qoida belgilanmagan bulsa, javobgar, iste'molchi joylashgan yerdagi yoki zarar yetkazilgan joydagi sudga taqdim etiladi.

Iste'molchilar o'z xuquqlarining buzilishi bilan boglik da'volar buyicha, shuningdek tovarlar xavfsiz bulishi va ularning sifatini nazoratini amalga oshiruvchi davlat organlari, iste'molchilarning jamoat birlashmalari iste'molchining manfaatlarini ko'zlab ko'zgatiladigan da'volar buyicha davlat boji tulashdan ozod qilinadilar.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ushbu savzu orqali biz O'zbekiston Respublikasida yashab, faoliyat yuritayotgan xar qanday shaxslarning iste'molchi sifatida qanday xaq-xuquqlari, iste'molchi xuquqlarini ximoya qiluvchi qonun xujjatlari, tashkilotlar, iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish to'g'risidagi qonun xujjatlarini buzganlik uchun javobgarlik, shuningdek, moliyaviy xizmatlar soxasida iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish tugrsidagi ma'lumotlarni urgandiq. Mamlaqatimizda yashovchi, faoliyat yurituvchi shaxslar qanchalik o'z xuquqlarini yaxshi bilishsa, shunchalik qonun ustuvorligi ta'minlanishida o'z xissalarini qushgan bulishadi. Bu borada Respublika Prezidenti «Shuni ochiq tan olishimiz qeraq, qonun ustuvorligini xayotimizning barcha jabxalarida ta'minlash, esqicha fikrlash, umuman, qotib qolgan qarashlardan voz qechish va avvalo, Inson xuquqlari va erqinliklarini oldingi uringa quyish va shu asosda yul tutish, bu jarayonlarni tubdan tezlishtirish bugungi qunda biz uchun eng dolzarb masalalar bo'lib qolmoqda.

Sodda qilib aytganda, biz qanday xar tomonlama chuqur va puxta ishlangan, yuqsaq andozalarga asoslangan qonunlarni qabul qilmaylik, agarqi, ularning norma va talablari amalda xayotimizda o'z quchini ko'rsatmasa-shu yunalishda qilayotgan barcha ishlarimizning tabiiy va urinli e'tirozlariga sabab bulmoqda»□, degan edi o'z ma'ro'zasida. Bu gaplar aytilganiga ko'p vaqt utmasada mamlaqatimiz qonun chiqarish soxasida qatta o'zgarishlar bulgani barchamizga ma'lum ya'ni Oliy Majlisimizni ikki palatali deb e'lon qilinishi, ijro etuvchi xokimiyat faoliyatidagi o'zgarishlar, bularning xammasidan ko'zlangan maqsad bitta u xam bulsa xalq talabini qondiradigan qonunlar qabul qilish va ular ijrosi faqat qonunga asoslangan xolda olib borilishini ta'minlashdir. Bularni amalda bajarilishida esa Respublikaning xarbir fuqarosi bevosita ishtirokchiga aylanishi lozim buladi. Shundagina biz orzu qilgan xuquqiy demoqratiq davlat tulik qaror topishi mumkin.

GLOSSARIY

1.Ijrochi-maishiy xizmat, uy-joy kommunal ta'mirlash, qurilish, transport xizmati, va xizmat ko'rsatishning boshqa soxalari buyicha iste'molchi uchun ishlar bajaradigan va xizmatlar ko'rsatadigan korxonalar, tashkilot, birlashma, yoki yakka tartibda faoliyat ko'rsatuvchi tadbirkor.

2.Tovar-ishlab-chiqaruvchi faoliyatining mste'molchiga shartnoma buyicha sotish uchun iuljallangan maxsuloti.

3.Sotuvchi-oldi-sotdi shartnomasi buyicha iste'molchiga tovar realizatsiya qiladigan korxonalar, tashkilot, muassasa yoki yakka tadbirkor.

4.Yaroqlilik muddati - muayyan davr bo'lib, bu davrda tovar foydalanishga yaroqli buladi va u tamom bulgach, tovar odamlar xayoti va sogligi uchun xavf tugdirishi mumkin.

5.Zarar- fuqarolik xuquqida bir shaxsning qonunga xilof xarakati yoki xarakatsizligi tufayli ikkinchi shaxsga yetkazgan pul shaklidagi ziyon.

Nazorat uchun savollar.

1.Iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qiluvchi qonun xujjatlari mavjud?

2.Iste'molchining asosiy xuquqlari qanday?

3.Ishlab chiqaruvchiga o'zi xaqida qanday ma'lumotlarni iste'molchiga yetkazishi

lozim?

4. Ishlab chiqaruvchining qafillik majburiyatlari nimalardan iborat?
5. Tovar xaqida noto'g'ri ma'lumot berilganda iste'molchining qanday xuquqlari bor?
6. Iste'molchi tovar xavfsiz bulishi uchun qanday talab quyishga xaqli?
7. Iste'molchiga nuqsonli tovar qanday tartibda almoshtirib beriladi?
8. Iste'molchiga yetkazilgan tovar uchun qanday javobgarliklar mavjud?
9. Maxalliy xokimiyat organlari tomonidan iste'molchining xuquqi qanday ximoyalanadi?
10. Iste'molchilarning xuquqlarini sud orqali ximoya qilinishi tartibi qanday?

Adabiyotlar.

1. I.A.Karimov «Xayotimizning, taraqqiyotimizning xuquqiy asosi» 6 deqabr 2002 yil «Xalq so'zi» gazetasi.
2. I.A.Karimov «O'zbekistonda demokratiq o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yunalishlari» «O'zbekiston ovozi» 31 avgust 2002 yil.
3. I.A.Karimov «Bizning bosh maqsadimiz-jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlaqatni modernizatsiya va islox etishdir.» «Xalq so'zi» 2005 yil 29 yanvar soni.
4. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi T.Adolat 2003.
5. Xolmuminov Q.T.»O'zbekistonda xuquqiy davlat qurish T.. 1998.
6. Raxmanqulov X.R. Oldi-sotdi shartnomasi. T...2000.
7. Raxmanqulov X.R. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksining 1 va 2-qismlariga umumiy tavsif va sharxlar «jild. T... 1997-1999.
8. Abdusalamov M. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik xuquqi «-qismi T..1999.
9. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik Kodeksi T..Adolat 1996.
10. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi Kodeksi T..Adolat 2001.
11. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat Kodeksi T...Adolat 2001.
12. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik-protsessual Kodeksi T..Adolat 2001.
13. O'zbekiston Respublikasining jinoyat protsessual Kodeksi T..Adolat 2001.
14. O'zbekiston Respublikasining «Iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish to'g'risida»gi qonuni 26 aprel 1996 yil.
15. O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari to'g'risida»gi qonuni. 14 aprel 1999 y.
16. Zaqon R.F. «O zashite prav potrebiteley» (V red. Federalnogo za sobraniye zaqonadatelstva RF. 1995.№50 st.140.)
17. www.gov.o'z
18. www.edu.o'z
19. www.zivo.tdu.o'z
20. www.ec.tdu.o'z
21. www.performfnce.edu.o'z

5-Mavzu. Mexnat xuquqi asoslari.

REJA

- 5.1. Mexnat xuquqi tushunchasi, vazifasi va subyektlari, ularning xuquqlari.**
- 5.2. Mexnat shartnomasi, uning bekor qilinish tartibi.**
- 5.3. Ish vaqti, dam olish vaqti va ish xaqi.**
- 5.4. Mexnat intizomi va mexnat muxofazasi.**
- 5.5. Mexnat nizolari, ularni qurish tartibi.**
- 5.1. Mexnat xuquqi tushunchasi vazifasi va subyektlari, ularning xuquqlari.**

O'zbekiston Respublikasida mexnatga oid munosabatlar mexnat to'g'risidagi qonun xujjatlari, jamoa kelishuvi va boshqa normativ xujjatlar bilan tartibga solinadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 37-moddasida «xar bir shaxs mexnat qilish, erqin qasb tanlash, adolatli mexnat sharoitlarida ishlash va qonunda ko'rsatilgan tartibda ishsizlikdan ximoyalanish xuquqiga egadir» deb tasdiqlangan.

O'zbekiston Respublikasining Qonstitutsiyasidan kelib chiqqan xolda O'zbekiston Respublikasining Mexnat Kodeksi, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan qabul qilingan mexnat munosabatlarini tartibga soluvchi qonunlar, O'zbekiston Respublikasining Prezidenti tomonidan qabul qilingan farmonlar, farmoyishlar va Vazirlar Maxkamasining qarorlari mexnat xuquqi manbalaridan xisoblanib, mexnat xuquqining eng muximlari ana shu xujjatlar bilan tartibga solinadi.

Vazirliklar va idoralar tomonidan chiqariladigan me'yoriy xaraqterga ega bulgan, fuqarolar va yuridik shaxlar uchun xuquq va majburiyatlar yo'zaga keltiruvchi me'yoriy xujjatlar belgilangan tartibda Adliya vazirligida xuquqiy ekspertizadan utqazilib, davlat ruyxatidan utqazilganidan qeyingi yuridik quchga kiradi.

«Maxalliy davlat xokimiyati organlari to'g'risida»gi qonunga muvofiq tuman, shaxar, viloyat xokimliklari tomonidan o'z vakolatlari doirasida qabul qilingan qarorlar shu xududdagi barcha shaxslar uchun majburiy quchga ega va maxalliy xokimiyat organlari tomonidan mexnatni tashkil etish, muayyan sharoitlar belgilash va mexnat xuquqining manbai sanaluvchi me'yoriy xujjatlar chiqarishlari mumkin. (masalan, tashkilotlarning ish vaqtlarini belgilash).

Mexnat xuquqining vazifalari O'zbekiston Respublikasi mexnat qodeqisida nazarda tutilgan bo'lib, unga ko'ra: "Mexnat to'g'risidagi qonun xujjatlari xodimlar, ish beruvchilar, davlat manfaatlarini e'tiborga olgan xolda, mexnat bozorining samarali amal qilishini xaqqoniy va xavfsiz mexnat shart-sharoitlarini, xodimlarning mexnat xuquqlari va sogligi ximoya qilinishini ta'minlaydi, mexnat unimdorligining usishiga, ish sifati yaxshilanishga, shu asosida barcha axolining moddiy va madaniy turmush darajasini yuqsalishiga kumaklashadi" deb aniq ko'rsatib berilgan.

Mexnat jarayonidagi ishtimoiy munosabatlarida asosan: ikki tomon xodim va ish beruvchi ishtirok etadi. Xodim sifatida mexnat xuquqi va muomila layoqatiga ega bulgan, ya'ni muayyan yoshga yetgan, o'zining jismoniy va aqliy qobiliyatiga ko'ra yollanib ishlashi mumkin bulgan fuqaro subyekti bo'lib qatnashadi.

Mexnat munosabatlari subyekti sifatida ikkinchi tomondan ish beruvchilar, ya'ni fuqarolarni ishga yollashga, ular mexnatini qonun talablari asosida tashkil etishga, mexnatga xaq tulashga layoqatli bulgan tijorat, tijoratga aloqasiz tashkilotlar muayyan xollarda ayrim fuqarolar qatnashadilar.

Mexnat xuquqining subyekti sifatida xodimlar vakillik organlari: qasaba uyushmalari, mexnat jamoalari, boshqa organlar ishtirok etadilar va ularning xuquqiy maqomi tegishli qonunlar bilan, xodimlar jamoasi berilgan vakolatlar bilan begilanadi.

Ish beruvchilar vakillari xam mexnat xuquqining sube'qtlaridan sanaladi. «Tadbirkorlik faoliyati erqinligining qafolati to'g'risida»gi qonunga muvofiq ish beruvchilar o'z manfaatlarini ximoya qilishlik uchun turli ixtiyoriy uyushmalarga birlashishlari mumkin. Ish beruvchilar vakillik organlarining mexnat xuquqi subyekti sifatidagi xuquqiy xolati ularni tashkil etgan muassasalar bergan vakolatga, qonun xujjatlariga ko'ra belgilanadi.

Qichiq, o'rta va xususiy tadbirkorlik soxasida ish beruvchilar vakili sifatida faoliyat yuritish vakolati O'zbekiston Respublikasi "Tovar ishlab chiqaruvchilar va tadbirkorlik palatasi to'g'risida"gi Qonuniga ko'ra ushbu palatalarga berilgan. Xorijiy sarmoyalar bulgan korxonalarining, xorijiy mamlaqatlar fuqarolarining mexnat xuquqi sube'qti sifatidagi yuridik mavqeining o'ziga xos jixatlari tegishli qonunlar va qonun xujjatlari bilan belgilab quyiladi.

Belgilangan yoshga yetgan xamda ish beruvchi bilan mexnat shartnomasi to'zgan

-O'zbekiston Respublikasi fuqarolar;

-chet el fuqarolari;

-fuqaroligi bulmagan shaxslar mexnatga oid munosabatlarning subyektlari bulishi mumkin. 16 yoshga tulgan shaxs, agar ishga qabul qilinsa, demaq mexnatga oid munosabatlarning subyekti bula oladi.

O'zbekiston Respublikasi mexnat Kodeksida mexnatga oid munosabatlarning subyektlari bulmish ish beruvchi va xodimning xuquqlari berilgandir.

1. Ish beruvchining asosiy xuquqlari quyidagilardan iborat:

-korxonani boshqarish va o'z vakolatlari doirasida mustaqil korxonalar qabul qilish;
-qonun xujjatlariga muvofiq yakka tartibdagi mexnat shartnomalarini to'zish va bekor qilish;

-mexnat shartnomasida shart qilib ko'rsatilgan ishni lozim darajada bajarishni xodimdan talab qilish;

-o'z manfaatlarini ximoyalash uchun boshqa ish beruvchilar bilan birga jamoat birlashmalari to'zish va bundan birlashmalarga a'zo bulishi xuquqiga egadir□.

2. Xodimning asosiy mexnat xuquqlari quyidagicha ifodalangan:

o'z mexnat uchun qonun xujjatlarida belgilangan eng qam oylik ish xaqqidan oz bulmagan miqdorda xaq olish;

muddatlari chegarasi belgilangan ish vaqtini urnatish, bir qator qasblar va ishlar uchun ish qunini qisqartirish, xar xaftalik dam olish qunlari, bayram qunlari, shuningdek xaq tulanadigan yillik ta'tillar berish orqali ta'minlanadigan dam olish;

xafsizlik va gigiyena talablariga javob beradigan sharoitlarda mexnat qilish;

qasbga tayyorlash, qayta tayyorlash va malaqasini oshirish;

ish bilan boglik xolda soglikqa yoki mol-mulkqa yetkazilgan zararining urnini qoplash;

qasaba uyushmalariga xamda xodimlar va mexnat jamoalarining manfaatlarini ifoda etuvchi boshqa tashkilotlariga birlashish;

qariganda, mexnat qobilyatini yuqotganda, boquvchisidan maxrum bulganda va qonunda nazarda tutilgan boshqa xollarda ijtimoiy ta'minot olish;

o'zinig mexnat xuquqlarini ximoya qilish, shu jumladan, sud orqali ximoya qilish va malaqali yuridik yordam olish;

jamoalarga doir mexnat nizolarida o'z manfaatlarini quvvatlash xuquqiga egadir;

Yuqorida ta'kidlab utqanimizdeq, mexnat jamoalari xam mexnat xuquq subyekti bula oladi va mexnat munosabatlarida uchinchi shaxs sifatida ishtirok etishi mumkin. O'zbeqison Respublika Mexnat Qodeqisining 19-moddasiga ko'ra, u o'z mexnati bilan korxonona faoliyatida mexnat shartnomasi asosida ishiroq etayotgan uning barcha xodimlari korxonona mexnat jamoasini tashkil qiladi.

«Qasaba uyushmasi ko'ngilli jamoat tashkiloti bo'lib, xam ishlab chiqarish, xam noishlab chiqaruvchi soxalardagi faoliyati turiga ko'ra o'z a'zolarining mexnat va ijtimoiy-iqtisodiy xuquqlarini xamda manfaatlarini ximoya qilish uchun mushtaraq manfaatlar bilan boglangan mexnatqashlarni birlashtiradi».□

Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish, ishtimoiy -siyosiy barqarorlikni ta'minlashda mexnat munosabatlari ishtirokchilari o'rtasida o'zaro samarali xamqorlikni yulga quyilishi muxim axamiyatga ega. Bunday xamqorlik qilinishi xodimlar manfaatlariga xam, ish beruvchi manfaatlariga xam tula muvofiq keladi.

Ish beruvchilar va xodimlar jamoasi o'rtasidagi xamqorlikning asosiy shakllaridan biri jamoa shartnomalari va jamoa kelishuvlari to'zilishi, ularning ijro etilishini ta'minlanishidan iboratdir.

Jamoa shartnomasi ish beruvchi va xodimlar jamoasi o'rtasidagi mexnatga oid ijtimoiy - iqtisodiy va qasbga oid munosabatlarni tartibga soluvchi kelishuvga ega bulgan ichqi xujjatdir.

O'zbekiston Respublikasi Mexnat Kodeksida jamoa shartnomasini to'zish tartibi, ijro etilishi, bajarilishi ustidan nazoratni ta'minlash tartiblari va shaqillari, uning talablari bajarilmaganligi uchun javobgarlik masalalari belgilangan. Jamoa shartnomasi tushunchasi, vazifalari, axamiyatga taaluqli masalalar Mexnat Kodeksida «Qasaba uyushmalari, ularning xuquqlari va faoliyatining qafolatlari to'g'risida»gi Qonunlar va boshqa qoidalarda bayon etilgan.

Mulkchilik shaklidan qa'tiy nazari barcha korxonalarda jamoa shartnomasi to'zish va uni bajarilishini ta'minlash ijtimoiy adolatni qaror toptirishda qatta axamiyatga ega.

Jamoa kelishuvi - muayan qasb , tarmoq , xudud xodimlari uchun mexnat shartnomalari, ish bilan ta'minlash va ijtimoiy qafolatlar belgilash borasidagi majburiyatlarni o'z ichiga oluvchi xodimlar vakillik organlari bilan ish beruvchi vakillari o'rtasidagi bitim, ichqi me'yoriy xujjatdir.

Jamoa kelishuvining bosh kelishuv, tarmoqlararo kelishuv, xududiy kelishuv turlari mavjud.

5.2.Mexnat shartnomasi, uni to'zish tartibi va mazmuni.

Mexnat shartnomasi to'zishning umumiy shartlari va tartibi to'g'risidagi qoidalari xaqida O'zbekiston Respublikasi Mexnat Kodeksining 72-78- moddalarida quyidagilar bayon qilingan:

«Mexnat shartnomasi xodim bilan ish beruvchi o'rtasida muayyan mutaxassislik, malaqa, lavozim buyicha ishni ichqi mexnat tartibiga buysungan xolda taraflarning kelishuvi, shuningdek mexnat to'g'risidagi qonunlar va boshqa normativ xujjatlar bilan belgilangan shartlar asosida xaq evaziga bajarish xaqidagi kelishuvdir.»□

Xodim va ish beruvchi mexnat shartnomasining taraflari xisoblanadilar. Mexnat shartnomasini to'zish xaqidagi kelishuvdan oldin qushimcha xolatlar bulishi mumkin.

Xodim urindoshlik asosida ishlash to'g'risida, basharti qonun xujjatlari bilan taqiqlamagan bulsa, mexnat shartnomalari to'zishi mumkin.

Mexnat shartnomasining mazmuni taraflar kelishuvi buyicha shuningdeq mexnat to'g'risidagi qonunlar va boshqa normativ xujjatlar bilan belgilanadi.

Mexnat shartnomasi taraflarning kelishuvi bilan quyidagilar belgilanadi:

- ish joyi (korxonasi yoki uning bulinmasi);
- xodimning mexnat vazifasi - mutaxassisligi, malaqasi, u ishlaydigan lavozim;
- ishning boshlanish quni;
- mexnat shartnomasi muayyan muddatga to'zulganda uning amal qilish muddati;
- mexnat xaqi miqdori va mexnatning boshqa shartlari.

Mexnat shartnomasini to'zish paytida xodimlarning qonunlari va boshqa normativ xujjatlar bilan belgilangan mexnat xuquqlari qafolatlari darajasi pasaytirilishi mumkin emas .

Mexnat shartnomasi yozma shaklda to'ziladi. Mexnat shartnomasi uch xil muddatga to'zilishi mumkin:

- 1.Nomuayyan muddatga;
- 2.Besh yildan ortiq bulmagan muayyan muddatga;

3.Muayyan ishni bajarish vaqtiga muljallab to'zilishi mumkin bulgan muddatga. Mexnat shartnomasi to'zilishi jarayonida ish beruvchi xodimga sinov muddati belgilash xuquqiga ega. Bu muddat MQning 85-moddasiga ko'ra uch oydan oshmasligi qeraq. Dastlabqi sinov natijalari buyicha taraflar bir-birlarini sinov muddati tugagunga qadar uch qun oldin yozma ravishda ogoxlantirishlari talab etiladi.

Mexnat shartnomasi bir xil quchga ega bulgan qamida ikki nusxada to'ziladi va xar bir tarafga saqlash uchun topshiriladi. Mexnat shartnomasida taraflarning manzillari ko'rsatiladi. Mexnat shartnomasi xodim va ishga qabul qilish xuquqiga ega bulgan mansabdor shaxsning imzolari bilan mustaxqamlanib, muddati qayt etib quyiladi.

Mansabdor shaxsning imzosi imzoning xaqiqiy va vakolatli ekanlingini ta'kidlash tariqasida korxonasi muxri bilan tasdiqlanadi.

Mexnat xuquqida ishga qabul qilish yoshi un olti yoshdan yul quyiladi. Un besh yoshga tulgan shaxslar ota-onasidan birinchi yoki ular urnini bosuvchi shaxsning yozma ravishdagi roziligi bilan ishga qabul qilinishi qeraq.

Yoshlarni mexnatga tayyorlash maqsadida umumta'lim maqtablari, xunar-texniqa bilim yurtlari va o'rta maxsus uquv yurtlarining uquvchilarining un turt yoshga tulganlaridan qeyin ota-onasidan birining yoki ular urnini bosuvchi shaxsning roziligi bilan bolalarning sogligiga va qamol topishiga ziyon yetkazmaydigan va ta'lim olish jarayonini buzmaydigan yengil ishlarni uqishdan bush vaqtlarida bajarish uchun ishga qabul qilishga yul quyiladi.

O'zaro yaqin qarindosh yoki quda-anda bulgan shaxslarning, basharti ulardan biri ikkinchisiga bevosita buysinib yoki uning nazorati ostida xizmat qiladigan bulsa, bir davlat korxonasida birga xizmat qilishlari taqiqlanadi.

Ishga qabul qilishni gayriqonuniy ravishda rad etishga yul quyilmasligi O'zbekiston Respublikasi mexnat Kodeksining 78-moddasida aytilgnideq:

quyidagilar ishga qabul qilishni gayriqonuniy ravishda rad etish deb xisoblanadi:

-jinsi, yoshi, irqi, millati, tili, ijtimoiy kelib chiqishi, boshqa jixatlarga qarab ishga qabul qilmaslik.

-ish beruvchi tomonidan taqlif qilingan shaxslarni ishga qabul qilmaslik.

-ish beruvchi qonunga muvofiq mexnat shartnomasi to'zishi shart bulgan shaxslarni ishga qabul qilmaslik.

-qonun xujjatlarida nazarda tutilgan boshqa xollar.

Ishga qabul qilish rad etilgan taqdirda, xodimning talabi bilan ish beruvchi ishga qabul qilishni rad etishning sababini uch qun muddat ichida yozma javob berishi shart, bu javob ishga qabul qilish xuquqiga ega bulgan mansabdor shaxs tomonidan imzolangan bulishi lozim. Asoslantirgan javob berish xaqidagi talablarni qondirishni rad etish xodimning ishga qabul qilish gayriqonuniy ravishda rad etilganligi ustidan shiqoyat qilishga tusiq bulmaydi.

Mexnat daftarchasi xodimning mexnat stajini tasdiqlovchi asosiy xujjatdir. Xodim ishga qabul qilishgach, u avval xech qayerda ishlamagan bulsa, ish beruvchi korxonada besh qundan ortiq ishlagan barcha xodimlarga mexnat daftarchasini tutishi shart, urindoshlik asosida ishlovchilar bundan mustasno.

Ish beruvchi mexnat daftarchasiga ishga qabul qilish, boshqa doimiy ishga utqazish va mexnat shartnomasini bekor qilish to'g'risidagi ma'lumotlarni yozishi shart. Xodimning iltimosiga ko'ra mexnat daftarchasiga urindoshlik asosida ishlagan va vaqtincha boshqa ishga utqazilgan davrlar xaqidagi yozuvlar kiritiladi. Mexnat shartnomasini bekor qilish asoslari mexnat daftarchasiga yozilmaydi.

Korxonada raxbari mulkdori unga bergan vakolatlar doirasida xodimlar bilan mexnat shartnomalari to'zadi.

Ishga qabul qilish xaqidagi buyruq to'zilgan mexnat shartnomasining tula muvofiq ravishda chiqariladi.

Buyruq xodimga ma'lum qilinib tilxat olinadi.

Ishga qabul qilish xuquqiga ega bulgan mansabdor shaxs tomonidan yoki uning ijozati bilan xodimga xaqiqatda ishlashga ruxsat etgan bulsa, ishga qabul qilish tegishli ravishda rasmiylashtirilgan yoki rasmiylashtirilmaganligidan qat'iy nazar, ish boshlangan qundan e'tiboran mexnat shartnomasi to'zilgan deb xisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Mexnat Kodeksining 83-moddada mexnat shartnomasining quchga kirishi va ishning boshlanish quni belgilangan ya'ni qonun xujjatlariga muvofiq to'zilgan mexnat shartnomasi u imzolangan paytdan boshlab quchga kiradi. Xodim shartnomada belgilanib quyilgan qundan boshlab o'zining mexnat vazifalarini bajarishga kirishmogi lozim.

Mexnat qonunlari mexnat qilishning ixtiyoriyligi, qasb turi va ish joyini tanlashning erqinligi tamoyillariga asoslangani xolda mexnat munosabatlarini bekor qilish mumkinlagini xam belgilab beradi .

Mexnat Kodeksining 97-moddasida mexnat shartnomasini bekor qilishning quyidagi asoslari nazarda tutiladi

Taraflarning o'zaro kelishuvga ko'ra ;

Taraflardan birining tashabbusi bilan ;

Muddatning tugashi bilan ;

Taraflarning ixtiyoriga boglik bumagan xolatlarga ko'ra;

Mexnat shartnomasida nazarda tutilgan asoslariga ko'ra;

Yangi muddatga saylanmaganligi (tanlov buyicha utmaganligi) yoxud saylanishda (tanlovda) qatnashishni rad etganligi munosabati bilan.

Mexnat shartnomasini xodimning tashabbusi bilan istalgan paytda, bekor qilish mumkin. Bunda mexnat shartnomasining muddatli yoki nomuddatli muddatga to'zilganligining axamiyati yuq.

Xodim mexnat shartnomasini bekor qilish uchun ish beruvchini ikki hafta oldin yozma ariza taqdim qilish orqali xabardor qilishi, ikki hafta utgach ishni tuxtatishga xaqli.

Ish beruvchi esa shu muddat utgach xodimni ishdan bushatishi, u bilan xisob-qitob qilishi va mexnat daftarchasini rasmiylashtirib berishi shart.

Ikki haftalik ogoxlantirish muddati mexnat shartnomasi taraflarning o'zaro kelishuvlariga muvofiq qisqartirilishi yoki butunlay qullanmasligi xam mumkin.

O'zbekiston Respublikasi mexnat Kodeksining 100- moddasida, ish beruvchining tashabbusi bilan bekor qilish, quyidagi sabablardan birining mavjudligi asosli buladi:

Texnologiyadagi, ishlab chiqarish va mexnatni tashkil etishdagi o'zgarishlar, xodimlar soni (shtati) yoki ish xususiyatining o'zgarishiga olib kelgan ishlar xajmining qisqarganligi yoxud korxonaning tugatilganligi

Xodimning malaqasi yetarli bulmaganligi yoki sogligi xolatiga ko'ra bajarayotgan ishiga noloyiq bo'lib qolishi;

Xodimning o'z mexnat vazifalari muntazam ravishda buzganligi. Avval mexnat vazifalarni buzganligi uchun xodim intizomiy yoki moddiy javobgarlikqa tortilgan yoxud unga nisbatan mexnat to'g'risidagi qonunlar va boshqa normativlar xujjatlarda nazarda tutigan ta'sir choralari qullanganiga qaramay, ya'ni qayta-qayta mexnat intizomini buzish.

Xodimni bir marotaba bulsada o'z mexnat vazifalarini ko'pol ravishda buzganligi;

Urindoshlik asosida ishlamaydigan boshqa xodimning ishga qabul qilishi yoki urindoshlik buyicha ishni mexnat shartnomalariga ko'ra cheklanishi;

Mulkdorning almashishi sababli korxonalar bilan to'zilgan shartnomani bekor qilinishi.

Mexnat Kodeksining 101-moddasida esa mexnat shartnomasi ish beruvchi bekor qilishi xaqida qasaba uyushmasi qumitasi yoki xodimlar boshqa vakillik organi bilan maslaxatlashishi va rozilikni olishi qeraq. Ular rozilikni berishi to'g'risidagi qarori qabul qilingandan boshlab bir oy ichida mexnat shartnomasini bekor qilishga xaqlidir.

Faqat korxonalar tugatilgan va korxonalar xabarlar mexnatga oid munosabatlar bekor qilingan xolatlar bundan mustasno.

Ish beruvchi tashabbusi bilan mexnat shartnomasi bekor qilinayotganda xodimlar oldidan yozma ravishda bu xaqida ogoxlantirish lozim. Ogoxlantirish muddatlari mexnat Kodeksining 102- moddasida ko'rsatilib utilgan:

Xodimlar soni yoki shtatlar qisqarishi korxonaning tugatlishi munosabati bilan ishdan bushatish vaqti ikki oy avval ;

Xodim egallab turgan lavozimiga noloyiq bo'lib, qolganligi tufayli ishdan bushatganda va korxonalar mulkdori almashganda korxonalar xabari xodimni ishdan bushatishdan oldin ikki oy oldin.

Xodim tomonidan mexnat intizomini muntazam yoki bir marotaba ko'pol ravishda buzishi tufayli ish beruvchi mexnat shartnomasini bekor qilganda qamida uch qun oldin ogoxlantirishi shart.

Qonun xujjatlarida nazarda tutilgan muayyan voqea xoisalarni yo'z berishi mexnat munosabatlari mazmuniga ta'sir qilishi, uning o'zgartirib yuborish, xatto ayrim xollarda xodim va ish beruvchi istagiga zid ravishda mexnat shartnomasi bekor bulishi mumkin. Taraflar xoxishiga boglik bulga tarzda mexnat shartnoma munosabatlarini bekor bulishiga sabab buladigan yuridik omillar qonunda ko'zda tutilgan xatti – xaraqtlardan yoki chu n ongiga boglik bulmagan xodisalaridan iborat bulishi mumkin.

Mexnat Kodeksida taraflar ixtiyoriga boglik bulmagan, ammo mexnat shartnomasining bekor bulishiga sabab buladigan xolatlar ko'zda tutilgan. Ular jumlasiga quyidagilar kiradi:

Xodimnin xarbiy xizmatga chakirilishi;

Shu ishni ilgari bajarib kelgan xodimni ishga tiqlanishi;

Xodimning sud xukmi bilan (xukm qonuniy quchga kirgach)ishni korxonada davom ettirishga imqon bermaydigan jinoiy jazoga tortilishi;

Xodimning ishga qabul qilish yo'zasidan belgilangan qoidalar ko'pol buzilgani xolda

ishga qabul qilinganligi.

Xodim vafoti tufayli.

Qonunda nazarda tutilgan boshqa xollarda.

Xodim xarbiy xizmatga chakirilganida xarbiy orginlarning chakiriq qogozi uni ishdan bushatilishiga va qonunda ko'zda tutilgan qafolatlarni (ishdan bushatish nafaksi) unga berilishiga asos buladi. Ushbu moddaning 2-bandida ish beruvchi tomonidan gayriqonuniy ravishda qeyinchalik bekor qilingan sud qarorlari asosida yoki boshqa asoslarga ko'ra noqonuniy ishdan bushatilgan shaxsni o'z vazifasiga tiqlanishi, shu tufayli uning urnida ishlashi uchun ishga qabul qilingan shaxsni korxonada boshqa ish bilan ta'minlanishining imqoni yuqligi yoki u taqlif qilgan boshqa ishga utishni rad etganligi tufayli ishdan bushatish xaqida yuritiladi. Shu asos bilan ishdan bushatilgan xodimga ishdan bushatish nafaqasi berilishi lozim.

Xodimning jinoiy javobgarlikqa tortish va uni jazo qullanishi tufayli ayblov xukmi qonuniy quchga kirganidan sung, basharti jazoni ijro etish tufayli xodim o'z vazifasini korxonada bajarishi istisno etiladigan bulsa (ozodlikdan maxrum etish, ish joyidan boshqa joyda axloq to'zatisht zonasini utash, muayyan xuquqlardan maxrum qilish, qamoq) u ishdan bushatilishi mumkin. Bunga sud xukmi qonuniy quchga kirganligi xaqidagi xabar asos buladi.

5.3.Ish vaqti, dam olish vaqti va ish xaqi.

Ish vaqti-bu xodim ish tartibi yoki grafigiga yoxud mexnat shartnomasi shartlariga muvofiq o'z mexnat vazifalarini bajarishi lozim bulgan vaqtdir.

Xodim chu nish vaqtining normal muddati xaftasiga kirq soatdan ortiq bulishi mumkin emasligi O'zbekiston Respublikasining mexnat Kodeksi va BMTning Bosh Assambleyasining «Ish vaqtini xaftada kirq soatgacha qisqartirish to'g'risida»gi 48-qonvensiyasida ko'rsatilgandir.

Olti qunlik ish xaftasida xar qungi ishning muddati yetti soatdan, besh qunlik ish xaftasida esa saqqiz soatdan ortib qetmasligi qeraq.

Mexnatga oid qonun xujjatlarida ayrim toifadagi xodimlar uchun ularning yoshi, sogligi xolati, mexnat shartlari, mexnat vazifalarining o'ziga xos xususiyatlari va o'zga xolatlarini inobatga olib, mexnatga tulanadigan xaqni qamaytirmasdan, ish vaqtining qisqartirilgan muddatlari belgilangan.

Ular quyidagi toifadagi xodimlar uchun:

- un saqqiz yoshga tulmagan xodimlar (MQning 242-moddasi)
- 1 va 11-gurux nogironi bulgan xodimlar (MQning 220-moddasi)
- noqulay mexnat sharoitlaridagi ishlarda band bulgan xodimlar (MQning 117-modda)
- aloxida tusga ega bulgan ishlardagi xodimlar (118-modda)
- uch yoshga tulmagan bolalari bor, budjet xisobidan moliyaviy jixatdan ta'minlanadigan muassasalar va tashkilotlarda ishlayotgan ayollar (MQning 228-prim modda).

Bundan tashqari mexnat qonun xujjatlari asosida xodim bilan ish beruvchi o'rtasidagi o'zaro kelishuvga binoan ishga qabul qilish davrida yoki qeyinchalik xodim va ish beruvchining sharoitidan kelib chiqqan xolda tuliksiz ish quni yoki tuliksiz ish xaftasi belgilab quyilishi mumkin.

Bayram qunlari arafasida qundalik ish muddati barcha xodimlar uchun qamida bir soat qisqartiriladi. Xodimlar qundalik ish faoliyatining soat 22-00 dan to 6-00 gacha tungi vaqt xisoblanadi. Agar xodim uchun belgilangan qundalik ish muddatining qamida yarmi tungi vaqtga to'g'ri kelsa, tungi ish vaqti muddati bir soatga, xaftalik muddati xam shunga muvofiq ravishda qisqartiriladi.

O'zbekiston Respublikasining «Xotin-qizlarga qushimcha imtiyozlar to'g'risida»gi qonunga ko'ra: Bolalarni tarbiyalash uchun shart-sharoit yaratish xamda Xotin-qizlarni mexnatdan manfaatdorligini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qarori bilan «uch yoshga tulmagan bolalari bor budjet xisobidan ta'minlanadigan davlat muassasalari va korxonalari xamda tashkilotlarida ishlayotgan ayollarga mexnatga tulanadigan xaqni qamaytirmagan xolda ish vaqtini xaftasiga uttiz besh soatdan oshmaydigan qisqartirilgan muddati belgilangan.

Shuningdek, xodimlarga qundalik ish vaqtidan tashqari ishlash ish vaqtidan tashqari ish xisoblanadi. Bu ishlarga faqat xodimning roziligi bilan jalb etiladi. Ish vaqtidan tashqari ishning eng ko'p muddati MQning 125-moddasiga ko'ra: surunqasiga ikki qun davomida turt soatdan va yiliga bir yo'z yigirma soatdan ortiq bulmasligi qeraq. Ish beruvchi xar bir xodimning xaqiqatdan ishlagan ish vaqtidan tashqari ishlagan vaqtini o'z vaqtida aniq xisobga olib borishi talab etiladi.

Aloxidagi tUSDagi va noqulay mexnat sharoitidagi ishlar turi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi qarorlari asosida belgilanadi.

Dam olish vaqti xodim mexnat majburiyatlarini bajarishdan ozod qilingan vaqt bo'lib, bu faqat xodim uchun axamiyatga ega bulgan xodisa bulmay, balqi ijtimoiy axamiyatga ega bulgan vrkelikdir. Davlat va jamiyat demoqratligi xamda insonpavarligi ko'p jixatdan fuqarolarga dam olish xuquqiberilganligi, bu xuquqlardan amalda foydalanish imqoniyati ta'minlanganligi bilan ulchanadi. Ubeqiston o'z mustaqilligiga erishganidan sung dam olish vaqtiga oid xalqaro qonvensiyaga qushildi, o'z milliy qonunchiligini xalqaro andozalarga muvofiqlashtirishga erishdi.

Mexnatga oid qonun xujjatlarida dam olish vaqtining quyidagi turlari qayd qilingan:

- ish quni davomidagi dam olish vaqti.
- ish qunlari orasidagi dam olish vaqti.
- ish xaftalari orasidagi dam olish vaqti.
- bayram qunlaridagi dam olish vaqti.

-yillik mexnat ta'tillari. Xodimlarni dam olish vaqtida ishga jalb etishga qonun yul quymaydi. Lekin ayrim xollarda ish beruvchi xodimning roziligini olgan xolda ortiqcha ish xaqi tulash sharti bilan jalb etilishi mumkin. Ma'lumki, yillik mexnat ta'tili xodimning qafolatlangan dam olish vaqtining asosiy shaklidir. Barcha xodimlarga asosiy ishi saqlangan xolda xar yili 15 ish qunidan qam bulmagan miqdorda yillik mexnat ta'tillari berilishi belgilangan. Qushimcha mexnat ta'tili berish qonunchilik xujjatlarida, ular asosida esa ichqi me'yoriy xujjatlarga binoan belgilanadi. Mexnat Kodeksining 143-moddasida ta'tillarni berish tartibi, 144-moddasida ta'tillarni berish vaqti va navbatiga oid, 145-moddasida ta'tilni o'zaytirish yoki uni boshqa muddatga quchirish, qeyingi moddalarida esa ta'tilni qismlarga bo'lib foydalanish, chakirtirib olish, ta'tillar uchun xaq tulash va ijtimoiy ta'tillar ularning turlari, shuningdek, ish xaqi saqlanmagan xolda beriladigan ta'til, bolani parvarishlash ta'tili xaqidagi qoidalar aks ettirilgandir. Foydalanilmagan ta'tillar uchun qompensatsiya tulanadi.

Ma'lumki, bozor iqtisodiyotiga utilishi bilan ish xaqi axolining asosiy daromad manbalaridan biri bo'lib qolayotgan xozirgi davrda mexnatga xaq tulashni xuquqiy tartibga solish muxim axamiyatga egadir. MQning 153-moddasiga ko'ra mexnat xaqining miqdori ish beruvchi bilan xodim o'rtasidagi kelishuvga binoan belgilanadi. Mexnat xaqi qonun xujjatlari bilan belgilangan eng qam miqdordan qam bulishi mumkin emas va uning eng ko'p miqdori biron-bir tarzda cheklanmaydi.

Mexnatga xaq qoida tariqasida, pul shaklida tulanadi. Mexnatga xaqni alqogoli maxsulotlar va tamaqi maxsulotlari, shuningdek, ruyxati O'zbekiston Respublikasi Xuqumati tomonidan belgilangan boshqa tovarlar tarzida tulash taqiqlanadi.

Ish vaqtidan tashqari ish, dam olish qunlari ishlaganlik, tungi vaqt uchun xar bir soatiga qamida 1,5 baravar miqdorda xaq tulanadi. Mexnatga xaq tulash muddatlari xar yarim oyda bir marta tulanishi lozim. Ish xaqi xodimga odatda o'zi ishlagan ish xonada tulanadi.

O'zbekiston Respublikasi Mexnat Kodeksining 164-moddasida mexnat xaqidan ushlab qolish xolatlari va qoidalari qayd etilgan. Bundan tashqari xodimlarga tulanadigan qafolatli va qompensatsiya tulovlari xam mavjuddir. Bu xolatlariga oid qoidalar MQning X-bob 165-173-moddalarida ko'rsatilgandir.

5.3.Mexnat intizomi va mexnat muxofazasi.

Respublikamizda bozor munosabatlari sharoitida, faqat ish beruvchining emas, balqi xodimning xam faravonligi ertangi qun samarali va sermaxsul mexnat natijalariga bevosita boglik bulgan bizning qunlarimizda korxonalarda mexnat intizomini mustaxqamlash muxim

axamiyat qasb etmoqda.

Ma'lumki, korxonalarda mexnat tartibi ish beruvchi qasaba uyushmasi qumitasi yoki xodimlarning boshqa vakillik organi bilan kelishib tasdiqlaydigan ichqi mexnat tartibi qoidalari bilan belgilanadi.

Mexnat intizomi qoidalari va mazmuni ikki xususiyatni o'zida ifodalaydi:

1.Obyektiv tomondan: mexnat qonunlari, intizom ustavlari, ichqi tartib qoidalarda mustaxqamlangan ishlab chiqarishning zarur shartlari.

2.Subyektiv tomondan: xodim va ish beruvchi tomonidan mexnat intizomiga oid o'z majburiyatlarini bajarish xuquqlaridan foydalanish.

Shundan kelib chiqqan xolda xodim zimmasiga o'z mexnat vazifalarini xalol, vijdonan bajarishi, mexnat intizomiga rioya qilishi, ish beruvchining qonuniy farmoyishlarini o'z vaqtida va aniq bajarishi, texnologiya intizomiga, mexnat muxofazasi, texniqa xavfsizligi va ishlab chiqarish sanitariyasi talablariga rioya qilishi, ish beruvchining mol-mulkini avaylashi va asrashi kabi vazifalar yuqqlatiladi.

Ish beruvchi esa xodimlar mexnatini tashkil qilishi, qonunlar va boshqa normativ xujjatlarda, mexnat shartnomalarida nazarda tutilgan mexnat sharoitlarini yaratib berishi, mexnat va ishlab chiqarish intizomini ta'minlashi, mexnat muxofazasi qoidalari rioya etishi, xodimlarning extiyoj vatalablariga e'tibor bilan qarashi, ularning turmush va mexnat sharoitlarini yaxshilab borishi, jamoa shartnomalari va jamoa kelishuvi to'zishi lozim buladi.

Mexnat intizomi xalol mexnat uchun ragbatlantirish va muqofatlash usullari bilan, noinsof xodimlarga nisbatan jazo choralarini qullash usullari bilan ta'minlanadi.

O'zbekiston Respublikasi MQning 181-moddasida xodimga mexnat intizomini buzganligi uchu nish beruvchi quyidagi intizomiy jazo choralarini qullashga xaqililigi ko'rsatilgan:

Xayfsan;

O'rtacha oylik ish xaqining yigirma foizidan ortiq bulmagan miqdorda jarima; (ba'zi xollarda qonun xujjatlari asosida o'rtacha oylik ish xaqining kiriq foizidan ortiq bulmagan jarima solinishi mumkin)

Mexnat shartnomasining bekor qilinishi. (MQning 100-modda ikkinchi qismining 3 va 4-bandlari).

Intizomiy jazo vakolatli shaxslar tomonidan qullaniladi, uni qullashdan oldin ish beruvchi xodimdan tushuntirish xati olishi lozim. Xaar bir nojuya xarakat uchun bitta jazo qullaniladi. Bu jazo bir oy muddat ichida qullanilishi qeraq.

Nojuya xarakat sodir etilgan qundan boshlab olti oy utganidan, moliya-xo'jalik faoliyatini taftish etish va teqshirish natijasida aniqlanganda esa, sodir etilgan qundan boshlab ikki yil utganidan qeyin jazoni qullab bulmaydi. Jinoiy ish buyicha ish yuritilgan davr bu muddatga kirmaydi.

Intizomiy jazoning amalqilish muddati jazo qullanilgan qundan boshlab bir yilgacha o'z quchini saqlaydi. Bu muddat davomida xodimga nisbatan ragbatlantirish choralarini qullanilmaydi. Intizomiy jazo ustidan yakka mexnat nizolarini qurish uchun belgilangan tartibda shiqoyat qilish xuquqi beriladi.

Mexnat munosabatlari davomida uning ishtirokchilari bir-birlarining moddiy manfaatlariga rioya qilishlari va zarar yetishiga yul quymasliklari lozim. Mexnat shartnomasi tomonlarning o'zlari moddiy javobgarliklarini muxim sharti muyyan yuridik tartib bulgandagina bu javobgarlikning yo'zaga kelishidir.

Ushbu yuridik tartib o'z ichiga quyidagilarni oladi:

1.qasd va extiyotsizlik shaklidagi aybli xatti-xarakat.

2.xarakat yoki xarakatsizlikning qonunga xilofligi.

3.aybli, xuquqqa xilof xatti-xarakat natijasida zarar yo'z berganligi.

4.aybli xatti-xarakat bilan zararli oqibat o'rtasida sababiy boglanish mavjudligi.

Taraflardan xar biri o'ziga yetkazilgan zararni isbotlashlari lozim buladi. Xodimlar tomonidan ish beruvchiga yetkazilgan zarar uchun uning bir oylik o'rtachi ish xaqidan ko'p bulmagan miqdorda moddiy javobgarlik yo'z beradi. Uning tulik moddiy javobgarligi faqat

MQning 202-moddasi asosida belgilanishi mumkin.

Ish beruvchi tomonidan xodimning sogligiga, mol-mulkiga yetkazilgan zarar xodim vafot etganida qaramogidagi shaxslar boquvchisidan judo bulganlari tufayli qurganda ularga tula xajmda qoplpb beriladi. Taraflar bir-birlariga ma'naviy zarar yetkazganlarida u zarar qonunda belgilangan xajmda va tartibda qoplab berilishi lozim. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining qarori mavjud.

Ish beruvchi o'ziga yetkazilgan moddiy zararni undirish yoki qoplash yo'zasidan bir yil davomida sudga murojaat qilishi mumkin. Ma'naviy va sogliqqa yetkazilgan zarar uchun muddat belgilanmagan.

5.5.Mexnat nizolari, ularni qurish tartibi.

Mexnat sharoitlarining noqulayligi mexnat shartlarining o'zgartirilishi, mexnat shartnomasining bekor qilinishi, xodimlarga qonunlarda nazarda tutilgan qafolatlar berilmasligi kabi bir qator obyekt va subyektiv sabablarga ko'ra ish beruvchi va xodim o'rtasida kelishmovchiliklar vujudga kelishi mumkin.Mexnat nizolari umumiy va maxsus mexnat nizolariga, moxiyatiga ko'ra mexnat shartlarini belgilash, o'zgartirish, bekor qilishga oid mexnat nizolari xamda mexnat shartlarini qullash bilan boglik mexnat nizolariga bulinadi.

Umumiy mexnat nizolari barcha xodimlarga tegishli bo'lib, u umumiy tartibda mexnat nizolarini quruvchi qomissiya yoki sud tomonidan xal etiladi.

Maxsus mexnat nizolari esa qonunda maxsus nazarda tutilgan xollarda ayrim toifadagi davlat xizmatchilariga oid ayrim mexnat nizolari buysinish tartibida yuqori turuvchi idora tomonidan qurib xal etiladi.

MQning 268-moddasiga ko'ra quyidagilar mexnat nizosini qurish xaqidagi ariza bilan sudga murojaat qilish xuquqiga egadirlar:

xodim, qasaba uyushmasi yoki xodimlarning boshqa vakillari.

mexnatning xuquq buyicha inspeptori.

ish beruvchi, mexnat nizolari qomissiyasining qororiga rozi bulmagan taqdirda, shuningdek, uni xodim tomonidan yetkazilgan zararni qoplash xaqidagi nizolar buyicha.

proquror.

Mexnatga oid qonun xujjatlarida sudga yoki mexnat nizolarini qurish qomissiyasiga murojaat etish uchun maxsus muddarlar belgilangandir.

- ishga tiqlash nizolari buyicha-xodimga u bilan mexnat shartnomasini bekor qilinganligi xaqidagi buyruqning nusxasi berilgan qundan boshlab bir oy;

-xodim tomonidan ish beruvchiga yetkazilgan moddiy zarani tulash xaqidagi nizolar buyicha - zarar yetkazilganligi ish beruvchiga ma'lum bulgan qundan boshlab bir yil;

-boshqa mexnat nizolari buyicha- xodim o'z xuquqi buzilganligini bilgan qundan yoki bilishi lozim bulgan qundan boshlab uch oy;

Ushbu muddatlar o'zrli sabablarga ko'ra utqazib yuborilgan bulsa, bu muddatlar sud yoki mexnat nizolarini qurish qomissiyasi tomonidan qayta tiqlanishi mumkin.

Xodimlar mexnatga oid xuquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan talablar buyicha sudga murojaat qilganlarida sud xarajatlaridan ozod etiladilar.

Sudlarda mexnat nizolarini qurish, xal etish, ular yo'zasidan chiqarilgan qarorlarni ijro etilishini ta'minlash O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual Kodeksi, Oliy sudning Plenumi qarorlari asosida amalga oshiriladi. Mexnat nizosi yo'zasidan chiqarilgan ayrim xal qiluv qarorlari darxol ijro etilishi lozim. Sud qarorining ijrosini orqaga qaytarish masalasida xam o'ziga xos xususiyatlar mavjuddir.

XULOSA.

Xulosa qilib aytganimizda, mexnat xuquqi Fani mexnat jarayonlariga oid munosabatlarni tartibga soluvchi boshqa xuquqiy fanlardan o'z moxiyatiga ko'ra farqlanadi. U o'zining uslublari o'ziga xosligi bilan xam ajralib turadi. Mexnat xuquqi talabalarga ish beruvchi bilan xodim o'rtasidagi mexnat, qasbga oid bulgan barcha munosabatlarni urgatadi. Talaba esa ularni urganishi natijasida o'zining mexnat munosabatlarida xuquqi paymol bulishiga yul quymaslik darajasiga yetishi mumkin. Buning uchun talabalarimiz mexnat xuquqiy munosabatlari, mexnat

xuquqi subyektlari, obyektlari, mehnat munosabatlarining vakillari, ish vaqti, ish xaqi, dam olish vaqti, mehnat muxofazasi, mehnat intizomi, mehnat nizolari va boshqa mehnatga oid tushunchalarga ega bulishlari talab etiladi. Mexnatga oid munosabatlarni mustaxqam egallash uchun talaba-yoshlarimizga xuquqshunos olimlarimizning darslik, uquv qullanmalari va uquv-uslubiy tavsiyalarini: ya'ni Y.Tursunov «Mexnat xuquqi», M.Gasanov, YE.Soqolov «O'zbekiston Respublikasida Mexnat shartnomasi (kontraqt), «Trudovoye zakonadatelstvo O'zbekistona» «Rabochaya vremya i otdyxa», shuningdek O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan xamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining mehnat munosabatlariga oid xuquqiy xujjatlari bilan tanishib chiqishlarini tavsiya etamiz.

Nazorat uchun savollar

Mexnat xuquqi xaqida umumiy tushuncha bering.

Jamoa shartnomasi bilan jamoa kelishuvi farqi qanday?

Mexnat shartnomasi qanday tartibda to'ziladi?

Mexnat shartnomasi qanday xollarda bekor qilinadi?

Ishga joylashtirish tartibi qanday?

Ish beruvchi va xodimning xuquqlari, burchlari nimalardan iborat?

Ish vaqtining qanday turlari bor?

Dam olish vaqti, uning qanday turlari mavjud?

Mexnat muxofazasi nima?

Mexnat intizomi qanday tartibda belgilanadi?

Mexnat nizolarini xal etilish tartibi qanday?

Intizomiy jazo choralarini qullashdan maqsad nima?

Mexnat nizolarini qurish qomissiyasi qanday tartibda to'ziladi?

Davlat ijtimoiy sug'o'rtasi, uning vazifalari nidan iborat?

GLOSSARIY.

1.Mexnat shartnomasi - ish beruvchi bilan xodim o'rtasidagi qasbga oid yozma kelishuvdir.

2.Intizomiy jazo - ish beruvchi tomonidan xodimning ichqi mehnat qoidalarini buzganligi uchun qullanilishi mumkin bulgan choralar.

3.Boshqa ishga utqazish - mehnat shartnomasi shartlaridan birining o'zgartirilishi

4.Jamoa shartnomasi - bu korxonada ish beruvchi va xodimlar o'rtasidagi mehnat, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni normativ xujjat.

5.Mexnatga layoqatlilik-inson salomatligiga boglik bulgan mehnat faoliyatiga qobillik.

6. Mexnatni muxofaza qilish jamgarmalari-mexnatni muxofaza qilishga doir tadbirlarni mablag bilan ta'minlash manbai bo'lib xizmat qiluvchi jamgarmalar.

Adabiyotlar.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi T.. O'zbekiston. 2003.

I.A.Karimov. «O'zbekiston kelajagi buyuq davlat.» T., "O'zbekiston" 1992 y.

I.A. Karimov O'zbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari. T., 1995 y.

I.A.Karimov O'zbekiston buyuq kelajaq sari T., "O'zbekiston" 1998 y.

O.A.Karimova, Z.M.Gaffarov, Davlat va xuquq asoslari (darslik)T., o'qituvchi 1995 y.

A.Tuxtaxunov, N Yuldasheva, Y. Tursunov. Mexnat, qonun istiqbol.T., 1993 y.

A.Tuxtaxunov, M. Jumayev, Y.Tursunov. Xuquqiy isloxatlar fuqarolarning mehnat va pensiya ta'minoti to'g'risidagi qonunchiligi. T., 1995 y.

Y.Tursunov. Mexnat xuquqi. T., "Moliya" 1999 y.

9. I.Inoyatov, Y.Tursunov, M.Sobirov. Mexnat qonunchiligida nimalarni bilish qeraq. T., "O'zbekiston" 1990 y.

10.Q.Qodirov «Mexnatga oid xujjatlarni rasmiylashtirish namunalari»

11.Y.Tursunov, M.Usmonov., Z.rasulov «Ijtimoiy ta'minot xuquqi» T-2001.

12.M.Gasanov, YE.Soqolov «O'zbekistonning mehnat qonun xujjatlari» «Mexnat shartnomasi». T..1999.

13. «Trudovoye pravo» M..»Progress» 1998.
14. O'zbekiston Respublikasining Mexnat Kodeksi T. Adolat 1999.
15. O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudining 5-PL-90 qarori «Xodimlar moddiy javobgarligi bilan bog'liq ishlarni sudlar tomonidan qurib xal etish amaliyoti to'g'risida».
16. O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudi Plenumining 2000 yil 28 apreldagi 7-raqamli «Ma'naviy zararni qoplash xaqidagi qonunlarni qullashning ayrim masalalari to'g'risida»gi qarori.
17. O'zbekiston Respublikasi Mexnat va axolini ijtimoiy ximoyalash vazirligining 749-sonli qarori. «Korxonalar xodimlari uchun mexnat tartibining namunaviy qoidalari».
18. O'zbekiston Respublikasining «Mexnat muxofazasi to'g'risida»gi qonuni 6 may 1993.
19. O'zbekiston Respublikasining «Xotin-qizlarga beriladigan qushimcha imtiyozlar tugrsida»gi qonuni 1999yil 14 aprel.
20. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2000 yil 5 yanvardagi 865-sonli tartib raqami bilan ruyxatga olingan «Ayollar mexnatining qullanilishi tulik va qisman taqiqlangan noqulay mexnat sharoitiga ega bulgan ishlar ruyxati».
21. V.N.Tolqunova Trudovoye pravo: qurs leqsii M.. 2002.
22. Xoxlova M, Mavrina YE.B. Trudovoye pravo Rossii M.2001.
23. www.gov.o'z
24. www.edu.o'z
25. www.zivo.tdu.o'z
26. www.ec.tdu.o'z
27. www.performfnce.edu.o'z

6-Mavzu. Oila xuquqi asoslari.

REJA

Oila xuquqi xaqida tushuncha

Nikox to'zish shartlari va tartibi.

Er-xotinning shaxsiy xuquq va majburiyatlari

Nikox tugatilishi asoslari

Oila tushunchasi. Oila a'zolarining majburiyatlari.

Vasiylik va homiylik

6.1.Oila xuquqi xaqida tushuncha

Bozor iqtisodiyotiga asoslangan xuquqiy demoqratik davlat barpo etayotgan hozirgi davrda oilaning tutgan urni aloxida axamiyatga ega.

Oila-bu jamiyatning bir bulagi, qichiq bir vatan, insoniy muxabbat ifodasi, insonni dunyoga keltiradigan maqon, ilq tarbiya uchogi, yurt boyligi va tayanchi, mexr-muxabbat ramzi. Bu barcha fuqarolardan o'z oilasini mustaxqamlash, uning xar bir a'zosini vatanparvar, davlatimiz uchun sidqidildan xizmat etuvchi, sodiq farzand qilib tarbiyalashni talab qiladi.

Oila - jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichida vujudga keladigan ijtimoiy xodisa bo'lib, u muayayn ijtimoiy munosabatlarni o'zida aks ettiradi. Respublika Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganideq: «Oila -bu jamiyatning asosi va boshlangich zarrachasidir. Oila farovonligi, bolalarni ma'naviy va jismoniy jixatdan soglom qilib tarbiyalash mamlaqat boyligining va quch - qudratining negizidir».□

Respublikamizda oilaning jamiyatdagi tutgan urni va ishtirokini yanada oshirish oilaning xuquqiy, ijtimoiy, iqtisodiy ma'naviy-axloqiy manfaatlarini va farovonligini davlat tomonidan qullab-quvvatlashni quchaytirish maqsadida bir qator ishlar amalga oshirildi.

Ma'lumki, 1998 yil «oila yili» deb e'lon qilindi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi tomonidan Oila manfaatlarini ta'minlash borasida 1998 yilda amalga oshiriladigan tadbirlar borasida davlat dasturi tasdiqlandi. Shuningdek 1998 yil 2 fevraldagi qarori bilan Respublika «Oila» ilmiy - amaliy marqazi tashkil etildi. Mustaqil O'zbekistonimiz 1995 yil 6 martda «Onalikni muxofaza qilish to'g'risida»gi Qonvensiyaga qushildi.

Davlat tomonidan oilalarga qun sayin gamxurlik qilish unga xar taraf lama yordam berish insonparvar demoqratiq davlatning muxim vazifalaridan biriga aylangandir. Oilaning davlat muxofazasida ekanligi Respublikamiz Prezidentining farmonlarida o'z aksini topmoqda. Prezidentning 1990 yil 3 maydagi birinchi Farmoni «Ko'p bolali oilalarga nafaqa miqdorini ko'paytirish to'g'risida» deb nomlangan edi.

Yurtboshimiz I.A. Karimov bu borada: «Eng muxim vazifa xalqchil, adolatparvar jamiyatni vujudga keltirish. Bu jamiyat poydevorini, eng avvalo, boy va badavlat, mexnat qadrini biladigan, ma'naviy soglom xamda madaniy saviyasi baland minglab va millionlab oilalar tashkil etildi» - degan edi.

Oila to'g'risidagi qonunlar davlat tomonidan izga solinishi talab etiladigan munosabatlarni tartibga solib turadi. Bu munosabatlar nikox to'zish tartibi va shartlarini belgilaydi; oilada er-xotin o'rtasida ota-onalar (farzandlikqa oluvchilar) va bolalar, oilaning boshqa a'zolari o'rtasida paydo buladigan shaxsiy va mulkiy munosabatlarni tartibga solib turadi; boshqalarning bolalarini o'ziga farzand qilib olish; vasiylikqa olish; homiylik qilish; bolalarni o'z tarbiyasiga olish munosabati bilan vujudga keladigan munosabatlarni tartibga solib turadi; nikoxni bekor qilish tartibi va shartlarini belgilaydi; fuqarolik xolati to'g'risidagi xujjatlarni ruyxatdan utqazish qoidalarini belgilaydi.

Oila xuquqi boshqa xuquq soxalaridan farq qiluvchi xususiyatlariga qaramay, fuqarolik xuquqi bilan chambarchas boglikligini sezish mumkin. Bu farqlar quyidagilardan iborat:

-oilaviy munosabatlar fuqarolik xuquqiga xos bulmagan yuridik faktlardan (nikox, qarindoshlik, onalik, otalik, farzandlikqa olish va boshqalardan vujudga keladi;)

-oilaviy munosabatlar fuqarolik xuquqidan farqli ularoq, ko'proq shaxsiy-xuquqiy moxiyatga ega.

-oilaviy xuquq subyektlarining xuquq va majburiyatlari begonalashtirilmaydigan, yangi boshqalarga topshirib bulmaydigan xuquq va majburiyatlardan iborat.

Oila xuquqi predmeti - oilaviy xuquq normalari bilan tartibga solinadigan munosabatlarni tashkil etadi.

Nikox, qarindoshlik, bolalarni oilaga tarbiyaga olish kabilardan yo'zaga keladigan ijtimoiy munosabatlardan iborat bo'lib, oila xuquqi inson va fuqarolarning fuqarolik xuquqining normalari bilan tartibga solinadi.

Oila xuquqining manbalari:

-O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi;

-O'zbekiston Respublikasi oila Kodeksi (1998 yil 30 aprelda №607-1 sonli O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan imzolangan va 1998 yil 1 sentabrdan boshlab quchga kiritilgan);

-O'zbekiston Respublikasining fuqarolik Kodeksi.

-O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan qabul qilingan oila xuquqiga oid qonunlar;

-Respublika Prezidentining oila xuquqiga oid farmon va farmoyishlari, qarorlari;

-O'zbekiston Respublikasi xuqumatining normativ xuquqiy xujjatlari;

-Xalqaro xuquq normalari kabilar xisoblanadi.

Oila xuquqining asosiy prinsiplari:

-oilada erkak va ayol o'rtasidagi nikoxning ixtiyoriyligi;

-oilada er-xotin teng xuquqliligi;

-faqat FXDE organlari to'zgan nikoxni tan olish;

-oilaning voyaga yetmagan va mexnatga layoqatsiz a'zolari xuquq va manfaatlarining birinchi galda ximoya qilinishini ta'minlash;

-farzandlar farovonligi va ravnaqi xaqida gamxurlik qilish;

-ichqi oilaviy masalalarni o'zaro kelishuv asosida xal qilish;

-farzandlarni oilada tarbiyalashning ustunligi kabilardan iboratdir.

6.2.Nikox to'zish shartlari va tartibi.

Mamlaqatimizda nikox mustaxqam, nikox, teng xuquqli mexnatqash oilani to'zish,

bolalarni mexnatsevarlik ruxida tarbiyalash maqsadidagi qiz va yigitning o'zaro muxabbat va xurmat xislati asosida ixtiyoriy imzo chekib to'ziladigan turmush ittifoqidan iborat.

Nikox to'zish shartlari:

o'zaro nikox to'zishni istagan shaxslarning nikox yoshiga yetishi;

O'zbekiston Respublikasi oila Kodeksining 15-moddasiga ko'ra: nikox yoshi erkaklar uchun 18-yosh ayollar uchun 17 yosh etib belgilanadi.

O'zrli sabablar bulganida, aloxida xollarda nikoxga kirishni xoxlovchilarning iltimosiga ko'ra nikox davlat ruyxatidan utqaziladigan joydagi tuman, shaxar xokimiyati nikox yoshini ko'pi bilan bir yilga qamaytirishi mumkin.

Nikoxdan utuvchilarning o'zaro roziligi;

Bu borada O'zbekiston Respublikasi oila Kodeksining 14-moddasida:- «Nikox to'zish ixtiyoriydir. Nikox to'zish uchun bulajaq er va xotin o'z roziligini erqin ifoda etish qobiliyatiga ega bulishi qeraq. Nikox to'zishga majbur qilish taqiqlanadi» deb belgilangandir.

Oila to'g'risidagi qonun xujjatlarida boshqa shartlar xozircha mavjud emas.

O'zbekiston Respublikasi oila Kodeksida oila to'zishdagi shartlari qatorida, nikox to'zishga majlis qiladigan xolatlar xam qayd etilgan:

-loaqal bittasi ruyxatga olingan boshqa nikoxda turgan shaxslar o'rtasida;

nasl-nasab shajarasi buyicha to'g'ri tutashgan qarindoshlar o'rtasida; tugishgan va ugay aqa-uqalar bilan opa-singillar o'rtasida, shuningdek farzandlikqa oluvchilar bilan farzandlikqa olinganlar o'rtasida;

loaqal bittasi ruxiyat buzilishi (ruxiy kasalligi yoki aqli zaifligi) sababli sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxslar o'rtasida yul quyilmaydi.

Oila Kodeksining nikoxdan utishning yangi sharti deyish mumkin: u «nikoxlanuvchi shaxslarni tibbiy quriqdan utqazish» deb nomlanadi. Nikoxlanuvchi shaxslarni tibbiy quriqdan utqazish, shuningdek tibbiy-irsiy xamda oilani rejalashtirish masalalari buyicha maslaxat berish nikoxlanuvchi shaxslarning roziligi bilan davlat soglikni saqlash tizimi muassasalari tomonidan amalga oshiriladi .

Nikoxlanuvchi shaxsni quriqdan utqazish natijalari shifoqor siri xisoblanadi va uni nikoxlanuvchi shaxsga faqat quriqdan utgan shaxsning roziligi bilan bildirilishi mumkin.

Agar, nikoxlanuvchi shaxslardan biri tanosil kasalligi yoki odam immuniteti taqchilligi virusi (OITS) borligini boshqasidan yashirgan bulsa, shu shaxs nikoxni xaqiqiy emas deb topishni talab qilib sudga murojaat etish xuquqiga ega.

Nikox to'zish tartibi oila Kodeksining 13 - moddasiga belgilab quyilgan. Unga ko'ra, nikox fuqarolik xolati dalolatnomalarini qayd etish organlarida to'ziladi.

Diniy rasm-rusumlarga binoan to'zilgan nikox axamiyatga ega emas. Nikox to'zish nikoxlanuvchilarning fuqarolik xolati, dalolatnomalarini qayd etish (FXDE) organlariga ariza bergan qundan bir oy utgach, ularning shaxsan o'zlari ishtirokida amalga oshiriladi.

O'zrli sabablar bulgan taqdirda bir oy muddat utgunga qadar xam amalga oshirilishi mumkin.

Aloxida ollarda (xamiladorlik, bola tug'ilishi bir tarafning kasalligi va boshqalar) da nikox ariza berilgan qunidan xam to'zilishi mumkin.

FXDE tomonidan nikoxni ruyxatga olish rad etilsa, shiqoyat bilan bevosita sudga yoki buysinishiga ko'ra yuqori turuvchi organlarga murojaat qilinishi mumkin.

6.3.Er-xotinning shaxsiy xuquq va majburiyatlari.

Nikoxda bulishi er bilan xotin o'rtasidagi oddiy munosabatlarning xuquqiy munosabatlarga aylanishiga olib keladi. Chunqi nikox er va xotin o'rtasida xuquq va burchlarning vujudga kelishiga sabab buladi. Bu xuquq va burchlar o'z mazmuniga ko'ra shaxsiy va mulkiy tusga ega buladi. Bunda shaxsiy munosabatlar juda muxim axamiyat qasb etadi. Chunqi bu munosabatlar oiladagi birdamlik, oila tarbiyasi, o'zaro xurmat, ittifoq sifatidagi nikoxning moxiyatini belgilaydi. Shaxsiy munosabatlarga, er-xotinning familiya tengligi, ro'zgor tengligi, qasb tanlashdagi tengligi, turar joy tengligi, bola tarbiyasida teng qatnashish, nikoxni bekor qilish masalalarini xal qilish xuquqi va boshqalar kiradi.

Mulkiy xuquqiy majburiyatlarni quyidagi turlarga bulish mumkin: er va xotinning umumiy mulkqa egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf qilish; er va xotinning xadya qilingan mulklari.

Nikox shartnomasining mazmuni oila Kodeksining 31-moddasida belgilangan bo'lib, unda er-xotin o'zaro ta'minot berish, oila xarajatlarini qutarish, bir - birining daromadida ishtirok etish, boshqa shaxslar bilan mulkiy shartnomalar to'zish, birgalikda tadbirkorlik faoliyati bilan shugullanish buyicha o'z xuquq va majburiyatlarini belgilab olishga, nikoxdan ajralganda er va xotindan xar biriga beriladigan mulkni aniqlab olishga, shuningdek nikox shartnomasiga er va xotinning mulkiy munosabatlariga oid boshqa qoidalar kiritish xuquqi qayd etilgan.

Nikox shartnomasida nazarda tutilgan xuquq va majburiyatlar muayan shart-sharoitning yo'zaga kelishi yod kelmasligiga boglik qilib quyilishi mumkin.

Er-xotinning xuquq layoqati yoki muomala layoqatini, ularning o'z xuquqlarini ximoya qilish uchun sudga murojaat xuquqlarini cheklashni, er-xotin o'rtasidagi shaxsiy nomulkiy munosabatlarni er-xotinning bolalarga nisbatan bulgan xuquq va majburiyatlarini tartibga slishni, mexnatga layoqatsiz ta'minot olishga muxtoj er yoki xotinning xuquqini cheklovchi qoidalarni, er va xotindan birini uta noqulay xolatga solib quyuvchi yoxud oila to'g'risidagi qonun xujjatlarini normalariga zid keluvchi boshqa shartlarni nazarda tutishi mumkin emas. Er va xotinga tengxuquqlilik asosida yuqatiladigan asosiy vazifalardan biri o'z farzandlarini un saqqiz yoshgacha moddiy jixatdan ta'minlash va tarbiyalashdir.

Oilada farzandlar tarbiyasini to'g'ri yulga quyish, ularni umuminsoniy qadriyatlar, axloqiy normalar ruxida tarbiyalash er-xotinning muxim shaxsiy xuquq va vazifalaridan xisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti I.A.Karimov bola tarbiyasi xaqida shunday degan edi: «Xar bir oqil insonning va jamiyatimizning muqaddas vazifasi, aytish mumkinqi, xayotining ma'nosi qobil farzandlar ustirish, ularni xam jismoniy, xam ma'naviy jixatdan muqammal qilib tarbiyalash, qamolini qurish, ota-onasiga, vataniga sadoqatli qishilar etib voyaga yetkazishdan iboratdir»□

6.4. Nikox shartnomasining bekor qilinishi.

Nikox shartnomasi tomonlar kelishuviga muvofiq istalغان vaqtda o'zgartirilishi yoki bekor qilinishi mumkin. Bu shartnoma sud tomonidan O'zbekiston Respublikasi fuqarolik Kodeksida nazarda tutilgan asoslar buyicha tula yoki qisman xaqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Nikoxdan ajratish sud tomonidan O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual Kodeksida da'vo ishlarini xal qilish uchun belgilangan tartibda qurib chiqiladi.

Sud ishning qurilishini qeyingi qoldirib, er-xotinga yarashish uchun olti oygacha muxlat tayinlashga xaqli.

Nikoxdan ajratish to'g'risidagi ish qurilishi jarayonida tuyni utqazishga qetgan sarf-xarajatlarni undirish xaqidagi talablar qanoatlantirilmaydi.

Sud agar er va xotin bundan buyon birgalikda yashashiga va oilani saqlab qolishga imqoniyat yuq deb topsa, ularni nikoxdan ajratadi.

Sud xal qiluv qarorini chiqarish paytida nikoxdan ajratish to'g'risidagi xal qiluv qaroridan nusxa berilayotganda er-xotinning yoki ulardan biri tomonidan tulanishi lozim bulgan davlat boji miqdori belgilab olinishi lozim.

bundan tashqari nikoxni bekor qilayotgan er va xotin ajralishganidan qeyin qaysi familiyada qolishlarini xam xal etish xuquqiga egadirlar, bu taraflar xoxishiga qarab xal etiladi.

O'zbekiston oila Kodeksiga ko'ra sud tomonidan vafot etgan yoki bedaraq yuqolgan deb e'lon qilingan er (xotin) qaytib kelsa tegishli sud qarorlari bekor qilingan bulsa, ularning birgalikdagi arizasiga ko'ra FXDYO tomonidan qayta ruyxatga olinadi. Agar ulardan biri yangi nikoxga kirgan bulsa, nikoxni tiqlash mumkin emas.

Sud tartibida ajratilayotganda er va xotin voyaga yetmagan bolalari kim bilan yashshi, bolalarga va mexnatga layoqatsiz, yordamga muxtoj er yoki xotinga ta'minot berish uchun mablag tulash tartibi, bu mablagning miqdori, shuningdek er-xotinning umumiy mol-mulkini

bulishga doir kelishuvni qurib chiqish sudga taqdim etishlari mumkin.

Yuqorida qayd etilgan masalalar buyicha er va xotin o'rtasida kelishuv bulmagan taqdirda yoki ushbu kelishuv bolalar xamda er-xotindan birining manfaatlariga zid ekanligi aniqlangan taqdirda sud:

-nikoxdan ajratilgandan qeyin voyaga yetmagan bolalar ota-onasining qaysi biri bilan yashashini aniqlashi;

-voyaga yetmagan bolalarga ta'limot berish uchun ota-onaning qaysi biridan va qancha miqdorda aliment undirilishini aniqlashi;

-er va xotinning (ulardan birining) talabiga ko'ra ularning birgalikdagi mulki bulgan mol-mulkn bulishi;

-er (xotin)dan ta'minot olishga xaqli bulgan er (xotin)ning talabiga ko'ra ana shu ta'minot miqdorini belgilashi shart.

Bundan tashqari er va xotin o'rtalaridagi nikoxni, agar voyaga yetmagan bolalari bulmasa, nikoxdan ajralishga xar iqqalasi xam rozi bulishsa, FXDYO tomonidan xam bekor qilish xuquqiga egadirlar. Shunigdeq, FXDYO bo'limii Oila Kodeksining 43-moddasiga ko'ra quyidagi xollarda nikoxdan ajratadi.

1. Agar er-xotindan biri sud tomonidan bedaraq yuqolgan deb e'lon qilinsa;

2. Agar er-xotindan biri sud tomonidan ruxiyati buzilishi sababli muomalaga layoqatsiz deb topilgan bulsa;

3. Er-xotindan biri sodir qilgan jinoyati uchun uch yildan qam bulmagan muddatga ozodlikdan maxrum qilingan bulsa, o'rtada voyaga yetmagan bolalari borligidan qat'i nazar, ulardan birining arizasiga ko'ra o'rtadagi nikox bekor qilinishi mumkin.

Agar bolalari, mol-mulki buyicha, yordamga muxtoj taraflar mavjud bulsa faqat sud tomonidan nikox bekor qilinadi..

6.5.Oila tushunchasi. Oila a'zolarining xuquq va majburiyatlari.

Oila bu ota-ona, farzandlar, qarindosh-uruglar tomonidan to'zilgan uyushma bo'lib, bir-birlariga nisbatan xuquq va majburiyatlarni vujudga keltiradi. Xuquq va majburiyatlar shaxsiy va mulkiy turlarga bulinadi. Ota-onalarning bolalari oldidagi xuquqlariga: bolaga ism, familiya, ota ismini berish, jamiyatga yetuq, barqamol inson qilib tarbiyalash, uni turar joy bilan ta'minlash, bolalarning xuquq va manfaatlarini ximoya qilish, voyaga yetmagan bolalarga ta'minot berish va xokazolar kiradi.

Voyaga yetmagan bolalrning o'z ota-onalari tomonidan tarbiyalanishlari, manfaatlarining ta'minlanishi, ota-onalari bilan oilada birga yashashalari ularning xar tomonlama qamol topishlari, insoniy qadr-kimmatlarining xurmat qilinishi, yaxshilik va suruvvat tuygulari asosida tarbiyalanishlari uchun imqon yaratadi. Ota-onalar, ularning urnini bosuvchi shaxslar o'zlarining voyaga yetmagan bolalariga uchun ta'lim shakllarini, umumta'lim muassasasi turi va uqitish tilini tanlash, ta'lim muassasasi ma'muriyatidagi uquv yurtlari ustavlarida belgilangan zarur shart-sharoitlarni yaratilishini, bolaga xurmat bilan munosabatda bulishini talab qilish, ta'lim muassasasini boshqarishda ishtirok etish xuquqlariga egadirlar . Bundan tashqari ota-onalar o'zlarining voyaga yetmagan bolalarini shaxsan tarbiyalash xuquqidan kelib chiqqan xolda ularni gayriqonuniy tarzda ushlab turgan boshqa xar qanday shaxsdan talab qilib olishda ustun xuquqqa egadirlar.

Agar ota-ona o'z xuquq va majburiyatlarini bajarmasalar yoki o'zrsiz sababli bundan voz qechsalar, ota-onalik xuquqini suiste'mol qilsalar, farzandlariga shavqatsiz muomilada bulsalar, muttasil ichqilikbozlik yoki giyoxvandlikqa muftalo bulgan bulsalar, o'z bolalarining xayoti yoki sogligiga yoxud eri (xotini)ning xayoti yoki sogligiga qarshi qasddan jinoyat sodir qilgan bulsa, ota-onalik xuquqidan maxrum qilish mumkin. Ota-onalik xuquqidan maxrum qilish sud tartibida amalga oshiriladi.

Ota-ona voyaga yetmagan bolalariga ta'minot berishlari shart. Voyaga yetmagan bolalariga ta'minot berish majburiyatini ixtiyoriy ravishda bajarmagan ota (ona)dan sudning xal qiluv qarori asosida aliment undiriladi.

Agar ota-ona o'rtasida voyaga yetmagan bolalariga beriladigan ta'minot miqdori

kelishilmagan bulsa, ularning ta'minoti uchun aliment sud tomonidan xar oydagi ish xaqi va boshqa daromadlardan undiriladi. Tar bir bola uchun undiriladigan aliment miqdori qonun xujjatlari bilan belgilangan eng qam ish xaqining uchdan bir qismidan qam bulmasligi qeraq. Agar bola kasal bulsa, nogiron bulsa qushimcha ta'minot talab qilish mumkin.

Ayrim vaqtlarda voyaga yetgan, mexnatga layoqatsiz bolalar o'z ota-onalaridan aliment talab qilish xuquqiga egadirlar. Aliment miqdorini sud belgilaydi.

Ota-onasi qariganida, mexnat qobiliyatini yuqotganda, kasal bulganligi va boshqa sabablarga ko'ra voyaga yetgan bolalaridan aliment talab qilish xuquqiga egadirlar. Bunday ta'minot miqdori sudning xal qiluv qaroriga asosan belgilanadi.

Oila xuquqi ota-ona qaramogidan maxrum bulgan bolalarni ximoyalash tartiblarini urnatgan. Ularni farzandlikqa olish, vasiylik, homiylik belgilash yoki oilalarga tarbiyaga berish mumkin.

Farzandlikqa olish faqat voyaga yetmagan bolalarga nisbatan va ularning manfaatlarini ko'zlab yul quyiladi. Farzandlikqa olish uchun farzandlikqa oluvchilarning istagi to'g'risidagi arizasiga binoan xamda vasiylik va homiylik organi tavsiyasiga ko'ra tuman, shaxar xokimi qarori bilan amalga oshiriladi.

Xar bir voyaga yetgan erkak yoki ayol fuqarolar farzandlikqa oluvchilar bulishi mumkin. Ota-onalik xuquqidan maxrum bulganlar, ota-onalik xuquqidan cheklanganlar, muomala layoqatiga ega emaslar, asab kasalliklari yoki norqologiya muassasalarida ruyxatda turuvchilar farzandlikqa olish xuquqiga ega emaslar.

6.6.Vasiylik va homiylik.

Vasiylik va homiylik ota-onasining qaramogidan maxrum bulgan bolalarga ta'minot berish, ularni tarbiyalash va ularga ta'lim berish, shuningdek bunday bolalarning shaxsiy va mulkiy xuquq, manfaatlarini ximoya qilish uchun belgilanadi. Vasiylik va homiylik tuman yoki shaxar xokimining qarorlari bilan belgilanadi.

Vasiylik un turt yoshga tulgagan bolalarga va sud tomonidan muomalaga ega emas deb topilgan shaxslarga nisbatan belgilanadi. Homiylik un turt yoshdan un saqqiz yoshgacha bulgan voyaga yetmaganlarga, shuningdek sud tomonidan muomala layoqati cheklangan deb topilgan shaxslarga nisbatan belgilanadi.

Vasiylar o'z qaramogidagi shaxslarning qonuniy vakillari xisoblanadilar va ular nomidan barcha zaruriy bitimlarni to'zish xuquqiga egalar.

Xomiylar o'z qaramogidagi shaxslarga ular o'z xuquqlarini amalga oshirishda va majburiyatlarni bajarishda kumaklashadilar, shuningdek ularning xuquqlari uchunchi shaxslar tomonidan suiiste'mol etilishidan ximoya qiladilar.

Bu oila Kodeksining 79-moddasiga ko'ra quyidagi xollarda:

-ota-onalik majburiyatlarini bajarishdan bosh tortsa, shu jumladan aliment tulashdan buyin tovlasa:

-o'zrsiz sabablarga ko'ra o'z bolasini tuguruqxona yoki boshqa davolash muassasalaridan, tarbiya, axolini ijtimoiy ximoyalash muassasasi va shunga uxshash boshqa muassasalardan olishdan bosh tortsa;

-ota-onalik xuquqini suiiste'mol qilsa, bolalarga nisbatan shafqatsiz muomalada bulsa, jumladan jismoniy quch ishlatsa yoki ruxiy ta'sir ko'rsatsa;

-mutassil ichqilikbozlik yoki giyoxvandlikqa mubtalo bulsa;

-o'z bolalarining xayoti va sogligiga yoxud eri (xotini)ning xayoti yoki sogligiga qarshi qasdan jinoyat sodir qilgan bulsa, ular ota-onalik xuquqidan maxrum qilinishi mumkin.

Ota-onalik xuquqidan maxrum qilingan ota-ona qaysi bolaga nisbatan ota-onalik xuquqidan maxrum qilingan bulsa, shu bolaga nisbatan bulgan qarindoshlik faktiga asoslangan barcha xuquqlardan, shu jumladan undan ta'minot olish xuquqidan maxrum buladi, ammo ota-onalik xuquqidan maxrum qilingan ota-ona o'z farzandiga ta'minot berish majburiyatidan ozod qilinmaydi.

Ota -onalik xuquqidan maxrum etilganlarning bolalarini ulardan biriga berish imqoniyati bulmasa vasiylik homiylik organlarining qaramogiga beriladi. U farzandlar sudning xal qiluv

qarori chiqarilgan qundan qamida olti oy utgach, o'zgalarga farzandlikqa berilishiga ruxsat etiladi.

Ota -onalik xuquqi, ular o'z xulq atvorini, turmush tarzini, bola tarbiyasiga bulgan munosabatini o'zgartirgan xollarida sud tomonidan qayta tiqlanishi mumkin.

Er va xotinni bir-birlariga ta'minot berish majburiyatlari sud tomonidan quyidagi xollarda oila Kodeksining 120-moddasiga ko'ra:

-agar er va xotin nikoxda qisqa vaqt mobaynida bulgan balsa:

-agar o'z ta'minoti uchun mablag tulanishini talab qilayotgan er yoki xotinning noloyiq xulq-atvori tufayli nikoxdan ajratilgan balsa,

-agar yordamga muxtoj er yoki xotinning mexnatga layoqatsiz bo'lib qolishi uning spirtli ichimliklarni, giyoxvandlik vositalarini, psixotrop moddalarni suiiste'mol qilishi yoki qasddan jinoyat sodir etishi oqibatida yo'z bergan balsa, er (xotin)ni yordamga muxtoj mexnatga layoqatsiz xotin (er) ga ta'minot berish majburiyatidan ozod qilinishi yoxud bu majburiyatni muayyan muddat bilan cheklab quyishi mumkin.

Er (xotin)ning aliment olish xuquqi sharoitdan kelib chiqqan xolda sud tomonidan tugatilishi mumkin.

Oila Kodeksida belgilanganideq: farzandlikqa olish qalbaqi xujjatlar asosida soxta balsa, voyaga yetgan shaxs farzandlikqa olingan balsa xaqiqiy emas deb topiladi.

Agar farzandlikqa oluvchilar o'z zimmalariga yuqlatilgan majburiyatlarni bajarishdan buyin tovlasa, ularni lozim darajada bajarmasalar, ota-onalik xuquqini suiiste'mol qilsa, farzandlikqa olinganlar bilan shafqatsiz muomalada balsa ichqilikbozlikqa, giyoxvandlikqa muhtalo balsa, farzandlikqa olinish bekor qilinadi.

Farzandlikqa olish xaqiqiy emas deb topilganda, farzandlikqa olish bekor qilinganda, bola sudning qarori bilan onasiga olib berilishi mumkin.

Oila Kodeksiga muvofiq quyidagi xollarda vasiylik va homiylik tugatilishi mumkin.

-vasiy yoki vasiylikdagi shaxs vafot etganda;

-voyaga yetmagan shaxslar un turt yoshga tulganda yoki ular ota-onasi qaramogida qaytarilganda;

-ota-onalarning muomala layoqati qayta tiqlanganda;

Homiylik xam sud qaroriga muvofiq bekor qilinadi.

XULOSA.

Xulosa qilib aytganda, xuquq tarmoqlaridan biri xisoblanuvchi oila xuquqi talabalarga oila, oila xuquqi, nikox, uni to'zish va tugatish tartibi, oila a'zolarining bir-birlari oldidagi moddiy va ma'naviy xuquq va majburiyatlari, farzandlar bilan ota-ona o'rtasidagi oilaviy munosabatlar, farzandsizlarga farzandlikqa olish qoidalarini, aliment majburiyatlarini shuningdek homiylik va vasiylik xaqidagi tushunchalarni urgatadi.

Xar bir fuqaro o'z xuquq va majburiyatlarini bilsa, xech qachon ularning paymol bulishiga yul quymaydi. Shuning uchun xar bir mavzuni muqammal va puxta urganish talabalardan talab etiladi.

Oila munosabatlariga oid xuquq va majburiyatlarni bilish uchun O'zbekiston Respublikasining oila Kodeksi, unga berilgan sharx xamda O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik Kodeksi va protsessual qonunlarni urganish lozim buladi.

Qushimcha ravishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ma'ro'zalari va asarlarini urganish tavsiya etiladi, chunqi yurtboshimiz xar bir qilgan ma'ro'za va asarlari xamda bajarayotgan ishlarida oila mustaxqamligi xaqida ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarga tuxtalib utadilar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining oilalarga gamxurligini u tomonidan qabul qilingan farmonlardan bilsa buladi. Masalan: «Qam ta'minlangan oilalarni ijtimoiy ximoyalash to'g'risidagi», «Qam ta'minlangan oilalarni ijtimoiy ximoyalashni quchaytirishga oid tadbirlar tugrsidagi», «Bolali oilalarni davlat tomonidan qullab-quvvatlashni yanada quchaytirish to'g'risida»gi kabilar.

Nazorat uchun savollar.

- 1.«Oila jamiyatning asosiy bugini» deganda nimani tushunasiz?
- 2.Nikox to'zish yoshini ayting?
- 3.Er va xotinning shaxsiy xuquq va erqinliklarini ayting?
- 4.Farzandlarning ota-onalari oldidagi burchlari va majburiyati qanday?
- 5.FXDYO tomonidan qaysi xolatlarida nikox bekor qilinishi mumkin?
- 6.Farzandlikqa olish qonun qoidasi qanday?
- 7.Homiylik va vasiylikni qanday tushunasiz?
- 8.Aliment tulashdan bosh tartganlik uchun qanday javobgarliklar mavjud?
- 9.Ota-ona va bolalarning mulkiy xuquq va majburiyatlari qanday?
- 10.Voyaga yetmagan ota-onaning oila Kodeksi asosida qanday xuquqlari mavjud?

GLOSSARIY:

- 1.Aliment-voyaga yetmagan, shuningdek voyaga yetgan mexnatga layoqatsiz, yordamga muxtoj shaxslarga ta'minot berish majburiyati
- 2.FXDYO - fuqarolik xolati dalolatnomalarini yozish
- 3.OITS - odam immuniteti taqchilligi va virusi
- 4.Nikox shartnomasi-nikoxlanuvchi shaxslarning yoki er va xotinning nikoxida bulgan davrida va er-xotin nikoxdan ajratilgan taqdirida ularning mulkiy xuquq xamda majburiyatlarini belgilovchi kelishuvi
- 5.Qarindoshlik-bu umumiy tartibda uchinchi shaxsdan (ajdoddan) kelib chiqqan shaxslar.
- 6.Nikox xaqiqiy emas deb topilishi - faqat sud tartibida amalga oshiriladi
- 7.Nikoxni qayd etish-nikoxlanuvchi shaxslardan birining yashash joyidagi fuqarolik xolati dalolatnomalarini yozish organlari tomonidan amalga oshiriladi.
- 8.Fuqarolik xolati dalolatnomalari - fuqarolar xayotidagi, tug'ilish, o'lim, nikox to'zish, nikoxdan ajralish kabi voqea xamda faktlarning vakolatli organlar tomonidan tasdiqlanishidir.
- 9.Vasiylik va homiylik - ota-onasining qaramogidan maxrum bulgan bolalarga ta'minot berish, ularni tarbiyalash va ularga ta'lim berish, shuningdek bunday bolalarning shaxsiy xamda mulkiy xuquq va manfaatlarini ximoya qilish uchun belgilanadi
- 10.Farzandlikqa olish - faqat voyaga yetmagan bolalarga nisbatan va ularning manfaatlarinigina ko'zlab yul quyiladi.

ADABIYOTLAR.

- 1.O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi T.. O'zbekiston. 2003.
- 2.I.A.Karimov. «O'zbekiston kelajagi buyuq davlat.» T., "O'zbekiston" 1992 y.
- 3.I.A. Karimov O'zbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari. T., 1995 y.
- 4.I.A.Karimov O'zbekiston buyuq kelajaq sari T., "O'zbekiston" 1998 y.
- 5.O.A.Karimova, Z.M.Gaffarov, Davlat va xuquq asoslari (darslik)T., o'qituvchi 1995 y.
6. Otaxujayev F «Nikox va uni xuquqiy tartibga solinishi» T. O'zbekiston 2000.
7. M.S.Vosiqova «Oila va qonun» T.. 1993.
8. O'zbekiston Respublikasining Oila Kodeksi T.. Adolat. 1998.
- 9.O'zbekiston Respublikasi oila Kodeksiga sharxlar T.. 2000.
- 10.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining « Bolali oilalarni davlat tomonidan qullab-quvvatlashni yanada quchaytirish to'g'risida»gi PF№1657. 1996 yil 10 deqabr.
11. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining «Qam ta'minlangan oilalarni ijtimoiy ximoyalashni tashkil etish masalalari to'g'risida»gi qarori.№434-sonli 1994 yil 24 avgust.
- 13.Qam ta'minlangan oilalarni xisobga olish ularga moddiy yordam tayinlash va tulash tartibi to'g'risida nizom 1994 yil 24 avgust.
14. BMTning «Bola xuquqlari to'g'risida»gi Qonvensiyasi. T. Inson xuquqlari buyicha shartnomalar. 220-bet. 2004.
15. 16 yoshgacha bulgan bolalari bulgan oilalarga nafaqa tayinlash va tulash tartibi

buyicha qushimcha tushuntirish. 1998 yil. 28 iyun. №577/031.(Maxalla fuqarolar o'zini-o'zi boshqarishining xuquqiy asoslari)T..2003.

16. www.gov.o'z
17. www.edu.o'z
18. www.zivo.tdu.o'z
19. www.ec.tdu.o'z
20. www.performfnce.edu.o'z

7-Mavzu. Ekologiya xuquqi asoslari.

Reja.

7.1.Ekologiya xuquqi tushunchasi, xususiyatlari va umumiy ekologiya tizimida tutgan urni va roli.

7.2.Ekologiya xuquqining tamoyillari va manbalari.

7.3.O'zbekistonning ekologik siyosati.

7.4.Ekologiya nazorati tushunchasi, maqsadi, vazifasi va usullari.

7.5.Ekologik xuquqbuzarliklar uchun javobgarlik tushunchasi, moxiyati va turlari.

7.1.Ekologiya xuquqi tushunchasi, xususiyatlari va umumiy ekologiya tizimida tutgan urni va roli.

Malumki, XX asrda mamlga oshirilgan fan-texniqa yutuqlari natijasida yaratilgan yangi texniqa vositalari, ishlab chiqarish obyektlari o'z navbatida tabiatga bulgan ta'sirini oshishi misli qurilmagan ekologiu salbiy oqibatlarni keltirib chiqardi. Shu sababli ekologiu munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan ijtimoiy-xuquqiy chora-tadbirlar tizimi ishlab chiqilda va amalga oshirilmogda. Ushbu xolat esa ekologik xuquqiy munosabatlar doirasi va darajasini urganuvchi ekologiya xuquqi fanining paydo bulishi va rivojlanishiga zaruriyat yaratdi.

Ekologiya xuquqi-tabiat bilan jamiyat o'rtasida paydo buladigan ijtimoiy munosabatlarni xuquqiy tomondan tartibga solishni urgatuvchi fandır.

«Ekologiya xuquqi bugungi qunda O'zbekiston Respublikasining mustaqil xuquq tizimida o'z urni va salloxiyatiga ega bulgan aloxida yunalish va xususiyatlariga ega bulgan xuquq soxasi xisoblanadi. Shuni aloxida ta'kidlash qeraqqi, xar bir xuquq soxasining moxiyati , tartibga solinayotgan ijtimoiy munosabatlarning qengligi, murakkabligi, xilma-xilligi va o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi.»□

Ekologiya xuquqi xam boshqa xuquq tarmoqlari singari qeng qamrovli axamiyatga ega bulgan xuquq soxalari ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda boshqa xuquq soxalarining xuquqiy qoida-talablari va tamoyillaridan foydalanadi.

Ekologiya xuquqi xam tabiat –jamiyat tizimidagi global axamiyatga ega bulgan ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda birinchi navbatda, ekologik umum majburiy axamiyatga ega bulgan tamoyil, usul, va qoida talablaridan foydalanadi, ikkinchidan, Ushbu murakkab ekologik muammolarni xal qilish, ularning xuquqiy tartibotini ta'minlashda o'zaro boglik bulgan xuquqning boshqa soxalarining quch va imqoniyatlaridan foydalanadi. Chunqi, ekologiya xuquqi xal qilishga qaratilgan ekologik muammolar va vazifalarning qulami qengligi, murakkab va axamiyatliliigi sababli faqatgina jamiyat xayotining ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy-madaniy jabxalarida mavjud bulgan barcha vosita chora-tadbirlarni safarbar qili shorqali ekologik munosabatlarni tartibga solish mumkin.

Shuning uchun xam ekologik muammolarni xal qilishga qaratilgan ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda ekologik tamoyil, qoida, talablar bilan bir qatorda boshqa xuquq soxalari ya'ni ma'muriy, jinoiy, fuqarolik, mexnat va xo'jalik xuquqiy vosita va qoida talablaridan foydalanadi.

Ekologiya xuquqi xuquq tizimining aloxida soxasi sifatida boshqa xuquq soxalari bilan chambarchas boglik xolda ijtimoiy munosabatlar, tabiat qonuniyatlari, tabiiy resurslar, ekologik

tizim va qomponentlarga ta'sir etish ya'ni xolatining yomonlashishi, miqdorining qamayishi, muvozanatning buzilishi, turlarning yuqolishi, va xaqozalar kabi jarayonlarda paydo buladi. Xammamizga ma'lumki, Inson bu tabiat maxsuli, uning bir qismi, tabiat qonuniyatlari doirasida shakllanadi va rivojlanadi va taraqqiy etadi. Shuning uchun xam jamiyat o'z taraqqiyotiga erishmoqchi bulsa, albatta tabiatning muqaddas, ustuvor qonuniyatlarini anglashi, e'tirof etishi, o'z xatti-xarakatlarini moslashtirishi va eng muximi o'z extiyojlarini qondirish bilan boglik xarakat yunalishlari tabiatning xolatiga boglab rivojlantirilishi lozim buladi.

Bugungi qunda tabiat qonunlarini urganish tabiiy resurslarning rivojlanishi, o'zaro boglikligi darajasi ekologik tizimdagi muayyan tabiiy resurs, tur, qomponentlar sifat va miqdoriy o'zgarishlari, ularga buladigan ta'sir doiralarini aniqlash yoki bir so'z bilan aytganda tabiat ilmini urganishda tabiiy fanlar tizimida o'z yunalishi, xususiyatlariga ega bulgan ekologiya fani tobora rivojlanib bormoqda.

Ekologiya xuquqi fanining oldida «Tabiat-jamiyat tizimi»da turli shakl va yunalishlarda paydo buladigan o'zaro ta'sirlarni barqarorlashtirish, xarakat yunalishlarini aniqlash, jamiyat extiyojlarini qondirish me'yorlarini urnatish, tabiat qonunlari darajasida atrof tabiiy muxitni muxofaza qilish talablarini belgilash kabi ma'suliyatli vazifalarni yuqlaydi.

Ekologiya xuquqi urganadigan ekologik munosabatlar deganda, tabiat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirlar natijasida paydo buladigan turli ijtimoiy munosabatlarni tushunamiz. Bugungi qunda bu munosabatlar uchta quyidagi asosiy yunalishlarda paydo buldi:

1. Atrof tabiiy muxitni muxofaza qilish bilan boglik ekologik xuquqiy munosabatlar;
2. Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish bilan boglik ekologik xuquqiy munosabatlar;
3. Axolini ekologik xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan ekologik xuquqiy munosabatlar.

Ushbu ekologik xuquqiy munosabatlar yunalishlari o'z mazmun-moxiyatiga ko'ra bir-biri bilan chambarchas boglik bo'lib, jamiyatning tabiat bilan o'zaro ta'sirlari tizimida tutgan urni muammolarini xal qilishda qullaniladigan chora-tadbirlari, uslublari va o'ziga xos xususiyatlari bilan bir-biridan farqlanadi.

Shuni aloxida ta'kidlash qeraqqi, yuqorida tavsiflangan ekologik xuquqiy munosabatlar davlat ekologik siyosatining asosiy yunalishlarini tashkil etadi.

Xulosa qilib aytganda, ekologiya xuquqining predmeti-atrof muxitni muxofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va axolining ekologik xavfsizligini ta'minlash jarayonida paydo buladigan ijtimoiy munosabatlarni xuquqiy tomondan tartibga solishdan iboratdir.

7.2. Ekologiya xuquqining tamoyillari va manbalari.

Xar bir fan soxasi, shu jumladan ekologiya xuquqi xam ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish jarayonida o'z yunalishlari, ya'ni o'z tamoyillariga ega bo'lib, o'z navbatida xar bir Fan soxasining maqsadi va vazifalaridan kelib chiqadi.

Biz urganiyotgan ekologiya xuquqining mamoyillari-tabiat-jamiyat tizimidagi o'zaro munosabatlar yunalishi, chegaralarini belgilab berishda ekologik-xuquqiy mexanizmining barqarorligini qafolatlashda va qonunchilik qoida-talablarining ekologik munosabatlarini tartibga solish tartibini belgilashda muxim axamiyatga egadir.

Ekologiya xuquqining tamoyillarini quyidagi tizimga bulamiz:

1. Davlat va xuquqning umumiy tamoyillari;
2. Atrof tabiiy muxitni muxofaza qilishga oid tamoyillar;
3. Tabiat resurslaridan oqilona foydalanishga qaratilgan tamoyillar.

Ekoliya xuquqi xuquqtizimining soxasi sifatida ekologik munosabatlarni tartibga solishda davlat va xuquqning quyidagi tamoyillaridan foydalaniladi:

1. Qonuniylik;
2. Ijtimoiy adolat;
3. Oshkoralik;
4. Ishontirish va majburlov choralarining xamqorligi;
5. Shaxslarning xuquq va burchlarining birligi va boshqalar.

Atrof tabiiy muxit barqarorligini ta'minlash va tabiatni muxofaza qilishning asosiy tamoyillari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Biosfera va ekologiya tizimlari barqarorligi hozirgi va kelgusi avlodning genetik fondini saqlash;

2. Atrof tabiiy muxitni muxofaza qilishda tabiat qonuniyatlari ustuvorligini tan olish;

3. Fuqarolarning xayoti uchun qulay tabiiy muxitga ega bulish xuquqini ta'minlash;

4. Jamiyatning ekologik, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy manfaatlarini uygunlashtirish;

5. Tabiatni muxofaza qilish chora-tadbirlarining tabiiy resurslardan foydalanish tadbirlaridan ustuvorligini tan olish;

6. Tabiatni muxofaza qilish faoliyatini ragbatlantirish;

7. Ekologik qonun qoidalarini buzganlik uchun javobgarlik;

8. Tabiiy resurslar xolatini tiqlash majburiyiligi;

9. Ekologiya ekspertizasini utqazishning majburiyiligi.

Tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga qaratilgan ijtimoiy munosabatlar quyidagi tamoyillar doirasida tartibga solinadi:

-tabiiy resurslardan faqat ilmiy asoslangan xolda oqlona foydalanishning zarurligi;

-tabiatni muxofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish faoliyatini ragbatlantirish;

-yer, yer osti boyliklari, o'simlik, xayvonotdunyosidan maxsus foydalanganlik uchun xaq tulaslik va umumiy asosda foydalanganlik uchun xaq tulaslik;

-yerlardan belgilangan toifalar doirasida maqsadli foydalanish;

-qishloq xujaligiga muljallangan yerlarning ustuvorligi;

-tabiiy resurslar qadastrini yuritish majburiyiligi va boshqalar.

Ekologik xuquqiy munosabatlar tizimida quyidagi usullardan foydalaniladi:

Ekologizatsiyalashtirish;

Ma'muriy-xuquqiy;

Fuqaroviy-xuquqiy.

Ekologik xuquqiy munosabatlar tizimini urganishni oson bulishi uchun o'ziga xos institut, toifa va nazariy qoidalar majmuini birlashtirgan xolda ekologiya xuquqi o'z tizimiga ega.

Ekologiya xuquqining tizimi – ekologik munosabatlarni tartibga solishdagi axamiyati va mazmuniga ko'ra asosiy institut, toifa va nazariy-xuquqiy masalalarning ma'lum tartibda joylashishidir.

Tabiat bilan jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tartibga solishda yordam beradigan, qatnashadigan xuquqiy xujjatlar ekologiy xuquqining mabasi sifatida qaralishi mumkin.

Ekologiya xuquqining manbalari bo'lib me'yoriy-xuquqiy xujjatlar xisoblanadi.

Ekologiya xuquqining manbalari – deganda atrof tabiiy muxitni muxofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va axolining ekologik xavfsizligini ta'minlash bilan boglik ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda xizmat qiladigan qonunchilik xujjatlari tushuniladi.

Ekologiya xuquqining manbalari qeng qamrovli munosabatlarni tartibga solish uchun xam ularni quyidagicha tasniflash mumkin: yuridik quchi buyicha manbalar qonunlar va qonunosti me'yoriy xujjatlarga bulinadi.

Ekologik munosabatlarni tartibga solishni yunalishlari buyicha:

- tabiatni muxofaza qilish qonunchiligi;

- tabiiy resurslardan oqilona foydalanish qonunchiligi;

- axolining ekologik xavfsizligini ta'minlash qonunchiligi.

Munosabatlarni tartibga solish predmeti buyicha:

- umumiy va maxsus ekologik qonunchilik xujjatlari;

- xuquqiy tartibga solish xolati buyicha moddiy va protsessual axamiyatdagi qonunchilik xujjatlari;

- qonunchilik xujjatlarining tizimi buyicha oddiy qodifiqatsiyalashgan manbalar.

Qonunchilik xujjatlarining qullanilish doirasi buyicha:

- xududiy-mintaqaviy;
- Respublika miqiyosida;
- xalqaro miqiyosdagi manbalar va xokazo.

7.3.O'zbekistonning ekologik siyosati.

Tabiat va jamiyat o'rtasidagi munosabat shakllari va qonsepsiyalaridan kelib chiqadigan xamda ekologik qonunlarni maqsadi va moxiyati qishilarning jamiyatdagi ekologik munosabatlarida amal qilishi qeraq bulgan asosiy prinsiplari yoki qoidalarida namoyon buladi. Bu prinsiplar tabiat qonuniyatlariga asoslangan bo'lib quyidagilardan iboratdir:

Tabiiy xodisa va jarayonlar ko'p kirralikdir, shuning uchun xam ular xar tomonlma obyektiv baxolanishi qeraq. Bu degani xar bir tabiiy xodisa yoki obyektga xalq xujaligining soxaviy zaruriyatiga qarab yondashish demaqdir. Bu soxaviy yondashuv avvalambor ekologik tizimlarni saqlab qolish va ularni qayta tiqlash nuqtai nazardan amalga oshirilishi maqsadga muvofiq buladi.

O'rta Osiyo sharoitida urmon qurilish yoki ximiq xom-ashyo manbayi emas, balqi ekologik tizim yoki lanshaftlarni bir me'yorda ushlab turuvchi element sifatida qaralishi qeraq. Chunqi bu mintaqada bor yugi umumiy maydonning bir fiozidan oshmaydigan siyraq daraxtzor va butazorlar suv tuproq muxofazasida «Yashil qalqon», iqlimni mu'tadillashtiradigan qomponent, axolini madaniy dam olishini ta'minlaydigan obyekt sifatida qarashni taqazo etadi .

O'zbekiston Respublikasi suv va suvdan foydalanish to'g'risidagi qonun xujjatlariga ko'ra suv fondidagi daryolar O'rta Osiyo sharoitida sugorish va reqratsiya manbai emas, balqi ichimlik suvi va axolining maishiy xizmati uchun muljallanishi qeraq. Chunqi issiq iqlimli sharoitda suv axolii uchun xayot manbayidir. Sibir, O'zoq Sharq kabi sovuq yoki nam iqlimli mintaqalar uchun daryolar, avvalambor axolini transport xizmatini bajaruvchi va arzon energetiqa manbaidir. Daryolar insonlarning xayoti uchun bilvosita qishloq xujaligi, metallurgiya, tog-qon sanoati, kimyo kabi suvni ko'p talab qiluvchi xalq xujaligi tarmoqlari orqali xizmat qiladi. Asosiysi tabiat qomponentlari turli chiqindilar va axlatlar tashlaydigan tabiiy obyekt bo'lib qolmasligi qeraq.

Yer qurrasida yo'zaga kelayotgan ekologik nobop muxitning chuqurlashuvida ozmi ko'pmi O'zbekistonning xam ishtiroki bor. Xozirda O'zbekistonda istiqomat qilayotgan 25 milliondan ziyod axolining yarmidan ko'progi ekologik xavfsiz bulmagan muxitda yashamoqda. Orol dengizi va uning atrofida ruy bergan ekologik inkiroz xolati Sovet davrining noekologik agrar iqtisodiy siyosatining natijasidir. Shuning uchun xam davlatimiz shaxsan prezident ekologik masalalarni iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy isloxotlar bilan uygunlashtirilgan xolda olib borishni lozim deb topmoqda .

XX asr oxiriga kelib O'zbekistonda quyidagi taqtiq va srategiq yunalishlar ishlab chiqilgan: «2005 yilgacha bulgan davrda tabiatni muxofaza qilish va tabiiy resurslardan samarali foydalanishning Davlat dasturi», «O'zbekiston Respublikasida tabiatni muxofaza qilish va barqaror rivojlanishning ekologik ta'minlashning milliy xarakatlar rejasi», «O'zbekiston Respublikasida atrof muxit gigiyenasi buyicha milliy xarakatlar dasturi», «Biologiq xilma-xillikni saqlab qolish buyicha milliy srategiya va reja». Bu xujjatlarda davlatimizning jamiyat va tabiat o'rtasidagi munosabat shakli, xozirgi qunda va kelajaqda qanday bulishi, O'zbekistonning ekologik qonsepsiyasi, maqsadi va prinsiplari belgilab berilgan.

O'zbekiston Respublikasi ekologik siysatining asosiy maqsadi – qishilarning xayotiy zarur bulgan ekologik xavfsiz muxitini ta'minlash uchun tabiatni muxofaza qilish va tabiiy resurslardan samarali foydalanish, ya'ni tabiat bilan jamiyat o'rtasidagi iqtisodiy-ekologik munosabat shaklini qullashdir.

29 avgust 1997 yilda qabul qilingan milliy xavfsizlik qonsepsiyasi to'g'risidagi qonunda xam mamlaqatimizning ekologik qonsepsiyasi berilgan edi, ya'ni shaxsning xayotiy zarur extiyoji bulgan qishilarning sogligini muxofaza qilish va insonlarning turmushi uchun optimal

xolatdagi ekologik sharoitlarni yaratib berish; jamiyatning xayotiy zarur extiyoji bulgan oilani xar tomonlama qullab-quvvatlash, mu'tadil ekologik vaziyatni tashkil etish, axolining sogligini ta'minlash, jismoniy baquvvat avlodni shakllantirish; shuningdek davlatning xayotiy zarur extiyohlari bulgan barqaror rivojlanish mintaqaviy iqtisodiy xolatni mu'tadillastirish soglom xayot tarzini shakllantirishdan iboratdir. Undan tashqari prezidentimiz I.A.Karimovning «O'zbekiston XXI asr busagasida: xavfsizlikqa taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot qafolatlari» asarida xamda 2005 yilgacha bulgan davrda tabiatni muxofaza qilish va tabiiy resurslardan samarali foydalanishning davlat dasturida yuqorida aytilgan maqsad va qonsepsiyalarni amalga oshirishning asosiy chora-tadbirlari belgilandi. Ular quyidagilardan iborat:

- ekologik texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish
- qishloq xo'jalik eqinlarini eng avvalo go'zani sugorishda suvni tejaydigan texnologiyalarni qeng joriy etish
- sanoat korxonalarida atmosferaga, xavoga, suv xavzalariga, tuproqqa ifloslantiruvchi xamda zararli moddalarni tashlaganlik uchun maxsus solikdan qeng foydalangan xolda ma'suliyatni oshirish darqorligi
- qayta tiqlanadigan zaxiralarni qayta ishlab chiqarishning tabiiy ravishda qengayishini ta'minlangan turlaridan oqilona foydalanish
- foydali qazilmalardan oqilona foydalanish qeraqligi
- qeng maydonlardagi tabiiy sharoitlarni tabiiy zaxiralardan samarali va kompleks foydalanishni ta'minlaydigan darajada aniq maqsadli, ilmiy asoslangan tarzda o'zgartirish
- jonli tabiatning xilma-xilligini saqlash
- Jaxon jamoatchiligi e'tiborini mintaqaning ekologik muammolariga qaratish va boshqalar .

O'zbekiston Respublikasining yuqorida aytib utilgan ekologik siysatni amalga oshiruvchi tabiat va jamiyat o'rtasidagi munosabat shakli, tabiat qonuniyatlariga jamiyat qonunlarini moslashtirish, ekologik chora-tadbirlar va asosiy tanlangan tamoyillarning xayotga tadbiiq qilish mexanizmi ishlab chiqilsa va amaliyotda ular o'z tadbiiqini topsa so'zsiz bizning mamlaqatimiz yaqin kelajaqda ekologik munosabat shakliga utib olishi mumkin. Bunday siyosat shaxsning, jamiyatning va davlatning xayotiy zarur bulgan milliy xavfsizligini ta'minlashda qatta omil bo'lib xizmat qilishiga xech shubxa yuq.

7.4.Ekologiya nazorati tushunchasi, maqsadi, vazifasi va usullari.

Ekologiya nazorati davlat ekologik siyosatning muxim tarkibiiy qismi sifatida tabiat-jamiyat tizimidagi ekologik munosabatlarning barqarorligi ta'minlashda muxim axamiyatga egadir.

Xammamizga ma'lumki, ekologik xuquqiy munosabatlarni tartibga solish jarayonida ekologiya nazorati muxim vazifalarni amalga oshiradi .

Ekologiya nazorati – atrof tabiiy muxitning muxofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash qoida-talablarini barcha vazirlik, davlat qumitalari va idoralari korxonalar, tashkilotlar, muassasalar, mansabdor va jismoniy shaxslar tomonidan bajarilishini teqshirish, tabiiy muxit xolatini urganish vakuzatish, chora-tadbirlarni qullash bilan boglik siyosiy-xuquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy-ma'rifiy chora-tadbirlar yigindisini o'z ichiga oladi.

Ekologiya nazoratining asosiy maqsadi atrof-tabiiy muxit barqarorliginisaxlashdan iborat bo'lib davlat organlari va jamoat tashkilotlari faoliyatini muvofiqlastirgan xolda olib borilishini taqazo etadi. Ekologiya nazoratining asosiy vazifalari O'zbekiston Respublikasi «Tabiatni muxofaza qilish to'g'risida»gi Qonunining 29-moddasida belgilangandir .

Ekologiya nazoarti bilan boglik murakkab faoliyatni olib borishda ekologiya nazorati subyektlari tomonidan quyidagi asosiy tashkiliy-xuquqiy usullar qullaniladi:

- Kuzatish – atrof tabiiy muxitda buladigan o'zgarishlarni urganish va ma'lumotlarni tuplash;
- Umumlashtirish – atrof tabiiy muxit xolatiga zararli va xavfli ta'sirlarni aniqlash, taxlil

qilish aslsida ma'lumotlarni tasniflash;

- Baxolash – antropogen faoliyat ishlarining zararli, xavfli va noqonuniyligini aniqlash;
- Ruxsatnima berish – yuridik va jismoniy shaxslarga yer, suv, o'simlik va xayvonot dunyosi, yer osti boyliklari va atmosfera xavosidan foydalanish uchun litsenziya berish;
- O'g'xlantirish, cheklash va tuxtatish – ekologik xavfli va zararli xo'jalik va boshqa faoliyatni cheklash, vaqtincha tuxtatib quyish va bekor qilish;
- javobgarlikqa tortish – ekologik qoida-talablarini buzgan, yuridik va jismoniy shaxslarga nisbatan ma'muriy-xuquqiy javobgarliklarni qullash.

Davlat ekologiya nazorati – atrof-tabiiy muxitni muxofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va axolining ekologik xavfsizligini ta'minlash qoida-talablarini barcha vazirlik, davlat qumitalari, idoralar, yuridik shaxslar, mansabdor va jismoniy shaxslar tomonidan bajarilishi yo'zasiidan maxsus vakolatli organlarning teqshirish va choralarni qurish bilan boglik faoliyatini o'z ichiga oladi.

Qonun xujjatlariga muvofiq O'zbekiston Respublikasi tabiatni muxofaza qilish qumitasi, O'zbekiston Respublikasi soglikni saqlash vazirligi, O'zbekiston Respublikasi yer resurslari davlat qumitasi, O'zbekiston Respublikasi ichqi ishlar vazirligi, O'zbekiston Respublikasi sanoat va qonchilik nazorati agentligi, maxsus vakolatli davlat organlri xisoblanadi.

Ekologik ekspertiza – ekologik xuquqiy mexanizmning tarkibiy qismi sifatida atrof tabiiy muxitning barqarorligini saqlash, tabiiy boyliklardan unumli va samarali foydalanish va axolining ekologik xavfsizligini ta'minlashda muxim axamiyatga egadir. Amaldagi qonun xujjatlariga asosan ekologik ekspertiza deganda rejalashtirilayotgan yoki amalga oshirilayotgan xo'jalik va boshqa xil faoliyatning ekologik talablarga muvofiqligini belgilash xamda ekologik ekspertiza obyektini ruyobga chiqarish mumkinligini aniqlash tushuniladi. Ekologik ekspertizaning xuquqiy xolati Konstitutsiyaviy qoidalarda O'zbekiston Respublikasi «Tabiatni muxofaza qilish to'g'risida»gi, «Ekologik ekspertiza to'g'risida»gi qonunlarda, O'zbekiston Respublikasi tabiatni muxofaza qilish davlat qumitasi, O'zbekiston Respublikasi soglikni saqlash vazirligining ekologik ekspertizani utqazish tartibi to'g'risidagi me'yoriy xujjatlarida belgilangan .

Respublikada ekologik ekspertiza quyidagi maqsadlarda utqaziladi:

- muljallanayotgan xo'jalik va boshqa xil faoliyatni amalga oshirish to'g'risida qaror qabul qilinishidan oldingi bosqichlarda bunday faoliyatning ekologik talablarga muvofiqligini aniqlash;

- rejalashtirilayotgan yoki amalga oshirilayotgan xo'jalik va boshqa xil faoliyat atrof tabiiy muxit xolatiga va fuqarolar sogligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bulsa, bunday faoliyatning ekologik xavflilik darajasini aniqlash;

- atrof tabiiy muxitni muxofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish buyicha nazarda tutilayotgan tadbirlarning yetarliligi va asosliligini aniqlash .

Ekologik eqspetizaning eng asosiy vazifasi atrof tabiiy muxit va axolining xayoti va sogligiga xavfli va zararli ishlab chiqarish va xo'jalik obyektlarining ta'sirlarini oldini-olish, bartarf etish bilan boglik preventiv chora-tadbirlarni amalga oshirishdan iboratdir.

Ekspertiza natijalari to'g'ri, odilona bulishi chun biologiq, kimyoviy, fiziqaviy, texnologiq, demografiq, agro-ekologik, iqtisodiy va boshqa jabxalardagi bilimlarni jamlagan xolda qeng qamrovli ijodiy mexnat maxsuli bulishi va teqshirilayotgan obyektga nisbatan real , obyektiv baxo berilishi qeraq.

Ekologik ekspertiza jarayonida turli shakldagi quyidagi usullardan foydalangan xolda ko'zda tutilgan maqsadlarga erishiladi:

-ma'lumotlar tuplash-ekspertizadan utayotgan muayyan obyektga tegishli bulgan barcha axborot, ma'lumotlarni yigish va tuplash;

-umumlashtirish-obyekt xaqidagi tuplangan iqtisodiy, texnologiq, ekologik, gidrologiq kimyoviy va boshqa ma'lumotlarni o'z yunalishlari buyicha ma'lum tizimga keltirish;

-taxlil qilish-umumlashgan ma'lumotlar banqini o'z yunalishi va xususiyatlari buyicha

aloxida urganish va tasniflash;

-baxolash-ekspertizp utqazilayotgan obyekt yunalishlari, bo'limlari, tashkil etuvchi qismlari buyicha xavfli va zararlilik darajasini aniqlash;

-xulosa berish-ekspertiza utqazilayotgan obyektning ekologik jixatdan zararli yoki zararsiz, xavfli yoki xavfsiz, ekologik qoida-talablarga mos keladi yoki Ushbu qoidalarga zid ekanligi xaqidagi yaquniy, adolatli, obyektiv xulosaga kelish.

Davlat ekologik ekspertizasi O'zbekiston Respublikasi tabiatni muxofaza qilish davlat qumitasi tomonidan olib boriladi.

Ekologik ekspertiza tizimida ekologik audit xam muxim axamiyatga egadir. Ekologik audit-ekologik auditorlar tomonidan qonun xujjatlarida belgilangan tartibda va shartlarda utqaziladigan belgilangan tartibda va shartlarda utqaziladigan, atrof tabiiy muxit xolatiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan, ishlab turgan korxonalar va boshqa obyektlarni mustaqil ekologik ekspertiza qilishdir. Lekin, ekologik auditning ekologik ekspertizadan yagona farqi xo'jalik yoki ishlab chiqarish obyektini mulkdorining qaroriga binoan utqaziladi.

7.5. Ekologik xuquqbuzarliklar uchun javobgarlik tushunchasi, moxiyati va turlari.

Ekologiya qonun xujjatlarini buzganlik uchun yuridik javobgarlik o'zining asosiy maqsadi va tamoyillari bilan boshqa qonunchilikni buzganlik uchun javobgarlikdan farq qilmaydi, lekin ma'lum bir o'ziga xos xususiyatlariga xam ega. Ushbu xususiyatlar o'simlik va xayvonot dunyosiga yetkazilgan zararni undirish va ekologik qonun xujjatlarini buzganlik uchun maxsus jazo choralari, ya'ni tabiiy resurslardan foydalanish xuquqini cheklash, tuxtatib turish va undan maxrum qilish choralari qullashdan iboratdir.

Ekologik qonun xujjatlarini buzganlik uchun javobgarlik quyidagi maqsadlarga qaratilgandir:

-tabiiy obyektlardan foydalanish va ularni muxofaza qilish qoidalarini buzgan shaxslarga nisbatan jazo choralari qullash;

-atrof tabiiy muxitga va Inson salomatligiga yetkazilgan zararni qoplash;

-yangi ekologik xuquqbuzarliklarni sodir etishni o'gohlantirish.

Ekologik xuquqbuzarliklarning obyektini- tabiiy resurslar, atrof tabiiy muxit, tabiiy resurslardan foydalanish va ularni muxofaza etish buyicha belgilangan tartibi xisoblanadi.

Ekologik xuquqbuzarliklarning subyektlari esa-uni sodir etuvchi yuridik va jismoniy shaxslardir.

Ekologik xuquqbuzarlikning obyektiv tomoni-xatti-xarakterning noqonuniyligi, ekologik zararni yetkazish yoki yetkazish xavfi tug'ilishi xamda ekologik munosabatlarning yuoshqa subyektlarini xuquq va manfaatlari buzilishi, Ushbu xatti-xarakter bilan vujudga kelgan yoki vujudga kelishi mumkin bulgan oqibat o'rtasidagi sababiy boglanish bilan ifodalanadi.

Ekologik xuquqbuzarliklarning subyektiv tomoni deganda, xuquqbuzarlarning aybi tushuniladi. Xuquqbuzarning aybi qasddan yoki extiyotsizlikdan sodir etilishi mumkin. Qasddan xuquqbuzariq sodir etishda xuquqbuzar taqiqlangan qoidani yoki bajarishi lozim bulgan majburiyatni atayin buzadi yoxud bajarmaydi va bunda u o'z xatti-xarakterlari bilan zararli oqibatlarni kelib chiqishini biladi xamda unga ongli ravishda yul quyadi.

Ekologik xuquqbuzarlik o'zining xavflilik darajasiga qarab jinoiy, ma'muriy, fuqaolik (mulkiy) xuquqbuzarlik xamda intizomiy xatti-xarakter tarzida bulishi mumkin va ularga nisbatan qonun xujjatlarida belgilangan turli javobgarliklar qullaniladi.

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi Kodeksining U11-U111 boblarida belgilangan qoidalar tabiat atrof muxitga qarshi sodir etiladigan xuquqbuzarliklar uchun javobgarliklardir. Ularda ko'rsatilgan qoidalar buzilsa, jarima, maxsus xuquqdan maxrum etish, ma'muriy qamoq, mol-mulkini musodara qilish kabi jazolar qullanilishi belgilangan.

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat Kodeksining 193-moddasi ya'ni

Sanoat, energetika, transport, kommunal xizmat, agrosanoat, ilm-fan obyektlari yoki boshqa obyektlarni loyixalash, joylashtirish, qurish va ishga tushirib foydalanish normalari va

qoidalarining mansabdor shaxslar tomonidan buzilishi, yoxud davlat qomissiyasining a'zolari tomonidan bu obyektlarni normativ xujjatlarda belgilangan qoidalarni buzib qabul qilinishi insonning o'limi, odamlarning ommaviy ravishda kasallanishi, ekologiyaga salbiy ta'sir qiladigan darajada atrof muxitning o'zgarib qetishiga yoki boshqacha ogir oqibatlarining kelib chiqishiga sabab bulsa;

194-moddasi:atrof tabiiy muxitning ifloslanganligi ma'lumotlarini qasddan yashirish yoki buzib ko'rsatganlik uchun; 195-moddasi:atrof tabiiy muxitning ifloslanishi oqibatlarinibartaraf qilish choralarini qurmaslik uchun; 196-moddasi atrof tabiiy muxitni ifloslantirish natijasida oqibati yomon xolatlariga olib kelsa jinoiy jazo turlaridan ya'ni jarima, ozodlikdan maxrum etish, muayyan xuquqdan maxrum etish, qamoq, axloq to'zatish ishlariga jalb etish kabi jazolar jinoiy sud tomonidan belgilanishiga sabab buladi. Shuningdek, yer, yer osti boyliklaridan foydalanish shartlarini yoki ularni muxofaza qilish talablarini buzish; eqinzor, urmon, boshqa dov-daraxtlarga shiqast yetkazish yoki ularni nobud qilish; o'simliklar kasalliklari yoki zararqunandalariga qarshi ko'rash talablarini buzganlik uchun; zaxarli kimeviy moddalar bilan muomalada bulish qoidalarini buzish; xayvonot yoki o'simlik dunyosidan foydalanish tartibini buzish; su vyoki xayvonot yoki o'simlik dunyosidan foydalanish tartibini buzish; aloxida muxofaza etiladigan tabiiy xududlarning tartibini buzish kabilar.

Ushbu jinoyatlar tarkiblari umumiy ekologik talablarni buzish oqibatida vujudga keladi. Ularning barchasi tabiiy resurslarni muxofaza qilish bilan boglikdir.

Ma'lumki, O'zbeqiton Respublikasi JQning 17-moddasiga ko'ra ekologik jinoyatlar uchun xam javobgarlikqa tortish yoshi 16-yosh bulaoladi.

Yuqorida qayd etilgan Kodekslardan tashqari O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan qabul qilingan Ekolgiyani tartibga solishga qaratilgan qonunlarimizda xam yuridik javobgarliklar mavjuddir. Jumladan: «Tabiatni muxofaza qilish to'g'risida»gi; «Atmosfera xavosini muxofaza qilish to'g'risida»gi; «Milliy xavfsizlik Qonsepsiyasi to'g'risida»gi; «O'simliklar dunyosidan foydalanish va ularni muxofaza qilish to'g'risida»gi; « Xayvonot dunyosidan foydalanish va uni muxofaza qilish qilish tugrsida»gi; «Davlat yer qadastrı tugrsida»gi; «Urmonlar to'g'risida»gi va boshqa qonunlar.

XULOSA.

Xulosa qilib aytish mumkinqi, ekologiya xuquqi-tabiat zaxiralarini ximoya qilish va ulardan foydalanishni tartibga soluvchi qonunlar, yuridik normalar ygindisi. Biz «Ekologiya xuquqi» mavzusi orqali uning aloxida xuquq tarmogi sifatida yaqinda XX asr ning 80-yillari oxiri-90 yillarining boshlarida vujudga kelganligini, atrof tabiiy muxitni asrab avaylashga oid qonun xujjatlari to'g'risidagi ma'lumotlarga ega buldiq. Ayniqsa, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, jamiyatning turli extiyojlarini qondirish maqsadida yer, yer osti boyliklari, sv resurslari, atmosfera xavosi, o'simlik va xayvonot dunyosidan foydalanishga qaratilgan ilmiy jixatdan davlat dastur va rejalari, atrof babiy barqarorligi, axolining sogligiga xavfli ta'sir etuvchi omillarni qamaytirish, oldini olish, cheklash va bartaraf etishga qaratilgan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, manaviy-ma'rifiy soadagi chora-tadbirlar xaqida tushunchaga ega buldiq.Ularni bilmasdan xuquqbuzarlik sodir etilsa unga nisbatan javobgarlik mavjudlinini urganib chiqdiq. Shunday bulsada biz mazkur mavzu yo'zasidan yuqorida sanab utgan qonunlarimizning mazmun-moxiyatini yanada muqammal bilish uchun, ularni urganib chiqishni talabalarimizga tavsiya etamiz.

GLOSSARIY.

1.Ekotsid-xayvonot va o'simliklardunyosini yoppasiga kirib tashlash,atmosfera va suv resurslarini zaxarlash, shuningdek, ekologik inkirozlar keltirib chiqaradigan boshqa xarakatlarni amalga oshirish.

2.Ekologik urush- raqibga uning xududiga ta'sir qili shorqali zarar yetkazish. Bu BMT tomonidan mann qilingan.

3.Ekologik sug'o'rta- ko'ngilli davlat ekologik sug'o'rtasi.

4. Ekoligik jamgarmalar-budjetdan tashqari davlat jamgarmalari. Ular kechiktirib bulmaydigan tabiiy muxofaza vazifalarini bajaradilar.

5. Ekologik ofat zonalarida - O'zbekiston Respublikasida xududiy uchastkalarida xo'jalik va boshqa faoliyat natijasida faunalar va floralar buzilishi, tabiiy ekologik tizimni vayron qilish natijasida tabiiy muvozanatning buzilishi.

Nazorat uchun savollar.

Ekologiya xuquqining predmeti nimani urgatadi?

Ekologik jamgarmalarning vazifalari nimalardan iborat?

Ekologiya xuquqining manbalari haqida tushuncha bering.

Ekologik ekspertiza nima?

Ekologiya xuquqining asosiy yunalishlari haqida nima bilasiz?

Ekologik ekspertizaning tizimi qanday?

Ekologiya xuquqi qanday tamoyillarga asoslanadi?

O'zbekistonda ekologik siyosat qanday yulga quyilgan?

Adabiyotlar.

1. I.A. Karimov «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda» T.. O'zbekiston. 1999.
2. I.A. Karimov «O'zbekiston XXI asr busagasida: xavfsizlikqa taxdid, barqarorlik shartlari va tarqqiyot qafolatlari» T., «O'zbekiston» 1997 yil.
3. T. Mirzayev «O'zbekistonda ekologik muammolar va proqurorlik nazorati» T-2000 yil.
4. Xaytboyev E.R. «Ekologik xuquqi» uquv qullanma. T.. O'z MI. 2002.
5. Xolmuminov J.T. «Ekologiya va qonun» T.. Adolat 2000.
6. Usmanov M.B. «Yer va qonun» T.. Adolat 1994.
7. O'zbekiston Respublikasi «Tabiatni muxofaza qilish to'g'risida»gi qonun, «O'zbekistonning yangi qonunlari» 7-son T., «Adolat» 1998 yil.
8. O'zbekiston Respublikasining «Milliy xavfsizlik qonsepsiyasi tugrsida»gi qonuni 29 avgust 1997.
9. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat Kodeksi T... Adolat 2001.
10. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik-protsessual Kodeksi T.. Adolat 2001.
11. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual Kodeksi. T.. Adolat 2001
12. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi Kodeksi. T. Adolat 1995
13. O'zbekiston Respublikasi ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi Kodeksga sharxlar T. Adolat 2001.
14. O'zbekiston Respublikasining «Iste'molchilarning xuquqlarini ximoya qilish to'g'risida»gi qonuni 26 aprel 1996 yil.
16. O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari to'g'risida»gi qonuni. 14 aprel 1999 y.
17. Zaqon RF. «Ob administrativnyx pravonarusheniyax» Rossiya 2001.
18. Eriashvili N.D, Trunsevskiy YU.V, Qurochqina V.V «Ekologicheskoye pravo» uchebniq dlya VO'Zov. M. YUNITI-DANA, zaqon i prava, 2004.
19. www.gov.o'z
20. www.edu.o'z
21. www.zivo.tdu.o'z
22. www.ec.tdu.o'z
23. www.performfnce.edu.o'z

8-Mavzu: Jinoyat xuquqi tushunchasi.

REJA:

- 8.1 Jinoyat xuquqi tushunchasi.**
- 8.2. Jinoyat tushunchasi va uning tarkibi.**
- 8.3. Jinoiy javobgarlik va ishtirokchilik.**
- 8.4. Jinoiy jazo va uning turlari.**
- 8.5. Voyaga yetmaganlarning javobgarligi.**
- 8.1. Jinoyat xuquqi tushunchasi.**

Respublikamiz oldida turgan goyat muxim vazifalardan biri qeyingi vaqtda usib borayotgan jinoyatchilikqa qarshi ko'rash olib borishdir. Bu vazifani xal etish davlat va fuqarolar tomonidan doimo quch-gayrat sarflashni, ijtimoiy-iqtisodiy, tarbiyaviy va xuquqiy tadbirlarni ogishmay amalga oshirishni taqazo etadi.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti I.A.Karimov O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX-sessiyasida so'zlagan nutqida «Yaratganimizga ming qatla shuqlar bulsinqi, biz xam siyosiy, xam iqtisodiy soxalarda, xam xavfsizlikni saqlab qolish borasida eng ogir va murakkab davrni boshimizdan eson-omonlik bilan qechirdiq. Xalkimizning donoligi, bagri qengligi, sabr-bardoshi bizni xar qanday balo qazolardan asrab, idrokimizni, aql-zaqovatimizni charxlab, yurtimizda osoyishtalik va millatlararo, fuqarolararo tinchlikni saqlab qolishga xizmat qildi»□- degan edi. Demaq, xozirgi qunda jinoyatlarni qamaytirish, ularning oldini olish va unga qarshi ko'rashish uchun mamlaqatimizda shart-sharoit mavjud. Ammo, bu muammo o'z-o'zidan xal bulavermaydi, buning uchun barcha chora-tadbirlar va vositalardan foydalanish talab etiladi. Shu vositalardan biri yoshlar ongiga xuquqiy bilimlarni singdirishdir. Biz urganadigan mazkur mavzu xam xuquq tarmoqlaridan biridir. Jinoyat xuquqi-ijtimoiy munosabatlarning muayyan tizimi uchun xavfli bulgan qilmishning jinoiyligini va jazolanishini belgilovchi yuridik normalar yigindisidan iborat xuquq tarmogidir. Jinoyat xuquqi xuquqiy normalar yigindisidan tashqari, jinoyat xuquqi fanini va tegishli yuridik uquv fanini bildiradi. O'zbekiston Respublikasi jinoyat xuquqining asosiy prinsiplariga:

- qonuniylik, sodir etilgan qilmishning jinoiyligi, jazoga sazovorligi va boshqa xuquqiy oqibatlarini faqat Jinoyat qodeqi bilan belgilanadi. Xech kim sudning xukmi bulmay turib jinoyat sodir qilishda aybli deb topilishi va qonunga xilof ravishda jazoga tortilishi mumkin emas;

- fuqarolarning qonun oldida tengligi, jinoyat sodir etgan shaxslar jinsi, irqi, millati, tili, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, bir xil xuquq va majburiyatlarga egaligidir;

- demonstrativizm, jamoat birlashmalari, fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari yoki jamoalar jinoyat sodir etgan shaxslar axloqini to'zatishtish ishiga qonunda nazarda tutilgan xollarda jalb qilinishlari mumkinligi;

- insonpavarlik, jazo va boshqa xuquqiy ta'sir choralari jismoniy azob berish yoki Inson qadr-kimmatini qamsitish maqsadini ko'zlamasligi.

- odillik, jinoyat sodir etishda aybdor bulgan shaxsga nisbatan qullaniladigan jazo yoki boshqa xuquqiy ta'sir chorasi odilona bulishi, ya'ni jinoyatning ogir-yengilligiga, aybning va shaxsning ijtimoiy xavflilik darajasiga muvofiq bulishligi;

- ayb uchun javobgarlik, shaxs qonunda belgilangan tartibda aybi isbotlangan ijtimoiy xavfli qilmishlari uchungina javobgar bulishligi;

- javobgarlikning muqarrarligi, qilmishida jinoyat tarkibining mavjudligi aniqlangan xar bir shaxs javobgarlikqa tortilishi shartligi prinsiplari kiradi.

Jinoyat xuquqi, xuquqning barcha soxalaridan quyidagi jixatlari bilan farq qiladi:

- birinchidan, jinoyat sodir etilishi munosabati bilan vujudga kelgan jinoiy-xuquqiy munosabatlarda, bir tomonidan jamiyat, davlat, ikkinchi tomonidan esa jinoyat sodir etgan shaxs subyekt buladi;

- ikkinchidan, jinoiy-xuquqiy norma bilan belgilab quyilgan taqiqlarni buzganlik uchun sud davlat nomidan qullaydigan jinoiy jazo beriladi. Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida, «xech kim sud xukmisiz va qonunga nomuvofiq xolda jinoyat sodir etishda aybdor deb topilishi va jinoiy jazoga tortilishi mumkin emas.»□

Jinoyat xuquqining vazifalariga quyidagilar kiradi: «shaxsni, uning xuquq va erqinliklarini, mulkini, tabiiy muxitni, jamoat va davlat manfaatlarini xamda butun xuquqtartibotni jinoiy tajovo'zlardan quriqlash, jinoyatlarni oldini olishga, fuqarolarni Respublikamiz Konstitutsiyasi va qonunlarga aniq rioya etish ruxida tarbiyalashga yordam berish.»□

Jinoiy xuquq normalari o'z mazmuniga ko'ra ikki qismga bulinadi: ulardan biri jinoyat xuquqning umumiy urnini, qoida va tartibini belgilab beradi, ikkinchisi esa aniq jinoyatlar

belgilarini ta'riflab, mazkur jinoyatlarni sodir etgan shaxslarga nisbatan qullaniladigan jazolarni aniqlaydi. Birinchi xil normalar jinoyat xuquqining umumiy qismini, ikkinchi xil normalar esa maxsus qismni tashkil etadi.

Jinoyat xuquqida ishlab chiqilgan qoidalarga ko'ra, xar bir qilmishning jinoiy ekanligini va uni jinoyat qonunining qaysi me'yor bilan javobgar qilish qeraqligini xal qilish uchun jinoyat tarkibini taxlil qilinadi.

Jinoyat tarkibi-bu O'zbekiston Respublikasi jinoyat xuquqining qonunda nazarda tutilgan, sodir qilingan ijtimoiy xavfli xarakterni aniq jinoyat turi sifatida tavsiflaydigan obyektiv va subyektiv belgilar yigindisi; jinoiy javobgarlikning zarur asosidir.

Jinoyat tarkibi quyidagilarga qarab farqlanadi:

-Ushbu xarakterning ijtimoiy xavfliligi darajasi buyicha-asosiy jinoyat tarkibi ogirlashtiruvchi va yengillashtiruvchi xolatlari bilan;

-Jinoyatni bayon qilish usuliga ko'ra-oddiy va murakkab;

-Bayon qilish usuli va konstruksiyaning o'ziga xos xususiyatiga ko'ra- xarakter (xarakatsizlik)ning o'zi bilan cheklangan va aniq oqibatlar (tovlamachilik, dezertirlik) bulishini talab qilmaydigan formal tarkib va xarakter (xarakatsizlik)dan tashqari aniq oqibatlar bulishini nazarda tutadigan moddiy tarkib.

Jinoyat xuquqida jinoiy qilmishni aniqlash xam muxim rol uynaydi. Jinoiy qilmish-bu jinoyat qonunlari bilan muxofaza qilinuvchi ijtimoiy munosabatlarga taxdid qiluvchi jamiyatga qarshi va inson axloq qoidalarnidan chetga chiquvchi aqtdir. Jinoiy qilmish o'zining obyektiv xossalariga ko'ra jamiyat uchun xavfli xarakter yoki xarakatsizlik, subyektiv xossalariga ko'ra esa xamisha muayyan maqsad va muayyan sabablarga ko'ra sodir etilgan aybli qilmish tushuniladi.

Ma'lumki, jinoyat qonuni bilan quriqlanadigan xar qanday ijtimoiy munosabat jinoyatning obyektini xisoblanadi. Xar qanday ong bilan boshqarilgan qilmish ichqi va tashqi moxiyatdan iborat bo'lib, uning ichqi moxiyatini subyektiv tomoni, tashqi moxiyatini esa obyektiv tomoni deb aytiladi. Jinoyatning obyektiv tomoni ijtimoiy xavfli qilmishning tashqi tomoni sifatida, jinoyatni qanday sodir etilganligini aniqlaydi.

Boshqa xuquq tarmoqlari singari jinoyat xuquqi xam o'z manbalariga egadir. Ular: O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasining jinoyat Kodeksi, O'zbekiston Respublikasining jinoyat protsessual Kodeksi, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining quyi palatasi Qonunchilik, yuqori palatasi Senat tomonidan qabul qilingan qonunlar, O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudi Plenumi qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining farmoyish va qarorlari xamda jinoyat xuquqini urgatish borasida chop etilgan darslik va uquv qullanmalar, shuningdek, xuquqiy jurnal, gazetalar va Xalqaro xuquqiy xujjatlar, xalqaro shartnomalardir.

O'zbekiston xududida jinoyat sodir etgan shaxs O'zbekiston Respublikasining Jinoyat Kodeksiga binoan javobgarlikqa tortiladi. Buning amalga oshirilishi O'zbekiston Respublikasi jinoyat Kodeksining 11-moddasida belgilab quyilgandir ya'ni qilmish:

1.O'zbekiston xududida boshlangan, tamomlangan yoki tuxtatilgan bulsa;

2.O'zbekiston xududidan tashqarida sodir etilib, jinoiy oqibati esa, O'zbekiston xududida yo'z bergan bulsa;

3.O'zbekiston xududida sodir etilib, jinoiy oqibati esa, O'zbekiston xududidan tashqarida yo'z bergan bulsa;

4.Bir nechta qilmishdan iborat yoki boshqa qilmishlar bilan birgalikda sodir etilgan bo'lib, uning bir qismi O'zbekiston xududida sodir etilgan jinoyat deb topiladi.

O'zbekiston bayrogi ostidagi yoki O'zbekiston portida ruyxatga olingan xavo, dengiz yoki daryo qemasida O'zbekiston xududidan tashqarida bo'lib, chet El davlati xududi xisoblanmagan joyda sodir etilsa, bunday jinoyat uchun O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksi asosida javobgarlikqa tortiladi.

O'zbekiston Respublikasi jinoiy qonun xujjatlari O'zbekiston Respublikasining

fuqarolari, shuningdek O'zbekistonda doimiy yashovchi fuqaroligi bulmagan shaxslar, basharti boshqa davlat xududida sodir etgan jinoyati uchun usha davlat sudining xukmi bilan jazolangan bulmasalar, mazkur qonunlar asosida jinoiy javobgarlikqa tortiladilar.

O'zbekiston fuqarosi chet davlati xududida sodir etgan jinoyati uchun, agar xalqaro shartnomalar yoki bitimlarda boshqacha xol nazarda tutilmagan balsa, ushlab berilishi mumkin emas. Chet el fuqarolari, shuningdek O'zbekiston xududida doimiy yashamaydigan fuqaroligi bulmagan shaxslar O'zbekiston xududidan tashqarida sodir etgan jinoyatlari uchun faqat xalqaro shartnomalar va xalqaro bitimlarda nazarda tutilgan xollardagina O'zbekiston Respublikasi jinoyat Kodeksi buyicha javobgarlikqa tortiladilar.

Qilmishning jinoiyligi va jazoga sazovorligi ana shu qilmish sodir etilgan vaqtda amalda bulgan qonun bilan belgilanadi. Qilmishning jinoiyligini bekor qiladigan, jazoni yengillashtiradigan yoki shaxsning axvolini Boshqacha tarzda yaxshilaydigan qonun orqaga qaytish quchiga ega, ya'ni Ushbu qonun quchga kirgunga qadar tegishli jinoiy qilmish sodir etgan shaxsga, shu Jumladan jazoni utayotgan yoki utab bulgan shaxsga nisbatan, agar u xali sudlangan xisoblanmasa tadbiiq etiladi.

8.2.Jinoyat tushunchasi va uning tarkibi.

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat Kodeksining 14-moddasida jinoyatga ta'rif berilgan bo'lib, unda «Jinoyat Kodeksi bilan taqiqlangan, aybli, ijtimoiy xavfli qilmish (xarakat yoki xarakatsizlik) jazo qullash taxdidi bilan jinoyat deb xisoblanadi», deyilgan. Jinoyat boshqa qoidabuzarliklardan o'ziga xos jixatlari bilan ajralib turadi. Bu qilmishning ijtimoiy xavfliligidir. Chunqi jinoyat natijasida jamiyat va shaxs uchun xam moddiy, xam ma'naviy zarar yetkaziladi. Shuning uchun jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasi jinoiy oqibatda aks etadi.

O'zbekiston Respublikasi jinoyat Kodeksiga ko'ra jinoyatlar o'z xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasiga ko'ra:

-ijtimoiy xavfi qatta bulmagan ya'ni qonunda ozodlikdan maxrum qilishga nisbatan yengilroq jazolar nazarda tutilgan jinoyatlar;

-uncha ogir bulmagan ya'ni qasddan jinoyat sodir etilib, qonunda besh yildan ko'p bulmagan muddatga ozodlikdan maxrum etish tarzidagi jazo nazarda tutilgan jinoyatlar, shuningdek, extiyotsizlik orqasida sodir etilib, qonunda ozodlikdan maxrum qilish tarzidagi jazo nazarda tutilgan jinoyatlar;

- ogir jinoyatlar ya'ni qasddan sodir etilib, qonunda ogir jazo sifatida besh yildan ortiq, lekin un yildan ko'p bulmagan muddatga ozodlikdan maxrum qilish nazarda tutilgan jinoyatlar;

-uta ogir jinoyatlar ya'ni qasddan sodir etilib, qonunda un yildan ortiq muddatga ozodlikdan maxrum qilish yoki o'lim jazosi nazarda tutilgan jinoyatlar kiradi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qushma majlisida qilgan ma'ro'zasida «Sud-xuquq tizimini liberallashtirish borasida biz xal etishimiz lozim bulgan Yana bir masala- bu jazolash tizimidan o'lim jazosini chiqarib tashlashdir.»□- degan edi. Bu masala mustaqilligimizning dastlabqi qunlaridan boshlanganligiga barchamiz guvoximiz, chunqi jinoyat Kodeksi qabul qilinganida 33 ta modda buyicha o'lim jazosi bor edi, bugungi qunga kelib ikkitasi qoldirilgan, lekin 2005 yil 2 avgustda e'lon qilingan Prezidentimizning «O'zbekiston Respublikasida o'lim jazosini bekor qilish to'g'risida»gi farmoni asosida «2008 yil 1 yanvardan jinoiy jazo turi sifatida o'lim jazosi bekor qilinsin va uning urniga umrbod yoki o'zoq muddatga ozodlikdan maxrum etish jazosi joriy etilsin» □deb belgilandi.

O'zbekiston Respublikasi jinoyat qonunlari bilan quriqlanadigan obyektarga zarar yetkazgan yoki yetkazish mumqun bulgan xarakat jamoa uchun xavfli deb xisoblanadi.

Demaq, jinoyat-ijtimoiy xavfli, qonunga xilof, qasddan yoki extiyotsizlik bilan qilingan xarakat yoki xarakatsizlikdir. Xarakat yoki xarakatsizlikning ijtimoiy xavfliligi jinoyatning tabiatini va moxiyatini ochib beradi.

Jinoyatning qonunga xilofligi-jinoyatning yuridik xuquqiy belgisidir. Bundan tashqari, jinoyat sodir etgan shaxsning aybli bulishi jinoyatning muxim belgilaridan biridir. Shundagina,

aybdorga jinoyiy jazo qullaniladi.

Biz yuqorida, jinoyat tushunchasiga xarakat yoki xarakatsizlik degan so'zlarni kiritdiq.

Xarakat-shaxsning ongi, fe'l atvori va erqinlik ifodasi bo'lib xisoblanadi. Shaxs o'z qilgan ijtimoiy xarakatini ongli ravishda sodir etadi.

Xarakatsizlik-shaxsning ijtimoiy, xavfli, passiv fe'l atvori bo'lib, qilish lozim bulgan xarakatni qilmaslikda ifodalanadi. Masalan: aliment tulaslik, yordam bermaslik.

Jinoyat tarkibi-bu qonun tomonidan aniqlangan alomatlar yigindisi bo'lib, ularning mavjudligi jinoyat sifatini tavsiflaydi.

Jinoyat tarkibining alomatlar yigindisi o'zluqsiz butundir. Alomatlardan aqalli bittasining bulmasligi jinoyatning xam yuqligini bildiradi. Jinoyat tarkibining alomatlarini faqat qonun aniqlaydi.

Jinoyatning tarkibini xosil qiluvchi alomatlar zaruriy va faqultativ belgilarga bulinadi. Zaruriy belgilar jinoyatning xar qanday tarkibi uchun zarur, faqultativ belgilar esa ayrim tarkiblar: urin, usul, vaziyat, vaqt, sabab, maqsad, maxsus subyekt va xokazolarni tavsiflashda qonunlar tomonidan ko'zda tutiladi.

Jinoyatlar tarkiblari jinoyatning asosiy tarkibi, jinoyatning aybini ogirlashtiradigan xolatlarga ega bulgan tarkibi, jinoyatning ayni uta ogirlashtiradigan xolatlarga ega bulgan tarkibi va jinoyatning ayni yengillashtiradigan xolatlarga ega bulgan tarkibiga bulinadi. Jinoyat tarkibi jinoyatning obyektivi va obyektiv jixatini, subyektivi va subyektiv jixatini tavsiflaydigan alomatlar turt guruxini tashkil etadi.

Jinoyat obyektivi - bu jinoyat xarakatlariga qaratilgan narsa, ya'ni jinoyat qonuni bilan muxofaza qilinadigan ijtimoiy munosabatdir. Jinoyatning obyektiv tomoni - bu qonun tomonidan muxofaza qilinadigan ijtimoiy munosabatlarga jiddiy putur yetkazgan yoki yetkaza oladigan muayyan ijtimoiy xavfli, qilmishning tashqi kurinishi, shuningdek bu putur yetkazishning joyi, vaqti, vaziyati, xamda usulidir.

Jinoyat subyektivi-O'zbekiston Respublikasi qonunlariga ko'ra jinoyat subyektivi deb, faqatgina shaxslar tan olinadi. Jinoyat tarkibining subyektiv tomoni-bu aybning mavjudligi bo'lib, bunda shaxsning sodir qilgan ijtimoiy xavfli qilmishiga va uning oqibatlariga ruxiy munosabati tushuniladi.

8.3. Jinoyiy javobgarlik va ishtirokchilik.

Jinoyiy javobgarlik deyilganda, jinoyat sodir etishning xuquqiy oqibati bo'lib, aybdorga nisbatan jazolash shaklidagi davlat majburlov chorasini qullash tushiniladi. Jinoyiy javobgarlikqa jalb etish jinoyat ishini ko'zgatishni, tergov qilishni va sudda muxoqama qilishni bildiradi. Jinoyatning sodir etilishi-aybdorlar va odil sudlovni amalga oshiruvchi davlat o'rtasida o'ziga xos xuquqiy munosabatlarning qaror topishiga alib keluvchi yuridik fakt. Ushbu xuquqiy munosabatlar mazmuniga ko'ra davlat tomonidan uning xuquqni muxofaza qiluvchi organlarining jinoyatni tergov qilish majburiyatida namoyon buladi xamda muayyan shaxsning aybdorligini isbotlovchi dalillar yetarli bulgan taqdirda davlat uni jinoyiy javobgarlikqa tortishi mumkin buladi. Sodir etilgan jinoyatda, bir tomondan, jinoyiy javobgarlikqa tortilish majburiyati, boshqa tomondan, bu javobgarlikni Ushbu turdagi qilmish uchun qonunda belgilangan doirada cheklash xuquqi yo'zaga keladi.

Jinoyat Kodeksida nazarda tutilgan qilmish uchun jinoyiy javobgarlikqa tortishda jinoyatning kim tomonidan sodir qilinganligi, qanday vaziyatda ruy berganligi, ko'pchilik ishtirokidami, qasddanmi yoki extiyotsizlik oqibatidami ekanligi muxim axamiyat qasb etadi.

Surishtiruvchi, tergovchi, proquror va sud jinoyat sodir etilganligi to'g'risidagi sabab va yetarli asoslar mavjud bulgan xolda jinoyat ishini ko'zgatishi shartdir. Jinoyat ishi, bu jinoyat belgilarini aniqlashning xar bir xollarida qonuniy ravishda ko'zgatilgan ishdir.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksining 17-moddasiga ko'ra jinoyiy javobgarlikqa jinoyat sodir etgunga qadar un olti yoshga tulgan, aqli raso jismoniy shaxslar tortiladilar. Javobgarlikni ogirlashtiradigan xolatlarda qasddan odam uldirganlar (JQning 97-modda ikkinchi qismi uchungina) un uch yoshdan jinoyiy javobgarlikqa tortiladilar.

Ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etishda aqli norosa bulgan ya'ni surunqali ruxiy kasalligi,

ruxiy xolati vaqtincha buzulganligi, aqli zaifligi yoki boshqa turdagi ruxiy kasalligi sababli o'z xarakterlarining axamiyatini anglay olmagan shaxs javobgarlikqa tortilmaydi, sud tomonidan aqli noraso deb topilgan shaxsga nisbatan tibbiy yusindagi majburlov choralari qullanilishi mumkin. Shaxslarning mast xolatida yoki giyoxvandlik vositalari, psixotrop, odamning aql irodasiga ta'sir etuvchi boshqa moddalar ta'siri ostida sodir etgan jinoyati uchun u jinoiy javobgarlikdan ozod qilinmaydi. Bunday xolatlar aqli noso deb xisoblanmaydi. Shaxslarning qonunlarga rioya qilmasligi natijasida aybli xolat sodir buladi. Ayb-bu javobgarlikqa tortilishning zarur shartidir. Aybning ikki shakli mavjud:

1. Qasddan sodir etilgan jinoyat ya'ni shaxs o'z qilmishining ijtimoiy xavflilik xususiyatini anglagan va shunday qilmishni sodir etishni istagan bulishi; Bu jinoyatning o'zi yana ikkiga bulinadi:

A) To'g'ri qasddan sodir etilgan, ya'ni shaxs o'z qilmishining ijtimoiy xavfli xususiyatini anglagan, uning ijtimoiy xavfli oqibatlariga Ko'zi yetishi va uning yo'z berishini istashi.

B). Egri qasddan sodir etilgan, ya'ni shaxs o'z qilmishining ijtimoiy xavfli xususiyatini anglagan, uning ijtimoiy xavfli oqibatlariga Ko'zi yetgan va ularning yo'z berishiga ongli ravishda yul quyishi.

2. Extiyotsizlik orqasida sodir etilgan jinoyat, ya'ni shaxsning o'z-o'ziga ishonishi, beparvoligi oqibatidir.

Xayotda ba'zi xollarda shaxs o'z qilmishining ijtimoiy xavflilik xususiyatini anglamagan yoki uning ijtimoiy xavfli oqibatlariga ko'zi yetmagan va ishning xolatlariga ko'ra ko'zi yetishi mumkin va lozim xam bulmagan xolda jinoyat sodir etib quyishi mumkin va bunday jinoyatlar aybsiz xolda sodir etilgan jinoyat deyiladi.

Jinoyat xuquqida ikki yoki undan ko'p qishidan iborat bo'lib, qasddan jinoyat qilishda ishtirok etish- ishtirokchilik deb ataladi.

Jinoyatda ishtirokchilik quyidagi shakllarga bulinadi:

1. Oddiy ishtirokchilik-ikki yoki undan ortiq shaxsning oldindan til birlashtirmay jinoyat sodir etishda qatnashishi;

2. Murakkab ishtirokchilik-ikki yoki undan ortiq shaxslarning oldindan til birlashtirgan xolda jinoyat sodir etishlari;

3. Uyushgan gurux- ikki yoki undan ortiq shaxslarning birgalikdagi jinoyat sodir etish uchun bir guruxga birlashtishlari;

4. Jinoiy uyushma- ikki yoki undan ortiq uyushgan guruxning jinoyat sodir etish uchun birlashtishi.

Ishtirokchilar jinoyatni bajaruvchilar, tashkil etiluvchilar, dalolat qiluvchilar va yordamchilarga bulinadi.

Jinoyatni bevosita sodir etgan shaxs bajaruvchi deb xisoblanadi.

Jinoyat qilishni tashkil etgan yoki uni sodir etishga xabarlik qilgan shaxs -tashkilotchi deb ataladi.

Jinoyat qilishga qiziqtiruvchi shaxs - dalolatchi deb ataladi.

Jinoyat qilishga o'z maslahatlari, ko'rsatmalari bilan, asbob bilan ta'minlash, tusqinliklarni yuqotish bilan yordam bergan, shu bilan bir qatorda, jinoyat izlarini yuqotishga va'da bergan shaxs-yordamchi deb ataladi.

Sud tomonidan jazo berilganda, yuqorida ko'rsatilgan xar bir ishtirokchi qilgan jinoyatiga ko'ra jazolanadi.

Jinoyatni sodir etishda ishtirokchilarning oldiga quygan maqsadlari xar xil bulishi mumkin, lekin ularning xammasi xam jinoyatni qasddan qiladi. Masalan: odam uldirishda-bajaruvchi qasd olish maqsadida, dalolatchi-mulkqa ega bulish, tashkilotchi- jabrlanuvchining pulini olish maqsadida va xaqazo.

Ishtirokchilarning birontasi jinoyat qilishga rozi bo'lib, lekin sodir etishdan voz qechsa, qolganlari qilgan xarakatsizliklariga qarab javobgarlikqa tortiladilar. Masalan, tashkilotchi, dalolatchi va yordamchi o'z jinoiy faoliyatlarini bajarsa lekin unga boglik bulmagan sabablar bilan bajaruvchi jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy voz qechsa, tashkilotchi va dalolatchi,

yordamchi jinoyatni qilishga tayyorgarlik qurgani uchun ayblanadi.

Endi xar bir ishtirokchining faoliyatiga tushuncha beramiz.

Bajaruvchi-jinoyatni bevosita sodir etuvchi shaxsdir. Jinoyat sodir etishda bir necha bajaruvchi bulishi mumkin. Masalan, ommaviy tartibsizlik, banditizm, kontrabanda, nomusga tegish, odam uldirish va xokazo.

Tashkilotchi-jinoyat qilishni tashkil etgan yoki uni sodir etishda raxbarlik qilgan shaxsdir. Tashkilotchi ishtirokchilar o'rtasida eng muxim urinni egallaydi, chunki u ishtirokchilarni tuplashda, uning vazifalarini taksimlashda, jinoiy faoliyatni boshqarishda, ularga yul ko'rsatishda bosh vazifani bajaradi. Masalan, u odam uldirishda qatnashuvchi ishtirokchilarga kim nima vazifani bajarishni, o'z xarakatiniqanday boshqarishni ko'rsatadi. Jinoyatni oxiriga yetquncha kuzatadi.

Dalolatchi-boshqa shaxslarni jinoyat etishga qiziqtiruvchi, qundiruvchi shaxs. Uning o'zi jinoyat sodir etishda qatnashmaydi. Dalolatchi o'z maqsadiga ishtiroqchilarni qundirish, yolvorish, ishontirish, majburlash, va'da berish orqali erishadi.

Yordamchi-jinoyat sodir etishda o'z maslaxati, yul-yuriqlari bilan aralashadi. U ishtirokchilarga qurol asboblari berish, tusqinliklarni, jinoyat izlarini yuqotish, jinoyat qilish orqali topilgan narsalarni yashirish kabi ishlarni bajaradi. Masalan, jinoyat qilishda maslaxat berish bilan bir qatorda, bajaruvchiga tegishli qurol berish va qulay vaziyatlarni ta'minlash, ma'lumotlar berish yordamchining vazifasiga kiradi.

Shunday qilib, ishtirokchilarning xar biri o'z doirasida ish qurib, jinoyatni oxiriga yetkazishga kumaklashadi. Qonun oldida esa ular qilgan jinoyatlar, ayb darajasi xamda ishdagi boshqa xolatlariga qarab javobgarlikqa tortiladilar.

Jinoyatga tayyorgandlik, jinoyat sodir etilayotganlik, jinoyat sodir etayotganligi xaqida bila turib tegishli davlat organlariga xabar bermaslik JKning 31 va 241-moddalaridan kelib chiqqan xolda javobgarlikqa tortiladi.

«Oldindan va'da bermagan xolda jinoyat xaqida xabar bermaganlik yoki jinoyatni yashirganlik uchun gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchining yaqin qarindoshlari javobgarlikqa tortilmaydi.»□ deb ko'rsatilgan jinoyat Kodeksida.

Jinoyatlar takroran, jinoyatlar majmui, retsediv jinoyat sifatida sodir etilishi mumkin. Jinoyat xuquqida qilmishning jinoiyiligini istesno qiladigan quyidagi xolatlar, ya'ni qam axamiyatli qilmishlar, zaruriy mudovaa, oxirgi zarurat, ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlab chogida zarar yetkazish, buyruqni yoki boshqacha tarzda vazifani bajarish, qasb yoki xo'jalik faoliyati bilan bogliq bulgan asosli tavaqqalchilik xam mavjuddir.

8.4. Jinoiy jazo va uning turlari

Jazo - davlatning majbur qilish choralaridan biri bo'lib, bu chora jinoyat qilishda aybdor bulgan shaxslarga nisbatan qonunga asosan sud tomonidan ozodlikdan yoki maxsus xuquq va erqinliklardan maxrum qilish maqsadida qullaniladi. Birinchidan, jazo jinoyat qilgan aybdor shaxsga beriladi. Ikkinchidan, jazoni ayblov xukmi chiqarish yuli bilan sud tayinlaydi. Uchinchidan, jazo xuquqni ma'lum darajada cheklashi va sudlanganlikni keltirib chiqaradi.

Sud jinoyat qilgan shaxsga jazo belgilanganda uning javobgarligini yengillashtiradigan va ogirlashtiradigan xolatlarni xisobga oladi. (Jinoyat Kodeksining 55-56-moddalari).

Jinoiy javobgarlik qoida buyicha 16 yoshdan belgilanadi. Ba'zi xollarda ijtimoiy xavfli deb topilgan jinoyatlar, masalan, qasddan odam uldirganlik uchun jinoiy javobgarlik 14 yoki 13 yoshdan belgilanadi. Jazoning maqsadi jinoyatning oldini olish, jinoyatchining soglom turmush tarziga kirishiga yordam berish va boshqalarning jinoyat qilishining oldini olish, ogoxlantirish, yangi jinoyat sodir qilish imqoniyatlarini batamom yuqotishdan iborat.

Javobgarlikni yongillashtiruvchi xolatlar quyidagilardir: aybdorning o'z qilgan jinoyatini buyniga olib pushaymon bulishi; jinoyati tufayli keltirilgan zararni qaytarishga xarakat qilishi; jinoyatni ochishga yordam berishi: qurqitish yoki majburlash, moddiy yoki boshqa jixatdan qaramligi ta'siri ostida jinoyat qilishi; jabrlanuvchining gayriqonuniy xarakatlari natijasida ruy bergan qattiq ruxiy xayajonlanish ta'siri ostida jinoyat qilish; voyaga yetmaganlik; xomilador ayollar tomonidan jinoyat qilish va xokazo.

Javobgarlikni ogirlashtiruvchi xolatlar quyidagilardir: tashkiliy gurux tomonidan jinoyat qilish; xomiladorligi ayon bo'lib turgan ayollarga, mexnat yoki fuqarolik burchini bajarayotgan shaxsning o'ziga yoki uning yaqinlariga qaratilgan jinoyat; moddiy, xizmat yoki boshqa jixatdan qaram bulgan shaxslarga nisbatan xaddan tashqari raxmsizlik bilan qilingan jinoyat, ko'pchilik uchun xavfli bulgan jinoyatlar va xokazolar.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksining 43 moddasiga binoan quyidagi jazo turlari mavjud:

1. Jarima –aybdordan davlat daromadiga pul undirishdir, uning miqdori eng qam oylik ish xaqining un baravaridan olti yo'z baravarigachadir.

2. Muayyan xuquqdan maxrum qilish- sud tayinlagan muddat davomida aybdorning korxonalar, muassasalar yoki tashkilotlarda u yoki bu mansabni egallashini yoxud u yoki bu faoliyat bilan shugullanishini taqiqlashdir.

3. Axloq to'zatishtishlari-shaxs ish xaqining un foizidan uttiz foizigacha miqdorini davlat daromadi xisobiga ushlab qolgan xolda uni mexnatga majburiy jalb qilishdir. Bu jazo olti oydan uch yil muddatgacha tayinlanadi.

4. Xizmat buyicha cheklash-ofitserlar tarkibiga kiruvchi xarbiy xizmatchi praporshchik, michman, xarbiy xizmatni shartnoma asosida utayotgan xarbiy xizmatchini sud xukmida ko'rsatilgan muddat davomida muayyan xuquq va imtiyozlardan maxrum qilib, pul ta'minotining un foizidan uttiz foizigacha bulgan miqdorida davlat daromadi xisobiga ushlab qolishdir.

Xizmat buyicha cheklash tariqasidagi jazoni utash muddati davomida maxqumning mansabini, xarbiy va maxsus unvonini oshirish mumkin emas, jazoni utagan vaqt esa uning ko'p yil ishlaganlik, navbatdagi xarbiy yoki maxsus unvon xamda pensiya olish uchun asos buladigan xizmat muddatiga qushilmaydi.

5. Qamoq-shaxsni batamom ajratgan sharoit ostida saqlashdan iborat bo'lib, bir oydan olti oygacha muddatga belgilanadi.

6. Intizomiy jazo qismiga junatish-muddatli xarbiy xizmatchilarni sud tomonidan belgilangan muddatga ichqi tartibi ancha qattiq bulgan maxsus xarbiy qismga joylashtirish orqali, muayyan xuquq va imtiyozlardan maxrum etishdir. Bu jazo uch oydan bir yilgacha qullaniladi.

7. Ozodlikdan maxrum qilish-maxqumni jamiyatdan ajratib jazoni ijro etish qoloniyasi yoki turmaga joylashtirishdan iboratdir Bu jazo olti oydan yigirma yilgacha muddatga belgilanadi. Ozodlikdan maxrum etish jazosi bir necha jazolarni qushish tartibida tayinlanganda, uning muddati yigirma besh yilgacha belgilanishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoniga ko'ra o'lim jazosi urniga o'zoq yoki umrbod muddatga ozodlikdan maxrum etish joriy etilish arafasidamiz.

8.O'lim-otib uldirish tariqasida faqat javobgarlikni ogirlashtiruvchi xolatlarda (xozirda JQning 255-modda uchinchi qismi va JQning 97-modda ikkinchi qismi uchun joriy qilingan). Bu jazo O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasida o'lim jazosini bekor qilish to'g'risida»gi farmoniga ko'ra 2008 yil 1 yanvaridan bekor qilinadi. Bu borada Prezidentimiz «Ayni vaqtda qonunchiligimiz o'lim jazosining Xotin-qizlarga, voyaga yetmaganlar, oltmish yoshdan oshgan shaxslarga nisbatan qullanilishini man etadi.

Bundan bitta xulosaga kelish mumkin-ushbu masala yetilib kelmoqda va uni xal etish lozim, lekin buning uchun, fikrimizcha, qamida ikki-uch yil vaqt qeraq.

Birinchi, navbatda, axolii o'rtasida qeng tushuntirish ishlarini olib borish lozim, chunqi, bugungi qunda ularning ko'pchiligi o'lim jazosining bekor qilinishiga qarshi.

Ikkinchidan, o'lim jazosi urniga umrbod va o'zoq muddatli jazoni utashga xukm qilinadigan shaxslar uchun tegishli joylar qurish qeraq.»□

9.Xarbiy yoki maxsus unvondan maxrum qilish-shaxs ogir yoki uta ogir jinoyat uchun xukm qilinganida maxrum qilinishi.

Jinoyat sodir etishda aybli deb topilgan shaxsga nisbatan jazo tayinlanadi. Sud jazo tayinlashda sodir etilgan jinoyatning xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasini, qilmishning

sababini, yetkazilgan zararning xususiyati va miqdorini, aybdorning shaxsini xamda jazoni yengillashtiruvchi va ogirlashtiruvchi xolatlarini xisobga olib tayinlaydi. Jinoyat Kodeksining 55-moddasida yengillashtiruvchi, 56-moddasida esa ogirlashtiruvchi xolatlar belgilangan, lekin 57- moddasida yengilroq jazo tayinlash mumkinligi ko'rsatilgan.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksining uchinchi bo'limi, «Iqtisodiyot soxasidagi jinoyatlar» deb nomlanib X-bobi, «O'zgalar mulkini talon-taroj qilish ya'ni bosqinchilik, tovlamachilik, talonchilik, o'zlashtirish yoki rastrata yuli bilan talon-taroj qilish, firibgarlik, ugrilik; X1-bobi o'zgalar mulkini talon-taroj qilish bilan boglik bulmagan jinoyatlar ya'ni aldash yoki ishonchni suiiste'mol qilish yuli bilan mulkiy zarar yetkazish, jinoiy yul bilan topilgan mulkni olish yoki utqazish, mulkni quriqlashga vijdotsiz munosabatda bulish, mulkni qasddan nobud qilish yoki unga zarar yetkazish, axborotlashtirish qoidalarini buzish; X11-bobi Iqtisodiyot asoslariga qarshi jinoyatlar ya'ni O'zbekiston Respublikasi manfaatlariga xilof ravishda bitimlar to'zish, valuta kimmatliklarini qonunga xilof ravishda olish yoki utqazish, chet El vayutasini yashirish, soxta tadbirkorlik, soxta bankrotlik, bankrotlikni yashirish, bojxona to'g'risidagi qonunlarni buzish, monopoliyaga Qarshi qonun xujjatlarini buzish, solik va boshqa tulovlarni tulashdan buyin tovlash, kimmatbaxo metallar yoki toshlarni topshirish qoidalarini buzish, X111-bobi ya'ni sifatsiz maxsulot chiqarish yoki sotish, xaridor yoki buyurtmachini aldash, savdo yoki vositachilik faoliyati bilan qonunga xilof ravishda shugullanish, savdo yoki xizmat ko'rsatish qoidalarini buzish, faoliyat bilan litsenziyasiz shugullanish, qonunga xilof ravishda axborot tuplash, uni oshkor qilish yoki undan foydalanish, raqobatchini obrusizlantirish kabilar uchun qoidalar belgilangandir.

8.5.Voyaga yetmaganlarning javobgarligi.

18 yoshgacha bulgan shaxslarga quyidagi turdagi jazo turlari qullaniladi:

1. Jarima
2. Axloq to'zatishtish ishlari
3. qamoq
4. Ozodlikdan maxrum qilish.

Ularga qushimacha jazo choralari qullanilmaydi.

Faqat 16 yoshga tulgan voyaga yetmaganlargagina ikki baravardan yigirma baravargacha bulgan eng qam ish xaqi xajmida jarima solinadi. Maxqum olti oy ichida jarima tulashdan bosh tortgan taqdirda sud jarimaning tulnagan summasi jarima uchun bir oy xisobida axloq to'zatishtish ishlari kurinishidagi jazo bilan almashtiradi, bunda jarima summasi ish xaqining ikki baravari miqdoriga to'g'ri keladi.

Axloq to'zatishtish ishlari un olti yoshga tulgan, mexnatga qobiliyatli, voyaga yetmagan va ukimayotgan bulsa, u yashab turgan tumanda bir oydan bir yilgacha bulgan muddatga qullaniladi.

Voyaga yetmaganlar jinoyatining ogirlashtiruvchi va yengillashtiruvchi xolatlariga qarab 13 yoshdan 16 yoshgacha 6oydan 12 yilgacha ozodlikdan maxrum qilinadi.

Ijtimoiy xavfi qatta bulmagan jinoyatni birinchi marta sodir qilgan voyaga yetmagan shaxs va sud tomonidan javobgarlikdan ozod qilinishi va materiallar voyaga yetmaganlar ishlari buyicha qomissiyaga qurib chiqish uchun berilishi mumkin. Uch yildan ortiq bulmagan muddatga ozodlikdan maxrum qilish kurinishidagi jazo nazarda tutilgan, unchalik xavfli bulmagan jinoyat yoki ijtimoiy xavfi qatta bulmagan jinoyat uchun sud voyaga yetmagan shaxsni jazodan ozod qilishi xamda majburiy choralao qullashi mumkin.

Sud voyaga yetmaganlarga jazo tayinlashda ularning rivojlanganlik darajasi, turmush sharoiti va tarbiyasini, sodir etgan jinoyatining sabablarini, qatta yoshdagilarning, boshqa xolatlarining uning shaxsiga ta'sirini xisobga oladi.

XULOSA.

Xulosa qilib aytganda jinoyat xuquqi xar bir shaxsni qonunlarni xurmatlash, unga rioya etish qoidalarini buzsa javobgarlik va jazo muqarraligini unutmastikni urgatadi. Jinoiy jazo tayinlashdan maqsad qonunbuzarni jazolash emas, balqi, uni axloqan to'zatishtish, uning jinoiy faoliyatini davom ettirishiga tusqinlik qilish xamda, maxqum va boshqa shaxslar yangi jinoyat

sodir etishining oldini olishdan iboratligini talabalarga tushuntirish lozim. Talabalarga jinoyat xuquqi bilan chambarchas bog'liq jinoyat protsessual xuquqni urganishni xam tasiya etimiz, chunki xuquqni muxofaza qiluvchi organ xodimlari tomonidan sizning xuquqlaringiz paymol etilish xolatlari uchrab turadi. Bunday xolatni bartaraf etish uchun esa protsessual qoidalarni bilish ast qotishi mumkin. Bunda, Prezidentimizning «Yana bir uta muxim masala-sud va xuquqni muxofaza qilish organlari xodimlarining ma'suliyatini quchaytirish xaqida aloxida tuxtalish urinli, deb bilaman.

Takror-takror aytishga to'g'ri keladi, bu soxada xizmat qilayotgan odamlar o'zining professional va fuqarolik burchini, o'z vazifasini qanchalik xalol va sidqidildan ijro etishi, xech mubolagasiz butun xokimiyatning obrusi qishilarimizning adolatga ishonchi qay darajada bulishini belgilaydi»□ degan so'zlarini eslamay bulmaydi.

Bu so'zlarning isboti sifatida Prezidentimizning «Qamoqqa olishga sanqsiya berish xuquqini sudlarga utqazish to'g'risida»gi farmonini ko'rsatish mumkin. Bundan ko'zlangan maqsad O'zbekistonda amalga oshirilayotgan sud-xuquq tizimi isloxatining eng muxim vazifasi insonning Konstitutsiyaviy xuquq va erqinliklari, avvalo, asossiz jinoiy ta'qib va xususiy xayotga aralashishidan ximoyalalanish, shaxsiy daxlsizlik xuquqlari xamda adolatli sud muxoqamasiga bulgan xuquqi samarali muxofaza etilishini ta'minlashdir.

Nazorat uchun savollar.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat xuquqining tushunchasi.

Jinoyatning belgilari va jinoyat tarkibi qanday?

Jinoiy javobgarlik xaqida tushuncha bering.

Jinoiy jazo, uning turlari qanday?

Jinoyatda ishtirokchilik tushunchasi, asosi, shakllari qanday?

Ijtimoiy xavfli bulmagan jinoyat turlari xaqida tushuncha bering.

Javobgarlikdan ozod qilishning qanday turlari mavjud?

Jazo muddatlari qanday xisoblanadi?

Jazo qanday tartibda tayinlanadi?

Xo'jalik faoliyati soxasidagi jinoyatlar xaqida tushuncha Bering.

GLOSSARIY.

1. Alibiya- jinoyat sodir etilgan paytda ayblanuvchining boshqa joyda bulishi.
2. Gipoteza-xuquq normasini qullash sharti, biron-bir xuquqqa ega bulish.
3. Deportatsiya-jinoiy yoki ma'muriy jazo chorasi sifatida davlatdan majburan chiqarib yuborish.
4. Kontrabanda-tovar, valuta va boshqa kimmatbaxo buyumlarni gayriqonuniy yul bilan davlat chegarasidan olib utish.
5. Psixopatiya-ruxiy azoblanish.
6. Terrorizim-jamoat xavfsizligiga qarshi qaratilgan jinoyat xalqning tinchligini buzish.
7. Iqtisodiy josuslik- qonunga xilof ravishda iqtisodiyot, tijorat, ishlab chiqarish soxasidagi ma'lumotlarni o'z manfaatlari uchun olish va foydalanish.
8. Xaqer-begona qompyuter tizimlariga kirish va ulardan axborotlar olish, noqonuniy ravishda dasturli maxsulotlar ximoyasini buzish va ulardan nusxa quchirish.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.. O'zbekiston 2003.
2. I.A.Karimov «Bizning bosh maqsadimiz-jamiyatni demoqratlashtirish va yangilash, mamlaqatni modernizatsiya va islox etishdir.» Xalq so'zi. 2005 yil 29 yanvar soni.
3. I.A.Karimov «Barqamol avlod orzusi» Toshqent. «Sharq» 1999 47-48-betlar.
4. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksi. T-2001.
5. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksiga sharxlar. T-2003.
6. R.Qurbanov «Zaruriy mudofaa» T-1999.
7. M.Usmanaliyev «Jinoyat xuquqida jazo tayinlashning umumiy asoslari» T-2001.
8. Z.Islamov., M.Mirxamidov., O.Xusanov «Xuquqshunoslik» 2000.
9. Ugolovnoye pravo Rossiyoqoy Federatsii:uchebniq dlya VO'Zov ot 1999.

10. Ugolovnoye pravo: uchebniq dlya VO'Zov M. gos. yurid.aqad.B.V.Zdravomyslov.
11. Gالياqbarov R.R. Ugolovnoye pravo: uchebniq M., 1999.
12. A.Saidov., U.Tadjixanov., X.Odilqoriyev., Davlat va xuquq asoslari (Darslik) T., 2002.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Qamoqqa olishga sanqsiya berish xuquqini sudlarga utqazish to'g'risi»gi farmoni Xalq so'zi 2005 yil 9 avgust.
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasida o'lim jazosini bekor qilish to'g'risida»gi farmoni. Toshqent oqshomi 2005 yil 2 avgust soni.
15. O'zbekiston Respublikasining jinoyat protsessual Kodeksi. T. Adolat. 2001
16. www.gov.uz
17. www.edu.uz
18. www.zivo.tdu.uz
19. www.ec.tdu.uz
20. www.performfnce.edu.uz

9-Mavzu: Xalqaro xuquqning tushunchasi, mohiyati va axamiyati.

Reja:

- 9.1 . Xalqaro xuquqning paydo bulishi va xalqaro xuquq tushunchasi (ta'rifi).**
- 9.2 Xalqaro xuquq tizimi**
- 9.3. Xalqaro xuquq funksiyalari.**
- 9.4. Xalqaro xuquq tamoyillari tushunchasi va o'ziga xos xususiyatlari**
- 9.5. Xalqaro shartnomalar tushunchasi.**

9.1 Xalqaro xuquqning paydo bulishi va xalqaro xuquq tushunchasi.

Xalqaro xuquq xuquqning boshqa soxalari kabi o'z-o'zidan paydo bulgan emas. U muayyan ijtimoiy jarayonlarning rivojlanishi natijasida vujudga kelgan. Insoniyat taraqqiyotining dastlabqi bosqichlarida qadimiy ilq jamoalar va kabilalar bir-biridan aloxida ajralgan xolda emas, balqi kabilalarning yozilmagan qonunlari bilan birlashgan edi. Birinchi odat normalari davlatchilikni vujudga kelishidan oldin ibtidoiy jamoa to'zumi davridayoq paydo bulgan.

Agar "xalqaro xuquq" tushunchasini davlatlararo xuquq sifatida anglashilsa, bu xolda, davlatchilik paydo bo'lib rivojlanishi bilan vujudga kelganini e'tirof etish lozimdir.

Xalqaro xuquq - tarixiy ijtimoiy-xuquqiy amaliyotining rivojlanishi natijasidir. Insonlarning (guruxlar, tabaqalarni) o'z milliy manfaatlarini anglash vositasi sifatida paydo bulishi, ayniqsa xalqaro munosabatlarni doimiy o'zgarib turishiga aloqadorligi bilan xalqaro xuquq milliy davlatlar va xalqlarning taraqqiyotiga muxim ta'sir ko'rsatgan va ko'rsatib kelmoqda. Qishilik tarixi davomida xalqaro xuquq nafaqat xalqaro munosabatlarni taraqqiyoti bilan birga rivojlanib keldi, balqi ularga malum darajada ta'sir ko'rsatgan.

Xalqaro xuquqning kelib chiqishi tabiiy-obyektiv jarayondir. Xalqaro xuquqni paydo bulishining umumiy shart-sharoiti davlatlarning xoxish-irodasi emas, balqi insoniyat hayotining sharoiti, uning tarixiy evalyuqiyasi, insonni atrofdagi dunyo bilan o'zaro munosabati, ijtimoiy mexnat taksimoti, davlatlarning paydo bulishi va rivojlanishidir.

Xalqaro xuquq - bizni urab turgan dunyoning muxim bir ajralmas qismidir. U doimiy ravishda insonga, xalqlarga davlatlarga ta'sir ko'rsatib keladi.

Xalqaro xuquq muxim xuquqiy qategoriya xisoblanadi bu aloxida turdagi qategoriya bo'lib, xalqaro munosabatlardan, ularning iqtisodiy siyosiy, xarbiy, madaniy va boshqa tulik xajmidan usib chiqqan.

Shunday qilib, xalqaro xuquqni paydo bulishi bevosita davlatlarning vujudga kelishi bilan boglik. Davlatlar taraqqiyotining obyektiv shart-sharoiti ularning o'rtasidagi siyosiy iqtisodiy, madaniy va xuquqiy munosabatlarni urnatish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Buning natijasi ularoq xuquqning mustaqil tizimi sifatida xalqaro xuquqni paydo bulishi va rivojlanishidir.

Xalqaro xuquq davlatlar, xalqlar va xalqaro tashkilotlar o'rtasidagi turli xil munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan.

“Xalqaro xuquq” tushunchasini aniqlash va unga tarif berish Xalqaro xuquq fanining eng muxim vazifalaridan biridir. Agar davlat va xuquq nazariyasi fani davlatning milliy xuquqiy tizimiga xos bulgan xodisalarni urgansa xalqaro xuquq fani esa davlatlararo yoki qengroq ma’noda xalqaro munosabatlarga xos bulgan xodisa va jarayonlarning xususiyatlarini qurib chiqadi.

Xalqaro-xuquqiy normalarda milliy davlatlarning o’zaro munosabatlaridagi murakkab jarayonlarda o’z aksini topgan. Ularning asosida shakllanayotgan, u xalqlarning subyektiv xoxish irodasiga emas, balqi ijtimoiy taraqqiyotning obyektiv omillarga mos keladigan xuquqiy ong xalqaro xuquqda ifodasini topmoqda.

Xozirgi xalqaro munosabatlarga ta’sir qiluvchi ko’plab omillar ichida xalqaro xuquq ustuvorligi to’g’risidagi qoida XXI asr busagasidagi sivilizatsiya va xuquqiy ong darajasiga ko’proq mos keladi.

Xalqaro xuquq fanida xalqaro xuquq tushunchasiga berilgan turli xil tariflardan bir nechtasini keltirib utamiz.

Birinchi ta’rif: xalqaro xuquqni “davlatlarning irodasini muvofiqlashtirish asosida to’zilgan va rivojlanadigan, davlatlarning tinch totuv yashashi, xalqlarning teng xuquqliligi va o’z taqdirini o’zi belgilashini taminlash maqsadida xalqaro munosabatlarni tartibga soluvchi yuridik normalar sistemasini” sifatida xarakterlanishi mumkin.

Ikkinchi ta’rif: xalqaro xuquq - bu “davlatlar va ushbu xuquq tizimining boshqa subyektlari o’rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi yuridik normalar sistemasini”dir.

Uchinchi ta’rif: xalqaro xuquq “ijtimoiy taraqqiyot qonuniyatlarining ta’siri bilan boglik ravishda xalqaro munosabatlarni tartibga soluvchi va davlatlarning irodasining nisbiy uygunligini ifodalovchi shartnomalar odat normalari va prinsiplar sistemasidir”.

Turtinchi ta’rif: xalqaro xuquq- bu “xalqaro (davlatlararo va boshqa turdagi) munosabatlarni tartibga soluvchi normalar majmui va sistemasidir”

Beshinchi ta’rif: xalqaro xuquq - bu “xuquqning mustaqil tarmogi bo’lib, o’zida bir butun va yaxlit prinsiplar va normalar sistemasini, ya’ni eng avvalo davlatlar o’rtasidagi xalqaro munosabatlar soxasini tartibga soluvchi, yuridik majburiy bulgan xulq-atvor qoidalarini ifodalaydi”

Oltinchi ta’rif: “xalqaro xuquq goyat qeng va turli tarmoqlarni o’z ichiga oluvchi aloxida xuquqlar tizimidir. Shu bilan birga faqat normalar yigindisi bo’libgina qolmay ularning tizimi xamdir”. Xalqaro xuquqda berilgan yuqoridagi va boshqa ko’plab ta’riflarning mualliflari imqon qadar ko’proq xalqaro xuquqqa xos bulgan xodisalarni qamrab olishga xarakat qilganlar. Biroq, ta’kidlab utish joizqi, bunday vazifani uddalash juda mushquldir. Xar qanday ilmiy tarif unda foydalanilgan atamalar tushunchalarning, shuningdek, ulardan kelib chiqadigan tushunchalarni izoxlanishini talab qiladi.

Xozirgi zamon xalqaro xuquqi ikkinchi jaxon urushidan BMTning Ustavi qabul qilinganidan sung yo’zaga kelib, rivojlangan. Shu bois, “xozirgi zamon xalqaro xuquqi” tushunchasi xalqaro munosabatlarning umume’tirof etilgan prinsiplari va normalari rivojlanishini yangi bosqichini aks ettirgan xolda, xalqaro xuquq xarakatining xronologiq doirasini belgilaydi.

Fikrimizcha, xalqaro xuquqning umumiy tushunchasini (tarifini) quyidagicha ifodalash mumkin:

Xalqaro xuquq - bu tinchlik va xamqorlikni taminlash maqsadida davlatlararo munosabatlarni tartibga soluvchi yuridik normalar sistemasidir.

Xalqaro xuquq aynan yuridik normalardan tashkil topgan. Ta’kidlab utish lozimqi, davlatlar o’rtasidagi munosabatlar nafaqat xalqaro xuquqiy normalar bilan, balqi siyosiy, axloqiy normalar xamda amaliyot va boshqa normalar bilan xam tartibga solinadi.

“Xalqaro xuquq” atamasi xalqaro ommaviy xuquqni bildiradi, undan xalqaro xususiy xuquqni farqlab olish lozim. Shu bois, “xalqaro xuquq” atamasi malum darajada shartli ekanligini ta’kidlab utish joiz. Shu ma’noda tarixan shakllanib va davlatlar xamda xalqaro xujjatlarda darsliklarda qullaniladigan (xalqaro xuquq) atamasi o’zining tub manosiga tula mos

keladi deb bulmaydi. Mazkur atamani boshqa tillardagi manosi xam aynan uxshashdir: rus tilida - (mejdunarodnaya prava), ingliz tilida (international law), franso'z tilida (Droit international), nemis tilida- (Volqer recht), ispan tilida - (Derecho international) va xokazo.

Xalqaro xuquq obyektiga xar qanday emas, balqi muayyan xalqaro munosabatlar kiradi.

Xalqaro munosabatlar - bu davlatlar va davlatlar sistemasidagi o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy - madaniy, xuquqiy, diplomatiq, xarbiy va boshqa turdagi aloqalar va munosabatlar majmuidir. Shuningdek, dunyo miqiyosidagi asosiy siyosiy, iqtisodiy, madaniy va boshqa tashkilotlar, xarakatlar o'rtasidagi xamqorliklardan iborat.

Xalqaro munosabatlar o'zining mazmuniga ko'ra biron bir davlatning vakolati va yurisdiksiyasi doirasidan chiqib, davlatlarning birgalikdagi yoki butun jaxon xamjamiyatining vakolatlari va yurisdiksiyalari obyekt bo'lib qolmoqda.

Xalqaro munosabatlarda davlatlararo munosabatlar asosiy rol uynaydi. Shu bilan birga nodavlat xaraqterdagi xalqaro munosabatlar xam mavjud - turli davlatlarning yuridik va jismoniy shaxslari o'rtasidagi ("chet el elementi" yoki "xalqaro element" kabilar), shuningdek, xalqaro noxuqumat tashkilotlar va xalqaro xo'jalik birlashmalari ishtirokidagi xalqaro munosabatlar.

Xalqaro xuquq obyektiga eng avvalo suveren davlatlar o'rtasidagi munosabatlar kiradi. Davlatlararo munosabatlar - bu avvalambor xokimiyatlararo munosabatlardir. Davlatlar o'rtasidagi mavjud munosabatlar tegishli xalqaro bitimlar bilan tartibga solingandagina Xalqaro xuquqiy shaklga ega buladi.

Davlatlar o'rtasidagi munosabatlarni urganish BMT Nizomida mustaxqamlab quyilgan, umume'tirof etilgan Xalqaro xuquq prinsiplari asosida amalga oshiriladi.

Xalqaro xuquq tarmogi sifatida quyidagi munosabatlarni tartibga soladi:

Birinchidan, davlatlar o'rtasidagi - ikki tomonlama va ko'p tomonlama munosabatlarni, ularning ichida butun Xalqaro xamjamiyatni qamrab oladigan munosabatlar aloxida axamiyat qasb etadi;

Ikkinchidan, davlatlarning Xalqaro tashkilotlarga a'zo bulishi bilan boglik davlatlar va xuqumatlararo tashkilotlar o'rtasidagi munosabatlarni;

Uchinchidan, xuqumatlararo tashkilotlar o'rtasidagi;

Turtinchidan, davlatlar va nisbiy mustaqil Xalqaro maqomga ega bulgan davlat kurinishidagi to'zilmalar o'rtasidagi munosabatlar (masalan, Vatiqan Rim qatolik cherqovining marqazi sifatida aloxida o'ziga xos Xalqaro xuquqiy maqomga ega).

Demaq, Xalqaro xuquqiy munosabatlar obyekt - bu shunday vokelikdirqi, unga ko'ra subyektlar Xalqaro xuquqning umume'tirof etilgan prinsiplari va normalari asosida o'zaro xuquqiy munosabatlarga kirishadilar.

Quyidagilar Xalqaro xuquqiy munosabatlar obyekt sifatida nomoyon buladi:

birinchidan, xudud va xalqaro yer qengligi;

ikkinchidan, xatti xarakatlar;

uchinchidan, xatti xarakatlardan tiyilish;

Xudud Xalqaro xuquqiy munosabatlar obyekt sifatida juda ko'p namoyon buladi, masalan, tinchlik shartnomalarida.

Xatti-xarakatlar davlatlar o'rtasidagi turli-xil xuquqiy munosabatlar obyekt bulishi mumkin, masalan, o'zaro yordam ko'rsatish to'g'risidagi xujjatlarda, ittifoq shartnomalarida.

Muayyan xatti-xarakatlardan tiyilish xam Xalqaro xuquqiy munosabatlar obyekt bo'lib xisoblanadi, masalan, neytralitet to'g'risidagi, urush odatlari va qonunlari to'g'risidagi Xalqaro xuquqiy xujjatlarda.

9.2. Xalqaro xuquq tizimi

Xalqaro xuquq tizimi - bu o'zaro ichqi boglik elementlarning obyektiv mavjud bulgan bir butunligidir.

Birinchidan, xalqaro xuquqning umume'tirof etilgan prinsiplari, normalari (shartnomaviy va oddiy-xuquqiy).

Ikkinchidan, xalqaro tashkilotlarning qarorlari, tavsiyaviy rezolyutsiyalari, xalqaro sud

organlarining qarorlari.

Uchinchidan, xalqaro xuquq institutlari (xalqaro tan olish institut, shartnomalarga nisbatan xuquqiy vorislik instituti, xalqaro javobgarlik instituti va boshqalar).

Sistemaning qayd etib utilgan barcha elementlari turli birligmalarda xalqaro xuquq tarmoqlarini tashkil qiladi (diplomatik xuquq, xalqaro shartnomalar xuquqi, xalqaro dengiz xuquqi va boshqalar), ushbu xar bir tarmoqlar o'zi mustaqil sistema sifatida namoyon buladi, bunday sistemalar xalqaro xuquqning yaxlit yagona tizimi doirasida shu tizimni bir qismi xisoblanishi mumkin.

Xalqaro xuquq tomonidan tartibga solinadigan xalqaro munosabatlar - bu subyektlari o'rtasidagi shunday ijtimoiy munosabatlarqi, ular xalqaro-xuquqiy tartibga solish obykti xisoblanadi. Binobarin, bunday munosabatlar xalqaro xuquqiy munosabatlar xaraqterini qasb etadi.

Xalqaro xuquq milliy xuquq singari subyektlar o'rtasidagi xar qanday munosabatlarni emas, balqi faqat xuquqiy tartibga solish talab qilinadigan qismini tartibga soladi. Bundan tashqari xuquq - xalqaro va milliy xuquqlar o'zining ma'lum qonservativligi tufayli odatdavujudga keladigan xuquqiy tartibga solish talabidan orqada qoladi.

Shunday qilib xalqaro xuquqiy normalari bilan tartibga solinadigan xalqaro munosabatlar xalqaro-xuquqiy munosabatlar xaraqteriga ega buladi. Xalqaro xuquq subyektlari u yoki bu xalqaro-xuquqiy munosabatlarga kirishish bilan o'z xuquq va majburiyatlarini amalga oshiradilar.

Xalqaro xuquqiy munosabatlar turli-tumanligi bilan xaraqterlanadi va xalqaro xuquqiy normalarning turli-tuman bulishini belgilaydi. Bir turdagi xalqaro munosabatlarni muayyan guruxlarga ajratish mumkin, bu o'z navbatida xalqaro xuquq institutlari va tarmoqlarini tashkil qiluvchi bir turdagi xalqaro xuquqiy normalar guruxi va majmui (kompleksi) mavjudligini bildiradi.

Xalqaro-xuquqiy institut - bu bir turdagi xalqaro munosabatlarni tartibga soluvchi, ushbu munosabatlarning umumiy obykti bilan o'zaro yaqin aloqador bulgan xuquqiy normalar guruxidir.

Xuquqiy normalar va institutlar xalqaro xuquq tarmogiga birlashadi. Tarmoq obykti bo'lib barcha bir turdagi xalqaro munosabatlar majmui xisoblanadi, masalan, xalqaro shartnoma xuquqi, xalqaro tashkilotlar xuquqi, diplomatiq xuquq, xalqaro dengiz xuquqi, xalqaro atom xuquqi, xalqaro qosmiq xuquq. Ularni tashkil qilishning yagona yuli xalqaro xuquq subyektlarining kelishuvi xisoblanadi. Faqat xalqaro xuquq subyektlarigina o'zining u yoki bu xatti-xarakatlariga, xulq-atvor qoidalariga yuridik majburiy xaraqter berishi mumkin.

Xalqaro xuquqiy normalarni bajarish asosan ushbu xuquq tizimi subyektlari tomonidan ixtiyoriylik asosida amalga oshiriladi.

Xalqaro xuquq normalari, o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi subyektlar buyicha turli xil buladi. Ular, barcha subyektlarga yoki barcha asosiy subyektlar - davlatlarga qaratilgan umumiy (universal) xalqaro xuquq normalariga va ikki yoki bir necha subyektlar o'rtasidagi kelishuv asosida belgilangan va ularga qaratilgan loqal (partiqulyar) normalarga bulinadi. Loqal normalar jumlasiga subyektlarning muayyan bir xolatdagi xulq-atvorini belgilovchi individu al normalarni xam kiritish mumkin.

Partiqulyar normalar universal normalarga mos kelishi lozim. BMT Nizomining 103-moddasiga muvofiq a'zo davlatlarning Nizom buyicha majburiyatlari boshqa shartnomalar buyicha olgan majburiyatlariga nisbatan ustuvorlikqa ega. Xuquqiy tartibga solish uslubi buyicha xalqaro-xuquqiy normalar dispozitiv va imperativ normalarga bulinadi. Dispozitiv normalarda xalqaro xuquq subyektlari o'z xulq-atvorini, muayyan xuquqiy munosabatlardagi xolatdan kelib chiqib o'zaro xuquq va majburiyatlarni o'zlari belgilashi mumkin. Umumiy xalqaro xuquqning aksariyat qoidalari dispozitiv norma xisoblanadi, ya'ni ulardan davlatlar va boshqa subyektlar o'zining o'zaro loqal munosabatlaridan kelib chiqib, umumiy xalqaro xuquqning ushbu normasi moxiyatiga zid kelmaydigan ma'lum o'zgartirishlar kiritish bilan chetlab utishi mumkin.

1969 yilda Xalqaro shartnomalar xuquqi to'g'risidagi Vena qonvensiyasi qabul qilinganidan sung umumiy xalqaro xuquq normalari tizimida jus cogens ega bulgan imperativ normalar ajratila boshlandi. 1969 yildagi Vena qonvensiyasining 53-moddasiga muvofiq "umumiy xalqaro xuquqning imperativ normasi davlatlarning xalqaro xamjamiyati tomonidan chetlab utish mumkin bulmagan normasi sifatida tan olinadi va bunday normalar faqat qeyin qabul qilingan xuddi shunday normalar bilangina o'zgartirilishi mumkin. Xalqaro xuquqda imperativ normalar ruyxati yuq. Biroq, xalqaro xuquq nazariyasi BMT Nizomida, BMT Nizomiga muvofiq davlatlar o'rtasidagi dustona aloqalar va xamqorliklarga tegishli bulgan 1970 yildagi xalqaro xuquq prinsiplari to'g'risidagi Deqloratsiyada ifodalangan xalqaro xuquqning asosiy prinsiplarini yaqdillik bilan imperativ normalar qatoriga kiritadi.

9.3.Xalqaro xuquq funksiyalari.

Xalqaro xuquqning funksiyalarini qurib chiqmasdan, uni moxiyatini ochib berish mumkin emas.

Xalqaro munosabatlarni tartibga soluvchi Xalqaro xuquq quyidagi funksiyalarini bajaradi:

1. Muvofiqlashtiruvchi funksiya. Davlatlar xalqaro xuquq normalari yordamida Xalqaro xamqorlikning turli soxalarida umumiy qabul qilingan xulq-atvor standartlarini belgilaydi.
2. Tartibga soluvchi funksiya, bu davlatlar tomonidan qat'iy qoidalarni belgilashda namoyon buladi. Bularsiz davlatlarning jaxon xamjamiyati bilan munosabatlari va birgalikda mavjudligini tasavvur qilishni imqoni yuq.
3. Ta'minlash funksiyasi, bunda xalqaro xuquq shunday normalarni o'zida mustaxqamlaydiqu, bu davlatlarni ko'p yillik aloqalari jarayonida belgilangan malum xulq-atvor qoidalariga rioya qilishga undaydi.
4. Muxofaza funksiyasi - bu davlatlar milliy manfaatlari va qonuniy xuquqlarini ximoya qiladi.

Xalqaro xuquqni o'ziga xos xususiyati shundaqi, xalqaro munosabatlarda davlatlardan yuqori turuvchi majburlash mexanizmi mavjud emas. Zarur xollarda davlatlarning o'zlari qollektiv ravishda xalqaro-xuquqiy normalarini bajarilishini va xalqaro xuquqiy-tartibotni ta'minlaydilar.

Xalqaro xuquq va davlatlarning milliy xuquqiy tizimi.

Real vokelikda biri-biriga boglik, lekin mustaqil ikki xuquqiy tizim mavjud: bir tomondan, ichqi davlat xuquqi (aloxida milliy davlatning xuquqiy normalari majmui) va ikkinchi tomondan xuquqiy tartibga solishning o'ziga xos obyektiga ega bulgan Xalqaro xuquq. Agar, ichqi davlat xuquqida xuquqiy tartibga solish obyektiga bir davlat doirasidagi ijtimoiy munosabatlar bulsa, Xalqaro-xuquqiy munosabatlar obyektiga davlatlar va ularning birlashmalari o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar kiradi.

Xuquq biri-biriga boglik mustaqil ikki xuquqiy sistema (ichqi davlat xuquqi va Xalqaro xuquq) tomonidan tashkil qilinadi deb tushunilishi Xalqaro xuquq fanida xam, davlat va xuquq nazariyasi fanida xam tan olingan, e'tirof etilgan.

Ushbu muammo xususida xuquqshunoslik fanida turli xil nazariyalar olga surilgan.

Ba'zi bir olimlar Xalqaro xuquqni yagona xuquqiy tizim deb xisoblaydilar. Ular davlatlarning ichqi munosabatlarini xam Xalqaro xuquq tartibga soladi, malum bir bosqichda davlatlarni ichqi xuquqiy tartibga solishning rivojlanishini xam inqor qilmaydilar, lekin kelajaqda Xalqaro xuquqni rivojlanishi bilan yuq bo'lib qetadi, deb xisoblaydilar.

Boshqa bir mualliflar Xalqaro xuquq faqat davlatlarning milliy xuquqida nazarda tutilgan doiradagina mavjud buladi, ya'ni u muayyan davlatlarning tashqi xuquqi sifatida xizmat qiladi, xisoblaydilar.

Ichqi davlat xuquqi va Xalqaro xuquqning o'zaro aloqadorligi shundaqi, Xalqaro xuquq davlatlarni Konstitutsiyaviy to'zumi bilan, davlatlar va xalqaro munosabatlarning boshqa subyektlari bilan o'zaro munosabatlarda davlat irodasini ifodalashga vakolatli davlat xokimiyati organlari sistemasi bilan, shuningdek, xar qanday davlatni ichqi ishi xisoblanadigan va odatda Xalqaro xuquqiy munosabatlarni tartibga solish doirasiga kirmaydigan ishlarni mavjudligi bilan xisoblashishga majburdir.

Ichqi davlat xuquqi davlatning majburiyatlarini mustaxqamlovchi, malum xollarda ushbu davlatning milliy xuquqida aks ettirilishi lozim bulgan Xalqaro xuquqiy normalarni mavjudligi bilan xisoblashadi.

Xalqaro xuquq va ichqi davlat xuquqi bir-biridan aloxida mavjud bulmaydi. Xalqaro xuquq normalarini ishlab chiqishga milliy xuquqiy sistemalar ta'sir ko'rsatadi, u davlatning tashqi siyosati va diplomatiyasida o'z ifodasini topadi.

Xalqaro xuquq o'z navbatida milliy qonunchilikni rivojlanishiga qatta ta'sir ko'rsatadi.

Xalqaro xuquq normalari o'z subyektlari uchun ya'ni eng avvalo davlatlar uchun xuquq va majburiyatlar tugdiradi davlatning rasmiy organlari, uni yuridik va jismoniy shaxslari esa bevosita Xalqaro xuquq normalariga buysunmaydilar chunki uni subyekti bo'lib xisoblanmaydilar. Xalqaro majburiyatlarni ichqi davlat xuquq xuquqi darajasida real amalga oshirilishini ta'minlash uchun xalqaro-xuquqiy normalarni Milliy qonunlarda mustaxqamlash, ya'ni transformatsiya qilish choralari quriladi,

Ko'pgina davlatlarning, shu jumladan, O'zbekiston Respublikasining qonunlarida shunday qoida mustaxqamlab quyilgan, unga ko'ra davlatlarni ichqi qonuni bilan xalqaro majburiyatlari o'rtasida ziddiyat mavjud bulsa, xalqaro majburiyatlar ustuvorlikqa ega buladi. Bunday qoida xalqaro xuquqni davlatlarni ichqi xuquqi qoidalari ustidan ustuvorligi deb ataladi. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksining moddasida shunday deyilgan: "Agar xalqaro shartnomalar va bitimlarda fuqarolik qonunchiligidagidan boshqacha qoida nazarda tutilgan bulsa xalqaro shartnomalar va bitimlardagi qoidalar qullaniladi".

Xalqaro munosabatlar davlatlararo munosabatlar bilan cheklanib qolmaydi. Turli davlatlarning jismoniy va yuridik shaxslari o'rtasida, xalqaro noxuqumat tashkilotlari o'rtasida doimiy ravishda aloqalar bo'lib turadi. Bunday aloqalar tegishli davlatning milliy xuquq normalari yoki xalqaro xususiy xuquq normalari bilam tartibga solinadi.

Xalqaro ommaviy xuquq va xalqaro xususiy xuquq o'rtasida yaqin o'zaro aloqadorlik mavjud. Xar ikkisi xam qeng ma'noda xalqaro munosabatlarni tartibga soladi. Xalqaro xususiy xuquq xalqaro xaraqterdagi fuqarolik-xuquqiy normalar majmui sifatida xalqaro ommaviy xuquqning umume'tirof etilgan prinsiplariga zid bulmasligi qeraq. Xalqaro ommaviy xuquq va xalqaro xususiy xuquq o'rtasidagp o'zviy aloqadorlik xech kim tomonidan inqor qilinmaydi. Ayni paytda xalqaro ommaviy xuquq va xalqaro xususiy xuquq o'rtasidagi nisbati borasida xalqaro-xuquqiy adabiyotlarda yaqdillik yuq. Ba'zi bir olimlar xalqaro xususiy xuquq xalqaro xuquqning bir turi deb xisoblaydilar. Ikkinchi gurux xuquqshunoslar esa xalqaro xususiy xuquqqa fuqarolik xuquqining bir tarmogi sifatida qaraydilar. Uchinchi birlari esa xalqaro xususiy xuquqni xalqaro xuquq bilan aynan bir xil deb xisoblaydi. Turtinchilar, xalqaro xususiy xuquq ma'lum bir ma'noda fuqarolik xuquqining tarmoqlaridan biri xisoblansada, asosan xalqaro ommaviy xuquq bilan juda yaqin aloqadordir, deb ta'kidlaydi.

Xalqaro xususiy xuquq xalqaro ommaviy xuquq bilan aynan bir xil emas va uning soxalaridan biri xisoblanmaydi. Xalqaro xususiy xuquq tartibga soladigan o'zining mustaqil predmetiga ega.

Xalqaro ommaviy xuquq - davlatlararo munosabatlarni tartibga soluvchi yuridik normalarning mustaqil sistemasidir.

Xalqaro xuquqiy tizim normalarini yaratishning o'ziga xos tomoni shundaqi, bu jarayonda subyektlarning o'zi ixtiyori ravishda., xoxish irodasini bildirish yuli bilan ishtirok etadilar. Binobarin, xalqaro xuquq uygunlashtiruvchi xamda muvofiqlashtiruvchi xaraqterga ega.

Xalqaro xuquqiy sistema subyektlarining o'zidan boshqa qandaydir bir bu sistemaga nisbatan "tashqaridan" bulgan subyektlar normalar yaratish jarayonida ishtirok etmaydi. Shu bois, xalqaro xuquqiy sistemaning subordinarlik xaraqteri inqor qilinadi. Xech kim xalqaro xuquq subyektlarining ixtiyoriga qarshi ular uchun xulq-atvor qoidalarni, ya'ni normalarni urnatishi mumkin emas. Binobarin, xalqaro xuquqqa nisbatan "qonunchilik", "xalqaro qonuniylik" tushunchalarni qullash ma'lum ma'noda noto'g'ridir.

9.4. Xalqaro xuquq tamoyillari tushunchasi va o'ziga xos xususiyatlari

Xuquq tamoyili - bu vokelikning obyektiv tartibi, ijtimoiy amaliyot, ijtimoiy rivojlanish qonuniyatlarining normativ in'iqosidir.

Xalqaro xuquq tamoyillari - bu ijtimoiy amaliyot natijasida vujudga keladigan xalqaro xuquqning yuridik mustaxqamlangan asoslari bo'lib, xuquq subyektlari xatti-xarakatining raxbariy qoidalari xisoblanadi.

Xalqaro xuquqning bir qator normalarini, garchi ular xalqaro xuquq normalari bulsada tamoyillar deb nomlanadi. Biroq ularning ba'zilari azaldan tamoyillar deb nomlangan, ba'zilari esa xalqaro-xuquqiy tartibga solishda tutgan axamiyati bois shunday deb atala boshlangan. Shu bilan birga xalqaro xuquqiy tartibotni ta'minlashda xalqaro xamjamiyat uchun uta muxim axamiyatga ega bulgan va umumiy xaraqter qasb etuvchi aloxida tamoyillar xam mavjud.

Tamoyillar ichida xozirgi davr xalqaro xuquqiy tartibotini asosini tashkil etuvchi xalqaro xuquqning asosiy tamoyillari ajralib turadi. Davlatning qandaydir asosiy tamoyilni buzishi xalqaro xamjamiyat tomonidan butun xalqaro xuquqiy tartibotga tajovo'z qilish deb tushunilishi mumkin.

Xalqaro xuquq tamoyili - bu avvalom bor xalqaro xuquq normasidir.

Xuquq tamoyillaridan xuquqiy ong tamoyillarini, ya'ni qishilar, ijtimoiy xarakatlar, siyosiy partiyalar va xaqozolarning subyektiv tassavurlarini farqlash lozim.

Xuquq subyektlari uchun xalqaro xuquq tamoiillarga rioya qilish qat'iy majburiydir. Xalqaro xuquq tamoyilini ijtimoiy amaliyotni o'zgartirish orqaligina bekor qilish mumkin. Bu esa aloxida davlatlar yoki davlatlar guruxi imqoniyati doirasida emas. Shuning uchun xar bir milliy davlat xalqaro xuquq tamoyillarni buzish orqali ijtimoiy amaliyotni "to'zatis" ga qaratilgan xar qanday bir tomonlama tartibdagi urinishlarga o'z munosabatini bildirishi lozim.

Xalqaro xuquq tamoyillari odatiy va shartnoma usulari orqali shakllanadi. Ular bir paytning o'zida ikki xil funksiyanı bajaradi:

birinchidan, xalqaro munosabatlarnı ularni ma'lum normativ doiralar bilan chegaralash orqali barqarorlashishiga kumaklashadi;

ikkinchidan, xalqaro munosabatlar amaliyotida vujudga keladigan barcha yangi xolatlarnı mustaxqamlaydi.

Xalqaro xuquq tamoyillarining o'ziga xosligi ularning universalligidir. Ya'ni xalqaro xuquqning barcha subyektlari tamoiillarga qat'iy rioya qilishlari lozim, chunki mazkur tamoiillarnı xar qanday tarzda buzish muqarrar ravishda xalqaro munosabatning boshqa ishtirokchilari qonuniy xuquq va manfaatlariga daxl qilishga olib keladi. Xalqaro xuquq tamoyillari butun xalqaro-xuquqiy normalar tizimining qonuniylik mezoni xisoblanadi.

Xalqaro xuquqning asosiy tamoyillari BMT Nizomida mustaxqamlangan. BMT Nizomi tamoyillari xaraqterini qasb etishi qeng tan olingan, ya'ni ular davlatlar tomonidan bekor qilinishi mumkin bulmagan oliy darajadagi majburiyatlar sanaladi.

Xalqaro xuquqning umume'tirof etilgan tamoyillari - bu xozirgi davr xalqaro xuquqi bosh mazmunini ifodalovchi va uning maqsadlarini amalga oshishida muxim axamiyat qasb etuvchi eng muxim va universal majburiy normalardir. Umum e'tirof etilgan tamoyillar deb jaxon xamjamiyati tomonidan qullab-quvatlanadigan va tegishli xalqaro-xuquqiy xujjatlarda mustaxqamlangan tamoyillar xisoblanadi. Mazkur tamoyillar umumiy tinchlik va xalqaro xavfsizlikni, xalqlar erqinligi va mustaqilligini ta'minlashning, davlatlar o'rtasida normal munosabatlarnı rivojlantirish, ular o'rtasida xamqorlikni, bir-birini tushunish va ishonchni mustaxqamlashning xuquqiy asosi siftada quriladi. Xalqaro-xuquqiy tartibga solish tizimida umum e'tirof etilgan tamoyillar va normalar urnı va axamiyatning usib borishi xozirgi davr xalqaro xuquqiga xos xususiyatlardan biridir.

Xalqaro xuquqning aksariyat tamoyillari BMT Nizomining 2-modqasida qisqa va lunda qilib bayon qilingan. Ushbu tamoyillar BMT Nizomiga muvofiq davlatlar o'rtasida dustona munosabatlar va xamqorlikqa taalluqli 1970 yil xalqaro xuquq tamoyillari to'g'risidagi Deqlaratsiyada xamda Yevropada xavfsizlik va xamqorlik qengashning Yaqunlovchi Xujjatida batafsil yoritib berilgan.

Umum e'tirof etilgan tamoyillar va normalar u yoki bu shaklda xozirda ko'p davlatlarning

Konstitutsiyalarida xam mustaxqamlangan. qonunchilik, shuningdek, ijro va sud xokimiyatlari faoliyati ularga muvofiq kelishi lozim. Mazkur tamoyillar O'zbekiston Konstitutsiyasining turtinchi bobida mustaxqamlab quyilgan.

Xalqaro xuquqda uning umum e'tirof etilgan tamoyil va normalarini batafsil tarzda bayon qilib beruvchi yagona normativ xujjat mavjud emas. Agar BMT Nizomida besh tamoyilning nomi keltirilgan bulsa, Xalqaro xuquq tamoyillari to'g'risidagi Deqlaratsiyada ularning yettitasi ifodalab berilgan:

1. Quch ishlatmaslik va quch bilan taxdid qilmaslik tamoyili.
2. Xalqaro nizolarni tinch yul bilan xal etish tamoyili.
3. Davlatlarning ichqi ishlariga aralashmaslik tamoyili.
4. Davtlarning xalqaro xamqorlik tamoyili.
5. Davlatlarning suveren tengligi tamoyili.
6. Xalqlar va millatlarning o'z taqdirini o'zi belgilash tamoyili.
7. Davlatlarning Nizomga muvofiq olgan xalqaro majburiyatlarini vijdonan bajarishi tamoyili.

Yevropada Xavfsizlik va Xamqorlik Qengashning Xelsinqi Yaqunlovchi Xujjatida mazkur tamoyillarga yana uchtasini qushgan:

1. Chegaralar daxlsizligi.
2. Davlatlarning xududiy daxlsizligi.
3. Inson xuquqlari va asosiy erqinliklarini xurmat qilish.

Jaxon xamjamiyati oldida turgan umumbashariy muammolarni xal etish zaruriyatini ifoda etuvchi yangi tamoyillar xam shakllanmoqda. Masalan, atrof muxitni ximoya qilish majburiyati

9.5. Xalqaro shartnomalar tushunchasi.

Xalqaro shartnomalarning xuquqda tutgan urni qattadir. Shu sababli xalqaro xuquqda xalqaro shartnomalar to'g'risida bayon qilingan fikrlar xalqaro munosabatlarni urnatishda xam muxim axamiyatga ega.

Shartnoma, shu jumladan xalqaro shartnoma uning ishtirokchilari uchun muayyan xuquqlar va majburitlar vujudga keltirishga qaratilgan kelishuvdan iborat bo'lib, u uch asosiy vazifani:

- a) Shartnoma to'zuvchi subyektlar, o'rtasida xuquqiy munosabat mavjudligini isbotlovchi faqat vazifasini;
- b) Tomonlar o'rtasidagi o'zaro kelishuvlarni o'zida ifoda etuvchi yozma xujjat vazifasini;
- v) Shartnoma talablari bajarilmasdan qolgan taqdirda aybdor tomoni javobgarlikqa tortish asosi vazifasini bajaradi.

Xozirgi zamonda jaxondagi davlatlararo iqtisodiy, ilmiy – texniqaviy, madaniy aloqalar, savdo – sotiq, sanoat va boshqa soxalardagi xamqorliklarni urnatish xamda amalga oshirishning asosiy shakli ikki tomonlama va ko'p tomonlama kelishuvlar bo'lib qolmoqda.

Xalqaro munosabatlar soxasida davlatlararo xamqorlikni nazarda tutuvni kelishuvlar, shartnoma, axdlashuv, paqt, deqloratsiya, qonvensiya, protoqol va xaqazo nomlar bilan ataladi. Ammo bu xol ularning moxiyatiga ta'sir etmaydi.

Xalqaro shartnomalar turli belgilari va xususiyatlariga ko'ra turlarga ajratiladi. Jumladan, ular o'z predmetiga ko'ra savdo – sotiq, sanoat, transport, aloqa, moliya – kredit va xokazo soxalardagi shartnomalarga, tartibga solish doirasiga ko'ra: 1) Xalqaro munosabatlarning barcha ishtirokchilari xatti – xarakatini tartibga soluvchi shartnomalarga (Masalan, BMT ustavi); 2) Davlatlararo muayyan masalalarni tartibga soluvchi shartnomalar (masalan, sanoat yoki savdo – sotiq masalalari xususidagi ko'p tomonlama qonvensiyalar); 3) Ochiq yoki yopiq shartnomalar va xokazo.

Xalqaro shartnomalarning subyekti bo'lib eng avvalodavlatlar ishtirok etadilar. Qeyingi paytlarda davlatlarning xalqaro tashkilotlari xam shartnomalarda qeng ishtirok etmoqdalar. Biroq, ularning xalqaro shartnoma munosabatidagi ishtiroki doirasi uning a'zolari bulgan davlatlar beradigan vakolatlar xajmi bilan belgilanadi.

Xalqaro shartnomalarning obyektleri iqtisodiy, xo'jalik aloqalari soxasida davlatlar

o'rtasida yo'zaga keluvchi munosabatlar, savdo, sanoat, ilmiy – texniqaviy xamqorlik, moliya va boshqa soxalarda xuquqiy tartibga solinishi talab etiladigan xatti xarakatlardir.

Xalqaro iqtisodiy shartnomalar to'zish muayyan davrni o'z ichiga oluvchi jarayon bo'lib, ma'lum bosqichlarga bulinadi.

Xalqaro shartnomalar to'zish qoida tariqasida davlat boshligi tomonidan, mamlakat Konstitutsiyasida, boshqa qonunlarda nazarda tutilgan xollarda yoki davlat boshligi tomonidan berilgan vakolatga muvofiq bunday shartnomalarni imzolash xuquqi boshqa davlat organlari tomonidan xam amalga oshirilishi mumkin.

Xalqaro shartnomalar o'z tarkibi jixatidan asosan uch qismdan: Kirish qismi (preambula), asosiy qism va yaqunlovchi qoidalardan iborat buladi.

Shartnomaning kirish qismi (preambula)da uning to'zilgan joyi, vaqti, tomonlari, maqsad va vazifalari belgilab quyiladi.

Asosiy qismda uning mazmuni, tomonlari o'z zimmalariga olayotgan majburiyatlarni bajarish vaqti, joyi, usuli, pul majburiyatlari va ularni ado etish kabi shartnoma to'zishdan kelib chiquvchi qonqret xatti – xarakatlar ko'zda tutiladi.

Shartnomaning yaquniy qismida tomonlar javobgarligi, shartnomani muddatidan avval bekor qilish asoslari va tartibi, uni prolongatsiyalash, unga qushimcha va o'zgartirishlar kiritish tartiblari, uning ochiq yoki yopiq ekanligi kabi xolatlar aks ettiriladi. Vakolatli mansabdor shax syoki davlat organining imzolari shartnomani yaqunlaydi.

Xalqaro shartnomalar yaxlit bir xujjatdan iborat bulishi yoki turli ilovalarni o'z ichiga olishi mumkin.

Xalqaro shartnomalar odatda davlat vakolatli mansabdor shaxs (davlat boshligi, xuqumat boshligi, tarmoq vaziri va xokazo) tomonidan imzolanishi bilan quchga kiradi. Ammo shartnoma to'zayotgan tomonlar uning quchga kiritilishi yo'zasidan boshqacha muddatlarni belgilashlari xam mumkin. Yuqsaq milliy va davlat axamiyatiga ega bulgan xalqaro shartnomalarni quchga kiritilishi yo'zasidan maxsus protsedura (tartib) belgilanishi mumkin. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 78 – moddasi 21 – bandida aytilishicha O'zbekiston Respublikasining boshqa davlatlar bilan to'zgan muxim axamiyatga molik shartnomalari va bitimlari O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan ratifiqatsiya qilinmogi (tasdiqlanmogi) lozim.

Xalqaro shartnomalar uning ishtirokchisi bulgan davlatlar tomonidan bajarish uchun majburiy bo'lib, tarixiy shart – sharoitni o'zgarganligi, shartnoma qoidalarini ichqi qonunchilikqa zid kelishi va xokazo vaziyatlar shartnomadan kelib chiquvchi majburiyatlarni badarishdan buyin tovlash uchu nasos bula olmaydi. Urushlarni yo'z berishi urushayotgan tomonlardan boshqa ishtirokchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga deyarli ta'sir etmaydi.

Xalqaro shartnomalar unda ishtirok etayotgan tomonlar rasmiy davlat tillarida to'ziladi. Ko'p tomonlama shartnomalarning BMT ishchi va rasmiy tillarida to'zish ko'zda tutilgan.

Xalqaro shartnomalarni to'zi shva ijro etishga oid xalqaro xuquqiy qoidalar bir qator xalqaro normalarda belgilab quyilgan. Jumladan, xalqaro shartnoma xuquqi xaqidagi 1969 yilgi Vena Qonvensiyasi, BMTning «Tovarlarni xalqaro olish – sotish shartnomalari xaqidagi» 1980 yilgi Vena Qonvensiyasi shulardandir.

O'zbekiston o'z mustaqilligi tobora mustaxqamlab, jaxon xamjamiyatida munosib uringa, obru – e'tiborga ega bo'lib borayotgan bizning qunlarimizda xorijiy davlatlar, xalqaro tashkilotlar bilan turli aloqalar urnatish, xamqorlikni quchaytirish uta muxim axamiyat qasb etuvchi vazifalardan biriga aylanmoqda. Umumjaxon xo'jalik tizimlariga kirishning, butun dunyo miqyosidagi iqtisodiy jarayonlarga tobora qengroq qushilishning asosiy xuquqiy shakli bo'lib Respublikamizning boshqa davlatlar bilan urnatadigan shartnomaviy aloqalari xisoblanadi. Davlatlararo shartnomalarga oid xalqaro xuquq normalarini bilish, shartnoma to'zish jarayonini chuqur anglab yetish O'zbekistonni xalqaro xamqorligini qengaytirish va chuqurlashtirishning, davlatimiz manfaatlari va xavfsizligini samarali ximoya qilishning ishonchli va ta'sirchan vositasidir.

XULOSA.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Respublikasi xamjamiyatiga faol kirib bormoqda, xorijiy mamlaqatlar bilan xalqaro aloqalarni mustaxqamlab, shartnomaviy va diplomatiq amaliyotni qengaytirmoqda. Bunday sharoitda xalqaro xuquq to'g'risidagi bilim va ma'lumotlarni qeng jamoatchilik ichida yoyish muxim axamiyat qasb etadi. Xalqaro xuquq qishilik sivilizatsiyasining yutugi, umuminsoniy qadriyat va xozirga zamon jaxon tartibotining xuquqiy asosidir. BMT xalqaro munosabatlarni tartibga solishda xalqaro xuquqning ustunligini, uni urganish, targib qilish, uqitish va yoyish zarurligini aloxida e'tirof etadi.

Davlat suverenitetiga erishish, BMTga a'zo va boshqa nufu'zli xalqaro tashkilotlarga a'zo bulish O'zbekiston Respublikasiga o'z tashqi siyosatini mustaqil amalga oshirish, jaxon xamjamiyatiga kirib borishiga, barcha davlatlar bilan teng xuquqli va o'zaro manfaatli munosabatlar urnatishiga imqon yaratdi.

«O'zbekistonning tashqi siyosati borasidagi faoliyatining asosini davlat milliy manfaatlarining ustuvorligi, xalqaro xuquq mezonlari, tenglik va boshqa millatlarning ichqi ishlariga aralashmaslik, barcha baxsli masalalarni tinch munozaralar yuli bilan xal etish kabi jaxon miqiyosida e'tirof etilgan tamoyillar tashkil etadi»-degan edi yurtboshimiz I.A.Karimov.

Bugungi qunda xalqaro xuquqiy savodxonlikni rivojlantirish, xalqaro xuquqni urganishni ragbatlantirish va xalqaro xuquqiy bilimlarni axolii o'rtasida qeng yoyish muxim amaliy axamiyat qasb etadi. Shu bois, talaba yoshlarga xam xalqaro xuquq xaqidagi tushunchalar qisman bulsada urgatilishi lozim deb xisoblandi. Bu mavzuni qengaytirilgan xolda urganish uchun biz ularga A.X.Saidov, R.T.Xakimov, Q.Mirzajanov, R.A. To'zmuxamedov va boshqa mutaxassis yurist olimlar tomonidan tayyorlangan «Xalqaro xuquq» qA oid darslik, uquv qulanma, uquv-uslubiy tavsiyalarni urganishni tavsiya etamiz.

Nazorat uchun savollar.

1. Xalqaro xuquq qanday paydo bulgan?
2. Xalqaro xuquqning moxiyati nimada?
3. Xalqaro xuquq va ichqi davlat xuquqi nisbati nimada?
4. Xalqaro xuquq bilan xalqaro xususiy xuquq o'rtasida o'zaro aloqadorlik bormi?
5. Xalqaro xuquq normalarini yaratish jarayoni nimani vositasida amalga oshiriladi?
6. Xalqaro xuquq davlatlarning tashqi siyosatida va diplomatiyasida qanday uringa ega?
7. Xalqaro xuquq funqsiyasi nimadan iborat?
8. Xalqaro xuquq tamoyillarini tushuntiring.
9. Xalqaro shartnoma qanday to'ziladi va rasmiylashtiriladi?
10. Xalqaro xuquq manbalari qaysilar?

GLOSSARIY.

1. Xususiy xuquq – umumiy manfaatlarni tartibga soluvchi va muxofaza qiluvchi ommaviy xuquqdan farqli ularoq xususiy manfaatlarni munosabatlarni ifodalovchi xamda yakka mulkdorlar va birlashmalarni ularning mumkin faoliyatidagi va shaxsiy munosabatlaridagi mustaqilligi va tashabbusiga asoslangan munosabatlarni tartibga soluvchi xuquq tarmoqlaridan biridir.

2. Xalqaro qafolat- xalqaro xuquqda xalqaro majburiyatlarning o'z vaqtida bajarilishini ta'minlash bilan boglik xuquqiy normalar yigindisidir.

3. Quch ishlatish- BMT Ustaviga asosan xarbiy vaziyatlarda tomonlarning xarakatlari tushuniladi.

4. Indent-agent-chegara ortida vositachilik asosida xorijiy mol yetkazib beruvchidan kelib tushadigan tovarlarni sotish buyicha operatsiyalarni amalga oshiruvchi agent.

Adabiyotlar:

1. I.A.Karimov «Ozod va obod Vatan, erqin va farovon xayot –pirovard maqsadimiz» - Toshqent, 2000.

2. Saidov A.X. «Xalqaro xuquq.» Darslik. 2-tom. Toshqent. «Adolat». 2001.

3. Saidov A.X. «Xalqaro xuquq tushunchasi va moxiyati.» Uquv qullanma. Toshqent. 2000

4. To'z muxamedov R.A., Xakimov R.T. «Osnovy mejdunarodnogo prava.» - Tashqent, 1998, s.7.
5. « Mejdunarodnoye pravo.» pod. red. G.V.Ignatenqo.-M., 1995. b. 6.
«Mejdunarodnoye pravo.» otv. Red. G.I.Tunqin.-M.,1994.
7. To'z muxammedov R.A. Xakimov R.T. «Xalqaro xuquq asoslari.-Toshqent 1997
- 8.Qosimov A. «Diplomatiya asoslari.» Toshqent,1995
- 9.A.X Saidov «Xalqaro xuquq subyektlari» Toshqent-2000.
10. O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosiy faoliyatining asosiy prinsiplari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Toshqent, 26 deqabr 1996 yil.
- 11.O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga sharx T.2001.
12. Inson xuquqlari buyicha xalqaro shartnomalar. Toshqent. 2004.
13. Yuridik ensiqlopediya. Toshqent. Sharq. 2003
- 14.www.gov.o'z
15. www.edu.o'z
16. www.zivo.tdu.o'z
17. www.performfnce.edu.o'z
18. www.lan.qrasu.ru/su

1-Mavzu: «O'zbekiston Konstitutsiyasini o'rganish» o'quv kursi, uning maqsad vazifalari.

REJA:

- 1.O'quv kursining joriy qilinishi, tushunchasi, maqsad va vazifalari, tizimi.**
- 2.O'zbekiston Konstitutsiyasini o'rganish kursi, konstitutsiyaviy hu-quqning asosiy qismi. Uning predmeti.**
- 3. O'quv kursini o'rganish usullari.**
- 4. Konstitutsiyaviy huquq va siyosiy tizim.**

1.O'quv kursining joriy qilinishi, tushunchasi, maqsad va vazifalari.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001 yil 4 yanvardagi «O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganishni tashkil etish to'g'risida»gi farmoyishi asosida mamlakatimiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida «O'zbekiston Konstitutsiyasini o'rganish» o'quv kursi joriy qilindi.

O'zbekiston Konstitutsiyasi o'quv kursining maqsadi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining davlat va jamiyatdagi o'rni va ahamiyatini, ma'no mazmunini hamda mohiyatini o'rganish, fuqarolarning huquqiy ongi, huquqiy madaniyatni muntazam yuksaltirish va shu bilan birga asosiy qonunni mukammal o'zlashtirish, uni targ'ib tashviqot qilishdadir.

O'quv kursining umumiy vazifasi O'zbekiston Respublikasining mustaqilligini hamda fuqorolarning huquq va erkinliklarini ta'minlash, davlatchilikni rivojlantirish, adolatli tashqi siyosat olib borish, O'zbekistonni dunyoda davlat darajasiga ko'tarish, respublikada huquqiy demokratik davlat barpo etish, adolatli jamiyat qurish, konstitutsiyaviy huquq normalari va huquqiy institutlarni takomillashtirishga doir muammolarni tadqiq etish, jamiyatda yo'zaga keladigan huquqiy munosabatlarni o'rganish va buning natijasida respublika qonunlarini rivojlantirish uchun zarur takliflarni tayyorlashdan iboratdir.

1. O'quv kursining asosiy vazifalari quyidagilarni o'rganishdan iborat bo'lib, ular:

2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy to'zumining asosiy printsiplarini;
3. Fuqorolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlarini;
4. Jamiyat va shaxs o'rtasidagi munosabatlarni;
5. Jamiyatning iqtisodiy asoslarini;
6. O'zbekistonning ma'muriy hududiy davlat to'zilishini;

7. O`zbekiston Respublikasi saylov tizimini;
8. O`zbekiston Respublikasi davlat hokimiyatini, oliy va mahalliy organlarining to`zilishini;
9. O`zbekiston Respublikasi sud hokimiyatining amalga oshirilishini;
10. O`zbekiston Respublikasi prokuratura organlarining tashkil etilishi va vazifalarini;
11. O`zbekiston Respublikasi moliya va kredit to`zilishini;
12. O`zbekiston Respublikasida mudofaa va havfsizlikning ta'minlanishini;
13. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o`zgartirish va qo`shimchalar kiritish tartibini;

Ushbu o`quv kursining mohiyatini to`la anglab olish uchun avvalo «Konstitutsiyaviy huquq» tushunchasini bilib olish kerak, zero, «O`zbekiston Konstitutsiyasini o`rganish» o`quv kursi «Konstitutsiyaviy huquq» fanining asosiy qismini tashkil etadi.

Konstitutsiyaviy huquq fani esa, huquqshunoslikning muhim tarmog`i bo`lib, uning asosiy vazifasi konstitutsiyaviy huquq sohasini o`rganishdan iborat.

Binobarin, Konstitutsiyaviy huquq fani O`zbekiston Respublikasi huquqiy tizimning etakchi tarmog`i bo`lgan konstitutsiyaviy huquq tushunchasi, uning predmeti, huquqiy normalari, institutlarini, ularni amalga oshirish natijasida kelib chiqadigan huquqiy munosabatlarni o`rganadi va ushbu huquqiy tarmoqning rivojlanish istiqbolini ko`rsatib beradi.

Konstitutsiyaviy huquqni milliy tizimning asosiy tarmog`i sifatida o`rganishda quyidagilarni nazarda tutadi. Birinchidan, konstitutsiyaviy huquq boshqa huquq tarmoqlari kabi davlat tomonidan o`rnatiladi va qo`riqlanadi. Ikkinchidan, konstitutsiyaviy huquq boshqa huquq tarmoqlaridan o`z mohiyati va mazmuniga ko`ra farq qiladi, ya'ni u davlatning eng asosiy huquqiy normalarini ifoda etib, boshqa huquq sohalaridan farqli o`laroq, ustunlik va umumhuquqiy tamoyillarini o`rnatuvchi harakterga ega.

Konstitutsiyaviy huquq eng avvalo inson va fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklarini muhofaza etuvchi, kafolatlovchi va shu maqsad-larda uni himoyalovchi davlat hokimiyatining muayyan tizimini ta'sis etuvchi huquqiy normalar majmuasidir.

Hozirgi zamon sivilizatsiyasining muhim qoidalaridan biriga binoan, davlat inson uchun, uning erkinliklarini muhofaza qilish va yaxshi turmush sharoitini ta'minlash uchun mavjuddir. Hokimiyat va erkinlikning muvozanatini ta'minlash konstitutsiyaviy huquqning eng asosiy nozik mohiyatini tashkil etadi.

Huquqning boshqa tarmoqlari kabi konstitutsiyaviy huquq ham o`z predmetiga ega.

Konstitutsiyaviy huquq predmetini belgilash katta aniqlikni talab etadi. Chunki bu tarmoqda eng to`g`ridan-to`g`ri inson va fuqarolarning huquqlari, burchlari va erkinliklari kafolatlari to`g`risida boradi.

Zero, gap inson huquqi, erki va burchi to`g`risida borar ekan, Konstitutsiya o`zining normalarda uni odilona echish va eng muhimi, ana shu huquq va erkinliklarni ta'minlaydigan, qo`riqlaydigan davlat hokimiyatini tashkil etadigan o`ta murakkab masalani hal qiladi.

Xalq hokimiyatchiligiga asoslangan demokratik davlat organlarini tashkil etish qonun ustuvorligiga asoslangan ijroiya hokimiyatini, mustaqil sudni, mahalliy o`z-o`zini boshqaruvni taqozo etadi.

Konstitutsiya birinchi navbatda boshqaruv shakli va davlat hokimiyatini tashkil etish me'yorlarini o`rnatadi. Bunda u avallom bor uning asosiy printsiplari, manbaalari, ta'limotlari va g`oyalari nimalardan iborat ekanligini aniq ko`rsatadi. Bu o`rinda xalq hokimiyatining taksimlanishi, davlat boshqaruv shakli, ko`p partiyaviylik, hur fikrlik, vijdon erkinligi, mulk huquqi kabi masalalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Konstitutsiyani o`rganish o`quv kursining tizimi bu konstitutsiyaviy huquq normalarini ilmiy asoslangan tartibda, ularning mazmuniga, ular tartibga soladigan ijtimoiy munosabatlarning xususiyatiga, ahamiyatiga qarab muayyan guruhlariga bo`lish.

Konstitutsiyaviy huquqning huquq sohasi sifatidagi tizimi O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining tizimiga mos keladi, lekin u bilan aynan bir xil emas. Konstitutsiya tizimi o`zgarishi bilan konstitutsiyaviy huquqi tizimi ham o`zgaradi.

Huquq sohasi sifatida konstitutsiyaviy huquq quyidagi tizimga ega.

Конституциявий тузимнинг асосий принциплари;

1. Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari;
2. Jamiyat va shaxs o'zaro munosabatining asoslari;
3. Ma'muriy hududiy va davlat to'zumlarining asoslari;
4. Davlat hokimiyati organlarining tizimi, ularni tashkil etish va faoliyatining asoslari;

2. O'zbekiston Konstitutsiyasini o'rganish kursi-Konstitutsiyaviy huquqning qismi.

Uning predmeti.

Konstitutsiyaviy huquqning predmeti, ijtimoiy munosabatlarning ikki asosiy sohasini qamrab oladi;

Birinchidan, inson va fuqarolarning huquqlari va erkinliklari muhofazasi, ya'ni, inson va davlat o'rtasidagi munosabatlar;

Ikkinchidan, davlat to'zumi va davlat hokimiyatini tashkil etilishi hokimiyat sub'ektlari o'rtasidagi munosabat.

Inson va davlat o'rtasidagi munosabatlar faqatgina konstitutsiyaviy huquq bilan emas, balki huquqning boshqa sohalari masalan, ma'muriy huquq, mehnat huquqi, fuqarolik huquqi va boshqalar tomonidan ham tartibga solinadi.

Inson erkinligi tabiiy holat deb e'tirof etish bilan bog'lik munosabatlarni tartibga solish murakkab ishdir.

Hozirgi paytda O'zbekistonda shakllanayotgan chinakam fuqarolik jamiyati davlatdan mustaqildir va undan yuqori turadi, u insonning erkinliklari va tashabbuslarini, odamlarning ham siyosiy, ham iqtisodiy sohalardagi birlashmalarini e'tirof etish asosiga qurilgan.

Huquq ijtimoiy munosabatlarning faqat kichik bir qismini tartibga soladi, uning katta qismi esa, axloq va ijtimoiy o'zini-o'zi boshqarishni tashkil etish asosida tartibga solinadi.

Erkin Inson huquqi orqali muayyan ijtimoiy tartib shakllanadi: mulk shakllari, iqtisodni tashkil etish, siyosiy tizim, ijtimoiy munosabatlar va x.k. Demokratik davlat sotsialistik yoki kapitalistik ijtimoiy to'zumi o'rnatilgan, ya'ni u yoki bu g'oyaviy bosimga yon berishi mumkin emas, chunki, har qanday holda ham bu aholining bir qismi istaklarini aholining boshqa qismiga zo'rlab qabul qildirish demakdir. Albatta erkin saylovlar natijasida hokimiyat tepasiga qanday kuchlar kelganligiga qarab, davlat siyosati u yoki bu ijtimoiy iqtisodiy yo'nalishga ega bo'lishi mumkin. Ammo shunday sharoitda ham Konstitutsiyaviy yo'l bilan fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini yo'q qilish va o'zgartirish mumkin emas.

O'tish davrida O'zbekistondagi fuqarolik jamiyati to'lik qaror topganicha yo'q, aholining erkinlik tashabbusi, butunlay o'zini-o'zi boshqarishni tashkil etish borasida malakasi hali etarli emas. Shu sababdan davlatning jamiyatdagi an'anaviy tartibga soluvchi roli saqlanib qolmoqda. Ammo vaqti bilan, zaruriy islohatlar muvofaqiyatli davom etsa va jamiyat chinakam fuqarolik jamiyatiga aylansa, davlatning roli tobora pasayib boradi, ijtimoiy hayotning bir qator sohalarda xuquqiy tartibga solish, o'zini-o'zi boshqarish va erkin kishilarning tashabbusiga o'z o'rnini bo'shatib beradi.

Davlat hokimiyatining to'zilishi davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining ta'sis etilishigina emas, balki ular orasidagi munosabatlarning keng doirasini tartibga solishni ham nazarda tutadi.

Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, garchi ularning vazifalari va vakolatlari o'rtasida tafovut bo'lsada, bir butun yaxlit tizimni tashkil etishi zarur. Bu tizim odamlar va ularning manfaatlariga shunday munosabatda bo'lishi kerakki, u davlatning jamiyatdagi rolini namoyon qilishga ko'maklashsin. Konstitutsiyaviy huquq hokimiyat huquq jarayonlari rivojida boshlang'ich nuqtani tashkil etadi. U barcha davlat organlarini hamjihatlik bilan, yagona maqsad yo'lida o'zaro hamkorligi uchun asos bo'lishi lozim.

Konstitutsiyaviy huquqning bunday tizimini tashkil etish funksiyasi undan qonun chiqaruvchi, ijroiya va sud hokimiyatlari, shuningdek, mahalliy o'zini-o'zi boshqarish

organlarining vakolatlari, vazifalari va maqomi miqyosini, qonuniy tashkil etilish tartibi, vakolat doirasi, faoliyat shakli va xokazolarni aniq belgilab qo'yishni taqozo etadi.

Yuqoridagilardan xulosa qilib, «O'zbekiston Konstitutsiyasini o'rganish» o'quv kursining predmetini quyidagicha tavsiflash mumkin:

- Konstitutsiyaviy huquq tarmog'iga xos rivojlanish qonuniyatlarini, belgilarini va xususiyatlarini;
- Konstitutsiyaviy huquq normalari va institutlarini;
- Konstitutsiyaviy huquq normalarining amal qilish mexanizmini;
- Konstitutsiyaviy normalarning boshqa tarmoqlaridagi normalar va institutlar bilan munosabatini;

-Konstitutsiyaviy normalarning huquqining boshqa tarmoqlaridagi normalar va institutlar bilan munosabatini;

- Konstitutsiyaviy huquqning nazariy masalalarini;
- O'zbekiston Konstitutsiyasining davlatimiz rivojida o'z roli va ahamiyati;
- Konstitutsiyaviy huquqiy normalar bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlarni;
- O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy va siyosiy to'zumi, asoslarini;

3.O'quv kursini o'rganish usullari.

Har qanday fan yoki o'quv kursi o'zi o'rgatadigan masalalarni o'rganish usullariga ega. Bu fanda «metodologiya» deb ham yuritiladi.

«Metodologiya» so'zi yunoncha «metodos» so'zidan olingan bo'lib, aynan ma'nosi «biron narsani o'rganish yo'li» demakdir.

Metod bu umumiy ma'noda maqsadga erishish usuli, muayyan izga solingan faoliyatdir.

Metod bu maxsus ma'noda bilish vositasi, o'rganiladigan mavzuni tafakkurda hosil qilish yo'lidir.

Ilmiy tadqiqot jarayonida bilishning aniq shakli va usullaridan foydalanish orqali ilmiy tadqiqot jarayonida kelib chiqqan muammo yoki masalaning qo'yilishi yoki hal qilinishida maxsus usullardan foydalaniladi. Ular esa tarixiy aniq bilish jarayonida vujudga keladi va rivojlanadi. Shuning uchun ham har bir fanning o'z predmeti va tadqiqot usuli mavjudki, ular o'zi o'rganayotgan ob'ektga nisbatan maxsus amaliy va nazariy tadqiqot usuli asosida yondashadi.

Bilishda xususiylik va umumiylik vazifasini bajaruvchi usullar mavjud. Ko'pchilik fanlarda qo'llaniladigan usullar umumiy usul deyiladi. Har bir fan aniq fanning o'zi qo'llaydigan xususiy usullari asosida bilim tizimini chuqurlatib borsa, umumiy usulni tatbiq qilish orqali esa bilish doirasi yanada kengayib boradi.

Ilmiy bilishning hamma fan uchun tegishli bo'lgan umumiy usullarga analiz va sintez. Induktsiya va deduktsiya, analogiya, mantiqiylik va tarixiylik mavhumlikdan aniqlikka borish yoki aniqlikdan mavhumlikka borish va boshqalar kiradi.

Ilmiy bilishning bu usullari fan taraqqiyotida garchi umumiy hisoblansa ham, dialektik usullarga nisbatan xususiy bo'lishi mumkin. Lekin bu usullar dialektik usullar bilan bog'langan.

Shunday qilib, bilish jarayonida ilmiy tadqiqotning xususiy, umumiy va eng umumiy usullari mavjud bo'lib, ular o'zaro bir biriga bog'lik.

Dialektik usul real olamning eng umumiy usuli bo'lib, u barcha fanlar uchun, jumladan, ushbu o'quv kursi uchun ham metodologiyadir.

Dialektika hodisalarini rivojlantirilishida boshqa hodisalar bilan aloqadorlikda, bir-biri bilan bog'lik holda, harakatda, miqdoriy va sifat o'zgarishida olib qaraydi. U real mavjud, muayyan vaziyatda, muayyan vaqtda va hududda vujudga kelgan.

Binobarin, ularni tushuntirish uchun ularni vujudga keltirgan sharoitlarni, mavjud bo'lgan va yashayotgan davrini bilmoq kerak.

4.Konstitutsiyaviy huquq va siyosiy tizim.

Bu ikki tushuncha bir biri bilan o'zviy bog'lik. Davlat siyosiy tizimining tarkibiy qismi bo'lib, unga siyosiy institutlar va muassasalar ham kiradi. Davlat organlari siyosiy tizimining

boshqa kompaniyalari bilan birga o'zviy aloqada shakllanadi va faoliyat olib boradi. Chunki bu tizim jamiyatda hokimiyat bilan bog'lik siyosiy munosabatlarni ifoda etadi.

Konstitutsiyaviy huquq va siyosiy tizim bir narsa emas. Huquqiy munosabatlar siyosiy munosabatlarning bir qismini tashkil etadi. Masalan, fuqarolik huquqi va erkinliklari instituti siyosiy tashkilotlarning faoliyati, ularning hokimiyat uchun kurashda hal qiluvchi sharoit yaratadi. Huquq hokimiyat mexanizmini o'rnatadi, asosiy siyosiy kuchlar ana shu doirada o'zlarini namoyon qiladilar.

Ammo konstitutsiyaviy huquq baribir u yoki bu mamlakatni kim va qanday boshqarayapti, degan savollarga to'liq javob bermaydi. Bu huquq normalari o'z-o'zicha ta'sir kuchiga ega emas, ular siyosiy voqelik bilan o'zaro munosabatga kirishgandagina jonlanadilar. Siyosiy munozaralar-ning ishtirokchilari ba'zan yillar davomida ayrim huquqiy normalarni eslamaydilar, ammo o'tkir siyosiy vaziyat yo'zaga kelganda, unutilgan normalar tomonlarning huquqqa zid usullarini qo'llashiga yo'l qo'ymaydi, xaloskorlik rolini bajaradi. Tarixda shunday ham bo'lganki, siyosiy to'zum konstitutsiyaviy huquqni o'rganish siyosiy tizimning barcha murakkab jihatlarini, ya'ni siyosatshunoslik o'rganish bilan to'ldirilishi zarur.

Konstitutsiyaviy huquqning eng muhim belgisi boshqaruv shaklidir. Garchi u siyosiy munosabatlar ishtirokchilari uchun ahamiyatga ega bo'lsada, baribir hokimiyatni amalga oshirishning konkret metodlari va usullarini aks ettirmaydi. Mamlakatda demokratik davlatchilikning barcha atributlari bo'lishi mumkin: e'lon qilingan huquq va erkinliklar; parlament; prezident; ma'sul hukumat; ammo zaruriy siyosiy to'zum qo'pol diktaturadan iborat bo'lsa, demokratik institutlar xo'ja ko'rsinga mavjud bo'ladi.

Siyosiy to'zumning uch asosiy turi ma'lum bo'lib, ular: demokratik, avtoritar va totalitar.

Demokratik to'zum konstitutsiyaviy qonunchilikka rioya qilishning, barcha fuqarolarning o'z huquq va erkinliklaridan to'la foydalanish imkoniyati mavjudligi, ko'ppartiyaviylik, erkin matbuot, qonunlashtirilgan diskriminatsiya yo'qligi, mustaqil sud tizimi va haqozalar bilan harakterlanadi.

Avtoritar to'zum davlat qarorlarini qabul qilish konstitutsiyaviy mexanizmini oligarxiyaga buysundiradi, hokimiyatni amalda diktator qo'lida markazlashtiradi, ijroiya hokimiyatini kengaytirib, uni nazoratsiz va hech kimga hisob bermaydigan qilib qo'yadi.

Bu to'zumda aholining barcha qatlamlari xatti-harakatlari ustidan nazorat o'rnatiladi, fuqarolik huquqlari va erkinliklari yo'qqa chiqariladi. Bunday vaziyatda konstitutsiyaviy tartib cheklangan, favqulodda yoki harbiy vaziyat bilan almashadi, to'zum qurolli kuchlarga suyanadi.

Totalitar to'zum bu qo'pol repressiyalar, fikr ustidan nazorat o'rnatish, muholifat va erkin matbuotni batamom yo'q qilish bilan harakterlanadi. Hokimiyatning o'ta markazlashuvi dohiychilikni tug'diradi, parlament muassasalari va mustaqil sudlarning amalda yo'q qilinishiga olib keladi. Konstitutsiyaviy «huquq» bunday to'zumda faqat bir partiyaning diktaturasini qonunlashtiradi.

XULOSA.

Xulosa qilib aytganda, Respublika Prezidentining «O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganishni tashkil etish to'g'risida»gi farmoyishi asosida Konstitutsiyamizning jamiyatdagi o'rni va ahamiyatini mukammal o'rganishga kirishildi. Ma'lumki, respublikamiz mustaqillikka erishgach, yangi suveren davlat maqomini konstitutsiyaviy jihatdan mustahkamlab qo'yish muammosi yo'zaga keldi. O'zbekiston Prezidenti respublikamiz o'zining rivojlanish yo'lini konstitutsiyaviy asosda belgilab olishi zarurligini bir necha bor ta'kidlagandi. «Davlatning kelajagi, xalkimizning takdiri ko'p jihatdan Konstitutsiyamiz qanday bo'lishiga bog'lik»,- degan edi yurtboshimiz. Shundan kelib chiqqan holda davlatimizning xususiyati, ichki va tashqi siyosatining asosiy qoidalari, umuminsoniy qadriyatlar, inson huquqlari va erkinliklari, davlat mustaqilligi printsiplari, demokratiya va ijtimoiy adolat idellariga sodiqligi aks ettirilgan asosiy qonunimizni qabul qildik va undagi barcha qoidalarning mazmun mohiyatini tushunish va bilish har birimizning fuqarolik

burchimizdir. Mustaqil O`zbekistonning birinchi Konstitutsiyasi yangi jamiyatning ishonchli huquqiy kafolatini shakllantirdi va mustahkamladi. Konstitutsiya bizga inson huquq va erkinliklari, ozodlik va barqarorlik, shuningdek taraqqiyot majmuini ifodalaydigan demokratik, huquqiy va adolatli davlatni qanday qurish yo`llarini ochib berdi. Konstitutsiyaning talablarini bajarishdagi fuqarolarning ongliligi bugungi kunda barchamiz intilishimiz zarur bo`lgan xislatdir. Shu bois ham O`zbekistonda o`z taraqqiyot yo`lida misli ko`rilmagan madaniy, ma'naviy o`shishga erishish vazifa qilib qo`yilgan. Ana shundagina shaxs o`z xalqi, jamiyati, oilasi oldidagi majburiyatini anglay oladi va ko`ngilli ravishda bajaradi deb uylaymiz. Talaba yoshlarimiz ongida bu xususiyatlarni shakllantirilishi davr talabidir.

GLOSSARIY.

1. Absolyut-mutlaqan. (bir narsada mutlakon xulosa chiqarish)
2. Metodologiya- biron bir narsani o`rganish.
3. Parlament-Konstitutsiyali davlatlarda qonun chiqaruvchi Oliy majlis vakillar majlisi.
4. Konstitutsiyaviy xuquq fani- xuquqshunoslik sohasini o`rgatadigan fan.
5. Siyosiy rejim – davlat xokimiyatini amalga oshirish usul va yo`llarning majmuasi, mamlakatdagi siyosiy vaziyati, ya'ni jamiyatdagi siyosiy erkinlik darajasini va shaxsning xuquqiy holati.
6. Xuquq – davlat tomonidan belgilangan yoki ruxsat etilgan va uning kuchi bilan himoya qilinadigan umummajburiy xulq-atvor qoidalarning tizimi.

Nazorat uchun savollar:

1. «O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o`rganish» qachondan va qaysi xujjat asosida joriy qilindi?
2. «Konstitutsiyani o`rganish» o`quv kursining vazifasi, maqsadlari nimalardan iborat?
3. «Konstitutsiyani o`rganish» o`quv kursini o`rganish usullari va tizimi qanday?
4. Siyosiy tizim deganda nimani tushunasiz?
5. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaning o`rganishdan maqsad nima?
6. «O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o`rganish» kursinining predmeti nimani o`rgatadi?
7. Siyosiy to`zumning uch asosiy turi qanday?
8. Respublika Prezidentining asosiy qonunimiz haqidagi fikrlari to`g`risida nima bilasiz?

Adabiyotlar.

1. I.A.Karimov O`zbekiston: milliy istiqloq, iqtisod, siyosat, mafkura T. O`zbekiston 1996.
2. I.A.Karimov «Bizdan ozod va obod Vatan qolsin» T-2 T O`zbekiston 1996.
3. O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi T- O`zbekiston -2009.
4. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga sharhlar T. O`zbekiston 2008.
5. X.B. Boboev, A.Saidov « O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o`rganish». O`quv qo`llanma « O`zbekiston », T., 2001
6. R.Qayumov « O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy xuquqi. «Adolat», T., 1998
7. S.O`razaev. Mustaqil O`zbekiston Konstitutsiyasi «Adolat», T., 1993
8. A.Saidov Mustaqillik Qomusi. « O`zbekiston », T., 1993
9. Yuridik entsiklopediya. T.Sharq 2004.
10. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining « O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o`rganishni tashkil etish to`g`risida»gi Farmoyishi 4 yanvar 2001 yil.
11. Kozlova E.I., Kutafin O.E. “Konstitutsionnoe pravo Rossii” uchebnik M. 2001.
12. Rumyantsev O.G. “Osnovo` konstitutsionnogo pravo Rossii (ponyatie, sanovleniya) M.1994.
13. Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii. M.2001.
14. www.law.ru.
15. www.yandex.ru

2-Mavzu: O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yaratilishi.

REJA:

1.O`zbekistonning Mustaqillikka qadar konstitutsiyaviy tarixi.

2.Davlat mustaqilligi va O`zbekiston Prezidenti I.A.Karimov mustaqil O`zbekiston Konstitutsiyasining tashabbuskori va ijodkori.

3.1992 yilgi O`zbekiston Konstitutsiyasi loyihasining tayyorlanishi, umumxalq muhokamasidan o`tkazilishi va qabul qilinishi.

4.O`zbekiston Konstitutsiyasining to`zilishi.

5.O`zbekiston Konstitutsiyasiga o`zgartirish va qo`shimchalar kiritish tartibi.

1.O`zbekistonning Mustaqillikka qadar konstitutsiyaviy tarixi.

Har bir davlatning boshqaruv tizimi tarixan ma'lum bir huquqiy manbalarga binoan shakllanib kelgan. Lekin bu huquqiy manbalar turli ko`rinish va turli iboralar bilan nomlanib kelingan. Hozirgi O`zbekistonimizning ham hududida ilgaridan konstitutsiyaviy hujjatlar, ya'ni siyosiy to`zum mohiyatini belgilovchi asosiy me'yoriy hujjatlar mavjud bo`lgan. Jumladan: tarixiy manbalarga ko`ra, VIII asr boshlab Movarounnaxrda ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy qonun tariqasida Qur'oni Karim amalda bo`lgan. XIII-XIX asrlarda Movarounnaxrda shariat bilan bir qatorda davlatning huquqiy ahvoriga ma'lum darajada ta'sir ko`rsatib kelgan Chingizxon yosusi va Amir Temur to`zuklari Sharqona madaniyatga binoan konstitutsiyaviy hujjatlar edi.

Ma'lumki, O`zbekiston tarixida 1992 yilgi Konstitutsiyasiga qadar bir nechta konstitutsiyalar qabul qilingan, lekin ular mustaqil davlat konstitutsiyasi bo`la olmasdi.

O`tmishda O`zbekiston SSSR tashkil etilgunga qadar mamlakatimiz hududida RSFSR tarkibidagi Turkiston ASSR va Xorazm, Buxoro Sovet respublikalari kabi mustamlaka davlatlar mavjud bo`lgan. Bu davlatlarning bolsheviklar rahbarligidagi o`z konstitutsiyalari bo`lgan. 1918 yil 15 oktyabrda bolsheviklarning hokimiyatini Turkiston ASSR hududida amalga oshirilishini belgilab beruvchi TASSRning birinchi Konstitutsiyasi 1918 yil 10 iyunda qabul qilingan RSFSR Konstitutsiyasi asosida qabul qilindi. Unga binoan Turkiston ASSR RSFSRning bir tarkibiy qismi hisoblangan.

Turkiston ASSRning yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi 1920 yil 24 sentyabrda Turkiston o`lkasi Sovetlarining IX s'ezdida qabul qilindi va u Turkistonning mustamlaka davlat sifatida «huquqi»ni aniqlab berdi. Bu yangi konstitutsiya 20 bob, 109 ta moddadan iborat bo`lib, unda xon va uning qarindoshlariga tegishli bo`lgan mulklar davlatniki deb belgilandi va Moskvaga olib ketildi. Lekin ishlab chiqarish qurollari va vositalaridan xususiy mulk sifatida foydalanishga ruxsat etildi hamda pul bilan erkin muomala qilish huquqi cheksiz deb belgilandi.

O`rta Osiyodagi yana bir bolsheviklar hokimiyati o`rnatilgan Xorazm Sovet Respublikasida ham 1920 yilda Konstitutsiya qabul qilindi va unga ko`ra, XXSR hududida ishlab chiqarish vositalari Sovet hokimiyati o`rnatilgunga qadar kimga tegishli bo`lsa, xususiy mulkchiligicha qoldirildi va erga shaxsiy egalik qilish, uni sotish, har kim o`z boyliklaridan erkin foydalanish huquqlari e`lon qilindi.

1923 yil 20 oktyabrda IV Butun Xorazm Sovetlarining s'ezdida yangi Konstitutsiya qabul qilindi. Bu Konstitutsiya oldingisidan kam farq qilib, bolsheviklarning O`rta Osiyodagi hokimiyatini yanada mustahkamlashga xizmat qildi. Konstitutsiyaga ko`ra boylar, dalollar, ruhoniylar va shu kabilar saylash va saylanish huquqidan mahrum etilib, «butun hokimiyat Sovetlarniki» deb e`lon qilindi.

O`rta Osiyo va Qozogistonda milliy davlat chegaralanishi natijasida O`zbekiston Respublikasi ham tashkil topgach, oradan uch yil o`tib 1927 yil 30 martda O`zbekiston SSRning birinchi Konstitutsiya qabul qilindi va uning tarkibiga Tojikiston avtonom respublikasi kiritildi. Bu Konstitutsiya qabul kilingunga qadar respublikada konstitutsiya ahamiyatiga molik bo`lgan bir nechta hujjatlar e`lon qilingan edi. Bu hujjatlarga kuyidagilarni ko`rsatish mumkin. O`zbekiston SSRni tashkil etish to`g`risidagi Deklaratsiya, 1925 yilning 22

iyulida chiqarilgan. «O'zbekiston SSRning gerbi va bayrog'i haqida»gi respublika MIK qarori va boshqalar.

1927 yildagi O'zbekiston Konstitutsiyasi Respublika suverenitini va uning SSSR tarkibiga kiritilishini, O'zbekiston SSR tashkil etishi hamda shakllanishi davrida paydo bo'lgan davlat hokimiyati va davlat boshqaruvi organlari to'zilmasini mustahkamladi.

1936 yil 5 dekabrda qabul kilingan SSSR Konstitutsiyasiga muvofiq ishlab chiqilgan 1937 yildagi ikkinchi Konstitutsiya, o'sha paytlardagi ittifoqda amalda bo'lgan an'anaga ko'ra, SSSR Konstitutsiyada keyin qabul qilindi. O'zbekiston SSR Konstitutsiyasida davlat boshqaruvini amalga oshirish shakllari joylarda Sovetlarni tashkil etish tartibi, ularning vakolat muddatlari, saylash va saylanish tartiblarining ayrim holatlari oldingi Konstitutsiyaga nisbatan qisman o'zgartirildi, Oliy Sovet va boshqaruv organi Ministrlar Sovetining vakolatlari, tashkil etilish tartibi ko'rsatib berildi va ma'muriy-hududiy to'zilishi, prokuratura, sud to'zilishi va Konstitutsiyaga o'zgartirishlar kiritish tartiblari belgilandi.

O'zbekiston SSR Xalq nozirlari Sovetining qonunchilik vakolati doirasi bekor qilinib, O'zbekiston SSRning Oliy Soveti yagona qonunchilik organi deb belgilandi.

1978 yil 19 mart kuni O'zbekiston SSRning yangi Konstitutsiyasining loyihasi matbuotda e'lon qilindi. O'zSSR Oliy Soveti Prezidiumi tomonidan 15 aprel kuni Oliy Sovet sessiyasida O'zSSR Konstitutsiyasi loyihasi SSSRning 1977 yil 7 oktyabrda amalga kiritilgan Konstitutsiyasiga monand ravishda muhokama qilinib ayrim moddalariga o'zgartirishlar kiritilib 19 aprel kuni qabul kilingan edi. Shu tariqa sho'ro to'zumi sharoitida Konstitutsiyalar tez-tez o'zgartirilardi, ya'ni barqaror emas edi. SSSR Konstitutsiyasi kabi O'zbekiston Konstitutsiyasi ham jamiyat manfaatlari yo'lida foydalanish mumkin bo'lgan bir qancha demokratik imkoniyatlarga ega edi. Konstitutsiyada deputatlar orqali davlat hokimiyatini amalga oshiruvchi xalqning to'la hokimiyati, qonunchilik, huquq -targ'ibot tamoyillari mustahkamlangan edi. 1937 yil Konstitutsiyaga nisbatan yangi Konstitutsiyada fuqarolarning huquq va erkinliklari xususidagi moddalar soni ikki barovar ko'p edi.

Ammo lekin Konstitutsiya amalga oshmadi, sababi Konstitutsiyaning o'zi turgunlik davrida odamlar ongiga singmadi. Konstitutsiya moddalarini hayotga tadbiiq etish imkoni ozligi uni amalga boshqaruvning ma'muriy buyruqbozlik to'zumi almashtirgani bilan izohlandi. Qonunchilikni tiklash jarayoni esa oxiriga etkazilmadi. Misol uchun bizda 1987 yilga qadar mansabdor shaxs harakati ustidan fuqarolarning arz qilish tartibi haqidagi huquqiy akt yo'q edi. Vaholanki, ana shu harakat xususida Konstitutsiyaning 56 moddasida ochiqchasiga aytilgan edi.

Huquqiy tizimda konstitutsiyaning chinakam ustunligi ta'minlanmadi.

Shunga ko'ra, sobik SSSR da ijtimoiy iqtisodiy o'zgarishlar boshlangan birinchi yillardayoq Ittifoq Konstitutsiyasining o'zini va unga kiradigan respublikalarning konstitutsiyalarini o'zgartirish zarurligi dolzarb vazifa sifatida oldinga surildi.

1988 yildan e'tiboran hokimiyat organlari tizimiga o'zgartirishlar kiritildi, prezidentlik va hokimlik instituti joriy qilindi. Respublika Prezidenti ho'zurida Vazirlar Mahkamasi to'zildi, saylov tizimi bir muncha demokratlashtirildi. Iqtisodiy tizim faqatgina mulkchilikning ko'p shakllari asosida rivojlanib qolmay, balki u davlat tomonidan to'la himoya qilinishi lozim degan qarorga kelindi.

O'zbekiston Respublikasida Konstitutsiya ikki yo'nalishda olib borildi: ya'ni birinchidan amaldagi asosiy qonuni qisman qayta ko'rib chiqish; ikkinchidan, yangi konstitutsiyaga to'la tayyorgarlik ko'rish.

Shu bilan birga bir vaqtning o'zida yangi asosiy qonun loyihasini tayyorlash bo'yicha ish olib borildi.

2.Davlat mustaqilligi va O'zbekiston Prezidenti I.A.Karimov mustaqil O'zbekiston Konstitutsiyasining tashabbuskori va ijodkori.

O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining e'lon qilinishi favqulodda yo'z bergan hodisa emas, balki qonuniy va tabiiy xoldir. Qolaversa respublikamiz mustaqilligining e'lon qilinishi ona zaminimizda asrlar osha qo'lni-qo'lga berib, elkama-elka yashab, mehnat qilib kelayotgan

barcha qarindosh, dindosh xalqlarning 150 yilga yaqin vaqt mobaynida goh oshkora, goh pinqona qurolli yoki tinch yo'l bilan olib borgan mashaqqatli ko'pchilik hollarda fojiali kurashning mahsulidir.

Ozodlik va mustaqillik uchun intilishning ommaviy tus olishiga imkoniyat bo'lmagan bo'lsada, u yashirin, unchalik katta bo'lmagan guruhlar tomonidan davom ettirildi.

80 yillarning oxirlariga kelib O'zbekiston mustaqilligi uchun kurash tarixida yangi davr boshlandi. Bu erda qayta qurish, oshkoralik, demokratiya uchun kurash jarayonida turli xil ommaviy tashkilotlar, xalq harakatlari, guruhlar vujudga keldi. Ularning faoliyatida yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklari, nuqsonlar, millatchilik kayfiyatidagi urinishlar, nojo'ya xatti-harakatlardan qat'iy nazar asosiy maqsadlari O'zbekistonning iqtisodiy va siyosiy mustaqilligiga erishish edi. Bu davrda paxta yakka hokimligiga barham berish, respublikadagi tabiiy boyliklarga to'la egalik qilish, o'zbek tiliga davlat maqomini berish, ittifoq tasarrufidagi korxonalarni respublika ixtiyoriga berish, respublikaning pul birligini chiqarish, armiyasini tashkil etish, chegarasini qo'riqlash, O'zbekistonning xalqaro huquqining teng huquqli sub'ekti sifatida Birlashgan Millatlar Tashkilotiga va boshqa xalqaro tashkilotlarga a'zo bo'lishi, xorijiy davlatlar bilan iqtisodiy, siyosiy, madaniy va diplomatik aloqalar o'rnatishi haqidagi g'oyalar ilgari surildi.

1990 yil 20 iyunda O'zbekiston SSR Oliy Soveti 12 chakiriq II- sessiyasi «Respublikaning mustaqilligi to'g'risida»gi Deklaratsiyani qabul qildi. Ushbu Deklaratsiyada Respublikada davlat mustaqilligining muhim printsiplari mustahkam o'rin olganligi diqqatga sazovordir. Jumladan, unda respublika tashqi siyosatiga doir masalalarni mustaqil hal etish asosiy xalqaro huquq printsiplarini e'tirof etish va hurmat qilish imkoniga ega ekani ta'kidlangan edi. Shu bilan birgalikda Oliy Sovet O'zbekiston Respublikasi xalqaro huquqning umum e'tirof etgan normalarining eng muhim printsiplarini tan olinishini ham ma'lum qildi.

SSSR Ittifoqi siyosiy va ijtimoiy hayotidagi o'zgarishlarni hisobga olib va mustaqillik to'g'risidagi deklaratsiyaga amal qilib, 1991 yil 31 avgustda Respublika Oliy Soveti o'zining navbatdan tashqari sessiyasida O'zbekiston davlat mustaqilligi va erkin, mustaqil O'zbekiston Respublikasi tashkil etilganligini tantanali ravishda e'lon qildi.

Shu bilan bir vaqtda Oliy Sovet Ittifoqining barcha yuqori qonunchilik organlariga va uning tarkibiga kiruvchi mustaqil davlatlar, barcha xorijiy davlatlar va jahon hamjamiyatiga respublika davlat mustaqilligi deb e'lon qilingani to'g'risidagi xujjatni tan olishga da'vat etib, murojat qilindi.

Davlat mustaqilligi asoslari to'g'risidagi qonun qabul qilingandan keyin esa O'zbekiston Respublikasi to'g'ridan-to'g'ri xalqaro munosabatlar miqyosiga chiqa boshladi.

1991 yil sentyabridan boshlab bir qancha davlatlar, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikning turli sohalari bo'yicha shartnoma va bitimlar imzolanadi. Turkiya, Pokiston, Islom Respublikasi, Vengriya, GFR, Frantsiya, Polsha, AKSh, XXR, Koreya Respublikasi, MDH mamlakatlari, BMT, OBSE, ES va boshqa ko'plab mamlakat, tashkilotlar bilan to'zilgan shartnomalar shular jumlasidandir.

Mustaqillik har qanday davlatning eng muhim belgisidir. Asosiy qonunimizda uning ahamiyatiga alohida urg'u berilgan.

O'z istiqloli va mustaqilligini har tomonlama mustahkamlab borayotgan Respublikamiz ayni paytda sobiq ittifoq hududida iqtisodiy aloqani saqlab qolish da'vati bilan chikdi. Shu munosabat bilan 1992 yil 21 dekabrda Olmaota shahrida ilgari ittifoq tarkibiga kirgan 12 ta mustaqil davlat bilan MDH ga a'zo bo'lish to'g'risidagi hujjatga imzo chekildi.

O'zbekiston MDH faoliyatida, davlatlar boshliklari, barcha kengashlari, turli davlatlararo organlar, Birlashgan Qurolli Kuchlar Bosh qo'mondonligi ishlarida faol qatnashmokban.

Xalqaro maydonda O'zbekiston mavqeini mustahkamlashda Prezidentimizning jahonning turli mamlakatlarga qilgan safarlari katta ahamiyat kasb etadi. XXR, Yaponiya, Koreya, Ruminiya, AKSh, Italiya va boshqa mamlakatlarga qilgan safarlar Respublikamiz

bilan Osiyo, Evropa qit'olari davlatlari va AKSh o'rtasida o'zaro manfaatli hamkorlikni rivojlantirishga oid masalalarni hal qilishga xizmat qiladi.

O'zbekiston o'z mustaqilligi davomida qisqa vaqt ichida jahon mamlakatlari o'rtasida o'zining munosib o'rnini egalladi va o'z ovozi, mavqeiga ega bo'ldi.

O'zbekiston hozirgi kunda jahon hamjamiyatining teng huquqli ishtirokchisidir. Uning tashqi siyosati tinchlik siyosatidir. Bu siyosiy insonparvarlik, odamlarning tinch va osoyishta mehnati to'g'risida g'amxo'rlik g'oyalari bilan sug'orilgan.

Davlat mustaqilligining qo'lga kiritilishi O'zbekiston oldida iqtisodiy, ijtimoiy, huquqiy taraqqiyot, madaniy va ma'naviy yangilanish istiqbollarini ochib berdi. Mustaqillikka erishgan har bir davlat o'zining siyosiy va huquqiy rivojlanish yo'lini belgilab olishga, yangi jamiyat qurishga, yangilanish va taraqqiyotning o'z konstitutsiyaviy modelini ishlab chiqishga harakat qiladi. O'zbekiston o'zining haqiqiy mustaqilligi va milliy davlatchiligiga tinch, parlament yo'li bilan erishdi. Bu o'zbek xalqining ko'p asrlik tarixida buyuk voqeadir □

Yangi Konstitutsiyani ishlab chiqish zarurligi haqidagi g'oya Respublikamizning 1990 yil mart oyida bo'lib o'tgan o'n ikkinchi chakiriq Oliy Kengashining 1990 yil 20 iyunda e'lon qilingan Mustaqillik to'g'risidagi deklaratsiyasida ushbu hujjat respublikaning yangi Konstitutsiyasini ishlab chiqishga asos bo'lishi ta'kidlangan edi. O'sha kuniyoq Prezident boshchiligidagi Konstitutsiya komissiyasi to'zildi.

1991 yil 31 avgustda Respublika Oliy Kengashining sessiyasida I.A.Karimovning ma'ro'zasi bo'yicha O'zbekistonning mustaqilligi asoslari to'g'risidagi konstitutsiyaviy qonun qabul qilindi. Dunyo haritasida O'zbekiston Respublikasi deb atalgan yangi mustaqil davlat paydo bo'ldi. Xalkimiz o'zoq yillar orzu qilib kelgan ozodlik, mustaqillik, erkinlik ruyobga chiqdi.

O'zbekiston mustaqil davlat deb e'lon qilingan kundan boshlab Konstitutsiya loyihasi ustidan ish jonlanib ketdi.

To'zilgan Konstitutsiyasi komissiyasi dastlabki kundan to Konstitutsiyani Oliy Kengash majlisida qabul qilingunga qadar doimo Prezidentning diqqat markazida bo'ldi. Hech mubolag'asiz aytish mumkinki, Prezidentimiz Konstitutsiyaning har bir moddasini aqli va yuragi bilan his etdi, uni pishitish va takomillashtirishga bosh bo'ldi.

Prezidentimizning taklifi bo'yicha Konstitutsiyaga 26 modda (aybsizlik prezumtsiyasi) 42 (ijod erkinligi), 46 (Xotin-qizlarning erkaklar bilan teng huquqligi), 3 (Oliy xo'jalik sudi to'g'risida) va boshqa bir necha moddalar kiritildi.

Ko'pgina moddalarni tahrir qilishda, o'zgartirishda, yangilashda Prezident shaxsan qatnashdi. Ba'zi nizoli masalalarni hal etdi. Masalan, 91 moddaning oldingi tahririda, Prezident shu lavozimda turgan paytda partiya a'zolikini to'xtatib qo'yishi kerak, deyilgan edi. Prezidentimiz xorijiy davlatlarga safar qilgan paytlarda va o'zimizda boshqa mamlakatlarni rahbarlari bilan bo'lgan uchrashuvlarda bu masalada jahon tajribasiga doimiy e'tibor berib keldilar.

Prezident o'z partiyasiga a'zolikni vaqtincha to'xtatib qo'yishi haqidagi qoida qizg'in munozaraga sabab bo'ldi. Xalq demokratik partiyasi butun kuchi va gayrati bilan bu qoidaga qarshi chikdi va natijada g'olib keldi. Konstitutsiya komissiyasi o'zining oxirgi majlisida shu masalani muhokama qilib, yuqorida aytilgan jumlaning loyihadan olib tashlashga rozi bo'ldi. Konstitutsiyada shunga o'xshash masalalar juda ko'p edi. Har safar masalani hal etishda jahon tajribasi inson huquqlari haqidagi xalqaro hujjatlar hisobga olinib, bir qarorga kelinardi.

Qat'iy qilib aytish lozimki, Konstitutsiya loyihasining ishlab chiqarilishi Prezidentimiz sa'yi harakatlari mevasidir. O'zbekiston Prezidenti iqtisod, siyosat sohasidagini emas, balki huquq javhasida ham buyuk olimdir. Loyihani mat'buotda e'lon qilishga tayyorlash jarayonida I.A.Karimov qo'lga qalam olib, uni to'rt bora o'qib chikdi. Loyihaning matbuotda birinchi e'lon qilinishi bilan ikkinchi marta muhokama etilishi borasida o'tgan vaqt ichida u fuqarolarning aniq fikrlari va taklif muloxazalarini urgangan xolda yana ikki marotaba, sessiya arafasida yana bir bor kalam olib, loyihani ko'rib chikdi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi - bu O'zbekiston hududida yaratilgan birinchi tom ma'nodagi mustaqil davlatning birinchi Asosiy qonunidir.

Prezidentimizning iborasi bilan aytganda, bu Konstitutsiya o'zining tub mohiyati, falsafasi, g'oyasiga ko'ra tomomila yangi hujjat. Unda kommunistik mafkura, sinfiylikdan, eskicha partiyaviylikdan asar ham yo'q. Konstitutsiya jamiki dunyoviy kadriyatlar orasida eng ulug'i Inson degan fikrni ilgari surdi va shu asosida «fuqaro-jamiyat-davlat» o'rtasidagi oqilona huquqiy echimini topishga intiladi.

Takdir Islom Karimov zimmasiga jamiyatni yangilash, utish davrining murakkab sharoitida davlatimizni ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, davlathuquqiy va ma'naviy xijatdan rivojlantirishning pishib etilgan muammolarini xal qilish kabi tarixiy vazifasini yukladi. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda Prezidentimiz buyuk davlat va jamoat arbobi, iste'dodli siyosiy etakchi sifatida namoyon bo'ldi.

Yurtboshchimiz o'zaro ikki birbiriga bog'lik muammoni O'zbekiston Respublikasining mustaqilligini qaror toptirish va uning Konstitutsiyasini qabul qilish muammolarini muvofakkiyatli xal etdi. Davlat mustaqilligiga erishilishi va uning Konstitutsiyada qonun yo'li bilan mustahkamlanishi olamshumul voqea, Prezident Islom Karimov boshchiligida davlatchilik va huquq sohasida amalga oshirilgan faoliyatning eng katta galabasidir. Yurtboshimizning har tomonlama hisobkitob kilingan, mantiqiy izchil, mukammal strategiyasi tarakkiyparvar o'zgarishlar qilishga karatilgandir.

Konstitutsiya loyihasini tayyorlash borasidagi barcha ishlar I.Karimov ning bevosita boshchiligida amalga oshirildi. Bu borada Konstitutsiyaviy komissiya a'zosi akademik Sh.Z.Urazaev shunday so'zlarni yozgan: «Prezidentimiz shunday juda takchil vaqtidan fursat ajratib, Konstitutsiya loyihasini tayyorlash bo'yicha to'zilgan ishchi guruhning a'zolarini qabul kilar, loyihani qaytaqayta ukib chiqar, uning matnini chuko'r mushoxada kilar va unga to'zatislar kiritardi. Bu kishining g'oyat ajoyib tahlil qobiliyati, kelajakni oldindan ko'ra bilishi, nozik xis etish iste'dodi bizni nixoyatda xayratga solar edi».

3. 1992 yilgi O'zbekiston Konstitutsiyasi loyihasining tayyorlanishi, umumxalq muhokamasidan o'tkazilinishi va qabul qilinishi.

Konstitutsiya kontseptsiyasining ishlab chiqilishi va loyihaning tayyorlanishi to'g'risida albatta, har bir ukituvchi va talaba qolaversa, hamma O'zbekiston fuqarolari xabardor bo'lmog'i lozim.

1991 yilning boshida Konstitutsiyaviy kommissiya bulajak Konstitutsiya kontseptsiyasini ishlab chiqish bo'yicha ish boshladi. O'zFA falsafa va huquq instituti, Siyosatshunoslik va boshqaruv instituti, Respublika Prezidenti Devoni Konstitutsiya kontseptsiyasi ustidan ish olib bordilar. Ishlab chiqarilgan turli kontseptsiyalar asosida yagona mukammal kontseptsiya yaratildi.

Ishchi guruh kontseptsiya asosida 1991 yilning noyabrda yangi Konstitutsiya loyihasining dastlabki, ya'ni birinchi variantlarini tayyorladi. U muqaddima va 158 moddadan iborat edi. 1992 yilning baxorida loyihaning ikkinchi varianti ishlab chikildi.

Konstitutsiya komissisining raisi I.A.Karimov ikkinchi loyihani aniq va printsiplial tarzda tahlil qilib chikdi. Tahrir kilingan loyiha 137 moddadan iborat bo'lgan bo'lsa, loyihaning uchinchi varianti ham Prezident tomonidan tahrir qilinib, u 128 moddani tashkil etdi.

1992 yil 26 sentyabrda Konstitutsiyasi loyihasi umumxalq muhokama-masi uchun matbuotda e'lon qilindi. Umumxalq muhokamasi sentyabrning oxirida dekabrning boshigacha davom etdi. Unda mamlakatning voyaga etgan deyarli barcha aholisi ishtirok etdi.

Loyiha Qoraqalpog'iston Oliy Kengashning sesiyasida va viloyatlar, shaharlar faollarining yig'ilishlarida muhokama qilindi.

1992 yil 21 noyabrda Konstitutsiya loyihasi keyingi muhokama uchun yana matbuotda e'lon qilindi. Loyihaning bu variantida mamlakatimiz oddiy fuqarolarning ko'plab taklif va muloxazalari hisobga olindi. Demak, loyihani muhokama qilish 2 boskichga o'tdi.

Konstitutsiyaviy komissiyaning 1992 yil 7 dekabrda bo`lib o`tgan oxirgi majlisida loyiha ko`pchilik tomonidan makullanganligi ta'kidlandi. Muhokama davomida 6000 dan ziyod muloxaza va taklif qabul qilindi. Ular har tomonlama urganildi va tahrir qilindi.

Konstitutsiyaviy Komissiya raisi I.A.Karimov shunday deydi: «Uning loyihasi ustida taxminan ikki yil davomida ishladik. U ikki yarim oy mobaynida umumxalq muhokamasidan o`tdi, xalqning fikrxazinasini durdonalari bilan boyitildi, saykal topdi.»□

1992 yil 8 dekabrda O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashning XII - chakiriq 11-sessiyasi bo`lib, unda «O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilish haqida»gi masala ko`rildi. Bu xususida Konstitutsiyaviy komissiya Raisi Prezident I.A.Karimov ma'ro'za qilib, sessiya muhokamasiga xavola kilingan qonunlardan farqli o`laroq demokratik yo`l bilan tayyorlangan bo`lib, unda yillar davomida sinovdan o`tgan umuminsoniy kadriyatlar o`z aksini topganligini hamda u ko`plab tarakkiy etgan mamlakatlarning tajribalarini o`ziga singdirganligi aloxida ukdirildi. Shuning uchun ham yangi Konstitutsiya har qanday etakchi mamlakatning Konstitutsiyasi bilan bahslashi olishi mumkin deb takidlandi. Shuningdek, hur O`zbekistonning tarixida birinchi Konstitutsiyani qabul qilish jumhuriyatimizning yangi tug`ilishidir, huquqiy mustaqilligimizga mustahkam poydevor qurishdir. Konstitutsiya asosiy qonunimiz sifatida davlatni davlat qiladigan, millatni millat qiladigan qonunlarga asos bo`lishi muqarrar, deb o`z fikrini bildirdi.

Sessiyada deputatlar loyihaga 80ga yaqin o`zgarish, qo`shimcha, va aniqliklar kiritildi va bir ovozdan qabul qilindi.

Shunday qilib, suveren demokratik O`zbekiston Respublikasining birinchi mustaqil Konstitutsiyasi qabul qilindi.

Yangi Konstitutsiya eskisidan farq qilib, muqaddima bilan boshlanadi.

Faqat milliy istiqlol, davlat mustaqilligiga erishish tufayli O`zbekiston Respublikasining tamomila yangi, inson manfaatlarini, haq-huquqini himoya qiluvchi chinakam demokratik Konstitutsiyasini yaratishdek ulkan tarixiy imkoniyat vujudga keldi.

O`zbekiston Respublikasi 12 chakiriq Oliy Kengashining 1992 yilning 8 dekabrda 11 sessiyasi tomonidan O`zbekiston Respublikasi yangi Konstitutsiyasining qabul qilinishi mamlakat tarixida olamshumul voqea bo`ldi.

Konstitutsiya qabul kilingan kun 8 dekabr bayram, dam olish kuni deb e'lon qilindi.

4.O`zbekiston Konstitutsiyasining to`zilishi.

Mamlakatimiz ko`pmillatli aholisining xoxish irodasi mustaqil O`zbekistonning birinchi Konstitutsiyasida mustahkamlab qo`yilgan. Asosiy qonun O`zbekiston xalqining ruxini, ijtimoiy ongini va madaniyatini aks ettirgan. Bizning Konstitutsiyamiz umuminsoniy kadriyatlar va xalqaro huquqning ustunligi tarafdoridir. Shuning uchun bizning o`z yo`limiz konstitutsiyaga asoslanadi.

O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi Muqaddima, 6 bo`lim, 26 bob va 128 moddadan iborat bo`lib, u o`z ichki to`zilishi bilan Asosiy qonun jahon Konstitutsiyaviy amaliyotiga to`la mos keladi. Unda ijtimoiy yunalishdagi barqaror bozor iqtisodiyoti, ochiq tashqi siyosatga asoslangan insonparvar, demokratik huquqiy davlat, fuqarolik jamiyatini yaratish. Faqat zamondoshlarimizning emas, balki, keyingi o`zbek erida yashaydigan kelgusi avlodning ham takdiri biz qanday jamiyat va davlat qurishimizga bog`lik. Bizning bosh maqsadimiz asosi mexnatsevar va farovon, axlokan mustahkam va madaniyatli oila bo`lgan demokratiya va ijtimoiy adolat jamiyatini qadamba -qadam yaratishdir.

«O`zbekistonning 1992 yilgi Konstitutsiyasi o`zbek jamiyati va davlatining barcha eng muxim sohalarini tartibga soladi, qisqaligi va aniq ifodalanganligi, shuningdek, o`ziga xos to`zilishi bilan ajralib turadi.

-U dunyodagi eng makbul to`zilishga ega konstitutsiyalardan biridir.»□

1992 yilgi Konstitutsiya mustaqil davlatning «tashrif kogozi»ga aylandi. U dunyo siyosiy haritasida yangi demokratik davlat O`zbekiston Respublikasining mavjudligini eks ettirmokda. Chunki, O`zbekiston Respublikasining Prezidenti aytganidek: «Xech bir davlat va jamiyat

ko`rilishining tamoyillarini, jamiyat taraqqiyotining iqtisodiy asoslari va strategik yunalishlarini mustahkamlamasdan turib, haqiqiy suveren davlat bulla olmaydi.»□

O`zbekiston Konstitutsiyasi o`z yuridik tarixining ko`p asrluk an'alarini va jahon konstitutsiyaviy tajribasining printsiplarini o`zida mujassamlashtirgan.

Asosiy qonunimizning Muqaddimasi juda qisqa va ko`tarinki ruxda yozilgan. Uning mohiyati: Konstitutsiyani xalq, ya'ni davlatning haqiqiy soxibi qabul qiladi va unda o`z irodasini ifoda etganligidir.

Konstitutsiyaning asosiy mantiqiy yunalishi kuyidagicha: insonjamiyatdavlat.

Birinchi bo`limda mustaqil O`zbekiston davlatining asosiy Konstitutsiyaviy printsiplari ko`rsatilgan bo`lib, bunday printsiplar katoriga davlat suvereniteti, xalq hokimiyatchiligi, Konstitutsiya va qonunning ustunligi hamda tashqi siyosatimiz tamoyillari kiradi.

Ikkinchi bo`lim inson huquqlari to`g`risidagi o`zbek partiyasidir. Boshqacha qilib aytganda inson huquqlarining yaxlit va keng tizimidir. Inson huquqlari turisidagi bo`limning davlat hokimiyati to`g`risidagi bo`limlardan oldin berilganligi ham ma'lum bir mantiqqa asoslangandir. Huquqlarni insonga davlat in'om kilmaydi, balki fuqaro o`ziga ozodlik tomonidan berilgan ajralmas tabiiy huquqlar majmuidan ongli ravishda va ma'suliyatli xis etgan xolda foydalanadi.

Uchinchi bo`lim esa odatdagidek emas, jahonning bironta Konstitutsiyasida bunday bo`lim yo`q. Ya'ni bu bo`limning asosiy maqsadi: fuqarolik jamiyatining an'alarini tiklash, ijtimoiy uyushmalar va munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga solib, ularning rivojlanishini ta'minlashdan iborat.

Bu bo`lim «jamiki dunyoviy ne'matlar orasida eng ulug`i – inson degan fikrni» o`zida mujassamlashtirgan.

To`rtinchi bo`lim ma'muriy hududiy va milliy davlat to`zilishiga bagishlangan O`zbekiston viloyatlari, tumanlari, shaharlar, shaharchalardan iborat ma'muriy-hududiy to`zilishga egadir. Respublika tarkibiga Korakalpogiston Respublikasi ham kiradi. Bu suveren davlatning Konstitutsiyaviy makomiga va O`zbekiston bilan o`zaro munosabatlariga maxsus 17 bob bagishlangan.

Beshinchi bo`lim davlat hokimiyati idoralari tashkil etish haqida bo`lib, Konstitutsiyadagi eng katta qism hisoblanadi. Bu bo`limda hokimiyat vakolatlarini taksimlash printsiplari o`zining ifodasini topgan, ya'ni qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati idoralari konstitutsiyaviy makomi muayyan tartibda mustahkamlangan. Davlatimizning markaziy idoralari Oliy Majlis, uning palatalari, Prezident, Vazirlar Mahkamasi, Konstitutsiyaviy, Oliy va Xo`jalik Sudlari, Prokuratura, Mahalliy davlat hokimiyati idoralari, fuqarolarning o`zini-o`zi boshqaruv organlarining konstitutsiyaviy makomi belgilab berilgan.

Saylov tizimining printsiplari, moliya va kredit, xavfsizlik va mudofaa masalalari ham konstitutsiyaviy tartibga solish doirasiga kirgan.

Nixoyat sunggi, Oltinchi bo`lim - Konstitutsiyani o`zgartirish unga qo`shimchalar kiritish muammosiga bagishlangan bo`lib, huquqiy nuqtai nazardan Asosiy qonunning barqarorligini ta'minlashga karatilgandir.

O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasining to`zilishi uning: birinchidan, fuqarolar tinchligiga, ya'ni milliy va ijtimoiy totuvlikka; ikkinchidan, shaxs erkinligiga va saylov erkinligiga;

uchinchidan, siyosiy barqarorlikka,

to`rtinchidan, faravonlik va iqtisodiy o`shishga;

beshinchidan, davlatning odamlar oldidagi o`z burchini bajarishga erishishga karatilgandir.

5. O`zbekiston Konstitutsiyasiga o`zgartirish kiritish tartibi.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o`zgartirish kiritish tartibi O`zbekiston Konstitutsiyasida mustahkamlangan bo`lib, u 127, 128 moddalarida o`z ifodasini topgan. Ya'ni:

127 modda, O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga o`zgartirishlar tegishincha O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qonunchilik palatasi deputatlari va senati a'zolari

umumiy sonining kamida uchdan ikki qismidan iborat ko'pchiligi tomonidan qabul qilingan qonun yoki O'zbekiston Respublikasida o'tkaziladigan referendumi bilan kiritiladi.

Hayotdagi o'zgarishlar, rivojlanishlar tufayli, har qanday qonun yoki Konstitutsiya sharoit takoza etsa o'zgartirilishi lozim buladi. Abadiyotga muljallangan normalarning o'zi yo'q. Ammo davlat, xalq, fuqarolar huquqiy normalarning barqaror bo'lishidan manfaatdordirlar. Barqaror huquqiy tartib-qoida mustahkam huquqiy soglom ongni shakllantiradi. Konstitutsiya normalari asosiy qonunlar tarkibiga kirganligi uchun Konstitutsiyani o'zgartirish, yangilash oddiy qonunlarni o'zgartirish yoki yangilashdan qisman farq qiladi. Bu Jahon tajribasida qabul kilingan koida.

128 modda, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tegishli taklif kiritilgandan keyin olti oy mobaynida Konstitutsiyaga o'zgartirishlar hamda o'zgartirishlar kiritish to'g'risidagi keng va har taraflama muhokamani hisobga olgan xolda qonun qabul qilishi mumkin. Agar Oliy Majlis Konstitutsiyasiga o'zgartirish kiritish to'g'risidagi taklifni rad etsa, taklif bir yil o'tgandan keyingina qayta kiritilishi mumkin.

O'tmishda Konstitutsiyaga juda ko'p o'zgartirishlar va qo'shimchalar kiritilar edi. Konstitutsiyaga o'zgartirish kiritilmagan deyarli birorbir sessiya ham yo'q edi. Bu ahvol Konstitutsiya va qonunlarning barqarorligiga putur etkazar va huquqiy ongning shakllanishiga zarar keltirar edi. Konstitutsiya va qonunlarga nisbatan bo'lgan ishonch va hurmatni susaytirardi. Shu sababli Konstitutsiyaviy maromlarning obruyini ko'tarishni, Asosiy qonun barqarorligini mustakkamlashni maqsad qilib, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga 127 va 128 moddalar kiritildi.

XULOSA.

Xulosa qilib aytganda, XX asrning sunggi un yilligi ichida qabul kilingan yangi, «uchinchi» avlod konstitutsiyalari katoriga kiruvchi 1992 yilgi Konstitutsiyamizni jahondagi eng demokratik konstitutsiyalardan biri deyishimiz mumkin. «Bizning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi eng demokratik, xalqaro mikiyosda e'tirof etilgan me'yor va talablarga javob beradi, deyish uchun asoslarimiz bor» degan edi yurtboshimiz. Ma'lumki, Asosiy qonunimiz qabul kilinish jarayonida BMT, EXXT, kabi nufu'zli xalqaro tashkilotlar va AKSh, Buyuk Britaniya, Frantsiya kabi demokratik davlatlar mutaxassislarining sinchkov ekspertizasidan o'tdi.

Mamlakatda demokratik, konstitutsiyaviy, huquqiy to'zumni mustahkamlash, ijtimoiy ongga, uning Konstitutsiyaga, huquq va qonunga hurmatni mustahkam poydevori ustida mustahkamlashga erishishiga yordamlashish konstitutsiyaviy taraqqiyotning tarkibiy qismidir.

Respublika Prezidenti I.A.Karimovning «Konstitutsiya davlatni davlat, millatni millat sifatida dunyoga tanitadigan Kobusnoma» bo'lganligi, u «xalkimiz irodasini, ruxiyatini, ijtimoiy ongi va madaniyatini» aks etirishi, uning «xalkimiz tafakko'ri va ijodining maxsuli...» ekanligi to'g'risidagi xulosasining to'g'riligi va asoslanganligini bugungi kunda o'zimiz guvohi bo'lmoqdamiz. Buni davlatimizning har bir fuqarosi bilishi lozim.

2002 yil 27 yanvarda o'tkazilgan umumxalq referendumi natijalariga ko'ra hamda uning asosida qabul kilingan 2003 yil 24 apreldagi O'zbekiston Respublikasining qonuniga muvofiq Konstitutsiyaning XVIII, XIX, XXIII boblariga to'zatis va qo'shimchalar kiritilgan.

GLOSSARIY:

1.Konstitutsiyaviy to'zum-insoniyat ijtimoiy turmushining buyuk talabi, umum e'tirof etgan hayot shakli hisoblanadi.

2.Suveren-mustaqillik, davlatning ichki va tashqi munosabatlarida boshqa davlatdan to'la mustaqil bo'lishi.

3.Kontseptsiya-nazariy qarashlar tizimi, ya'ni yangi qonunlar tizimini ishlab chiqish.

4.Qonun-umumxalq ovoz berishi (referendum) orqali yoki mamlakatning Oliy vakillik organi (Oliy Majlis) tomonidan qabul qilingan normativ-huquqiy hujjat.

5.Demokratiya-bu konstitutsiya va qonunlar doirasida erkinlik demakdir.

Nazorat uchun savollar.

1. O'zbekiston Respublikasi qanday qilib mustaqillikka erishdi?
2. Nima sababdan O'zbekiston Respublikasining yangi Konstitutsiyasini qabul qilish zaruriyati tug'ildi?
3. O'zbekiston yangi Konstitutsiyasining loyihasi qanday tayyorlandi?
4. Mustaqil O'zbekiston Konstitutsiyasida avvalgisiga nisbatan qanday yangiliklar mavjud?
5. Mustaqil O'zbekistonning yangi Konstitutsiyasining tashabbuskori va ijodkori kim?
6. O'zbekistonning konstitutsiyaviy tarixi haqida tushuncha bering.
7. O'zbekistonning mustaqil davlat deb e'lon qilinishining huquqiy asoslarini bilasizmi?
8. O'zbekistonda konstitutsiyaviy islohotning asosiy xususiyatlari haqida tushuncha bering.

Adabiyotlar:

1. I.A.Karimov O'zbekiston: milliy istiqloq, iqtisod, siyosat, mafkura T. O'zbekiston 1996.
2. I.A.Karimov «Bizdan ozod va obod Vatan qolsin» T-2 T O'zbekiston 1996.
3. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi T- O'zbekiston -2009.
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga sharhlar T. O'zbekiston 2008.
5. X.B.Bobojev, A.Saidov « O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganish». O'quv qo'llanma « O'zbekiston », T., 2005.
6. M. Rustamboyev va boshq. « O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganish». Toshkent. 2005.
7. R.Qayumov « O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy xuquqi. «Adolat», T., 1998
8. S.O'razaev. Mustaqil O'zbekiston Konstitutsiyasi «Adolat», T., 1993
9. A.Saidov Mustaqillik Qomusi. « O'zbekiston », T., 1993
10. Yuridik entsiklopediya. T.Sharq 2004.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining « O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganishni tashkil etish to'g'risida»gi Farmoyishi 4 yanvar 2001 yil.
12. Kozlova E.I., Kutafin O.E. "Konstitutsionnoe pravo Rossii" uchebnik M. 2001.
13. Rummyantsev O.G. "Osnovo` konstitutsionnogo pravo Rossii (ponyatie, sanovleniya) M.1994.
14. Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii. M.2001.
16. www.law.ru.
17. www.yandex.ru

3-Mavzu. Konstitutsiyaning davlat va jamiyat hayotida tutgan o'rni va ahamiyati.

REJA.

- 1. Konstitutsiya davlatning asosiy qonuni.**
- 2. Konstitutsiya barqarorlik manbai va uning yuridik xususiyati.**
- 3. Konstitutsiyaviy huquqiy munosabatlarning tushunchasi, sub'ektlari.**
- 4. O'zbekiston Konstitutsiyasining sobik shuro to'zumi Konstitutsiyalardan farqi va o'ziga xos jihatlari.**
- 5. O'zbekiston Konstitutsiyasining sobik shuro to'zumi Konstitutsiyalaridan farqi va o'ziga xos jihatlari.**

1. Konstitutsiya - davlatning asosiy qonuni.

O'zbekiston Respublikasi XII chakrik Oliy Kengashining XI -sessiyasida 1992 yil 8 dekabrda moddamamodda ovoz berish yo'li bilan mustaqil O'zbekiston davlatining Asosiy qonuni Konstitutsiyamiz qabul kildi. Bu respublika tarixidagi buyuk voqeadir.

O'zbekiston Respublikasi birinchilardan bo'lib o'zining Konstitutsiyasini qabul kildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov bu konstitutsiya to'g'risida kuydagilarni ta'kidladi: «Tarixda sinalgan umumbashariy kadriyatlarni o'zida mujassam etgan hujjatdir».□

O'zbekiston Konstitutsiyasi o'zbek xalqining davlat suvereniteti g'oyalari va inson huquqlariga hamda ozodligiga sodikligini tantanali ravishda e'lon qilib, hozirgi va kelajak avlodlar oldidagi yuksak ma'suliyatni anglagan xolda o'zbek davlatchiligi rivojining tarixiy tajribasiga tayanib qabul kilingandir.

Bu O'zbekiston xalqi demokratiya va ijtimoiy adolatga sadoqatini namoyon qilib, xalqaro huquqiy mezonlarni etirof etib, uning ustunligini tan olgan xolda Respublika fuqarolari munosib hayot kechirishlari ta'minlashga intilib qabul qilingan Konstitutsiyadir.

Asosiy qonun o'z mohiyati e'tibori bilan har qanday demokratik jamiyatning asosiy bosh belgilaridan biridir.

«Konstitutsiya» atamasi lotincha so'zdan olingan bo'lib, «belgilayman», «ta'sis etaman» degan ma'noni bildiradi. Bu atama kadimgi Rim qonun hujjatlarida uchraydi.

Konstitutsiya bu monumental asar, u barcha qonunlarning, huquqiy tizimning o'zagidir. U xalq manfaatini ifoda qiladi, xalq hokimiyatchiligini ta'minlaydi.

O'zbekiston Konstitutsiyasi xalqning o'zini-o'zi boshqarish, erkinlik va ijtimoiy adolat, insonparvar demokratik davlat barpo etish to'g'risidagi azaliy orzusini ifodalab berdi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining dunyoga kelishiga asosan ikkita omil sabab bo'ldi. Shulardan biri jamiyatning bozor munosabatlarining tomon tutgan yo'li, ya'ni taraqqiyotidagi umumiy qonuniyatlar va yunalishlarga muvofiq ravishda O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga kirib borishi bo'ldi.

O'zbekistonda davlat mustaqilligi e'lon kilinganligi O'zbekiston Respublikasini Konstitutsiyasini ishlab chiqish va qabul qilishni takazo etgan ikkinchi omil bo'ldi.

Suveren O'zbekistonning birinchi Konstitutsiyasi O'zbekistonning o'z maqsadlariga etishishining mustaxkam huquqiy kafolatidir. Respublika Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlab o'tganidek: «tabiiyki, har qanday davlatning yo'zi, obru e'tiboriuning Konstitutsiyasi hisoblanadi.»¹

Konstitutsiyaning kaysi bir moddasini olib karamang, har birida demokratiya, xalq hokimiyatchiligi, inson huquqlari g'oyalari ko'zga tashlandi.

Konstitutsiyani yana bir avzal tomonlari shundaki, unda birinchi bor O'zbekistonning kiyofasi, xususiyatlari, an'analari o'z aksini topgan, bundan tashkari xalkimizning ma'naviy, madaniy merosi, milliy tafakko'ri, ko'p asirlik o'zbek davlatchiligi tajribasi hamda huquqiy an'analari asoslangan va ularning boy ijobiy tajribasini o'zida aks ettirgan.

Ma'naviy, ahloqiy, ilmiy, diniy va huquqiy qadriyatlar xalkimizning ko'p asrlik turmush tarzida, an'anaviy madaniyatida muhim o'rin olgan. Vatandoshlarimizga xos adolat, haqiqat, iymon, insof, oliyjanoblik, bag'rikenglik, mardlik, tantilik, saxovatpeshalik kabi ulug'vor xislatlar Konstitutsiyamizda munosib o'rin olgan.

O'zbekiston mustaqil davlatchiligining mustahkam huquqi asosi bo'lib respublika Konstitutsiyasi xizmat qiladi.

Mustaqil O'zbekistonning birinchi Konstitutsiyasi kelajagi buyuk davlatning ishonchli huquqiy kafolatlarini mustahkamladi.

O'zbekiston Respublikasining birinchi konstitutsiyasi qabul kilingandan buyon o'tgan yillarning eng muxim natijasi xalkimizning tanlangan yo'li to'g'riligini, o'z mamlakatining buyuk kelajagiga ishonchi ortib borayotganligidadir.

2.Konstitutsiya barqarorlik manbai va uning yuridik xususiyati.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi Asosiy qonun hisoblanib, u eng Oliy yuridik kuchga egadir. Konstitutsiya o'zining yuridik ahamiyatigiga ko'ra, boshqa qonunlarga nisbatan maxsus huquqiy hujjatdir. Uning ahamiyatini kuyidagi misollarda yakqol ko'rishimiz mumkin.

¹ И.А.Каримов Буюк келажакимизнинг ҳуқуқий кафолати. Т, Ўзбекистон. 1993. 6-бет.

Konstitutsiyaning yuridik manbalari amaldagi Konstitutsiyaviy me'yoriy hujjatlar bo`lib, bu huquqiy hujjatlar ichida eng asosiysi O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasidir. U Konstitutsiyaviy huquqning bosh manbai hisoblanadi. Unda O`zbekiston Respublikasining davlat va jamiyat to`zilishi, davlat siyosatining yunalishlari, inson va fuqarolarning huquqiy holati, respublikamizning milliy davlat va ma'muriy-hududiy to`zilishi, davlat organlarining tashkil topishi va ish faoliyatining asosiy printsiplari yuridik asosda mustahkamlab qo`yilgan.

Davlatning barcha huquqiy hujjatlari konstitutsiya asosida yaratiladi. Konstitutsiya yuridik kuchi bo`yicha davlatning hamma huquqiy hujjatlaridan yukori turadi va o`zining bazi me'yorlari bilan huquqning boshqa tarmoklari uchun manba vazifasini bajaradi. Shuning uchun ham konstitutsiyaviy me'yorlar davlat va jamiyatning bosh mezonlarini o`zida mujassamlashtiradi va butun Respublika huquqiy tizimining negizi va manbai hisoblanadi.

Qorakalpogiston Respublikasining Konstitutsiyasi ham konstitut-siyaning manbai bo`lib hisoblanadi.

Konstitutsiyaning asosiy manbalaridan yana biri O`zbekiston qonunlaridir. qonunlar davlatning qonun chiqaruvchi Oliy organi O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi quyi palatasi «qonunchilik yuqori palatasi «Senat» tomonidan yoki xalq referendumi orqali qabul qilinadi. Qonunlar konstitutsiyaga mos tarzda qabul qilinib, ular ikki turda bo`ladi: ya'ni,

- 1) Konstitutsiyaviy qonunlar.
- 2) Oddiy yoki joriy qonunlar.

Ularning bir-biridan farqi shundaki, Konstitutsiyaviy qonunlar konstitutsiya normalariga aniqlik kiritish, qonunlarni mustahkamlash va rivojlantirishga karatilgan. Ular muxim davlat va xo`jalik ko`rilishiga, fuqarolarga doir masalalarni huquqiy tartibga soladi.

Konstitutsiyaning manbalaridan yana biri O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining va Qoraqalpog`iston Respublikasi Jo`qorg`i Kengesining ish tartibi to`g`risidagi qonunlar (reglament) hisoblanadi. Mazkur aktlar kondifikatsiya tartibida to`zilgan bo`lib, qonun chiqaruvchi Oliy hokimiyat organlarining faoliyatini tartibga solib turadi.

Oliy vakolat organlar tomonidan qabul qilinadigan nizomlar ham konstitutsiyaning manbai hisoblanadi.

Konstitutsiyaviy huquq manbalari to`g`risida gap ketganda, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlariga aloxida e`tibor berish lozim.

Shu bilan bir katorada O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi va Qoraqalpog`iston Respublikasi Vazirlar Kengashi tomonidan qabul kilingan, tarkibida Konstitutsiyaviy huquqiy me'yorlar bo`lgan qarorlar, mahalliy hokimiyatning ba'zi bir qarorlari ham, hamda O`zbekiston Respublikasining boshqa davlatlar bilan to`zgan xalqaro bitim va shartnomalar ham konstitutsiyaning manbai bo`lib xizmat qilishi mumkin.

Konstitutsiyaning yuridik funktsiyalari ichida eng muhimlari quyidagilardir:

Konstitutsiyaviy me'yorlar amaldagi huquqning Oliy moddiy mezonidir;

Konstitutsiya matnida huquqning asosiy printsiplari ko`rsatiladi;

Amaldagi huquq manbalari konstitutsiyaviy jihatdan ta'riflanadi;

Konstitutsiyaviy me'yorlar bevosita amal qiladigan koidalar bo`lib, ular sudlar va huquqni Muxofaza qiluvchi organlar tomonidan kullanilishi kerak.

Konstitutsiyaning barqarorligibevosita siyosiyhuquqiy madaniyat va ma'naviyatning turiga bog`lik. Davlatning va qonuning fuqarolar va jamiyat hayotiga aralashuvi bozor iqtisoditining o`zini-o`zi boshqarish mexanizmlari va boshqa kudratli kuchlari bilan cheklangan.

O`zbekiston respublikasining Konstitutsiyasining asosiy mazmun va mohiyati faqat uning xalqi manfaatlariga xizmat qiladigan va unda huquqiy demokratik davlat qurish asoslarini belgilab bergan kobusnomadir. Asosiy qonun sifatida Konstitutsiyaning yuridik xususiyatlarini kuyidagicha bo`lib chaqishimiz mumkin:

1.Konstitutsiya bu Oliy Majlis tomonidan qabul kilinadigan va hamma uchun umummajburiy kuchga ega bo`lgan me'yoriy hujjat, qonunlarga xos hamma xususiyatlarga ega

hamda davlat va jamiyat ko`rilishi xalq hokimiyatchiligi bilan bog`lik bo`lgan hamma ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi.

2.Konstitutsiya barcha oddiy qonunlar va boshqa me'yoriy hujjatlarga nisbatan oliy yuridik kuchga ega buladi, chunki boshqa qonunlar va me'yoriy hujjatlar Konstitutsiya me'yorlariga muvofiq bo`lishi ta'minlanadi.

3.Konstitutsiya me'yorlari jamiyat va davlat boshqaruvida hayotning rivojlanishi uchun asos bo`lib hisoblanadi. Va davlat dasturlarini dasturlarini yangilab turadi, bu esa uning barqarorligini ta'minlaydi.

4.Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sohalarini, davlatning rivojlanish boskichlarini takomillashtiruvchi normativ hujjatlar qabul qilinib turish zarurligini nazarda to`tadi va bu faoliyatning Konstitutsiya normalarida mustahkamlanganligini belgilaydi.

5.Davlatning huquq ijodkorligi va huquqni qo`llash sohasidagi boshlangich manba vazifasini o`taydi, uning qabul qilinishi va o`zgartirish tartiblarini aloxida ko`rsatib beradi. Har bir davlatning Asosiy qonunining yuridik xususiyatlari uning vazifasi kay tartibda tashkil kilinganligi va tulik amalga oshirilishi nazariy tomondan izohlab berilishi bilan belgilanadi.

3.Konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlarning tushunchasi, sub'ektlari.

Ma'lumki, Konstitutsiyaviy huquq normalarini hayotga tadbiiq etish jarayonida konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlari vujudga keladi.

Konstitutsiyaviy huquqiy munosabatlar deb Konstitutsiyaviy huquq normalari bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlarga aytiladi. Bunday munosabatlarning ishtirokchilari konstitutsiyaviy huquq normalari tomonidan o`rnatilgan huquqlar va majburiyatlar bilan o`zaro boglangan bo`ladi.

O`zbekiston Konstitutsiyasida shunday deyilgan: Davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qiladi. Davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida ma'suldirlar».²

Ushbu modda Qomusimizning eng muxim xususiyatlaridan biri o`z ifodasini topgan. Unda jamiyat va fuqarolar manfaatining ustunligi xolda davlatning ular oldida javobgarligi qonun bilan mustahkamlangan va kafolatlangandir. Unda davlatning ijtimoiy ahamiyati belgilab berilgan, uning maqsadi xalq manfaatlariga xizmat qilish ekanligi ko`rsatilgan.

Shaxs bilan jamiyat o`rtasidagi o`zaro munosabatlar asosan shaxs va davlatga nisbatan munosabatni aks ettiradi, davlat jamiyatning siyosiy to`zumi bo`lib, ana shu jamiyatni gavdalan tiradi. Shaxsning jamiyat va davlat bilan munosabatlari xarakteri insonning jamiyat va davlatdagi holatini belgilaydi.

O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida uch asosiy kadriyat «shaxsjamiyatdavlat» belgilab qo`yilgan.

Shaxs fuqarolik jamiyatning erkin, ongli, mustaqil tarkibiy qismidir. Fuqarolik jamiyati o`zaro xalq har qanday hokimiyatning soxibi va chinakam manbai. Davlatjamiyat va shaxs manfaatlari va huquqlarini mustaqil, xalqchil, huquqiy himoyachisidir. Shunday ma'noda Konstitutsiya fuqaro, jamiyat va davlat hokimiyati o`rtasida to`zilgan o`ziga xos ijtimoiy shartnomadir.

Istiqloq sharofati bilan har bir inson, uning hayoti, erki, sha'ni, kadrkimmati va boshqa huquq hamda erkinliklari mukaddas deb e'lon qilindi va davlat himoyasiga olindi. Bu nixoyat muxim ahamiyatga ega huquqiy yutukdir. Chunki sunggi 70yil mobaynida O`zbekiston sobik sovet ma'muriybuyruqbozlik to`zumiga karamlik va siginish holatida edi. Endi esa barcha davlat idoralari va mansabdor shaxslar hamda fuqarolar oldida ma'suldirlar.

Davlatning fuqarolar oldida ma'sulligi demokratik huquqiy davlatning muxim belgilaridan hisoblanadi.

Aynan davlatning odamlarning huquq va erkinliklari uchun bo`lgan jamiyat ustidan xavfli hukmronligiga yo`l quymaslik maqsadida, Konstitutsiya davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamiyat va fuqaro oldidagi majburiyatini belgilab quygan.

² Узбекистон Республикасининг Конституцияси Т. Адолат 2003. 2-модда.

Davlatning fuqarolar oldida ma'sulligi demokratik huquqiy davlatning muxim belgilaridan hisoblanib, ma'sulligi printsipli O'zbekistonning Konstitutsiyaviy rivojlanishi tarixida birinchi bor mustahkamlab qo'yildi.

Har qanday huquqiy munosabatlar eng kamida huquq majburiyatlar bajaruvchi, ikkitadan kam bo'lmagan ma'lum sub'ektlardan tashkil topadi.

Konstitutsiyaviy huquqiy munosabatlar shu munosabatlarning ishtirokchilari orqali amalga oshiriladi.

Konstitutsiyaviy huquqiy munosabatlarning sub'ektlari deb ularning tomonlari sifatida shu munosabatlarda ishtirok etuvchilarga aytiladi.

Konstitutsiyaviy huquqiy munosabatlarning sub'ektlari quydagilar-dan iborat:

1. Fuqarolarning umumiy yigindisi bo'lgan O'zbekiston xalqi;
2. Milliy davlat to'zilishi bilan bog'lik bo'lgan munosabatlarda millatlar va elatlar;
3. Qorakalpogiston Respublikasi;
4. O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyat organlari;
5. O'zbekiston Respublikasi fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar;
6. Jamoat birlashmalari;
7. Deputatlar va ularning kengashlari;
8. Fuqarolarning turar joy va ish joydagi umumiy yig'ilishlari, o'zini o'zi boshqarish organlari;

Fuqarolar Konstitutsiyaviy huquqiy munosabatlarning sub'ekti sifatida huquqiy layokat va muomala layokatiga ega bulishlari kerak.

5.O'zbekiston Konstitutsiyasining sobik shuro to'zumi Konstitutsiyalaridan farqi va o'ziga xos jihatlari.

Mustaqil davlat birinchi Konstitutsiyasi ilgari qabul qilingan Konstitutsiyalardan farq qiladi. Prezidentimiz I.A. Karimov aytganidek, yangi Konstitutsiyaning avvalgi Konstitutsiyalardan farqi, «Avvalo bu Konstitutsiya o'zining tub mohiyati, falsafasi, g'oyasiga ko'ra yangi hujjatdir. Unda kommunistik mafkura, sinfiylik, partiyaviylikdan asar ham yo'q, Jamiki dunyoviy ne'matlar orasida eng ulug'inson degan fikrni ilgari surdik va shu asosda «fuqaro jamiyat davlat» o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning oqilona huquqiy echimini topishga intildik.

Mustaqil O'zbekiston Respublikasi Asosiy qonunda avvalgi shuro to'zumi davridagi Konstitutsiyalaridan farqli ravishda konstitutsion tartibga solishning ovrupa markazlashgan zo'rovonligiga barham berilgan. Biroq unda g'arb mamlakatlarining demokratik konstitutsiyalarga xos bo'lgan fuqarolik jamiyati me'yorlari, hokimiyatlarini taksimlash, bir-birini tiyib turish va muozanatini saqlashga oid qoidalar oqilona hisobga olingan.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasini qabul qilishning asosiy sabablardan biri shundan iboratki, O'zbekistonda ilgari amal qilib kelgan, konstitutsiyalar avvalgi totalitar to'zumni himoya kilar edi. Boshqarishi va xo'jalik yuritishning ma'muriybuyruqbozlik usullarini yoklaydigan, ishlab chiqish vositalarini umumxalq mulki bo'lishini tan oladigan, xususiy mulk huquqini, erkin rakobatni batomom etadigan bozor iqtisodiyoti qonunlarning amal qilishning cheklab kuyyadigan koidalar rasman mustahkamlab qo'yilgan edi. Konstitutsiya va qonunlarni qayta ko'rib chikmasdan turib, uni yangi sharoitga moslashtirmasdan turib, O'zbekistonda demokratik huquqiy davlatni qurish mumkin emas.

Qabul qilingan Asosiy qonunni nima uchun birinchi Konstitutsiya deyapmiz? Nima oldingi Konstitutsiyalar O'zbekistonniki emasmi? degan savol tug'ilishi ta'biy. Bunday deyishga bir necha sabablar bor.

Birinchidan, O'zbekiston davlat mustaqiligiga erishgandan sung mukarror ravishda o'zining asosiy qonunini qabul qilishga zaruriyat tug'ildi. Chunki har bir mustaqil davlat o'zining konstitutsiyasiga ega bo'lishi kerak.

Ikkinchidan, biz bozor iqtisodiyoti tomon odimlab borar ekanmiz, jamiyatning siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy hayotiga oid eng asosiy masalalar Konstitutsiya tomonidan tartibga solinadi.

Uchinchidan, qabul kilingan Konstitutsiya hech kimning ko'rsatmalarsiz, bironbir tayyor andozadan ko'chirmachilik yo'li bilan emas, balki jahon va tarixiy Konstitutsiyaviy tajriba va amaliyotdan kelib chiqib tayyorlanadi.

To'rtinchidan, Asosiy qonunimizda sungi yillarda Respublikamizda joriy etilgan va hayot tajribasidan o'tgan yangi konstitutsiyaviy ixtiyojlar o'z aksini topgan. Misol uchun, bunday institutlar jumlasiga Prezidentlik boshqaruv shakli, hokimlik instituti, konstitutsiyaviy nazorat, ko'ppartiyaviyliklar va boshqalar kiradi.

Asosiy qonunimizning oldingilardan va boshqa davlatlarning konstitutsiyalarida ajralib turadigan jihatlardan quyidagilardan iborat:

U o'zining tub mohiyati falsafasi, maqsadlari va g'oyalariga ko'ra yangi hujjatdir. Respublikamizning oldingi asosiy qonunlari biz sobik ittifoq tarkibida qog'ozdagi «Mustaqil bo'lgan Konstitutsiyalari edi.

Ushbu Qomusimiz birinchi moddasidan to oxirgi moddasigacha mustaqillik g'oyasi bilan sugorilgan.

Asosiy qonun o'zining ichki to'zilishi va yangi konstitutsiyaviy institutlari bilan ajralib turadi. Bunda 1991 yil qabul qilingan «O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining asoslari to'g'risida»gi Konstitutsiyaviy qonun muxim mezon bo'lib xizmat qildi;

Asosiy qonun boshqa konstitutsiyalardan farqli o'laroq, o'ta mafkuralashtirish va siyosatlashtirish ruhi bilan sug'orilmagan. Unda kommunistik mafkura, sinfiylik, partiyaviylikdan asar ham yo'q;

Asosiy qonun jahon hamjamiyati tomonidan e'tirof etilgan xalqaro huquq talab va qoidalarga javob beradigan tarzda tayyorlangan. Chunki O'zbekiston xalqaro munosabatlarning teng huquqli sub'ekti sifatida o'zining Konstitutsiyasida shunday talab va qoidalarni tan olgan va mustahkamlangan;

Asosiy qonun jahon konstitutsiyaviy tajribasiga keng tayanish va ijobiy tomonlardan atroflicha foydalanganligi bilan ham ajralib turadi. Konstitutsiyamiz eng tarakkiy etgan mamlakatlar, ya'ni: Aksh, Turkiya, Frantsiya, Germaniya, Shvetsiya, Italiya kabi G'arb davlatlari, ruxiyati va etnik jihatlardan bizga yaqin bo'lgan Yaponiya, Misr, Hindiston va boshqa Sharq davlatlarning boy tajribasidan eng demokratik jihatlarni, insonparvarlik g'oyalarini tarannum etuvchi xalqaro hujjatlarning talablarini o'zida jamlagan;

Asosiy qonunimizni mustaqil davlatimiz ravnaqining huquqiy kafolati darajasiga ko'taruvchi eng muhim belgi unda jahonning ilg'or konstitutsiyaviy tajribasini milliy ma'naviy va huquq qadriyatlarimizga, o'zbek xalqining boy tarixiga uyg'unlashtirib qo'llanilganidadir.

XULOSA.

Xulosa qilib aytganda, Konstitutsiyaning ustunligi va barqarorligi o'z navbatida, jamiyat qonun normalari va kadriyatlarining ifodasi bo'lishi konstitutsiyaning ma'naviy obruini ko'taradi. Biz mavzuni urganib har bir mustaqil davlatda chinakam demokratik Konstitutsiya va qonunlarga ega bulishning o'zi kifoya kilmasligini, barcha fuqarolar unga rioya etishlariga erishish lozimligini tushinib etdik.

Konstitutsiya va qonunlar hamma narsadan ustun turmog'i va hamma uchun majburiy bo'lmog'i lozim. Bizning maqsadimiz har bir inson va fuqaroning huquqiy ongini, huquqiy madaniyatini oshirish, qonunlarga rioya qilish ruxida tarbiyalashdir. Demokratik huquqiy davlatda har bir inson Konstitutsiya va qonunlarga amal qilishi shart va majbur.

Respublika Prezidenti ta'kidlaganidek: «Bizning Qomus demokratik konstitutsiyalarga qo'yiladigan yuksak talablarga javob beradi, Inson hamda fuqarolarning barcha huquqlari va asosiy erkinliklarini kafolatlaydi».³

Shu ma'noda u har qanday ilg'or davlat konstitutsiyasi bilan bimalol kuch sinashmokda. Shuning uchun ham Konstitutsiyamiz eng ilg'or huquqiy g'oyalarni o'zida

³ И.А.Каримовнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 48-сессиясида килган маърузасидан. Тошкент Узбекистон. 1993, 7-бет.

mujassamlashtirganligi, uning eng demokratik an'analar asosida yaratilganligini butun jahon e'tirof etmoqda.

GLOSSARIY.

1.Davlat- bu uchta asosiy, ya'ni: ijtimoiy, sinfiy va siyosiy huquqiy nazariya yondashuvining mavjudligi.

2.Fuqorolik jamiyati-haqiqiy fuqorolardan, ya'ni o'zviy bog'likda bo'lgan holda ahloqiy madaniyatga tayanadigan huquqiy va siyosiy madaniyatga ega odamlardan iborat jamiyatdir.

3. Akt- huquqiy hujjat, dalolatnoma.

4.Fakultativ- ixtiyoriy, majburiy bo'lmagan.

5.Kodifikatsiya- qonunlar majmuasini to'zish.

6.Reglament- davlat hokimiyat organi tarkibini, mavqeini, faoliyatini belgilaydigan huquqiy hujjat.

Nazorat uchun savollar.

1.Nima uchun Konstitutsiya davlatning asosiy qonuni hisoblanadi?

2.O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi oldingi qabul qilingan konstitutsiyalardan nimasi bilan farq qiladi?

3.Davlat-jamiyat shaxs deganda nimani tushunasiz?

4.Mustaqillikka erishgandan so'ng Konstitutsiyaning davlat va jamiyatda tutgan o'rni qanday?

5.Huquqiy munosabatlar va sub'ektlariga nimalar kiradi?

6. Konstitutsiyaning o'ziga xos jihatlari qanday?

7.Konstitutsiyaning asosiy funksiyalari nimalardan iborat?

8. Konstitutsiyaviy huquqiy normalarni, uning turlari qanday?

Adabiyotlar:

1. I.A.Karimov O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura T. O'zbekiston 1996.

2. I.A.Karimov «Bizdan ozod va obod Vatan qolsin» T-2 T O'zbekiston 1996.

3.O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi T- O'zbekiston -2009.

4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga sharhlar T. O'zbekiston 2008.

5. X.B.Bobojev, A.Saidov « O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganish». O'quv qo'llanma « O'zbekiston », T., 2005.

6. M. Rustamboyev va boshq. « O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganish». Toshkent. 2005.

7.R.Qayumov « O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy xuquqi. «Adolat», T., 1998

8.S.O'razaev. Mustaqil O'zbekiston Konstitutsiyasi «Adolat», T., 1993

9. A.Saidov Mustaqillik Qomusi. « O'zbekiston », T., 1993

10. Yuridik entsiklopediya. T.Sharq 2004.

11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining « O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganishni tashkil etish to'g'risida»gi Farmoyishi 4 yanvar 2001 yil.

12.Kozlova E.I., Kutafin O.E. "Konstitutsionnoe pravo Rossii" uchebnik M. 2001.

13.Rumyantsev O.G. "Osnovo` konstitutsionnogo pravo Rossii (ponyatie, sanovleniya) M.1994.

14.Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii. M.2001.

15.www.yandex.ru.

16.www.edu.o'z.

17.www.ziyo.net.

18.www.gov.o'z.

4-Mavzu. Mustaqil O'zbekiston Konstitutsiyasining asosiy tamoyillari.

REJA.

1. Davlat suvereniteti tushunchasi va mohiyati.
2. O'zbekiston Respublikasida xalq hokimiyatchiligi va uni amalga oshirishning asosiy shakllari.
3. O'zbekistonda hokimiyatning bo'linish printsiplari va uning amalga oshirilishi.
4. Demokratiya va inson huquqlari.
5. Konstitutsiya va qonunning ustunligi printsiplari tushunchasi va mohiyati.
6. O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatining konstitutsiyaviy asoslari va uning asosiy printsiplari.
7. O'zbekiston Respublikasida mudofaa va xavfsizlikning ta'minlanishi.

1. Davlat suvereniteti tushunchasi va mohiyati.

«O'zbekiston suveren demokratik respublika»-O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining birinchi bobining 1 moddasi ana shunday xitob bilan boshlanadi.

Davlat suvereniteti davlatning mustaqilligining bildiruvchi termin bo'lib, davlatning muhim belgisi va xususiyati hisoblanadi.

«Suverenitet» atamasi XVI asrda Frantsiyada vujudga kelgan. Bu atama lotincha superareifas (cuhra, superios) so'zidan kelib chikkan bo'lib, aslida «eng oliy», «xalq hokimiyat»degan ma'noni anglatadi.

Suverenitet davlatning umumiy va ajralmas qismi bo'lib, uning to'la huquqini, ichki va tashqi funksiyalarini amalga oshirishda boshqa davlatlarga qaram emasligini, shuningdek xalqaro huquq tamoyillariga va normalarini buzmaganda, o'zi hal qiladi.

Millatlarning o'z takdirini o'zlari belgilash huquqi, ya'ni o'z takdirini chet davlatlarning aralashuvisiz belgilash. Bu borada 2005 yil 1213 may kunlari Andijon shahrida ruy bergan voqealar munosabati bilan mahalliy va xorijiy ommaviy axborot vositalari uchun o'tkazilgan matbuot anjumanidagi bayonot va muxbirlarning savollariga Respublika Prezidentining bergan javoblaridan xulosa chiqarsak buladi. Ayniqsa, yutrboshimizning «Biz demokratiyani mustahkamlaymiz. Men hozir o'z rejalarimni oshkor qilmokchi emasman, lekin shuni aytishim mumkinki, demokratiyani chukurlashtirish, jamiyatimizni erkinlashtirish yo'zasi dan parlamentimizning qo'shma sessiyasida men bayon etgan reja va dasturlar amalga oshiriladi, ular rivojlantiriladi va mustahkamlanadi».⁴

Huquq suverenitetning asosini tashkil qiladi. Suverenitet davlat bilan bir vaqtda vujudga keladi. Davlatning xususiyati bo'lgan suverenitet tarixiy hodisadir. Suverenitet tushunchasi doimiy rivojlanish jarayonida bo'lib, doimo yangi mazmun bilan boyib boradi.

Umuman olganda, davlat suvereniteti millat, xalq, suverenitetidan boshlanadi va uning o'rni ga keladi.

1991 yil 31 avgustda xalqning azaliy orzusi, ya'ni o'z takdirini o'zi belgilash huquqi ruyobga chiqishi natijasida O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi e'lon qilindi. O'zbekiston tinch parlament yo'li bilan o'zining haqiqiy milliy davlatchiligiga erishdi.

«O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi asoslari to'g'risida»gi konstitutsiyaviy qonunda, «O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi to'g'risidagi, Oliy Kengash bayonoti»da, «O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligini e'lon qilish to'g'risida»gi qarorida hamda biroz oldin 1990 yil 20 iyunda O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengash qabul qilgan «Mustaqillik Deklaratsiyasi»da Respublikadagi ko'p millatli aholining xohish-irodasi mustahkamlab kuyildi va bu umumxalq referendumini tomonidan tasdiqlandi. Deklaratsiyasida O'zbekistonning davlat mustaqilligi va suveren demokratik respublika ekanligi rasmiylashtirildi.

Mustaqillikka erishish o'zbek xalqining hayotida buyuk hodisadir. Bu tarixiy voqea davlatimiz yilnomasiga zarhal harflar bilan yozib qo'yildi. 1-sentyabr O'zbekiston

⁴ И.А.Каримов «Узбекистон халки хеч качон, хеч кимга карам булмайди» Т.. Узбекистон 2005. 79-бет.

Respublikasining mustaqillik kuni bo`lib xalkimizning eng tabarruk bayrami sifatida nishonlanishi belgilandi.

Deklaratsiyaning qolgan moddalarida O`zbekistonning davlat hududi va chegarasi daxlsizligi, davlat hokimiyati O`zbekistonning hududiga kiradigan barcha tarkibiy va bo`linmas qismlari ustidan amalga oshirilishi va shu hududda yashaydigan aholiga talluqliligi mustahkamlangan (24-moddalar).

Deklaratsiyaning 9-moddasi Qoraqalpogiston Respublikasi mustaqilligi va uning manfaatlarini maxsus himoya qilinishini mustahkamlab qo`ydi.

O`zbekistonning qonun chiqaruvchi hokimiyati, uning davlat mustaqilligini amalga oshirish uchun zarur bo`lgan qonunlarni ishlab chikadi. Respublikaning siyosiy-iqtisodiy tizimi va qurilishini belgilaydi.

Deklaratsiyada O`zbekistonda yashayotgan barcha millat va elatlarning qonuniy, siyosiy, iqtisodiy, etnik madaniy huquqlariga hamda ona tillari rivojlantirilishiga kafillik berilishi mustahkamlangan.

Bundan tashqari asosiy qonunimizda «O`zbekiston Respublikasining davlat tili o`zbek tilidir.

O`zbekiston Respublikasi o`z hududida istiqomat qiluvchi barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlar va an`analari hurmat qilinishini ta`minlaydi, ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi.»⁵ deb qayd etilgandir.

1989 yilning 21 oktyabrda ona tilimizga davlat tili maqomining berilishi istiqolimiz sari qo`yilgan eng muhim qadamlardan biri bo`ldi.

Endilikda o`zbek tilida idora ishlari, hujjatlar olib borilmokda. O`zbek tilida qonunlarimiz yozilmoqda, davlat hujjatlari, ilmiy asarlar, nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari, darsliklar, o`quv qo`llanmalar yozilmoqda.

2005 yilgacha o`zbek yozuvi lotin alifbosiga o`tdi. Bu bilan bizga jahon madaniyati va axboroti makoniga to`lik kirish uchun keng imkoniyatlar ochildi.

Konstitutsiyada «O`zbekiston Respublikasi qonun bilan tasdiqlangan o`z davlat ramzlari, bayrog`i, gerbi va madhiyasiga ega»⁶ deb ko`rsatilgan.

Davlatimiz ramzlari bayrok, tamg`a, madhiya, O`zbekiston xalqlarining shon-sharafi, g`ururi, tarixiy xotirasi va intilishlarni o`zida mujassamlashtiradi.

O`zbekiston Respublikasining davlat bayrog`i 1991 yil 18 dekabrda qabul qilindi.

Ba`yrodagi havo rang buyoq zangori osmon va musaffo suvning, shuningdek er va osmondagi hayot manbalarining ramzidir.

Oq rang tinchlik va poklik timsolidir.

Qizil rangdagi yo`llari har bir tirik jon, qon tomirida jo`sh urib turgan hayotiy kuchning, barhayotlikning ramzidir.

Yashil rang esa tabiatning timsoli, gurkirab yashnayotgan hayot va hosildorlikning ramzidir.

Bayroqdagi yarim oy o`zbek xalqining ko`p asrlik an`analariga muvofiq keladi. Chunonchi, yarim oy va yuldo`zlar musaffo osmonning, tinchlikning ramzidir. 12 raqami - qadimdan xalqlarimiz orasida mukammallik timsoli bo`lib kelgan. Shu boisdan bayrog`imizga 12 yuldo`zning tasviri tushirilgan.

1992 yilning 2 iyulida O`zbekistonning davlat gerbi qabul qilindi. Gerbimiz markazida qanotlarini keng yoyib turgan xumo qushi tasvirlangan. Bu baxt-saodat va erksevarlik ramzidir.

Gerbning yuqori qismida O`zbekistonning sobiq va barqarorligi ramzi bo`lgan 8 kiralni yuldo`z tasvirlangan bo`lib, uning ichida yarim oy va besh kiralni yuldo`z ifodalangan.

Quyosh tasviri O`zbek davlati va xalqining hayot yo`li hamisha nurli bo`lishi uchun bildirilgan ezgu niyatdir.

⁵ Uzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi T.Uzbekiston 2003. 4-modda.

⁶ Uzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi 5-modda. T.Uzbekiston 2003.

Gerbdagi boshqa tasvirlari rizq-ro`zimiz bo`lishi g`allaning timsoli, oppoq bo`lib ochilayotgan paxta chanoqlari davlat bayrog`iga uxshagan lenta bilan o`rab qo`yilgan bu mamlakatimizda yashayotgan xalqlar yakdilligining timsolidir.

1992 yilning 10 dekabrda O`zbekiston Respublikasining davlat madhiyasi tasdiqlangan. Davlat madhiyasining she'rini Abdulla Oripov yozgan, Musiqasini esa taniqli san'at arbobi Mo`tal Burxonov bastalagan.

Konstitutsiyaning 6-moddasida Respublikamiz poytaxti Toshkent shahri ekanligi bayon etilgan.

2. O`zbekiston Respublikasida xalq hokimiyatchiligi va uni amalga oshirishni asosiy shakllari.

«Xalq hokimiyatchiligi» atamasi yunoncha «demokratiya» so`zining o`zbek tiliga tarjimasi bo`lib, bu ibora ilk bora yunon shahar-davlatida paydo bo`lgan va keyinchalik butun dunyoga tarqalgan hamda siyosiy lug`atdan mustahkam o`rin olgan. Demokratiya so`zi «demos» xalq va «kratos» hokimiyat so`zlarining birikmasidan to`zilib, «xalq hokimiyatchiligi» deganidir.

Xalq hokimiyatchiligi Konstitutsiyaning 7-moddasida mustahkamlangan bo`lib, shunday deyilgan, «Xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbaidir.

O`zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati xalq manfaatlarini ko`zlab va O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda uning asosida qabul kilingan qonunlar vakolat bergan idoralar tamonidagina amalga oshiriladi.

Konstitutsiya nazarda tutilmagan tartibda davlat hokimiyati vakolatlarini o`zlashtirish, hokimiyat idoralari faoliyatini to`xtatib qo`yish yoki tugatish, hokimiyatning yangi va muvoziy tarkiblarini to`zish Konstitutsiyaga xilof hisoblanadi va qonunga binoan javobgarlikka tortishga asos bo`ladi»⁷

O`zbekistonda davlat xalq irodasini ifodalaydi, uning manfaatlariga xizmat qiladi. Agar hozirgi vaqtda davlatimizning ichki va tashqi siyosiy faoliyatiga nazar tashlasak, davlat siyosati inson va jamiyat farovonligi maqsadiga bo`ysundirilganligini, yurtimiz obodonligi va xalkimiz farovonligini ta'minlashga qaratilganligini ko`ramiz.

Buni Respublika Prezidentining har bir asari yoki ma'ro'zalarida o`qiganmiz va eshitganmiz, shunday bo`lsada yana bir bor, uning «Men har doim ham aytgan va hozir qalbimda xis qilayotgan tuyg`ularni xalkimning oldida, yurtdoshlarimning yo`ziga qarab, ochiq aytishim lozim: men xalkimning ozodligi, yurtimning mustaqilligi uchun, kerak bo`lsa, jonimni beraman, lekin o`zbek xalqi hech qachon, hech kimga qaram bo`lmaydi.»⁸

Xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbai ekanligi haqida gap ketar ekan, xush, xalq davlat hokimiyatini qanday yo`l bilan amalga oshiradi? Bu savolga O`zbekiston Konstitutsiyasida aniq javob berilgan.

Demak, Konstitutsiyaga binoan, xalq hokimiyatchiligini jahon konstitutsiyaviy rivojlanishi tajribasida ishlab chiqilgan qo`yidagi ikki shakli o`rnatilgan:

1. To`g`ridan-to`g`ri, ya'ni bevosita demokratiya fuqaroning davlat ishlarini hal qilishda to`g`ridan to`g`ri ishtirok etishi.

2. Vakillik demokratiyasi fuqaroning davlat ishlarini hal etishda o`zi saylagan vakillari, ya'ni deputatlar orqali ishtirok etishi.

Ushbu shakllari Konstitutsiyaviy tarzda mustahkamlangan. «O`zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o`z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga egadirlar. Bunday ishtirok etish o`zini-o`zi boshqarish referendumlar o`tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etish»⁹

Bevosita demokratiyaning asosiy ko`rinishlaridan biri referendum Konstitutsiyaning 9 moddasida alohida ravishda belgilangan:

⁷ Uzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga sharh T. Shark 2001.

⁸ И.Каримов Узбек халки хеч қачон, хеч кимга қарам булмайди Т..Узбекистон 2005 156-бет.

⁹ Uzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi T. Uzbekiston 2003. 32-modda.

Jamiyat va davlat hayotining eng muhim masalalari xalq muhokamasiga taqdim etiladi, umumiy ovozga (referendumga) qo'yiladi. Referendum o'tkazish tartibi qonun bilan belgilangan. Respublikamizda alohida «O'zbekiston Respublikasi Referendumi to'g'risida»gi qonun qabul qilingan. Referendumlari Konstitutsiya va qonun asosida amalga oshiriladi. Bugungi kungacha O'zbekistonda uch marta referendum o'tkazildi. Oxirgi o'tkazilgan 2002 yil 27 yanvardagi referendum yakunlari asosida:

1. Respublika Prezidentlik muddati etti yil deb belgilandi.
2. O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi ikki palatali parlament deb e'lon qilindi.

Referendum yakunlari xalkimizning, bir tomondan, demokratik davlat va ochiq fuqarolik jamiyati qurish, erkin bozor iqtisodiyotiga o'tishdan iborat O'zbekiston yo'lini qo'llab-kuvvatlaganini ko'rsatdi. Ikkinchi tomondan, islohatlarni izchil va qat'iyatlik bilan davom ettirish va yanada chuqurlashtirishni katta umid bilan kutayotganligini bildirdi.

3. O'zbekistonda hokimiyatning bo'linishi printsiplari va uning amalga oshirilishi.

Hokimiyat vakolatlarini taksimlash predmeti huquqiy davlatning eng muhim belgilardan biri bo'lib, bu qoida Konstitutsiyaning 11-moddasida asosiy printsiptariqasida mustahkamlangan. Ya'ni: «O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyatining tizimi-hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo'linishi printsiptigasi asoslanadi».¹⁰

Shu tariqa, davlat hokimiyatining bo'linishi printsipti O'zbekistonning konstitutsiyaviy tarixida birinchi marta paydo bo'ldi. Chunki O'zbekistonning ilgari 1927, 1937 va 1978 yillardagi konstitutsiyalarida bunday printsipt mavjud emas edi.

«Hokimiyatning bo'linishi» g'oyasi qadimiy bo'lib, qadimgi grek faylasufi va olimi Aristotel tomonidan ham ilgari surilgan. XVIII asrning o'rtalariga kelib, bu g'oya mustaqil ta'limotga aylangan.

Hokimiyatning bo'linishi printsiptini adolatli, demokratik. Huquqiy davlatning muhim belgilaridan biri hisoblanadi. Bunday printsipt muayyan davlatga biror organning yoki alohida davlat rahbarining kuchli diktaturasi o'rnatilishining oldini oladi. Shu bilan birga tegishli hokimiyat organlarining vakolatlari, vazifalari aniq bo'lishini ta'minlaydi, bir organning ikkinchi organ ishlariga aralashuviga barham beradi, boshqarish sohasida chalkashliklar kelib chiqishiga yo'l qo'yilmaydi.

Hozirgi zamon jahon mamlakatlarining konstitutsiyaviy tajribasi ko'rsatadiki, hokimiyatlarning bo'linish printsipti, ular ushbu printsipt rasman ko'rsatilgan yoki o'rnatilmaganligidan qat'iy nazar, barcha chet el konstitutsiyalari tomonidan qabul qilingan. Unga ko'ra, O'zbekistonda qonun chiqarish hokimiyati Oliy Majlisi «qonunchilik» qo'yi palatasi, «Senat» yuqori palatasi tomonidan, ijroiya hokimiyati esa O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan amalga oshiriladi. Sud hokimiyati Konstitutsiyaviy sud, Odil sud va Oliy xo'jalik sudi tomonidan amalga oshirilib, ular birgalikda O'zbekiston Respublikasining yagona sud tizimini tashkil etadi.

Konstitutsiyaning «Davlat hokimiyatini tashkil etilishi» deb nomlangan Beshinchi bo'limida ana shu uchala hokimiyat organlarining tashkil etilishi, vazifalari, vakolatlari belgilab qo'yilgan.

Konstitutsiyamizning 12-moddasida «O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy siyosiy institutlar, mafkuralar va fikrlarning xilma-xilligi asosida rivojlanadi.

Hech qaysi mafkura davlat mafkurasi sifatida o'rnatilishi mumkin emas», deyilgan Bundan ko'rinib turibdiki, bitta mafkuraning, bitta dunyoqarashning yakkahokimligidan qat'iyan voz kechildi.

Konstitutsiyamizning aynan shu moddasi jamiyatimizda turli sinf, toifa, millat, elatlarning manfaatlarini ifodalovchi turli partiyalar, uyushmalar, nodavlat tashkilotlar faoliyat yuritishi mumkin hatto ular faoliyati hozirgi kunda qonun darajasiga ko'tarilgandir.

¹⁰ Uzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi T.Uzbekiston 2003. 11-modda.

Davlatimiz mavjud barcha siyosiy partiyalar, jamoat birlashmalarining huquqiy manfaatlarini muhofaza qiladi, ularning ijtimoiy turmushda ishtirok etishi uchun keng imkoniyatlar yaratib beradi. Lekin hech qaysi partiyaga imtiyozlar yaratib bermaydi. Siyosiy partiyalarning barcha sohada teng huquqliligi kafolatlanadi. Xuddi shu haqida Prezidentimiz «Ayni vaqtda yakka hokimlikka intilishlarga va bir mafkura imtiyozli bo'lib qolishiga yo'l qo'ymaslik kerak. Zero, O'zbekistonning davlat mustaqilligiga hududiy yaxlitligiga va havfsizligiga rahna soladigan, milliy va diniy adovatni avj oldiradigan, urush va zo'rvonlikni targ'ib qiluvchi, Konstitutsiyaviy to'zumga, xalqning demokratik erkinligiga va ma'naviyatiga tajovo'z qiladigan partiyalar va jamoat harakatlari qonundan tashqari bo'lishi lozim»¹¹ deb ta'kidlagan edi

Mazkur moddadagi me'yorlar O'zbekiston xalqi oldiga milliy istiqlol mafkurasini yaratish vazifasini dolzarb qilib qo'ydi. Milliy istiqlol mafkurasini bu xalkimizning qadimiy an'alariga, urf-odatlariga, tiliga, diniga, ruhiyatiga asoslanib, kelajakka ishonch, mexr-muhabbat, insof, sabr-toqat, adolat, muruvvat, ma'rifat tuyg'ularini targ'ib qilishdan iboratdir. Unda jamiyatimizdagi barcha kuchlar, harakatlar, jamoat birlashmalari, aholini turli tabaqalarining o'y-fikrlari, orzu-umidlari o'z ifodasini topmogi lozim.

4. Demokratiya va inson huquqlari.

O'zbekiston demokratik davlat. Bu insonparvarlik qoidalariga asoslangan, millati, dini, ijtimoiy ahvoli, siyosiy e'iqodlaridan qat'iy nazar, fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini ta'minlab beradigan davlatdir. O'zbekistonda turli huquqiy demokratik printsiplar qaror topmokka.

Konstitutsiya O'zbekistonda erkin fuqarolik jamiyati, ya'ni xalqning o'zi bevosita boshqaradigan jamiyat va demokratik huquqiy davlat, qurishni asosiy maqsad qilib qo'ydi. Unda jamiki dunyoviy ne'matlar orasida eng ulug'i «inson» ekanligi mujassamlashtirilgan. Insonni ulug'lash uni muhofaza qilish va har tomonlama kamol topdirish Konstitutsiyaning asosiy g'oyasiga aylantirilgan.

Respublika Prezidenti ta'kidlaganlaridek, «Bugun O'zbekistonda shaxs erkinligi, Inson huquqlarining muhofaza va kafolati, e'tikod, mehnat va kasbni erkin tanlash huquqi, ta'lim olish, ijtimoiy muhofaza va boshqa imkoniyatlar qonun bilan himoya kilingan. Bugungi qiyin va ziddiyatli bir paytda, mamlakatimiz sarxadiga yaqin joylarda urushlar ruy berib, qon to'kilib turgan bir vaziyatda, begunoh odamlar qurbon bo'lib, sarson-sargardon kishilar ko'payib borayotgan bir paytda O'zbekistonda Inson uchun eng Oliy ne'mat yashash huquqi va osoyishta hayot kechirish huquqi to'la ta'min etilgan.

Shu bilan birga Inson huquqlari g'oyasi Oliy Majlis faoliyatida doimiy o'rin egallashi kerak. Har qanday qonun, harakat sohasidan qat'iy nazar ishlab chiqilayotgan va muhokama kilinayotgan paytda insonning asosiy, buzilmas huquqlariga qanchalik mos kelishiga alohida e'tibor qarilishi lozim.»¹²

Konstitutsiyada inson huquqlari to'g'risida xalqaro huquqiy me'yorlar asosida ishlab chiqilgan va uni yanada thldirgan. Bunga konstitutsiyaning 13-moddasi dalil bo'lishi mumkin. Ya'ni: «O'zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy printsiplarga asoslanadi, ularga ko'ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-kimmat va boshqa daxlsiz huquqlari kabilar qadriyat hisoblanadi.

Demokratik huquq va erkinliklar Konstitutsiya va qonunlar bilan himoya qilinadi».¹³

Ushbu modda «Inson huquqlari umumjaxon deklaratsiyasi»da e'lon qilingan umuminsoniy huquqlar, qadriyatlar darajasiga ko'tarilgan. Ma'lumki «Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi» xalqaro miqyosda insonlarning ajralmas daxlsiz huquqlarini e'lon qilib, qo'yidagilarni belgilaydi. «1-modda-Barcha odamlar erkin, qadr-kimmat va huquqlarda teng bo'lib tug'ilganlar»; «3-modda har bir inson yashash, erkinlik va shaxsiy daxlsizlik

¹¹ И.А.Каримов Узбекистон:миллий истиклол, иктисод, сиёсат, мафкура. Т.1. 126-бет.

¹² Ислом Каримов ва Узбекистон Республикасининг Конституцияси. Т. 2001. 85-бет.

¹³ Узбекистон Республикаси Конституцияси Т. Узбекистон 2003 13-модда.

huquqiga egadir»; «4 modda Hech kim qullikda yoki qaramlikda saqlanishi mumkin emas, kulchilik va kul savdosining barcha turlari takiklanadi» va hakoza.

O`zbekistonda odamlarning millati, dini, ijtimoiy ahvoli, siyosiy va boshqa e'tiqodiga qarab cheklashlar yo`q. Chunonchi konstitutsiyaning eng muhim qismlaridan bo`lgan ikkinchi bo`limida inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlariga bag`ishlangan.

Konstitutsiyaning o`ziga xos jihatlaridan biri shundaki, u faqat fuqarolarni, ya'ni davlatimizga mansub kishilarnigina emas, balki O`zbekistonda istiqomat qiluvchi barcha insonlarning muqaddas va daxlsiz huquqlarini mustahkamlaydi. Chunki bizda inson hamma narsadan muqaddas va daxlsizdir. qonundan tashqari hech kim uni bu huquqlardan mahrum etishi mumkin emas.

Insonning sha'ni va or-nomusi ham daxlsiz. Hech kim insonning shaxsiy yoki oilaviy hayotiga o`zboshimchalik bilan aralashishi, oilaviy sir asrorlarini oshkoro qilishi, insonning uy-joy daxlsizligiga tajovo`z qilishi mumkin emas. Insonni kamsitish, haqorat qilish, tahkirlash, qonunga xilof xatti-harakat hisoblanadi va bunday harakatlar uchun qonun bo`yicha tegishli javobgarliklar mavjud. Inson hayotiga tajovo`z eng og`ir jinoyat hisoblanadi.

Yana bir misol O`zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksining maxsus qismining 1-bo`limida «Shaxsga qarshi jinoyatlar» uchun javobgarlik belgilangan. Bunda shaxsning hayotiga, sog`ligiga, jinsiy erkinligiga, oilaga, yoshlarga va axloqqa qarshi qaratilgan jinoyatlar, shaxsning ozodligi, sha'ni, qadr-kimmatiga, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklariga qarshi jinoyatlar uchun qattik jazo choralari nazarda tutilgan.

Demak, inson huquqlari va demokratiya singari umumbashariy qadriyatlar respublikamizning milliy davlatchilik manfaatlariga to`la mos keladi.

5. Konstitutsiya va qonunning ustunligi printsipi tushunchasi va mohiyati.

O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi mamlakatimizda demokratik huquqiy davlat barpo etilishini e'lon qildi. Buni Konstitutsiya va qonunning jamiyatdagi boshqa xususiy normalardan ustunligi va mustahkam nufu`zga ega ekanligini tasavvur qilib bo`lmaydi.

O`zbekiston Respublikasining Prezidenti I.A.Karimov O`zbekistonning o`z istiqol va taraqqiyot yo`lini belgilashda besh asosiy printsiplardan biri sifatida Konstitutsiya va qonunning ustunligi printsipini ko`rsatgan edilar. qonunning jamiyatdagi rolini oshirilishining birdan-bir yo`li huquqiy davlat qurishdir.

Konstitutsiya va qonunlarning ustunligining ta'minlanishi huquqiy davlatning muhim belgilaridan biri bo`lib, u O`zbekistonda davlat huquqiy qurilishining eng asosiy printsipi hamdir. «Konstitutsiya va qonunlarning ustunligi printsipi shuni anglatadiki, deydi Prezidentimiz I.A.Karimov, bunda barcha joriy qonunlar va me'yoriy huquqiy hujjatlar konstitutsiya asosida va unga muvofiq bo`lishi talab etiladi».

Ulug` bobokalonimiz Amir Temur aytganlariday; «Qaerda qonun hukmronlik qilsa, shu erda erkinlik bo`ladi».

O`zbekiston Konstitutsiyasida Konstitutsiya davlatimizning eng Asosiy qonuni ekanligi, u boshqa qonunlar va me'yoriy-huquqiy hujjatlardan ustunligi quyidagicha belgilangan;

«O`zbekiston Respublikasida O`zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi va qonunlarning ustunligi so`zsiz tan olinadi Davlat uning organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari, fuqarolar konstitut-siya va qonunlarga muvofiq ish ko`radilar.»¹⁴

Konstitutsiyaning asosiy qonuni sifatidagi ahamiyati, obru e'tibori, barqarorligi, uning oddiy qonunlardan farqi shu bilan belgilanadi. Bu bir gap bilan aytganda, Konstitutsiya qonunlar qonuni deyish mumkin. Shu bois O`zbekiston Konstitutsiyasida Konstitutsiyaning eng yuqori kuchga ega ekanligi, hamda qonunlardan ustun turilishi alohida e'tirof etilgan.

¹⁴ Узбекитон Республикасининг Конституцияси Т. Узбекистон 2003 15-моддаси.

Bunda faqat konstitutsiyagina emas, balki uning asosida qabul qilinadigan qonunlarning ustunligi o`rnatiladi.

Yuqoridagi printsip jamiyatimizda qonunchilik va huquqiy targ`ibot tantanasini anglatadi. qonunchilik-bu qonunlarning realligidan, jamiyatda chinakam demokratik muhit va huquqiy rejim o`rnatganligidan dalolat beradi. qonunchilik bu davlat tomonidan qonunlar tizimini jamiyat taraqqiyoti talablariga mos ravishda takomillashtirib borish va davlat organlari, jamoat birlashmalari, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan qonunlarga ka'tiy rioya etish va ularni og`ishmay amalga oshirishda namoyon buladigan davlat va jamiyat hayotining printsipidir.

Qonunchilik bilan huquqiy targ`ibot bir-biridan farq qiladi. qonunchilikning mazmuni huquqiy me'yorlarga qa'iy va og`ishmay rioya etishlarida ifodalansa, huquqiy targ`ibot esa jamiyat a'zolarining yurish-turishlari, ularning sub'ektiv huquq va burchlariga muvofiq kelishda ifodalanadi.

Shunday qilib, 15-moddaga ko`ra, O`zbekistonda Konstitutsiya va qonunlari oldida hamma teng darajada ma'suliyatga ega bo`lib, qonunlar ham o`z navbatida barchaga barobardir.

Demak, Konstitutsiyaning har bir moddasi hayotga tadbiiq qilinayotganda xalq va davlat manfaatlariga zarar etmaydigan tarzda talqin qilinishi zarur. Zero, Konstitutsiyaning o`zi xalq va davlat irodasining ifodasidir. Shuning uchun Konstitutsiya va qonunlarning provard maqsadi inson, uning huquq va erkinliklarini ta'minlashga qaratilishi kerak.

Konstitutsiyaning 16moddasida, «Mazkur Konstitutsiyaning birorta qoidasi O`zbekiston Respublikasi huquq va manfaatlariga zarar etkaza-digan tarzda talqin etilishi mumkin emas.

Bironta ham qonun yoki boshqa normativ-huquqiy hujjat konstitutsiya normalari va qoidalariga zid kelishi mumkin emas». deb belgilangan bo`lib, ya'ni Konstitutsiyaga ko`ra bironta ham qonun yoki boshqa me'yoriy-huquqiy hujjat Konstitutsiyaga zid kelishi mumkin emas. Chunki Konstitutsiya davlatimizning asosiy qonuni bo`lib, u yuridik kuchga ega bo`lgan qonunchilik hujjatidir, Konstitutsiya huquqining hamma tarmoqlari: fuqarolik huquqi, mehnat huquqi, ma'muriy huquq va xokazolar uchun qonunchilik bazasi bo`lib hisoblanadi. Davlat organlarining barcha qonunlari va me'yoriy huquqiy hujjatlari Konstitutsiya asosida chiqariladi va uning qoidalariga xilof bo`lmasligi lozim.

Har birimiz adolat va qonun ustuvorligi uchun, uning talablarini hayotimizga joriy etilishi uchun birgalashib kurashmogimiz, fidoiy bo`lmog`imiz kerak. «qonun, yana bir bor qonun kattayu kichik, jinsidan, millati, e'tiqodi, mansabidan qat'iy nazar, barchamiz uchun ustuvor bo`lmog`i lozim», degan edi yurtboshimiz.

Asosiy qonunimizga binoan O`zbekiston tarixida birinchi marta Konstitutsiya maxsus tarzda muhofaza qilinadigan bo`ldi. Ya'ni shu maqsadda Konstitutsiyaviy sud joriy qilindi. Bu organ qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlarning hujjatlari Konstitutsiyaga mos kelishini tekshirib turadi. Konstitutsiyaviy sudning tashkil etilishi, vazifalari va vakolatlari haqida konstitutsiyaning 108-109 moddalarida ma'lumotlar berilgan.

6. O`zbekiston Respublikasi tashqi siyosatining konstitutsiyaviy asoslari va uning asosiy printsiplari.

Tashqi siyosat tushunchasi davlatning xalqaro ishlardagi umumiy kursini o`z ichiga oladi. Tashqi siyosat davlatning boshqa davlatlar va xalqaro hamda xalqaro tashkilotlar bilan o`zaro aloqalarini o`z ichiga oluvchi maqsad va vositalarni qamrab oladi.

Konstitutsiya asosida O`zbekiston Respublikasini xalqaro munosabatlarining teng huquqli sub'ekti sifatida bildiruvchi huquqiy asoslar yaratildi. Tashqi alokalar sohasida qo`yidagi hujjatlar qabul qilindi:

1. 1996 yilda qabul qilingan «O`zbekiston Respublikasining tashqi siyosat faoliyatining asosiy printsiplari to`g`risida»gi qonun;
2. 1992 yilda qabul qilingan «Diplomatik vakolatlar boshliklarini tayinlash va chakirib olish to`g`risida»gi qonun;

3. 1992 yilda qabul qilingan «Diplomatik xodimlarning darajalarini o`rnatish to`g`risida»gi qonun;
4. 1998 yildagi «Xorijiy sarmoyalar to`g`risida»gi qonun;
5. 2000 yildagi qabul qilingan «Tashqi iqtisodiy faoliyat to`g`risida»gi qonun;
6. 1996 yildagi qabul qilingan Konsullik Ustavi.

Tashqi ishlar Vazirligining funksiyalari va faoliyatining yo`nalishlari tubdan o`zgartirildi. Tashqi iqtisodiy aloqalar vazirligi va tashqi iqtisodiy faoliyat banki tashkil etildi, tashqi savdo bilan shug`ullanuvchi firmalarning maxsus tizimi shakllantirildi, xorijiy firma, bank va kompaniyalarning 260 dan ortiq vakolatxonalar ochildi.

O`zbekiston Respublikasi tashqi siyosatining asosiy printsiplari Konstitutsiyaning 17-moddasida o`zining aksini topgan.

«O`zbekiston Respublikasi xalqaro munosabatlarning to`la huquqli sub'ektidir. Uning tashqi siyosati davlatlarning suveren tengligi, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik, chegaralarning daxlsizligi, nizolarning tinch yo`l bilan hal etish, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik qoidalariga va xalqaro huquqning umume'tirof etilgan boshqa qoidalari va normalariga asoslanadi.

Respublika davlatning, xalqning inson manfaatlari, farovonligi va xavfsizligini ta'minlash maqsadida ittifoqlar to`zish, hamdo`stliklarga va boshqa davlatlararo to`zilmalariga qo`shilish va ulardan ajralib chiqishi mumkin.»¹⁵

Mustaqillik yillarida O`zbekiston 120dan ortiq davlat bilan diplomatik aloqalarni o`rnatdi. Toshkentda 35 ta davlat elchixonasi ochildi, 19 ta davlat elchixonalari esa O`zbekiston Respublikasida o`rindoshlik asosida faoliyat yurgizadi. Respublikada 88 ta xorijiy vakolatxonalar akreditatsiyadan o`tgan, 24 ta xukumatlararo va 13 ta hukumatlarga tegishli bo`lmagan tashkilotlar faoliyat olib boradi.

O`zbekiston 500dan ortiq ko`p tomonlama va ikki tomonlama shartnomalar va bitimlar to`zdi, 60dan ortiq muhim xalqaro konventsiyalar va shartnomalar qo`shildi. Misol uchun: Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to`g`risidagi Pakt, Iqtisodiy, ijtimoy va madaniy huquqlar to`g`risidagi Pakt, Yadro qurollarini tarqatmaslik to`g`risidagi shartnoma va boshqalar.

O`zbekistonning xalqaro obrusi, jahon hamjamiyatidagi o`rni va ishtiroki o`smokda va mustahkamlanmokda. 1992 yilning 2 martida O`zbekiston BMT a'ziligiga qabul qilindi.

O`zbekiston to`la huquqli asosida eng obruli va ta'sirga ega xalqaro tashkilotlar tarkibiga kirgan, Evropa xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti (OBSE), Parlamentlararo Ittifoq, Xalqaro tashkiloti (XOK) shular jumlasidandir. U NATO ning «Tinchlik uchun hamkorlik» dasturida ishtirok etmokda.

O`zbekiston Mustaqil Davlatlar Hamdo`stligi g`oyasini qo`llab-quvvatladi va 1991 yil 21 dekabrda uning tarkibiga kirdi, barcha MDX a'zolarining teng huquqliligi asosida uning mustahkamlanishi va rivojlanishi yo`lida sobit qadamdir.

«O`zbekiston Respublikasi xalqaro munosabatlarning to`la huquqli sub'ekti» degan konstitutsiyaviy qoida O`zbekiston Respublikasining hozirgi dunyodagi o`rnini bildiribgina qolmay, mamlakatimizni haqiqatdan xalqaro hamjamiyatning ajralmas qismi ekanligini isbotlamokda.

Misol uchun, Rossiya bilan aloqalarimiz har tomonlama rivojlanayapdi va bu hamkorlikning ikki tomon uchun ham qanday foydali bo`layotganini ko`plab misollarda ko`rish mumkin. Xalkimiz, jamoatchiligimiz ham yaxshi biladiki, Rossiya tomoni bilan keyingi paytda imzolangan shartnomalar, bayonot va kelishuvlvr amaliy natijalar bermoqda. Aytish kerakki, bularning barchasi O`zbekiston va Rossiyaning o`zaro ishonchli va do`stona munosabatlari ifodasidir. Bunday munosabatlar rivojini boshqa davlatlar bilan, Xindiston, Janubiy Koreya va boshqa davlatlar bilan rivojlanib borayotgan aloqalarimiz misolida ham

¹⁵ Узбекистон Республикаси Конституциясига шарх Т. 2001 17-модда.

ko`rish mumkin. Respublika Prezidenti o`zining Xitoyga tashrifi munosabati bilan aeroportda bergan intervyusida ta`kidladiki, «Xitoy davlati qadimdan bizning eng yaqin qo`shnimiz bo`lib kelgan. Ota-bobolarimiz asrlar, ming yillar davomida o`zaro bordi-keldi qilib, tajriba almashib yashagan. Xalkimizda «Yon qo`shni jon qo`shni»degan gap bor. Biz Agar shunday buyuk davlat, ulkan xalq bilan munosabatlarimizni rivojlantirish, o`zaro yordam, savdo-sotik masalalari, an'anaviy bordi-keldilarni yanada mustahkamlash haqida gaplashib olsak, albatta, ikki tomon uchun ham foydali bo`ladi. Jumladan: havfsizlik, hozirgi kunda butun dunyoni larzaga solayotgan xalqaro terrorism, ekstremizm, separatizm, giyohvandlik, uyushgan jinoyatchilik kabi balo-qazolardan qanday qilib o`zimizni himoyalashimiz, yurtimiz, mintaqamiz tinchligini turli hamla va tajovo`zlardan, yomon ko`zlardan qanday saqlash bilan bog`lik masalalar e`tiborimiz markazida bo`ladi. Shu bilan birga, o`zaro hamkorligimizning o`zoq va davomli istiqbollarini qurish, birgalikda qo`shma korxonalar tashkil etish borasida ham yangi qadamlar qo`yishni mo`ljallayapmiz.»¹⁶

7. O`zbekiston Respublikasi mudofaa va havfsizlikni ta'minlash.

O`zbekiston Respublikasi suveren davlat sifatida o`z mudofaa va havfsizlik organlari tizimiga ega. Bu esa konstitutsiyaning 126-moddasida o`z ifodasini topgan. Ya'ni: «O`zbekiston Respublikasi o`z xavfsizligini ta'minlash uchun etarli darajada qurolli kuchlarga ega».

Uning to`zilishi esa Konstitutsiyaning 125-moddasida aniq ko`rsatib qo`yilgan.

Qurolli kuchlarning qay darajada mustahkamligi davlat taqdirini belgilab beruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

O`zbekiston davlat mustaqilligiga erishgach, o`z qurolli kuchlarini tashkil etdi. O`zbekiston Respublikasi davlat suverenitetini va hududiy yaxlitligini, aholining tinch hayoti va havfsizligini, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini himoya qilish maqsadida mudofaa ishlari vazirligi va milliy gvardiya to`zish zarurligi dastlab «O`zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligi to`g`risidagi» Oliy kengash bayonotida, ya'ni 1991 yil 31 avgustda belgilangan bo`lib, bayonotning bu ko`rsatmasi o`sha kunning o`zida qabul qilingan. «O`zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi asoslari to`g`risida»gi qonunda yuridik jihatdan mustahkamlangan. Bu qonunda suveren davlatimizning mudofaa ishlari vazirligini to`zish, milliy gvardiya bilan muqobil xizmatini tashkil qilish huquqiga ega ekanligini, shuningdek O`zbekiston hududida joylashtirilgan sobiq ittifok qurolli kuchlarini boshqarish masalalarida harbiy siyosatni amalga oshirish huquqini saqlab qolish aytilgan edi. Bu hujjat O`zbekiston Respublikasiga o`z Qurolli kuchlarini to`zishda huquqiy asos bo`ldi.

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 1991 yil 6 sentyabrdagi farmoniga asosan mudofaa ishlari vazirligi tashkil qilindi. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1991 yil 25 oktyabrdagi qaroriga binoan mudofaa ishlari vazirligining huquqiy maqomi, to`zilishi va tarkibi tasdiqlandi. Vazirlik mahalliy, harbiy boshqaruv organlari fuqaro mudofaasi shtati va armiya safidan tashqari xizmat maxsus boshqarmasi negizida tashkil qilindi.

O`n ikkinchi chakiriq O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1992 yil 3 iyuldagi 10 sessiyasi mamlakatimiz qurolli kuchlarini to`zishda muhim ahamiyatga ega bo`ldi.

Bu sessiyada O`zbekiston Respublikasining «Mudofaa to`g`risida»gi, «Umumiy harbiy xizmat to`g`risida»gi va «Muqobil xizmat to`g`risida»gi muhim qonunlar, harbiy qasamyodning yangi matni va qasamyod qildirish tartibini tasdiqlash to`g`risida qaror qabul qildi, shuningdek O`zbekiston Respublikasi Prezidentining Mudofaa ishlar vazirligini O`zbekiston Respublikasi mudofaa vazirligiga aylantirish to`g`risidagi farmoni tasdiqladi.

Qurolli kuchlar o`z faoliyatini:

¹⁶ И.А.Каримов «Узбек халки хеч качон, хеч кимга карам булмайди» 25 май 2005 йил 136-бет

- qonun ustunligi;
- markazlashgan boshqaruv va yakkaboshchilik;
- doimiy jangovor va safarbarlik holatidan tayyorgarlik;
- fuqarolarning umumiy harbiy majburiyati;
- o`z qudratining mudofaa uchun oqilona zaruriyat darajasi ko`rsatkichlarga muvofiqligi;

- kollektiv xavfsizlik tizimini barpo qilish;
- harbiy intizomga rioya qilish;
- partiyasizlik;

harbiy xizmatchilar va ular oila a'zolarining ijtimoiy va huquqiy himoya qilishning ta'minlash asosida amalga oshiradi.

Qurolli Kuchlarga Oliy boshqaruvni mamlakatimiz Prezidenti amalga oshiradi. Konstitutsiyaning 93-moddasi, 20-bandida «O`zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Oliy Bosh qo`mondoni hisoblanadi, Qurolli Kuchlarning Oliy qo`mondonlarini tayinlaydi va vazifasidan ozod qiladi, Oliy harbiy unvonlar beradi», deyilgan.

Qonunchilikda Oliy Majlis, Vazirlar Mahkamasi, Mudofaa vazirligi, boshqa vazirlik va idoralar, davlat hokimiyati mahalliy organlari va boshqarmalarning mudofaa sohasidagi vakolatlari, shuningdek korxonalar, muassasa, tashkilot va fuqarolarning majburiyatlari aniq belgilab berilgan. Masalan, Mudofaa, harbiy qurilish, harbiy xizmatlar va ularning oila a'zolarining ijtimoiy-huquqiy himoyalash masalalarida qonunlarning amalga oshirilishi ustidan parlament nazoratini o`rnatish Oliy Majlis zimmasiga yuklangan.

O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi davlat boshqaruv organlarining mudofaa sohasidagi faoliyatiga rahbarlik qiladi.

Mudofaa Vazirligi Qurolli Kuchlarga davlat boshqaruvini markaziy organi hisoblanadi. Mudofaa vazirligi qurolli kuchlarning holati va kelgusidagi taraqqiyotiga, jangovor tayyorgarlik va harbiy intizomga to`liq- javobgar.

«Qurolli kuchlarning xavfsizligi va ularning faoliyatini yanada rivojlantirishda 1997 yil 9 avgustda tasdiqlanган «Ўзбекистон Республикасининг Миллий хавфсизлиги концепциясининг тасдиqlanган ташкilotи Ўзбекистон Республикаси =онуни алохида ашамиятга эгадир.

Bu kontseptsiya diniy ekstremizm milatlararo va etnik ziddiyatlarning kuchayishi, qurollarning, jumladan yadro qurolining tarqalishi, xalqaro terrorizm, uyushgan jinoyatchilikning avj olishi, narkotik moddalarning tarqalishi hamda ekologik tanazzul ko`rinishidagi mintaqaviy va yalpi tahdid mavjudligi ta'kidlanadi.

Qurolli kuchlarni to`ldirish «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to`g`risida»gi O`zbekiston Respublikasi muvofiq amalga oshiriladi. Bu qonunga ko`ra, harbiy xizmatga yaroqli bo`lgan va chakiruv kuni 18 yoshga to`lgan O`zbekiston fuqarosi bo`lmish yigitlar muddatli harbiy xizmatga chakiriladilar. Chakiruvga binoan xizmatni o`tayotgan oddiy xizmatchi va serjantlar uchun harbiy xizmat muddati o`n ikki oy, (oliy ma'lumotli shaxslar uchun o`n oy).

O`zbekiston Respublikasida muqobil xizmatni o`tash ham alohida qonunda nazarda tutilgan bo`lib, bunday xizmatni o`tash tartibi «Muqobil xizmat to`g`risida»gi O`zbekiston Respublikasining 1992 yil 3 iyundagi qonun bilan belgilab qo`yilgan.

XULOSA.

Xulosa qilib aytganda, Mazkur mavzu asosida biz O`zbekiston Respublikasining mustaqillik huquqiy asoslari, mustaqillikning asosiy belgilari, shuningdek O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining asosiy printsiplari haqida qisman bo`lsada tushuncha berish imkoniyatiga ega bo`ldik deb o`ylaymiz.

Davlat suvereniteti, xalq hokimiyatchigi, Konstitutsiya va qonun ustuvorligi va tashqi siyosat printsiplari asosida bugungi kunda zarur ijobiy ishlar amalga oshirilganligining

barchamiz guvohimiz. Ayniqsa, qonunchilik, davlat boshqaruvi tizimidagi o`zgarishlar haqida to`xtalmay bo`lmaydi. Davlatning hokimiyat organlari, ularning mustaqil holda faoliyat yuritishi, Davlat vakillik organlariga vakillarning xalq tomonidan saylanishi, davlat va xalq ahamiyatiga ega bo`lgan muhim masalalar referendum asosida hal etilishi kabilar, ularning amalga oshirilishini belgilab beruvchi huquqiy hujjatlar haqidagi bilimga ega bo`lish, albatta talabalarimiz davlat siyosiy ishlarida o`z mustaqil taklif va mulohazalarini bildira olish imkoniyatini ko`rsatib beradi. Siyosiy partiyalar, turli nodavlat tashkilotlar, ular faoliyatining huquqiy kafolatlarini bilish, har bir fuqaroga mustaqil harakat qilish va mustaqil fikrlashni o`rgatadi. Shuning uchun talabalarimizga siyosiy partiyalarning Ustavlari, dasturlari, jamoat tashkilotlarining Nizomlari, Kamolot, Kasaba uyushmalari va boshqa jamoa birlashmalari faoliyatini yoritib beruvchi huquqiy hujjatlar bilan tanishib chiqishni tavsiya etamiz.

GLOSSARIY:

- 1.Konstitutsiyaviy to`zum-insoniyat ijtimoiy turmushining buyuk talabi, umum e'tirof etgan hayot shakli hisoblanadi.
- 2.Suveren-mustaqillik, davlatning ichki va tashqi munosabatlarida boshqa davlatdan to`la mustaqil bo`lishi.
- 3.Kontsepsiya-nazariy qarashlar tizimi, ya'ni yangi qonunlar tizimini ishlab chiqish.
- 4.Qonun-umumxalq ovoz berishi (referendum) orqali yoki mamlakatning Oliy vakillik organi (Oliy Majlis) tomonidan qabul qilingan normativ-huquqiy hujjat.
- 5.Demokratiya-bu konstitutsiya va qonunlar doirasida erkinlik demakdir.

Nazorat uchun savollar.

1. O`zbekiston Respublikasi qanday qilib mustaqillikka erishdi?
2. Nima sababdan O`zbekiston Respublikasining yangi Konstitutsiyasini qabul qilish zaruriyati tug`ildi?
- 3.O`zbekiston yangi Konstitutsiyasining loyihasi qanday tayyorlandi?
4. Mustaqil O`zbekiston Konstitutsiyasida avvalgisiga nisbatan qanday yangiliklar mavjud?
- 5.Mustaqil O`zbekistonning yangi Konstitutsiyasining tashabbuskori va ijodkori kim?
6. O`zbekistonning konstitutsiyaviy tarixi haqida tushuncha bering.
7. O`zbekistonning mustaqil davlat deb e'lon qilinishining huquqiy asoslarini bilasizmi?
- 8.O`zbekistonda konstitutsiyaviy islohotning asosiy xususiyatlari haqida tushuncha bering.

Adabiyotlar:

1. I.A.Karimov O`zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura T. O`zbekiston 1996.
2. I.A.Karimov «Bizdan ozod va obod Vatan qolsin» T-2 T O`zbekiston 1996.
- 3.O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi T- O`zbekiston -2009.
4. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga sharhlar T. O`zbekiston 2008.
5. X.B.Boboev, A.Saidov « O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o`rganish». O`quv qo`llanma « O`zbekiston », T., 2005.
6. M. Rustamboyev va boshq. « O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o`rganish». Toshkent. 2005.
- 7.R.Qayumov « O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy xuquqi. «Adolat», T., 1998
- 8.S.O`razaev. Mustaqil O`zbekiston Konstitutsiyasi «Adolat», T., 1993
9. A.Saidov Mustaqillik Qomusi. « O`zbekiston », T., 1993
10. Yuridik entsiklopediya. T.Sharq 2004.
11. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining « O`zbekiston Respublikasi

- Konstitutsiyasini o`rganishni tashkil etish to`g`risida»gi Farmoyishi 4 yanvar 2001 yil.
- 12.Kozlova E.I., Kutafin O.E. “Konstitutsonnoe pravo Rossii” uchebnik M. 2001.
 - 13.Rumyantsev O.G. “Osnovo` konstitutsionnogo pravo Rossii (ponyatie, sanovleniya) M.1994.
 - 14.Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii. M.2001.
 - 16.www.law.ru.
 - 17.www.yandex.ru

5-Mavzu: O`zbekistonda inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari.

REJA.

- 1.O`zbekiston Respublikasida shaxsning huquqiy holati tushunchasi.**
- 2.Fuqarolik tushunchasi va uning konstitutsiyaviy asoslari.**
- 3.Fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlari, erkinliklari.**
- 4.Inson va fuqarolarning shaxsiy huquq va erkinliklari.**
- 5.Fuqarolarning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy huquqlari.**
- 6.Inson huquqlari va erkinliklarining kafolatlari.**
- 7. Fuqarolarning konstitutsiyaviy burchlari.**

1.O`zbekiston Respublikasida shaxsning huquqiy holati tushunchasi.

O`zbekiston Respublikasi mustaqilligi e`lon qilinganidan keyin ratifikatsiya etilgan birinchi xalqaro hujjat «Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi»dir. Bu bejiz emas, albatta. Chunki insonni ulug`lash, uning xohishi, irodasini kafolatlash orzu-umidlarini to`la ruyobga chiqarishni o`zining bosh maqsadi qilib belgilagan mustaqil davlatimizning etakchi tamoillarini ana shu muhim xalqaro hujjatga muvofiqlashtirish nazarda tutilgan edi.

Bosh Qomusimiz O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini tayyorlash va qabul qilishda ushbu umuminsoniy qadriyat asos qilib olindi. Shuning uchun ham Konstitutsiyamiz xalqaro hamjamiyat tomonidan umumbashariy insonparvarlik va demokratik mezonlarga to`la javob beradigan hujjat sifatida yakdillik bilan e`tirof etildi.

Prezidentimiz I.Karimov Konstitutsiyaning etti yilligiga bag`ishlangan tantanali marosimda so`zlagan nutqida Asosiy qonunimizning insonparvarlik mohiyati haqida shunday degan edi: «Konstitutsiyamizning xalqaro demokratik andoza va talablariga javob berishi, uning oldingi konstitutsiyalaridan mutlaqo farq qilishi, biz avvalo, unda inson huquqlari , uni himoyalashga qaratilgan barcha kafolotlar alohida o`rin tutganini, asosiy Qomusimiz inson manfaatini davlat manfaatidan ustun tutishini muhrlab qo`ygani haqida gapirishimiz kerak».□

Huquqiy demokratik davlat qurish, qonun oldida barchaning barobarligi, insonning islohot uchun emas, balki islohotlarning inson uchun xizmat qilishi, kuchli ijtimoiy muhofaza siyosatini yuritib, isloxotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish kabi qator muhim gumanistik tamoyillar Prezidentimiz asarlarining, Oliy Majlis sessiyalari, Vazirlar Mahkamasi yig`ilishlari, turli darajadagi uchrashuv va kengashlardagi ma`ro`zalarining ildizini tashkil etadi.

Falsafiy ma'noda shaxs ijtimoiy shartlangan va yakka tartibda ifodalangan fazilatlarga ega bo`lgan insondir.

Hozir Respublikada insonning huquqiy holati tubdan o`zgarib bormoqda.Konstitutsiyaning 19-moddasida bunday deyilgan: «O`zbekiston Respublikasi fuqarosi va davlat bir-biriga bo`lgan huquqlari va burchlari bilan o`zaro bog`likdir. Fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlab qo`yilgan huquq va erkinliklari daxlsizdir, ulardan sud qarorisiz mahrum etishga yoki ularni cheklab qo`yishga hech kim haqli emas».

Fuqarolik shaxs holatining asosiy tarkibiy holatlardan biridir. Har qanday boshqa davlatda bo`lgani kabi, O`zbekiston Respublikasining aholisi faqat o`z fuqarolaridangina emas,

shu bilan birga o'z hududida vaqtincha yoki doimiy yashovchi chet el fuqarolaridan, fuqaroligi bo'lmagan shaxslardan ham iboratdir. Chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning huquqiy holati respublikadagi fuqarolarning huquqiy holatidan farq qiladi, lekin shunga qaramay, ular ham davlat bilan jamiyatga nisbatan muayyan huquq va burchlarga egadirlar. Davlat o'z navbatida, o'z hududida bo'lgan har qanday kishi, har qanday shaxs huquqlarini muhofaza qiladi, biroq ularga berilgan huquqlar va ular zimmasiga yuklangan burchlar xajmi har xil bo'lib, bu holat ularning respublika bilan huquqiy aloqalari harakteriga bog'likdir. Faqat respublika fuqarolari xuquq va erkinliklaridan to'la-to'kis foydalanadilar va belgilangan burchlarini ado etadilar. qolgan hamma toifadagi shaxslar kamroq xajmdagi huquq va burchlarga egadirlar.

Jamiyat, davlat va fuqarolar o'rtasidagi eng muxim va eng ko'p sonli munosabatlarga aloqador bo'lgan huquqlar hamda burchlar fuqarolar huquqiy holatining uchinchi jihati hisoblanadi.

Shaxs huquqi holatining muhim jihatlaridan biri shu huquqiy holatini vujudga keltiradigan qoidalaridir. Bu jamoatchilik manfaatlarini shaxsiy manfaatlar bilan birga qo'shishdan hamda huquq va burchlarining shunga asoslangan birligidan, huquq va burchlarning umumiyligidan, insonparvarlikdan iborat.

Xozirgi kunda O'zbekiston Respublikasida inson huquq va erkinliklarini himoyalash sohasidagi yo'zdan ziyod xalqaro huquqiy hujjatlarni imzoladi.

BMTning inson huquqlari borasida esa xozirgi paytda 80ga yaqin konvensiyasi mavjud. Umumjahon Deklaratsiyasidan farqi shundan iboratki, bu hujjatlarda inson huquqlari batafsil talqin qilinadi va ularning ruyobga chiqarishning davlat tomonidan kafolatlanishi mustahkamlab qo'yilgan, har qanday holatlarda ham mustahkam inson huquqlarining davlat tomonidan cheklanishi mumkin bo'lmagan aloxida turkumlari, masalan; yashash huquqi, qiynoqlarga yo'l qo'ymasligi, fikr va e'tikod erkinligi, sudlov himoyasiga bo'lgan huquq va boshqalar ajratib ko'rsatilgan.

Inson huquqlari negizida inson shaxsi qadriyati turadi. Odatda inson huquqlarining uch bug'ini bir-biridan farqlanadi:

fuqarolik va siyosiy huquqlari;

yashash huquqi, fikr va vijdon erkinligi huquqi, uyushmalarga birlashish huquqi va boshqalar

iqtisodiy ijtimoiy huquqlar; bilim olish huquqi, mexnat qilish huquqi, ijtimoiy ta'minot olish huquqi, malakali tibbiy xizmatdan foydalanishga bo'lgan huquqlar va x.k.

O'zbekiston davlat mustaqilligiga erishgan dastlabki kunlardanok shaxs, jamiyat va davlat munosabatlarini umuminsoniy qoidalar hamda xalqaro huquqning umume'tirof etilgan printsiplari asosida qadam qo'ydi.

Shaxs, davlat va jamiyat munosabatlarning asosiy echimini belgilovchi huquqiy asos Konstitutsiya qabul qilindi.

Jamiyatning, davlatning shaxslar bilan bo'ladigan va huquqiy normalar bilan belgilanadigan o'zaro munosabatlari shaxsning huquqiy holati deb ataladi.

Shaxs huquqiy holatini belgilovchi, ya'ni shaxsning tartibga solinishi jamiyatda amalda bo'lgan ijtimoiy normalar ta'sirida yo'zaga keladi. Masalan, urf-odat, odob, an'analarning o'rni aloxida mavjud.

Shaxs bilan davlat o'rtasidagi munosabatlar qonunlar va boshqa huquqiy normalar bilan belgilanadi.

Fuqaroligi bo'lmagan, ya'ni xech bir davlat fuqaroligini olmagan shaxslarning huquqiy holati muayyan davlatda aloxida holatda bo'ladi.

Ikki fuqarolikka yoki ko'p fuqarolikka ega bo'lgan shaxslarning huquqiy holati ham ma'lum munosabatlarda o'zgacha holat kasb etadi. Demak fuqarolik, fuqarolikka ega bo'lmaslik, ko'pfuqarolik masalalari shaxsning huquqiy holatiga ta'sir etuvchi omildir.

Ikkinchidan, shaxsning huquqiy holatiga ta'sir etuvchi omillardan yana biri, shaxsning ma'lum yoshga to'lishi va natijada muomala layoqatiga ega bo'lishi hisoblanadi.

Jamiyat va davlatning shaxs bilan munosabatlari to'g'risidagi huquqiy normalar qonunda emas, balki faqat konstitutsiya normalarida o'z aksini topadi.

Xulosa qilib aytganda, shaxsning O'zbekiston Respublikasidagi huquqiy holati bu kishining O'zbekiston Respublikasi huquq normalari bilan belgilangan holati, uning jamiyatdagi, davlatdagi o'rnidir. Bu normalar O'zbekistonda yashovchi shaxsning jamiyat bilan munosabatini, davlat bilan munosabatini, ularning asosiy huquq va burchlarini belgilaydi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng, inson huquqi masalalariga oid 100dan ortiq qonunlar qabul qilindi. Respublika Prezidenti esa shu davr ichida inson huquqi masalalariga bagishlangan 60dan ortiq farmon qabul qildi.

Har bir mamlakatda inson huquqlariga va asosiy erkinliklariga nechog'lik rioya etilayotganligiga qarab, shu mamlakatning jahon iqtisodiyotidagi obrusi va uning boshqa davlatlar bilan munosabatlari belgilanadi. 1948 yilda BMT insonning asosiy huquqlariga ishonchini mustahkamlash va BMT printsiplarini amalga oshirish maqsadida Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasini qabul qildi. Bu mo'tabar hujjat er yo'zidagi har bir kishi asosiy huquqlarini obro'li bayonidir.

Unda BMT va xalqaro tashkilotlar tomonidan inson huquqlarining har jihatdan hurmat qilinishi barcha xukumatlar va barcha xalqlarning mushtarak burchidir, degan printsipli o'z aksini topgan. Bu deklaratsiya buyuk tarixiy ahamiyatga molik hujjat bo'lib, u jahon aholisining vijdoni, jamiyatlar va xukumatlar pozitsiyalarining nechog'lik to'g'riligini o'lchab beradigan mezonlardir.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasidan keyin yana uch hujjat, ya'ni, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi 19 dekabr 1996 yildagi xalqaro pakt, 1996 yil 18 dekabrda «Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi» xalqaro Pakt, «Iqtisodiy-ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risida»gi xalqaro Pakt 1996 yil 19 dekabr xalqaro Paktlarga «Fakultativ protoqol» qabul qilindi. Bu hujjatlar xalqaro huquqiy munosabatlarda inson huquqlari to'g'risidagi bil (qonun) deb atala boshladi.

Bu ko'rsatilgan Inson huquqlari Umumjahon Deklaratsiyasi va inson huquqlari to'g'risidagi paktlar birgalikda davlatlarning inson huquqi sohasidagi xalqaro hamkorligini asosini tashkil qiladi.

O'zbekiston Respublikasi bu masalada, mustaqillikka erishgach xalqaro hujjatlarni tan olib, ularga sodiq qolishini ma'lum qiladi va 1992 yil 8 dekabrda qabul qilingan asosiy qonunimizda, nafaqat O'zbekiston fuqarolari, balki barcha insonlarning asosiy huquqlari va erkinliklari mustahkamlab qo'yildi.

2. Fuqarolik tushunchasi va uning konstitutsiyaviy asoslari.

O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligiga erishishi bilan fuqarolik instituti mazmunan tubdan yangi ma'no va mustaqil ahamiyat kasb etadi. Endilikda fuqarolik davlatchiligimizni muhim ajralmas belgisidir.

Fuqarolik asosiy qonunimizda ya'ni: «O'zbekiston Respublikasining butun hududida yagona fuqarolik o'rnatildi.

O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi, unga qanday asoslarda ega bo'lganliklaridan qat'iy nazar, hamma uchun tengdir.

Qoraqalpogiston Respublikasining fuqarosi har vaqtda O'zbekiston Respublikasining fuqarosi hisoblanadi.

Fuqarolikka ega bo'lish va uni yo'qotish asoslari hamda tartibi qonun bilan belgilanadi» deb mustahkamlab qo'yilgan.

Fuqarolik-bu shaxs bilan davlat o'rtasidagi barqaror va doimiy siyosiy huquq aloqa bo'lib, bunda ularning o'zaro huquq, burch va majburiyatlari o'z ifodasini topadi. Bir gap bilan aytganda, fuqarolik bu shaxsning muayyan davlatga huquqiy jihatdan mansubligidir.

O'zbekiston Respublikasi fuqarosi deganda, faqatgina uning hududida yashashi yoki uning hokimiyatiga buysunish, huquq va burchlar bilan ta'minlanishnigina emas, balki shaxs bilan O'zbekiston Respublikasi o'rtasida o'rnatilgan aloxida siyosiy huquqiy aloqalar va munosabatlar tushuniladi. Fuqarolik-bu shaxsning huquqiy holatidir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimov O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining bir yilligi munosabati bilan qilgan ma'ro'zasida shunday degan edi: «Shaxs O'zbekiston Respublikasi fuqaroligini qabul qilar ekan, bu bilan u konstitutsiyamiz va qonunlarimizda mustahkamlab qo'yilgan huquq va erkinliklarga ega buladi. Shuningdek, u ma'lum burchlarni ham bajarishga majburdir. Tabiiki, O'zbekiston davlati fuqarolarning manfaatlari va erkinliklarini Respublika hududida va uning tashqarisida himoya qilishi majburiyatini o'z zimmasiga oladi».¹⁷

O'zbekiston Respublikasida har bir kishi fuqaro bo'lish huquqiga egadir. Hech kim fuqarolikdan yoki fuqarolikni o'zgartirish huquqidan mahrum qilinishi mumkin emas.

davlatning yagonaligi, mustaqilligi va yaxlitligidir;

1. barcha fuqarolar, shu jumladan, Qoraqalpogiston Respublikasi birdan siyosiy, huquqiy maqomga ega, qonun oldida teng va davlat huquqiy munosabatlarining to'laqonli sub'ekti hisoblanadilar;

2. Jumhuriyatning butun hududida davlat fuqarolariga ularning konstitutsiyaviy va boshqa huquq va qonuniy manfaatlarining davlat huquqiy muhofazasi ta'minlanadi va himoya qilinadi.

Hozirda O'zbekiston Respublikasining 1992 yil 2 iyulda qabul qilingan «Fuqarolik to'g'risida»gi Konstitutsiyaviy qonunida fuqarolikka qabul qilish, unga ega bulish va fuqarolikni yo'qotish va fuqarolikdan chiqish tartibi belgilangan.

- Kelib chiqishi, ijtimoiy va mulkiy holatidan, irqi va millatidan, jinsi, ma'lumoti, tili, siyosiy qarashlari, dini e'tiqodi, mashg'ulotining turidan qat'iy nazar, ushbu qonun kuchga kirgan vaqtda (1992 yil 7 iyulda) O'zbekiston Respublikasida doimiy yashab turgan, boshqa davlatlarning fuqarolari bo'lmagan hamda O'zbekiston Respublikasining fuqarosi bo'lish istagini bildirgan shaxslar;

- davlat yo'llanmasi bilan O'zbekiston Respublikasidan tashkarida ishlayotgan, harbiy xizmatni o'tayotgan yoki o'qiyotgan shaxslar, shuningdek, O'zbekiston Respublikasining hududida tug'ilgan bo'lsalar yoki doimiy yashaganliklarini isbot qilgan bo'lsalar, boshqa davlatlarning fuqarolari bo'lmasalar va ushbu qonun kuchga kirgandan keyin kechi bilan bir yil ichida O'zbekiston Respublikasining fuqarosi bo'lish istagini bildirgan bo'lsalar;

ushbu qonunga muvofiq O'zbekiston Respublikasining fuqaroligini olgan shaxslar.

Ota-onasidan biri bola tug'ilgan paytdan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bo'lgan, boshqasi esa fuqaroligi yo'q shaxs bo'lgan, yoxud noma'lum bo'lgan takdirida, bola qaerda tug'ilgan bo'lishidan qat'iy nazar, u O'zbekiston Respublikasi fuqarosi hisoblanadi.¹⁸

Fuqaroligi bo'lmagan, O'zbekiston Respublikasida doimiy istiqomat joyiga ega bo'lgan shaxslarning O'zbekiston Respublikasi hududida tug'ilgan bolasi O'zbekiston fuqarosi hisoblanadi.

Ota-onasi noma'lum bo'lgan va O'zbekiston hududida yashayotgan bola O'zbekiston Respublikasi fuqarosi hisoblanadi.

qonun O'zbekiston Respublikasi fuqaroligiga ega bo'lishning quyidagi asoslarini belgilab bergan:

1. tug'ilganda;
2. O'zbekiston Respublikasi fuqaroligiga qabul qilinishi natijasida;
3. O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalarida nazarda tutilgan asoslar bo'yicha;
4. Ushbu qonunda nazarda tutilgan boshqa asoslar bo'yicha.

Chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar o'z iltimosnomalariga ko'ra kelib chiqishidan, irqi va millatidan, jinsi, ma'lumoti, tilidan, dinga munosabatidan, siyosiy va boshqa

¹⁷ И.Каримов Конституция тугрисида. Тошкент 2001. 67-бет.

¹⁸ Узбекистон Республикасининг Фуқаролик тугрисидаги конституциявий қонуни. 2 июль 1992 й.

e'tiqodlaridan qat'iy nazar, O'zbekiston Respublikasi fuqaroligiga qabul qilinishi mumkin, lekin shu bilan birga O'zbekiston Respublikasi fuqaroligiga o'tib uchun qonun tomonidan ayrim shartlar qo'yilgan bo'lib ular;

чет эл фу=аролигидан воз кечиши лозим;

1. so'nggi 5 yil davomida O'zbekiston Respublikasida doimiy yashaganligini;
2. Qonuniy tirikchilik manbalarining mavjudligi;
3. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasini tan olishi va bajarishi shartdir.

O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi quyidagi asoslarga ko'ra to'xtatiladi:
O'zbekiston Respublikasi fuqaroligi chiqish oqibatida;

1. O'zbekiston Respublikasi fuqaroligini yo'qotish oqibatida;
2. O'zbekiston Respublikasining shartnomalarida nazarda tutilgan asoslarga binoan;
3. Ushbu qonunda ko'zda tutilgan boshqa asoslarga binoan.

Fuqarolik to'g'risidagi qonunda O'zbekiston Respublikasi fuqaroligini yo'qotish asoslari ham belgilab berilgan.

Bunga quyidagilar sabab bo'ladi:

1. shaxs chet davlatda harbiy xizmatga, xavfsizlik xizmati va boshqaruvining boshqa idoralariga ishga kirganligi aniqlansa.

2. agar chet elda doimiy yashovchi shaxs 5 yil davomida o'zri sabablarsiz konsullik hisobida turmagan bo'lsa.

3. agar O'zbekiston Respublikasi fuqaroligi yolg'onligi shak-shubxali ma'lumotlar yoki soxta hujjatlarni taqdim etish natijasida olingan bo'lsa.

Shu sabablarga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoniga asosan O'zbekiston Respublikasi fuqaroligi yo'qotiladi. Bulardan tashqari agar qonunda Fuqarolik to'g'risidagi qonunda otaonalarning fuqaroligi o'zgarganda bolalarning fuqaroligi masalalari ham keng yoritilgan.

3.Fuqarolarning Konstitutsiyaviy huquqlari va erkinliklari.

Fuqarolarning Konstitutsiyaviy huquq va erkinliklari Respublikamiz Konstitutsiyasining 18moddasida mustahkamlangan bo'lib, «O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat'iy nazar, qonun oldida tengdirlar

Imtiyozlar faqat qonun bilan belgilanib quyiladi hamda ijtimoiy adolat printsiplariga mos bo'lishi shart».

Ushbu qoidaning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida yozib quyilishi O'zbekiston davlat sifatida dunyodagi eng demokratik mamlakatlar darajasiga ko'taradi. Chunki insonni ulug'lash, uni kim bo'lishidan qat'iy nazar qonun olida tengligini ta'minlash hamda uning haq va huquqini qo'riqlash faqat demokratik davlatlarga xosdir.

Fuqarolarning O'zbekiston Respublikasida bir xil huquq va erkinliklarga ega bulish qoidasi inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi moddalariga to'la-to'kis mos keladi. Masalan; Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasining 1-moddasida, «Barcha odamlar erkin, qadr-kimmat va huquqlarda teng bo'lib tug'iladilar. Ular aql va vijdon soxibidirlar va bir-birlariga birodarlarcha muomala qilishlari zarur», degan so'zlar bitilgan.

Inson huquq va erkinliklari har bir shaxsга taalluqli bo'lib, fuqarolarning huquq va erkinliklari esa faqat usha davlat fuqaroligiga ega bo'lgan shaxslargagina tegishlidir.

Har qanday davlatning o'z oldiga qo'ygan maqsadi insonning ajralmas va tabiiy huquqlarini ta'minlashga qaratiladi. Erkinlik mulkka egalik qilish, xavfsizlik, zulm-qiynoqlarga solinishiga qarshilik ko'rsatish shular jumlasidandir.

Huquq va erkinliklarining konstitutsiyaviy ifodalanishi ikki usuli ijobiy va salbiy usullari mavjud. Ijobiy usul Konstitutsiya sub'ektining muayyan huquqqa egaligini belgilaydi

yoki ta'kidlaydi. Salbiy usul esa, ijobiy usuldan farqli har qanday sub'ektga o'zga sub'ektning huquq yoki muayyan erkinligini buzish yoki cheklashni ta'qiqlaydi.

Huquq, erkinliklar va burchlarni asosiy guruhlariga ajratish quyidagicha qabul kilingan:

1. shaxsiy yoki inson huquqlari, ya'ni yashash huquqi, shaxsiy daxlsizlik va turarjoy daxlsizligi kabi huquq, erkinlik va burchlar;

2. davlat va jamiyat boshqaruvida ishtirok etish, ovoz berish, yig'ilish huquqi, vatanni himoya qilish bilan bog'lik qator siyosiy huquq, erkinlik va burchlari;

mexnat qilish huquqi, mexnat erkinligi, mulk huquqi, solik to'lash burchi, ta'lim olish huquqi, ijod erkinligi va shu kabilar iqtisodiy, ijtimoi va madaniy huquq erkinlik va burchlar guruhini tashkil etadi.

4.Inson va fuqarolarning shaxsiy huquq va erkinliklari.

Shaxsni himoya qilish shuningdek uning hayotini ijtimoiy xavfli tajovo'zlaridan muxofaza qilish davlatning muxim vazifalaridan hisoblanadi.

Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari tizimida eng muximi yashash huquqi hisoblanadi.

Haqiqatdan ham, yashash huquqi insonning tabiiy huquqidir, har bir inson jinsi, irki, millati, dini, tili, ijtimoiy kelib chiqishi, fikrlash, shaxsiy va ijtimoiy ahvolidan, yoshi, jismoniy kuch, sog'ligidan qat'ii nazar yashash huquqiga ega.

«Yashash huquqi har bir insonning o'zviy huquqidir. Inson hayotiga suiqasd qilish eng og'ir jinoyatdir» deb, Konstitutsiyaning 24-moddasida mustahkamlab qo'yilgan.

Mazkur modda xalqaro huquqiy hujjatlarga, aniqrog'i, inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasiga; «Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risida»gi Pakt va «Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risida»gi xalqaro Paktga to'la mos keladi va shu hujjatlardan kelib chiqadi.

Inson xukklari umumjaxaon deklaratsiyasining 3-moddasida: «Har bir inson yashash, erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqiga egadir», deyilgan bo'lsa, Fuqarolik huquqlari va siyosiy huquqlari to'g'risidagi Paktning 6-moddasi 1-bandida: «Har bir insonning yashash huquqi uning ajralmas huquqidir. Bu huquq qonun bilan muxofaza etiladi. Xech kim o'zboshimchalik bilan insonni yashash huquqidan maxrum qila olmaydi», deb belgilangan. Bu belgilangan qoidalarni bajarilishini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksidagi jazo turlaridan biri: o'lim jazosini, ya'ni 1998 yili sakkiztaga, 2001 yili turttaga kamaytirilgan edi. Xozirgi vaqtda, 2003 yilda jinoyat qonunchiligini liberallashtirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilgandan so'ng, faqat ikkita turdagi jinoyat javobgarlikni og'irlashtiradigan xollarda qasddan odam o'ldirish va terrorizm jinoyatlarini sodir etganlik jazosi nazarda tutiladi.

Sodir etilgan jinoyatning og'irligidan qat'iy nazar qonun hujjatlarida voyaga etmaganlarga, Xotin-qizlarga, 60 yoshdan oshgan shaxslarga nisbatan ushbu turdagi jazoni qo'llash taqiqlanadi.

Davlatimizning jinoyatga oid siyosati uchun o'lim jazosini qo'llashga nisbatan jahon tendentsiyalariga to'la mos keladi hamda O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida e'lon qilingan insonparvarlik va odillik tamoyillarini izchil ifoda etadi. Ayni paytda, mamlakatda amalga oshirilayotgan jamiyat va davlat hayotini demokratik jihatdan yanada yangilash, mamlakatni modernizatsiya qilish borasidagi isloxlarning mohiyati va mazmuni, sud-huquq tizimini liberallashtirish bo'yicha olib borilayotgan ishlarning natijalari jazo turi sifatida o'lim jazosi bekor qilinishini hamda uni umrbod yoki o'zoq muddatga ozodlikdan maxrum etish jazosi bilan almashtirilishi zarurligini taqazo etganligi inobatga olinib O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbe-kiston Respublikasida o'lim jazosini bekor qilish to'g'risida»gi Farmoni e'lon qilindi va uning kuchga kiritilishi 2008 yilning 1 yanvaridan deb belgilandi. O'lim jazosi bekor qilinishi axoli orasida keng tushuntirish ishlari olib borishni, birinchi navbatda,

mamlakatimizning huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini asoslab berishni, jinoiy jazoni yanada liberallashtirish, shu jumladan o`lim jazosini bekor qilish zaruratining anglab etilishini kishilar ongida mustahkamlashni taqoza etadi.

Erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqi konstitutsiyaviy huquqdan bo`lib, inson tug`ilishi bilan unga ega bo`ladi.

Inson erkinligi va shaxsiy daxlsizligining buzilishi har bir shaxsning sudga shikoyat bilan murojat qilish hamda buzilgan huquqlarini tiklash va uning talablarini qondirish huquqini keltirib chiqaradi.

Ushbu huquqni amalga oshirish tartiblari O`zbekiston Respublikasining 1995 yil 30 avgustdagi «Fuqarolarning huquq va erkinliklarini buzadigan harakatlar va qarorlar ustidan sudga shikoyat to`g`risida»gi qonun bilan tartibga solinadi.

Aybsizlik prezumptsiyasi (aybini isbot qilgunicha shaxsni aybsiz deb faraz qilish) Konstitutsiyaning 26 moddasida mustahkamlangan bo`lib, u jinoyat huquqida qonuniylik tamoyilining asosi hamda odil sudlovning asosiy tamoyillaridan hisoblanadi. Bu tamoyil jinoyat Kodeksining 4 moddasida yanada rivojlantiriladi. Unga binoan, xech kim sudning xukmini bilmay turib jinoyat sodir qilishda aybli deb topilishi va qonunga xilof ravishda jazoga tortilishi mumkin emasligini aniq ko`rsatilgan. Bu qoida birinchi marta 1789 yildagi inson va fuqarolar huquqi Deklaratsiyasida o`z ifodasini topgan edi.

Ma'lumki, O`zbekistonda amalga oshirilayotgan sud-huquq tizimi isloxatining eng muxim vazifasi insonlarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklari, avvalo, asossiz jinoiy ta'qib va xususiy hayotiga aralashishdan himoyalash, shaxsiy daxlsizlik huquqlari hamda adolatli sud muhokamasiga bo`lgan huquqi samarali muxofaza etilishini ta'minlashdir. Bu borada 2005 yil 8 avgustda Respublika Prezidenti tomonidan qabul qilingan Qamoqqa olishga sanksiya berish huquqini sudlarga o`tkazish to`g`risidagi farmoni o`z vaqtida aynan kerakli bo`lgan huquqiy hujjat deyish mumkin.

Dastlabki tergov muddatlari ikki yildan bir yilgacha hamda ayblanuvchilarni qamoqda saqlash muddatlari bir yarim yildan tuqqiz oygacha, aloxida xollarda esa bir yilgacha qonun yo`li bilan qisqartirildi, shuningdek, ushbu extiyot chorasini qo`llash doirasi cheklandi.

O`zbekiston Respublikasining Oliy Majlisining 1995 yil 31 avgustdagi qarori bilan 1984 yil 10 dekabrda Qiynoqlarga solishga va muomalada bo`lish va jazolashning boshqa shafqatsiz, g`ayri insoniy yoki qadr-qiyamatini taxkirlovchi turlariga qarshi Konventsiyaga qo`shilishini e`lon qildi.

O`zbekiston Konstitutsiyasining 27 moddasida, Har kim o`z sha'ni va obrusini qilingan tajovo`zlardan, shaxsiy hayotga aralashishidan himoyalash va turar joyi daxlsizligi huquqiga ega.

Xech kim qonun nazarda tutgan xollardan va tartibdan tashqari birovning turar joyiga kirish, tintuv o`tkazish yoki uni ko`zdan kechirish, yozishlar va telefonda so`zlashuvlar sirini oshkor qilish mumkin emas», deb mustahkamlab qo`yilgan.

Bu qoida shaxsni sha'ni, qadr-kimmatini hurmat qilish, shaxsiy hayot va uy-joyi daxlsizligini ta'minlashga qaratilgan. Sha'n va qadr-kimmat faqat insonga xos sifat bo`lib, u unga tug`ilganidan boshlab ega bo`ladi. Bu huquq shaxsning ajralmas va boshqalarga o`tkazib bo`lmaydigan huquqi hisoblanadi. Ya'ni bu huquqlar umuman mutloq harakterga ega bo`lib, ulardan foydalanishi uchun maxsus ruxsatnoma talab qilinmaydi.

O`zi sha'n qadr-kimmat deganda nimani tushunasiz?, Bu qanday ma'no va xususiyatlarni anglatadi?, sha'n va qadr-kimmatning o`zi nima?degan va boshqa savollar tug`ilishi tabiiy.

Sha'n-bu jamiyatning shaxsga baxosi, jamiyat a'zosi sifatida fuqaro ijtimoiy va ma'naviy xususiyatlarining o`lchovidir. Jamiyatning shaxsga baxosi to`g`ridan-to`g`ri fuqaroning o`ziga bog`likdir, chunki uning shaxsi davlatga, jamiyatga, o`zini o`rab turgan insonlarga munosabati hamda ba'zi bir harakatlari umumiy faoliyati asosida shakllanadi. U inson faoliyatining ijtimoiy hayotdagi o`rnini va samarali faoliyatini foydaliligiga bog`lik, chunki bu sifat uning barcha mavjud xizmatlarini aks ettiradi.

Inson ya'ni shaxsning xulqi asosida uning ma'naviy axloqiy timsoli haqidagi qarashlardan shakllanadi, ular shu asosida jamoatchilik, jamoalar, boshqa shaxs-individlar, tomonidan aniq shaxsning xususiyatlariga baho beriladi.

Endi, qadr-kimmat-esa o'zining jamoadagi o'rniga, shaxsiy xususiyatlariga, qobiliyatiga, dunyoqarashiga qarab o'zini-o'zi ichki baxolashdir. Har bir inson o'zining jamiyatda tutgan o'rnini anglab etadi. Unga o'zini-o'zi hurmatlash va boshqa odamlar uni hurmatlashini xis qilish xususiyatlari xosdir. Ya'ni insonning jamiyatda tutgan o'rnini o'zi anglab etishi umuman uning harakat va xulqini aniqlab beradi.

Shaxs sha'ni va qadr-kimmatini himoya qilish huquqining e'lon qilinganligi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining inson huquqlariga oid xalqaro standartlariga to'la mos keladi. Misol uchun «Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi»ning 12 moddasida ko'rsatilganidek, «Fuqaroviy va siyosiy huquqlar to'g'risida»gi xalqaro Paktning (1966) 17 moddasiga ko'ra «Xech kimning shaxsiy va oilaviy hayotiga o'zboshimchalik yoki noqonuniy tarzda aralashishi, uni uy-joy daxlsizligiga yoki yozishlardagi sirlarning daxlsizligiga o'zboshimchalik yoki noqonuniy tarzda tajovo'z qilish va uning or-nomusi va sha'niga tajovo'z qilish mumkin emas».

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksining 100 moddasiga binoan, fuqaro o'zining sha'ni qadr-kimmatini yoki ishchanlik obrusiga putur etkazuvchi ma'lumotlar yo'zasidan, basharti butun ma'lumotlarni etkazgan shaxs ularning haqiqatga to'g'ri kelishini isbotlay olmasa, sud yo'li bilan talab qilishga haqlidir.

Sh'ni va qadr-kimatiga putur etkazilgan fuqaro ushbu ma'lumotlarni oshkor qilish bilan bir qatorda, uni tarqatilishi natijasida o'ziga etkazilgan ziyon va ma'naviy zararni qoplash talabini qo'yishi ham mumkin.

Insonning turar-joy daxlsizligi huquqi, mulk shaklidan qat'iy nazar hamma uy-joylarga, hamma binolarga tegishlidir. Uy-joyga ruxsatsiz kirishga faqat qonun bilan ko'rsatilgan xollarda va belgilangan tartibda yo'l qo'yiladi. Jinoyat protsessual qonuni esa uyni ko'zdan kechirish va tintuv o'tkazish shartlari va asoslarini belgilab beradi.

Fuqarolarning uy-joylariga ularning roziligisiz kirishga faqat yong'in, gaz yoki suv tizimining buzilishi kabi favqulodda vaziyatlarda yo'l qo'yiladi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasining 28 moddasi respublika hududida fuqarolarning bir joydan ikkinchi joyga ko'chishi, kelish va undan chiqish huquqini mustahkamlaydi. Bu huquqqa muvofiq shaxs o'z xoxishi bilan O'zbekiston Respublikasi hududida bir joydan ikkinchi joyga ko'chishi, undan chiqib ketishi va qayta kelishi mumkin. qonunda belgilangan cheklash xollari bundan mustasnodir.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995 yil 6 noyabridagi «O'zbekiston Respublikasi Fuqarolarining chet elga chiqish tartibi va O'zbekiston Respublikasi diplomatik pasporti to'g'risidagi qoidalarini tasdiqlash to'g'risida»gi qarori bilan Respublika hududidan chiqish va unga kirish tartibi belgilangan.

Ichki ishlar organlari quyidagi shaxslarga chet elga chiqish huquqini rad etishi mumkin:

- davlat siri bo'lgan ma'lumotlardan xabardor bo'lgan shaxslarga bu holat bekor bo'lgunga qadar;
- shartnoma majburiyatlari amal qilayotgan shaxslarga nisbatan bu holatlar tugagunga qadar;
- jinoiy ish qo'zg'atilgan shaxslarga nisbatan ko'rib chiqish tugagunga qadar;
- o'ta xavfli retsidevist deb tanilgan shaxslarga nisbatan sudlanganligi olib tashlangunga qadar;
- ustidan ma'muriy nazorat o'rnatilgan shaxslarga nisbatan ma'muriy nazorat tugagunga qadar;
- sud tomonidan yuklatilgan majburiyatni bajarmasdan yurgan shaxslarga nisbatan ushbu majburiyatni bajargunga qadar;
- o'zi haqida yolg'on ma'lumotlar bergan shaxslarga;
- sud tomonidan fuqarolik da'vosi e'lon kilingan shaxslarga nisbatan ish yakunlangunga qadar;

chakiruv bo`linmasiga yozilgan va haqiqiy harbiy xizmatga chakiriladigan shaxslarga nisbatan muddatli harbiy xizmatni o`tagunga qadar yoki undan qonunga muvofiq ozod etilgunga qadar.

Fuqaro ko`chib yurish huquqi rad etilgani haqida yuqori idoralarga shikoyat qilinishi mumkin. Bunday shikoyat mobaynida javob berilishi shart. Agar fuqaro uning qaroridan norozi bo`lsa, sudga shikoyat qilishi mumkin.

Konstitutsiyaning 29 moddasida «har bir insonga fikrlash, so`z va e'tiqod erkinligi, istagan axborotini izlash, olish va uni tarqatish huquqini beradi, lekin bunday erkinlik amaldagi Konstitutsiyaviy to`zumiga qarshi qaratilgan axborot va qonun bilan belgilangan boshqa cheklashlarga qat'iy rioya etilgan xolda amalga oshirilish kerak».¹⁹

Fuqarolarga fikrlash, so`z va e'tiqod erkinligi, barcha ma'lumotlarni qidirish, olish, tarqatish huquqi ularga davlat idoralariga, jamoat birlashmalariga, korxonalar, tashkilot, muassasalarga taklif, ariza yoki shikoyat bilan murojaat qilish yo`li bilan jamoat va davlat ishlarini boshqarishda faol qatnashish imkonini beradi.

Fikr va e'tiqod erkiligi so`z erkinligi orqali amalga oshiriladi bu o`z fikrini ochiq so`zlamoq va boshqa shaxslarning e'tiboriga etkazmoq deb tushuniladi.

So`z erkinligi esa bu qonun hujjatlarini ko`rib chiqishda, referendum o`tkazilayotganda, Oliy Majlis va mahalliy hokimiyat saylovlarida, o`zini-o`zi boshqarish organlarida va kundalik hayotda o`z fikrini bildirish va ishtirok etish imkonini beradi.

Inson huquqlari Umumjahon Deklaratsiyasining 19 moddasida ham «Har bir inson e'tiqodlar erkinligi va bularni erkin ifodalash huquqiga ega: ushbu huquq hech bir to'siqsiz o`z e'tiqodlariga amal qilish erkinligi hamda axborot va g`oyalarni har qanday vositalar bilan, davlat chegaralaridan qat'iy nazar, izlash, olish va tarqatish erkinligini o`z ichiga oladi», deb mustahkamlab qo`yilgan.

Insonlarning suda o`ziga nisbatan har qanday ish ko`rilayotganda o`z huquq va manfaatlariga ta'sir qiladigan hujjatlar qarorlar va boshqa materiallar bilan tanishish huquqi amalga oshiriladi.

Konstitutsiyaviy sud esa fuqarolarga hujjatlar va materiallar bilan tanishish imkoniyatini berish huquqiga ega.

Bu huquqlar Konstitutsiyaning 30 moddasida mustahkamlab qo`yilgan.

Konstitutsiyada fuqarolarning eng muxim shaxsiy huquqlardan biri bu-vijdon erkinligidir.

Vijdon erkinligi-bu insonning dinga bo`lgan munosabatidir.

Respublika Konstitutsiyasining 31 moddasi, Respublika xalqining hammasi uchun vijdon erkinligini kafolatlaydi. Buning ma'nosi shundaki, O`zbekistonda yashaydigan har bir inson xoxlagan dinga e'tiqod qilishi yoki hech kaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqini beradi.

Diniy tashkilotlar siyosiy partiyalar faoliyatida qatnashmaydilar va siyosiy partiyalarga moliyaviy madad ko`rsatmaydi.

O`zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach davlatning puxta o`ylab o`tkazayotgan oqilona siyosati jamiyatning dinga munosabatini ancha o`zgartirib yubordi. Dindorlarning qonunlarga qat'iy rioya etishi, diniy tashkilotlar bilan hamkorlik qilish xalqning barcha tabaqalarini jipslashtirishga, ya'ni birlashtirishga yordam berdi va bermokda. Bu borada, Andijon voqealaridan kelib chiqib Prezidentimizning aytgan so`zlarini eslamay bo`lmaydi. «Yurtingizga nisbatan shunday hamla va hurujlar bo`layaptiyu, sizlarni nima saqlayapti, nima asrayapti? degan savolni chetdan turganlar bizga berishi mumkin. Men o`ylaymanki, bu masalada hech qanday sir yo`q.

Avvalambor, xalkimizga, shu yurtni sevadigan, shu tuproqda tug`ilib, shu zaminda umrbod yashab qolaman, degan insonlarga men ilgari ko`p marta aytgan bir gapni yana eslatish, yana shu haqda o`ylash, shu bilan yashash bugungi kunda eng dolzarb masala, desak, hech qanday xato bo`lmaydi.

¹⁹ Узбекистон Республикасининг Конституцияси Т.Узбекистон 29-модда. Т.2003

Nafaqat yaqinda Andijonda yo'z bergan voqealarda, balki undan oldin bo'lgan fojialarda ham kim bizni asrab kelayapti, deb so'rasa, men xech ikkilanmay, bizni har qanday balo-qazolardan doimo Olloxning o'zi saqlab kelyapti, deb javob bergan bo'lardim.

Men o'zimning chiqishlarimda bu haqiqatni qayta-qayta aytganman va bugun yana takrorlayman: xalkimiz, jamoatchiligimiz, barcha mo'min-musurmonlarimiz, xudoga ming qatra shukronalar aytishimiz kerakki, mana shunday fojialardan xalkimizning boshini saqlayotgan, balo-qazo degan jarning oldidan bizni qaytarayotgan faqat Yaratganning o'zidir. Uylaymanki, aqli-xushi joyida bo'lgan har bir inson bu fikrimga qo'shiladi»²⁰

5. Fuqarolarning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy huquqlari.

Siyosiy huquqlar-O'zbekistonda xalq hokimiyatining amalga oshirilishi har bir O'zbekiston Fuqarosiga mamlakatning ijtimoiy, siyosiy hayotida faol qatnashish va huquqiy ishtirok etish imkonini beradi.

Siyosiy huquqlar to'g'risida gap ketayotgan ekan, bu huquqlar asosan O'zbekiston fuqarolariga tegishli ekanligini aloxida ta'kidlash lozim. Chunki faqat O'zbekiston Respublikasi fuqarolarigina Konstitutsiyada ko'rsatilganidek, jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o'z vakillari orqali ishtirok etishi (32 modda); o'z ijtimoiy faolliklarini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq mitinglar, yig'ilishlar va namoyishlar shaklida amalga oshirish (33 modda); kasaba uyushmalariga, siyosiy partiyalariga va boshqa jamoat birlashmalariga uyushish, ommaviy harakatlarda ishtirok etish (34 modda) huquqlaridan foydalanishlari mumkin.

O'zbekiston Konstitutsiyasining fuqarolariga berilgan siyosiy sohadagi huquqlardan biri shu «jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o'z vakillari orqali ishtirok etish»dir (32modda). Bunday ishtirok etish huquqi ikki yo'l bilan amalga oshiriladi:

Birinchidan: bevosita ishtirok etish. Bu referendum o'tkazishda, davlat organlarini saylovlar yo'li bilan tashkil etishda fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari faoliyatida ishtirok etishi bilan amalga oshiriladi.

Ikkinchidan: fuqarolar o'zlari saylab qo'ygan vakillari, davlat organlari Respublika Prezidenti orqali jamiyat va davlat ishlarini amalga oshirishda qatnashadilar.

Konstitutsiyaga binoan O'zbekiston Respublikasi fuqarolari vakillik organlariga saylash huquqiga egadirlar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga hamda davlat hokimiyatining vakillik organlariga saylovlar umumiy, teng, yashirin ovoz berish va bevosita saylov huquqi asosida erkin amalga oshiriladi. 18 yoshga etgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolari saylash huquqiga egadirlar.

Fuqarolarning yana bir passiv saylov huquqi bo'lib, bu vakillik organlariga saylanish huquqidir. Saylov kuniga qadar 25 yoshga etgan har bir fuqaro Oliy Vakillik organi-Oliy Majlisga deputat etib saylanishi mumkin. Shuningdek, 35 yoshga etgan, davlat tilida erkin so'zlasha oladigan, bevosita saylovgacha 10 yildan kam bo'lmagan vaqtda respublikamiz hududida mukim yashagan fuqaro O'zbekiston Respublikasi Prezidenti bo'lib saylanishi mumkin.

Demokratiyaning asosiy shakllaridan biri-bu davlat va jamiyat hayotining muxim muammolarini umumxalq muhokamasida o'z echimini topish-referendum hisoblanadi.

Fuqarolarning yana bir konstitutsiyaviy huquqi bu ularning ijtimoiy faolliklarini mitinglar, yig'ilishlar namoyishlar o'tkazish yo'li bilan amalga oshirish huquqidir (33modda).

Miting-bu siyosiy masalalarning muhokamasi uchun yigilgan jamoa yig'ilishidir.

Yig'ilish-bu yopik imoratda yoki biror xonada o'tkaziladigan, ma'lum yigilgan shaxslarning majlisidir.

Namoyish-bu ijtimoiy siyosiy noroziliklarni ochiq ko'rinishi bo'lib, namoyishchilarning u yoki bu masalaga nisbatan ommaviy tarzda ochiq munosabatidir.

²⁰ И.А.Каримов Узбек халки хеч қачон, хеч кимга қарам бўлмайди. Т.Узбекистон 2005.155-156-бетлар.

Fuqarolarning siyosiy huquqlari tizimiga kiradigan huquqlardan yana biri fuqarolarning kasaba uyushmalariga, siyosiy partiyalarga va boshqa jamoat birlashmalariga uyushish, ommaviy harakatlarda ishtirok etish huquqidir. Bu huquq Konstitutsiyaning 34 moddasida o'z aksini topgan.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan sung, ijtimoiy davlat qurilishidagi asosiy yutuqlaridan biri fuqarolarning iqtisodiy va ijtimoiy sohadagi konstitutsiyaviy huquqlaridir.

Fuqarolarning iqtisodiy va ijtimoiy sohasidagi huquqlari Konstitutsiyaning IX bobida ko'rsatilgan bo'lib, ular: shaxslarning mulkdor bo'lish huquqi (36 modda); mexnat qilish, erkin kasb tanlash huquqi: adolatli mexnat sharoitlarida ishlash, ishsizlikdan himoyalani sh huquqi (37 modda); dam olish huquqi (38 modda); qariganida, mexnat layokatini yo'qotganda ijtimoiy ta'minot olish huquqi (39 modda); malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqi (40 modda); bilim olish huquqi (41 modda); ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish (42 modda); huquqlardan foydalanish o'z aksini topgan.

Bozor iqtisodiyoti asosida rivojlangan mamlakat tajribasi shuni ko'rsatadiki, faqatgina iqtisodiy jihatdan erkin fuqarogina haqiqiy mulk egasi bo'lib, u o'z mulkidan samarali foydalanishi va shu orqali mamlakat iqtisodiyotiga ijobiy ta'sir etishi mumkin.

O'zbekistonda o'tkazilayotgan iqtisodiyot isloxlarning asosiy vazifasi davlat mulkini xususiylashtirish orqali monopoliyaga chek qo'yish; ko'p ukladli iqtisodiyotni barpo etish, mulkni haqiqiy egasiga topshirish, mulkning barcha shakllari rivojlanishiga bir xil shart-sharoit yaratib berishdan iborat. Bu vazifani bajarish birinchi navbatda, mulk huquqini amalga oshirish mexanizmining huquqiy asosini yaratish ayniqsa, uning muxim elementi bo'lgan har kimning o'z mulkiga erkin egalik qilish tamoyilini mustahkamlash edi.

Bu vazifalarni amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasining «Mulkchilik to'g'risida»gi, «Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida»gi, «Xususiylashtirish to'g'risida»gi, «Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida»gi, «Xo'jalik jamiyatlari va shirkatlari to'g'risida»gi kabi bir qator qonunlari qabul qilindi.

Shaxs o'zining mulkiy huquqlarini amalga oshirishda atrof-tabiiy muxitga va kishilar sog'ligiga zarar etkazmasligi kerak.

Davlat mulkdorning qo'lidagi mulkni o'zgalar tomonidan chegaralanishini ta'qiqlaydi.

Bank omonatining sir tutilishi iqtisodiy huquqlar sirasiga kiradi. Bank tomonidan omonat sirlarini saqlashga oid munosabatlar O'zbekiston Respublikasining «Bank va bank faoliyati to'g'risida»gi, «Markaziy bank faoliyati to'g'risida»gi qonunlari bilan tartibga solinadi.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kedeksiga binoan meros qoldiruvchining o'lguniga qadar meros qoldirish huquqi saqlanib qoladi. Fuqarolar, ya'ni meros ochilishida shu uyda yashagan shaxslar, farzandlar, qarindosh-urug'lar merosxo'rlar hisoblanadi.

Meros ikki yo'l bilan: qonun va vasiyat qilish orqali qoldiriladi.

Vasiyatnoma meros qoldiruvchi tomonidan yozma shaklda amalga oshirilishi shart va bu davlat tomonidan sir tutilishi kafolanadi.

Fuqarolik kodeksi bo'yicha merosxo'rlarning bosh darajasi belgilangan bo'lib, merosxo'rlar qonun bo'yicha merosni teng miqdorda bo'lib oladilar:

1. Meros qoldiruvchining farzandlari, (farzandlikka olingan bolalari); shuningdek, meros qoldiruvchining o'limdan keyingi bolalari.
2. Qarindoshlari, meros qoldiruvchining aka-ukalari va opa-singillari, buvisi va buvasi, ota tarafidan bo'lganidek ona tarafidagi qarindoshlari.
3. Meros qoldiruvchining tog'alari va amma-xolalari.
4. Meros qoldiruvchining oxirgi avlodigacha bo'lgan o'zoq qarindoshlar.

Respublikada qonun bo'yicha to'la erkin iqtisodiy faoliyat har bir inson uchun ta'minlanadi, muxit tanlash, o'z mexnatini sarflash erkinligi, har bir shaxsning mexnat qilish huquqi, erkin ish joyini tanlash, adolatli mexnat shartnomalarida ishlash va ishsizlikdan himoyalani sh kabi shaxslarning Konstitutsiyaviy huquqlari O'zbekiston Respublikasining

«Axolini ish bilan ta'minlash to'g'risida»gi, «Mexnat muxofazasi to'g'risida»gi qonunlari va O'zbekiston Respublikasining Mexnat kodeksi bilan tartibga solinadi.

Har bir ishchi mexnat muxofazasi huquqiga ega.

Mehnatni muhofaza qilish, deganda-bu amaldagi qonunchilik va boshqa me'yoriy hujjatlarda mustahkamlangan insonning mexnat jarayonidagi xavfsizligi, sihat-salomatligi va ish qobiliyati saqlanishini ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy, texnikaviy, sanitariyagigiena, davolash -profilaktika tadbirlari hamda vositalari tizimi tushuniladi.

Mehnatni muhofaza qilishga doir qonunlar va boshqa me'yoriy hujjatlarga hamma joyda rioya etilishi ustidan davlat nazoratini jamoat nazorati va mexnatni muxofaza qilish uchun tashkil etilgan kasaba uyushmasi tashkilotlari amalga oshiradi.

Ish vaqti deb ma'lum bir grafik asosida tashkil etilgan, mexnat shartnomasi bilan belgilangan mexnat majburiyatlari bajariladigan vaqtga aytiladi.

O'zbekiston Respublikasining Mehnat Kodeksining 115 moddasiga asosan xodim ish xaftasida 6 kun ishlayotgan har bir ish kuniga etti soatdan ko'p bo'lmagan, besh kunlik ish xaftasida 8 soatdan ko'p bo'lmagan ish bilan ta'minlanadi. Xodimning ish vaqti xaftasiga 40 soatdan oshmasligi kerak. Shu bilan qo'yidagi shaxslarga qisqartirilgan ish vaqti belgilangan:

18 yoshga etmagan xodimlar;

I va II guruh nogironi bo'lgan xodimlar;

noqulay mexnat sharoitlaridagi ishlarda band bo'lgan xodimlar;

alohida tusga ega bo'lgan ishlardagi xodimlar;

uch yoshga tulumagan bolalari bor, byudjet hisobidan moliyaviy jihatdan ta'minlanadigan muassasa va tashkilotlarda ishlayotgan xodimlar.

Barcha xodimlarga, shu jumladan vaqtinchalik ishlovchilarga ham, har yilgi mehnat ta'tillaridan keyin ish joylarining saqlanib qolishi va qayta tiklanishi kafolatlanadi. Dam olish va bayram kunlari ta'til davriga to'g'ri kelganda ular ta'til kunlari sifatida inobatga olinmaydi.

«Ijtimoiy ta'minot» deganda, bu davlat tomonidan yaratib beriladigan, aktiv hayotiy faoliyati uchun zarur bo'lgan extiyojni moddiy tomondan qondirish maqsadida moddiy va boshqa ijtimoiy himoya qilish tushuniladi. Bunga esa pensiya, nafaqa va ijtimoiy nochor fuqarolarni pul va shunga o'xshash shakllardagi moddiy ta'minotlar bilan ta'minlash kiradi. Konstitutsiyada ko'rsatilgan ijtimoiy to'zumlardan yana biri har bir inson uchun malakali tibbiy xizmatan foydalanish muximdir.

Ushbu huquqdan foydalanish uchun O'zbekiston Respublikasi ma'lum sharoitlar yaratmoqda, ya'ni: etarli malakali tibbiy mutaxassislar tayyorlash, zamonaviy tibbiyot uskunalari, samarali dori-darmonlar etkazib berish borasida, kasalliklarga qarshi kurash va kasalliklarning oldini olish milliy dasturi davlat maqomi darajasiga ko'tarilgan.

O'zbekiston Respublikasining «Mehnatni muhofaza qilish to'g'risida»gi qonuni fuqarolarni ularning sog'ligiga to'g'ri kelmaydigan ishga qabul qilishni taqiqlashni ko'zda tutadi.

Respublikada sog'lom avlodni tug'ilishi va tarbiyasiga jiddiy e'tibor berishmoqda. O'zbekistonda birinchi bo'lib, «Sog'lom avlod uchun» ordeni ta'sis etildi, shu nomda xalqaro jamg'arma tashkil etildi. Respublika Prezidenti tomonidan 2005 yil «Sixat-salomatlik yili» deb e'lon qilindi.

Respublika Konstitutsiyasi har bir shaxsga bilim olish huquqini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning 1997 yil 29 avgustdagi IX sessiyasida O'zbekistonda ta'lim tizimini islox qilish masalasi ko'rildi va «Ta'lim to'g'risi»da yangi qonun qabul qildi. Shu qonunning 4 moddasiga muvofiq bilim olish, shaxsning kelib chiqish, jinsi, tili, yoshi, irqi, qaysi millatga mansubligi, e'tiqodi, dinga munosabati, ijtimoiy ahvoli, yashash joyi, respublika hududida qanchadan beri yashayotganidan qat'i nazar, har kim uchun tengdir.

Respublikada ta'lim olayotgan shaxslarni ijtimoiy himoyalash maqsadida ular belgilangan tartibda stependiyaga, nafaqa, yotoqxon, tekin ovqat va boshqa imtiyozlar bilan ta'minlangan.

O'zbekiston Konstitutsiyasining 42 moddasi shaxslarning ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqini birinchi marta konstitutsiyaviy maqom darajasiga ko'tardi.

Madaniyat deganda inson tomonidan yaratilgan barcha boyliklar, yutuqlar yigindisi tushuniladi. Madaniyat tarkibiy qismlarini din, ta'lim va san'at tashkil qiladi.

Respublikada madaniyat muassasalari taraqqiyoti faoliyati tizimini boshqarish madaniyat ishlari vazirligi tomonidan amalga oshiriladi. Ilmiy-texnika sohasi faoliyati bilan Fan va Texnika davlat markazi shug'ullanadi.

«Ma'naviyat va ma'rifat» jamoatchilik markazi O'zbekistonning yangi tarixini o'rganish markazi va shu kabi boshqa tashkilotlar madaniy yutuqlarini asrash va uni keyingi avlodga etkazishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida Fan va Texnikaning rivojlantirish maqsadida iqtidorli yoshlarni chet ellarda ukishlarini qo'llab-quvvatlovchi «Istedod» jamg'armasi, shuningdek «Kamolot» ijtimoiy yoshlar harakati va «Ulug'bek», «Semurg'» va boshqa bir kancha jamg'armalar tashkil etilgan.

7. Inson huquqlari va erkinliklarini kafolatlari.

Inson huquqlari va erkinliklarini kafolatlash deganda, shaxslarning konstitutsiyada ko'rsatilgan huquqlari va erkinliklarini amalga oshirish uchun zarur sharoitlar yaratish hamda har bir insonning bu huquqlarini huquqiy amalga oshirish tushuniladi.

Kafolatlash qonunda ko'rsatilgan, mumkin bo'lgan imkoniyatlari xolda amalga oshiriladi.

Inson huquqlari va erkinliklarining kafolatlari ikki ko'rinishga ega.

1. davlatning o'z ichki kafolatlari;
2. xalqaro huquqiy kafolatlar;

Bunda inson huquqlari va erkinliklarini kafolatlash borasida Oliy Majlisning inson huquqlari bo'yicha vakili ya'ni Ombudsman faoliyati, Inson huquqlari bo'yicha milliy markaz, Oliy Majlis xo'zurdagi «Amaldagi qonun hujjatlari monitoring instituti aloxida ahamiyatga ega. Inson huquq va erkinliklarining kafolatlanishi, shuningdek malakali yuridik xizmat va professional himoyachi, ya'ni advokat xizmatidan foydalanish huquqi va imkoniyatlarining mavjudligidir.

Inson huquqlarining xalqaro huquqiy kafolatlari xalqaro ommaviy huquq tomonidan o'rnatilgan.

Fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklarini kafolatlash ko'rsatilgan huquq va erkinliklarga faqat egalik qilish bilangina cheklanmasdan, uladan foydalanish va ularning buzilishida muxofaza qilishdan ham iboratdir.

Kafolatlanishning mohiyati-bu davlat va uning organlarining fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini amalga oshirish uchun doimiy ravishda zarur vositalar bilan ta'minlashdan iborat burchida nomoyon buladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi insonlarga ma'lum huquq va erkinliklar berish bilan birga zarur amalga oshirish uchun kerakli iqtisodiy, siyosiy, mafkuraviy va huquqiy kafolatlar bilan ham ta'minlanadi.

Iqtisodiy sohadagi kafolatlar O'zbekiston Konstitutsiyasi va qonunlarda ko'rsatilgan va iqtisodiyotning negizini tashkil etuvchi mulk shakllarining xilma-xilligidir. Ularda mulk shakllarining teng huquqliligi va huquqiy jihatdan bab-barobar muxofaza etilishi kafolatlangan.

Inson siyosiy huquqlari va erkinliklarining kafolatlanganligi O'zbekistonda hokimiyatning xalqqa tegishliligi, xalq davlat hokimiyatining birdan bir manbai ekanligi; davlat hokimiyati tizimi hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatga bo'linishi printsipiga asoslanganligi.

O'zbekistonda ijtimoiy hayotning siyosiy institutlari, mafkura va fikrlarning xilma-xilligi asosida rivojlanishi, xech kaysi mafkura davlat mafkurasi sifatida o'rnatilishi mumkin emasdir.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 43, 44, 45, 46 moddalari aynan inson xuklari va erkinliklarini kafolatlariga bag'ishlangandir.

«Davlat fuqarolarining Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquqlari va erkinliklarini ta'minlaydi,» deb mustahkamlab qo'yilgan.

Ushbu modda konstitutsiyaviy printsiplarning asosiy, o'zagi, karakteri ifodalangan bo'lib, bunda inson mafaatlariga xizmat qilish, erkinlik kafolati, davlatning ijtimoiy maqsadi va asl g'oyasi aks etgan.

Davlatimiz mustaqillikka erishgach, respublikamizda umuminsoniy qadriyatlarni tiklash demokratik jamiyat qurish yo'lidan borishda inson erkinligiga, jamiyat va davlatning birligida insonning tutgan o'rnini baxolashga katta ahamiyat berildi.

Demokratik davlatda jamiyat a'zolari huquq va erkinliklarining kafolatlari doimiy harakatdagi mexanizm singari bo'lmog'i lozim. Konstitutsiyaning mazmuniga esa, davlat fuqarolarining huquq va erkinliklarini ta'minlashga, jamiyat uchun xizmat qilishga butun kuchini safarbar etishi lozimligi haqida g'oyalar singdirilgan.

Fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarining huquqiy kafolatlari juda ko'p va turlichadir.

Kafolat tizimida fuqarolarning o'z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish davlatning muxim xususiyatlaridan biridir. Bu kafolatlar konstitutsiyasida mustahkamlab qo'yilgandir. Ya'ni: «Har bir shaxsga o'z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalarining g'ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanadi».□

O'zbekiston Respublikasida hokimiyatning bo'linishi tamoyili amal qilib, sudlarning qonunchilik ya'ni vakillik va ijroiya hokimiyatdan mustaqilligi joriy qilingach, ularning fuqarolarining huquq va erkinliklarini ta'minlashdagi vazifasi kuchaydi.

«Sudlar to'g'risida»gi qonunning 4 moddasida sudlarning vazifasiga Respublika Konstitutsiyasi va boshqa qonunlarda hamda inson huquqlari to'g'risidagi xalqaro hujjatlarda e'lon qilingan fuqarolarning huquq va erkinliklariga rioya etilishini kafolatlash ham kiradi, deb ko'rsatib o'tilgan.

Fuqarolarning o'z huquq va erkinliklarini ta'minlash maqsadida sudga shikoyat qilish tartiblarini o'rnatilishi huquq va erkinliklarning eng muxim kafolatidir. Tegishli konstitutsiyaviy normaga asosan fuqarolar o'zlarining huquq va erkinliklari buzilgan deb hisoblasalar, davlat idoralari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalarining g'ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilib o'z huquqlarini himoya qilishlari mumkin.

O'zbekistonda axolining ijtimoiy himoya qilishning mukammal dasturi ishlab chiqilgan. Bunda Respublika aholisining eng muxtoj qatlamlariga katta e'tibor berilmokda. Bu aynan Konstitutsiyaning 45 moddasida o'z ifodasini topgan. Davlat o'z manfaatlaridan kelib chiqqan xolda, axolining ana shu qatlamlarini maxsus himoya qiladi.

45 modda. Voyaga etmaganlar, mexnatga layoqatsizlar va yolg'iz keksalarning huquqlari davlat himoyasidadir.

Bu moddaning maqsadi mamlakatimizdagi ayrim kishilarning manfaatlarini qo'shimcha tarzda himoya qilishdir va ularning maroqli hayot kechirishlarini ta'minlashdir. Chunki ular shunday qo'shimcha himoyaga muxtojdir.

O'zbekiston Respublikasining 46 moddasida «Xotin qizlarning erkaklar bilan teng huquqliligi mustahkamlangan.»²¹

Ayollar va erkaklarning teng huquqliligini ta'minlash uchun davlat keng miqyosda qo'shimcha tadbirlarni amalga oshirmoqda.

²¹ X.Б.Бобоев Узбекистон Республикаси Конституциясини урганиш. Т. 2001

Davlat ayollarga bilim olish, kasb egallash, mehnat qilish, unga haq olish, siyosiy hayotda faol ishtirok etish uchun erkaklar bilan teng imkoniyatlar yaratish bilan birga, ayollarning oiladagi o'rnini, jismoniy imkoniyatlarini hisobga olib, ularga mehnat qilishda, sog'ligini mustahkamlashda, yaxshi sharoitlar va imtiyozlar yaratib berishi zarurdir. Chunki teng imkoniyat va qo'shimcha sharoit, imtiyozlar o'rnatish bilangina ayollarning teng huquqliligi ta'minlanadi.

Demak, O'zbekiston fuqarolari jinsidan qat'iy nazar ijtimoiy va siyosiy hayotda teng ishtirok etish huquqiga egadirlar. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksida alohida boblarda ayollar mehnati, ularga beriladigan imtiyozlar va ular mehnati, sog'ligi kafolatlariga oid qoidalar ko'rsatilgan. Bundan tashqari BMTning Bosh Assambleyasi tomonidan xalqaro miqyosda kuchga ega bo'lgan «Xotin qizlar kamsitilishiga barham berish to'g'risida»gi, «Ayollar huquqi to'g'risida»gi xalqaro Konventsiyalar ham qabul qilingan.

O'zbekiston Respublikasida shaxslarga nisbatan hurmat, ishonch bo'lishi, ularning tashvishini, ijodkorlik faoliyatini qo'llab quvvatlash bilan bir vaqtda, ulardan davlat va jamiyat oldidagi ma'lum bir burchlarini ham bajarish talab qilinadi.

Bular Konstitutsiyaning 47-52 moddalarida o'z ifodasini topgan.

Fuqarolarning imtiyozini mustahkamlash, davlat o'rnatgan tartib va qoidalarga rioya qilish jamiyatimiz rivojini ta'minlash shartlaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham O'zbekiston Respublikasida o'rnatilgan konstitutsiyaviy to'zum fuqarolarga keng huquq va erkinliklar berish, ularning amalga oshirishni kafolatlash bilan birga fuqarolar zimmasiga ma'lum burchlarni bajarishni yuklaydi. Bu Konstitutsiyaning 47 moddasida, «Barcha fuqarolar konstitutsiyada belgilab qo'yilgan burchlarni bajaradilar», deb mustahkamlab qo'yilgan.²²

Konstitutsiyaga binoan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi va davlat bir biriga nisbatan bo'lgan huquqlari va burchlari o'zviylik printsipli bilan bog'likdir. Bu printsiplning amalga oshirilishi O'zbekiston fuqarolarining o'z burchlarini tushungan xolda ixtiyoriy bajarganliklarida namoyon buladi. Demak, huquq bor joyda burch ham bor. Chunki fuqaro o'ziga berilgan huquq va erkinlik bilan bir qatorda yuklatilgan ma'suliyatni ham sezishi lozim.

Shunday ekan, fuqarolarning o'z huquq va erkinliklarini amalga oshirishlari boshqa fuqarolarning hamda davlat va jamiyatning qonuniy mafaatlari zid bo'lmasligi kerak.

Har bir fuqaroning qonunda belgilangan huquqlarini bajarmasligi muayyan oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining burchlarini konstitutsiya normalarida o'z aksini topib, ma'lum tizimni tashkil qiladi. Bu tizimga: Konstitutsiya va qonunlarga rioya etish, boshqa kishilarning huquqlari, erkinliklari, sha'ni, qadr-kimmatini hurmat qilish (48modda); O'zbekiston xalqining tarixiy, ma'naviy va madaniy merosni avaylab asrash (49 modda); atrofdagi tabiiy muxitga etiyotkorona munosabatda bo'lish (50 modda); qonun bilan belgilangan soliklar va mahalliy yig'imlarni to'lash (51modda); O'zbekiston Respublikasini himoya qilish, qonunda belgilangan tartibda harbiy yoki muqobil xizmatni o'tash (52 modda); ota-onalarning o'z farzandlarini voyaga etgunlariga qadar boqish va tarbiyalash (64modda); voyaga etgan, layoqatli farzandlarning o'z ota-onalari haqida g'amhurlik qilish (66modda) kiradi. Bu normalarni to'g'ri amalga oshirilishi respublikada osoyishtalikni, bozor iqtisodiyotiga tinch o'tishni, demokratik printsiplar, fuqarolarning huquq va erkinliklarini to'la amalga oshirilishini ta'minlaydi.

Konstitutsiyaning 48 moddasi O'zbekiston fuqarolari zimmasiga Konstitutsiyaviy va amaldagi qonunlarga rioya qilish, boshqa kishilarning huquqlari, erkinliklari, sha'ni va qadr-kimmatini hurmat qilish va o'ziga tegishli burchlarni bajarish orqali kirishadigan huquqiy munosabatlarda, ya'ni fuqarolik uy-joy, oila-nikox va boshqa munosabatlarda nomayon buladi, shu bilan birga respublika fuqarosi degan yuksak nomga munosib bo'lish majburiyatini yuklaydi. O'zbekiston xalqining tarixiy, madaniy va ma'naviy boyliklarini, madaniy yodgorliklarni extiyot qilish va saqlash har bir fuqaroning burchidir.

²² O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 47-moddasi T O'zbekiston 2003.

Arxitektura yodgorliklari, tarixiy-madaniy hudud va ob'ektlar, badiiy va Musiqiy asarlar, xalq ogzaki ijodiyoti O'zbekiston xalqining o'zligini anglashiga xizmat qiladi hamda dunyo madaniyati taraqqiyotiga qo'shgan katta xissasini bildiradi. Qadimdan qolgan yodgorliklarini nafaqat saqlash, balki kelajak avlodga etkazib, yangilarini yaratish bu bizning ya'ni barchamizning burchimizdir.

Respublikamizda ilm-fanning rivojlanishi tufayli jamiyat taraqqiyotining turli bosqichlari tarixi bo'yicha tadqiqotlar 50 yillardan keyin yanada rivoj topa boshladi. Masalan, X.S. Sulaymonova, O.E. Eshonov, Sh.Z.O'razoev, M.X.Hakimov, I.J.Jalilov, F.X.Sayfullaev, I.B.Zokirov, T.Sagdullaev va boshqa olimlar tomonidan davlat va huquq tarixi tahlil qilinib, keng jamoatchilikka manzur ishlarni yaratgan.

Bu olimlar asarlarida davlat va huquq muammolari har tomonlama o'rganilib, tarix saboqlaridan insoniy xulosalar chiqarish va ularni ijodiy hayotga tatbiq etish yoki yanada takomillashtirish masalalari ko'tarilgandir.

O'zbekiston fuqarolarining o'z xalqi tarixiga nisbatan hurmatda bo'lishi, uni avaylab asrashga majburligi to'g'risidagi qoidaning Konstitutsiyaga kiritilishi muxim ijtimoiy-ma'naviy ahamiyatga egadir. Tarixga to'g'ri baxo bermasdan turib, bugunimiz va kelajagimiz haqida o'ylash mumkin emasligi hammaga ayon haqiqatdir.

Konstitutsiyaning 50 moddasida, «Fuqarolar atrof tabiiy-muxitga extiyotkorona munosabatda bo'lishiga majburdirlar» deb ko'rsatilgan bo'lib, bu qoida va boshqa qonunlarda qayd etilgan bunday huquqiy me'yor fuqarolarda atrof tabiiy muxitga bo'lgan munosabatni tubdan o'zgarishiga qaratilgan bo'lib, u yashash muxiti, tabiat va ma'naviyat ekologiyasini bir-biri bilan birlikligiga asoslangandir.

Fuqarolarning bu majburiyati 1992 yil 9 dekabrda qabul qilingan va 1995 yil 6 mayda qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritilgan O'zbekiston Respublikasining «Tabiatni muxofaza qilish to'g'risida» gi qonunida belgilangan bo'lib, bu qonunning mazmunini O'zbekiston Respublikasi fuqarolarning tabiat resurslaridan oqilona va tejamkorlik bilan foydalanishlarini tashkil etadi.

Tabiatni muxofaza qilish bilan bog'lik bo'lgan Konstitutsiyaviy majburiyatlarni bajarmagan shaxslarni mulkiy, ma'muriy va xattoki jinoiy javobgarlikka tortish ham belgilangan.

Hammaga ma'lumki, soliklar O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi va davlat hokimiyatining mahalliy organlar tomonidan belgilanib hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Amaldagi qonunlarga ko'ra, solik yuridik shaxslar va fuqarolarning davlatga to'laydigan majburiy to'lovidir. Bu Konstitutsiyaning «Fuqarolar qonun bilan belgilangan soliklar va mahalliy yig'implarni to'lashga majburdirlar»,deb mustahkamlanib, o'z ifodasini topgan. Buni amalga oshirish uchun O'zbekiston Respublikasining solik kodeksi qabul kilingan.

Solik to'lashdan bosh tortgan shaxslar tegishli moliyaviy, ma'muriy va jinoiy javobgarlikka tortiladilar.

Solik va yig'implarni undirish qator davlat idoralari tomonidan amalga oshiriladi. Bularga O'zbekiston Solik Qo'mitasi, Moliya vazirligi, o'z-o'zini boshqaruvchi idoralar kiradi.

O'zbekiston Respublikasining daromad solig'i to'g'risidagi qonunda belgilanishicha, yuqorida qayd qilinganidek undirilgan soliklar va to'lovlar fuqarolarning extiyohlari uchun xalq ta'limiga, sog'likni saqlashga, moddiy yordam hamda ijtimoiy yordamning boshqa turlariga sarf qilinadi. Bulardan tashqari amaldagi solik tizimi nogironlarni, bolalarni, talabalarni, ko'p farzandlilarni va fuqarolarning boshqa toifalarini ijtimoiy himoyalash uchun qaratilgandir.

O'zbekiston Respublikasida fuqarolarning Vatanni himoya qilish burchi to'g'risida bir qancha farmon va huquqiy aktlar qabul qilingan.

Vatanni himoya qilish-har bir fuqaroning burchidir.

O'zbekiston Konstitutsiyasining 52 moddasida O'zbekiston Respublikasini himoya qilish uning har bir fuqarosining burchi ekanligi mustahkamlangan. Har bir fuqaro O'zbekiston

Respublikasi manfaatlarni har tomonlama himoya qilish, uning qudratini va obru-e'tiborini mustahkamlash uchun barcha choralarni ko`rishi lozimdir.

O`zbekiston Respublikasini «Mudofaa to`g`risida»gi qonunida Vatanning hududiy yaxlitligini, mustaqilligini himoya qilish, Respublika fuqarolarining Konstitutsiyaviy burchi ekanligi ifodalangan. Bundan tashqari o`sha vaqtda qabul qilingan «Umumiy harbiy majburiyat va xizmat to`g`risida» gi qonunning maqsadi O`zbekiston fuqarolarining o`z mamlakatini qurolli himoya qilish uchun majburiy harbiy tayyorgarlikdan o`tishlaridan hamda Respublika Qurolli kuchlarini butlash va zaxira tayyorlashni ta'minlashdan iborat ekanligi ko`rsatilgan.

Qonunga ko`ra, tinchlik vaqtida salomatligi harbiy xizmatga yarakli bo`lgan va chakiruv kuniga, 18 yoshga to`lgan O`zbekiston fuqarosi bo`lgan yigitlar muddatli harbiy xizmatga chakiriladilar.

Yana bir narsaga e'tibor berish lozimki harbiy xizmatga nafaqat yigitlarimiz, balki O`zbekiston xotin-qizlari ham ixtiyoriy ravishda harbiy xizmatga kirishlari mumkin.

Qonunda ko`rsatilgan vazifalarni Respublikaning Mudofaa Vazirligi amalga oshiradi. Shunday qilib O`zbekistonning har bir fuqarosi Qurolli Kuchlar safida harbiy xizmat qilishi o`zining faxriy va muqaddas burchi ekanligini, unga xiyonat qilish esa eng og`ir jinoyat ekanligini hamisha e'tiborda tutishlari lozimdir.

XULOSA.

Xulosa qilib aytganimizda mazkur mavzu asosida har bir shaxs o`zining asosiy qonunimiz asosida belgilangan o`zining uch xil guruhdagi: shaxsiy, siyosiy va iqtisodiy-ijtimoiy huquq va erkinliklarini o`rganish imkoniyatiga ega bo`ldi deb hisoblaymiz. Shuningdek, huquq va erkinliklar bilan bir qatorda konstitutsiyaviy burch va majburiyatlar mavjudligini bilishdi. Er yo`zida yashovchi har bir inson qaerda bo`lmasin, xox ongli, xox ongsiz holda huquqbuzarlik xollariga duch keladi. Xuddi shunda u qonunlarimizni qanchalik o`zlashtirganiga qarab, o`zining buzilgan huquq va erkinliklarini tushunib etishi mumkin va buni hal etish uchun tegishli davlat organlariga murojaat etaoladi. Ayniqsa, hozirgi kunlarda inson manfaatlari borasida qonunchilik sohasida katta o`zgarishlar sodir etilmoqda, ular bilan muntazam tanishib borgan inson xech vaqt huquqi va erkinligi paymol etilishiga yo`l qo`ymaydi.

Shularni inobatga olgan xolda biz ham talabalarimizga O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan inson huquq va erkinliklari borasida qabul qilinayotgan qonunlar, shuningdek, O`zbekiston Respublikasining yangi qonunlari, O`zbekiston Respublikasi xukumat qarorlar tuplami, qonun himoyasida, hayot va qonun, huquq, xo`jalik va huquq va boshqa huquqiy jurnal va gazetalarni o`qishni tavsiya etamiz.

GLOSSARIY.

1.Huquq va erkinliklar – bu davlat tomonidan o`rnatilib, konstitutsiyada qayd qilingan, har bir fuqaroga o`zining xatti-harakatini tanlash, unga berilgan imtiyozlardan shaxsiy hayotida va jamoat ishlarida qatnashishi uchun foydalanish imkoniyati.

2.Siyosiy xuruqlar – fuqarolarning jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o`z vakillari orqali ishtirok etish.

3.Burch - bu davlat tomonidan belgilanib har bir fuqaro bajarilishi zarur bo`lgan, bajarilmasligi esa javobgarlikka olib keladigan xatti-harakatlar va yashash tarzi qoidalari.

4.Sha'n - shaxsning ajralmas va boshqalarga o`tkazib bo`lmaydigan huquqi bo`lib, bu insoning obru-e'tiboridir.

5.Qadr-kimmat - bu shaxsning ichki o`zini-o`zi baholash mezonini va jamiyatning unga bergan bahosi o`zaro biri-biriga bog`langan mezonlardir.

6.Standart – o`lchov ya'ni mezon.

7.Solik –fuqarolarning qonunga ko`ra davlatga to`laydigan majburiy to`lovdur.

8.Mudofaa – davlat mustaqilligini, hududiy yaxlitligi, aholining tinch hayot kechirishi ta'minlashga qaratilgan siyosiy – iqtisodiy, harbiy va ijtimoiy-huquqiy tadbir bo`lib, ya'ni qurolli tajavo`zlardan himoyalanişdir.

Nazorat uchun savollar.

1. Fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va burchlari deganda nimalar tushuniladi?
2. Burchning o`zi nimani anglatadi?
3. Davlat fuqarosiga shu davlat hududida yashab turuvchi hamma shaxslar kiradimi?
4. Shaxsning huquqiy holati nima bilan belgilanadi?
5. Siyosiy, iqtisodiy – ijtimoiy huquqlar deganda nimalarni tushunasiz?
6. Solikning o`zi nima va nima maqsadda undiriladi.
7. Harbiy mudofaa nima uchun zarur?
8. Insonlarning shaxsiy erkinliklarini ayting.
9. Siyosiy huquqlar boshqa huquq turlaridan nimasi bilan ajraladi?
10. Bevosita va bilvosita vakillik deganda nimani tushunasiz?

Adabiyotlar:

1. I.A.Karimov O`zbekiston: milliy istiqloq, iqtisod, siyosat, mafkura T. O`zbekiston 1996.
2. I.A.Karimov «Bizdan ozod va obod Vatan qolsin» T-2 T O`zbekiston 1996.
3. O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi T- O`zbekiston -2009.
4. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga sharhlar T. O`zbekiston 2008.
5. X.B.Bobojev, A.Saidov « O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o`rganish». O`quv qo`llanma « O`zbekiston », T., 2005.
6. M. Rustamboyev va boshq. « O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o`rganish». Toshkent. 2005.
7. R.Qayumov « O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy xuquqi. «Adolat», T., 1998
8. S.O`razaev. Mustaqil O`zbekiston Konstitutsiyasi «Adolat», T., 1993
9. O`zbekiston Respublikasi Qonunchilik asoslari. T. 2003.
10. A.Saidov Mustaqillik Qomusi. « O`zbekiston », T., 1993
11. Yuridik entsiklopediya. T.Sharq 2004.
12. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining « O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o`rganishni tashkil etish to`g`risida»gi Farmoyishi 4 yanvar 2001 yil.
13. Kozlova E.I., Kutafin O.E. “Konstitutsionnoe pravo Rossii” uchebnik M. 2001.
14. Rummyantsev O.G. “Osnovo` konstitutsionnogo pravo Rossii (ponyatie, sanovleniya) M.1994.
15. Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii. M.2001.
16. www.yandex.ru.
17. www.edu.o`z.
18. www.ziyo.net.
19. www.gov.o`z.

6 mavzu: O`zbekistonda jamiyat va shaxs munosabatlarining Konstitutsiyaviy belgilari.

Reja:

1. Jamiyatning iqtisodiy asoslari.
2. Mulk va uning shakllari.
3. Jamoat birlashmalari tushunchasi va tizimi.
4. Jamiyatda oilaning o`rni va uning huquqiy himoyalanganligi.
5. Siyosiy institutlar tizimida ommaviy axborot vositalarining o`rni va ahamiyati.
6. Diniy tashkilotlar va birlashmalarning huquqiy maqomi.

Jamiyatning iqtisodiy negizlari deganda, jamiyatdagi mavjud iqtisodiy hayot, ishlab chiqarish vositalariga nisbatan mulkchilik shakllari, ijtimoiy yunalishga qaratilgan ishlab chiqarish maqsadi, jamiyatda ishlab chiqarilgan maxsulotlarning adolat prinsipi asosida taksimlanish, xo`jalikni boshqarishda bozor iqtisodiyoti prinsiplariga asoslanganlik tushiniladi.

O`zbekiston Respublikasi o`z mustaqilligining dastlabki kunlaridanok, jamiyat taraqqiyoti uchun muxim sanalgan iqtisodiy ijtimoiy sohalarida muxim o`zgarishlar va yangiliklarni nazariy asoslab, hayotga tatbiq eta boshladi. «Jamiyatning iqtisodiy negizlari deb nomlangan XII bobga, Respublikamiz hayotining iqtisodiy asoslari ya'ni mulkchilik masalalari, xo`jalik yuritish va tadbirkorlik faoliyatining kafolatlari belgilanib, xozirgi paytda bozor munosabatlarini rivojlantirish amalga oshirilayotgan isloxotlarni chuqurlashtirishda ahamiyati beqiyosdir.

O`zbekistonda yashovchi har bir fuqaroning iqtisodiy huquq va erkinliklari bevosita Konstitutsiyamizda o`z aksini topgan. Jumladan, Konstitutsiyaning 36 moddasida shunday deyiladi, «Har bir shaxs mulkdor bo`lishga haqli. Bankka qo`yilgan omonatlar sir tutilishi va meros huquqi qonun bilan kafolatlanadi». Demak, har bir inson dunyoga kelmasdan turib, ham hayotiy davrida ham qonuniy asosda o`z mulkiga ixtiyoriy asosda egalik qiladilar. Shunday holatlar ham buladiki, bola ona qornidagi davrida ham qonunda ko`rsatilgan tartibda mulkka egalik huquqini saqlab qoladi. Bu holat tegishli qonunchiligimizda mustahkamlab qo`yilgan.

Mulkka bo`lgan huquq nafaqat Konstitutsiyamizda, balki Fuqarolik Kodeksida, «Mulkchilik to`g`risida» gi, «Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiyashtirish to`g`risida» gi, «Tadbirkorlik va tadbirkorlik faoliyatining erkinligi to`g`risida» gi qonunlar va boshqa qonun hujjatlarida ham o`z aksini topgan.

Bozor munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan O`zbekiston iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakllardagi mulk tashkil etadi. Davlat iste'molchilarning huquqi ustunligini hisobga olib, iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik va mexnat qilish erkinligini, barcha mulk shakllarining teng huquqligini va huquqiy jihatdan bab-baravar muxofaza etilishini kafolatlaydi. Bu munosabat Konstitutsiyamizning 53 moddasida o`z aksini topgan. Bilamizki, mustaqillikdan oldingi davrda barcha mulk davlatga tegishli bo`lgan. O`zbekiston mustaqillikka erishgandan sung, bozor munosabatlariga o`tish davrida mulkning xilma-xil shakllari joriy qilina boshlandi. Jumladan, davlat o`ziga tegishli bo`lgan mulklarni asta-sekin xususiyashtirib, insonlarning xususiy mulkka bo`lgan huquqlarini shakllantira boshladi.

Jamiyatning iqtisodiy negizini asosan mulkiy munosabatlar tashkil etadi. Kishilar tomonidan yaratilgan yoki tabiat tomonidan insonlarga o`ziga xos tarzda taqdim etilgan boyliklar doim mulk bo`lib kelgan. Mulk egasi bo`lish yoki bo`lmasligiga qarab, kishilarning jamiyatdagi mavqei va o`rni bevosita o`lchab boriladi.

2. Mulk va uning shakllari.

Mulk ishlab chiqarishning zarur sharti va ishlab chiqarilgan boyliklarning o`zlashtirilishi natijasi hisoblanadi. Insonlar buyumlarni, ne'matlarni o`ziniki qilib olgandagina o`zlashtirishlari mumkin, chunki jamiyatda o`zganiqi bo`lgan ne'matlarni o`zlashtirib bulmaydi. Xar bir shaxs mulkdor bo`lish huquqiga ega bo`lib, o`z mulkidan ixtiyoriy ravishda va istalgan vaqtda foydalanadi. Mulk soxibi o`z mulkiga mustaqil tayanib ish ko`radi.

O`zbekiston Respublikasi «Mulkchilik to`g`risida»gi qonuniga ko`ra, mulkdor o`ziga tegishli bo`lgan mulkka egalik qiladi, foydalanadi hamda tasarruf etadi.

Mulkni egallash huquqi mulkni qo`lda yoki unga nisbatan o`z huquqlarini amalga oshirishda imkon beruvchi Biron joyda saqlab turishga aytiladi. Birovning ug`irlatgan yoki yo`qotgan mulkini qo`lda saqlash qonunsiz egallash deb aytiladi.

Mulkdan foydalanish huquqi mulkning foydali xususiyatlarini olish mulkdan iqtisodiy maqsadlarda foydalanishdir. Mulkdan foydalanish huquqi mulkka egalik qilish huquqi bilan o`zviy ravishda bog`likdir. Negaki mulkka egalik qilmay turib, undan foydalanib bo`lmaydi. Ya'ni xalq ta'biri bilan aytganda, yo`q narsadan bor qilib bo`lmaydi. O`zganing mulkidan kelishuvsiz, qonunda ko`rsatilmagan tartibda foydalanilsa, noqonuniy foydalanish deb topiladi.

Mulki tasarruf etish huquqi deb mulkning takdirini belgilashga, mulk yo'zasi bilan boshqa shaxslar bilan bo'ladigan huquqiy munosabatni belgilash, o'zgartirish yoki bekor qilishga qaratilgan huquqqa aytiladi. Agar shaxs qonuniy ravishda tasarruf etgan bo'lsa, boshqa shaxslar bilan mulk yo'zasi bilan bitimlar, shartnomalar, shuningdek, mulkni sotish, xadya qilish, ijaraga qo'yishi mumkin.

Inson huquqlari Umumjahon deklaratsiyasining 17 moddasida ko'rsatilishicha: «Xar bir inson yakka xolda, shuningdek, boshqalar bilan birgalikda mulkka egalik qilish huquqiga ega. Xech kim zo'ravonlik bilan o'z mulkidan maxrum etilishi mumkin emas».

O'zbekiston Respublikasi FK ning 167 moddasida quyidagi mulk shakllari mavjud:

1. Xususiy mulk.

2. Ommaviy mulk.

Shu bilan birga xususiy mulk ham bir necha turlarga bo'linadi: a) yakka shaxsga tegishli mulk; b) nodavlat yuridik shaxslar mulki. Ommaviy mulk esa: a) O'zbekiston Respublikasi mulki; b) ma'muriy to'zilmalar mulki (munitsipal mulk).

O'zbekiston Respublikasida ommaviy mulkning xususiy mulk singari bir kancha turlari mavjud. Bular:

- a) O'zbekiston Respublikasi mulki;
- b) Ma'muriy-hududiy to'zilmalar mulki (munitsipal mulk).

O'zbekiston Respublikasi mulkiga quyidagilar kiradi: davlatga tegishli bo'lgan mol-mulk, er, er osti boyliklari, suv, xavo bo'shlig'i, o'simlik va xayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy boyliklar.

O'zbekiston Respublikasi ma'muriy-hududiy to'zilmalar mulkiga esa quyidagilar kiradi: mahalliy budjet mablag'lari, munitsipal uy-joy fondi va kommunal xo'jalik korxonalar va boshqa mulkiy majmualar, xalq ta'limi, madaniyat, sog'likni saqlash muassasalari.

O'zbekiston Respublikasida yuridik shaxslarning mulk turlari quyidagicha turlanadi: a) maxalla mulki; b) ijara korxonasining mulki; d) xo'jalik shirkati mulki; e) diniy tashkilotlarning mulki; f) jamoat birlashmalarining mulki.

Chet el fuqarolariga O'zbekiston Respublikasi hududidagi mulklariga egalik qilish huquqi beriladi. Davlat va mulkning daxlsizligini va boshqa davlatlarga erkin o'tkazilishini kafolatlaydi. O'zbekiston iqtisodiyotiga chet el investitsiyalarini jalb qilish borasida amalga oshirilayotgan keng miqiyosdagi isloxotlar shu kafolatlar mavjud ekanligidan kelib chiqib olib borilmoqda.

3. Jamoat birlashmalari tushunchasi va tizimi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 56 moddasiga asosan kasaba uyushmalar, olimlarning jamiyatlari, xotin qizlar, faxriylar va yoshlar tashkilotlari, ijodiy uyushmalar, ommaviy harakatlar va fuqarolarning boshqa uyushmalari jamoat birlashmasi sifatida e'tirof etilgan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi jamoat birlashmalariga o'z ustavlarida nazarda tutilgan asosiy maqsad va vazifalarni bajarish imkonini kafolatlaydi. Bu kafolat fuqarolarning ixtiyoriy uyushishga bo'lgan huquqlarini ruyobga chiqarish uchun huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalarining huquqiy asosiy yaratilgan Konstitutsiyaning XIII bobi hamda fuqarolarning jamiyat va davlatni boshqarishda ishtirok etish (32 modda), kasaba uyushmalariga, siyosiy partiyalarga, jamoat birlashmalariga uyushish ommaviy harakatlarga katnashish (34 modda) huquqi kafolatgan.

Jamoat birlashmasi deganda uning mohiyatiga e'tibor berish kerak buladi. Jamoat birlashmasi biron bir shaxsni yoki oilani yoxud ayrim guruhlarining shaxsiy foyda olish istagini ifodalamaydi. Jamoat birlashmalari odatda g'oya, iroda bilan harakatga keladi, ularning yagona maqsadi jamiyatni takomillashtirish. Ular o'z oldiga nazorat qilish yoki foyda olish vazifasini qo'ymaydi, balki ular jamiyatni mukammallashtirish yunalishi va istagida faoliyat yuritadi. Demak, jamoat birlashmalari fuqarolarga o'zlariga o'zlari yordam berishlari, o'z hayotlarini jamiyatni takomillashtirish orqali yaxshilashlari imkonini beradi.

Jamoat birlashmalari o`z a'zolarining ixtiyoriyligi, teng huquqliligi, o`zini-o`zi boshqarish, qonuniylik va oshkoralik tamoyillari asosida to`ziladi va faoliyat ko`rsatadi.

Jamoat birlashmalari o`zlarining ustav faoliyatiga hamda tashkiliy-huquqiy maqomiga ko`ra uchta turga bulinadi:

1. Xalqaro miqyosdagi jamoat birlashmasi;
2. Respublika miqyosdagi jamoat birlashmasi;
3. Mahalliy miqyosdagi jamoat birlashmasi.

Xalqaro jamoat birlashmalari deyilganda o`z ustaviga va O`zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq O`zbekiston hududida hamda bitta yoki undan ko`prok chet el davlati hududida faoliyat olib borishi mumkin bo`lgan jamoat birlashmalari tushuniladi.

Chet el to`zilgan va faoliyat ko`rsatayotgan xalqaro jamoat birlashmasining O`zbekiston Respublikasi hududidagi vakolatxona yoki filiali ham xalqaro jamoat birlashmasi hisoblanadi.

Respublika jamoat birlashmalariga o`z ustavida belgilangan maqsad va vazifalarini butun O`zbekiston Respublikasi hududida amalga oshiradigan jamoat birlashmalari kiradi.

Mahalliy jamoat birlashmalari deyilganda ustavlarida belgilangan maqsad va vazifalarni butun viloyat hududida, Toshkent shaxrida esa shahar hududida amalga oshiradigan jamoat birlashmalari deyiladi.

Tuman (shahar) hududida faoliyat ko`rsatadigan jamoat birlashmalari tuman (shahar) jamoat birlashmalari deyiladi.

Zaruriyat bo`lgan xollarda viloyatlararo va tumanlararo jamoat tashkilotlari to`zilishi mumkin.

Konstitutsiyaning 59 moddasiga ko`ra kasaba uyushmalari ijtimoiy-iqtisodiy hududlarini va manfaatlarini ifoda etadilar va himoya qiladilar. Kasaba tashkilotlariga a'zo bo`lish ixtiyoriydir, deb belgilangan.

Fuqarolarning mexnat va dam olish huquqlari, sog`likni saqlash, uy-joy va turmush darajalarini yaxshilash hamda himoya qilish sohasida O`zbekiston Kasaba uyushmalari federatsiyasi kengashi va uning tarkibidagi turli tarmoq kasaba uyushmalari ahamiyati alohidadir.

Siyosiy partiyalar Konstitutsiyasining 60 moddasiga asosan turli tabaqa va guruhlarning siyosiy ifodasini ifodalaydilar va o`zlarining demokratik yo`l bilan saylab qo`yilgan vakillari orqali davlat hokimiyatini to`zishda ishtirok etadilar, deb belgilangan.

Konstitutsion normaga asosan jamiyatda tub ma`nodagi ko`ppartiyaviylikni shakllantirish uchun 1996 yil 26 dekabrda «Siyosiy partiyalar to`g`risida» gi qonun qabul qilindi.

O`zbekiston Respublikasida bugunga kunda keng ijtimoiy guruhlarning manfaatlarini ifodalash va himoya qilishga qodir bo`lgan beshta siyosiy partiya faoliyat ko`rsatib kelmokda:

- O`zbekiston Xalq Demokratik partiyasi (XDR);
- «Adolat» sotsial-demokratik partiyasi;
- O`zbekiston «Milliy tiklanish» demokratik partiyasi;
- O`zbekiston «Fidokorlar» milliy demokratik partiyasi;
- Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati-O`zbekiston liberal demokratik partiyasi.

O`zbekistonda tashkil topgan ushbu siyosiy partiyalar ijtimoiy taraqqiyot, voqealar rivojlanishi jarayonida vujudga kelgan ijtimoiy-siyosiy tashkilotdirlar. O`zbekistonda dinning jamiyatda tutgan o`rni uning konstitutsion maqomi bilan belgilangan. O`zbekiston Konstitutsiyasiga muvofiq, barcha fuqarolar millatidan, irqidan, diniy e'tiqodidan qat'iy nazar vijdon erkinligi kafolatlangan.

4. Jamiyatda oilaning o`rni va uning huquqiy himoyalanganligi.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 63 moddasiga muvofiq, «Oila jamiyatning asosiy bug`inidir hamda jamiyat va davlat muxofazasida bo`lish huquqiga ega» deb ko`rsatib o`tilgan. Albatta, jamiyatning paydo bo`lishida oilaning roli beqiyosdir. Oilaning shakllanishi va rivojlanishi, jamiyatning rivojlanishiga ham katta ta'sir ko`rsatadi. Davlat doimiy ravishda oila manfaatlarini barcha jabxalarda himoya qilib, ularga keng imkoniyatlar yaratib beradi.

Oila munosabatlarini 1998 yil 30 aprelda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis tomonidan qabul qilingan «Oila kodeksi» tartibga soldi. Bu qabul qilingan Oila kodeksi o'zida xalqaro normalarni, jahon oilaviy tajribalarini, shu bilan birga o'zbekona urf-odat hamda qadriyatlarini o'ziga mujassamlashtirdi. Oila kodeksida oila qonunchiligimiz uchun yangi bo'lgan munosabatlar, nikox shartnomasi, aliment to'lash to'g'risidagi kelishuv, qon-qarindoshlik va boshqa munosabatlar kiritildi.

Nikox to'zish nikoxlanuvchilarning FXDYo organlariga ariza berganlaridan keyin bir oy utgach, shaxsan ularning ishtirokida amalga oshiriladi. Ba'zi holatlarda nikox bir oy utgunga qadar ham to'zishi mumkin. Bunday holatlarga:

Nikoxlanuvchilar o'zok vaqt birga turgan bo'lsalar;

Nikoxlanuvchilardan biri o'qish yoki mexnat safari bilan xorijiy mamlakatlarga kelayotgan bo'lsa;

Bulajak er-xotinning yaqin qarindoshlaridan biri og'ir kasal bo'lsa;

Taraflardan biri harbiy xizmatga chakirilgan bo'lsa.

Shunday holatlar ham uchraydiki, nikox ariza beruvchilar tomonidan ariza berilgan kuni ham qayd etilishi mumkin. Masalan: ayol kishi xomilador bo'lib qolsa, o'rtada farzand tug'ilganda.

Agar shaxs og'ir kasal bo'lib qolganda, nikoxni kasalxonalarda ham qayd etishga ruxsat beriladi. Nikoxni kayd etish vaqtida, albatta, taraflarning o'zlari hamda ikkita vakili ishtirok etadi, ya'ni kelinning dugonasi hamda kuyovning urtog'i. Nikox qayd etilganidan keyin ularning shaxsini tasdiqlovchi hujjatlariga muxr quyiladi.

Ba'zan nikox to'zishga imkon bermaydigan holatlar ham kuzatiladi. Bunday holatlarga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

Loaqal bittasi qonuniy boshqa nikoxda turgan bo'lsa;

Nasl-nasab shajarasi bo'yicha to'g'ri to'tashgan qarindoshlar o'rtasida, tug'ishgan va o'gay aka-ukalar bilan opa-singillar o'rtasida, shuningdek, farzandlikka oluvchilar bilan farzandlikka olinganlar o'rtasida;

Ruhiyat bo'zishi natijasida sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxslar o'rtasida;

Oilaviy munosabatlarga er va xotin o'z majburiyatlarini bajarmagan taqdirda ota-onalik huquqlaridan maxrum bo'ladilar. Quyidagi holatlar otaonalik huquqidan maxrum qilinishiga asos bo'ladi;

Ota-onalik majburiyatlarini bajarishdan bosh tortsa;

o'zrsiz sabablarga ko'ra o'z bolasini tug'ruqxona yoki boshqa davolash muassasasidan olishdan bosh tortsa;

Bolalariga nisbatan shafqatsiz muomalada bo'lsa;

Muttasil ravishda ichkilikbozlik va giyoxvandlikka muhtalo bo'lgan bo'lsa;

O'z bolalarining sog'ligi yoki hayotiga qasddan jinoyat sodir qilgan bo'lsa.

Har xil asoslar bo'yicha nikox o'z vaqtdan oldin tugatilishi mumkin. O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 37 moddasiga muvofiq, quyidagi xollarda nikox tugatilishi mumkin:

Er xotindan birining vafoti;

Sud ulardan birini vafot etgan deb e'lon qilinishi oqibatida;

Er-xotindan biri yoki har ikkalasining arizasiga muvofiq;

Nikoxdan ajratish asosan sud tartibida hamda FXDYo organlari tomonidan amalga oshiriladi. Er-xotin o'rtasida nizoli vaziyatlar mavjud bo'lmasa, nikox FXDYo organlari tomonidan ajratilish mumkin. Agar er-xotin o'rtasida farzandlar masalasida, mulkiy masalalarda nizoli vaziyatlar yo'z bersa, nikox fuqarolik ishlari bo'yicha sudlar tomonidan ajratiladi.

Mamlakatimizda oilaning huquqiy himoyalanganligini Prezidentimiz farmonlarida, xukumatimiz tomonidan chiqarilayotgan qarorlarda va boshqa huquqiy hujjatlarda ko'rishimiz mumkin. Shuningdek, o'zini-o'zi boshqarish organlari, sud organlari, prokuratura organlari,

vasiylik, xomiylik organlari va shunga o`xshash organlar bevosita oilaning huquqiy jihatdan kafolatlanganligini belgilab beradi.

5. Siyosiy institutlar tizimida ommaviy axborot vositalarining o`rni va ahamiyati.

O`zbekiston mustaqillikka erishgach, o`z oldiga adolatli fuqarolik jamiyatini barpo etish, huquqiy demokratik davlat qurish va xalqni farovon hayot sari olib borish kabi buyuk maqsadlarni qo`ydi.

Ommaviy axborot vositalari faoliyatini islox qilish, ularning samarali ishlashiga ko`mak beruvchi mexanizmlarni tartibga soluvchi qonunchilik bazasini yaratish borasida muayyan ishlar qilindi. Shu sababdan, bu muammo O`zbekiston Respublikasining bir qator boshqa qonunlarida ham o`z ifodasini topgan. Ommaviy axborot vositalari to`g`risidagi (1997yil, 26dekabr), «Noshirlik faoliyati to`g`risida»gi (1996yil, avgust), «Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to`g`risida» gi (1996yil, sentyabr), «Axborot olish kafolatlari va erkinligi to`g`risida»gi (1997yil, aprel), «Jurnalistik faoliyatini himoya qilish to`g`risida» gi, (1997yil, aprel), «Axborot erkinligi printsiplari va kafolatlari to`g`risida»gi (2002yil, dekabr) qonunlar hamda O`zbekiston Respublikasi Prezidentining «O`zbekistonning ijtimoiy taraqqiyotida televideniya va radioning rolini oshirish chora-tadbirlari to`g`risida»gi (1996yil, may) Farmoni va boshqa bir qator normativhuquqiy hujjatlar shular jumlasidandir.

«Ommaviy axborot vositalari to`g`risida»gi qonunda ommaviy axborot vositalarining turlari ko`rsatilgan. Ular gazetalar, jurnallar, axborotnomalar, byulletenlar, axborot agentliklari, televideniya (kabelli, efirkabelli televideniya) va radioeshittirishlar, hujjatli kino, elektron axborot tizimi, shuningdek, doimiy nomga ega bo`lgan, davlat tasarrufidagi, mustaqil va boshqa ommaviy davriy nashrlar ommaviy axborot vositalaridir.

Demokratik davlatlarda ommaviy axborot vositalari erkinligini, ularning faoliyat ko`rsatishi sharoitlarini ta'minlash bilan birga, bu erkinliklarning suiste'mol qilinishiga yo`l qo`yilmaydi. Birinchi navbatda ommaviy axborot vositalari va jurnalistlar yuqorida aytib o`tganimizdek, berilayotgan axborotning to`g`riligi uchun javobgardirlar. Ikkinchidan, O`zbekiston Respublikasining mavjud Konstitutsiyaviy to`zumini, hududiy yaxlitligini zo`rlik bilan o`zgartirishga da'vat qilish, urush va zo`ravonlik, shafqatsizlik, milliy, irqiy va diniy adovatni targ`ib etish, davlat sirini yoki qonun bilan qo`riqlanadigan o`zga sirni oshkor etish, jinoiy javobgarlikka sabab bo`ladigan xatti-harakatlar sodir qilishni targib qilishga ruxsat berilmaydi. Uchinchidan, fuqarolarning sha'ni va qadr-kimmatini taxkirlash, ularning shaxsiy hayotiga aralashish ham taqiqlanadi. Ushbu cheklashlar yana bir marotaba huquqiy davlatga so`z erkinligi, ommaviy axborot vositalari erkinligi istalgan fikr yoki qarash ifoda etilishiga yo`l qo`yilmasligidan, lekin bu cheklashlar kichik va aniq bo`lishidan dalolat beradi. Demokratik huquqiy davlatning mavjud bo`lishi, qo`lga kiritilayotgan muvaffaqiyatlarni asta-sekinlik bilan bo`lsa ham asrab-ardoqlash uchun so`z erkinligi huquqining kichik bir qismini cheklash talab qilinadi. Bu xol yuqorida ko`rib chiqqanimizdek, rivojlangan mamlakatlarda ham mavjud.

O`zbekiston Respublikasida ommaviy axborot vositalarini senzura qilishga yo`l qo`yilmaydi. E`lon qilinayotgan xabarlar yoki materiallar oldindan kelishib olinishi, shuningdek, ularning matni o`zgartirilishini yoki butunlay nashrdan olib qolinishi (efirga berilmasligi)ni talab qilishga xech kimning haqi yo`q. Senzura, oddiy qilib aytganda, bu muayyan axborot berilishiga (nashr qilinishiga) to`squinlik qilish, unga nisbatan ta'qib va cheklov o`rnatishdir. So`z erkinligi, fikr bildirish erkinligini har qanday cheklash demokratiyaga xilofdir. Va aksincha, senzuraning olib tashlanganligi jurnalistlar, ommaviy axborot vositalari orqali istagan xabar, ma'lumot va materialni e`lon qilaveradi, degan gap emas, albatta. Masalan, «Jurnalistik faoliyatini himoya qilish to`g`risida»gi qonunning 5 moddasiga muvofiq jurnalist o`z kasbiga doir faoliyatni amalga oshirish chogida davlat siri yoki qonun bilan qo`riqlanadigan boshqa sirni istisno etgan xolda hujjatlar, materiallar va axborotdan foydalana olish huquqiga ega.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I. Karimovning 2005 yil 28 yanvaridagi Oliy Majlis qonunchilik palatasi va Senatining qo`shma majlisi nutqida beshta ustuvor vazifalaridan biri etib, «O`zbekistonda demokratik jarayonini chuqurlashtirish va fuqarolarning erkinliklarini

ta'minlashning g'oyat muxim sharti bu ommaviy axborot vositalarini rivojlantirish uchun demokratik andozalarini joriy etish bo'yicha aniq choralarni amalga oshirishdir» deb belgilandi. Ommaviy axborot vositalarining jamiyatdagi o'rnini yanada oshirish, ularning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlash muxim vazifalardandir.

6. Diniy tashkilotlar va birlashmalarning huquqiy maqomi.

O'zbekiston tarixida ilk bora, 1991 yil iyun oyida (01.05.1998 y. yangi tahrirda qabul qilindi) «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida» qonun qabul qilingan edi. Ushbu qonunni qabul qilishdan maqsad har bir shaxsning vijdon erkinligi va diniy e'tiqod huquqini, dinga munosabatidan qat'i nazar, fuqarolarning tengligini ta'minlash, shuningdek, diniy tashkilotlarning faoliyati bilan bog'lik munosabatlarni tartibga solib turishdan iborat edi.

Ulardan har birining o'ziga xos va mos tartib-qoidalari, hayot tarzi, dunyoqarashi, talab va extiyohlari mavjud. Ana shunday xilma-xillikdan va haqiqiy demokratik tamoyillardan kelib chiqib O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida: «Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xoxlagan diniga e'tiqod qilish yoki xech qanday dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega», degan qoida kiritilgan (31modda).

Davlat va diniy tashkilotlar o'rtasidagi munosabat masalasiga ega quyidagi moddada aniqlik kiritilgan: «Diniy tashkilotlar va birlashmalar davlatdan ajratilgan hamda qonun oldida tengdirlar. Davlat diniy birlashmalarning faoliyatiga aralashmaydi» (61modda).

Konstitutsion normalarda davlat va din o'rtasidagi munosabatlar masalasidagi ikki jihati yakqol ajralib turadi.

Birinchisi, din jamiyatda insonparvarlik ruxiyatini shakllanishida, yuksak madaniyat va ma'naviyat quroli beqiyos axloqiy tarbiyasi, insonlarni kamtarinlik, kamsuqumlikka, xalollik, poklikka undashi kabi qadriyatlarni barcha milliy qadriyatlar qatoriga teng huquqli qadriyat sifatida tan olinganligidir.

Ikkinchidan, dindan g'arazlik yo'lida foydalanish, diniy omillardan foydalanib siyosatga, davlat ishiga aralashish hokimiyatga intilish kabi holatlarning qat'iy man etilishidir.

Bugungi kunda Respublikada amalga oshirilayotgan keng ko'lamli demokratik isloxotlar hamda inson huquqlari himoyasini kuchaytirishga qaratilgan izchil siyosat fuqarolik jamiyatining ajralmas qismi bo'lgan jamoat tashkilotlarining o'zni va ahamiyatini tobora oshirmoqda.

Zero, jamoat tashkilotlari o'z maqsad va vazifalariga muvofiq ravishda Respublikada o'tkazilayotgan keng ko'lamli isloxotlarga munosib hissa qo'shib kelmoqdalar.

Xozirgi kunda jamoat va nodavlat tashkilotlari oldida katta vazifalar turibdi. Zotan, yangi jamiyat barpo etish jarayonida xalqning bevosita faol ishtirokini ta'minlash aynan nodavlat notijorat tashkilotlari zimmasiga tushadi. Buning uchun ular yangi davr talablariga mos ish uslubi va shakllarini ildam qat'iyat bilan o'zlashtirishlari, ko'proq tashabbus tashkilotchilik ko'rsatib faoliyat yuritishlari taqozo etiladi.

GLOSSARIY.

1. Mulk-ishlab chiqarishning zarur sharti va ishlab chiqarilgan boyliklarning o'zlashtirilish natijasi.

2. Mulkni egallash huquqi-mulkni qo'lda yoki unga nisbatan o'z huquqlarini amalga oshirishda imkon beruvchi biron joyda saqlab turish.

3. Mulkdan foydalanish huquqi-mulkning foydali xususiyatlarini olish, mulkdan iqtisodiy maqsadlarda foydalanish.

4. Mulkni tasarruf etish huquqi-mulkni taqdirini belgilash.

5. Kasaba uyushmasi-ko'ngilli jamoa tashkiloti bo'lib ham ishlab chiqarish, ham noishlab chiqarish sohalaridagi faoliyat turiga qarab o'z a'zolarining mehnat va ijtimoiy huquqlarini hamda manfaatlarini himoya qilish uchun mushtarak manfaatlar bilan bog'langan mehnatkashlar birlashmasi.

6. Siyosiy partiya-qarashlari, qiziqishlari va maqsadlari mushtarakligi asosida to'zilganligi jamiyat muayyan qismining davlat hokimiyatining shakllantirishidan iborat siyosiy

irodasini ro'yobga chiqarishini intiluvchi hamda o'z vakillari orqali davlat va jamoat ishlarini idora etishda qatnashuvchi O'zbekiston Respublikasining fuqarolarini ko'ngilli birlashmasi.

7. Senzura-muayyan axborot berilishiga (nashr qilinishiga) to'sqinlik qilish, unga nisbatan ta'qib va cheklov o'rnatish.

Nazorat uchun savollar.

1. Mulkka egalik qilish deganda nimani tushunasiz?
2. Mulkdan foydalanish tartibi qanday?
3. Mulkni tasarruf qilish nima?
4. Mulk turlarini ifodalang?
5. Jamoat birlashmalari deganda nimani tushunasiz?
6. Davlat boshqaruvida siyosiy partiyalarning o'rni qanday?
7. Jamiatda oilaning tutgan o'rni qanday?
8. Ommaviy axborot vositalari faoliyati, huquqiy asosi nima?
9. Diniy tashkilotlarning faoliyat tartibi qanday?

Adabiyotlar:

1. I.A.Karimov O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura T. O'zbekiston 1996.
2. I.A.Karimov «Bizdan ozod va obod Vatan qolsin» T-2 T O'zbekiston 1996.
3. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi T- O'zbekiston -2009.
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga sharhlar T. O'zbekiston 2008.
5. X.B. Boboev, A.Saidov « O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganish». O'quv qo'llanma « O'zbekiston », T., 2005.
6. M. Rustamboyev va boshq. « O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganish». Toshkent. 2005.
7. R.Qayumov « O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy xuquqi. «Adolat», T., 1998
8. S.O'razaev. Mustaqil O'zbekiston Konstitutsiyasi «Adolat», T., 1993
9. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik asoslari. T. 2003.
10. A.Saidov Mustaqillik Qomusi. « O'zbekiston », T., 1993
11. Yuridik ensiklopediya. T.Sharq 2004.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining « O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganishni tashkil etish to'g'risida»gi Farmoyishi 4 yanvar 2001 yil.
13. Kozlova E.I., Kutafin O.E. «Konstitutsionnoe pravo Rossii» uchebnik M. 2001.
14. Rummyantsev O.G. «Osnovo` konstitutsionnogo pravo Rossii (ponyatie, sanovleniya) M.1994.
15. Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii. M.2001.
16. www.yandex.ru.
17. www.edu.o'z.
18. www.ziyo.net.
19. www.gov.o'z.

7-mavzu: O'zbekiston Respublikasining milliy davlat va ma'muriy-hududiy to'zilishi.

Reja:

1. Davlat to'zilishi tushunchasi va shakllari.
2. Ma'muriy-hududiy to'zilish prinsiplari.
3. O'zbekiston Respublikasida ma'muriy-hududiy va davlat to'zilishi masalalarini hal etish tartibi.

4. O'zbekiston Respublikasi tarkibidagi suveren Qoraqolpog'iston respublikasining huquqiy holati.

Muayyan bir davlatning ma'muriy-hududiy to'zilishini o'rganishdan ma'muriy-hududiy to'zilish tushunchasi bilan birga davlat to'zilishi shakli tushunchasiga ham e'tibor qaratish lozim. Chunki, bu tushunchalar mazmunan bir-biriga bog'lik bo'lib, har doim biri ikkinchisini taqozo etib turadi. Davlat to'zilishi davlat shaklining muhim bir turi hisoblanadi. Davlat to'zilishi shu davlat oldida turgan vazifalar va maqsadlar bilan belgilanadi.

Davlat to'zilishi shakliga quyidagi turli xil omillar ta'sir etadi:

- 1) Davlat va jamiyat oldida turgan iqtisodiy vazifalar;
- 2) Davlatdagi siyosiy kuchlarning o'zaro nisbati;
- 3) Davlat hududida istiqomat qilayotgan aholining ko'p millatliliigi va o'zaro munosabati;
- 4) Davlat hududining katta yoki kichikligi ta'sir etadi;
- 5) O'zoq yillar davomida shakllangan tarixiy an'analar;
- 6) Jamiyatdagi mavjud ijtimoiy ong.

Davlat to'zilishi –davlatning ma'muriy-hududiy bo'linish tamoyillari va to'zilishini hamda ma'muriy-hududiy birliklarning yuridik maqomini, davlatning markaziy organlari bilan mazkur organlarning joylardagi mahalliy organlarining o'zaro munosabatlari qanday xususiyatlardan iborat ekanligini qamrab oluvchi tushunchadir.

Milliy–davlat to'zilishi deganda davlatning to'zilishi, uning ma'muriy–hududiy bo'linishi, davlat bilan uning tarkibiy qismlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, davlat va uning tarkibiy qismlarining hududiy holati, ularning vakolatlari xarakter iva hajmidan iborat ekanligi tushuniladi.

Ma'muriy–hududiy to'zilish deyilganda davlat to'zilishi tushun-chasining tarkibiy qismi bo'lib, davlat o'z vazifa va funktsiyalarini bajarishi uchun, muayyan cheklangan hududini ma'lum bir hududiy (ma'muriy-hududiy) bo'laklarga bo'linishini tushuntirish lozim. Ushbu hududiy bo'laklarda davlat apparati mahalliy organlarining strukturasi to'ziladi. Shuning uchun davlatning hududiy to'zilishini ma'muriy-hududiy to'zilish deb ataymiz.

Davlatni hududiy jihatdan tashkillashtirish o'z maqsadi va vazifalariga ko'ra nafakat ma'muriy-hududiy, balki iqtisodiy-hududiy (masalan, erkin savdo qiluvchi hududlar), harbiy-hududiy (masalan, O'zbekistonda tashkil etilgan Toshkent, markaziy, shimoliy, janubiy, g'arbiy, sharqiy harbiy okruglar), siyosiy-hududiy (masalan, barqarorlikni saqlash va etnik masalalarni hal qilish uchun ajratiladigan mintaqalar), ekologik-hududiy (masalan, Orol va Orol bo'yi ekologik inkiroz holatidagi alohida muhofazaga muhtoj bo'lgan er kengligining quruqlik qismi va suv akvatoriyasi) shakllarda namoyon bo'lishi mumkin.

Federativ davlatlarda ma'muriy-hududiy birliklar o'zining muayyan xokimiyat organlari tizimiga, Konstitutsiya va qonunchiligiga, shuningdek, hududiy ramzlariga ega bo'ladi.

Ma'muriy–hududiy birlik – davlat ma'muriy–hududiy to'zilishi tizimining mustaqil tarkibiy qismi bo'lib, bir necha pog'onada tashkil etilishi mumkin. Masalan, O'zbekiston Respublikasi ham ko'p pog'onali ma'muriy–hududiy to'zilishga ega (viloyat, tuman, qishloq yoki ovul).

Tegishli ma'muriy –hududni alohida ma'muriy –hududiy birlik sifatida e'tirof etish uchun faqat davlat hokimiyati mahalliy organlarni tashkil etish bilan chegaralanmasdan, balki mahalliy hududning iqtisodiy – madaniy rivojlanganligi darajasi, aholining hududiy uyushishi bilan ham bog'lidir.

Davlat ichki to'zilishiga, uning tarkibiy qismlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlariga, davlatning markaziy hokimiyat organlari o'rtasidagi munosabatlarga, ma'muriy–hududiy birliklarning yuridik mavqeiga ko'ra, davlat to'zilishi odatda uch shaklga bo'linadi: unitar; federativ; konfederativ.

Unitar (frantso'zcha «unitaire» – «yagona») davlat tarkibida hech qanday davlat to'zilmalari mavjud bo'lmagan yaxlit davlatdir. Hozir jahonda eng ko'p tarqalgan davlat to'zilish shakllaridan biridir. Ular qatoriga Italiya, Yaponiya, Ukraina va boshqalar kiradi.

Unitar davlatlar huquqiy jihatdan teng bo`lgan ma'muriy–hududiy qismlar (viloyatlar, regionlar, guberniya, grafiklar)ga bo`linadi. O`zbekiston Respublikasi ham unitar davlat hisoblanadi.

Unitar davlatlarga yagona davlat xokimiyati, oliy organlar tizimi mavjudligi;

Yagona Konstitutsiya va qonunchilik tizimiga egaligi;

Yagona fuqarolik;

Unitar davlatlarning yagona bo`linmas va dahlsiz hududga ega bo`lishi.

Markaziy hokimiyat bilan mahalliy hokimiyat idoralari o`rtasidagi munosabatning xususiyatlaridan kelib chikib, unitar davlatlar markazlashgan, nisbiy markazlashgan va markazlashmagan turlarga bo`linadi.

Federativ davlat (lotincha «feodus» –«ittifok») unitar davlatga qaraganda murakkab to`zilishga ega bo`lib, uning subektlari birmuncha siyosiy mustaqillikka ega bo`ladi.

Federatstsia bu–davlatlar ittifoqi bo`lib, uning tarkibiga ittifoq hududlari bilan rasmiy cheklangan, yuridik mustaqillikka ega bo`lgan davlat to`zilmalari kiradi. Federativ davlat unitar davlatdan farq qiladi, bu farq Federatstsia tarkibiga kirgan tarkibiy qismlarning ma'muriy hududiy bo`linma emas, balki davlat to`zilmalaridan iborat ekanligidadir.

Federatstsiyalarning tashkil topish asoslariga qarab ikki guruxga ajratish mumkin:

– Shartnomaga asoslangan;

– Shartnomaga asoslanmagan.

Shartnoma asosida tashkil topgan Federatstsia bu qoidaga ko`ra, bo`lajak Federatstsiyaning a'zolari bo`lishi mumkin bo`lgan mustaqil davlatlar o`rtasida to`zilgan shartnoma asosida tashkil topgan ittifoq davlatdir. Bunday Federatstsiyalarga misol qilib, AKSh, Avstraliya va Malayziyalarni keltirish mumkin.

Shartnomaga asoslanmagan federatstsiyalarda esa, davlat hokimiyati ma'muriy birliklarga kengrok huquqlarni berishi asosida, ular federatstsia subektlariga aylanadi. Bunday o`zgarish avval unitar shaklda bo`lgan davlatning ixtiyoriga binoan amalga oshiriladi. Bunday o`zgarish avval unitar shaklda bo`lgan davlatning ixtiyoriga binoan amalga oshiriladi. Bunday federatstsiyalarga misol qilib Hindiston, Nigeriyalarni keltirish mumkin. Bunday federatstsiyaning subektlari shartnomali Federatstsiyalardan farq qilgan holda, suverenitetga ega bo`lmaydilar, ular faqat ichki suverenitetga ega bo`lmaydilar, ular faqat ichki suverenitetga ega bo`ladilar.

Davlat to`zilishi shakli sifatida Federatstsia quyidagi spetsifik belgilarga ega:

Federatstsia davlat to`zilmalaridan iborat bo`ladi;

Unitar davlatlardan farqli o`laroq federatstsia hududi yaxlit hudud sifatida e'tirof etilmaydi;

Federatstsia subektlari suveren mustaqil davlat emas, shuning uchun sessiya (ajralib chiqish huquqi) berilmaydi;

Federatstsia subektlarida umumfederal Konstitutsiya va qonunlar bilan bir qatorda o`zlarining Konstitutsiya va qonunlariga ham ega bo`lishi mumkin;

Federativ davlatlarga federatstsia fuqaroligi bilan bir vaqtda federatstsia subektlarining ham fuqaroligi mavjud bo`ladi;

Aksariyat hollarda federativ davlatlar ikki palatali parlament tizimiga ega bo`ladi (bikameralizm).

Lekin bunday federativ davlatlar yagona federal qurolli kuchlar, moliya, solik va pul tizimlariga ega bo`ladi. Federal idoralar yagona tashqi siyosatni amalga oshiradilar.

Federatstsia sharoitida eng muhim masala Federatstsia bilan uning subektlari o`rtasida kompetentsiyalarning taksimlanishi, bo`linishi hisoblanadi va ularni uchga ajratish mumkin:

1. Federatstsiyaning mutloq vakolatlari;

2. Federatstsia va uning subektlari birgalikda hal etadigan masalalar bo`yicha vakolatlari;

3. Federatstsia subektining mutloq vakolatlari.

Konfederatstsia. Xorijiy mamlakatlarning hududiy davlat to`zilishi shakllari ichida xalkaro shartnomalar asosida tashkil topgan to`zilmalar ham mavjud. Bunday davlat-hududiy to`zilmalarni konfederatstsia deb atashadi.

Konfederatsiya bu-ma'lum bir vazifani bajarish uchun birlashgan mustaqil davlatlar ittifoqidir. Konfederatsiya Federatsiyadan farq qilgan holda, u ittifoq davlati emas, balki davlatlar ittifoqi hisoblanadi. Konfederatsiya iqtisodiy, siyosiy, harbiy, bojxona va boshqa maqsadlarda to'zilishi mumkin.

Konfederatsiya o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishish va a'zo davlatlarning harakatlarini muvofiqlashtirish uchun oliy organlar to'zishi mumkin, biroq bu organlar a'zo davlatlarning hukumatlari bilan muloqotda bo'ladi, bevosita aholiga murojaat qilish huquqiga ega emas.

Undan tashqari jahon amaliyotida davlatlarning hamkorlik shakllari ham mavjuddir. Ularga quyidagilar kiradi: hamdo'stlik, hamjamiyat, ittifoqlar, uniyalar, protektorat.

2. Ma'muriy-hududiy to'zish prinsiplari. Har qanday davlat o'z ma'muriy-hududiy to'zilishini hal etishda turli xil omillar, shart-sharoitlarni inobatga olmasdan iloji yo'q. Shuning uchun tashkil etilayotgan har qanday ma'muriy-hududiy birlik ma'lum bir prinsiplial ahamiyatga ega bo'lgan qonuniyatlar, ustuvor ko'rsatkichlar asosida shakllantirilishi kerak. Ushbu ma'muriy-hududiy to'zilish prinsiplari:

Iqtisodiy printsip;

Siyosiy printsip;

Milliy-madaniy printsip;

Fuqarolarning huquq erkinliklarini bir xilda ta'minlash;

Davlat apparatini ommaga yaqinlashtirish.

Iqtisodiy printsip. Tashkil etilayotgan ma'muriy-hududiy birlikning iqtisodiy potentsialini inobatga olish lozim. Bunda tegishli hudud sanoati, qishloq xo'jaligining rivojlanganlik darajasi, shuningdek, mahalliy hudud transportining salohiyoti inobatga olinadi.

Siyosiy printsip. Ma'muriy-hududiy birliklar davlatning siyosiy strategik maqsadlaridan kelib chiqib to'zilishi shart. Har bir ma'muriy-hududiy birlik davlat hokimiyatining vazifa va funksiyalarini amalga oshirishda alohida ahamiyatga ega bo'ladi va yagona siyosiy hokimiyatni o'rganish hamda saqlab turish uchun ko'maklashadi.

Milliy-madaniy printsip. Ma'muriy-hududiy bo'linishda tegishli hudud aholisining milliy va etnik tarkibi, madaniyatli, ijtimoiy xususiyatlari inobatga olinadi. Davlat sarhadlarini ma'muriy-hududiy birliklarga ajratib, chegaralarini belgilashda bir millatga mansub aholini har xil ma'muriy-hududiy birlikda qolib ketmasligi ta'minlanib, ularning o'z madaniyati, urf-odatlarini va tilini saqlab qolish uchun sharoit yaratiladi.

Fuqarolarning huquq va erkinliklarini bir xilda ta'minlash. Ma'muriy-hududiy to'zilishni amalga oshirishda, fuqarolar uchun teng demokratik sharoitlarni ta'minlab berish va ularning ehtiyojlarini qondirish, prinsiplari va omillarini ham hisobga olinadi. Mazkur printsip har bir ma'muriy-hududiy birlikda madaniy-okartiv, tibbiy, savdo, maishiy xizmat mavjud bo'lishini taqozo etadi.

Davlat apparatini ommaga yaqinlashtirish. Ushbu printsipning mazmuni aholi qatlamini davlat boshqaruviga keng jalb etish, davlat bilan fuqarolar o'rtasidagi aloqani mustaxkamlashdan iborat bo'lib, davlat boshqaruvini osonlashtiradi.

3. O'zbekiston Respublikasida ma'muriy-hududiy va davlat to'zilishi masalalarini hal etish tartibi. Har bir mustaqil va suveren davlatlar singari O'zbekiston Respublikasi ham o'z ma'muriy-hududiy va davlat to'zilishiga oid masalalarni mustaqil hal etadi. O'zbekiston Respublikasi uch pog'onali ma'muriy-hududiy bo'linishga asoslanadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XVI bobida O'zbekiston Respublikasining ma'muriy-hududiy to'zilishini tartibga soluvchi normalar mustahkamlangan. Konstitutsiyaning 68-moddasida «O'zbekiston Respublikasi viloyatlar, tumanlar, shaharlar, shaharchalar, qishloqlar, ovullar, shuningdek, Qorakalpogiston Respublikasidan iborat» ekanligi ko'rsatilgan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaning 69-moddasida «Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahrining chegaralarini o'zgartirish, shuningdek, viloyatlar, shaharlar, tumanlar tashkil qilish va ularni tugatish O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining roziligi bilan amalga oshiriladi» deyilgan.

Viloyat-ma'muriy-hududiy birlik sifatida o`rta asrlardan ma'lum. Sharqning ayrim mamlakatlari (Afg'oniston, Turkiya va boshqalar), shuningdek O`rta Osiyo xonliklari tarixda viloyatlarga bo`lingan. O`zbek tili davlat tiliga aylanishi bilan tarixiy ma'muriy-hududiy birlik nomi sifatida viloyat so`zi qayta tiklandi.

O`zbekiston Respublikasi ma'muriy-hududiy tizimidagi eng yuqori bo`g`indir va eng yirik bo`linma sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ma'muriy-hududiy birliklarning qolgan bo`g`inlari-tuman, shahar, shaharcha, qishloq, ovul, viloyatlarning tarkibiy qismlari, ichki bo`g`inlari bo`lib, shu tariqa u muhim tashkiliy funktsiyani bildiradi.

O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasining 68-moddasiga muvofiq tuman ma'muriy-hududiy bo`linish pog`onalaridan bo`lib, o`rtancha bo`g`in hisoblanadi. Tuman davlat yuqori organlarining ko`rsatmalari, qarorlarini hayotga tatbiq etuvchi va bajaruvchi asosiy ma'muriy-hududiy birlik. Tumanlar hududiy joylashishi nuqtai nazariga ko`ra ikki xil: qishloq tumani va shahar tumanlariga bo`linadi. Qishloq tumanlari ma'lum bir viloyat tarkibiga kiruvchi ma'muriy-hududiy birlik hisoblansa, shahar tumanlari esa yirik shaharlar tarkibida tashkil etiladi (masalan, Toshkent shaharidagi Yunusobod tumani). Tumanlarni tashkil etish va tugatish O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining roziligi bilan amalga oshiriladi. Tumanlarga tegishli viloyat hokimi tomonidan tayinlanadigan hamda tuman xalq deputatlari Kengashida tasdiqlanadigan tuman hokimi rahbarlik qiladi.

O`zbekiston Respublikasida tumanlarni to`zish va tugatish yuqoridagi qonunga ko`ra tegishli viloyat va Toshkent shahri hokimlarining iltimosnomasiga asosan O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining taklifiga muvofiq Oliy Majlis tomonidan amalga oshiriladi.

Qoraqalpog`iston Respublikasida tumanlariga nom berish va ularni o`zgartirish tegishli tuman hokimlarining iltimosnomasiga asosan Jo`qorg`i Kenges tomonidan amalga oshiriladi.

Shahar deganda ko`pchilik aholining ma'daniylashgan holda o`zaro zich yashaydigan hududi tushuniladi. O`zbekiston Respublikasidagi shaharlar uch toifaga ajratiladi:

- Respublikaga bo`ysunuvchi;
- Viloyatga bo`ysunuvchi;
- Tumanlarga bo`ysunuvchi shaharlarga bo`linadi.

Respublika bo`ysunuvidagi shaharlar toifasiga aholisi 500 ming kishidan ortiq iqtisodiy, ma'daniy, ma'muriy markaz bo`lgan shaharlar kiradi. Bunday shaharlar turkumiga hozircha yagona Toshkent shahri kiradi.

Viloyat bo`ysunuvidagi shaharlar turkumiga qoida tariqasida, kamida 30 ming aholisi bo`lgan, muhim-ma'muriy ahamiyat kasb etadigan, istiqbolli iqtisodiy va ma'daniy markazlar deb hisoblangan shaharlar kiritilishi mumkin (Buxoro va Qo`qon shaharlari).

Shaharlarni viloyat bo`ysunuvidagi shaharlar turkumiga kiritish, ularni qayta to`zish tegishli viloyat hokimlarining iltimosnomasiga asosan O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining taklifiga muvofiq Oliy Majlis tomonidan amalga oshiriladi.

Shaharchalar turkumiga sanoat korxonalari, qurilishlar, temir yo`l stantsiyalari va boshqa muhim ob'ektlar yaqinida joylashgan hamda kamida 2000 ming aholisi bo`lgan aholi punktlari kiritilishi mumkin. O`zbekistonda hozirgi kunda 106 ta shaharchalar mavjud.

Qishloqlar-O`zbekiston Respublikasida ma'muriy hududiy bo`linishning quyi bo`g`inlaridan biridir. Ushbu ma'muriy hududiy bo`linishning quyi bo`g`inini qishloq deb nomlash tarixiy qadriyatimizda amalga ifodalashning yorqin misolidir. Shahar hududlariga kirmaydigan, ma'lum aholi soniga ega bo`lgan qishloq markazlari va ma'lum sanoat ob'ektlari atrofida istiqomat qiluvchi aholining yashash joylari qishloqlar bo`lib hisoblanadi.

Ovullar-esa qishloqlarga qaraganda kichikroq hajmdagi yashash va turar joylardan iborat bo`lgan aholi punktlaridir. O`zbekistonda hozirgi vaqtda 1427 ta qishloq va ovullar mavjud.

Qishloqlar, ovullarni to`zish va tugatish tegishli tuman hokimlarining tegishli iltimosnomasiga binoan halq deputatlari viloyat Kengashlari tomonidan, Qoraqalpog`iston respublikasida esa Jo`qorg`i Kenges tomonidan amalga oshiriladi.

4. O`zbekiston Respublikasi tarkibidagi suveren Qoraqalpog`iston respublikasining huquqiy holati. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida Qoraqalpog`iston respublikasi maqomi alohida bobda mustahkamlangan (XVII-bob) O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 70-moddasida «Suveren Qoraqalpog`iston Respublikasi O`zbekiston Respublikasi tarkibiga kiradi. Qoraqalpog`iston Respublikasining suvereniteti O`zbekiston Respublikasi tomonidan muhofaza etiladi» deyiladi. Shuningdek, Qoraqalpog`iston Respublikasi Konstitutsiyasining 1-moddasida «Qoraqalpog`iston-O`zbekiston Respublikasi tarkibiga kiruvchi suveren demokratik Respublikadir» deb mustahkamlangan.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 71-moddasiga Qoraqalpog`iston Respublikasining o`z Konstitutsiyasiga ega bo`lishligi, uning O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga zid bo`lmasligi ko`rsatilgan. Shuni ta`kidlash joizki, sobiq Ittifoq davrida avtonom Respublikalarning Konstitutsiyalari ular qaysi Respublikalar tarkibiga kiritilgan bo`lsa, o`sha davlat hokimiyatining oliy organlari tomonidan tasdiqlanishi shart edi. O`zbekiston o`z mustaqilligini qo`lga kiritib bu adolatsizlikka chek qo`ydi. Qoraqalpog`iston suveren Respublikasi bilan mustaqil O`zbekiston Respublikasining bir butun yaxlitligi mustahkamlangan.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 73-moddasida «Qoraqalpog`iston Respublikasining hududi va chegaralari uning roziligisiz o`zgartirilishi mumkin emas. Qoraqalpog`iston Respublikasi o`z ma'muriy-hududiy to`zilishi masalalarini mustaqil hal qiladi» deyiladi. Qoraqalpog`iston Respublikasi tumanlar, shahar, shahrchalar, ovullardan iborat. O`zbekiston Respublikasi Davlat siyosatiga mos holda o`z siyosatini yurgizadi. Qoraqalpog`iston Respublikasining hududi bo`linmas va daxlsizdir.

Qoraqalpog`iston Respublikasi o`z ramzlariga egadir.

-Qoraqalpog`iston Respublikasi davlat bayrog`i 1992-yil 14-dekabrda qabul qilingan;

-Qoraqalpog`iston Respublikasi davlat gerbi 1993-yil 9-aprelda qabul qilingan;

-Qoraqalpog`iston Respublikasi davlat madhiyasi 1993-yil 14-dekabrda qabul qilingan.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 74-moddasi Qoraqalpog`iston Respublikasi uchun muhim siyosiy mazmun kasb etadi. Unda «Qoraqalpog`iston Respublikasi O`zbekiston Respublikasi tarkibidan Qoraqalpog`iston Respublikasi xalqining umumiy referendumida asosida ajralib chiqish huquqiga ega»ligi mustahkamlangan.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 75-moddasida ular o`rtasidagi munosabatlar mustahkamlangan bo`lib, unda shunday deyiladi: «O`zbekiston Respublikasi bilan Qoraqalpog`iston Respublikasining o`zaro munosabatlari O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi doirasida va ular o`rtasida to`zilgan shartnomalar va bitimlar orqali» tartibga solinadi. Hozirgi kunda dolzarb bo`lib turgan masalalardan biri –O`zbekiston bilan Qoraqalpog`iston Respublikalari o`rtasidagi turli sohalarda, ayniqsa iqtisodiy masalalarda o`zaro munosabatlarni keng tarmoqda rivojlantirishga erishishdir.

Qoraqalpog`iston Respublikasida fuqarolarning huquq va erkinliklariga O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etilishining kafili O`zbekiston Respublikasi Prezidenti hisoblanadi.

GLOSSARIY

1. Davlat to`zilishi-davlatning ma'muriy hududiy bo`linishi tamoyillari va to`zilishini hamda ma'muriy birliklarning yuridik maqomi.

2. Unitar-Davlat tarkibida hech qanday davlat to`zilmalari bo`lmagan yaxlit davlat.

3. Avtonomiya-davlatning muayyan qismining ichki o`zini-o`zi boshqarishi.

4. Federativ-davlatlar ittifoqi bo`lib uning tarkibiga ittifoq huquqlari bilan rasmiy cheklangan, yuridik mustaqillikka ega bo`lgan davlat to`zilmalari.

5. Konfederatsiya-ma'lum bir vazifani bajarish uchun birlashgan mustaqil davlatlar ittifoqi.

Nazorat uchun savollar.

1. Davlat shakllari deganda nimani tushunasiz?
2. Ma'muriy hududiy to'zilish deganda nimani tushunasiz?
3. Unitar davlat ko'rinishlarini ko'rsating?
4. Avtanomiya nima?
5. Konfederativ davlat belgilarini ayting?
6. O'zbekiston Respublikasi davlat to'zilishi qanday?
7. O'zbekiston Respublikasi tarkibidagi Qoraqolpog'iston Respublikasi maqomini ayting?

Adabiyotlar:

1. I.A.Karimov O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura T. O'zbekiston 1996.
2. I.A.Karimov «Bizdan ozod va obod Vatan qolsin» T-2 T O'zbekiston 1996.
3. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi T- O'zbekiston -2009.
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga sharhlar T. O'zbekiston 2008.
5. X.B.Boboev, A.Saidov « O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganish». O'quv qo'llanma « O'zbekiston », T., 2005.
6. M. Rustamboyev va boshq. « O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganish». Toshkent. 2005.
7. R.Qayumov « O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy xuquqi. «Adolat», T., 1998
8. S.O'razaev. Mustaqil O'zbekiston Konstitutsiyasi «Adolat», T., 1993
9. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik asoslari. T. 2003.
10. A.Saidov Mustaqillik Qomusi. « O'zbekiston », T., 1993
11. Yuridik entsiklopediya. T.Sharq 2004.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining « O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganishni tashkil etish to'g'risida»gi Farmoyishi 4 yanvar 2001 yil.
13. Kozlova E.I., Kutafin O.E. "Konstitutsionnoe pravo Rossii" uchebnik M. 2001.
14. Rumyantsev O.G. "Osnovo` konstitutsionnogo pravo Rossii (ponyatie, sanovleniya) M.1994.
15. Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii. M.2001.
16. www.yandex.ru.
17. www.edu.o'z.
18. www.ziyo.net.
19. www.gov.o'z.

8-Mavzu: O'zbekiston Respublikasida qonun chiqarish hokimiyatining amalga oshirilishi va Konstitutsiyaviy asoslari.

REJA:

- 1. Qonun chiqaruvchi hokimiyat tushunchasi va uni tashkil qilish tartibi.**
- 2. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi insonparvarlik demokratik o'zgarishlar bosqichida.**
- 3. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi va vakolatlari.**
- 4. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati va vakolatlari.**

1. Qonun chiqaruvchi hokimiyat tushunchasi va uni tashkil qilish tartibi.

O'zbekiston mustaqil taraqqiyot mobaynida umuminsoniy qadriyatlar va boy milliy an'analar bilan yo'g'irilgan o'ziga xos rivojlanish yo'lini aniqlab oldi. Shu asosda siyosiy-huquqiy amaliyotda jahon parlamentarizmining boy tajribasidan unumli foydalanilib, respublika

konstitutsiyaviy to'zumida xalq hokimiyatchiligi, hokimiyatlarning bo'linishi printsiplariga mos davlat organlari tizimi shakllantirildi.

O'zbekiston mustaqilligi e'lon qilingan paytda 1990 yil fevralda saylangan qonun chiqaruvchi hokimiyat organi – Oliy Kengash faoliyat ko'rsatmoqda edi. O'zbekistonda demokratik islohotlarni bosqichma bosqich amalga oshirish yo'lidan borilib birdaniga Oliy Kengash tarqatib yuborilmadi u 1990-1994 yillarda qonun chiqaruvchi hokimiyat organi sifatida faoliyat ko'rsatdi va o'z vakolat muddati davrida 200 ga yaqin qonun va 500 dan ortiq qaror qabul qildi.

1992 yil 8 dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida demokratik tamoyillarga asoslangan yangi parlamentni shakllantirishning huquqiy asoslari belgilab berildi uning 76-moddasida «O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi Oliy davlat vakillik organi bo'lib, qonun chiqaruvchi hokimiyatni amalga oshiradi»□, deb belgilab berildi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq bir palatali parlament– Oliy Majlisni shakllantirishga kirishildi. 1993 yil 8 dekabrda «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi, 1994 yil 22 sentyabrda «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi to'g'risida»gi Qonuni qabul qilindi. Ularda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi hududiy saylov okruglari bo'yicha ko'ppartiyaviylik asosida 5 yil muddatga aylanadigan 250 nafar deputatdan iborat bo'ladi deb belgilab qo'yildi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risidagi qonunning 1-moddasiga ko'ra: «Oliy Majlis deputatlari umumiy, teng va to'g'ridan-to'g'ri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yo'li bilan saylanadilar» deb qayd etilgan. O'zbekiston Respublikasining saylov kunigacha 18 yoshga to'lgan fuqarolari saylash huquqiga egadirlar. Oliy Majlisga saylanish huquqiga esa saylov kunigacha 25 yoshga to'lgan O'zbekiston fuqarolari egadirlar. Sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolar shuningdek sud xukmi bilan ozodlikdan mahrum etish joylarida saqlanayotgan shaxslar saylanishi mumkin emas va saylovda qatnashmaydilar. Har bir saylovchi teng saylov huquqi asosida bir ovozga ega.

Saylov o'tkazish uchun Markaziy saylov komissiyasi, okrug saylov komissiyasi va uchastka saylov komissiyalari to'ziladi. Har bir saylov komissiyasining vakolatlari mazkur qonunda maxsus moddalar bilan qayd etilgandir. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1994 yil sentyabrda bo'lib o'tgan 16-sessiyasi 1994 yil 25 dekabr kuni Oliy Majlisga, viloyat, shahar, tuman kengashlarga saylov o'tkazishga qaror qildi. 1995 yil 23 fevral kuni O'zbekistonning yangi saylangan parlamenti – 1-chakiriy O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi o'z faoliyatini boshladi u o'z vakolat muddati 1995-1999 yillarda 15 ta sessiya o'tkazdi. Sessiyalarda 10 ta kodeks, 2 ta milliy dastur, 145 ta qonun, 452 ta qaror qabul qilindi. Shuningdek Oliy Majlis 70 ta xalqaro shartnomani rotifikatsiya qildi. Xalqaro konventsiyalarga qo'shilish to'g'risida 58 ta qaror qabul qildi.

1-chakiriy O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1999 yil 19-20 avgust kunlari bo'lib o'tgan 15-sessiyasi 2-chakiriy O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi deputatlari saylovini 1999 yil 5 dekabr kuni belgilash to'g'risida qaror qabul qildi. 2-chakiriy 1-chakiriyga nisbatan faolroq bo'lib o'tdi. 2-chakiriy O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi ham bir palatali parlament sifatida shakllantirildi.

Deputatlar saylovi avvalgi chakiriy Oliy Majlis deputatlarining vakolat muddati tugashiga kechi bilan uch oy qolganida Oliy Majlis tomonidan tayinlanar edi. Oliy Majlis deputatligiga nomzodlar ko'rsatish huquqiga siyosiy partiyalar, Qorakalpogiston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, Xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar kengashlari bevosita fuqarolar egadirlar deb, «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 20-moddasida qayd etib qo'yilgan edi.

Mazkur qonunning 23-moddasiga ko'ra:

- qasddan sodir etilgan jinoyati uchun ilgari sudlangan fuqarolar;
- saylov tayinlangan kunga qadar so'nggi 5 yil mobaynida O'zbekiston Respublikasi hududida doimiy yashamagan fuqarolar;

- O'zbekiston Respublikasi qurolli kuchlarining harbiy xizmatchilari, milliy havfsizlik xizmati, ichki ishlar vazirligi va boshqa harbiylashtirilgan bo'linmalarining xodimlari;
- diniy tashkilotlar va birlashmalarining professional xizmatchilari Oliy Majlis deputatligiga nomzod etib ro'yxatga olinmaydilar deb belgilangan edi.

Oliy Majlis deputatligiga ovoz berish saylov kuni soat 6 dan 20 gacha o'tkaziladi. Ovoz berish vaqti va joyi uchastka saylov komissiyasi a'zolari tomonidan saylovga kamida 10 kun qolganda saylovchilarni xabardor qiladi. Saylov yakunlari to'g'risidagi axborotni va Oliy Majlisga saylangan deputatlarning ro'yxatini Markaziy saylov komissiyasi tomonidan saylov okrugining tartib raqami va nomini ko'rsatgan holda ko'pi bilan 10 kun ichida e'lon qiladi.

2.O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi insonparvarlik Demokratik o'zgarishlar bosqichida.

O'zbekiston XXI asr taraqqiyotining o'zi tanlab olgan milliy davlatni rivojlantirish yo'lidan sobitqadamlik bilan bormoqda. Mustaqillikning o'tgan yillari sermazmun voqealarga boy bo'lib, bu davr mobaynida milliy davlatchiligimizning huquqiy poydevorini shakllantirish bilan bog'lik bir qator ishlar amalga oshirildi.

Davlat boshqaruvi tizimidagi insonparvarlik demokratik o'zgarishlar hokimiyatining taksimlanishi asosan faoliyat ko'rsatuvchi Oliy vakillik organi Oliy Majlis vujudga kelishiga asos bo'ldi.

Oliy Majlis hokimiyatning Oliy organi sifatida qonun qabul qilish bilan birgalikda, mamlakatimizning ichki va tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishlarini belgilaydi.

Oliy Majlis dastlab bir palatali parlament sifatida tashkil etildi. O'z faoliyati davomida Oliy Majlis ijtimoiy muammolarni echish sohalarida salmoqli tajribaga ega bo'ldi.

Prezident I.Karimov 2000 yil 25 may kuni ikkinchi chakiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining ikkinchi sessiyasida qilgan ma'ro'zasida, "Bizning jamiyatimiz, tez sur'atlar bilan o'zgaryapti. Odamlar ma'naviy ulg'ayish yo'lida ildam qadam tashlayapti.

Bu o'zoqni ko'zlagan siyosatimiz, ezgu maqsad yo'lidagi intilishlarimiz natijasidir... Shu holatni nazarda tutib, men doimiy asosda ishlaydigan ikki palatali parlament tizimiga o'tish taklifini kiritmokchiman»□

Bu demokratik islohatlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish tamoyiliga mos ravishda Respublika parlamentini ikki palatali asosda yanada takomillashtirishni nazarda tutgan g'oyadir.

2001 yil 6-7 dekabr kunlari bo'lib o'tgan ikkinchi chakiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining ettinchi sessiyasida ikki palatali parlament to'zish masalasi muhokama qilindi. Sessiya ikki palatali professional parlament to'zish va uning faoliyati uchun eng zarur bo'lgan omillar-yuqori malakali siyosatshunoslar, yuristlar, iqtisodchilar va boshqa mutaxassis kadrlar korpusi shakllanib etilganligini, ko'ppartiyali tizim shakllanganligini, jamiyatimizda huquqiy madaniyat darajasining ortganligini inobatga oldi va parlamentni ikki palatali qilib to'zish zarur degan xulosaga keldi.

Oliy majlisning ettinchi sessiyasi 2002 yil 27 yanvar kuni kelgusi chakiriqda ikki palatali parlamentni shakllantirish masalasi bo'yicha O'zbekiston referendumini o'tkazish to'g'risidagi qarori qabul qilindi. Referendumda ovoz berish byulleteniga «Siz kelgusi chakiriq O'zbekiston Respublikasi parlamenti ikki palatali qilib saylanishiga rozimisiz?» degan savol kiritildi.

Respublikada o'z echimini kutayotgan masalalarni umum xalq muhokamasiga qo'yish masalasi vujudga keldi.

2002 yil 27 yanvar kuni bo'lib o'tgan referendumda ikki palatali Parlamentni to'zish masalasini xalkimiz qo'llab quvvatlashdi.

Ikkinchi chakiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis tomonidan 2002 yil 4 aprelda qabul qilingan «Referendum yakunlari hamda davlat xokimiyati tashkil etilishining asosiy printsiplari to'g'risida»gi Konstitutsiyaviy qonun mamlakatimizda ikki palatali parlament to'zish uchun asos bo'ldi. Unga asosan, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis qonun chiqaruvchi xokimiyatni amalga oshiruvchi oliy vakillik organ bo'lib, ikki palatadan - Oliy

Majlisning Qonunchilik palatasi (quyi palata) hamda oliy Majlisning Senati (yuqori palata)dan iborat bo`ldi.

Hozirgi paytda jaxon parlamentlarining yuqori palatasi aksariyat hollarda senat deb nomlanib, bu nom yuqori palatalarning yuridik atamasi bo`lib hisoblanadi.

Oliy Majlisning palatalari-Qonunchilik vakolati va Senat alohida-alohida va bir-biridan mustaqil tarzda faoliyat olib boradi.

3.O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi.

Oliy Majlis quyi palatasining «Qonunchilik» palatasi deb nomlanishining asosiy ma'nosi quyi palataning qonunchilik sohasida mutloq vakolatga ega ekanligidan dalolat beradi. O`zbekiston Oliy Majlisining quyi palatasining «Qonunchilik» palatasi deb nomlanishida uning qonun ijodkorligi sohasida ustivor ahamiyatga ega ekanligi doimiy ravishda faoliyat ko`rsatishi hamda professional mutaxassislaridan iborat tarkibida bo`lishligi kabi omillar ham xizmat qilgan.

Parlamentlarning quyi palatalari turli mamlakatlarda turlicha nomlanadi. Masalan: Frantsiyada Milliy Majlis, Germaniyada Bundestag, AKShda vakillar palatasi, Rossiyada Duma, Polshada Seyt, nomlari bilan yuritiladi.

O`zbekiston respublikasi Konstitutsiyasining 77-moddaning birinchi bandiga asosan, Qonunchilik palatasiga saylov okruglari bo`yicha ko`ppartiyaviylik asosida 150 deputat saylanadi. Qonunchilik palatasini tashkil qilishda va shakllantirishda bevosita saylov muhim ahamiyat kasb etadi. Qonunchilik palatasiga saylovlar saylov yilining dekabr oyining uchinchi un kunligini birinchi yakshanbasida o`tkaziladi. Qonunchilik palatasi bevosita O`zbekiston Respublikasi fuqarolari tomonidan umumiy, teng va to`g`ridan-to`g`ri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yo`li bilan amalga oshiriladi.

Qonunchilik palatasining vakolat muddati-besh yil. Vakolat muddati tugagach, Qonunchilik palatasi yangi chakiriq Qonunchilik palatasi ish boshlangunga qadar o`z faoliyatini davom ettirib turadi.

«Saylov kuni yigirma besh yoshga to`lgan hamda kamida besh yil O`zbekiston Respublikasi hududida muhim yashayotgan O`zbekiston Respublikasi fuqarosi Qonunchilik palatasining deputati bo`lishi mumkin. Ayni bir shaxs bir paytning o`zida Qonunchilik palatasi deputati va Senat a'zosi bo`lishi mumkin emas.»

Qonunchilik palatasi deputatining maqomi qonun bilan belgilanadi. Qonunchilik palatasi o`zining vakolatlariga mos masalalar yo`zasidan, shuningdek, palataning ichki faoliyatini tashkil etish masalalari yo`zasidan qarorlar qabul qiladi.

Qonunchilik palatasi umumsiyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa masalalar yo`zasidan bayonotlar va murojaatlar bilan chiqishi mumkin, ular palataning qarori bilan rasmiylashtiriladi.

Qonunchilik palatasi qarorlari, ushbu qonunda nazarda tutilgan hollarni istisno etganda, deputatlar umumiy sonining ko`pchilik ovozi bilan qabul qilinadi.

Konstitutsiyaning 78-moddasiga asosan Qonunchilik palatasi va Senatning birgalikdagi vakolatlari quyidagilardan iborat:

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilish, unga o`zgartirish va va qo`shimchalar kiritish.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy qonunlarni hamda qonunlarning qabul qilish, ularga o`zgartirish va qo`shimchalar kiritish.

O`zbekiston Respublikasining referendumini o`tkazish to`g`risida va uni o`tkazish sanasini tayinlash haqida qaror qabul qilish.

O`zbekiston Respublikasi ichki va tashqi siyosatining asosiy yo`nalishlarini belgilash hamda davlat strategik dasturlarini qabul qilish;

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga xokimiyat tarmoqlari tizimini hamda qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud xokimiyati organlarining vakolatlarini belgilash;

O`zbekiston Respublikasi tarkibiga yangi davlat to`zulumlarini qabul qilish va ularning O`zbekiston Respublikasi tarkibidan chiqishi haqidagi qarorlarni tasdiqlash;

Boj, valyuta va kredit ishlarini qonun yo`li bilan tartibga solish;

O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining taqdimiga binoan O`zbekiston Respublikasining davlat byudjetini qabul qilish, hamda uning ijrosini nazorat qilish;

Soliklar va boshqa majburiy to`lovlarning joriy qilish;

O`zbekiston Respublikasining ma'muriy-hududiy to`zilishi masalalarini qonun yo`li bilan tartibga solish, chegaralarni o`zgartirish;

Tumanlar, shaharlar, viloyatlarni tashkil etish, tugatish, ularni nomini hamda chegaralarni o`zgartirish;

Davlat mukofatlari va unvonlarini ta'sis etish;

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining vazirliklar, davlat qo`mitalari va boshqa davlat boshqaruv organlarini to`zish hamda tugatish to`g`risidagi farmonlarni tasdiqlash;

O`zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining to`zish;

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O`zbekiston Respublikasi bosh vaziri nomzodini ko`rib chiqish va tasdiqlash;

O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson Xuquqlari bo`yicha Vakili va uning o`rinbosarini saylash;

O`zbekiston Respublikasi hisob palatasining hisobotini ko`rib chiqish;

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining O`zbekiston Respublikasiga xujum qilganda yoki tajovo`zdan bir-birini mudofaa qilish yo`zasidan to`zilgan shartnoma majburiyatlarini bajarish zaruriyati tug`ilganda urush holati e'lon qilish to`g`risidagi farmonni tasdiqlash;

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining umumiy yoki qisman safarbarlik e'lon qilish, favqulodda holat joriy etish, uning amal qilinishi o`zaytirish yoki tugatish to`g`risidan farmonlarni tasdiklash;

O`zbekiston Respublikasi xalkaro shartnomalarning ratifikatsiya va denonsatsiya qilish to`g`risida qaror qabul qilish;

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshirish.

Palatalarning birgalikdagi vakolatlariga kiradigan masalalar qoida tariqasida, avval qonunchilik palatasida, so`ngra Senat ko`rib chiqiladi.

Qonunchilik palatasining mutloq vakolatlari jumlasiga:

Qonunchilik palatasining Spikeri va uning o`rinbosarini, qo`mitalarning raislari va ularning o`rinbosarlarini saylash;

O`zbekiston Respublikasi Bosh Prokurorining taqdimiga binoan Qonunchilik palatasi deputatini daxalsizlik xuquqidan mahrum etish to`g`risidagi masalalarni hal etish;

Reglamentni hamda o`z faoliyatini tashkil etish va palataning ichki tartib qoidalari bilan bog`lik masalalar yo`zasidan boshqa qarorlarni qabul qilish;

Siyosiy-ijtimoiy-iqtisodiy hayot sohasidagi u yoki bu masalalar yo`zasidan, shuningdek, davlat ichki va tashqi siyosati masalalari yo`zasidan Qonunchilik palatasining qarorlarini qabul qilish kiradi;

Qonunchilik palatasi faoliyatining tashkiliy shakli uning Qonunchilik palatasi sessiyalari davrida o`tkaziladigan majlislardir.

Qonunchilik palatasining birinchi majlisining O`zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining raisi ochadi va Qonunchilik palatasi Spikeri saylangunga qadar unda raislik qiladi.

Qonunchilik Palatasi va uning organlari majlislarida O`zbekiston Respublikasi prezidenti, Senat raisi, Bosh vazir, vazir, Vazirlar Mahkamasining a'zolari O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi, Oliy sudi, Oliy xo`jalik sudlari, Bosh prokuror ishtirok etishlari mumkin.

Qonunchilik palatasi majlislarining tashkil qilish va o`tkazish tartibi Qonunchilik palatasi Reglamentida belgilanadi.

Qonunchilik palatasi va Qonunchilik palatasi deputati davlat xokimiyati va boshqaruv organlarining mansabdor shaxslariga ularning vakolatlariga kiradigan masalalar yo`zasidan asoslantirilgan tushuntirish berish talabi bilan parlament so`rovi yo`lashga haqli.

Parlament so'roviga javobni davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining mansabdor shaxslari Qonunchilik palatasi reglamentida belgilangan muddatlarda Qonunchilik palatasi majlislariga beradilar.

Qonunchilik palatasi Spikeri saylovdan keyingi birinchi majlisda Qonunchilik palatasining deputatlari orasida yashirin ovoz berish orqali deputatlar umumiy sonining ko'pchilik ovozi bilan Qonunchilik palatasining Spikeri saylanadi. Qonunchilik palatasi Spikeriga nomzod ko'rsatish va saylash tartibi Qonunchilik palatasi Reglamentida belgilanadi.

Qonunchilik palatasi Spikeri o'z vakolatiga kiradigan masalalar yo'zasidan farmoyishlar chiqaradi. Qonunchilik palatasi Spikerining o'rinbosarlari Qonunchilik palatasi deputatlar orasidan yashirin ovoz berish orqali deputatlar umumiy sonining ko'pchilik ovozi bilan Qonunchilik palatasi vakolati muddatiga saylanadi.

Qonunchilik palatasi Spikerining o'rinbosarlari Qonunchilik palatasi Spikerining topshirigiga binoan uning ayrim vazifalarining bajaradi, qonunchilik palatasi Spikerining o'rinbosarlari o'z vazifalarini bajarish davrida siyosiy partiyaga a'zolicini to'xtatib turadi hamda fraktsiya va boshqa deputatlar birlashmasi tarkibiga kirishi mumkin emas.

Qonunchilik palatasi Kengashi, Qonunchilik palatasi faoliyatini samarali tashkil etish, palata qo'mitalari ishini muvofiqlashtirib berish, qonun loyihalarini tayyorlash ishini rejalashtirish masalasini dastlabki tarzda kurib chiqishni tashkil etish maqsadida Qonunchilik palatasi Kengashi to'zilai.

Qonunchilik palatasi kengashi o'z vakolatiga kiradigan masalalar yo'zasidan a'zolari umumiy sonining ko'pchilik ovozi bilan qarorlar qabul qiladi.

Qonunchilik palatasi qo'mitalarini saylash, qonun loyihalarini tayyorlash ishini olib borish, Qonunchilik palatasi muhokamasiga kiritiladigan masalalarni dastlabki tarzda ko'rib chiqish va tayyorlash, O'zbekiston Respublikasi qonunlari hamda palata tomonidan qabul qilinadigan qarorlarning ijrosini nazorat qilish uchun Qonunchilik palatasining vakolatlari muddatiga Qonunchilik palatasining vakolatlari muddatiga Qonunchilik palatasi deputatlari orasidan rais, uning o'rinbosari va a'zoldan iborat tarkibidan qo'mitalar saylanadi.

Qonunchilik palatasi qo'mitalari Qonunchilik palatasi oldida ma'sul va unga hisobdordir.

Qonunchilik palatasi qo'mitalari ishini o'z rejalariga, shuningdek, Qonunchilik palatasi, uning Spikeri va Kengashi topshiriqlari hamda tavsiyalariga muvofiq tashkil etadi.

Qonunchilik palatasi qo'mitalarining majlislari ochiq o'tkaziladi. Zarurat bo'lganida Qonunchilik palatasi qo'mitalari yopiq majlis o'tkazish to'g'risida qaror qabul qilishi mumkin.

Qonunchilik palatasi qo'mitalarining davlat organlariga yuborilayotgan qarorlari ular tomonidan ko'rib chiqilishi shart, natijalari to'g'risida agar qarorda boshqacha qoida boshlangan bo'lsa, o'zog'i bilan bir oydan kechiktirmay xabar qilinishi kerak.

Qonunchilik palatasi muayyan vazifalarni bajarish uchun komissiyalar to'zishi mumkin. Komissiyalar Qonunchilik palatasi majlisida qonunchilik deputatlari orasida to'zilai. Ayni paytda komissiyani to'zishdan ko'zlangan maqsad va uning vakolatlari belgilanadi. Komissiyalarni tashkil etish va ularning faoliyati tartibi Qonunchilik palatasi reglamentida belgilanadi.

Qonunchilik palatasi qonun loyixasini, qoida tariqasida, bir necha o'qishda ko'rib chiqadi. qonun Qonunchilik palatasi tomonidan palata deputatlari umumiy sonining ko'pchilik ovozi bilan qabul qilinadi. Ovoz berish ochiq yoki yashirin bo'lishi mumkin. Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilingan qonun qabul qilingan kundan e'tiboran o'n kundan kechiktirmay Senatga yuboriladi. Senat qonunni ma'qullash yoki uni rad etish to'g'risida qaror qabul qiladi. Senat tomonidan rad etilgan qonun Qonunchilik palatasiga qaytariladi. Bunda Qonunchilik palatasi deputatlari va Senat a'zolari orasidan tenglik asosida kelishuv komissiyasini to'zishi mumkin.

Kelishuv komissiyasi ishining natijalari yo'zasidan kelishmovchiliklarni bartaraf etish bo'yicha takliflarni o'z ichiga olgan xulosa qabul qilinadi. Kelishuv komissiyasini to'zish tartibi, komissiyaning tartibi va ishi reglamentda belgilanadi. Qonunchilik palatasi kelishuv komissiyalarining xulosasi taqdim etilgan kundan e'tiboran o'n kun ichida uning takliflarni

ko`rib chiqishi va qaror qabul qilishi kerak. Qonunchilik palatasi kelishuv komissiyasining takliflari yo`zasiidan deputatlar umumiy sonining ko`pchilik ovozi bilan qaror qabul qiladi.

Senat tomonidan ma`qullangan qonun imzolanish va e`lon qilinishi uchun O`zbekiston Respublikasi Prezidentiga o`n kun ichida yuboriladi. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qonun o`ttiz kun ichida imzolanadi va e`lon qilinadi.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti qonunni o`z e`tirozlari bilan O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga qaytarishga haqli.

Qonunchilik palatasi devoni to`zilmasi, shtatlari, xodimlarning mehnat haqi miqdori va moddiy texnika ta`minotining, shuningdek, ularning ishlashi uchun zarur xarajatlar Qonunchilik palatasi Spikeri tomonidan tasdiqlanadi. Qonunchilik palatasi devonining tashkil etilishi va faoliyati tartibi Qonunchilik palatasi Spikeri tomonidan tasdiqlanadigan nizomda belgilanadi. Qonunchilik palatasi faoliyatini shakllashtirishda O`zbekiston Respublikasi Davlat byudjetining mablag`lari hisoblanadi. Qonunchilik palatasi o`z matbuot organlariga ega bo`ladi.

4. O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati. Ўзбекистон respublikasi Oliy Majlisining yuqori palatasi Senat deb nomlanadi. «Senat» termini yuridik atama sifatida ko`pchilikka tanish siyosiy, iqtisodiy va huquqiy adabiyotlarda parlamentning yuqori palatasi Senat deb nomlanadi. Senat atamasi «SENAT» lotincha so`zdan olingan bo`lib, qadimgi Rimda ilk davlatchilik vujudga kelgan zamonlardan beri davlat hokimiyati Oliy organining nomi sifatida ishlatilib kelingan. Uning lug`aviy mazmuni «oqsoqollar kengashi» yoki «maslaxat organi» degan ma`nolarni anglatadi.

O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati (Yuqori palatasi) hududiy vakillik palatasidir. Senat a`zolari Qoraqalpog`iston Respublikasi Jo`qorg`i Kengesi, viloyatlari, tumanlar va shaharlar davlat hokimiyati vakillik organlari deputatlarining tegishli qo`shma majlislarida mazkur deputatlar orasida yashirin ovoz berish yo`li bilan Qoraqalpog`iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida teng miqdorda -olti kishidan saylanadi.

Senatning o`n olti nafar a`zosi fan, san`at, adabiyot, ishlab chiqarish sohasida hamda davlat va jamiyat faoliyatining boshqa tarmoqlarida katta amaliy tajribaga ega bo`lgan hamda alohida xizmat ko`rsatgan eng obro`li fuqarolar orasidan O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadi.

Senatda hududiy mansublikka ko`ra hamda siyosiy boshqa asosda guruhlar to`zishga yo`l qo`yilmaydi. Senatning vakolat muddati besh yil. Vakolat muddati tugagach Senat yangi chakiriq Senatni ish boshlagunga qadar o`z faoliyatini davom ettirib turadi. Saylov kuni yigirma besh yoshga to`lgan hamda kamida besh yil O`zbekiston Respublikasi hududida muhim yashayotgan O`zbekiston Respublikasi fuqarosi Senat a`zosi bo`lishi mumkin.

Ayni bir shaxs bir paytning o`zida Senat a`zosi va qonunchilik palatasi deputati bo`lishi mumkin emas.

Senat a`zosi daxlsizlik huquqidan foydalanadi. U Senatning roziligisiz, Senat majlislari oralig`idagi davrda emas, Senat Kengashining roziligisiz jinoiy javobgarlikka tortilishi, ushlab turilishi, qamoqqa olinishi yoki sud tartibida beriladigan ma`muriy jazoga tortilishi mumkin emas. Senat a`zosiga uning senatorlik faoliyati bilan bog`lik xarajatlar belgilangan tartibda qoplanadi. Senat a`zosining vakolatlari qonunda nazarda tutilgan hollarda va tartibda muddatidan ilgari tugatilishi mumkin.

Senat a`zolari Senatda doimiy asosda ishlashlari mumkin. Senatda doimiy asosda ishlovchi senatorlarning soni senat senatorlari umumiy sonining to`rt dan birigacha bo`lgan miqdorda belgilanadi. Ular senatorlik vakolatlari davrida ilmiy va pedogogik faoliyatidan tashqari haq to`lanadigan boshqa turdagi faoliyat bilan shug`ullanishlari mumkin emas. Senat a`zosining maqomi qonun bilan belgilanadi. Senat o`zining vakolatlariga kiritilgan masalalar yo`zasiidan, shuningdek, palataning ichki faoliyatini tashkil etish masalalari yo`zasiidan qarorlar qabul qiladi.

Senat umumsiyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa masalalar yo`zasiidan bayonotlar va murojaatlar bilan chiqishi mumkin, ular palataning qarori bilan rasmiylashtiriladi. Senat qarorlari, Senat a`zolari umumiy sonining ko`pchilik ovozi bilan qabul qilinadi.

Konstitutsiyaning 80-moddasiga asosan Senatning mutloq vakolatlari:

Senat Raisining va uning o`rinbosarlarini, qo`mitalarning raislarini va ularning o`rinbosarlarini saylash;

-O`zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudini saylash;

-O`zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O`zbekiston Respublikasi Oliy sudini saylash;

-O`zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O`zbekiston Respublikasi Oliy xo`jalik sudini saylash;

-O`zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O`zbekiston Respublikasi tabiatini muhofaza qilish davlat kumitasining raisi tayinlash hamda uni lavozimdan ozod etish;

-O`zbekiston Respublikasi Prezidentining O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va uning o`rinbosarlarini tayinlash hamda ularni lavozimdan ozod etish to`g`risidagi farmonlarni tasdiqlash;

-O`zbekiston respublikasi Prezidentining O`zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik raisini tayinlash va uni lavozimdan ozod etish to`g`risidagi farmonlarini tasdiqlash;

-O`zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O`zbekiston Respublikasining chet davlatlardagi diplomatik va boshqa vakillarini tayinlash hamda ularni lavozimdan ozod etish;

-O`zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O`zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining raisini tayinlash va lavozimidan ozod etish;

-O`zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan amnistiya to`g`risidagi hujjatlarni qabul qilish;

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan Senat a'zosini daxlsizlik huquqidan mahrum etish to`g`risidagi masalalarni xal etish;

-O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining, O`zbekiston Respublikasi tabiatni muhofaza qilish davlat qo`mitasi raisining, O`zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvi raisining hisobotlarini eshitish;

Reglamentni hamda o`z faoliyatini tashkil etish va palataning ichki tartib qoidalari bilan bog`lik masalalar yo`zasidan boshqa qarorlarni qabul qilish;

Siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy hayot sohasidagi u yoki bu masalalar yo`zasidan, shuningdek, davlat ichki va tashqi siyosati masalalari yo`zasidan Senat qarorlarini qabul qilish kiradi.

Senat faoliyatining tashkiliy shakli uning majlisidir.

Senat majlislari zaruratga qarab, lekin yiliga kamida uch marta o`tkaziladi. Senatning birinchi majlisi Senat tarkib topganidan keyin bir oydan kechiktirmay O`zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komis-siyasi tomonidan chakiriladi.

Senat birinchi majlisini O`zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining raisi ochadi va Senat raisi saylangunga qadar unga raislik qiladi.

Senatning navbatdan tashqari majlisi O`zbekiston Respublikasi Prezidenti, Senat Raisi taklifiga binoan yoki Senat a'zolari umumiy sonining kamida uchdan bir qismi taklifiga binoan chakirilishi mumkin.

Fakat Senat majlislarida O`zbekiston Respublikasi qonunlari ma'qullanadi hamda Senat xujjatlari qabul qilinadi. Senat va uning organlari majlislarida O`zbekiston Respublikasi Prezidenti, qonunchilik palatasi Spikeri, Bosh vazir, Vazirlar Maxkamasining a'zolari, O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi, Oliy sudi, Oliy xo`jalik sudi raislari, Bosh prokuror ishtirok etishlari mumkin.

Senat majlislariga davlat organlari va nodavlat notijorat tashkilotlarning, ilmiy muassasalarining vakillari, mutaxassislar va olimlar, matbuot organlarining, televidenie, radio va boshqa ommaviy axborot vositalarining vakillari taklif qilinishi mumkin.

Senat majlislari ochiq va oshkora o`tkaziladi. Zarurat bo`lganda, Senat yopiq majlis o`tkazish to`g`risida qaror qabul qilishi mumkin. Senat majlislarining tashkil qilish va o`tkazish tartibi Senat Reglamentida belgilanadi.

Senat va qonunchilik palatasining qo'shma majlislari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qasamyod qilganda, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining, ichki va tashqi siyosatining muhim masalalari yo'zasidan nutq so'zlanganda, chet davlatlarining rahbarlari nutq so'zlanganda o'tkaziladi. Palatalarning kelishuviga muvofiq qo'shma majlislar boshqa masalalar yo'zasidan ham o'tkazilishi mumkin. Palataning qo'shma majlisi ochiq va oshkora o'tkaziladi. Palatalarning qo'shma majlisi, agar unga tegishli Senat a'zolari va qonunchilik palatasi deputatlari umumiy sonining kamida uchdan ikki qismi hozir bo'lsa, vakolatli hisoblanadi.

Palatalarning qo'shma majlislarida, agar qo'shma majlisda boshqacha qoida belgilangan bo'lmasa, qonunchilik palatasi Spikeri va Senat Raisi navbatma navbat raislik qiladi.

Palatalarning qo'shma majlisida eshitilgan masalalar muhokamasi natijalari asosida palatalarning qo'shma qarori qabul qilinishi mumkin. Bunda ovoz berish, qoida tariqasida, alohida-alohida o'tkaziladi.

Senat va Senat a'zolari davlat xokimiyati va boshqaruvi organlarining mansabdor shaxslarga ularning vakolatlariga kiradigan masalalar yo'zasidan asoslantirilgan tushuntirish berish yoki nuqtai nazarni bayon qilish talabi bilan parlament so'rovi yo'llashga haqli. Parlament so'roviga javobni davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarini mansabdor shaxslari Senat Reglamentida belgilanganda muddatlarda Senat majlislarida beradilar.

Senat Raisi Senat tarkib topganidan keyingi birinchi majlisda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan Senat a'zolari orasida yashirin ovoz berish orqali senatorlar umumiy sonining ko'pchilik ovozi bilan Senat vakolati muddatiga saylanadi. Senat Raisligiga nomzod ko'rsatish va saylash tartibi Senat Reglamentida belgilanadi. Senat raisi o'z vazifasini bajarish davrida siyosiy partiya va xarakterlarga a'zolikni to'xtatib turadi.

Senat Raisi Senat qo'mitalarining tarkibiga saylanishi mumkin emas. Senat Raisi yashirin ovoz berish orqali senatorlarning uchdan ikki qismidan ko'prog'ining ovozi bilan qabul qilingan Senat qaroriga binoan muddatidan ilgari chakirib olinishi mumkin.

Senat Raisi o'z vakolatiga kiradigan masalalar yo'zasidan farmoyishlar chiqaradi.

Senat Raisi:

- Senat va uning Kengashi majlislarini chakiradi, ularda raislik qiladi;
- Senat muhokamasiga kiritiladigan masalalarning tayyorlashga umumiy rahbarlik qiladi;
- Senat maqullagan qonunlarni imzolash uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga yuboradi;

- Senat qo'mitalari va komissiyalarning faoliyatini muvofiqlashtirib boradi;

O'zbekiston Respublikasi qonunlarining va Senat qarorlarining ijrosi ustidan nazoratni tashkil etadi;

- Senat raisining o'rinbosarlari o'rtasida vazifalarni taksimlaydi;

- Parlamentlararo aloqalarni amalga oshirish ishlariga hamda xalkaro parlament tashkilotlari ishi bilan bog'liq Senat guruhlarining faoliyatiga rahbarlik qiladi;

- Senat matbuot organlarining ustavlarini va taxrir xay'atlari tarkibini hamda ularning ishlashi uchun zarur xujjatlar smetalarini tasdiqlagan;

- Kengash bilan kelishilgan holda Senat matbuot organlarining bosh muharrirligini tayinlaydi va ularni lavozimdan ozod qiladi;

- Senat matbuot organlarining faoliyatiga rahbarlikni amalga oshiradi;

- Qonunchilik palatasi, boshqa davlat organlari, chet davlatlar, xalkaro va boshqa tashkilotlar bilan munosabatlarda Senat nomidan ish ko'radi;

- Senat va uning Kengashi qarorlarini imzolaydi;

- Senat devoni faoliyatiga raxbarlikni amalga oshiradi, senatorlar va Senat devoni ishlash uchun zarur xarajatlar smetalarni tasdiqlaydi;

- O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, ushbu qonun va Senat Reglamentida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi .

Senat Raisi o'zining vakolatiga taluqli masalalarni Kengash muhokamasiga kiritishga xaqli.

Senat Raisining o`rinbosarlari Senat a'zolari orasidan yashirin ovoz berish orqali senatorlar umumiy sonining ko`pchilik ovozi bilan Senat vakolatlari muddatiga saylanadi. Senat raisining o`rinbosarlariga nomzodlar ko`rsatish va saylash tartibi Senat Reglamentida belgilanadi. Senat raisining o`rinbosarlari o`z vazifalarini bajarish davrida siyosiy partiyalar va xarakatlarga a'zolikni to`xtatib turadi. Senat raisinin urinbosarlari Senat qo`mitalarining tarkibiga saylanishi mumkin emas.

Senat raisining o`rinbosarlari Senat Raisining topshirig`iga binoan uning ayrim vazifalarini bajaradi va Senat Raisi yo`qligida yoki o`z vazifalarini amalga oshirish mumkin bo`lmagan hollarda uning vazifasini bajarib turadi.

Senat Raisining o`rinbosarlaridan biri Qoraqalpog`iston Respublikasining vakili bo`ladi. Senat faoliyatining samarali tashkil etish, palata qo`mitalari ishini muvofiqlashtirib borish, kun tartibi yo`zasidan takliflar tayyorlash, qonunlarni dastlabki tarzda ko`rib chiqishni tashkil etish maqsadida Senat Kengashi to`ziladi.

Senat Kengashi palata majlislari oralig`ida zaruratga qarab to`planadi. Senat Kengashi tarkibiga Senat raisi, uning o`rinbosarlari va qo`mitalarning raislari kiradi. Senat o`z vakolatiga kiradigan masalalar yo`zasidan a'zolari umumiy sonining ko`pchilik ovozi bilan qaror qabul qiladi.

Senat muxokamasiga kiritiladigan masalalarni dastlabki tarzda ko`rib chiqish va tayyorlash, O`zbekiston Respublikasi qonunlarini hamda Senat tomonidan qabul qilinadigan qarorlarni ijrosini nazorat qilish uchun Senat shakllanganidan keyin uning vakolatlari muddatiga senatorlar orasidan rais, uning o`rinbosari va a'zolaridan iborat tarkibda qo`mitalar saylanadi.

Senat qo`mitalarning barcha a'zolari teng xuquqlardan foydalanadilar. Qo`mita tarkibiga saylanmagan senator uning ishidan maslaxat ovozi xuquqi bilan ishtirok etishga haqli. Senat qo`mitalari senat oldida ma'sul va unga hisobdordir.

Senat qo`mitalari:

Qonunchilik palatasi tomonidan senatga ma'qullash uchun topshirilgan qonunlar yo`zasidan xulosalar beradi;

O`zining vakolatlariga kiradigan masalalar yo`zasidan o`z tashabbusi bilan va senatning topshirig`iga binoan senat hujjatlari loyihalarini ishlab chiqadi;

Qonunni majlis kun tartibiga kiritish yoki uning ustidan ishlashni davom ettirish yoxud asoslantirilgan holda uni rad etish to`g`risida kengashga takliflar kiritadi;

O`zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti loyixasi yo`zasidan xulosalar va takliflar beradi;

Davlat organlari va boshqa tashkilotlardan, mansabdor shaxslardan xujjatlarni, ekspert xulosalari va boshqa xulosalarni, statistika ma'lumotlar va boshqa ma'lumotlar talab qilib olinadi;

Qonunchilik palatasi tomonidan kiritilgan qonunlarni ko`rib chiqish bo`yicha ishchi guruxlari to`zadi, ularning tarkibiga davlat organlari va nodavlat notijorat tashkilotlarini ilmiy muassasalarning vakillarini, mutaxassislar va olimlarni, xo`jalik yurituvchi sub'ektlarning rahbarlarini, qo`mitalarning qarorlari ular tomonidan qanday bajarilayotgani xaqida axborotlarni eshitadi va jalb etadi;

Kiritilgan O`zbekiston Respublikasi qonunlari, shuningdek, senat tomonidan qabul qilinayotgan qarorlar matniga o`zgartirish yoki qo`shimchalar kiritish yo`zasidan takliflar tayyorlaydi;

Davlat xokimiyati va boshqaruv organlari rahbarlarining O`zbekiston Respublikasi Qonunlari va senat xujjatlari hamda, senat qo`mitalari ishini o`z rejalariga, shuningdek, Senat buning Raisi va kengashi topshiriqlari hamda tavsiyalarga muvofiq tashkil etadi.

Senat qo`mitalarining faoliyat tartibi Senat Reglamentida belgilanadi.

Senat qo`mitalarining majlislari Senat majlislari oralig`ida zaruratga qarab o`tkaziladi. Senat qo`mitalarining majlislari, agar ularda qo`mita a'zolarining kamida yarmi hozir bo`lsa, vakolatli hisoblanadi.

Senat qumitalarining majlislari ochik o`tkaziladi. Zarurat bo`lganida Senat kumitalari yopiq majlis o`tkazish to`g`risida qaror qabul qilishi mumkin. Qo`mitalarning majlislariga davlat organlari va nodavlat notijorat tashkilotlarning, ilmiy muassasalarning vakillari, mutaxassislar va olimlar, matbuot organlarining, televidenie, radio hamda boshqa ommaviy axborot vositalarining vakillari taklif qilinishi mumkin.

Senat qo`mitalari ko`rib chiqilayotgan masalalar yo`zasidan qo`mita jami a'zolarining ko`pchilik ovozi bilan qarorlar qabul qiladi. Senat qo`mitalarining davlat organlariga yuborilayotgan qarorlari ular tomonidan ko`rib chiqilishi shart, natijalar yoki ko`rilgan choralar to`g`risida, agar qarorda boshqacha qoida belgilangan bo`lmasa, o`zog`i bilan bir oydan kechiktirmay xabar qilinishi kerak.

Senat muayyan vazifalarni bajarish uchun komissiyalar to`zishi mumkin. Komissiyalar Senat majlisida senatorlar orasidan to`ziladi. Ayni paytda komissiyani to`zishdan ko`zlangan maqsad va uning vakolatlari belgilanadi. Komissiyalar o`z faoliyatini zimmasiga yuklatilgan vazifalar bajarilganidan keyin yoki Senatning qaroriga binoan muddatidan ilgari tugatadi.

Qonun Senatga kelib tushganidan keyin Senat Raisi uni dastlabki tarzda ko`rib chiqishni oshiradigan ma'sul qo`mitani belgilaydi. Qonunni dastlabki tarzda ko`rib chiqish natijalari asosida ma'sul qo`mita qonun yo`zasidan xulosa qabul qiladi.

Senat ma'sul qo`mitaning xulosasini olganidan keyin qonunni muhokama qiladi va uni ma'qullash yoki rad etish to`g`risida qaror qabul qiladi. Qonun Senat tomonidan senatorlar umumiy sonining ko`pchilik ovozi bilan ma'qullanadi. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini unga kiritilgan o`zgartirish va qo`shimchalarni, O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy qonunlar hamda ularga kiritilgan o`zgartirish va qo`shimchalarni ma'qullash uchun senatorlar umumiy sonining uchdan ikki qismidan iborat ko`pchilik ovozi talab qilinadi.

Ovoz berish ochiq yoki yashirin bo`lishi mumkin.

Ovoz berishning shakli va usuli to`g`risidagi qaror Senat tomonidan Senat majlisida hozir bo`lgan senatorlarning ko`pchilik ovozi bilan ochiq ovoz berish orqali qabul qilinadi. Senat tomonidan rad etilgan qonun qonunchilik palatasiga qaytariladi.

Senat tomonidan rad etilgan qonun yo`zasidan Senat va qonunchilik palatasi yo`zaga kelgan kelishmovchiliklarni bartaraf etish uchun Senat a'zolari va qonunchilik palatasi deputatlari orasidan tenglik asosida kelishuv komissiyasi to`zish mumkin.

Kelishuv komissiyasining har bir palatadan ko`rsatilgan a'zolari o`z tarkibidan ko`pchilik ovoz bilan komissiyaning ham raisini saylaydi. Kelishuv komissiyasi qonunning yagona matnini ishlab chiqish maqsadida Senatning har bir e'tirozini alohida-alohida ko`rib chiqadi. Kelishuv komissiyasi qonunning Senat e'tiroz bildirmagan ayrim moddalarini tahririni o`zgartirish to`g`risida, agar bunday o`zgartirishni Senatning takliflari asosida ishlab chiqilgan qonun moddalarining taxriri taqazo etadigan bo`lsa, qaror qabul qilishga haqli.

Kelishuv komissiyasi ishining natijalari yo`zasidan kelishmovchiliklarni bartaraf etish bo`yicha takliflarni o`z ichiga olgan xulosa qabul qilinadi.

Kelishuv komissiyasi to`zish tartibi, komissiyaning tarkibi va ishi Reglamentda belgilanadi.

Kelishuv komissiyasining taklifi qabul qilingan taqdirda, qonun qonunchilik palatasida odatdagi tartibda qayta ko`rib chiqilishi lozim va u ma'qullash uchun Senatga yuboriladi. Agar Senat ilgari rad etilgan qonunni qayta ko`rib chiqishda uni kelishuv komissiyasining tahririda ma'qullanmasa, qonun rad etilgan hisoblanadi va u qonunchilik palatasiga qaytarilishi kerak.

Senat ma'qullangan qonun imzolanishi va e'lon qilinishi uchun O`zbekiston Respublikasi Prezidentiga o`n kun ichida yuboriladi. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qonun o`ttiz kun ichida imzolanadi va e'lon qilinadi.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti qonunni o`z e'tirozlari bilan O`zbekiston Respublikasi oliy Majlisiga qaytarishga haqli. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qaytarilgan va qonunchilik palatasi tomonidan ma'qullash uchun Senatga qaytadan kiritilgan qonunni Senat ko`rib chiqib, uni ma'qullash yoki rad etish to`g`risida qaror qabul qiladi.

Agar qonun avvalgi qabul qilingan taxririda Senat a'zolari umumiy sonining kamida uchdan ikki qismidan iborat ko'pchilik ovozi bilan ma'qullansa, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan o'n to'rt kun ichida imzolanishi va e'lon qilinishi kerak.

Senat O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi bilan bamaslaxat qabul qilgan asosida quyidagi hollarda tarqatib yuborilishi mumkin:

Senat tarkibida uning normal faoliyatiga tahdid soluvchi xal qilib bo'lmaydigan ixtiloflar yo'z bergan yoki u bir necha marta O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga zid qarorlar qabul qilgan taqdirda;

Senat bilan qonunchilik palatasi o'rtasida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining normal faoliyatiga tahdid soluvchi hal qilib bo'lmaydigan ixtiloflar yo'z berganda. Senat tarqatib yuborilgan taqdirda uch oy mobaynida uning yangi tarkibi shakllantiriladi. Senat favqulotda holat joriy etilgan davrda tarqatilishi mumkin emas.

Senat, uning organlari va senatorlar faoliyatining tashkiliy, axborot, moddiy-texnika ta'minotining Senat devoni amalga oshiradi. Senat devoni to'zilmasi, shtatlari, xodimlarining mehnat haqi miqdori va moddiy-texnika ta'minoti, shuningdek, ularning ishlashi uchun zarur xarajatlar Senat Raisi tomonidan tasdiqlanadi.

Senat devoni xodimlarining mehnatga oid munosabatlari Senatning vakolati muddatiga bog'lik bo'lmaydi. Senat devoni yuridik shaxs hisoblanadi.

Senat devonining tashkil etilishi va faoliyati tartibi Senat Raisi tomonidan tasdiqlanadigan Nizomda belgilanadi.

Senat faoliyatini moliyalashtirish O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjetining mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi. Senat o'z matbuot organlariga ega bo'ladi.

XULOSA.

Xulosa qilib aytganda, mustaqillik yillarida O'zbekistonda Inson manfaatlari, tinchligi va faravonligiga xizmat qiluvchi demokratik huquqiy davlat barpo etishni ta'minlovchi keng qamrovli siyosiy islohatlar amalga oshirilayotganini barchamiz guvohi bo'lmokdamiz. Siyosiy islohatlarning asosiy yo'nalishlaridan biri O'zbekistonda qonun chiqaruvchi Oliy vakillik organi-parlamentni shakllantirishga qaratilgan edi. Bu borada Prezidentimiz 2003 yil 24 apreldagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritishga bag'ishlangan ma'ro'zasida, «Qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud xokimiyati o'rtasida vakolatlar yanada demokratik va mutanosib ravishda qayta taksimlanadi. Xokimiyat tarmog'ining har biri o'z xuquq va majburiyatlarini mustaqil holda amalga oshirishi uchun zarur shart-sharoitlar va kafolatlar ta'minlanadi.

Parlamentning roli ortadi. Oliy Majlis xukumatni shakllantirish, uning faoliyatini nazorat qilishdagi vakolati kuchayadi. Prezident vakolatlarining bir kismi –davlat, sud tizimi, maxsus xizmatlarning raxbarlarini, chet ellar va xalkaro tashkilotlardagi diplomatik vakillarni tayinlash va tasdiqlash Senatga o'tkaziladi», deb belgilab bergan edi.

Bularning barchasi amalga oshdi, hozirgi kunda Oliy Majlis palatalari, O'zbekiston Respublikasining ijro etuvchi va sud organlari mustaqil faoliyat yuritishmoqda. Ularning har biri o'z faoliyatini faqat qonun asosida amalga oshirishlari belgilangandir. Talaba yoshlarimizga davlatimiz parlamenti hakida to'laroq tasavvur va tushunchalarga ega bo'lishlari uchun O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga oid qonun hujjatlarini o'rganishni tavsiya etamiz.

GLOSSARIY.

1.Fraktsiya-siyosiy partiyadan ko'rsatilgan deputatlar tomonidan partiya manfaatlarini Qonunchilik palatasida ifodalash maqsadida to'ziladigan va belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazilgan deputatlar birlashmasidir.

2.Parlament- frantsuzcha «parler»-gapirmoq so'zidan olingan bo'lib, rasmiy so'zlashish joyi ma'nosini anglatadi.

3.Parlament so'rovi-davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining mansabdor shaxslariga

ularning vakolatlariga kiradigan masalalar yo'zidan asoslantirilgan tushuntirish berish yoki nuqtai nazarini bayon qilish bo'yicha yo'llangan talabnomadir.

4. Deputat so'rovi-ushbu vakillik muassasasining vakolatiga taalluqli masalalar bo'yicha tushuntirish va axborot taqdim etish to'g'risida talab bilan mansabdor shaxsga yoki davlat boshqaruv organiga vakillik organi deputatining murojaati.

5. Demarsh-bir davlat tashqi aloqa organlarining boshqa davlatga nisbatan favqulotda chiqishi.

Nazorat uchun savollar.

1. Oliy Majlisning palatalari qanday tarzda faoliyat olib boradi?
2. Qonunchilik palatasiga saylov okruglari bo'yicha ko'ppartiyaviylik asosida nechta deputat saylanadi?
3. Kim Qonunchilik palatasining deputati bo'lishi mumkin?
4. Ayni bir shaxs bir paytning o'zida Qonunchilik palatasi deputati va Senat a'zosi bo'lishi mumkinmi?
5. Senatning vakolat muddati necha yil?
6. Senatning mutloq vakolatlari?
7. Senat qo'mitalarining vakolatlari?
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qonun necha kun ichida imzolanadi va e'lon qilinadi?
9. Ikki palatali Parlamentga munosabatingiz qanday?
10. Qonunchilik palatasining Konstitutsiyaviy vakolatlari qanday?

Adabiyotlar:

1. I.A.Karimov O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura T. O'zbekiston 1996.
2. I.A.Karimov «Bizdan ozod va obod Vatan qolsin» T-2 T O'zbekiston 1996.
3. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi T- O'zbekiston -2009.
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga sharhlar T. O'zbekiston 2008.
5. X.B. Boboev, A.Saidov « O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganish». O'quv qo'llanma « O'zbekiston », T., 2005.
6. M. Rustamboyev va boshq. « O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganish». Toshkent. 2005.
7. K. Usmanov «O'zbekistonda parlament taraqqiyotining yangi bosqichi. Toshkent 2004.
8. O'zbekiston respublikasi Oliy Majlisining Senati to'g'risida qonuni -T., 2002 yil 12 dekabr.
9. R. Qayumov « O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy xuquqi. «Adolat», T., 1998
10. S. O'razaev. Mustaqil O'zbekiston Konstitutsiyasi «Adolat», T., 1993
11. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik asoslari. T. 2003.
12. A.Saidov Mustaqillik Qomusi. « O'zbekiston », T., 1993
13. Yuridik entsiklopediya. T. Sharq 2004.
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining « O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganishni tashkil etish to'g'risida»gi Farmoyishi 4 yanvar 2001 yil.
15. Kozlova E.I., Kutafin O.E. «Konstitutsonnoe pravo Rossii» uchebnik M. 2001.
16. Rummyantsev O.G. «Osnovo` konstitutsionnogo pravo Rossii (ponyatie, sanovleniya) M.1994.
17. Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii. M.2001.

18. www.yandex.ru.
19. www.edu.o'z.
20. www.ziyo.net.
21. www.gov.o'z.

Mavzu: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Davlat boshlig'i va uning konstitutsiyaviy maqomi.

REJA.

- 1. O'zbekistonda Prezidentlik institutining ta' sis etilishi.**
- 2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Konstitutsiyaviy huquqiy holati.**
- 3. O'zbekiston Respublikasining Prezidentligiga saylovlar o'tkazish tartibi va asosiy tamoyillari.**
- 4. O'zbekiston Respublikasining Prezidentining vakolatlari va qabul qiladigan normativ huquqiy hujjatlari.**

1. O'zbekistonda Prezidentlik institutining ta' sis etilishi.

Prezidentning davlat markaziy organlari tizimida tutgan o'rni davlat boshqaruvining shakliga bog'lik. Agar mamlakatda davlat boshqaruvining parlamentar respublika turi o'rnatilsa, bu xolda Prezident faqat davlat boshligi vazifasini bajaradi va u ijroiya hokimiyatiga rahbarlik qila olmaydi. Shuning uchun ham boshqaruvning parlamentar respublika sharoitida Prezident davlat organlari tizimida markaziy o'rinni egallaydi.

Boshqaruvning Prezidentlik respublikasi shaklidagi davlatlarda esa respublika Prezidenti davlat va ijro etuvchi hokimiyat boshlig'i hisoblanadi. u davlat organlari tizimida markaziy o'rinni egallaydi.

Boshqaruvning Prezidentlik respublika shakli xozirgi kunda yirik rivojlangan mamlakatlarda AKSh, Frantsiya, Lotin Amerikasidagi aksariyat davlatlarda va shuningdek, rivojlanayotgan respublika shaklidagi mamlakatlarning qariyb barchasida o'rnatilgan.

Mustaqil Respublika davlat boshlig'isiz yashay olmaydi, chunki prezidentlik instituti mustaqillikning asosiy belgilaridan biridir. Shuning uchun barcha xorijiy mamlakatlar Konsitutsiyalarida Prezident lavozimi bo'sh qolgan vaqtda uning o'rnini to'ldirish masalasi qonunda mustahkamlangan, turli davlatlarda bu masala turlicha xal etiladi. Chunonchi vitse-prezident lavozimi mavjud davlatlarda bo'sh qolgan prezident lavozimini keyingi navbatdagi saylovlargacha vitse-prezident egallaydi. Navbatdan tashqari saylovlar o'tkazilishi, Italiya va Frantsiya respublikalarida bu lavozimni egallovchi shaxs etib Parlament Oliy palatasi Raisi, Avstriya va Finlandiyada esa xukumat boshlig'i bo'lishi mustahkamlangan. Agar prezident lavozimini bo'sh bo'lsa, bu muddatda prezident saylash uchun umumxalq Prezident saylovi o'tkaziladi.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi sobik ittifoq respublikalari orasida birinchi bo'lib, boshqaruvning prezidentlik shaklini joriy qildi. Prezidentlik instituti O'zbekistonda 1990 yil 24 martida «O'zbekiston SSR Prezidenti lavozimini ta' sis etish va O'zbekiston SSR konstitutsiyasiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi qonun bilan kiritildi. Oliy Sovet XII chakiriq birinchi sessiyasida O'zbekiston Prezidenti etib I.A.Karimov saylandi. Shundan sung 1991 yil 29 dekabr va 2000 yil 9 yanvarda to'g'ridan-to'g'ri umumxalq Prezidenti saylovlari o'tkazildi.

«Prezident» tushunchasi konstitutsiyaviy-huquqiy ma'noda davlat boshlig'ini anglatadi. Shuning uchun bu institut jahon davlat huquqiy amaliyotida yaratilgan edi. Uning bunday roli Prezidenti bo'lgan har qanday zamonaviy demokratik respublikaga xosdir. Prezident davlatni jipslashtirishi, davlat hokimiyati mexanizmining barqarorligi va harakatchanligini ta'minlashi lozim.²³

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq, «O'zbekiston Prezidenti davlat va ijroiya hokimiyat boshlig'idir.» Ijro hokimiyatiga bevosita iqtisodiyotga, ijtimoiy va ma'naviy

²³ X.Б.Бобоев «Узбекистон Республикаси Конституциясини урганиш» укув кулланма 338-бет. Т.2001.

sohalarga boshchilik qilish yuklatilgan. Buning uchun unga ko'rsatma, farmoyish beruvchilik funksiyalari taqdim etilgan. Ijro hokimiyatiga qonunlarni ijro etish yuklangan, bu hokimiyatning nomi shundan kelib chiqqan. Ijro hokimiyati murakkab bir-biriga bo'sunadigan davlat organlari to'zimalari orqali amalga oshiriladi. Unga O'zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi etakchilik qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XIX bobi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti deb nomlanadi. Bu bob 9 ta moddani o'z ichiga oladi.

Konstitutsiyamizning 90 moddasida, «O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga o'ttiz besh yoshdan kichik bo'lmagan, davlat tilini yaxshi biladigan, bevosita saylovgacha kamida 10 yil O'zbekiston hududida mukim yashayotgan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi saylanishi mumkin. Ayni bir shaxs surunkasiga ikki muddatdan ortiq O'zbekiston Respublikasining Prezidenti bo'lishi mumkin emas, O'zbekiston Respublikasining Prezidenti O'zbekiston Respublikasining fuqarolari tomonidan umumiy, teng va to'g'ridan-to'g'ri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yo'li bilan etti yil muddatga saylanadi. Prezidentni saylash tartibi O'zbekiston Respublikasining qonuni bilan belgilanadi» deb qayd etilgandir.

Respublika Prezidentining o'zi xukumat tarkibini to'zadi, uning faoliyatiga bevosita rahbarlik qiladi. Xukumat va uning a'zolari Prezident oldida hisobot beradilar. Respublika Prezidenti davlat va millatning mushtarak birligi ramzidir. Mazkur sifatda Prezident O'zbekiston Respublikasining suvereniteti, xavfsizligi va hududiy yaxlitligini muxofaza etish, fuqarolarning huquq va erkinliklariga, Konstitutsiya va qonunlariga rioya etilishining kafilidir. U davlat qonun chiqaruvchi va ijroiya organlarining bahamjihat ishlashini ta'minlaydi. Respublika Prezidenti davlat va ijroiya hokimiyatlarining boshlig'i sifatida Respublika konstitutsiya va qonunlariga asoslanib hamda ularni ijro etish yo'zasidan respublikaning butun hududida majburiy kuchga ega bo'lgan farmonlar, qarorlar va farmoyishlar chiqaradi.²⁴

2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Konstitutsiyaviy huquqiy holati.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 19 bobi «O'zbekiston Respublikasi Prezidenti» deb nomlanadi. Bu bob 9 moddadan iborat bo'lib ularda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining konstitutsiyaviy maqomi belgilangan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 91 moddasida «Prezident o'z vazifasini bajarib turgan davrda boshqa haq to'lanadigan lavozimni egallashi, vakillik organining deputati bo'lishi, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishi mumkin emas. Prezidentning shaxsi daxlsizdir va qonun bilan muhofaza etiladi» deb ko'rsatilgan.

O'zbekiston Respublikasining saylangan Prezidenti qasamyod qabul qilgan paytdan boshlab, o'z lavozimini bajarishga kirishadi. Qasamyod konstitutsiya va xalqqa xizmat qilish yo'zasidan Prezident o'z lavozimiga kirishganda beradigan tantanali va'dadir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qasamyodining matni Konstitutsiyaning 92 moddasida berilgan:

«O'zbekiston xalqiga sadoqat bilan xizmat qilishga, respublikaning konstitutsiyasi va qonunlariga qat'iy rioya etishga, fuqarolarning xuquq va erkinliklariga kafolat berishga, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti zimmasiga yuklatilgan vazifalarni vijdonan bajarishga tantanali qasamyod qilaman».

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti parlament deputatlari oldida tantanali ravishda qasamyod qabul qiladi. Prezident qasamyodining yuridik ahamiyati:

Birinchidan, Prezident qasamyod qilishi bilan o'z lavozimiga kirishadi va o'zining konstitutsiyaviy vakolatlarini bajara boshlaydi.

Ikkinchidan, qasamyod matnida konstitutsiyaga sadoqat, xalq va davlatga xizmat qilish bilan birga ko'pincha diniy tUSDagi ifodalar bo'ladi.

Uchinchidan, qasamyodni buzish Prezidentni javobgarlikka olib keladi, bu uning o'z lavozimidan chetlatilishi uchun asos bo'lishi mumkin (impichment).

²⁴ Мазкур хужжатнинг 94-моддаси

O'zbekiston Respublika Prezidenti bevosita saylovchilar tomonidan saylanadi va uning daxlsizligi qonun bilan mustahkamlanadi. Saylangan Prezident O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi oldida quyidagi qasamyodni qabul qilgan paytdan boshlab o'z lavozimiga kirishgan hisoblanadi:

«O'zbekiston xalqiga sadoqat bilan xizmat qilishga, respublikaning Konstitutsiyasi va qonunlariga qat'iy rioya etishga, fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga kafolat berishga, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti zimmasiga yuklatilgan vazifalarni vijdonan bajarishga tantanali qasamyod qilaman». □ O'zbekistonda I.A.Karimov birinchi bo'lib qasamyod qabul qildi. Agar bir fuqaro ikkinchi marta ham Prezident etib saylansa, qayta qasamyod qabul qiladi.

3. O'zbekiston Respublikasining Prezidentligiga saylovlar o'tkazish tartibi va asosiy tamoyillari.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 90 moddasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasining Prezidenti O'zbekiston Respublikasining fuqarolari tomonidan umumiy, teng va to'g'ridan-to'g'ri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yo'li bilan etti yil muddatga saylanadi.

Prezidentni saylash tartibi O'zbekiston Respublikasining «Prezident saylovi to'g'risida»gi qonuni bilan belgilangan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 90 moddasiga asosan Prezident lavozimi nomzodlariga quyidagi talablar qo'yiladi:

Birinchidan, fuqaroning 35 yoshdan kichik bo'lmasligi;

Ikkinchidan, nomzod O'zbekiston Respublikasining fuqarosi bo'lishi;

Uchinchidan, Prezidentlik nomzodiga O'zbekiston Respublikasi hududida kamida o'n yil yashagan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi saylanishi mumkin;

To'rtinchidan, davlat tilini yaxshi biladigan O'zbekiston respublikasining fuqarosi Prezidentlikka saylanishi mumkin;

Beshinchidan, bir shaxs surunkasiga ikki muddatdan ortiq Prezident bo'lib saylanishi mumkin emas. Prezident saylovlari o'tkazish tartibi 1991 yil 18 noyabrda «O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovlari to'g'risida»gi Qonun bilan belgilab qo'yilgan. Bu qonunga 2004 yil 3 dekabrda Qonun bilan o'zgartirish kiritilgan. Ko'ppartiyaviylik asosida Prezidentlik saylovini o'tkazish quyidagilarni bildiradi:

Birinchidan, huquqiy jihatdan ro'yxatga olingan barcha siyosiy partiyalarning saylov kompaniyasida ishtirok etishi;

Ikkinchidan, Konstitutsiya va qonun talablari doirasida o'z nomzodlarini prezidentlikka ko'rsatish huquqi;

Uchinchidan, siyosiy partiyalarning barcha darajalardagi saylov komissiyalarining ishida qatnashish huquqi va kafolatli shart-sharoit yaratish;

To'rtinchidan, oliy sudga prezidentlik saylovlari haqidagi qonunning buzilish faktlari ustidan shikoyat qilish huquqidir. Saylov huquqining konstitutsiyaviy printsiplari yashirin ovoz berish yo'li bilan umumiy, teng va to'g'ridan-to'g'ri saylash huquqidir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi, O'zbekiston Respublikasi markaziy saylov komissiyasi, okrug va uchastka saylov komissiyalari tomonidan o'tkaziladi. Saylov komissiyalari prezident saylovini ochiqlik va oshkorlik printsiplari asosida o'tkazadi.

Prezidentlikka nomzod 15 nafargacha ishonchli vakillarga ega bo'lishi mumkin. Ishonchli vakillar nomzodga prezident etib saylash uchun targ'ibot, tashviqot yuritadilar, davlat organlari va jamoat birlashmalarining organlari, saylovchilar bilan o'zaro munosabatlarda, shuningdek saylov komissiyalarida nomzodning manfaatlarini himoya qiladilar. Prezidentlikka nomzod ro'yxatga olingandan keyin o'z ishonchli vakillarini o'zi belgilaydi va markaziy saylov komissiyasi ishonchli vakillarini ro'yxatga olib, ularga guvohnoma beradi.

4. O'zbekiston Respublikasining Prezidentining vakolatlari va qabul qiladigan normativ huquqiy hujjatlari.

Prezident Konstitutsiyaga binoan o'z vazifasini bajarib turgan davrda boshqa haq to'lanadigan lavozimni egallashi yoki vakillik, qonun chiqaruvchi organlarning deputati bo'lishi mumkin emas. Bunday holat respublika Prezidentining ijro etuvchi hokimiyatni

boshqarishidan va hokimiyat bulinishi printsipiga asosan, qonun chiqaruvchi hokimiyatdan mustaqil bo`lishi kerakligidan kelib chikadi.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi O`zbekiston Respublikasi Prezidentiga uning davlat hokimiyati organlari tizimidagi o`rniga mos ko`plab vakolatlarni beradi. Prezident faqat O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida o`rnatilgan doiralardagina faoliyat yuritadi. Prezidentning Konstitutsiyaviy vakolatlari davlat va jamiyat hayoti faoliyatining eng muxim sohalarini qamrab oladi.

-Prezidentning asosiy vazifalari davlatning birligini mamlakat ichida va tashqarisida namoyon qilishdir.

-Prezident vakolatlarining ko`lami uning davlat va ijro hokimiyatining boshlig`i ekanligidan kelib chiqadi.

-fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga, O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarga rioya etilishining kafilidir;

- O`zbekiston Respublikasining suveriniteti, xavfsizligi va hududiy yaxlitligini muxofaza etish, milliy davlat to`zilishi masalalariga doir qarorlarni amalga oshirish yo`zasidan zarur chora tadbirlar ko`radi;

- mamlakat ichkarisida va xalqaro munosabatlarida O`zbekiston nomidan ish ko`radi;

- mo`zokaralar olib boradi hamda O`zbekiston Respublikasining shartnoma va bitimlarini imzolaydi, respublika tomonidan to`zilgan shartnomalarga, bitimlarga va uning qabul qilingan majburiyatlarga rioya qilishni ta`minlaydi;

- o`z xo`zurida akkreditatsiyadan o`tgan diplomatik hamda boshqa vakillarning ishonch va chakiruv yorliklarini qabul qiladi;

-O`zbekiston Respublikasining chet davlatlardagi diplomatik va boshqa vakillarni tayinlash uchun nomzodlarni O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining senatiga taqdim etiladi;

-O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari ko`rib chiqish va tasdiqlashi uchun O`zbekiston Respublikasi Bosh vaziri nomzodining taqdim etadi va lavozimidan ozod etadi;

-O`zbekiston Respublikasi Bosh vazirining takdimiga binoan O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi a`zolarini tasdiqlaydi va lavozimlardan ozod qiladi;

-O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va uning o`rinbosarlarini tayinlaydi va ularni lavozimidan ozod qiladi;

-O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va uning o`rinbosarlarini tayinlaydi va ularni lavozimidan ozod qiladi, keyinchalik bu masalalarni O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tasdig`iga kiritadi;

-O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga Konstitutsiyaviy sud raisi va sud'yalari, O`zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining raisi, O`zbekiston Respublikasi Tabiatni muxofaza qilish davlat ko`mitasining raisi lavozimlariga nomzodlarni taqdim etadi;

- viloyat, tumanlararo, tuman, shahar, harbiy, xo`jalik sudlarining sud'yalarini tayinlaydi va lavozimlaridan ozod etadi;

- viloyatlar hokimlarini hamda Toshkent shahar hokimini tayinlaydi va lavozimidan ozod etadi, keyinchalik bu masalalarni tegishli xalq deputatlari Kengashlarning tasdig`iga kiritadi. Konstitutsiyani, qonunlarni buzgan, yoki o`z sha'ni qadr-qiyamatiga dog` tushiradigan xatti harakatlar sodir etgan tuman shahar hokimlarini Prezident o`z qarori bilan lavozimidan ozod etishga haqli;

- respublika davlat boshqaruv organlarining, shuningdek hokimlarning qabul qilgan hujjatlarni tuxtatadi bekor qiladi;

- O`zbekiston Respublikasining qonunlarini imzolaydi va e'lon qiladi. qonunga o`z e'tirozlarini ilova etib, uni takroran muhokama qilish va ovozga qo`yish uchun O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga qaytarishga haqli;

- O`zbekiston Respublikasiga xujum qilinganda yoki tajovo`zdan bir birini mudofaa qilish yo`zasidan to`zilgan shartnoma majburiyatlarini bajarish zaruriyati tug`ilganda urush holati

e'lon qiladi va qabul qilingan qarorini uch kun ichida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining tasdig'iga kiritadi;

- favkulotda vaziyatlar (real tashqi xavf, ommaviy tartibsizliklar, yirik xalokat, tabiiy ofat, epidemiyalar) yo'z bergan taqdirda fuqarolarning xavfsizligini ta'minlash ko'zlab, O'zbekiston Respublikasining butun hududida yoki uning ayrim joylarida favkulotda holat joriy etadi va qabul qilingan qarorni uch kun ichida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari tasdig'iga kiritadi. Favkulotda holat joriy etish shartlari va tartibi qonun bilan belgilanadi;

-O'zbekiston Respublikasi Ko'rolli Kuchlarining Oliy Bosh qo'mondoni hisoblanadi. Ko'rolli Kuchlarning oliy qo'mondonlarini tayinlaydi va vazifasidan ozod qiladi, oliy harbiy unvonlar beradi;

- O'zbekiston Respublikasining ordenlari, medallari va yorlig'i bilan mukofatlaydi, O'zbekiston Respublikasining malakaviy va faxriy unvonlarini beradi;

- O'zbekiston Respublikasining fuqaroligiga va siyosiy boshpana berishiga oid masalalarni xal etadi;

-amnistiya to'g'risidagi hujjatlarni qabul qilish haqidagi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga taqdimnoma kiritadi va O'zbekiston Respublikasining sudlari tomonidan xukm kilingan shaxslarni avf etadi;

-O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmatini to'zadi. Milliy xavfsizlik xizmati raisini tayinlaydi va lavozimidan ozod etadi, keyinchalik shu masalalarga doir farmonlarni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tasdig'iga kiritadi;

- ushbu Konstitutsiya va O'zbekiston Respublikasining qonunlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Prezident o'z vakolatlarini bajarishni davlat idoralariga yoki mansabdor shaxslarga topshirishga haqli emas.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Konstitutsiyaga va qonunlarga asoslanib hamda ularni ijro etish yo'zasidan Respublikaning butun hududida majburiy kuchga ega bo'lgan farmonlar, qonunlar va farmoyishlar chiqaradi.

Qonunchilik palatasi yoki Senat tarkibida ularning normal faoliyatiga taxdid soluvchi xal qilib bulmaydigan ixtiloflar yo'z berganda yoxud ular bir necha marta O'zbekiston Respublikaining Konstitutsiyasiga zid qarorlar qabul qilgan taqdirda, shuningdek qonunchilik palatasi bilan Senat o'rtasida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining normal faoliyatiga taxdid soluvchi xal qilib bo'lmaydigan ixtiloflar yo'z berganda O'zbekiston Respublikasining Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi bilan bamaslaxat qabul qilgan qarorlari asosida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qonunchilik palatasi, Senat tarqatib yuborilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qonunchilik palatasi, Senat tarqatib yuborilgan taqdirda yangi saylov uch oy mobaynida o'tkaziladi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qonunchilik palatasi va Senat favkulotda holat joriy etilgan davrda tarqatib yuborilishi mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti betobligi sababli o'z vazifasini bajara olmasligi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari qo'shma qaroriga ko'ra to'zilgan davlat tibbiy komissiyasi xulosasi bilan tasdiqlangan taqdirda o'n kun muddat ichida palatalar qo'shma favkulotda yig'ilishida deputatlar, senatorlar orasidan uch oygacha bo'lgan muddatga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti vazifasini vaqtincha bajaruvchi saylanadi. Bu xolda uch oy ichida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining umumxalq saylovi o'tkazilishi shart.

Vakolati tugashi munosabati bilan iste'foga chiqqan Prezident umrbod Senat a'zosi lavozimini egallashi haqidagi qoida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 97 moddasida ko'satib qo'yilgandir.

Konstitutsiyaning 94 moddasiga ko'ra Prezident butun O'zbekiston hududida bevosita amal qiladigan, majburiy kuchga ega bo'lgan uch xil normativ huquqiy hujjat: 1) farmonlar; 2) qarorlar; 3) farmoyishlar chiqaradi.

GLOSSARIY:

1. Davlat banki-davlat tomonidan ta'sis etiladigan, davlat byudjetiga, davlat idoralariga, davlatning moliyaviy va boshqa dasturlariga xizmat qiladigan muassasa.
2. Assotsiatsiya-ittifoq, birlashma, yagona manfaat yo'lida ixtiyoriy ittifoq to'zish.
3. Proklamatsiya-chakiruv va murojaatlar bayon etilgan yozma varaqlar.
4. Meta-tadbirkorlik huquqida shartnoma yoki bitim deb tushuniladi.
5. Jamiyat-odamlarning uyushgan ehtiyojlari qondirilishini ta'minlovchi, ixtiloflarni bartaraf qiluvchi, madaniyatni saqlab rivojlantiruvchi.

Nazorat uchun savollari.

1. Davlat hokimiyati tizimi qanday?
2. Prezidentlik boshqaruv deganda nimani tushunasiz?
3. O'zbekistonda birinchi Prezidentlik boshqaruvi qachon vujudga kelgan?
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining vakolatlarini aytib bering.
5. O'zbekiston Respublikasining Vazirlar Maxkamasi qanday davlat organi?
6. Vazirlar Maxkamasi faoliyatini aytib bering.
7. Halq deputatlari viloyat, shahar, tuman Kengashlari faoliyati qanday tashkil etiladi?
8. O'zini-o'zi boshqarish organlari qanday vakolatlarga ega?
9. Hokimlar qanday tartibda o'z lavozimiga tayinlanadi va qancha muddatga?
10. O'zini-o'zi boshqarish organlarining jamiyatda tutgan o'rni va ahamiyati qanday?

Adabiyotlar:

1. I.A.Karimov O'zbekiston: milliy istiqloq, iqtisod, siyosat, mafkura T. O'zbekiston 1996.
2. I.A.Karimov «Bizdan ozod va obod Vatan qolsin» T-2 T O'zbekiston 1996.
3. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi T- O'zbekiston -2009.
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga sharhlar T. O'zbekiston 2008.
5. X.B.Bobojev, A.Saidov « O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganish». O'quv qo'llanma « O'zbekiston », T., 2005.
6. M. Rustamboyev va boshq. « O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganish». Toshkent. 2005.
7. K. Usmanov «O'zbekistonda parlament taraqqiyotining yangi bosqichi. Toshkent 2004.
8. O'zbekiston respublikasi Oliy Majlisining Senati to'g'risida qonuni -T., 2002 yil 12 dekabr.
9. R. Qayumov « O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy xuquqi. «Adolat», T., 1998.
10. «O'zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi to'g'risida»gi qonun. 6 may 1993 yil.
11. «O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risida»gi qonunga sharhlar. T. O'zbekiston 1999 y.
12. S.O'razaev. Mustaqil O'zbekiston Konstitutsiyasi «Adolat», T., 1993
13. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik asoslari. T. 2003.
12. A.Saidov Mustaqillik Qomusi. « O'zbekiston », T., 1993
14. Yuridik entsiklopediya. T.Sharq 2004.
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining « O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganishni tashkil etish to'g'risida»gi Farmoyishi 4 yanvar 2001 yil. sanovleniya) M.1994.
19. www.yandex.ru. 20. www.edu.o'z.
21. www.ziyo.net. 22. www.gov.o'z.

10-Mavzu: O'zbekiston Respublikasi mahalliy hokimiyat idoralari.

Reja:

1. Davlat hokimiyati mahalliy organlarining o'rni va ahamiyati.
2. Xalq deputatlari Kengashlari joylardagi vakillik organi sifatida.
3. Hokim mahalliy ijroiya va vakillik hokimiyatining rahbari sifatida.

4. Fuqarolarning o`zini-o`zi boshqarish organlarining huquqiy holati.

1. Davlat hokimiyati mahalliy organlarining o`rni va ahamiyati.

O`zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi va demokratik huquqiy davlat barpo etish jarayonidagi eng muhim vazifalardan biri davlat hokimiyatining vakillik va fuqarolarning o`zini-o`zi boshqarish organlarini yangi sharoitlarga mos keladigan tizimini yaratish edi.

O`zbekiston respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning "Yangi uyni qurmay turib, eskisini buzmay" degan ko`rsatmalarga amal qilib, vakillik organlarining viloyat, tuman va shahar bo`g`inlari saqlanib qolindi.

Hozirgi davrda joylarda mahalliy davlat hokimiyatining ikki organi tashkil etildi: vakillik organi va ijroiya organi, ya'ni joylarda o`z faoliyatini yakkaboshlik asosida olib boruvchi hokimlik institutlari.

Mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatini tashkil etishda hokimiyatning taksimlanish printsipini asos qilib olganligi mahalliy ijro va vakillik organlari o`rtasidagi huquqiy munosabatlarning konstitutsiyaviy holatini aniqladi.

Bu haqda Prezidentimiz shunday degan edi: «Markazda va joylarda amaldagi boshqaruv tizimining har bir bo`g`ini o`z vazifasi, vakolatlari va ma'suliyatini yaxshi va chuqur anglaydigan, uni yuqori malaka bilan bajaradigan yaxlit samarali mexanizm sifatida faoliyat ko`rsatishi talab etiladi».

Konstitutsiyaga muvofiq viloyatlarda, tumanlarda, shaharlarda mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlari tashkil qilinadi. Tumanlarga buysunadigan shaharlarda va shahar tarkibiga kiruvchi tumanlarda davlat hokimiyati vakillik organlari tashkil qilinmaydi.

Respublikamizda bozor munosabatlari chuqurlashib, huquqiy demokratik institutlari rivojlangan sari, mahalliy ijro hokimiyati organlari faoliyati ham takomillashib bormoqda. Mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatini tashkil etishda hokimiyatining taksimlanish printsipi asos qilib olganligi mahalliy ijro va vakilliy organlari o`rtasidagi huquqiy munosabatlarning Konstitutsiyaviy holati aniqlanadi. Hokimiyatning vakillik va ijroiya organlari joylarda ularga berilgan vakolat doirasida mustaqil faoliyat yuritadi. Ular o`zaro munosabatlarda hamkorlik asosida o`z faoliyatlarini tashkil etadilar. Mahalliy xalq deputatlari Kengashlariga hokimlarning rahbarligi uning Kengash oldidagi ma'suliyatini oshiradi.

2. Xalq deputatlari Kengashlari joylardagi vakillik organi sifatida.

- O`zbekiston Respublikasining xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashlari faoliyatining tashkil etilishi O`zbekiston fuqarolari tomonidan umumiy, teng, to`g`ridan-to`g`ri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish orqali oshkorlik yo`li bilan amalga oshiriladi.

- Xalq deputatlari Kengashlariga deputatlar saylovi, 1994 yil 5 mayda qabul qilingan "Xalq deputatlari viloyat, tuman (shahar) deputatlari saylovi to`g`risida"gi qonun bilan amlaga oshiriladi, xalq deputatlari Kengashlariga deputatlarni saylash huquqi 18 yosh, saylanish huquqi esa 21 yoshdan deb belgilangan. Saylovlar O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan ularning vakolat muddatidan ularning vakolat muddatining tugashiga kamida 3 oy qolganida tayinlanadi.

- Xalq deputatlari viloyat va Toshkent shahar Kengashlariga deputatlar saylashda 60 tadan ko`p bo`lmagan, xalq deputatlari tuman va shahar Kengashlariga deputatlar saylashda 30 tadan ko`p bo`lmagan hududiy saylov okruglari to`ziladi. Saylov komissiyalari to`ziladi, saylov kunidan 3 oy oldin deputatlikka nomzod ko`rsatish boshlanadi. Viloyat va Toshkent shahar Kengashlari deputatligiga nomzodlarni siyosiy partiya-lar xalq deputatlari tuman va shahar Kengashlari hamda fuqarolarning tashabbuskor guruhlari ko`rsatadi.

- Xalq deputatlari tuman va shahar Kengashlari deputatligiga nomzodlar ko`rsatish huquqiga siyosiy partiyalar, fuqarolarning o`zini-o`zi boshqarish organlari va fuqarolarning tashabbuskori guruhlari egadirlar. Siyosiy partiyalar O`zbekiston Respublikasi Adliya vazirligidan qonunda belgilangan tartibda saylov kunidan kamida 6 oy oldin ruyxatdan o`tkazgan bo`lishi lozim. Saylov o`tgandan so`ng saylangan xalq deputatlari Kengashlarining birinchi sessiyasi kechi bilan uch haftalik muddat ichida chakirtiriladi va u eng keksa deputatlardan biri tomonidan ochiladi, rais saylanguncha sessiyani olib boradi. Sessiyada

Mandat komissiyasi to'ziladi, so'ng doimiy komissiya a'zolari belgilab olinadi. Doimiy komissiya o'z faoliyatini "O'zbekiston Respublikasining Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi qonun va komissiya faoliyati haqida nizom asosida yuritadi. Bundan tashqari hokimliklar xo'zurida hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga qarab komissiyalar tizimi turli xil bo'lishi mumkin.

- O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaning 100 moddasida: mahalliy hokimiyat organlari konstitutsiyaviy vazifalari belgilangan. Ular quyidagilar:

- qonuniylikni, huquqiy-tartibotni va fuqarolarning xavfsizligini ta'minlash;

- hududlarni iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlantirish;

- mahalliy byudjetni shakllantirish va uni ijro etish, mahalliy soliklar, yig'imlarni belgilash, byudjetdan tashqari jamg'armalarni hosil qilish;

- mahalliy kommunal xo'jalikka rahbarlik qilish;

- atrof-muxitni muxofaza qilish;

- fuqarolar holati aktlarini qayd etishni ta'minlash;

- normativ hujjatlarni qabul qilish hamda O'zbekiston Respublikasi qonunlariga zid kelmaydigan boshqa vakolatlarni amalga oshirish;

Mahalliy hokimiyat organlari o'z hududida fuqarolik holati aktlarini qayd etishni ta'minlaydi, fuqarolik holati aktlarini qayd qiluvchi organlarning faoliyatiga rahbarlik qiladi. Agar tuman va kichik shaharlarda bu ishlarni bevosita mahalliy hokimiyat organlari amalga oshirsalar, viloyatlarda va Toshkent shaharlarida bu vazifa shu joyda adliya organlari orqali yo'lga qo'yiladi.

Mahalliy davlat hokimiyati o'z vakolatlariga taluqli turli masalalarni tegishli hududda ijro qilinishi majburiy bo'lgan hujjatlar qabul qilish bilan xal qiladilar. Ularning qabul qilayotgan qarorlarining samaradorligi ularning sinchkovlik bilan tayyorlashga va qonunchilikda ko'rsatilgan ma'lum talablarning bajarilishiga ko'p jihatdan bog'lik.

Birinchidan, xalq deputatlari Kengashi va hokimning har bir qarori aniq ma'lumotlarga asoslangan bo'lishi lozim.

Ikkinchidan: Kengash yoki hokim qabul qiladigan har bir qaror keng ma'noda tejamkor bo'lishi shart.

Uchinchidan, qaror qonuniy bo'lishi kerak ya'ni u tegishli organ tomonidan vakolati doirasida qabul qilinganligini bildiradi va u yoki bu masalani qonun yo'l qo'ygan vositalar bilan xal qilinishi ko'zda tutadi.

qaror va boshqa hujjatlar ishlab chiqilishi va tayyorlanishida aniq maqsadning ifodalanishini ta'minlab beradi.

3. Hokim mahalliy ijroiya va vakillik hokimiyatining rahbari sifatida.

Hokimlar xalq deputatlari Kengashlari sessiyasiga tayyorgarlik ishlariga rahbarlik qiladi, sessiyani chakiradi, sessiya haqida deputatlarini va axolini xabardor qiladi, sessiya ishiga rahbarlik qiladi, hamda sessiyada qabul qilingan qarorlarni imzolaydi. Hokimlik lavozimi 1992 yil qabul qilingan "Mahalliy hokimiyat idoralarni qayta tashkil etish to'g'risida"gi qonun asosida ta'xis etilgan, xozirgi kunda ular o'z faoliyatlarini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Mahalliy davlat hokimiyat organlari faoliyati to'g'risidagi qonun, Prezident farmon va qarorlari hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining me'yoriy hujjatlari asosida yuritishmokka.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 102 moddasiga ko'ra, «Viloyat hokimlari va Toshkent shahar hokimi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi hamda tegishli xalq deputatlari Kengashi tomonidan tasdiqlanadi.

Tuman va shaharlarning hokimlari tegishli viloyat hokimi tomonidan tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi hamda tegishli xalq deputatlari Kengashi tomonidan tasdiqlanadi.

Shaharlardagi tuman hokimlari tegishli shahar hokim tomonidan tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi xalq deputatlari shahar Kengashi tomonidan tasdiqlanadi.

Tumanlarga bo'ysinadigan shaharlarning hokimlari tuman hokimi tomonidan tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi hamda xalq deputatlari tuman Kengashi tomonidan tasdiqlanadi.

Hokimlar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan miqdorda birinchi o'rinbosar va o'rinbosarlarga ega buladi. Shuningdek, hokim apparati kotibiyatdan, boshqarmalar, bo'limlar va boshqa bo'linmalardan iborat bo'lib, ularning tashkil etilish tartibi va faoliyat yuritishi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadigan tegishli Nizomlar asosida belgilanadi.

Xalq deputalari kengashlari va hokimlarning vakolat muddati, Asosiy qonunimizning 101 moddasiga asosan besh yil hisoblanadi. Hokimlarning o'zlarining amaliy faoliyatlarida O'zbekiston Respublikasi qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari, yuqori turuvchi idoralarning qarorlari va farmoishlari, tegishli xalq deputatlari kengashlari qarorlarini amalga oshirish ishini ta'minlaydilar.

Hududni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning eng muxim muammolarini muhokama qilish uchun hokim xo'zuri Maslaxat Kengashi to'zilai, uning tarkibiga Hokimning birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlari, kotibiyat boshlig'i kiradi.

Hokimning qaroriga muvofiq Maslaxat Kengashi tarkibiga xalq deputatlari va boshqa tashkilotlardan bo'lgan vakillar ham kirishi mumkin. Maslaxat Kengashi majlislari zarurat bo'lib qolganda hokim tomonidan chakirtiriladi va uning rahbarligida o'tkaziladi. Majlis kun tartibini hokim tasdiqlaydi, Kengash majlislarida muhokama qilinadigan masalalarni ko'rib chiqish uchun tuman va shahar hokimlari, xalq deputatlari Kengashining doimiy komissiyalarining raislari, bo'limlar, bosh boshqarmalar rahbarlari, jamoatchilik va xo'jalik tashkilotlarining, ommaviy axborot vositalarining vakillari qatnashadi. Majlislarni tayyorlash va o'tkazish hokim tomonidan uning vakolatini hamma muddatiga tasdiqlanadigan reglamentga muvofiq amalga oshiriladi. Majlisning borishi haqida bayonnoma yozib boriladi.

Muhokama kilingan masalalar bo'yicha hokim tomonidan qaror yoki farmoyishlar qabul qilinadi va imzolanadi. O'zbekiston Respublikasi mahalliy davlat hokimiyati organlari tizimi 1996 yil 30 avgustdagi "O'zbekiston Respublikasida ma'muriy-hududiy toponomik ob'ektlarga nom berish va ularning nomlarini o'zgartirish masalalarini xalq etish tartibi to'g'risida"gi qonunda O'zbekiston Respublikasining ma'muriy-hududiy bo'laklari Qoraqalpogiston Respublikasi viloyat, tuman, shahar, shahardagi tuman, qishloq, ovul va shahar qo'rg'onidan iboratdir, deyilgan.

4. Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlarining huquqiy holati.

Prezident I.A.Karimov O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining bir yilligidagi yig'ilishda «posyolka va ovullar, maxallalar o'zini-o'zi boshqarish asosida ish yuritadi», deb ta'kidlagan edi.

«Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari to'g'risida»gi qonun yangi tahrirda 1999 yil 14 aprelda qabul qilindi. Ushbu qonunga ko'ra o'zini-o'zi boshqarish organlarini ikki bosqichda: oldin yangi qishloq, shahar va ovullar to'zib, undan keyin shahardagi maxallalarda oldingi maxalla qo'mitalari o'rnida to'zilishi belgilandi.

O'zini-o'zi boshqarish organlarining saylash tartibi, faoliyatini tashkil etish hamda vakolat doirasi qonun va o'zini-o'zi boshqarish organlari saylov to'g'risidagi Oliy Majlis qarori bilan belgilanadi.

O'zini-o'zi boshqarish har qanday demokratik to'zumning asosini tashkil etadi. O'zini-o'zi boshqarish organlari amaliy ish olib borishi uchun yig'in raisi (oqsoqol)ni va uning maslaxatchilarni saylaydi. Bu saylov «Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va uning maslaxatchilari saylovi to'g'risidagi qonun asosida amalga oshiriladi.

Fuqarolar shaharchalar, qishloqlar, ovullar va maxallalarda o'zini-o'zi boshqarishga doir o'z konstitutsiyaviy huquqini fuqarolarning saylov huquqlari kafolatlariga muvofiq fuqarolar yig'inlari orqali amalga oshirishi qonunda belgilangan.

Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarishiga doir huquqlarini cheklash taqiqlanadi. Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari faoliyatining asosiy printsiplari quyidagilardan iborat:

demokratizm
oshkoralik

ijtimoiy adolat
insonparvarlik
mahalliy ahamiyatga molik masalalarni echishda mustaqillik
jamoatchilik asosidagi o`zaro yordam.

Davlat hokimiyati va boshqaruv organlari fuqarolar o`zini-o`zi boshqarish organlarining shakllanishi va rivojlanishi uchun Zarur shartsharoitlar yaratadilar, ularning ishlariga aralashishga yo`l qo`ymaydilar, fuqarolarga o`zini-o`zi boshqarishga doir huquqlarni amalga oshirishga ko`maklashadilar.

Fuqarolarning o`zini-o`zi boshqarish organlari quyidagilardir:
shaharcha, ovullar va qishloq , maxalla fuqarolarining yig`ini
fuqarolar yig`inining kengashi
fuqarolar yig`ini faoliyatining asosiy yunalishlari bo`yicha komissiyalari
fuqarolar yig`ining taftish komissiyasi
ma'muriy komissiya.

Fuqarolarning o`zini-o`zi boshqarish organlari mahalliy davlat hokimiyati organlari tizimiga kirmaydi. Ular yuridik shaxs huquqlaridan foydalanadilar.

Fuqaro yigini bu fuqarolar o`zini-o`zi boshqarishning yuqori organi bo`lib, axolii manfaatlarini ifodalash va uning nomidan tegishli hududda amal qiluvchi qarorlar qabul qilish huquqiga egadir.

Fuqarolar yiginida o`n sakkiz yoshga to`lgan va shaharcha, qishloq, ovul va maxalla hududida doimiy yashayotgan shaxslar qatnashadilar.

Xozirgi kunda axoliga maxalla orqali ijtimoiy yordam ko`rsatish mexanizmi muvoffakiyatli ishlab turibdi. Bu holat axolining maxallaga bo`lgan e`tiborini yanada oshirdi. Fuqarolarning o`zini-o`zi boshqaruv organlari faoliyatiga yaqindan ko`maklashuvchi «Maxalla» xayriya jamgarmasi faoliyat ko`rsatmokda. Bu borada Vazirlar Mahkamasining Respublika «Maxalla» xayriya jamg`armasi faoliyatini tashkil etish masalalari to`g`risidagi, 1993 yil 1 dekabrda O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 583 sonli «Respublika «Maxalla» xayriya jamg`armasining faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risidagi qarori qabul qilingan.

Fuqarolarning faolligini oshirish yo`li bilan huquqiy demokratik davlat qurish jarayonini jadallashtirish, fuqarolarning o`zini-o`zi boshqarish organlarining davlat boshqaruvi tizimining ayrim vakolatlarini bajarishga kengash yo`l ochish, osoyishtalikni ta'minlash, huquqtartibotni mustahkamlashda davlat idoralari bilan fuqarolarning o`zini-o`zi boshqarish organlarining hamkorlikda ish olib borishini ta'minlash, axolini o`zaro hamjihatligini oshirish maqsadida «Maxalla posboni» jamoat to`zilmalari to`g`risidagi Nizom ishlab chiqildi va Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 19 apreldagi 180 qarori bilan tasdiqlandi.

O`zbekiston Respublikasini ijtimoiy iqtisodiy rivojlantirish, mamlakatimizda soglom avlodni tarbiyalashga munosib xissa qo`shish, fuqarolarning oilada va maxallalarda tinch osoyishta hamda hamjihatlikda yashashlarini ta'minlash, oilaviy kelishmovchiliklarni tinch yo`l bilan xal etish, soglom turmush tarzini keng targ`ib-tashviq qilish maqsadida «Fuqarolarning o`zini-o`zi boshqarish organlari xo`zuridagi yarashtirish komissiyalari to`g`risida»gi Nizomi ishlab chiqilib, Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan. Bundan tashqari 2003 yil «Obod maxalla yili» deb e`lon qilingan. Respublika Prezidenti I.A.Karimov Fuqarolarning o`zini-o`zi boshqarishi haqida, « Har qaysi inson, har qaysi xonadon hayotida, davlat va jamiyat boshqaruvida, odamlarning boshini qovushtirish, turar joylarda tartib-intizomni mustahkamlashda, o`zini-o`zi boshqarish tizimini joriy qilishda maxallaning roli, ahamiyati va mohiyati kundan kunga oshib borayotganini barchamiz ko`rib turibmiz.

Shu bois, maxallaning hayotimizdagi mavqei yuksak, uning qonuniy, huquqiy asoslari har tomonlama mustahkam bo`lib rivoj topsa, bu idorani jamiyatimiz siyosiy-iqtisodiy va ma'naviy hayotining ajralmas bir qismi, quyi boshqarish tizimi sifatida nechog`li kuchaytirsak, Buning uchun barcha moddiy-moliyaviy sharoitlarni maqsadlarga erishish yo`lida katta qadam bo`ladi», degan edi o`z ma'ro`zasida.

O`zbekiston Respublikasi viloyatlar shahar, tumanlar miqyosida tashkil etiladigan fuqarolarning o`zini-o`zi boshqarish ishlari bo`yicha oqsoqollar Kengashi muvofiqlashtirish vazifasini bajaradi. Fuqarolarning o`zini-o`zi boshqarish faoliyatida Oqsoqollar Kengashi ham muxim o`rin tutadi. U 1999 yil noyabr oyida Respublika Oqsoqollar Kengashi to`zildi va tarkibi belgilandi. O`zbekiston «oqsoqollar Kengashi» va Respublika «Maxalla» jamgarmasi fuqarolarning o`zini-o`zi boshqarish organlari faoliyatini yanada to`g`ri yo`lga qo`yishda moddiy va ma`rifiy jihatdan ko`maklashmokka.

O`zini o`zi boshqarish organlari moliyaviy resurslari xalq deputatlari tuman va shahar Kengashlari tomonidan ajratiladigan byudjet mablag`laridan, fuqarolar va mexnat jamoalarining ixtiyoriy xayrexsonlaridan, xayriya jamgarmalari va mahalliy hokimiyat tomonidan ajratib beriladigan mablag`lardan tashkil topadi.

O`zini-o`zi boshqarish organlarining moliyaviy mablag`lari bankdagi mustaqil hisob raqamlarida saqlanadi, ular tomonidan mustaqil tasarruf etiladi va olib kuyilishi mumkin emas.

qonunga muvofiq o`zini-o`zi boshqarish organlarining moliyaviy qarorlari, shuningdek rais (oqsoqol)ning xatti-harakatlari ustidan sud tartibida shikoyat qilinishi mumkin.

XULOSA.

Xulosa qilib aytish mumkinki, O`zbekiston Respublikasida Ijro etuvchi davlat hokimiyat organlari davlat boshqaruvida asosiy markazda turadi. Shuning uchun ham ular faoliyatining asosi O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi hisoblanadi.

Konstitutsiya asosida davlat ijroiya hokimiyat organlarining har biri faoliyatini belgilab beruvchi huquqiy hujjatlar qabul kilingandir. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Konstitutsiya asosida, O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi «O`zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi tunrisida»gi, Hokimliklar «Mahalliy davlat hokimiyat organlari tugrsida»gi, shaharcha, ovullar, qishloq va maxallalar «Fuqarolarning o`zini-o`zi boshqarish organlari to`g`risida»gi qonun asosida faoliyat yuritib, huquqlar, vakolatlar va majburiyatlarga ega bo`ladilar.

Mahalliy organlar haqida gapirishda Prezidentimizning kuyidagi gaplarini eslamay bo`lmaydi: «Bizning hayotimizni tebratadigan shunday bir soha borki, uni xech qanday qonun yoki rasmiy hujjat bilan chegaralab belgilab bulmaydi. Bu soha bevosita odamlarning ma`naviyati, ruxiy dunyosi va mafkuraviy ongi hamda tafakko`ri bilan bog`likdir.

Shu jumladan, bir joyda yashayotgan odamlarning o`zaro aloqalari, oila munosabatlari deysizmi, qo`ni-qo`shnichilik deysizmi, quda-andachilik deysizmi bularning barchasi g`oyat o`ziga xos sirli bir olam.

Bu haqda ko`p gapirish mumkin, shuning uchun ham Sharq olamida, islom falsafasida odamlarning maxalla, ya'ni jamoa bo`lib yashashida, jamiyat hayotida tinchlik osoyishtalikni saklashda mexribonlik, shafkat va muruvvat naqadar katta urin tutganini anglash mumkin.»□ Haqiqatdan ham maxalla haqida juda ko`p ijobiy fikrlarni aytish mumkin. Ota-bobolarimiz «Otang maxalla, onang -maxalla» degan xikmatlarida juda katta ma'no bor. Shu bois biz ham muntazam talabalarga odobaxlok, shariat koidalaridan kelib chikkan xolda davlat boshqaruv organlari faoliyati, ularning funktsiyalaridan vujudga keladigan majburiyatlarga ijobiy karashni o`rgatishga harakat kilamiz. Bundan tashkari jamoa joylarida o`zini tutish, jamoat ishlariga faol katnashish kabilarni ular ongida shakllantirishga harakat kilmokdamiz.

GLOSSARIY

1. Sessiya-xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar kengashining asosiy ish shakli.
2. Hokim-mahalliy ijroiya va vakillik hokimiyatining rahbari.
3. Fuqarolar o`zini-o`zi boshqarish organlari-shaharcha, qishloq va ovullardagi hamda ularning tarkibidagi mahallalarni va shahar tarkibida mahallalardagi fuqarolar yig`ini.

Nazorat uchun savollari.

1. Halq deputatlari viloyat, shahar, tuman Kengashlari faoliyati qanday tashkil etiladi?
2. O`zini-o`zi boshqarish organlari qanday vakolatlarga ega?
3. Hokimlar qanday tartibda o`z lavozimiga tayinlanadi va qancha muddatga?
4. O`zini-o`zi boshqarish organlarining jamiyatda tutgan o`rni va ahamiyati qanday?

Adabiyotlar:

1. I.A.Karimov O`zbekiston: milliy istiqloq, iqtisod, siyosat, mafkura T. O`zbekiston 1996.
2. I.A.Karimov «Bizdan ozod va obod Vatan qolsin» T-2 T O`zbekiston 1996.
3. O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi T- O`zbekiston -2009.
4. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga sharhlar T. O`zbekiston 2008.
5. X.B. Boboev, A.Saidov « O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o`rganish». O`quv qo`llanma « O`zbekiston », T., 2005.
6. M. Rustamboyev va boshq. « O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o`rganish». Toshkent. 2005.
7. K. Usmanov «O`zbekistonda parlament taraqqiyotining yangi bosqichi. Toshkent 2004.
8. O`zbekiston respublikasi Oliy Majlisining Senati to`g`risida qonuni -T., 2002 yil 12 dekabr.
9. R. Qayumov « O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy xuquqi. «Adolat», T., 1998.
10. «O`zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi to`g`risida»gi qonun. 6 may 1993 yil.
11. «O`zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to`g`risida»gi qonunga sharhlar. T. O`zbekiston 1999 y.
12. S.O`razaev. Mustaqil O`zbekiston Konstitutsiyasi «Adolat», T., 1993
13. O`zbekiston Respublikasi Qonunchilik asoslari. T. 2003.
12. A.Saidov Mustaqillik Qomusi. « O`zbekiston », T., 1993
14. Yuridik entsiklopediya. T.Sharq 2004.
15. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining « O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o`rganishni tashkil etish to`g`risida»gi Farmoyishi 4 yanvar 2001 yil.
16. Kozlova E.I., Kutafin O.E. «Konstitutsionnoe pravo Rossii» uchebnik M. 2001.
17. Rummyantsev O.G. «Osnovo` konstitutsionnogo pravo Rossii (ponyatie, sanovleniya) M.1994.
18. O`zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning o`zini-o`zi boshqarish organlari to`g`risida»gi qonun. 14 aprel 1999 y.
19. O`zbekiston Respublikasining «Fuqarolar yig`ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovi to`g`risida»gi qonun. Halq so`zi 2004 yil 7yanvar.
20. O`zbekiston Respublikasining «Mahalliy davlat hokimiyat organlari to`g`risida»gi qonuni. «O`zbekistonning yangi qonunlari» T. Adolat 18-son.
21. «Mahalla» Fuqarolar o`zini-o`zi boshqarishining huquqiy asoslari. T.2003.
22. M.Sharifxodjaev, G.Axunova «Maxallya kak institut mestnogo samoupravleniya» T.2005g.
23. Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii. M.2001.
24. www.yandex.ru.
25. www.edu.o`z.
26. www.ziyo.net.

11-Mavzu. O`zbekiston Respublikasida sud hokimiyatining konstitutsiyaviy asoslari.

REJA:

1. O`zbekiston Respublikasida odil sudlov organlarining huquqiy maqomi.
2. O`zbekiston Respublikasida sud hokimiyatining tashkil etilishi tizimi, vazifalari.
3. Odil sudlovning Konstitutsiyaviy tamoyillari.

4. O'zbekistonda sudyalarning maqomi.

5. O'zbekiston Respublikasida sud tizimi, faoliyat yuritishi.

1. O'zbekiston Respublikasida sud hokimiyatining tashkil etilishi, tizimi va vazifalari

Sud hokimiyati kishilik jamiyatida davlatning bunyodga kelishi bilan o'zviy bog'lik. U ijtimoiy kelishmovchiliklar, nizolar, tajovo'zlarga barham berish va adolat o'rnatish uchun xizmat qiladigan hokimiyat tarikasida vujudga kelgan. Jamiyatni boshqarish uchun davlatning yo'zaga kelishi va unda sud faoliyatiga bo'lgan extiyoj adolat g'oyalarining maxsulidir. Davlatning kachon va kaysi hududda birinchi marta bunyodga kelgani xozircha aniq ma'lumotlar yo'qligidek, sud tizimi dastlab kachon va kaerda shakllanganligi noma'lum. Jamiyatni boshqarishga oid barcha zarur ishlarni dastlabki davrlarda jamoaga sardor, sarkarda bo'lgan, katta obrue'tiborli, tajribali shaxslar bevosita o'zlari bajarganlar. Keyinrok esa jamiyat a'zolarining o'rtasida yo'z beradigan nizo va tuknashuvlarni bartaraf etish, haqlilarni himoyalash, nohaqlarga ta'siriy choralar qurish vazifalarini aloxida lozimligi xakamlar zimmasiga yuklangan.

Davlat boshqaruvining turli sohalari ixtisoslasha borgan sari sud tizimi va huquqni muxofaza qiluvchi maxsus idoralar faoliyat ko'rsata boshlagan. Ular kanchalik odilona va xozirjavoblik bilan ishlasalar, jamiyat a'zolarining ichki tinchtotuvligi, hamjihatligi shunchalik mustahkam buladi.

Kishilik jamiyati har jihatdan adolatga intiladi. Jumladan, davlat hokimiyatining o'zi, u chiqargan qonunkoidalar, o'rnatilgan tartiblar ham odilona bo'lmog'i shart. qonunlar ijrosi va jamiyatdagi noxush xollarga, nifoklarga barham berish ham adolatga suyangan bo'lishi lozim.

Ana shu borada soxibkiron bobokalonlarimiz Amir Temyrning "Kuch adolatdadir" degan da'vati bejiz emas. Mamlakatimizda, umuman, sharkda adolatparvarlikka, huquqshunoslikka aloxida e'tibor berilgan. Aynan yurtimizda musulmon huquqifix eng yukori darajada qadrlanib kelingan. Imom Buxoriy, At-Termiziy, Burxoniddin Margiloniy kabi unlab olamshumul fikxshunos allomalar bilan faxrlanishga haqlimiz.

Barcha rivojlangan mamlakatlarda adolatning muntazam saloxiyatini ta'minlash uchun sud tizimi mavjud. Xozir amalda bo'lgan 140dan ziyod davlatlarning konstitutsiyalarida sud tizimi va uning faoliyatiga aloxida urin berilgan. O'zbekiston Respublikasining 1992 yilga Konstitutsiyasida ham 106-116moddalar maxsus bobga ajratilib, sud tizimining asoslariga bagishlangan.

O'zbekistonda demokratik jarayonlarni chuqurlashtirishda sud hokimiyatining shakllantirish muxim ahamiyatga ega. "Sud isloxatini chuqurlashtirish, hokimiyatning uchinchi, mustaqil va karam bo'lmagan tarmogi sifatida butun odil sudlov tizimini demokratlashtirish huquqiy davlatni mustahkamlashning yana bir muxim yunalishidir. Sud jazolovchi orgnadan oddiy odamlarning huquqlari va manfaatlarini himoya qiluvchi organga aylanib, haqiqatdan ham mustaqil bo'lib qolishi mumkin",deb uqdiradi I.A.Karimov.

O'zbekiston Konstitutsiyasida sud hokimiyati mustaqilligining mustahkamlashi odil sudlovni amalga oshirishda keng imkoniyatlar ochdi. Konstitutsiyaning 11moddasiga binoan hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro va sud hokimiyatlariga to'la javob beradi.

Sud hokimiyati Konstitutsiya va xalq tomonidan sudga berilgan jinoyat, fuqarolik va ma'muriy hamda xo'jalik ishlari bo'yicha huquq va adolat, qonun ustivorligi tamoyiliga amal qilish, topshirilgan ish uchun javobgarlik asosida odil sudlovni amalga oshirish imkonini beruvchi vakolatlar majmuidir.

Demak, sud ishlari konstitutsiyaviy, fuqarolik, jinoiy, ma'muriy va xo'jalik turlariga bulinadi. Konstitutsiyaviy sud ishlari "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sud to'g'risida"gi qonun asosida, fuqarolik sud ishlari fuqarolikprotsessual kodeksi va jinoiy sud ishlari jinoyat protsessual kodeksi, ma'muriy sud ishlari esa ma'muriy javobgarlik kodeksi asosida olib boriladi. Bundan tashkari, xo'jalik sud ishlari "O'zbeksiton xo'jalik protsessual kodeksi" asosida yuritiladi.

O'zbekiston Respublikasining sud tizimi Konstitutsiyaning 107-moddasi va 2000 yil 16 dekabrda yangi tahrirda qabul qilingan "Sudlar to'g'risida"gi qonunning 1-moddasida belgilangan. Unga binoan O'zbekiston Respublikasida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi, O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi, Korakalpogiston Respublikasi fuqarolik fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha oliy sudlari, fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha viloyat va Toshkent shahar sudlari, fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo, tuman (shahar) sudlari, jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudlari, harbiy sudlar, Korakalpogiston Respublikasi xo'jalik sudi viloyat va Toshkent Shahar xo'jalik sudlari faoliyat ko'rsatadilar. O'zbekiston Respublikasida ishlarning toifalariga karab sudlarning ixtisoslashuvi amalga oshirilishi mumkin. Favkulodda sudlar to'zishga yo'l kuyilmaydi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudini tashkil etish va uning faoliyat tartibi aloxida qonun bilan belgilanadi.

Sud tizimining faoliyatiga bog'lik yana bir kancha muxim koidalar ham konstitutsiyamizdan urin olgan. Ular jumlasidan xech kimning sud qarorisiz o'z huquq va erkinliklaridan maxrum etilishiga yo'l kuyilmasligi (19 modda), mulkiy huquqlarining sud orqali himoyalanihi (33modda), jamoat birlashmalarini tarkatibyuborish, ular faoliyatini takiklab yoki cheklab kuyish faqat sud qarori asosida amalga oshirilishi (62modda) kabilar aloxida taksinga loyik. Ular sud hokimiyati jazolovchi organ emas, huquqni himoya qiluvchi ekanligini yakqol ko'rsatadi.

Sud tizimining tashkil etilishi va faoliyatiga oid barcha muxim masalalar 1995 yil 30 avgustda qabul kilingan «O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida»gi qonunda, 2001 yilda yangi tahrirda qabul qilingan «Sudlar to'g'risida»gi qonunda, shuningdek, fuqarolik, xo'jalik va jinoyatprotsessual kodekslarda batafsil bayon etilgan.

«Sudlar to'g'risida»gi qonunda sudning vazifalari ham aniq belgilab qo'yilgan. Bunga ko'ra, O'zbekiston Respublikasida sud O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va boshqa qonunlarida, inson huquqlari to'g'risidagi xalqaro hujjatlarda e'lon kilingan fuqarolarning huquq va erkinliklarini, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning huquqlari hamda qonun bilan ko'riklanadigan manfaatlarni sud yo'li bilan himoya qilishga da'vat etilgan. Sudning faoliyati qonun ustivorligi, ijtimoiy adolatni, fuqarolar tinch-totuvligini ta'minlashga karatilgan.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti I.A.Karimov «Biz hokimiyatning uchinchi tarmogisudhuquq tizimini islox qilish va yanada liberallashtirishga aloxida ahamiyat beramiz», degan edi Oliy Majlisning kushma majlisida.

O'tgan yillar mobaynida mamlakatimizda huquqiy davlatni shakllantirishning muxim tarkibiy qismi bo'lgan sud-huquq tizimi ko'rilishining mutlako yangi Kontseptsiyasi amalda joriy qilindi.

Sudlarning jinoiy, fuqarolik va xo'jalik ishlari bo'yicha ixtisoslashuvi amalga oshirildi. qonunchilikka asoslangan xolda sud ishlarini apellyatsiya va kassatsiya tarzida ko'rib chiqish institutlari joriy etildi, tergovsurishtiruv va kishilarni xibsda saklash muddatlari sezilarli darajada qisqartirildi, ishlarni sudlarda ko'rib chiqishning kat'iy muddatlari belgilandi.

Bulardan tashkari mamlakatimiz boshchisi tomonidan o'lim jazosini bekor qilish va kamokka olishga sanksiya berish huquqini sudlarga o'tkazish to'g'risidagi Farmonlari qabul qilindi.

2. Odil sudlovning Konstitutsiyaviy tamoyillari

Odil sudlovning konstitutsiyaviy tamoyillari bu umumiy, rahbariy, boshlangich koidalar bo'lib, davlat faoliyatining ushbu sohaga xos asosiy xususiyatlarini yoritib beradi.

O'zbekiston Respublikasi odil sudloviga oid Konstitutsiyaviy tamoyillarni belgilashda boshqa mamlakatlarning, shuningdek xalqaro huquqiy ijobiy tajribalarni hisobga oladi.

Xususan odil sudlovni amalga oshirish va uni faoliyatini tashkil etishda «Inson huquqlari Umumjahon Deklaratsiyasi», «Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi Xalqaro Pakt» kabi xalqaro hujjatlarda o'rnatilgan insonparvarlik tamoyillariga asoslangan.

«Sudlar to'g'risida»gi yangi taxridagi qonunga muvofiq, O'zbekistonda odil sudlovning quyidagi tamoyillari o'rnatilgan:

Odil sudlovning faqat sud tomonidan amlaga oshirilishi;
Sud hokimiyatining majburiyligi;
Sud hujjatlarini majburiyligi;
qonun va sud oldida tenglik;
Sud ishlarini yuritishning oshkoraligi;

Sud ishlarining yuritishning o'zbek, qorakalpoq yoki muayyan joydagi ko'pchilik axoli so'zlashadigan tilda olib borilishi;

Himoya va malakali yuridik yordam olish huquqining ta'minlanganligi.

Sud ishlarini yuritishning oshkoraligi tamoyili Konstitutsiyada kuyicha mustahkamlangan:

113 modda. Hamma sudlarda ishlar ochiq ko'riladi. Ishlarni yopik majlisda tinglashga qonunda belgilangan xollardagina yo'l qo'yiladi.

Ushbu tamoyilning mohiyati shundan iboratki, barcha fuqarolar u yoki bu sud ishlarini yuritish protsessida ishtirokchi bulmasada, sud ishlarining oshkora ko'rilishi tufayli sud muhokamasida katnashishlari mumkin.

Sud ishlarini yuritishning kaysi tilda olib borilishi masalasining konstitutsiyaviy tarzda xal etilishi va buni odil sudlovni amalga oshirishdagi muxim tamoyillardan biri sifatida o'rnatilishi demokratik huquqiy davlatga xos xususiyatdir.

«Sudlar to'g'risida»gi qonun va Konstitutsiyaning 115moddasiga muvofiq, «O'zbekiston Respublikasida sud ishlarini yuritish o'zbek tilida, korakalpok tilida yoki muayyan joydagi ko'pchilik axoli so'zlashadigan tilda olib boriladi. Sud ishlari olib borilayotgan tilni bilmaydigan sudda katnashuvchi shaxslarning tarjimon orqali ish materiallari bilan to'la tanishish va sud ishlarida ishtirok etish huquqi hamda sudda ona tilida so'zlash huquqi ta'minlanadi.»

Sud ishlari olib borilayotgan tilni bilmaydigan sud ishtirokchilariga tarjimon xizmatidan foydalanish imkoniyati kafolatlangan. Tarjimonga ham, o'z navbatida, ishni aniq hamda tulik bajarish majburiyati yuklatiladi.

Odil sudni amalga oshirilishida himoya va malaka yuridik yordam olish huquqining ta'minlanishi muxim konstitutsiyaviy tamoyillardan biridir. Sudga konstitutsiyada belgilangan va kafolatlangan huquq va erkinliklar katori, qonun (qonun osti hujjatlari) yoki shartnomada ko'rsatilgan huquq va erkinliklar, shuningdek manfaatlar bo'yicha ham murojaat qilinishi mumkin.

Konstitutsiyaning 26 moddasida, jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan har bir shaxsning ishi sudda qonuniy tartibda, oshkora qilib chiqilib, uning aniqlanmaguncha u aybdor hisoblanmaydi. Sudda ayblanayotgan shaxsga o'zini himoya qilish uchun barcha sharoitlar ta'minlab beriladi.

Ayblanuvchiga nisbatan sudning xukmi qonuniy kuchga kirguniga qadar, xattoki u ushlab turilgan bo'lsa ham, uning mexnat, oila va boshqa huquq hamda erkinliklari amalda cheklanmaydi.

Ayblanuvchi yoki gumondorning jinoyat sodir etishda aybini isbotlovchi asoslar etarli bo'lsa, qonunda ko'rsatilgan tartibda uning ba'zi bir huquq va erkinliklarini cheklash mumkinligi mustahkamlanadi.

Himoyalani huquqi surishtiruvchi, tergovchi, proko'ror, sud zimmasiga, gumon qiluvchiga, ayblanuvchiga va sudlanuvchiga unga berilgan huquqlarni tushuntirib berish hamda u o'ziga qo'yilgan ayblovdan himoyalani uchun qonunda nazarda tutilgan barcha vosita va usullardan foydalanishda haqiqiy imkoniyat yaratib berishni yuklaydi.

Sud hokimiyatining obrusi ham, mustaqilligi ham ularning qonunchilikka kanchalik moxirona yondosha olishidan kelib chikadi.

qonun oldida barchaning tengligini ta'minlash qonunchilikda mustahkamlab qo'yilgan koidalar barcha shaxslarga birdek qo'llashni talab etadi.

«O`zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo`lib, jinsi, irki, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tikodi, shaxsi va ijtimoiy mavkeyidan kat'iy nazar, qonun oldida tengdirlar.

Imtiyozlar faqat qonun bilan belgilanib qo`yilgan hamda ijtimoiy adolat printsiplariga mos bo`lishi shart.» deyilgan Asosiy qonunimizning 18 moddasida.

3.O`zbekistonda sud'yalarning konstitutsiyaviyhuquqiy maqomi va sud'yalarga quyiladigan talablar

Sud'yalarning huquqiy holati, ularning huquq va majburiyatlari, saylanish tartibi, tayinlanishi va lavozimini egallash, ular mustaqilligining kafolatlari, shuningdek ularning moddiy va ijtimoiy ta'minoti Konstitutsiya va 2001 yil 13 fevralda e'lon kilingan yangi tahrirdagi «Sudlar to`g`risida»gi qonun normalarida belgilab qo`yilgan. qonunniga muvofiq, «Oliy sud va Oliy xo`jalik sudlarining sud'yalari, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining takdimnomasiga binoan, O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan saylanadi.»□

Viloyat sudlari, Toshkent shahar sudlari, tumanlararo, tuman, (shahar) sudlari sud'yalari O`zbekiston Respublikasi Prezidenti xo`zuridagi Sud'yalarni tanlash va lavozimlariga tavsiya etish bo`yicha oliy malaka komissiyasining takdimnomasiga ko`ra, xo`jalik sudlarining sud'yalari esa, O`zbekiston Respublikasi Oliy xo`jalik sudi raisining takdimnomasiga binoan O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadi.

Harbiy sudlar sud'yalari O`zbekiston Respublikasi Prezidenti xo`zuridagi Sud'yalarni tanlash va lavozimlarga tavsiya etish bo`yicha oliy malaka komissiyasining takdimnomasiga binoan O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadi.

O`zbekiston Respublikasining Prezidenti I.A.Karimov O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining kushma majlisida qilgan ma'ro'zasida ta'kidladiki, «Yana bir o'ta muxim masala sud va huquqni muxofaza qilish organlari xodimlarining ma'suliyatini kuchaytirish haqida aloxida tuxtalishni urinli deb bilaman.

Takrortakror aytishga to`g`ri keladi, bu sohada xizmat qiladigan odamlar o`zining professional va fuqarolik burchini, o`zining vazifasini kanchalik xalol va sidqidildan ijro etishi, xech mubolagasiz, butun hokimiyatning obrusi va kishilarimizning adolatga ishonchi kay darajada bo`lishini belgilaydi.

Xech shubxasiz, mamlakatda korruptsiyaga karshi ko`rashning darajasi, uning Amaliy samarasi ko`p jihatdan huquqtartibot va prokuratura hamda sud organlari tizimining o`zida olib borilayotgani bilan bog`likdir». Bunday jonkuyarlik bilan aytilgan gaplardan huquqni muxofaza qiluvchi va sud organlari xodimlari o`zlariga to`g`ri xulosa chiqarishadi deb uylaymiz. Ma'lumki, sudlarning rayislari besh yil muddatga saylanadi, sud'yalar esa besh yil muddatga tayinlanadi.

Ilk bor sud'yalik lavozimiga saylangan yoki tayinlangan shaxs qonunning 64moddasida belgilangan tartibda kasamyod qiladi.

Sud'ya sud'yalarning tegishli malaka xay'atining roziligisiz ma'muriy javobgarlikka tortilishi mumkin emas. sud'yalar vakolati, qonunda belgilanishicha, vakolat muddati tugagunga qadar tugatilmaydi. Sud'ya vakolatini muddatidan ilgari tugatishga faqat qonuniy asoslar mavjud bo`lgan kuyidagi yo`llardagina yo`l kuyiladi:

sud'yaning qasamyodini buzgan taqdirda;

yo'zma ariza bergan taqdirda;

sud'yalarning tegishli malaka xay'ati tomonidan o'gohlantirish kilinganidan yoki vakolatlari tuxtatilgandan keyin u sud'ya lavozimiga zid faoliyat bilan shug`ullanishini davom ettiravergan taqdirda;

sud qarori bilan muomalaga layokatsiz deb topilgan taqdirda;

sog`ligi holatiga yoki boshqa o`zlari sabablarga ko`ra o`zoq vaqt mobaynida sud'yalik vazifasini bajarishga qodir bo`lmay qolgan taqdirda.

Bugungi kunda respublikamizda sud sohasida kadrlarni tanlash va tasdiklashning samarali va demokratik mexanizmi yaratilgan, sud qarorlarini ijro etish bo`yicha etarlicha vakolatga ega

bo'lgan departament faoliyat ko'rsatmokka, sudlarning o'zi esa ularga xos bo'lmagan ishlardan ozod etilgan.

Prokuratura organlarining sud jarayoniga aralashuvini jiddiy cheklash bo'yicha qonunchilik normalariga zaruriy o'zgartirishlar kiritildi. Xozirda sud jarayonida tortishuv tamoyili, ya'ni proko`ror bilan advokat huquqlarining tengligi ta'minlanmokka.

4.O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi va uning faoliyati.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi konstitutsiyaviy nazorat bo'yicha sud organi hisoblanib, qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlarning hujjatlari Konstitutsiyaga qanchalik mosligiga doir ishlarni ko`radi.

Konstitutsiyaviy sudning faoliyati O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va 1995 yil 30 avgustdan qabul kilingan «O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi to`g`risida»gi qonun bilan tartibga solinadi.

Konstitutsiyaviy sud O`zbekiston Respublikasi Prezidentining takdimiga binoan Oliy Majlis tomonidan sud Raisi, Rais urinbosari va Korakalpogiston Respublikasidan saylanadigan sud'yani kushgan xolda Konstitutsiyaviy sudning besh a'zosidan iborat tarkibida saylanadi.

Sud'ya Konstitutsiyaviy sud tarkibidan chikib ketgan takdirida Oliy Majlis ushbu moddada belgilangan tartibda boshqa shaxsni saylaydi.

Konstitutsiyaning 107 moddasiga muvofiq Konstitutsiyaviy sud besh yil muddatga saylandi. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi sud'yasini almashtirib bulmaydi va uning vakolatlari qonunda belgilangan tartib hamda asoslardan o`zga tarzda tuxtalishi yoki tuxtalib turishi mumkin emas.

Qonun tomonidan konstitutsiyaviy sud sud'yaligiga nomzodlar uchun yukori talablar o`rnatilgan.

«O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi to`g`risida»gi qonunining 12 moddasida siyosat va huquq sohasi mo`taxasislari bo'lgan, yuksak ma'naviy fazilatli va zarur malakali O`zbekiston Respublikasi fuqarosi Konstitutsiyaviy sud sud'yasi etib saylanishi mumkunligi ko`rsatilgan. Konstitutsiyaviy sudning sud'yasi etib saylangan shaxs qonunda belgilangan tartibda kasamyod qiladi.

Konstitutsiyaviy sud sud'yalariga sud'yalik lavozimiga zid faoliyat bilan shugullanishi man etilgan, xususan deputatlik mandatiga ega bulish. Siyosiy partiyalarga va harakatlarga a'zo bulish, haq to`lanadigan boshqa lavozimini egallashi mumkin emas. shuningdek, sudda, xo`jalik sudida yoki boshqa organlarda qonuniy vakil bo`lib, shaxslarning manfaatiga yoki majburiyatidan kutulishiga ta'sir o`tkazuvchi xomiylik qilishiga yo`l kuyilmaydi.

Konstitutsiyaviy sudda sudga tegishli masalalar zaruriyat iga karab o`tkaziladigan sud majlislarida ko`rib chiqiladi.

Konstitutsiyaviy sud sud'yasiga nisbatan jinoiy ish faqat O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan ko`zgalishi mumkin.

Konstitutsiyamizning 109 moddasi ham «O`zbekiston Respublika-sining Konstitutsiyaviy sud to`g`risida»gi qonunining 1moddasiga binoan Konstitutsiyaviy sud kuyidagi vakolatlarga ega:

Qonunlarning va O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlis qabul qilgan boshqa hujjatlarning, O`zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlarining, xukumat qarorlarining, davlat hokimiyati mahalliy organlari qarorlarining, O`zbekiston Respublikasi davlatlararo shartnomalarining va boshqa majburiyatlarning O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga mosligini aniqlaydi;

Qoraqalpog`iston Respublikasi Konstitutsiyasi O`zbekiston Respubli-kasining Konstitutsiyasiga, Qoraqalpogiston Respublikasining qonunlari O`zbekiston Respublikasining qonunlariga muvofiqligi to`g`risida xulosa berdi;

O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari bilan berilgan vakolat doirasida boshqa ishlari ham ko`rib chiqadi;

Konstitutsiyaviy sudning qarorlari matbuotda e'lon kilingan paytdan boshlab kuchga kiradi va ular ustidan shikoyat qilish mumkin emas.

Konstitutsiyaviy sudning qarorlari matbuotda e'lon qilingan paytdan boshlab kuchga kiradi. Ular qat'iy va ular ustidan shikoyat qilish mumkin emas.

5.O`zbekiston Respublikasining Oliy sudi va uning huquqiy maqomi

Konstitutsiyaning 110 moddasiga binoan O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi fuqarolik, jinoiy va ma'muriy sudlov ishlarini yurgizish borasida sud hokimiyatining oliy organi hisoblanadi.

Oliy sud faoliyatini tashkil qilish va tartibga solish O`zbekiston Respublikasining 2001 yil 13 fevralda qabul kilingan «Sudlar to`g`risida»gi (yangi tahriridagi) qonuni bilan tartibga solinadi.

Oliy sud, koidaga ko`ra, kuyi sudlarning ma'lum ishlari bo`yicha yo`l qo`yilgan xato va kamchiliklarni to`zatishtish maqsadida ular tomonidan qabul kilingan qarorlarning qonuniyligi va kanchalik asosli ekanligini tekshirish yo`li bilan ularning faoliyatini nazorat qiladi.

Oliy sud, sud amaliyotini umumlashtirish asosida, sud ishlarini ko`rib chiqishda yo`zaga keladigan qonunchilikni qo`llash masalasidagi muammolar bo`yicha tushuntirishlar beradi.

Oliy sud sudlov ishlarini birinchi instantsiya, apelatsiya, kassatsiya hamda nazorat tartibida ham ko`rib chiqish mumkin. O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumi eng yukori sudlov instantsiyasi bo`lib, O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi sud'yalari va Qoraqalpogiston Respublikasi oliy sudlarining raislari iborat tarkibda ish olib borishadi.

O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumi plenum a'zolarining kamida uchdan ikki qismi hozir bo`lgan takdirida vakolatli hisoblanadi.

Oliy sud plenumining asosiy vazifalaridan biri sudlov amaliyotini umumlashtirish materiallarini ko`rib chiqish va qonun hujjatlarini qo`llash masalalari bo`yicha tushuntirishlar olib borish.

*Oliy sud faoliyatini tashkil qilish va unga rahbarlik qilish avvalo, Oliy sud raisi zimmasiga yuklatilgan. Bu vazifalardan tashkari, umumiy yurisdiksiyalii sudlarning barcha xukm va boshqa qarorlariga qonunda belgilangan tartibda protest berish hamda ular ijrosini tuxtatib qo`yish huquqiga ega.

*Oliy sud raisi:

* sud ishlarini nazorat tartibida tekshirish uchun talab qilib oladi;

* sud tomonidan chiqarilgan xal qiluvchi qarorlari ijrosini qonunda nazarda tutilgan tartibda nazorat qiladi;

* O`zbekiston Respublikasi Oliy Sudi plenumi va Rayosatini chakiradi;

* O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudiga takdimnomalar kiritadi;

O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi sud'yalarning intizomiy javobgarligi haqida ish qo`zg`atadi;

Rais o`rinbosarlari o`rtasida vazifalarni taksimlaydi;

O`zbekiston Respublikasi Oliy sudining shtat jadvalini tasdiqlaydi;

Buyruq va farmoyishlar chiqaradi;

O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi xodimlari bilan mexnat shartnomalarini to`zadi va bekor qiladi;

Fuqarolarni shaxsan qabul qiladi hamda ariza va shikoyatlarni ko`rib chiqish ishlarini tashkil etadi;

qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

6.O`zbekiston Respublikasi Oliy xo`jalik sudi

Iqtisodiy sohalarda, turli mulk shakllariga ega tashkilotlar, idoralar, korxonalarni boshqarish jarayonida, shuningdek tadbirkorlar orasida vujudga keladigan munosabatlarda yo`zaga chikkan bahslarni xal qilish respublikamizdagi xo`jalik sudlari tizimi tomonidan amalga oshiriladi. O`zbekiston Respublikasi xo`jalik sud tizimi O`zbekiston Respublikasining Oliy xo`jalik sudi, Korakalpogiston Respublikasi xo`jalik sudi, viloyatlar hamda Toshkent shahar sudlari tashkil qiladi.

Xo`jalik sudlarining asosiy vazifalari: tashkilotlar va fuqarolarning qonuniy huquq va manfaatlarni himoya qilish, qonunchilikni to`g`ri va bir xilda qo`llash; iqtisodiy munosabatlarda

qonuniylikni mustahkamlash va qonunchilikning huquqiy vositalardan foydalanish uchun sharoit yaratishdan iborat.

Xo`jalik sudi faoliyatining asosiy tamoyillari: qonuniylik, xo`jalik sud'yalarning mustaqilligi, sud va qonun oldida hammani tengligi; tomonlarning teng huquqliligi, ish yuritishda oshkoralik, sud muhokamasi yuritishda oshkoralik, sud muhokamasini bevosita va o`zviy amalga oshirish hisoblanadi.

«Sud to`g`risida»gi (yangi tahrirdagi) qonunning 43 moddasiga binoan O`zbekiston respublikasi Oliy xo`jalik sudi xo`jalik ishlarini yuritish sohasida sud hokimiyatining oliy organidir.

O`zbekiston Respublikasi Oliy xo`jalik sudi Qoraqalpogiston Respublikasi xo`jalik sudining, viloyatlar va Toshkent shahar xo`jalik sudlarining sudlov faoliyati ustidan nazorat olib borish huquqiga ega. O`zbekiston Respublikasi oliy xo`jalik sudi ishlarini birinchi instantsiya sudi sifatida, kasatsiya tartibida va nazorat tartibida ko`radi.

Oliy xo`jalik sudi respublika boshqaruv organlari, mahalliy vakillik organlari va ijro hokimiyati organlari orasida o`zaro iqtisodiy bitimlardan kelib chikuvchi nizolarni, shuningdek, normativ harakterdagi oliy hokimiyat organlarining aktlarini (qisman yoki tamoman) Konstitutsiya va qonunlarga muvofiqligini aniqlash bo`yicha ishlarni birinchi instantsiya sudi sifatida ko`rib chikadi.

Oliy xo`jalik sudi respublika xo`jalik sudlarining qonuniy kuchga kirgan sudlov aktlarini hamda shunday aktlarni yangi ochilgan holatlar bo`yicha nazorat tartibida qayta ko`rib chiqiladi.

O`zbekiston Respublikasi Oliy xo`jalik sudining plenumi respublika xo`jaliklari faoliyatidagi asosiy masalalarni xal qiladi.

O`zbekiston Respublikasi Oliy xo`jalik sudi rayosatining tarkibini O`zbekiston respublikasi oliy xo`jalik sudi plenumi belgilaydi. O`zbekiston Respublikasi Oliy xo`jalik sudi sud'yalari hamda O`zbekiston Respublikasi Oliy xo`jalik sudi raisi, uning birinchi o`rinbosari va o`rinbosarlari O`zbekiston respublikasi Oliy xo`jalik sudi rayosatining tarkibiga lavozim bo`yicha kiradi.

O`zbekiston Respublikasi Oliy xo`jalik sudining sudlov xay'atlari: ishlarni birinchi instantsiya va kassatsiya tartibida ko`radi, sud amaliyotining urganadi va umumlashtiradi, qonun hujjatlarini takomillashtirish yo`zasidan takliflar ishlab chikadi, sud statistikasini tahlil qiladi, qonunga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Oliy xo`jalik sudi sudlov xay'atlaridan tegishli xay'at tarkibiga kiruvchi sud'yalar orasida sud tarkiblari tashkil kilinadi. Sud tarkiblari tashkil kilinadi. Sud tarkiblarini Oliy xo`jalik sudi raisi shakllantiradi O`zbekiston Respublikasi Oliy xo`jalik, viloyatlar va Toshkent shahar xo`jalik ishlari bo`yicha sudlar o`z faoliyatlarini O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O`zbekiston Respublikasi xo`jalik protsessual kodeksi va Oliy sud Plenumi qarorlari asosida yuritadi.

XULOSA.

Хулоса килиб айтиш мумкинки, Республикамизда фаолият yuritayotgan sudlarning ijobiy ishlarini kayd etar ekanmiz, bu sohada xali o`z echimini topmagan jiddiy muammolar borliggini ham unutmashimiz kerak, ya'ni sudlarning haqiqiy mustaqilligi, erkinligini ta'minlanishi muammolari oxirigacha etkazilmaganligi.Ma'lumki, sudbu odil sudlovning oliy nuktasi, demak u har tomonlama mustaqil bo`lishi lozim.

Umuman olganda sud tizimida katta o`zgarishlar amalga oshirilmokda, uylaymizki, ikki palatali parlamentimiz sud faoliyatiga oid qonun va huquqiy hujjatlarni bir tizimga keltiradi va ularga qo`shimcha tarzda yangilarini qabul qiladi, shunda har bir sohadagi, shuningdek sud sohasidagi ayrim kamchiliklar o`zo`zidan barham topadi. Respublika Prezidenti ta'biri bilan aytganda, «Biz oldimizga kuygan maqsadni soddagina ifodalomokchi bo`lsakhar qanday hokimiyat, u qonunchilik yoki ijro va sud hokimiyati buladimibularning barchasi kuyidagi talablarga javob berishi shart. Ya'ni, har kaysisi o`z vazifasini anglashi, o`z ma'suliyatini xis qilishi, o`z yukini ko`tarishi va ta'bir joiz bo`lsa, o`z aravasini o`zi tortishi darkor».

Yurtboshimizning bu fikrlariga kushilib Shuni aytmokchimizki, talabalarimiz ham o`zlariga yuklatilgan har qanday fuqarolik burchlarini o`z vaqtida talab doirasida bajarishsa, jamiyatimizga komil inson sifatida o`z xissasini kushuvchi hisoblanar edilar.

GLOSSARIY:

- 1.Sud'ya-sud organlarida sudga tushgan ishlarni ko`ruvchi, xukm va qaror chiqaruvchi lavozimdagi shaxs.
2. Yuristkonsult- huquq maslaxatchisi.
3. Sud- amaldagi qonunlar asosida va belgilangan protsessual qoidalarga binoan fuqarolik va jinoiy ishlarni, ma'muriy ishlarni ko`radigan davlat organi.
4. Apelyatsiya-shikoyat ya'ni ishni ko`rgan quyi sud echimini qayta ko`rishni so`rab yuqori sudga murojaat qilish.
5. Arbitraj-hakamlar sudi.
6. Vandalizm- madaniy va moddiy boyliklarni shafqatsiz yo`q qilish.
7. Ayblanuvchi-qonunda belgilangan tartibda ayblanuvi tariqasida ishda ishtirok etishga jalb qilinishi haqida qaror chiqarilgan shaxs.
8. Vasiqa-O`zRes.FKga muvofiq mol-mulkka egalik qilishni tasdiqlovchi dalolatnoma.

Nazorat uchun savollar.

- 1.Sud'yaning dahlsizlik huquqini tushuntirish.
2. Konstitutsiyaviy sudning vazifasini ayting.
3. Aybsizlik prezumptiyasini tushuntirib bering.
4. Sud'yalarga qanday talablar qo`yiladi.
5. Qonunchilik va qonuniylikni tushuntiring.
6. Xo`jalik sudi qanday ishlar bilan shug`ullanadi?
7. Odil sudlov deganda nimani tushunasiz?
8. O`zbekiston Respublikasi sud tizimi haqida tushuncha bering.
9. O`zbekiston Respublikasi Oliy Sudi faoliyati haqida nima bilasiz?
10. O`zbekiston Respublikasi sudyalari saylanadimi yoki tayinlanadimi?

Adabiyotlar

1. Bizning bosh maqsadimiz-jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir» Halq so`zi 2005 yil 29 yanvar
2. O`zbekiston Respublikasining «Sudlar to`g`risida»gi yangi tahrirdagi qonuni 2001 yil 13 fevral.
3. «O`zbekiston Respublikasining fuqarolik to`g`risida»gi Kodeksi T-Adolat 1996.
4. O`zbekiston Respublikasining ma'muriy javobgarlik to`g`risida»gi Kodeksi T-Adolat 1998.
5. O`zbekiston Respublikasining Jinoyat Kodeksi T.Adolat-2002y.
6. O`zbekiston Respublikasining xo`jalik protsessual Kodeksi. T.Adolat 1998y.
7. «O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to`g`risida»gi Qonuni 30.04.95y.
8. I.A.Karimov O`zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura T. O`zbekiston 1996.
9. I.A.Karimov «Bizdan ozod va obod Vatan qolsin» T-2 T O`zbekiston 1996.
10. O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi T- O`zbekiston -2009.
11. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga sharhlar T. O`zbekiston 2008.
12. X.B.Boboev, A.Saidov « O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o`rganish». O`quv qo`llanma « O`zbekiston », T., 2005.
13. M. Rustamboyev va boshq. « O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o`rganish». Toshkent. 2005.
14. K.Usmanov «O`zbekistonda parlament taraqqiyotining yangi bosqichi. Toshkent 2004.
15. O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to`g`risida qonuni -T., 2002 yil 12

dekabr.

16.R.Qayumov « O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy xuquqi. «Adolat», T., 1998.

17. «O`zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi to`g`risida»gi qonun. 6 may 1993 yil.

18. «O`zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to`g`risida»gi qonunga sharhlar. T. O`zbekiston 1999 y.

19.S.O`razaev. Mustaqil O`zbekiston Konstitutsiyasi «Adolat», T., 1993

20.O`zbekiston Respublikasi Qonunchilik asoslari. T. 2003.

21. A.Saidov Mustaqillik Qomusi. « O`zbekiston », T., 1993

22. Yuridik entsiklopediya. T.Sharq 2004.

23. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining « O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o`rganishni tashkil etish to`g`risida»gi Farmoyishi 4 yanvar 2001 yil.

24.www.yandex.ru.

25.www.edu.o'z.

26.www.ziyo.net.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Rahbariy adabiyotlar:

1. Karimov I.A.; O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura: T-1 T: O'zbekiston 1996-364-bet.
2. Karimov I.A.: Bizdan ozod va obod Vatan qolsin: T-2. — T.: O'zbekiston, 1996.-380 bet.
3. Karimov I.A.; Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir: T-3. T.: O'zbekiston, 1996.-338 bet.
4. Karimov I.A.; Bunyodkorlik yo'lidan: T - 4T.: O'zbekiston. 1996.- 349 bet.
5. Karimov I.A.;Yangicha fikrlash va ishlash davr talabi: T-6.-T.:O'zbekiston. 1997.-384 bet.
- 6.Karimov I.A.;Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo'lida: T-6.-T.:O'zbekiston,1998.429 bet.
7. Karimov LA.; Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan ko'ramiz: T-7.— T.: O'zbekiston, 1999.-410 bet.
8. Karimov LA.; Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz: "T-8.— T.: O'zbekiston, 2000.-528 bet.
9. Karimov I.A.; OV.bekisloii XXI asrga intilmoqda. - T.: O'zbekiston, 1999.
10. Karimov L.A.: O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kalblallari.- T.: OV.bekiston, 1997. 11. Prezident I.A.Karimovning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 8 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimda so'zlagan nutqi.«Xalq so'zi», 2000 yil 8 dekabr. 12.Karimov L.A. Konstitutsiya haqida.—T.: Akademiya, 2001.

2. Konstitutsiya, qonun va normaiiv hujjatlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstituiyasi T.: O'zbekiston, 2010.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning «O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganishni tashkil etish to'g'risida»gi 2001 yil 4 yanvardagi F-1322-sonli farmoyishi. "Xalq so'zi", 2000 yil 5 yanvar.
3. O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi asoslari to'g'riside.gi 1991 yil 31 avgustdagi konstitutsiyaviy qonuni. O'zbekiston Respublikasi qonunchilik asoslari: Xrestomatiya.— T.: Adolat, 2000.
4. Mustaqillik deklaratsiyasi. O'zbekiston Respublikasi qonunchilik asoslari: Xrestomatiya.— T.: .Adolat. 2000
5. Inson huquqlari Umumjaxon dekloratsiyasi.
6. O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risida»gi qonuni. 1992 yil 2 iyul. O'zbekistorming yangi qonunlari. 6-son.— T.: Adolat, 1993.
7. «O'zbekiston Respublikasining Davlat bayrog'i to'g'risida»gi Qonuni. 1991 yil 18 noyabr. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi asoslari: Xrestomatiya.— T.: .Adolat. 2000.
8. «O'zbekiston Respublikasining Davlat gerbi to'g'risida»gi qonuni. 1992 yil 2 iyul. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi asoslari: Xrestomatiya.— T., Adolat, 2000.
9. «O'zbekiston Respublikasi Davlat madhiyasi to'g'risida»gi qonuni 1992 yil 10 dekabr. O'zbekiston Respublikasi Qonunchiligi asoslari: Xrestomatiya.— T.: Adolat, 2000.
10. «O'zbekiston Respublikasi Davlat tili haqida»gi qonuni 1995 yil 21 dekabr. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi asoslari: Xrestomatiya,— T.: Adolat, 2000.
11. «O'zbekiston Respublikasining referendum! to'g'risida»gi qonuni. 1991 yil 18 noyabr. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi asoslari: Xrestomatiya.— T.: Adolat, 2000.
12. O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to'g'risida»gi qonuni. 1994 yil 5 may. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi asoslari: Xrestomatiya.— T.: Adolat. 2000
13. O'zbekiston Respublikasining «Tashqi siyosiy faoliyatining asosiy prinsiplari to'g'risida»gi qonuni. 1996 yil 29 dekabr. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi asoslari: Xrestomatiya.— T.: Adolat, 2000.
14. «O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi to'g'risida»gi qonuni. 1992 yil 2 iyul. O'zbekistonning yangi qonunlari, 6-son,— T.: Adolat, 1993.

15. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi qonuni. O'zbekistonning yangi qonunlari, 19-son.— T.: Adolat, 1998.
16. O'zbekiston Respublikasining 1995 yil 30 avgustdagi «Fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini buzadigan hatti-harakatlar va qarorlar ustidan sudga shikoyat qilish to'g'risida»gi qonuni.O'zbekistonning yangi qonunlari, 10-son.— T.: Adolat, 1995.
17. O'zbekiston Respublikasining 1994 yil 6 maydagn «Fuqarolarning murqjaati to'g'risida»gi qonuni. O'zbekistonning yangi qonunlari, 10-son.—T.: Adolat. 1995.
18. O'zbekiston Respublikasining 1995 yil 21 dekabr «Markaziy banki to'g'risida»gi qonuni. O'zbekistonning yangi Qonunlari, 12-son.— T.: Adolat, 1996.
19. O'zbekiston Respublikasining «Banklar va bank faoliyati to'g'risida»gi qonuni 1996 yil 25 aprel.O'zbekistonning yangi qonunlari, 13-son: — T.: Adolat, 1996.
20. O'zbekiston Respublikasining Solik kodeksi.— T.. Adolat, 1999.
21. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi.— T.: Adolat. 1998.
22. O'zbekiston Respublikasining «Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida»gi qonuni 1999 yil 14 aprel. O'zbekistonning yangi qonunlari, 21-son.— T.: Adolat, 1999.
- 23.O'zbekiston Respublikasining «Ommaviy axborot vositalari to'g'risida»gi 1997 yil 26 dekabr qonuni. O'zbekistonning yangi qonunlari. 18-son. T.: Adolat, 1998. .
24. «O'zbekiston Rcspublikasida ma'muriy-hududiy to'z'ilish, toponomik ob'ektlarga nom berish va ularning nomlarini oV.gartirish masalalarini hal etish tartibi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining qonuni. 1996 yil 30 avgust. O'zbekiston Respublikasining yangi qonunlari. 14-son — T.: Adolat, 1997. 25. «O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi to'g'risida»gi 1994 yil 24 senlabrdagi Konstitutsiyaviy qonuni. O'zbekistonning yangi qonunlari.l 1-son.- T., Adolat, 1995.
26. «O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisiga saylovlar to'g'risida»gi qonuni. 1993 yil 28 dekabr. O'zbekistonning yangi qonunlari, 11-son.T: Adolat, 1995. 1999 yil 19 avgustdagi o'zgartirish va qo'shimchalar bilan.
27. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimini tashkil etish hamda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o'zgartirish va qo'shimcha kiritish to'grisidagi qonuni. Sovet O'zbekistoni, 1990 yil 4-aprel soni.
28. «O'zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi to'g'risida»gi qonuni. 1993 yii 6 may. O'zbekistonning yangi qonunlari. 8-son.— T.: Adolat, 1994.
- 29.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risidagi qonuni. 1991 yil 18 noyabr. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi asoslari: Xrestomatiya. — T.: Adolat. 1995. 1999 yil avgustdagi o'zgartirish va qo'shimchalar bilan.
30. «O'zbekiston Respublikasida deputatlarning maqomi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining qonuni. 1995 yil 6 may. O'zbekistonning yangi qonunlari, 11-son.—T.: Adolat. 1995.
31. «O'zbekiston Respublikasining xalk deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylovlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining qonuni. 1994 yil 5 may. O'zbekistonning yangi qonunlari, 10-son, — T.: Adolat, 1994. 1999 yil 18 avtustdagi o'zgartirish va qo'shimchalar bilan.
32. «Mahalliy hokimiyat idoralarini qayta tashkil etish to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining qonuni. 1992 yil 4 yanvar. O'zbekistonning yangi qonunlari, 5-son.— T.: Adolat. 1992.
33. «O'zbekiston Respublikasining mahalliy hokimiyati to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining qonuni 1993 yil 2 sentabr. O'zbekistonning yangi qonunlari, 9-son.— T.: Adolat, 1994.
34. «Fuqaro laming o'zini-o'zi boshqarish organlari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining qonuni. 1999 yil 14 aprel. O'zbekistonning yangi qonunlari, 21-son.— T.: Adolat. 1999.
- 35.«O'zbekiston Respublikasining Sudlar to'g'risida»gi qonuni.Xalq so'zi. 2001 yil 13 fevral.

36. O'zbekiston Respublikasining «Prokuratura to'g'risida»gi qonuni. 1992 yil 9 dekabr. O'zbekistonning yangi qonunlari, 7-son, — T.: Adolat, 1993.

37. «O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining qonuni. 1995 yil 30 avgust. O'zbekistonning yangi qonunlari, 11-son, — T.: Adolat.

38. O'zbekiston Respublikasining Markaziy saylov komissiyasi to'g'risidagi qonuni. 1998 yil 30 aprel.

3. DARSLIK, O'QUV QO'LLANMALARI HAMDA VA QO'SHIMCHA ADABIYOTLAR

1. Abdumajidov F. O'zbekiston Respublikasining davlat tili haqidagi qonumga sharhlar. — T.: Adolat, 1999.

2. A'zamxo'jayev A.A. Pravoviye osnovi gosudarstvennoy nezavisimosti Respubliki O'zbekistan.— T.: O'zbekistan, 1993

3. Azizxo'jayev A.L. Davlatchilik va ma'naviyat.T.,Sharq, 1997.

4. Boboyev H. B., Normatov K. Milliy davlatchilik haqida. T.: O'zbekiston, 1999.

5. Jalilov Sh. Davlat hokimiyati mahalliy organlari islohoti. Tajriba va muammolar.— T.: O'zbekiston, 1994.

6. Kayumov R.Q. O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy huquqi.T.: Adolat, 1998.

7. Inson huquqlari.(mualliflar jamoasi) T.: Adolat, 1997.

8. Inson huquqlari to'g'risida bill.— T.: Adolat, 1992.

9. Islomov Z.M. Mexanizm osushestvleniya gosudarstvennoy vlasti.— T: Adolat, 1997.

10. Mahalla — o'zini-o'zi boshqarish organi.— T.: Fan, 1994.

11. Mingboyev U.Q. Sud - shunday hokimiyatki...— T.: 1999.

12. Muhamedov II. M. O'zbekiston davlatchiligining huquqiy asoslari.— T.: Adolat, 1999. 13. Odilqoriyev H.T. Novaya Konstitutsiya - velikiy simvol suvereniteta O'zbekistana.— T.: Adolat, 1993.

14. Odilqoriyev H.T. O'zbekistonning yangi Konstitutsiyasi va hokimiyatlar bo'linish prinsipi. T.: 1993.

15. Odilqoriyev H.T. O'zbekiston Respublikasida Qonun chiqarish jarayoni.T.: Adolat, 1995.

16. Rahmonqulov H. Fuqarolik: huquqlar, erkinliklar, burchlar.T., O'zbekiston 1991.

17. Saidov A.H. Mustaqillik qomusi.T.: O'zbekiston, 1993.

18. Saidov A.H. Qiyosiy konstitutsiyashunoslik.T.: 1995.

19. Saidov A.H. Saylov huquqi.— T.: 1994.

20. Saidov A.H. Jahon konstitutsiyaviy amaliyoti va O'zbekiston Respublikasining Asosiy qonuni.— T: 1992.

21. Saidov A.H. Jo'zjoniy A. Sharq va inson huquqlari.— T.: Ijtimoiy fikr, 1998.

22. Saidov A.H. Sultonov S. O'zbekiston Konstitutsiyasi va inson huquqlari.— T.: 1999.

23. Tadjixonov U., Saidov A. Huquqiy madaniyat nazariyasi. Darslik 2-jildli - T.: O'zbekiston Respublikasi IIV akademiyasi, 1998.

24. Tansiqboyeva G.M, Muhammedjonov O.Z. Konstitutsiya va biz-.T., Adolat. 1998.

25. Fayziyev M. O'zbekiston Konstitutsiyasining mohiyati (o'quv qo'llanma).T.: Adolat, 1998.

26. Xalilov E.X. O'zbekiston Respublikasi Parlamenti: birinchi chakiriq Oliy Majlisining faoliyati. T.: O'zbekiston, 1999.

27. Xalilov E.H. Saylov to'g'risidagi O'zbekiston Qommlarining qaror topishi va rivojlanishi.— T.: O'zbekiston. 1999.

28. Xalqaro gumanitar huquq, insonparvarlik va xayrihohlik muammolari institutlari.— T.: Adolat, 2000.

29. Xalq ishonchi oliy mas'uliyat.— T.: O'zbekiston, 2000.

30. Xusanov O. T, Azizov X. T. Davlat va huquq asoslari. (Izohli lug'at).T.: O'qituvchi,

1996.

31. Xusanov O.T.: O'zbekiston Respublikasining davlat hokimiyati to'g'risidagi qonuniga sharhlar. T.: Adolat, 1995.
32. Xusanov O.T.: O'zbekiston Respublikasida davlat organlari. T.: Sharq, 1996.
33. Xusanov O.T.: Mustaqillik va mahalliy hokimiyat. T.: Sharq, "1997.
34. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik asoslari: Xrestomotiya. T.: Adolat, 2000.
35. O'zbekiston Respublikasi — mustaqil davlat. (mualliflar jamoasi) — T.: Adolat, 1995.
36. O'zbekistonning yangi tarixi. 3-kitob. T.: Adolat, 2000.
37. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga sharhlar.— T.: Adolat, 1995.
38. O'zbekistonning milliy istiqlol mafkurasi T.: O'zbekiston, 1993.
39. O'razayev Sh.Z. Mustaqil O'zbekiston Konstitutsiyasi. — T.: 1995.

GLOSSARIY:

1. Respublika – (lot. – umumiy ish) – davlatni idora qilish (boshqarish) shakli bo'lib, unda davlatni saylab kuyilgan kishilar boshqaradi.

2. Unitar – (lot. Uniya – birlik) – yagona. Davlatning to'zish shakli bo'lib, muayyan ma'muriy xududiy bulinishga ega buladi. Birok bu mustakil xududlar (tumanlar, viloyatlar, kontonlar) davlat suverenitetiga ega bulmaydi.

3. Federatsiya – (lot. Ittifok, birlashma) – davlatning to'zish shakli bo'lib, uning asosi – ikki yoki bir necha mustaqil davlatning bitta ittifoq davlatga birlashishdir.

4. Konfederatsiya – (lot. – uyushma) – shartnoma asosida qat'iy muayyan maqsadlar yo'lida birlashadi.

5. Suverenitet – frans., bir davlatning ikkinchi davlatga (vasallik)ga nisbatan ustuvorlik xukuki.

6. Anarxiya – xokimiyatsizlik.

7. Despotizm – zolimlik, zulmkorlik.

8. Aksizdemokratik rejim – demokratik qoidalarga rioya etmaydi

9. Ma'muriy-boshqaraman, boshqaruvchi ma'nosini anglatadi.

10. Ma'muriy xuquq-davlat boshqaruvini tashkil etishtartibi va boshqaruvni amalga oshirish normalarini o'z ichiga olgan xuquqning aloxida tarmogi.

11. Davlat boshqaruvi-ijtimoiy boshqaruvning asosiy turi.

12. Prokuratura nazorat organi.

13. Davlat boshqaruv organlari-ijro etish va farmoyish berish faoliyatini amalga oshiradi.

14. Ma'muriy xuquqiy norma-davlat tomonidan urnatilgan va bajarishi shart bulgan qoida.

15. Ma'muriy xuquqbuzarlik-ma'muriy qoidalarning buzilishidir.

16. Ma'muriy protsess-ma'muriy xuquq normalarini amalga oshirish jarayoni.

17. Fuqarolik - shaxsning aniq bir davlatga siyosiy va xuquqiy mansubligi.

18. Fuqarolik muomalasi - iqtisodiy muomalaning fuqarolik xuquqiy ifodasi.

19. Fakt - xaqiqatdan bulgan voqea, xodisa.

20. Yuridik fakt - qonunda ko'zda tutilgan aniq xuquq munosabatlarning kelib chiqishi uchun asos buladigan xolat.

21. kredit - pul yoki tovarlarni ma'lum muddatga qarzga berish.

22. Kontraktatsiya - maxsulot ishlab chiqaruvchi va uni xarid qilish, sotish bilan shugillanuvchi tashkilotlar o'rtasida kontraqt to'zish.

23. Akseptant - ko'rsatilgan xisob, vaksel buyicha tulash majburiyatni olgan shaxs.

Ijrochi-maishiy xizmat, uy-joy kommunal ta'mirlash, qurilish, transport xizmati, va xizmat ko'rsatishning boshqa soxalari buyicha iste'molchi uchun ishlar bajaradigan va xizmatlar ko'rsatadigan korxonalar, tashkilot, birlashma, yoki yakka tartibda faoliyat ko'rsatuvchi tadbirkor.

24. Tovar-ishlab-chiqaruvchi faoliyatining iste'molchiga shartnoma buyicha sotish uchun muljallangan maxsuloti.

25. Sotuvchi-oldi-sotdi shartnomasi buyicha iste'molchiga tovar realizatsiya qiladigan korxonalar, tashkilot, muassasa yoki yakka tadbirkor.

26. Yaroqlilik muddati - muayyan davr bo'lib, bu davrda tovar foydalanishga yaroqli buladi va u tamom bulgach, tovar odamlar xayoti va sogligi uchun xavf tugdirishi mumkin.

27. Zarar- fuqarolik xuquqida bir shaxsning qonunga xilof xarakati yoki xarakatsizligi tufayli ikkinchi shaxsga yetkazgan pul shaklidagi ziyon.

Mexnat shartnomasi - ish beruvchi bilan xodim o'rtasidagi qasbga oid yozma kelishuvdir.

28. Intizomiy jazo - ish beruvchi tomonidan xodimning ichqi mexnat qoidalarini buzganligi uchun qullanilishi mumkin bulgan choralar.

29. Boshqa ishga utqazish - mexnat shartnomasi shartlaridan birining o'zgartirilishi

30. Jamoa shartnomasi - bu korxonada ish beruvchi va xodimlar o'rtasidagi mexnat, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni normativ xujjat.

31. Mexnatga layoqatlilik-inson salomatligiga bog'liq bulgan mexnat faoliyatiga qobillik.
32. Mexnatni muxofaza qilish jamgarmalari-mexnatni muxofaza qilishga doir tadbirlarni mablag bilan ta'minlash manbai bo'lib xizmat qiluvchi jamgarmalar.
33. Aliment-voyaga yetmagan, shuningdek voyaga yetgan mexnatga layoqatsiz, yordamga muxtoj shaxslarga ta'minot berish majburiyati
34. FXDYO - fuqarolik xolati dalolatnomalarini yozish
35. OITS - odam immuniteti taqchilligi va virusi
36. Nikox shartnomasi-nikoxlanuvchi shaxslarning yoki er va xotinning nikoxida bulgan davrida va er-xotin nikoxdan ajratilgan taqdirida ularning mulkiy xuquq xamda majburiyatlarini belgilovchi kelishuvi
37. Qarindoshlik-bu umumiy tartibda uchinchi shaxsdan (ajdoddan) kelib chiqqan shaxslar.
38. Nikox xaqiqiy emas deb topilishi - faqat sud tartibida amalga oshiriladi
39. Nikoxni qayd etish-nikoxlanuvchi shaxslardan birining yashash joyidagi fuqarolik xolati dalolatnomalarini yozish organlari tomonidan amalga oshiriladi.
40. Fuqarolik xolati dalolatnomalari - fuqarolar xayotidagi, tug'ilish, o'lim, nikox to'zish, nikoxdan ajralish kabi voqea xamda faktlarning vakolatli organlar tomonidan tasdiqlanishidir.
41. Vasiylik va homiylik - ota-onasining qaramogidan maxrum bulgan bolalarga ta'minot berish, ularni tarbiyalash va ularga ta'lim berish, shuningdek bunday bolalarning shaxsiy xamda mulkiy xuquq va manfaatlarini ximoya qilish uchun belgilanadi
42. Farzandlikqa olish - faqat voyaga yetmagan bolalarga nisbatan va ularning manfaatlarinigina ko'zlab yul quyiladi
43. Ekotsid-xayvonot va o'simliklardunyosini yoppasiga kirib tashlash, atmosfera va suv resurslarini zaxarlash, shuningdek, ekologik inkirozlar keltirib chiqaradigan boshqa xarakatlarni amalga oshirish.
44. Ekologik urush- raqibga uning xududiga ta'sir qilish orqali zarar yetkazish. Bu BMT tomonidan man qilingan.
45. Ekologik sug'urta- ko'ngilli davlat ekologik sug'urtasi.
46. Ekologik jamgarmalar-budjetdan tashqari davlat jamgarmalari. Ular kechiktirib bulmaydigan tabiiy muxofaza vazifalarini bajaradilar.
47. Ekologik ofat zonalari- O'zb. Res. xududiy uchastkalarida xo'jalik va boshqa faoliyat natijasida faunalar va floralar buzilishi, tabiiy ekologik tizimni vayron qilish natijasida tabiiy muvozanatning buzilishi.
48. Alibiya- jinoyat sodir etilgan paytda ayblanuvchining boshqa joyda bulishi.
49. Gipoteza-xuquq normasini qullash sharti, biron-bir xuquqqa ega bulish.
50. Deportatsiya-jinoiy yoki ma'muriy jazo chorasi sifatida davlatdan majburan chiqarib yuborish.
51. Kontrabanda-tovar, valuta va boshqa kimmatbaxo buyumlarni gayriqonuniy yul bilan davlat chegarasidan olib utish.
52. Psixopatiya-ruxiy azoblanish.
53. Terrorizm-jamoat xavfsizligiga qarshi qaratilgan jinoyat xalqning tinchligini buzish.
54. Iqtisodiy josuslik- qonunga xilof ravishda iqtisodiyot, tijorat, ishlab chiqarish soxasidagi ma'lumotlarni o'z manfaatlarini uchun olish va foydalanish.
55. Xaqer-begona qompyuter tizimlariga kirish va ulardan axborotlar olish, noqonuniy ravishda dasturli maxsulotlar ximoyasini buzish va ulardan nusxa quchirish.
56. Xususiy xuquq –umumiy manfaatlarni tartibga soluvchi va muxofaza qiluvchi ommaviy xuquqdan farqli ularoq xususiy manfaatlarni munosabatlarni ifodalovchi xamda yakka mulkdorlar va birlashmalarni ularning mumkin faoliyatidagi va shaxsiy munosabatlaridagi mustaqilligi va tashabbusiga asoslangan munosabatlarni tartibga soluvchi xuquq tarmoqlaridan biridir.
57. Xalqaro qafolat- xalqaro xuquqda xalqaro majburiyatlarning o'z vaqtida bajarilishini ta'minlash bilan bog'liq xuquqiy normalar yigindisidir.

58. Quch ishlatish- BMT Ustaviga asosan xarbiy vaziyatlarda tomonlarning xarakterlari tushuniladi.
59. Indent-agent-chegara ortida vositachilik asosida xorijiy mol yetkazib beruvchidan kelib tushadigan tovarlarni sotish buyicha operatsiyalarni amalga oshiruvchi agent.
60. Absolyut-mutlaqan. (bir narsada mutlakon xulosa chiqarish)
61. Metodologiya- biron bir narsani o`rganish.
62. Parlament-Konstitutsiyali davlatlarda qonun chiqaruvchi Oliy majlis vakillar majlisi.
63. Konstitutsiyaviy xuquq fani- xuquqshunoslik sohasini o`rgatadigan fan.
64. Siyosiy rejim – davlat xokimiyatini amalga oshirish usul va yo`llarning majmuasi, mamlakatdagi siyosiy vaziyati, ya'ni jamiyatdagi siyosiy erkinlik darajasini va shaxsning xuquqiy holati.
65. Xuquq – davlat tomonidan belgilangan yoki ruxsat etilgan va uning kuchi bilan himoya qilinadigan umummajburiy xulq-atvor qoidalarning tizimi.
66. Konstitutsiyaviy to`zum-insoniyat ijtimoiy turmushining buyuk talabi, umum e'tirof etgan hayot shakli hisoblanadi.
67. Suveren-mustaqillik, davlatning ichki va tashqi munosabatlarida boshqa davlatdan to`la mustaqil bo`lishi.
68. Kontsepsiya-nazariy qarashlar tizimi, ya'ni yangi qonunlar tizimini ishlab chiqish.
69. Qonun-umumxalq ovoz berishi (referendum) orqali yoki mamlakatning Oliy vakillik organi (Oliy Majlis) tomonidan qabul qilingan normativ-huquqiy hujjat.
70. Demokratiya-bu konstitutsiya va qonunlar doirasida erkinlik demakdir.
71. Davlat- bu uchta asosiy, ya'ni: ijtimoiy, sinfiy va siyosiy huquqiy nazariya yondashuvining mavjudligi.
72. Fuqorolik jamiyati-haqiqiy fuqorolardan, ya'ni o`zviy bog`likda bo`lgan holda ahloqiy madaniyatga tayanadigan huquqiy va siyosiy madaniyatga ega odamlardan iborat jamiyatdir.
73. Akt- huquqiy hujjat, dalolatnoma.
74. Fakultativ- ixtiyoriy, majburiy bo`lmagan.
75. Kodifikatsiya- qonunlar majmuasini to`zish.
76. Reglament- davlat hokimiyat organi tarkibini, mavqeini, faoliyatini belgilaydigan huquqiy hujjat.
77. Konstitutsiyaviy to`zum-insoniyat ijtimoiy turmushining buyuk talabi, umum e'tirof etgan hayot shakli hisoblanadi.
78. Suveren-mustaqillik, davlatning ichki va tashqi munosabatlarida boshqa davlatdan to`la mustaqil bo`lishi.
79. Kontsepsiya-nazariy qarashlar tizimi, ya'ni yangi qonunlar tizimini ishlab chiqish.
80. Qonun-umumxalq ovoz berishi (referendum) orqali yoki mamlakatning Oliy vakillik organi (Oliy Majlis) tomonidan qabul qilingan normativ-huquqiy hujjat.
81. Demokratiya-bu konstitutsiya va qonunlar doirasida erkinlik demakdir.
82. Huquq va erkinliklar – bu davlat tomonidan o`rnatilib, konstitutsiyada qayd qilingan, har bir fuqaroga o`zining xatti-harakatini tanlash, unga berilgan imtiyozlardan shaxsiy hayotida va jamoat ishlarida qatnashishi uchun foydalanish imkoniyati.
83. Siyosiy xuquqlar – fuqarolarning jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o`z vakillari orqali ishtirok etish.
84. Burch - bu davlat tomonidan belgilanib har bir fuqaro bajarilishi zarur bo`lgan, bajarmasligi esa javobgarlikka olib keladigan xatti-harakatlar va yashash tarzi qoidalari.
85. Sha'n - shaxsning ajralmas va boshqalarga o`tkazib bo`lmaydigan huquqi bo`lib, bu insoning obru-e'tiboridir.
86. Qadr-kimmat - bu shaxsning ichki o`zini-o`zi baholash mezonini va jamiyatning unga bergan bahosi o`zaro biri-biriga bog`langan mezonlardir.
87. Standart – o`lchov ya'ni mezon.
88. Solik –fuqarolarning qonunga ko`ra davlatga to`laydigan majburiy to`lovdur.
89. Mudofaa – davlat mustaqilligini, hududiy yaxlitligi, aholining tinch hayot kechirishi

ta'minlashga qaratilgan siyosiy – iqtisodiy, harbiy va ijtimoiy-huquqiy tadbir bo'lib, ya'ni qurolli tajavo'zlardan himoyalanişdir.

90. Mulk-ishlab chiqarishning zarur sharti va ishlab chiqarilgan boyliklarning o'zlashtirilish natijasi.

91. Mulkni egallash huquqi-mulkni qo'lda yoki unga nisbatan o'z huquqlarini amalga oshirishda imkon beruvchi biron joyda saqlab turish.

92. Mulkdan foydalanish huquqi-mulkning foydali xususiyatlarini olish, mulkdan iqtisodiy maqsadlarda foydalanish.

93. Mulkni tasarruf etish huquqi-mulkni taqdirini belgilash.

94. Kasaba uyushmasi-ko'ngilli jamoa tashkiloti bo'lib ham ishlab chiqarish, ham noishlab chiqarish sohalaridagi faoliyat turiga qarab o'z a'zolarining mehnat va ijtimoiy huquqlarini hamda manfaatlarini himoya qilish uchun mushtarak manfaatlar bilan bog'langan mehnatkashlar birlashmasi.

95. Siyosiy partiya-qarashlari, qiziqishlari va maqsadlari mushtarakligi asosida to'zilganligi jamiyat muayyan qismining davlat hokimiyatining shakllantirishidan iborat siyosiy irodasini ro'yobga chiqarishini intiluvchi hamda o'z vakillari orqali davlat va jamoat ishlarini idora etishda qatnashuvchi O'zbekiston Respublikasining fuqarolarini ko'ngilli birlashmasi.

96. Senzura-muayyan axborot berilishiga (nashr qilinishiga) to'sqinlik qilish, unga nisbatan ta'qib va cheklov o'rnatish.

97. Davlat to'zilishi-davlatning ma'muriy hududiy bo'linishi tamoyillari va to'zilishini hamda ma'muriy birliklarning yuridik maqomi.

98. Unitar-Davlat tarkibida hech qanday davlat to'zilmalari bo'lmagan yaxlit davlat.

99. Avtonomiya-davlatning muayyan qismining ichki o'zini-o'zi boshqarishi.

100. Federativ-davlatlar ittifoqi bo'lib uning tarkibiga ittifoq huquqlari bilan rasmiy cheklangan, yuridik mustaqillikka ega bo'lgan davlat to'zilmalari.

101. Konfederatsiya-ma'lum bir vazifani bajarish uchun birlashgan mustaqil davlatlar ittifoqi.

102. Fraksiya-siyosiy partiyadan ko'rsatilgan deputatlar tomonidan partiya manfaatlarini Qonunchilik palatasida ifodalash maqsadida to'ziladigan va belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazilgan deputatlar birlashmasidir.

103. Parlament- frantsuzcha «parler»-gapirmoq so'zidan olingan bo'lib, rasmiy so'zlashish joyi ma'nosini anglatadi.

104. Parlament so'rovi-davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining mansabdor shaxslariga ularning vakolatlariga kiradigan masalalar yo'zasidan asoslantirilgan tushuntirish berish yoki nuqtai nazarini bayon qilish bo'yicha yo'llangan talabnomadir.

105. Deputat so'rovi-ushbu vakillik muassasasining vakolatiga taalluqli masalalar bo'yicha tushuntirish va axborot taqdim etish to'g'risida talab bilan mansabdor shaxsga yoki davlat boshqaruv organiga vakillik organi deputatining murojaati.

106. Demarsh-bir davlat tashqi aloqa organlarining boshqa davlatga nisbatan favqulotda chiqishi.

107. Sud'ya-sud organlarida sudga tushgan ishlarni ko'ruvchi, xukm va qaror chiqaruvchi lavozimdagi shaxs.

108. Yuristkonsult- huquq maslaxatchisi.

109. Sud- amaldagi qonunlar asosida va belgilangan protsessual qoidalarga binoan fuqarolik va jinoiy ishlarni, ma'muriy ishlarni ko'radigan davlat organi.

110. Apelyatsiya-shikoyat ya'ni ishni ko'rgan quyi sud echimini qayta ko'rishni so'rab yuqori sudga murojaat qilish.

111. Arbitraj-hakamlar sudi.

112. Vandalizm- madaniy va moddiy boyliklarni shafqatsiz yo'q qilish.

113. Ayblanuvchi-qonunda belgilangan tartibda ayblanuvchi tariqasida ishda ishtirok etishga jalb qilinishi haqida qaror chiqarilgan shaxs.

114. Vasiqa-O'zRes.FKga muvofiq mol-mulkka egalik qilishni tasdiqlovchi dalolatnoma

DAVLAT SHAKLLARI

PEՋԱ

- ▣ 1. Davlatning boshqaruv shakllari
- ▣ 2. Davlatning tuzilish shakllari
- ▣ 3. Siyosiy rejim tushunchasi va turlari

Davlatning boshqaruv shakli

- **Davlatning boshqaruv shakli deganda**, davlat oliy hokimiyat organlarining tashkil etilishi va ularning aholi bilan o'zaro munosabatlari qanday darajada tashkil etilganligi tushuniladi.

- Davlat boshqaruv shakli 2 ga bo'linadi.

Respublika

Monarxiya

PEXAGA

Respublika;

- **Parlamental respublika**

(Avstriya Respublikasi)

- **Prezidentlik respublikasi**

(Amerika Qo'shma Shtatlari)

- **Aralash respublika**

(Fransiya)

- **Sotsialistik respublika**

(Xitoy Xalq Respublikasi)

PEXAGA

Monarxiya;

- **Mutloq monarxiya** (Saudiya Arabistoni)

- **Cheklangan yoki konstitutsiyaviy monarxiya** (Ispaniya)

- **Noan'anaviy yoki saylab qo'yiladigan monarxiya** (Birlashgan Arab Amirliklari)

PEЖAГA ▶

Davlatning tuzilish shakli

- *Davlatning tuzilish shakli* - davlatning siyosiy va ma'muriy hududiy tuzilishi bo'lib, markaziy va mahalliy organlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni xarakterlaydigan davlat shaklining tarkibiy qismi

Davlatning tuzilishi

Oddiy

Murakkab

PEЖAГA ▶

DAVLAT TUZILISHINING ODDIY SHAKLI - UNITAR

UNITAR TUZILISHDAGI DAVLAT YAGONA BO'LIB, TARKIBIY QISMLARI SUVERENITET BELGILARIGA EGA BO'LMAGAN MA'MURIY-HUDUDIIY BIRLIKLARDAN IBORAT.

UNITAR DAVLATGA XOS BELGILAR:

- > QONUNCHILIK, IJROIYA, SUD HOKIMIYATI ORGANLARI YAGONA TIZIMNING MAVJUDLIGI
- > YAGONA KONSTITUSIYA, QONUNCHILIK, SOLIQ, MOLIYA TIZIMLARINING MAVJUDLIGI.
- > YAGONA FUQAROLIKNING JORIY ETILGANLIGI
- > BARCHA TASHQI MUNOSABATLAR MARKAZIY ORGANLAR TOMONIDAN AMALGA OSHIRILADI.

РЕЖАГА ►

- Davlat tuzilishining murakkab shakli 2 ga bo'linadi

FEDERATIV DAVLAT

Umumiy belgilari;

- Federatsiya hududi uning alohida subyektlaridan > shtatlar, kantonlar, respublikalar o'lkalar va boshqa hududlardan iborat bo'ladi.
- Federatsiya va uning subyektlari vakolatlari doirasi ittifoq shartnomasida, konstitutsiyasida, o'zaro vakolatlarni chegaralash to'g'risidagi 2 tomonlama shartnomalarda belgilab qo'yilgan bo'ladi.
- Federatsiya subyektlari o'zlarining konstitutsiyalari va qonunchilik tizimiga, oliy qonunchilik, ijro, sud hokimiyatlari tizimiga ega bo'ladi.
- Federativ davlatda ittifoq fuqaroligi bilan bir qatorda subyektlarning ham fuqaroligi mavjud bo'lishi mumkin.
- Federativ davlat parlamenti asosan 2 palatali bo'ladi, yuqori palatali federatsiya subyektlarining manfaatlarini ximoya qiladi.

РЕЖАГА ▶

KONFEDERATIV DAVLAT

Siyosiy, harbiy, iqtisodiy va boshqa sohalarda muayyan maqsadlarga erishish uchun tashkil qilinadigan davlatlarning muvaqqat ittifoqi

- Konfederatsiya suverenitetga ega bo'lmaydi, chunki bu tuzilma to'la ichki va tashqi suverenitetga ega bo'lgan mustaqil davlatlarning ittifoqidir.
- Konfederatsiyada markaziy davlat apparati va yagona qonunchilik tizimi mavjud bo'lmaydi

РЕЖАГА ▶

Siyosiy rejim

- ▶ **Siyosiy rejim – bu davlat hokimiyatini amalga oshirishda qoʻllaniladigan usul, uslub va vositalar yigʻindisidir.**
- ▶ **Not completedyet.**

PEXAFA ▶

Мустақил иш мавзулари

1. Жамият нима?
2. Фукаролик жамияти нима?
3. Ибтидоий жамоа тузуми кандай булган ва у кандай узгарган?
4. Жамият ва давлат уртасидаги узаро муносабатлар кандай?
5. Давлатнинг пайдо булиш шарт-шароитлари кандай?
6. Давлатнинг келиб чиқишига оид кандай назариялар бор?
7. Давлат нима?
8. Давлатнинг кандай белгилари мавжуд?
- 9.Кандай белгилар давлатни фукаролик жамиятининг бошка ташкилотларидан ажратиб туради?
10. Давлатнинг функцияси деганда нима тушунилади?
11. Давлат кандай асосий ички ва ташки функцияларни амалга оширади?
12. Давлат шакли кандай элементлардан ташкил топади?
13. Давлат бошқарувининг кандай шакллари булади?
14. Давлат шакллари хилма-хиллигининг асосий белгилари қайсилар?
- 15.Монархия ва республика бошқарув шаклларининг асосий белгиларига нималар қиради?
16. Аралаш бошқарув шаклларининг хусусиятлари нималардан иборат?
17. Давлат қурилиши шакллари санаб беринг?
18. Унитар давлат федератив давлатдан нимаси билан фарк қилади?
19. Конфедерациянинг узига хос жихати нимада?
20. Сиёсий режим нима ва унинг асосий қурилишлари кандай?
21. Демократия нима?
22. Тоталитаризмнинг белгилари кандай?
23. Сиёсий режимларнинг турли-туманлигини қандай омиллар белгилайди?
24. Давлат шаклларининг барча элементлари уртасидаги мувофиқлик нимада ифодаланади?
25. Давлат механизми нима, унинг қайси асосий белгилари бор?
26. Давлат органи нима, унинг қайси белгилари мавжуд?
27. Давлат органлари кандай таснифланади?
28. Хуқуқий давлат нима?
29. Хуқуқий давлатнинг асосий белгилари нималардан иборат?
30. Ўзбекистонда хуқуқий давлат қуришнинг асосий йўналишларини айтиб беринг?
31. Хуқуқ субъекти нима?
32. Хуқуқий муносабатлар иштирокчиси булиш учун хуқуқ субъектлари кандай юридик белгиларга эга булишлари керак?
- 33.Хуқуқий лаёқат ва муомала лаёқати нима?
- 34.Хуқуқ субъектларининг кандай турлари мавжуд?
- 35.Субъектив хуқуқ ва юридик мажбурият кандай таърифланади, намоён булиш шакллари кандай?
- 36.Субъектив хуқуқ ва юридик мажбурият хуқуқий муносабатнинг таркибий қисми сифатида кандай ахамиятга эга?
- 37.Юридик факт нима, унинг хуқуқий муносабатлар учун ахамияти нимада?
- 38.Хуқуқий муносабат объекти нима?
- 39.Хуқуқий муносабатларнинг кандай турлари бор?
- 39.Юридик фактлар кандай таснифланади?
- 40.ХУҚУК нормасини амалга ошириш нима? Унинг кандай шакллари бор?
- 41.ХУҚУКНИ қуллаш босқичлари кандай?
- 42.ХУҚУК нормасини талқин этишнинг кандай турлари бор?
- 43.ХУҚУК нормаларини талқин этишнинг кандай усуллари мавжуд?
- 44.Хуқуқни қуллашга доир кандай ҳужжатлар бор?
- 45.ХУҚУК ухшашлиги (аналогияси) ва қонун ухшашлиги (аналогияси) нима?
- 46.ХУҚУК самарадорлиги нима?
- 47.Қонунийлик нима ва у кандай таърифланади?
- 48.Қонунийлик талаблари кандай?
- 49.Қонунийлик принциплари кандай?
- 50.ХУҚУК-тартибот нима?
- 51.Қонунийлик ва хуқуқ-тартибот кандай қафолатлар билан таъминланади?
- 52.Хуқуқбузарлик нима?
- 52.Хуқуққа мос хатти-ҳаракат нима?
- 53.Хуқуқбузарликнинг юридик таркиби нима?

54. Хукукбузарликнинг кандай турлари бор?
55. Юридик жавобгарлик нима?
56. Юридик жавобгарликнинг кандай асослари бор?
57. Хукукий онг нима?
58. Хукукий онг кандай таркибий қисмлардан иборат?
59. Хукукий мафкурада фаннинг урни нимадан иборат?
60. ХУКУКИЙ онгнинг асосий функцияларига нималар қиради?
61. Қайси норматив ҳужжатлар фуқаролик муносабатларини тартибга солади?
62. Қандай хукукий муносабатлар Ўзбекистан Республикасининг Фуқаролик кодексини тартибга солади?
63. Фуқаровий-хукукий муносабатларнинг иштирокчилари қимлар?
64. Фуқаролик ҳукуқи нормаларида қандай принциплар белгиланган?
65. Қандай сабабларга қура фуқаролик муносабатлари вужудга келади?
66. Фуқаро қаерда узининг бузилган ва даъволи мулкый ҳуқуқларини ҳимоялаши мумкин?
67. Қандай қилиб уз фуқаролик ҳуқуқларини ҳимоялаш мумкин?
68. Фуқаролик қрнунлари билан тартибга солинадиган мулкый муносабатларнинг иштирокчилари қимлар?
69. Фуқаролар (жисмоний шахслар) қандай таърифланади?
70. Хукукий лаёқат деганда нимани тушунаси?
71. Муомала лаёқати нимадан иборат?
72. Вояга етмаганлар эмансипациясининг хусусиятлари нималарда намоён бўлади?
73. Хомийлик ва васийликнинг моҳияти нималардан иборат?
74. Юридик шахс қандай таърифланади?
75. Юридик шахсларнинг хусусиятлари нималардан иборат?
76. Фуқаролик ҳуқуқининг объектларига нималар қиради?
77. Битим нима?
78. Битим тузиш учун қандай шартлар бажарилиш зарур?
79. Мехнат ҳуқуқи қандай ҳукукий соҳа?
80. Мехнат ҳуқуқининг манбаларига нималар қиради?
81. Мехнат шартномаси (контракт)ни тузиш тартиби қандай?
82. Мехнат муносабатларида маъмурият ҳуқуқлари нималардан иборат?
83. Мехнат муносабатларида ёлланма ишчи қандай ҳуқуқларга эга?
84. Қандай ҳолларда маъмурият ходимни ишдан бушата олади?
85. Ходимни уз хошига биноан ишдан бушатиш тартиби қандай?
86. Мехнат низоларини ҳал этиш тартиби қандай?
87. Мехнат шартномаси (контракт)нинг мазмуни нимадан иборат?
88. Ташкилотларга моддий зарар етказиш билан боғлиқ қандай ҳолларда ходимнинг моддий жавобгарлиги юзага келади?
89. Ходимга моддий зарар етказиш билан боғлиқ қандай ҳолларда ташкилотнинг моддий жавобгарлиги юзага келади?
90. Маъмурият ходимга мехнат жойида қандай шарт-шароитларни яратиш бериши зарур?
91. Маъмуриятнинг ходим мехнатини муҳофазалаш борасидаги мажбуриятлари нималардан иборат?
92. Ташкилотда қасаба уюшмаларининг аҳамияти нималардан иборат?
93. Мехнат қилаётган ёшлар қандай ҳуқуқларга эга?
94. Оила қонунчилигининг умумий таърифи қандай?
95. Оилавий муносабатларни ҳуқуқдй тартибга солишнинг асосий принциплари қайсилар?
96. Қандай муносабатлар оила қонунчилиги билан тартибга солинади?
97. Никоҳ нима?
98. Никоҳ тузишнинг тартиби қандай?
99. Никоҳ қачон ҳақиқий эмас деб топилади?
100. Инсофли эр(хотин)нинг никоҳи ҳақиқий эмас деб топилганда қандай ҳуқуқларга эга бўлади?
101. Қимлар никоҳни ҳақиқий эмас деб топишни талаб қилиши мумкин?
102. Сохта никоҳ нима?
103. Никоҳни тугатишнинг қандай сабаблари мавжуд?
104. Никоҳдан ажратиш тартиби қандай?
105. ФХДЁ органларида никоҳдан ажратиш қандай амалга оширилади?
106. Суд тартибида никоҳдан ажратиш қандай бўлади?
107. Эр-хотиннинг қандай шахсий ҳуқуқ ва мажбуриятлари бор?
108. Эр-хотиннинг мулкый ҳуқуқ ва мажбуриятларига нималар қиради?
109. Никоҳ шартномаси нима?

НОРМАТИВ ҲУЖЖАТЛАР:

- 1.1. Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 29 августдаги “Таълим тўғрисида”ги Қонуни;
- 1.2. Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастури (1997 йил 29 август);

2. Низомлар ва йўриқномалар:

- 2.1. Узлуксиз таълим тизими учун ўқув адабиётларининг янги авлодини яратиш концепцияси;
- 2.2. Кафедра Низоми;
- 2.3. Олий таълим муассаси талаба билимини рейтинг тизими асосида баҳолаш бўйича йўриқнома;
- 2.4. Олий таълим муассаси ички тартиб-қоидалари.
- 2.5. Дарс жадвалини шакллантириш йўриқномаси.

«ХУҚУҚШУНОСЛИК. ЎЗБЕКИСТОН КОНСТИТУЦИЯСИНИ ЎРГАНИШ» КУРСИДАН РЕЙТИНГ ТИЗИМИ АСОСИДА ТАЛАБАЛАР БИЛИМИНИ БАҲОЛАШ БЎЙИЧА УСЛУБИЙ КЎРСАТМА АСОСИЙ ҚОИДАЛАР

“Хуқуқшунослик. Ўзбекистон Конституциясини ўрганиш” курси бўйича тайёрланган мазкур услубий кўрсатма Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2010 йил 25 августдаги 333-сонли буйруғи билан амалга киритилган “Олий таълим муассасаларида талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолашнинг рейтинг тизими тўғрисида Низом” асосида ишлаб чиқилган.

Ушбу услубий кўрсатмадан университет бакалавр босқичининг барча таълим йўналишлари 1-курсига ўқитиладиган “Хуқуқшунослик. Ўзбекистон Конституциясини ўрганиш” фанидан талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолашда фойдаланиш тавсия этилади.

Шунингдек, услубий кўрсатмада “Олий таълим муассасаларида талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолашнинг рейтинг тизими тўғрисида Низом”да келтирилган асосий вазифаларнинг қуйидагилари қамраб олинган:

- ❖ талабаларда Давлат таълим стандартларига мувофиқ тегишли билим, кўникма ва малакалар шакллانганлиги даражасини назорат қилиш ва таҳлил қилиш;
- ❖ талабалар билими, кўникма ва малакаларини ҳаққонийлик, ишонччилик ва қулай шаклда баҳолашни таъминлаш;
- ❖ фанни талабалар томонидан тизимли тарзда ва белгиланган муддатларда ўзлаштирилишини ташкил этиш;
- ❖ талабаларда мустақил ишлаш кўникмаларини ривожлантириш, ахборот ресурслари манбаларидан самарали фойдаланишни ташкил этиш;
- ❖ талабаларнинг фан бўйича комплекс ҳамда узлуксиз тайёргарлигини таъминлаш.

Йўналиш ишчи ўқув режасида фанга ажратилган умумий ўқув юкмаси 92 соат бўлиб, шундан маъруза машғулотларига 28 соат, семинар машғулотларга 30 соат ва мустақил иш учун 40 соат ҳажмида режалаштирилган.

I. Назорат турлари ва уни амалга ошириш тартиби

“Хуқуқшунослик. Ўзбекистон Конституциясини ўрганиш” курси бўйича талабаларнинг билим савияси, кўникма ва малакаларини аниқлаш ҳамда уларнинг ўзлаштириш даражаларини Давлат таълим стандартларига мувофиқлигини таъминлаш учун қуйидаги назорат турларини ўтказиш назарда тутилади:

1) Жорий назорат – талабанинг фан мавзулари бўйича билим ва амалий кўникма даражасини аниқлаш ва баҳолаш усули. Жорий назорат мазкур фан хусусиятидан келиб чиққан ҳолда, машғулотларда қуйидагича амалга оширилади.

Талабанинг:

- ❖ мавзу бўйича қўйилган оғзаки саволларга (интерфаол шаклда) берган жавоби ва фаоллигини баҳолаш;
- ❖ олаётган билими, ўрганаётган ўқув материаллари ва вазифаларни бажариб бораётганлигини қайд қилиш мақсадида юритаётган конспектини текшириш;
- ❖ мавзулар бўйича мантиқий боғланган уй вазифаси ва топшириқларнинг бажарилганлигини текшириш;
- ❖ мустақил фикрлашга ҳамда аналитик қобилиятни шакллантиришга хизмат қиладиган ёзма иш ва рефератларни ҳимоя қилдириш;
- ❖ тестлар олиш;
- ❖ ўқув лойиҳалар ёки амалий топшириқ (масалалар)ларнинг ечими ва тақдимотини амалга ошириш.

2) Оралиқ назорат – университет ўқув жараёни жадвалига биноан ўтказиладиган,

фаннинг бир неча мавзуларини ўз ичига олган, яъни фан ўқув дастурининг тегишли бўлими тугаллангандан сўнг талабанинг билим ва амалий кўникма даражасини аниқлаш ва баҳолаш усули. Ушбу фан бўйича оралиқ назорат тест шаклида бўлиб, талабалар билимини баҳолаш учун тарқатиладиган вариантда ун бешта тест саволига жавоб бериши лозим, ҳар бир тест саволи жавобига **1** балл ажратилади.

Оралиқ назорат тестлари янги ўқув йили бошида кафедра профессор-ўқитувчилари томонидан тузилиб, кафедра мажлисида муҳокама қилинади ва тасдиқланади. Тасдиқланган оралиқ назорат тестлари олдиндан талабаларга тарқатилади.

Оралиқ назоратни ўтказиш жараёни кафедра мудирини томонидан тузилган комиссия иштирокида даврий равишда ўрганиб борилади ва уни ўтказиш тартиби бузилган ҳолларда, оралиқ назорат натижалари бекор қилинади ҳамда оралиқ назорат қайта ўтказилади.

3) Яқуний назорат – семестр якунида муайян фан бўйича назарий ва амалий кўникмаларни талабалар томонидан ўзлаштирилганлик даражасини баҳолаш усули. Мазкур фан бўйича яқуний назорат семестрнинг охиригича икки ҳафтаси мобайнида Ўқув-услубий бошқарма томонидан тузилган қатъий жадвал асосида белгиланган аудиторияда “тест” шаклида ўтказилади.

II. Баҳолаш тартиби ва мезонлари

“Хуқуқшунослик. Ўзбекистон Конституциясини ўрганиш” курсидан талабаларнинг билим савияси, кўникма ва малакалари назорат қилишнинг рейтинг тизими асосида балларда ифодаланади.

Талаба мазкур фан бўйича йиғиши мумкин бўлган максимал балл – 100 балл бўлиб, у қуйидагича тақсимот қилинади:

- **жорий назорат – 40 балл;**
- **оралиқ назорат – 30 балл;**
- **яқуний назорат – 30 балл.**

Фан бўйича жорий ва оралиқ назоратларга ажратилган умумий баллнинг 55 фоизи саралаш балл ҳисобланади. Ушбу фоиздан (55 фоиз) кам балл тўплаган талабалар яқуний назоратга қўйилмайди.

Жорий ва оралиқ назорат турлари бўйича 55 ва ундан юқори бални тўплаган талаба фанни ўзлаштирилган деб ҳисобланади ва ушбу фан бўйича яқуний назоратга кирмаслигига ҳам йўл қўйилади.

Талабанинг семестр давомида фан бўйича тўплаган умумий бали ҳар бир назорат туридан белгиланган қоидаларга мувофиқ тўплаган баллари йиғиндисига тенг.

«Хуқуқшунослик. Ўзбекистон Конституциясини ўрганиш» фанидан рейтинг назорати жадвали ва баҳолаш мезонлари 1. Рейтинг назорат жадвали

№	Назорат тури	Шакли	Сони	Балл	МБ	СБ	Жами балл
1	Ж.Н. 1.1. Семинар Машғулоти учун	Оғзаки	15	2	30	16,5	30
	1.2. ТМИ-реферат	Ёзма	1	10	10	5,5	10
2	О.Н. 2.1. Тест	Тест	1	1x15	15	8,3	15
	2.2. Тест	Тест	1	1x15	15	8,3	15
3	Я.Н. 3.1. Тест	Тест		1x30	30	16,5	30
4	Жами						100

Изоҳ: Талабанинг маъруза машғулотида фаол иштироки учунгина балл берилмайди. Шунчаки келиб кетаётган талабаларга балл қўйилмайди. Уларга фақатгина дарсга келиб ўтирилганликлари учун “+” ишораси қўйилади.

ХУҚУҚШУНОСЛИК.ЎЗБЕКИСТОН КОНСТИТУЦИЯСINI ЎРГАНИШ ФАНИ БУЙИЧА БАЖАРИЛАДИГАН МУСТАҚИЛ ИШ, РЕФЕРАТ, ОҒЗАКИ ВА ЁЗМА ИШЛАРНИНГ БАЖАРИЛИШИ ЮЗАСИДАН УСЛУБИЙ КЎРСАТМАЛАР:

Талабаларнинг мустақил ижодий фаолияти уларда илмий назарий, илмий ижодий билимларнинг шаклланишига ва маълум кўникмаларини ҳосил қилишга ёрдам беради.

Талаба мустақил ишини бажариш жараёнида қуйидаги билим ва кўникмаларни ҳосил қилиши керак:

- махсус илмий тушунчалар, илмий қараш, маънавий, диний атамалар категориялар эгаллаш;
- фан буйича чуқур билимларга эга бўлиш;
- махсус маънавий, диний, илмий адабиётларни ўқиш ва тушуна олиш;
- илмий мушоҳади юрита олиш, фалсафий мунозара, баҳслашиш кўникмасига эга бўлиш;
- ўз мустақил фикрига эга бўлиш;
- ўз фаолияти жараёнида илмий дунёқарашни амалга ошириш.

Талабаларнинг асосий мустақил ишларига қуйидагилар киради:

1. Маъруза конспекти.
2. Семинар машғулотларга тайёргарлик.
3. Ўқув, илмий ва махсус адабиётлар билан ишлаш, манбаларни конспектлаштириш, шарҳлаш.
4. Оралик ва якуний назоратларга тайёрланиш.
5. Оддий ва электрон кутубхоналарда ишлаш, библиография тузиш.
6. Интернет орқали ахборот йиғиш ва уни ишлаб чиқиш.
7. Кичик илмий иш (реферат) бажариш.
8. Илмий ҳисобот, доклад, мақола ёзиш.
9. Илмий тўғарақларда, илмий анжуманларда, олимпиадаларда, ижодий танловларда иштирок этиш.

Маъруза конспектларини олиб боришга қўйиладиган талаблар.

1. Конспект олиб бориш учун махсус дафтарларининг борлиги.
2. Ўрганилаётган мавзуларнинг барча конспектларининг борлиги.
3. Янги тушунчалар, таърифлар, ном ва хулосаларни тўлиқ ёзиб борилиши.
4. Маълумотларни баён қилишда мантикий изчиллик бўлиши.
5. Ўқитувчи бераётган маълумотларни аниқ қилиб ёза олиши.

Семинар машғулотларига тайёргарлик кўришга қўйиладиган талаблар.

1. Семинар машғулоти режаси билан танишиш.
2. Ушбу мавзу буйича эшитилган маъруза конспектини ўқиш.
3. Дарслик ёки ўқув қўлланманинг тегишли бўлими билан танишиш.
4. Тавсия қилинган адабиётлар, биринчи манбалар билан танишиш.
5. Қўшимча адабиётлар билан танишиш.
6. Ўқиб чиққан биринчи манбани конспект қилиш.
7. Семинарда муҳокама қилинмоқчи бўлган муаммо ёки саволларни ёзиб қўйиш.

Талабаларнинг оғзаки гапиришларига қўйиладиган талаблар.

1. Ушбу муаммо бўйича ўз фикрига (муносабатига) эга бўлиши;
2. Мавзуни назарий даражада илмий таҳлил қилиш, фан методларидан (тамоийллари, категориялари, умумилмий ва хусусий илмий методлар) фойдаланиб очиб бера олиши;
3. Илмий ҳаётий манбалар ва ижтимоий амалиётдаги мисолларга таянган ҳолда ўз мавқеини асослаб бера олиши;
4. Қўриб чиқилаётган илмий фикрлар ва қоидаларни ривожланишда тасаввур қила олиш;
5. Илмий қарашларни амалий қимматини кўрсата олиш;
6. Гапираётган (маърузачи) билан илмий баҳслашишга кириша олиш.

Кичик илмий иш (реферат ва ёзма иш)га қўйиладиган талаблар:

Кичик илмий иш (реферат ва ёзма иш) мавзуни танлаш, режа тузиш, материал тўплаш, уни ўрганиш ва тизимлаш, ишни расмийлаштириш каби босқичларда олиб борилади.

Мавзуни танлашда талабанинг ўз қизиқишига ушбу мавзуга оид адабиётларнинг борлиги, илмий ишланганлик даражаси, амалий аҳамиятига эътибор бериш керак. Режа тузаётганда батафсил ҳар бир параграф буйича саволномалар ёзиб чиқиш, уларни манбалар ва адабиётлар билан таъминланганлигига эътибор қилиш керак.

Материал тўплашда мавзу билан дарсликлар, ўқув қўлланмалар, қомусий луғатлар

ёрдамида умумий танишиб чиқилади. Бунда танланган мавзунинг фандаги ўрни, хронологик чегараси, унинг бошқа мавзулар билан ўзаро алоқадорлиги, муаммо бўйича манбаларни аниқлаш, илмий адабиётларни нашр йили ёки алифбе кетма-кетлигида жойлаштириш лозим.

Режа асосида мавзу устида ишлашда унинг долзарблигига аҳамият бериб манбалар ва адабиётлар ишлаб чиқилади. Улардан олинган маълумотларнинг муаллифлари, асарнинг номи, бетлари албатта кўрсатилиши керак.

Реферат ва ёзма ишни расмийлаштиришда унда титул варақи, кириш қисми, бўлимлари, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати бўлишига эътибор бериш керак. Реферат қўлёзма шаклида бажарилиши ва ҳимоя қилиниши лозим.

Талабаларнинг оғзаки ва ёзма ишларига қўйиладиган умумий талаблар:

1. Илмий тушунчалар, илмий сўз бойлигига эга бўлиши;
2. Жавобнинг тўлиқлиги, унинг асосланганлиги, ва исботланганлиги, тизимлилиги;
3. Назарияни амалиёт билан боғлай олиш.

Barcha ta'lim yo'nalishlari uchun "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganish"

4. fanidan ishchi dastur bajarilishining kalendat tematik rejasi

№	Mavzu nomlari	Mashg'ulot turi	vaqt	Talaba mustaqil ishi mavzusi va mazmuni	Hisobot shakli	Bajarilishi haqida ma'lumot		O'qituvchi imzosi
						soat	oy, kun	
1	O'zbekiston Konstitutsiyasini o'rganish o'quv kursi va uning maqsad-vazifalari. O'zbekistonning 1992 yilgi Konstitutsiyasining vujudga kelishi.	Ma'ro'za	2	‘Temur to‘zuklari’ asaridagi inson huquqlari va davlatni idora qilish qoidalarini o‘qib tahlil qilish	yoz ma	2		
2	Konstitutsiyasining davlat va jamiyat hayotida tutgan o‘rni va ahamiyati. Mustaqil O‘zbekistonning 1992 yilgi Konstitutsiyasi va uning asosiy tamoyillari.		2			2		
3	O‘zbekistonda inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari		2			2		
4	O‘zbekistonda jamiyat va shaxs munosabatlarining konstitutsiyaviy belgilari		2			2		
5	O‘zbekiston Respublikasining milliy-davlat va ma‘muriy-hududiy to‘zulihi.		2			2		
6	O‘zbekiston Respublikasida qonun chiqarish hokimiyatining amamlga oshirilishi va uning Konstitutsiyaviy asoslari.		2			2		
7	O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti-davlat boshlig‘i va uning Konstitutsiyaviy maqomi		2			2		
8	O‘zbekiston Respublikasi mahalliy hokimiyat idoralari.		2			2		
9	O‘zbekiston Respublikasida sud hokimiyatining Konstitutsiyaviy asoslari.		2			2		
	Jami		18			18		
1	O'zbekiston Konstitutsiyasini o'rganish o'quv kursi va uning maqsad-vazifalari. O'zbekistonning 1992 yilgi Konstitutsiyasining vujudga kelishi.	Seminar	2	O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi asosida 20 ta test to'zish (I variant)	Yoz ma	2		
2	Konstitutsiyasining davlat va jamiyat hayotida tutgan o‘rni va ahamiyati. Mustaqil O‘zbekistonning 1992 yilgi Konstitutsiyasi va uning asosiy tamoyillari.		2			2		
3	O‘zbekistonda inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari .		2			2		
4	O‘zbekistonda jamiyat va shaxs munosabatlarining Konstitutsiyaviy belgilari.		2	Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasini (1948 yil 10dekabr) tahlil qilish	Yoz ma	2		
5	O‘zbekiston Respublikasining milliy-davlat va ma‘muriy-hududiy to‘zulihi.		2			2		
6	O‘zbekiston Respublikasida qonun chiqarish hokimiyatining amamlga oshirilishi va uning Konstitutsiyaviy asoslari.		2			2		
7	O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti-davlat boshlig‘i va uning Konstitutsiyaviy maqomi		2			2		
8	O‘zbekiston Respublikasi mahalliy hokimiyat idoralari.		2			2		
9	O‘zbekiston Respublikasida sud hokimiyatining Konstitutsiyaviy asoslari.		2			2		

**«Huquqshunoslik.O`zbekiston Konstitutsiyasini o`rganish» fanidan
reyting nazorati jadvali va baholash mezonlari**

1. Reyting nazorat jadvali

№	Nazorat turi	Shakli	Soni	Ball	MB	SB	Jami ball
1	J.N. 1.1. Seminar Mashg`uloti uchun	Og`zaki	18	1.7	30	16.5	30
	1.2. TMI-referat	Yozma	1	10	10	5,5	10
2	O.N. 2.1. Test	Test	1	1x15	15	8,3	15
	2.2. Test	Test	1	1x15	15	8,3	15
3	Ya.N. 3.1. Test	Test		1x30	30	16,5	30
4	Jami						100

2. Baholash mezonlari

1.1. Seminar rejasi savollariga yozma javob tayyorlab, muhokamada...

-ijodiy fikrlasa- 1,4-1.7 ball

-mohiyatini tushunsa- 1,0-1,3 ball

-tasavvuri bo`lsa- 0,6-0.9 ball

-bilmasligi uchun- 0-0.5 ball

1.2. Talaba mustaqil ishi uchun berilgan mavzu bo`yicha referat mavzusini himoya qilishi lozim. Bunga 10 ball ajratilgan.

-referat mazmuni va hajmi sifatli bo`lsa - 7,1-10 ball

-referat me'yoriy hujjat talablariga mos bo`lsa - 5,2-7 ball

-referat mazmunida xatolar uchrasa - 3.3-5.1 ball

-referat mazmunidan chetga chiqish bo`lsa - 0-3.2 ball

2.1. Birinchi O.N. 9-mavzudan so`ng test shaklida o`tkaziladi. Talaba 15 ta savolga javob berishi lozim. Har bir savol uchun 1 ball ajratilgan.

- a'lo baho- 13-15 ball

- yaxshi baho- 10-12 ball

- qoniqarli baho- 8-10 ball

- qoniqarsiz baho- 0-7 ball

2.2. Ikkinchi O.N. 18-mavzudan so`ng test shaklida o`tkaziladi. Talaba 15 ta savolga javob berishi lozim. Har bir savol uchun 1 ball ajratilgan.

- a'lo baho- 13-15 ball

- yaxshi baho- 10-12 ball

- qoniqarli baho- 8-10 ball

- qoniqarsiz baho- 0-7 ball

3. Ya.N. dekanat grafigi asosida semestrning oxirgi 2 xaftasida o`tkaziladi. Talabadan 30 ta test savollariga javob berish so`raladi. Har bir test uchun 1 ball ajratilgan.

-26-30 taga 26-30 ball

-22-25 taga 22-25 ball

-17-21 taga 17-21 ball

-0-16 taga 0-16 ball

Izoh: Qaydnomaga ballar butun sonlar bilan rasmiylashtiriladi.

86-100 ball -5 baho

71-85 ball - 4 baho

55-70 ball-3 baho

0-54 ball qoniqarsiz

Talabaning J.N., O.N. turlari bo`yicha to`plagan ballari ushbu nazorat turlari umumiy balining 55% dan kam bo`lsa u talaba akadem qarzdor hisoblanadi.

Semestr oxirida J.N., O.N. va Ya.N. turlari bo`yicha to`plagan ballar yig`indisi 55 balldan kam bo`lsa u akadem qarzdor hisoblanadi.

J.N. va O.N. turlari bo`yicha 55 va undan yuqori ball to`plagan talaba fanni o`zlashtirgan hisoblanadi va ushbu fan bo`yicha Ya.N. ga kirmasligiga yo`l qo`yiladi.

MUNDARIJA:

1. Fanning namunaviy o'quv dasturi
2. Fanning ishchi o'quv dasturi
3. Ma'ruza va seminar mashg'ulotlarda o'qitish texnologiyalarini ishlab chiqishning konseptual asoslari
4. Ma'ruza mashg'ulotining texnologik xaritasi
5. Seminar mashg'ulotlari texnologik xaritasi
6. Ta'lim texnologiyalari
7. Test savollari
8. O'quv materiallari (ma'ruza matni)
9. Adabiyotlar ro'yxati
10. Izohli-lug'at glossariy
11. Tarqatma materiallar
12. Mustqil ish, Referat mavzulari
13. Normativ hujjatlar
14. Baholash tartibi va mezonlari
15. Mustaqil ish, referat, og'zaki va yozma ishlarning bajarilishi yuzasidan uslubiy ko'rsatmalar
16. Ishchi dastur bajarilishining calendar tematik rejasi
17. Baholash mezonlari